

ISSN: 2147-0936

İNÖNÜ UNIVERSITY INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt / Volume 13, Sayı / Number 2
KIŞ / WINTER 2024

İNİJOSS

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INONU UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

Cilt / Volume 13, Sayı / Number 2, KIŞ / WINTER 2024

Genel Sayı / General Issue: 26

İNİJOSS, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda iki defa yayınlanan hakemli uluslararası bir dergidir. / İNİJOSS is an international refereed journal published twice a year By Inonu University Institute of Social Sciences.

Sahibi / Owner

Dr. Osman AĞIR

Baş Editör

Dr. Tolga ORAL

Editörler / Editors

Dr. Tolga ORAL

Dr. Murat ÖZTÜRK

Dr. Serkan DEMİR

Dr. Bilal GENÇ

Alan Editörleri

Dr. Esra Canpolat GÖKÇE

Dr. Handan BELLİ

Mizanpaj Editörleri

Dr. Umut Turgut YILDIRIM

Sena ŞAHİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Ali Şen (İnönü Üniversitesi) Dr. Ayman Hayajneh, (Yarmouk University/Jordan), Dr. Feri'd Ca'ferî (Universty of Zanja/IRAN), Dr. Ian Almond, (Georgetown University/Qatar), Dr. Jamal Al Shalabi, (Hashemite University/Jordan), Dr. Masood Kalyar (GC University Faisalabad, Pakistan) Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Dr. Mehmet Önal (İnönü Üniversitesi), Dr. Oğuzhan Göktoğa (İnönü Üniversitesi), Dr. Ömer ESEN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi), Dr. Saim Kayadibi (International Islamic University/Malaysia), Dr. Şermin KALAFAT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Ünal İmik (İnönü Üniversitesi)

Yazı İşleri /Editorial Secretary

M. Cihad KUBAT

Yayın ve Yönetim Yeri / Editorial Office

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
(Elazığ Yolu 15. km.) Kat: 3, 44280, Malatya-TÜRKİYE,
tel. 90 422- 377 30 70

e-mail: sobe@inonu.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

İNİJOSS'ta, her makale için en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / İNİJOSS uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İnijoss'ta Araştırma makaleleri yayınlanmadan önce intihal programıyla taranmaktadır. / Research articles in İNİJOSS are checked for plagiarism before publication.

DANIŞMANLAR / ADVISORY BOARD

- Dr. Abdullah Korkmaz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Abdülkadir Baharççek (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet İncekara (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet Karadağ (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Alhagi Drammeh (Al-Maktoum College of Higher Education-Scotland/ UK)
Dr. Ali Şen (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Amjad Hussain (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. Ayşe Kavuncu (Yıldırım Beyazıt University/TÜRKİYE)
Dr. Bülent Güloğlu (İstanbul Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Cafer Mum (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ejaz Ahmed (Brock University/CANADA)
Dr. Elşen Memmedov (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Emin Çelebi (İnönü Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan Erkuş (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Hakan Kahyaoğlu (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Hasan Ağan Karaduman (Yıldız Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Hatice Esedova, (Azerbaijan National Museum of Fine Arts/ AZERBAYCAN)
Dr. Hüseyin Subhi Erdem (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Işıl Akgül (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. İbrahim AKSU (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Jan Zygmunt (Wroclaw University, Wroclaw/ POLONYA)
Dr. Levent Gökdemir (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Balçılar (Eastern Mediterranean University/ KKTC)
Dr. Mehmet Güngör (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Karagöz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Arslan (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Koç (Ryerson University/UAS)
Dr. Mustafa Özer (Anadolu University/ TÜRKİYE)
Dr. Naim Ürkmez (Erzurum Technical University/TÜRKİYE)
Dr. Namık Kemal Öztürk (Muğla Sıtkı Koçman University/ TÜRKİYE)
Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Nihat Akbıyık (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Osman Zekai Orhan (İstanbul Rumeli University/ TÜRKİYE)
Dr. Özlem Gökteş (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Philip Wilson (University of East Anglia/UK)
Dr. Ramazan Korkmaz (Maltepe University/ TÜRKİYE)
Dr. Serap Buyurgan (Başkent University/ TÜRKİYE)
Dr. Sıdika Akdeniz (Şırnak University/TÜRKİYE)
Dr. Südabe Salihova (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Şahin Ekber (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Taner Akçacı (Gaziantep University/ TÜRKİYE)
Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Zekai Özdemir (İstanbul University/ TÜRKİYE)

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

AFET TEHDİDİ İÇİN PSİKOLOJİK HAZIRLIĞIN DEĞERLENDİRİLMESİ, BOLU İLİ ÖRNEĞİ

Ezgi ATALAY.....289-306

EKOLOJİK AYAK İZİ İLE OECD ÜLKELERİNE YÖNELİK ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİNİN ARAŞTIRILMASI

Fatih AKIN & Ali ŞEN..... 307-333

DİJİTAL PLATFORMLARDA MÜSLÜMAN KADIN KİMLİĞİ: ÉLİTE DİZİSİ ÖRNEĞİ

Hayal DEMİRCİ & Metin EKEN..... 334-361

FİNANSAL OKURYAZARLIK VE FİNANSAL DİJİTALLEŞME İLİŞKİSİ: Z KUŞAĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Gözde ÖZMEN & Özcan DEMİR.....362-385

FİNANSAL OLMAYAN BİLGİLERİN RAPORLANMASINDAKİ ŞEFFAFLIĞIN İŞLETMELERİN FİNANSAL PERFORMANSINA ETKİSİ

İsmail Hakkı ÜNAL..... 386-417

6 ŞUBAT DEPREMLERİNİN ADIYAMAN KENT KİMLİĞİNE ETKİSİ

Murat SEZİK.....418-440

MARKA DENEYİMİ VE İLİŞKİ KALİTESİNİN MARKA REZONANSI ÜZERİNE ETKİSİ, MARKA TUTUMUNUN ARACI ROLÜ

Gülşah DİNÇER & Emel YILDIZ.....441-465

TİCARİ BANKALARDA FİNANSAL SAĞLAMLIĞIN BİR BELİRLEYİCİSİ OLARAK PİYASA YAPICILIK VE MODEL ÖNERİSİ

Gülçe YAZGAN, Ganite KURT & Fevzi Serkan ÖZDEMİR..... 466-493

ULUSLARARASI İŞLETMELERDE POLİTİK RİSKLER: RİSK YÖNETİM STRATEJİLERİ VE KONTROL FAALİYETLERİNİN ETKİNLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Erhan POLAT, İslam ALTUN & Mehmet DABAKOĞLU..... 494-517

A DIALOGIC APPROACH TO TEACHER AND LEARNER BELIEFS ABOUT LANGUAGE LEARNING: A METAPHOR ANALYSIS

Vildan İnci KAVAK & Duygu EVİS..... 518-540

**BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES WRITTEN ON DIGITAL MARKETING
IN TOURISM SECTOR IN TURKEY**

Mustafa TOP & Ramazan KAYA 541-555

**EKONOMİK BÜYÜME, CARİ AÇIK VE BÜTÇE AÇIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİLER: TÜRKİYE
ÖRNEĞİNDE JOHANSEN EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ**

Nuh Ekrem YILDIRIM 556-572

**OTOMATİK KATILIM SİSTEMİNİN HAYAT SİGORTA SEKTÖRÜNDEKİ ETKİSİNİN
İNCELENMESİ**

İsmail KOÇAK & İsa Gürkan MERAL 573-590

**UNVEILING WOMEN'S STRUGGLES IN NAWAL EL SAADAWÍ'S WOMAN AT POINT ZERO
(FROM A POSTCOLONIAL PERSPECTIVE)**

Şeyma KÖK & Şennur BAKIRTAŞ 591-608

**FRANCIS BACON VE GALILEO GALILEI'NİN 'ARISTOTELESÇİLİK' ELEŞTİRİSİNDE
'NEDENSELLİK' NOSYONUNUN DÖNÜŞÜMÜ**

Emre ÖZTÜRK 609-626

CUMHURİYETİN İLANINDAN DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINA KADAR TÜRK BASINI

Nurhan AYDIN, Ferhat ACAR & Bahar Şentürk ACAR 627-655

**SİNEMA VE GASTRONOMİ BAĞLAMINDA PLATFORM VE MENÜ FİLMLERİNİN GÖRSEL
TEMSİLLERİNİN ANALİZİ**

Nagihan ÇAKAR & Erhan ÇANKAYA 656-681

**TÜRK KADINININ SİYASİ KAZANIMLARININ TÜRK SÖZÜ VE YENİ ADANA GAZETESİNE
YANSIMALARI**

Ebru GÜHER & Gizem KOCAKILIÇ 682-697

AFET TEHDİDİ İÇİN PSİKOLOJİK HAZIRLIĞIN DEĞERLENDİRİLMESİ, BOLU İLİ ÖRNEĞİ

Ezgi ATALAY

Öğr. Gör. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mehmet Tanrıkulu Sağlık
Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,

ezgiatalay@ibu.edu.tr

0000-0002-7404-4351

Atıf / Citation: Atalay, A. (2024). Afet tehdidi için psikolojik hazırlığın değerlendirilmesi, Bolu ili örneği.
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 13(2), 289-306.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1515191>

Öz

Son yıllarda afetlerin nicelik olarak sıklığında artış yaşanması bireysel ve toplumsal hazırlığı önemli bir konu haline getirmiştir. Afetlere psikolojik hazırlık kısaca olumsuz bir durumda duygusal tepkilerle başa çıkma olarak ifade edilebilir. Çalışmanın gerçekleştirildiği Bolu ili, jeolojik durumu ve iklim özellikleri nedeniyle afet riski yüksek bir bölgededir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye’de afet potansiyeli yüksek bir il olan Bolu’da yaşayan kişilerin afet tehditlerine karşı psikolojik hazırlık durumları ile ilişkili olabilecek faktörlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların psikolojik hazırlık durumlarını değerlendirebilmek amacıyla daha önce Türkçeye uyarlanan Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeği nicel yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde katılımcıların kronik hastalık, afet eğitim alma, Bolu ilinin afet risklerini bilme, afet çantasına ve afet planına sahip olma, arama-kurtarma becerisine, ilk yardım becerisine sahip olma ve eğitim seviyesi değişkenlerine göre analiz sonuçlarında anlamlılık bulunmuştur. Cinsiyet, medeni durum, ikamet, bir işte çalışma, afet yaşama, afetlerde yakınına kaybetme, çocuk sayısı ve aylık gelir miktarları değişkenlerine göre anlamlılık saptanmamıştır. Sonuçlar doğrultusunda afetler karşısında psikolojik hazırlıklı olma konusunda afet öncesinde gerçekleştirilecek eğitimlerin önemi bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar genel anlamda afet konusunda eğitim alan ve afetlere hem arama-kurtarma hem de ilk yardım noktasında müdahale etme yeterliliğine sahip bireylerin afetlere psikolojik olarak daha fazla hazırlıklı olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra afet çantası ve afet planı gibi fiziksel veya maddi hazırlığın afetlere psikolojik olarak hazırlığı artırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet öncesi, Psikolojik hazırlık, Bolu ili.

ASSESSMENT OF PSYCHOLOGICAL PREPAREDNESS FOR DISASTER THREAT, THE CASE OF BOLU PROVINCE

Abstract

In recent years, the increase in quantitative frequency of disasters has made individual and social preparedness important. Psychological preparedness to disasters can briefly be defined as coping with emotional reactions in a negative situation. Bolu province where the study was carried out is in an area with a higher risk of disaster due to its geological condition and climate characteristics. In this context, the present study was conducted to determine the factors that might be related with psychological preparedness of the people of Bolu, a Turkish province with a higher potential of disaster, to disaster threats. In order to evaluate the psychological preparedness of the participants, The Psychological Preparedness to Disaster Threat Scale which was previously adapted into Turkish was analyzed using quantitative methods. Evaluating the study results, a significance was found in the analysis results according to variables such as the participants' state of having a chronic illness, disaster training, knowledge of the disaster risk of Bolu province, bug-out bag and disaster plan, search and rescue skill, first aid skill, as well as their level of education. No significance was found according to variables such as gender, marital status, residence, employment, experience of disaster, state of losing a relative during disasters, number of children and monthly income. The results indicated that predisaster trainings are of prime importance for psychological preparedness to disasters. The results also showed that individuals who have disaster training and competence to intervene in disasters at the point of search and rescue and first aid have a higher level of psychological preparedness to disasters in general. In addition, it was found that physical or material preparedness such as bug-out bag and disaster plan increase the psychological preparedness to disasters.

Keywords: Disaster, Pre-disaster, Psychological preparedness, Bolu province.

Giriş

Afetler, insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte bugüne dek var olan tüm uygarlıkların en büyük sorunlardan biri olmuştur (Eryılmaz vd., 2021, s.1). Arapça kökenli olarak dilimize geçmiş olan "afet" kelimesi "bela, felaket, salgın hastalık" gibi anlamlar taşımaktadır (Kahraman vd., 2021). Bir olayın afet olarak nitelendirilebilmesi için insanları veya çevreyi önemli derece etkileyebilecek büyüklükte yaşanması gerekmektedir. Afetler, insan yaşamını durduracak veya kesintiye uğratacak can ve mal kayıplarıyla kendini göstermektedir. Bu bağlamda afet bir olaydan daha çok o olayın doğurduğu sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Güneş & Akdoğan, 2023, s.24). Son yıllarda küresel iklim değişikliğiyle birlikte afetlerin nicelik olarak sıklığında artış yaşandığı ve bu afetlerin çok fazla sayıda insanın normal yaşantısını olumsuz yönde etkilediği bildirilmiştir (Usta, 2023). Afetlerin Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan son afet raporunda 2023 yılında 399 afet meydana geldiği, bu afetlerin 93,1 milyon kişiyi etkileyerek 86,473 kişinin ölümüne neden olduğu ve 202,7 milyar ABD doları ekonomik kayıp yaşandığı bildirilmiştir. Aynı raporda 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'de yaşanan deprem, 56,683 kişinin yaşamını yitirmesiyle yılın en yıkıcı afeti olarak nitelendirilmiştir (CRED, 2024). Türkiye doğa ve insan kaynaklı olmak üzere farklı çeşitte afetlerin görüldüğü bir afet ülkesidir (Gözükızıl & Tezcan, 2023). Türkiye Alp Himalaya kuşağı üzerinde bulunduğu için başta deprem olmakla birlikte (İlerisoy vd., 2022; İrdem & Mert, 2023) küresel ısınma nedeniyle sel, heyelan gibi doğa kaynaklı afetler sıklıkla yaşanmaktadır (Şahin, 2019). Türkiye'de ulaşım kazalarının teknolojik afetler bağlamında olay ve ölüm sayıları bakımından ön sırada yer aldığı bildirilmiştir (Çelik vd., 2020). Çalışmanın gerçekleştirildiği Bolu ili, jeolojik durumu ve iklim özellikleri nedeniyle deprem,

meteorolojik ve iklimsel afetler, taşkın, sel, kaya düşmesi, heyelan, yangın gibi afetler ve acil durumlar yönüyle afet riski yüksek bir bölgede yer almaktadır. Bolu'nun afet potansiyeli değerlendirildiğinde, Kuzey Anadolu Fayı'nın Bolu ilinden geçmesi nedeniyle depremler başta olmak üzere kaya düşmesi, heyelan ve sel baskını ve yangın ön planda görünen afet türleridir (AFAD, 2021).

Afet hazırlığı, bir afetten önce etkili bir müdahale gerçekleştirmek için gerekli kaynakların mevcut olmasını sağlayan eylemler olarak tanımlanmaktadır (Najafi vd., 2017). Afetler meydana gelmeden önce bireysel ve toplumsal hazırlık afet yönetiminin en önemli unsurlarından biridir (Inal vd., 2019). Hazırlık, afet öncesi risk azaltma ve dirençlilik oluşturma, planlama ve uygulama süreçlerini kapsamakla birlikte bilgi, beceri ve motivasyon odaklı davranışları içeren bir süreçtir (Ronan vd., 2015). Etkili bir afet hazırlığı zarar görebilirliği azaltır, zarar azaltma seviyesini artırır, bir afet olayına zamanında ve etkili bir şekilde müdahale edilmesini sağlar, afet sonrası toparlanma süresini kısaltır ve toplumun direncini artırır (Inal vd., 2019; Mukherjee, 2023). Afetlere karşı bireyler hazır değilse, o zaman kimse hazır değildir bakış açısıyla hane ve bireysel hazırlığın önemi vurgulanmaktadır (Kapucu, 2008). Bireysel afet hazırlığı, birbirini karmaşık şekillerde etkileyen çeşitli psikolojik, sosyoekonomik ve kültürel faktörler tarafından şekillenmektedir (Maduz vd., 2019). Afetlere hazırlık konusunda yapılan araştırmaların fiziksel veya maddi hazırlığa odaklandığı (Avcı, 2023; Kim & Kim, 2022; Penman vd., 2013) ancak son zamanlarda araştırmacıların afetlere yönelik psikolojik veya zihinsel hazırlığı araştırmaya da yöneldiği görülmüştür (Every vd., 2019; Görgün vd., 2023; McLennan vd., 2020; Setyawan vd., 2023; Zulch, 2019). Çeşitli tanımlamaları olmasına karşın (Palupi, 2021) psikolojik hazırlık, olumsuz bir durumda bilişsel farkındalık ve beklentinin önceden sağlanması ile duygusal tepkilerle başa çıkma olarak ifade edilebilir (Agarwal vd., 2020). Psikolojik olarak hazır olan kişilerin psikolojik olarak hazır olmayanlara kıyasla daha fazla başa çıkma becerisine, özgüvene ve fiziksel hazırlığa sahip olma eğiliminde oldukları ve daha az korku ve çaresizlik hissettikleri bilgisinden yola çıkıldığında psikolojik hazırlık, kaygı ve duygusal tepkinin tanınması ve yönetimi olarak tanımlanabilir (Morrissey & Reser, 2003). Ayrıca psikolojik hazırlık tehdit edici bir durum sırasında psikolojik ve duygusal başa çıkmayı sağlayan (Boylan & Lawrence, 2020) daha düşük stres ve depresyonla ilişkili olarak görülmektedir (Every vd., 2019). Psikolojik hazırlık, insanların mantıklı ve akıllıca düşüncelerine yardımcı olarak afetlerde ciddi yaralanma ve can kaybı riskini azaltabilir. Bu nedenle, bireylerin ve toplumların afetlerden önce psikolojik olarak hazırlanmaları gerekmektedir (Roudini vd., 2017).

Önceki araştırmalar afetlerde psikolojik hazırlık ile ilgili faktörleri sınırlı düzeyde ortaya koymuştur. Öğrencilerin afetler karşısında psikolojik hazırlığına yönelik yapılan bir çalışmada, kaygı ve psikolojik hazırlık arasında anlamlı negatif ilişki, sosyal destek ve psikolojik hazırlık arasında ise anlamlı pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Chowwen vd., 2022). Literatürde maddi birikimin psikolojik hazırlığı etkilediği ve afet eğitimi, yardım ve erken uyarı alma olanağı olan bireylerin diğerlerinden psikolojik olarak daha güçlü olduğu belirtilmiştir (Roy vd., 2020). Afetlere psikolojik hazırlığın cinsiyet ve eğitim ile ilişkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Said vd., 2020; Mutianingsih vd., 2021; Zharfani & Patria, 2024). Endonezya'daki sağlık koleji gönüllüleri üzerinde yapılan bir çalışmada, sanal kısa filmlerin yangınlara karşı psikolojik hazırlığı artırdığı belirlenmiştir (Wijayanti vd., 2023). Toplumun afetlere karşı hazırlıklı

olması bilim insanlarının ve afet yöneticilerinin sorumluluğudur. Bireylerin afetlere karşı psikolojik hazırlık durumları da önemli bir araştırma konusudur. Literatürde Türk toplumu için afetlere karşı psikolojik hazırlık ile ilgili değerlendirmelerin ortaya koyulduğu çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda çalışma, Türkiye’de afet potansiyeli yüksek bir il olan Bolu ilinde yaşayan kişilerin afet tehditlerine karşı psikolojik hazırlık durumlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma katılımcıların afet tehdidine karşı psikolojik hazırlık durumlarını ve ilişkili faktörleri ortaya koyarak literatüre önemli katkılar sunabilir. Aynı zamanda sonuçların toplumun afetlerle başa çıkma stratejilerine katkı sunacağı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Psikolojik hazırlık durumu Bolu ilinde yaşayan bireylerin cinsiyeti, medeni durumu, ikameti, çalışma durumu, kronik hastalık, afet yaşama, afette yakınına kaybetme, afet eğitimi alma, Bolu ilinin afet riskini bilme, afet çantasına ve planına sahip olma, arama-kurtarma ve ilk yardım yapabilme durumlarına göre değişmekte midir?

Psikolojik hazırlık durumu Bolu ilinde yaşayan bireylerin çocuk sayısı, aylık gelir miktarı ve eğitim düzeyine göre değişmekte midir?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma tanımlayıcı ve kesitsel tipte planlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Katılımcılar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve Bolu ilinde ikamet eden, 18 yaş üstü kişiler arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Bu örnekleme yönteminde evreni oluşturan her elemanın örnekleme olma şansı eşittir ve hesaplama yapılırken her elemana verilecek ağırlık aynıdır (Arıkan, 2004, s.141). Bolu il nüfusu dikkate alınarak %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile örnekleme hesaplandığında 384 kişi örnekleme grubunu oluşturmaktadır. Araştırma için 500 kişiye ulaşmak hedeflenmiş ve bu hedefin üstüne çıkılarak 590 kişi ile araştırma gerçekleştirilmiştir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri “Sosyo-Demografik Bilgi Formu” ve “Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır.

1.4. Sosyo-Demografik Bilgi Formu

Bu form, araştırmacı tarafından bireylerin psikolojik hazırlık durumları ile ilişkili olabilecek faktörlerin belirlenmesi amacıyla oluşturulmuştur. Yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, Bolu ilinde merkezde veya kırsalda ikamet etme durumu, çocuk varlığı, varsa çocuk sayısı, çalışma durumu, aylık gelir, kronik hastalık durumu, afet yaşama durumu, yaşanan afet türü, afette yakınına kaybetme durumu, afet yönetimi hakkında eğitim alma durumu, Bolu ilinin afet

riskleri hakkında bilgi sahibi olma durumu, afet çantası varlığı, aile afet planı varlığı, hafif arama-kurtarma yapabilme durumu ve ilk yardım yapabilme durumunu içermekte ve 18 sorudan oluşmaktadır. Form katılımcılar hakkında çeşitli sosyo-demografik verileri elde etmek için kullanılmıştır.

1.5. Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeği

Araştırma, Türkdoğan ve ark. (2023) tarafından Türkçeye uyarlanan ve 21 maddeden oluşan “Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeği” kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu ölçek ilk olarak Zulch, Morrissey, Reser ve Creed (2012) tarafından Kuzey Avustralya toplumlarında kullanılmak üzere oluşturulmuştur. Daha sonra Zulch (2019) tarafından geliştirilen, dört alt boyut ve 26 maddeden oluşan Avustralya Afet Tehdidine Psikolojik Hazırlık Ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Türkdoğan ve ark. (2023) tarafından yapılan Türkçeye uyarlama çalışmasında Türk toplumlarında yaşayanlarla ilgili olmadığı düşünüldüğü için 5 madde ölçekten çıkarılmıştır. Nihai olarak bu çalışma için kullanılan ölçek; (9 madde) “Dış Durumsal Çevre Bilgisi ve Yönetimi”, (9 madde) “Kişinin Duygusal ve Psikolojik Tepkisinin Yönetimi” ve (3 madde) “Kişinin Sosyal Çevresinin Yönetimi” şeklinde üç alt boyuttan ve toplamda 21 maddeden oluşmaktadır. Aynı zamanda ölçek 4’lü Likert yapıdadır. Araştırmacılar tarafından ölçeğin iç tutarlık katsayısı (Cronbach alfa) 0,95 olarak belirlenmiştir. Araştırmacılar çeyreklere, beşte birlik dilimlere veya ondalık dilimlere karşılık gelen puanları belirleyerek yorumlamayı önermişlerdir (Türkdoğan vd., 2023). Bu çalışmada 21 madde için Cronbach alfa katsayısı 0,96 bulunarak yüksek düzeyde olduğu değerlendirilmiştir.

1.6. Veri Toplama

Veri toplama işlemine geçmeden katılımcılara yapılan çalışmanın amacı ve bu çalışmaya dahil edilme nedenleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Araştırmacı tarafından sosyo-domografik bilgi formu ve Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeği (Google Forms) online ortamda hazırlanarak ulaştırılmıştır. Araştırmaya katılmak için gönüllü olan kişilerden 10.05.2024 ve 6.07.2024 tarihleri arasında veriler toplanmıştır.

1.7. Verilerin Analizi

Veriler SPSS 26 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bunun için ilk olarak Google Forms aracılığı ile elde edilen bilgiler SPSS programına aktarılmıştır. Veriler normal dağılım varsayımını sağladığında parametrik testler tercih edilmektedir (George & Mallery, 2010; Büyüköztürk, 201, s.42). George ve Mallery’e göre (2010) Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +-2,00 değerleri arasında olması normal dağılımı karşılamaktadır. Ölçek ve alt boyutlarının normal dağılımına ilişkin yapılan analiz sonuçları Tablo 1’de verilmiştir. Ayrıca verilerin değerlendirilmesinde, frekans analizi, betimsel istatistik, iki farklı bağımsız değişken için independent t testi, ikiden fazla bağımsız değişken için tek yönlü varyans analizi yani one way anova testi kullanılmıştır. Sonuçlar %95 güven aralığında, anlamlılık $p < 0,05$ düzeyinde değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Ölçek ve Alt Boyutlarının Normalliklerine İlişkin Bulgular

	Çarpıklık	Basıklık	Ortalama	S. Sapma
Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeği	-,68	1,59	3,07	0,023
Dış Durumsal Çevre Bilgisi ve Yönetimi	-0,68	1,55	3,09	0,024
Kişinin Duygusal ve Psikolojik Tepkisinin Yönetimi	-0,67	0,62	3,03	0,028
Kişinin Sosyal Çevresinin Yönetimi	-0,80	1,34	3,13	0,026

1.8. Araştırmanın Etik Boyutu ve İzinler

Araştırma süresince “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” çerçevesinde hareket edilmiştir. Çalışmaya başlamadan önce Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeğinin kullanabilmek amacıyla e-posta ile sorumlu yazardan ve akabinde Bolu Valiliği’nden gerekli izinler alınmıştır. Çalışma için “Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu” tarafından etik onay alınmıştır. Veri toplamaya geçmeden önce katılımcılara verilerin gizli tutulup asla 3. kişiler ile paylaşılmayacağı ve talep ettikleri taktirde çalışmadan vaz geçebilecekleri belirtilmiştir. Araştırmaya katılımı onaylayan bireylere gönüllü onam formları imzalatılmıştır.

1.9. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Araştırma için katılımcıların verdikleri yanıtların, onların gerçek durumlarını oraya koyduğu varsayılmıştır. Bu araştırma için elde edilen sonuçlar Bolu ilinde ikamet eden 18 yaş üstü bireylerle sınırlıdır. Bu araştırma sonuçları, katılımcıların araştırmanın yapıldığı süre zarfındaki düzeylerini gösterir ve diğer illere genellenemez.

2. Bulgular

Araştırmaya katılan 590 katılımcının sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde %68’inin kadın, yaş ortalamalarının $27,16 \pm 12,49$ olduğu, %85,3’ünün Bolu il merkezinde yaşadığı, %73,2’sinin bekar, %75,3’ünün çocuk sahibi olmadığı, %34,2’sinin ön lisans mezunu olduğu, %59,8’inin çalışmadığı ve %51,2’sinin aylık gelir miktarının 0-10.000 TL olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %87,1’inde herhangi bir kronik hastalık olmadığı, %53,7’sinin afet yaşadığı, afet yaşadığını belirten katılımcıların (n=317) %86,1’inin deprem afeti yaşadığı, %89,3’ünün herhangi bir afette yakınına kaybetmediği, %50,2’sinin afet eğitimi aldığı, %70,8’inin Bolu ilinin afet riskleri hakkında bilgi sahibi olduğu, %61,4’ünün afet çantasının bulunmadığı, %55,8’inin afet planının bulunmadığı, %60,7’sinin arama-kurtarma becerisine ve %50,2’sinin ilk yardım becerisine sahip olduğu belirlendi (Tablo 2).

Tablo 2. Sosyo-Demografik Özelliklere Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler (N=590)

Sosyo-Demografik Özellikler	N	%
-----------------------------	---	---

Cinsiyet	Kadın	401	68
	Erkek	189	32
Yaş	$\bar{X} \pm Sd$	27,16±12,49	
İkamet	İl Merkezi	503	85,3
	Taşra	87	14,7
Medeni Durum	Evli	158	26,8
	Bekar	432	73,2
Çocuk Sayısı	0	444	75,3
	1	48	8,1
	2	70	11,9
	3	17	2,9
	3'ten fazla	11	1,9
Eğitim Düzeyi	Okumayan	13	2,2
	Ortaöğretim	161	27,3
	Ön Lisans	202	34,2
	Lisans	188	31,9
	Lisansüstü	26	4,4
Çalışma Durumu	Evet	237	40,2
	Hayır	353	59,8
Aylık Gelir Miktarı	0-10.000 TL	302	51,2
	10.001- 20.000 TL	103	17,5
	20.001-30.000 TL	72	12,2
	30.001- 40.000	48	8,1
	40.001 TL ve üzeri	65	11
Kronik Hastalık	Var	76	12,9
	Yok	514	87,1
Afet Yaşama Durumu	Evet	317	53,7
	Hayır	273	46,3
Yaşanan Afetlerin Türleri (N=317)	Deprem	273	86,1
	Sel	23	7,3
	Yangın	21	6,6
Afette Yakın Kaybetme Durumu	Evet	63	10,7
	Hayır	527	89,3
Afet Eğitim Alma Durumu	Evet	296	50,2
	Hayır	294	49,8
Bolu İlinin Afet Risklerini Bilme	Evet	418	70,8
	Hayır	172	29,2
Afet Çantasına Sahip Olma	Evet	228	38,6
	Hayır	362	61,4
Afet Plana Sahip Olma	Evet	261	44,2
	Hayır	329	55,8
Arama-Kurtarma Becerisine Sahip Olma	Evet	358	60,7
	Hayır	232	39,3
İlk Yardım Becerisine Sahip Olma	Evet	296	50,2
	Hayır	294	49,8

Tablo 2’de Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeğinin sosyo-demografik değişkenlere göre analiz sonuçları incelendiğinde, ölçek ve tüm alt boyutları ile cinsiyet, ikamet, medeni durum, çalışma durumu, afet yaşama ve bir afette yakınına kaybetme değişkenleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeğinin katılımcıların kronik hastalık değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($t[558]= -2,16$; $p<0,05$). Herhangi bir kronik hastalığa sahip olanların ($X=2,94$), olmayanlara ($X=3,09$) göre puan ortalamaları daha düşük bulunmuştur. Katılımcıların afet eğitimi alma değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($t[561]= 3,87$; $p<0,05$). Afet eğitimi alanların ($X=3,16$), almayanlara ($X=2,98$) göre puan ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Katılımcıların Bolu ilinin afet risklerini bilme değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, anlamlı bir farklılık

saptanmıştır ($t[558]= 4,90$; $p<0,05$). Bolu ilinin afet riskini bilenlerin ($X=3,14$), bilmeyenlere ($X=2,89$) göre puan ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Katılımcıların afet çantasına sahip olma değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($t[558]= 5,39$; $p<0,05$). Afet çantasına sahip olanların ($X=3,23$), olmayanlara ($X=2,97$) göre puan ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Katılımcıların afet plana sahip olma değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($t[558]= 6,98$; $p<0,05$). Afet planına sahip olanların ($X=3,25$), olmayanlara ($X=2,93$) göre puan ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Katılımcıların arama-kurtarma becerisine sahip olma değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($t[552,36]= 5,47$; $p<0,05$). Arama-kurtarma becerisine sahip olanların ($X=3,17$), olmayanlara ($X=2,92$) göre puan ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Katılımcıların ilk yardım becerisine sahip olma değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($t[558]= 6,26$; $p<0,05$). İlk yardım becerisine sahip olanların ($X=3,21$), olmayanlara ($X=2,93$) göre puan ortalamaları daha yüksek bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeğinin Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Independent Samples T Testi Sonuçları (N=590)

Sosyo-Demografik Değişkenler		N	X	Ss	<i>t testi</i>		
					t	sd	p
Cinsiyet	Kadın	401	3,06	,53	-0,68	313,29	0,49
	Erkek	189	3,10	,64			
İkamet	Merkez	503	3,08	,55	0,47	108,02	0,63
	Taşra	87	3,04	,66			
Medeni Durum	Evli	158	3,03	,52	-1,05	588	0,29
	Bekar	432	3,09	,59			
Çalışma Durumu	Evet	232	3,08	,58	0,14	588	0,88
	Hayır	353	3,07	,56			
Kronik Hastalık	Var	76	2,94	,53	-2,16	558	0,03*
	Yok	514	3,09	,57			
Afet Yaşama Durumu	Evet	317	3,06	,65	-0,54	570,31	0,58
	Hayır	273	3,09	,46			
Afette Yakın Kaybetme Durumu	Evet	63	3,10	,52	0,34	588	0,72
	Hayır	527	3,07	,58			
Afet Eğitim Alma Durumu	Evet	296	3,16	,62	3,87	561	0,01*
	Hayır	294	2,98	,49			
Bolu İlinin Afet Risklerini Bilme	Evet	418	3,14	,57	4,90	588	0,01*
	Hayır	172	2,89	,53			
Afet Çantasına Sahip Olma	Evet	228	3,23	,57	5,39	588	0,01*

	Hayır	362	2,97	,55			
Afet Plana Sahip Olma	Evet	261	3,25	,55	6,98	588	0,01*
	Hayır	329	2,93	,54			
Arama-Kurtarma Becerisine Sahip Olma	Evet	358	3,17	,59	5,47	552,36	0,01*
	Hayır	232	2,92	,49			
İlk Yardım Becerisine Sahip Olma	Evet	296	3,21	,55	6,26	588	0,01*
	Hayır	294	2,93	,55			

* p<0,05

Katılımcıların afet tehdidi için psikolojik hazırlık ölçeği puanlarının eğitim düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların afet tehdidi için psikolojik hazırlık ölçeği ile eğitim düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F= 3,396; p<0,05). Fark oluşturan grubu bulmak amacıyla Post Hoc ikili karşılaştırmalardan Games-Howell testi uygulanmıştır. Games-Howell sonucuna göre, Ön Lisans mezunu olan katılımcıların puan ortalamasının okumadığını belirten katılımcılara göre daha fazla olduğu bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Afet Tehdidi için Psikolojik Hazırlık Ölçeğinin Eğitim Düzeyine Göre ANOVA (Welch) Testi Sonuçları

Eğitim Düzeyi	N	X	Ss	F/Welch	p	Games-Howell
Okumadım (1)	13	2,24	1,00			
Ortaöğretim (2)	161	3,07	,58			
Ön Lisans (3)	202	3,16	,56			
Lisans (4)	188	3,04	,50			
Lisansüstü (5)	26	3,11	,44			
Toplam	590	3,07	,57	3,396	0,014*	3>1

* p<0,05

Katılımcıların afet tehdidi için psikolojik hazırlık ölçeği puanlarının çocuk sayısına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans (ANOVA) analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların afet tehdidi için psikolojik hazırlık ölçeği ile çocuk sayısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (F= 2,367; p>0,05).

Katılımcıların afet tehdidi için psikolojik hazırlık ölçeği puanlarının aylık gelir miktarlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans (ANOVA) analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda katılımcıların afet tehdidi için psikolojik hazırlık ölçeği ile aylık gelir durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (F= 0,704; p>0,05).

3. Tartışma

Bu bölümde Bolu ilinde ikamet eden katılımcıların afet tehdidi için psikolojik hazırlık durumları ile ilgili analiz sonuçları daha önce bu konuyla ilgili literatürde yapılmış çalışmalarla birlikte ele alınacaktır. Afetlerden önce psikolojik hazırlık, bireylerin kendi duygularını tahmin etmelerine, tanımlamalarına ve kontrol etmelerine katkı sağlayarak afetlerle daha iyi başa çıkmalarına destek olabilir. Bu nedenle afetler öncesinde bireylerin psikolojik hazırlık durumlarının ve ilişkili durumların belirlenmesi önemli görülmektedir (Türkdoğan vd., 2023). Bu çalışmada cinsiyet ile afetlere psikolojik hazırlık puanları arasında anlamlılık bulunamamıştır. Yapılan bir çalışmada kadınların erkeklere göre daha fazla deprem konusunda endişe duyduğu belirtilmektedir (Amin vd., 2022). Üniversite öğrencileri arasında olası afetlere karşı psikolojik hazırlığın cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yönelik yapılan bir çalışmada psikolojik hazırlığın cinsiyetten etkilenmediği belirlenmiştir (Palupi, 2021). Said ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan çalışmada afet saha deneyimi olan hemşirelerin afetlere karşı psikolojik hazırlığı araştırılmış ve kadın hemşirelerin daha yüksek psikolojik hazırlığa sahip olduğu bildirilmiştir (Said vd., 2020). Sonuçlar doğrultusunda kadın ve erkeklerin psikolojik hazırlık durumları arasında anlamlı bir fark olmamasının örneklem grubunun belirli bir kültürel gruba ait olmasından kaynaklanabileceği değerlendirilmiştir.

Araştırmada daha önce herhangi bir afet yaşama durumu ile afetlere psikolojik olarak hazırlık puanları arasında anlamlılık bulunamamıştır. Zulch (2019) yaptığı çalışmada daha önce bir afete maruz kalanların maruz kalmayanlara göre afetlere karşı psikolojik hazırlık puanlarının daha yüksek olduğunu belirtmiştir (Zulch, 2019). Sonuçlar değerlendirildiğinde çalışmada afet deneyimi ile psikolojik hazırlık arasında bir ilişki bulunmamasının katılımcıların afeti doğrudan değil de dolaylı olarak maruz kalmalarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada katılımcıların kronik hastalık durumları ile afetlere psikolojik olarak hazırlık puanları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Kronik hastalığı olmayan katılımcıların, olanlara göre afetlere karşı psikolojik hazırlık puanları daha yüksek bulunmuştur. Tip 1 diyabetli Japon hastaların afetlere yönelik düşünce ve tutumlarını nitel yöntemlerle araştırmayı amaçlayan bir çalışmada, katılımcıların afetlere genel hazırlık düzeylerinin yetersiz olduğu değerlendirilmiştir (Oyama vd., 2022). Bu çalışmada arama-kurtarma ve ilk yardım becerilerine sahip olma değişkenleri ile afetlere psikolojik olarak hazırlık puanlarında anlamlılık bulunmuştur. Afetlerde arama-kurtarma ve ilk yardım yapabileceğini ifade eden katılımcıların ölçek puanları, bu yeterliliklere sahip olmadığını ifade eden katılımcılara göre daha yüksek bulunmuştur. Fa'uni ve Diana (2021), öz yeterlilik ve dini başa çıkma açısından afetlere psikolojik hazırlığı değerlendirmeyi amaçladıkları çalışmalarında, öz yeterlilik ile psikolojik başa çıkmanın afetlere psikolojik hazırlık üzerine olumlu etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır (Fa'uni & Diana, 2021). Sonuçlar doğrultusunda arama-kurtarma ve ilk yardım gibi yeterliliklere sahip olmanın bireyleri afetlere psikolojik olarak hazırladığı değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada bireylerin afet eğitimi alma, Bolu ilinin afet risklerini bilme, afet çantasına sahip olma ve afet plana sahip olma gibi durumları ile afetlere psikolojik olarak hazırlık puanları arasında anlamlılık saptanmıştır. Afet eğitimi alan, Bolu ilinin afet risklerini bilen, afet çantası ve afet planına sahip olan katılımcıların ölçek puanları, olmayanlara göre daha yüksek bulunmuştur.

Ayrıca psikolojik hazırlık ölçeği ile eğitim düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Ön Lisans mezunu olan katılımcıların puan ortalamasının okumadığını belirten katılımcılara göre daha fazla olduğu bulunmuştur. Deprem bölgelerindeki yaşlıların psikolojik hazırlığını etkileyen faktörler üzerine yapılan bir çalışmada en çok eğitilmiş olma durumunun psikolojik hazırlığı etkilediği bildirilmiştir (Mutianingsih vd., 2021). Siklondan etkilenen insanların afet yönetiminde psikolojik hazırlığı etkileyen faktörleri araştıran bir çalışma, afet eğitimi alma olanağına sahip olan bireylerin diğerlerinden psikolojik olarak daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur (Roy vd., 2020). Afetlere hazırlık amaçlı parkur eğitiminin afetlere psikolojik hazırlık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan bir araştırmada, afetler konusunda genel bilgi eğitiminin afetlere psikolojik hazırlığı etkili bir şekilde artırdığı belirtilmektedir (Zharfani & Patria, 2024). Demirbilek ve Gökkaya (2022) afetlere hazırlık ve psikolojik sağlık üzerine yaptıkları çalışmada öğrencilerin müfredatlarında afetlerle ilişkili dersler koymanın hem afet öncesi hazırlık hem de psikolojik sağlamlık için olumlu etki oluşturabileceğini belirtmişlerdir (Demirbilek & Gökkaya, 2022). Endonezya'daki sağlık koleji gönüllüleri arasında yangın yönetiminde sanal kısa filmin psikolojik hazırlığa etkisini araştıran çalışmada kısa filmler kullanımıyla psikolojik hazırlığın arttığı bulunmuştur (Wijayanti vd., 2023). Yapılan bir çalışmada okul çağındaki çocuklar deprem ve tsunami afetlerine ilişkin güvenli bir okul tabanlı eğitim programına dahil edilmiştir. Öğrencilerin programdan önce ve sonraki psikolojik hazırlık durumlarında anlamlı farklılıklar olduğu ve okul tabanlı programların psikolojik hazırlık üzerinde bir etkisinin olduğu belirtilmiştir (Alfianto vd., 2024). Said ve arkadaşlarının (2024) Filistin'de üniversite personeli üzerinde yaptığı çalışmada, Covid-19 pandemisi sırasında sahip olunan afet eğitiminin, daha iyi bir psikolojik hazırlıkla ilişkili olduğu bulunmuştur (Said vd., 2024). Pandemi (COVID-19) yönetimine yönelik psikolojik hazırlığı araştıran bir çalışmada dayanıklılık ve başa çıkmayı ele alan programların psikolojik hazırlığı güçlendirebileceği belirtilmiştir (Gandhi vd., 2021). Öztekin ve Örki (2023) depresyon, anksiyete ve stresin afet hazırlığı üzerindeki etkileri üzerine yaptıkları çalışmada depresyon belirtileri ve stresin afet hazırlığını etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca afet konusunda bilinçli toplumların psikolojik dayanıklılıkları ve afetlere hazırlıkları daha yüksek görülmüştür (Öztekin & Örki, 2023). Sonuçlar değerlendirildiğinde bireylerin afetler konusunda bilinç ve farkındalık seviyelerindeki artışın afetlere psikolojik olarak hazırlıklı olmalarına olumlu katkı sağladığı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneri

Sonuç olarak, katılımcıların kronik hastalık, afet eğitim alma, Bolu ilinin afet risklerini bilme, afet çantasına ve afet plana sahip olma, arama-kurtarma becerisine, ilk yardım becerisine sahip olma ve eğitim seviyeleri değişkenlerine göre analiz sonuçlarında anlamlılık bulunurken cinsiyet, medeni durum, ikamet, çalışma, afet yaşama, afetlerde yakınına kaybetme, çocuk sayısı ve aylık gelir miktarları değişkenlerine göre değişkenlerde anlamlılık saptanmamıştır. Kronik hastalığı olmayan, afet eğitim alan, Bolu ilinin afet risklerini bilen, afet çantası ve afet planı olan, arama-kurtarma ve ilk yardım becerisine sahip olan katılımcıların afetlere psikolojik olarak hazırlık puanları daha yüksek bulunmuştur.

Sonuçlar doğrultusunda afetler karşısında psikolojik hazırlıklı olma konusunda afet öncesinde gerçekleştirilecek eğitimlerin önemi bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar

genel anlamda afet konusunda eğitim alan ve afetlere hem arama-kurtarma hem de ilk yardım konularında müdahale etme yeterliliğine sahip bireylerin afetlere psikolojik olarak daha fazla hazırlıklı olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra afet çantası ve afet planı gibi fiziksel veya maddi hazırlığın afetlere karşı psikolojik olarak hazırlığı arttırdığı görülmektedir. Bu bağlamda afetlere karşı psikolojik hazırlığın sağlanırken aynı zamanda maddi veya fiziksel hazırlığın da yapılması gerekmektedir. Bu nedenle afet öncesi bireylerde farkındalık oluşturacak tüm hazırlık eğitimlerinin arttırılması önerilmektedir. Literatüre katkı sağlayacağı düşünülerek bu konu özelinde daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Afetlere psikolojik hazırlığı ve bununla ilişkili faktörleri araştıran çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri: Yazar bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Katkı Oranı: Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır. Çalışma için yazar Ezgi Atalay'ın katkı oranı %100'dür.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma makalesi için etik kurul kararı alınmıştır.

Extended Abstract

Although disasters are as old as human history, they have been the biggest problem of all civilizations that have ever existed. In recent years, with global climate change, the frequency of disasters in terms of quantity and quality has increased, and these disasters negatively affect the normal lives of many people. Bolu province, where the study took place, is located in a region with high disaster risk in terms of disasters and emergencies such as earthquakes, meteorological and climatic disasters, floods, rockfalls, landslides, fires, etc. due to its geological situation and climate characteristics (AFAD, 2021). Disaster preparedness can be defined as actions that ensure that the necessary resources are available to conduct an effective response before a disaster (Najafi vd., 2017). Individual and social preparation before disasters occur is one of the most important elements of disaster management (Inal vd., 2019). Although research on disaster preparedness focuses on physical or material preparedness, recently researchers have also turned to investigating psychological or mental preparedness for disasters (Avcı, 2023; Kim & Kim, 2022; Penman vd., 2013). Based on the knowledge that people who are psychologically ready tend to have more coping skills, self-confidence, and physical readiness and feel less fear and helplessness than those who are not psychologically ready, psychological preparation can be defined as the recognition and management of anxiety and emotional response (Morrissey & Reser, 2003).

It is the responsibility of scientists and disaster managers to ensure that society is prepared for disasters. People's psychological preparedness for disasters is also an important research topic. There are limited studies in the literature that evaluate psychological preparedness for Turkish society against disasters. In this context, the study was carried out to determine the psychological preparedness of people living in Bolu, a province with high disaster potential in Türkiye, against disaster threats. This study can make significant contributions to the literature

by revealing participants' psychological preparedness against disaster threats and the factors affecting them. At the same time, it was evaluated that the results would contribute to society's strategies for coping with disasters.

Quantitative research methods were used in this research. The research was conducted with 590 people. Research data were collected using the "Socio-Demographic Information Form" and the "Psychological Preparedness Scale for Disaster Threat". The data was prepared and delivered online. Data were collected between 15.03.2024 and 6.07.2024 from people who volunteered to participate in the research. The data were analyzed using the SPSS 26 package program.

When the socio-demographic characteristics of 590 participants were examined, it was found that 68% were female, the average age was 27.16 ± 12.49 , 85.3% lived in Bolu city center, 73.2% were single, 75.3% did not have children, 34.2% were associate degree graduates, 59.8% were not working and 51.2% had a monthly income of 0-10,000 TL. It was determined that 87.1% of the participants did not have any chronic disease, 53.7% of them had experienced a disaster, 86.1% of the participants who stated that they had experienced a disaster (n=317) had experienced an earthquake disaster, 89.3% had not lost any relatives in any disaster, and 50% of them had not lost any relatives in any disaster, 2% had received disaster training, 70.8% had information about the disaster risks of Bolu province, 61.4% did not have a disaster kit, 55.8% did not have a disaster plan, 60.7% had search and rescue skills and 50.2% had first aid skills.

As a result, there was significance in the analysis results according to the variables of participants' chronic disease, receiving disaster training, knowing the disaster risks of Bolu province, having a disaster kit and disaster plan, having search and rescue skills, first aid skills and education levels. No significance was found in the variables such as gender, marital status, residence, working, experiencing a disaster, losing a relative in disasters, number of children and monthly income. Participants who did not have a chronic disease, received disaster training, knew the disaster risks of Bolu province, had a disaster kit and disaster plan, and had search-rescue and first aid skills were found to have higher psychological preparedness scores for disasters.

In line with the results, it is seen that pre-disaster training has an important place in psychological preparedness against disasters. These results generally showed that individuals who received disaster training and were competent to respond to disasters in both search and rescue and first aid were more psychologically prepared for disasters. In addition, it is seen that physical or material preparation such as a disaster kit and disaster plan increase psychological preparedness for disasters. For this reason, it is recommended to increase all preparation training that will raise awareness among individuals before a disaster.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 2023 yılı 2023/445 nolu karar ile etik izin alınmıştır. / Ethical permission was obtained for this study from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Bolu Abant İzzet Baysal University with the decision no. 2023/445 dated 2023.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

Kaynakça

- AFAD (2021). 2021 *İl afet risk azaltma planı*. 27.05.2024 tarihinde <https://bolu.afad.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Agarwal, V., Sharma, S., Gupta, L., Misra, D. P., Davalbhakta, S., Agarwal, V., ... & Aggarwal, S. (2020). COVID-19 and psychological disaster preparedness—an unmet need. *Disaster medicine and public health preparedness*, 14(3), 387-390. <https://doi.org/10.1017/dmp.2020.219>
- Alfianto, A. G., Wijayanti, D. P., Sulaksono, A. D., & Choirullah, A. H. (2024). Disaster-safe-school based program for the psychological preparedness of elementary school students. *Nurse and Health: Jurnal Keperawatan*, 13(1), 148-155. <https://doi.org/10.36720/nhjk.v13i1.657>
- Amin, M. R., Shozib, S. H., Rahman, M. N., Azim, S. A., Mahbub, F., & Sarker, M. N. I. (2022). Disaster psychology and psychological adaptation of disasters: evidence from riverine islands (char) of rural Bangladesh. *Journal of Climate Change*, 8(4), 7-15. <https://doi.org/10.3233/JCC220025>
- Arıkan, R. (2004) *Araştırma teknikleri ve rapor hazırlama*, Asil Yayıncılık, Ankara.
- Avcı, G. (2023). Afet eğitiminde afetlere hazırlık: Üniversite öğrencileriyle tehlike avı. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(1), 84-100. <https://doi.org/10.35341/afet.1149239>
- Boylan, J. L., & Lawrence, C. (2020). What does it mean to psychologically prepare for a disaster? A systematic review. *International journal of disaster risk reduction*, 45, 101480. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101480>
- Büyükoztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Chowwen, C. O., Adu, R. A., & Morakinyo, L. A. (2022). Assessing post-lockdown psychological preparedness for resumption among university students in nigeria: the role of anxiety and social support. *African Journal of Social and Behavioural Sciences*, 12(2).

- CRED. "2023 Disasters in Number", Brussels: CRED, 2024. 20.05.2024 tarihinde https://files.emdat.be/reports/2023_EMDAT_report.pdf adresinden erişildi.
- Çelik, İ. H., Usta, G., Yılmaz, G., Yakupoğlu, M. (2020). Türkiye’de yaşanan teknolojik afetler (2000-2020) üzerine bir değerlendirme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 49-57. <https://doi.org/10.22466/acusbd.776580>
- Demirbilek, Ö., & Gökaya, E. (2022). Acil yardım ve afet yönetimi öğrencilerinde afetlere hazırlık durumları ile psikolojik sağlık durumlarının ilişkisinin incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 617-624. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1001225>
- Eryılmaz M, Tezel O, Ulusoy S. (2021). *Afet: Tanımı ve sınıflaması*. Köse Ş, editör. Afetler ve Enfeksiyonlar. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2021. s.1-5.
- Every, D., McLennan, J., Reynolds, A., & Trigg, J. (2019). Australian householders' psychological preparedness for potential natural hazard threats: An exploration of contributing factors. *International journal of disaster risk reduction*, 38, 101203. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2019.101203>
- Fa'uni, A. M., & Diana, R. R. (2021). Psychological preparedness for disaster in terms of self efficacy and religious coping. *Al-Qalb: Jurnal Psikologi Islam*, 12(1), 28-38.
- Gandhi, S., Sahu, M., Govindan, R., Nattala, P., Gandhi, S., Sudhir, P. M., & Balachandran, R. (2021). Psychological preparedness for pandemic (COVID-19) management: Perceptions of nurses and nursing students in India. *PLoS One*, 16(8), e0255772. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0255772>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson
- Görgün, C. T., Şen, İ. K., & McLennan, J. (2023). The validity and reliability of the Turkish version of the psychological preparedness for disaster threat scale. *Natural hazards*, 118(1), 331-346. <https://doi.org/10.1007/s11069-023-06006-w>
- Gözükızıl, C., A., Tezcan, S., (2023) Cumhuriyet’in yüzüncü yılında Türkiye’de afetler: 06 şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri, *Kent Akademisi Dergisi* 16:97-114. <https://doi.org/10.35674/kent.1353445>
- Güneş, İ., & Gedik, M. A., (2023). Küresel afet maliyetleri. M. Dibo, C. Tosun, N. Ocak, E. Özyerden (Ed.), *Kamu maliyesinde teorik ve uygulamalı çalışmalar* içinde (s. 23-46), Bursa: Ekin.
- Inal, E., Altıntaş, K. H., & Doğan, N. (2019). General disaster preparedness beliefs and related sociodemographic characteristics: The example of Yalova University, Turkey. *Turkish Journal of Public Health*, 17(1), 1-15. <https://doi.org/10.20518/tjph.381667>
- İlerisoy, Z. Y., Gökşen, F., Soyuluk, A., & Takva, Y. (2022). Deprem Kaynaklı ikincil afetler ve Türkiye örnekleme. *Online Journal of Art & Design*, 10(2).

- İrdem, İ., & Mert, E. (2023). Deprem, dirençli kent ve acil afet yönetimi: Türkiye Örneği. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4(2), 241-276. <https://doi.org/10.58658/kaypod.1319821>
- Kahraman, S., Polat, E., & Korkmazyürek, B. (2021). Afet yönetim döngüsündeki ana terimler. *Avrasya Terim Dergisi*, 9(3), 7-14.
- Kapucu, N. (2008). Culture of preparedness: household disaster preparedness. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 17(4), 526-535. <https://doi.org/10.1108/09653560810901773>
- Kim, Y., & Kim, M. Y. (2022). Factors affecting household disaster preparedness in South Korea. *PLoS one*, 17(10), e0275540. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0275540>
- Maduz, L., Prior, T., Roth, F., & Käser, M. (2019). Individual disaster preparedness: Explaining disaster-related information seeking and preparedness behavior in Switzerland. *ETH Zurich*. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000356695>
- McLennan, J., Marques, M. D., & Every, D. (2020). Conceptualising and measuring psychological preparedness for disaster: The psychological preparedness for disaster threat scale. *Natural Hazards*, 101(1), 297-307. <https://doi.org/10.1007/s11069-020-03866-4>
- Morrissey, S. A., & Reser, J. P. (2003). Evaluating the effectiveness of psychological preparedness advice in community cyclone preparedness materials. *The Australian Journal of Emergency Management*, 18(2), 46-61.
- Mukherjee, S. (2023). *Infectious diseases and pandemics: need for psychological preparedness and resilient response*. In Preparedness for Future Pandemics: Threats and Challenges (pp. 121-130). Singapore: Springer Nature Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-3201-6_10
- Mutianingsih, Mustikasari, & Panjaitan, R. U. (2021). Factors that affect the psychological preparedness of the elderly in earthquake prone areas. *Enfermeria Clinica*, 31, S261-S265. <https://doi.org/10.1016/j.enfcli.2020.12.033>
- Najafi, M., Ardalan, A., Akbarisari, A., Noorbala, A. A., & Elmi, H. (2017). *The theory of planned behavior and disaster preparedness*. PLoS currents, 9.
- Oyama, Y., Abiru, N., Kit, A., Eyama, D., Noda, A., & Nagata, A. (2022). Thoughts and attitudes toward disasters among Japanese patients with type 1 diabetes: A qualitative descriptive study. *Japan journal of nursing science*, 19(2), e12459. <https://doi.org/10.1111/jjns.12459>
- Öztekin, G. G., & Örki, H. (2023). Effects of depression, anxiety, and stress on disaster preparedness: Evidence from the february 6 Türkiye Earthquakes. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(4), 1332-1347. <https://doi.org/10.35341/afet.1326948>
- Palupi, L. S. (2021). *Is psychological preparedness for potential disaster difference between gender among university students*. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 698, No. 1, p. 012011). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/698/1/012011>

- Penman, T. D., Eriksen, C., Blanchi, R., Chladil, M., Gill, A. M., Haynes, K., ... & Bradstock, R. A. (2013). Defining adequate means of residents to prepare property for protection from wildfire. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 6, 67-77. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2013.09.001>
- Ronan, K. R., Alisic, E., Towers, B., Johnson, V. A., & Johnston, D. M. (2015). Disaster preparedness for children and families: a critical review. *Current psychiatry reports*, 17, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s11920-015-0589-6>
- Roudini, J., Khankeh, H. R., & Witruk, E. (2017). Disaster mental health preparedness in the community: A systematic review study. *Health psychology open*, 4(1), 2055102917711307. <https://doi.org/10.1177/2055102917711307>
- Roy, T., Hassan, R., & Sony, M. A. A. M., (2020). *Factors affecting psychological preparedness of disaster management of cyclone affected people: evidence from Dacope, Khulna, Bangladesh*. Planning Sustainable Regions The Social-Economic-Ecological Triad 51st Annual Conference of the Regional Science Association, IndiaAt: Amity institute of environmental sciences & amity institute of social sciences
- Said, N. B., Hayek, M., Sarhan, A. L., Qaddumi, J., Zaben, F., Alkaissi, A., Alsayed, A., & Abu-Odah, H. (2024) Psychological preparedness and resilience of palestinians' university staff during covid-19 pandemic: a cross-sectional online survey, *Palestinian Medical and Pharmaceutical* 9:2, Article 3. <https://doi.org/10.59049/2790-0231.1149>
- Said, N. B., Molassiotis, A., & Chiang, V. C. (2020). Psychological preparedness for disasters among nurses with disaster field experience: An international online survey. *International journal of disaster risk reduction*, 46, 101533. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101533>
- Setyawan, I., Sajidah, S. A., Sabila, A., Wijayanti, A. P., & Dewi, K. S. (2023). *A mapping study of psychological preparedness in dealing with extreme temperature changes and natural disasters*. In Proceedings of International Conference on Psychological Studies (ICPsyche) (Vol. 4, pp. 423-459). <https://doi.org/10.58959/icpsyche.v4i1.57>
- Şahin, Ş. (2019). Türkiye'de afet yönetimi ve 2023 hedefleri. *Türk Deprem Araştırma Dergisi*, 1(2), 180-196. <https://doi.org/10.46464/tdad.600455>
- Türkdoğan Görgün, C., Koçak Şen, İ., & McLennan, J. (2023). The validity and reliability of the Turkish version of the psychological preparedness for disaster threat scale. *Natural hazards*, 118(1), 331-346. <https://doi.org/10.1007/s11069-023-06006-w>
- Usta, G. (2023). Dünya'da meydana gelen afetlerin istatistiksel olarak analizi (1900-2022). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 172-186.
- Wijayanti, D. P., Alfianto, A. G., Rahmawati, I., & Yusniawati, Y. N. P. (2023). Fire management: A virtual treatment towards psychological preparedness among health college volunteers in Indonesia. *The Journal of Palembang Nursing Studies*, 2(1), 12-19. <https://doi.org/10.55048/jpns.v2i1.54>

Zharfani, H. A., & Patria, B. (2024). The effect of parkour for disaster preparedness training on psychological preparedness for disasters. *International Journal of Disaster Management*, 1(1), 1-12. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4408287>

Zulch H (2019) Psychological preparedness for natural hazards– improving disaster preparedness policy and practice. *United Nations Off Disaster Risk Reduct*, 1-43. https://www.unisdr.org/files/66345_f357zulchpsychologicalpreparednessf.pdf

Zulch HR, Morrissey SA, Reser JP, Creed P (2012) *Psychological preparedness for natural disasters*. In Proceedings of the First International Conference on Urban Sustainability and Resilience, UCL, London, UK.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

EKOLOJİK AYAK İZİ İLE OECD ÜLKELERİNE YÖNELİK ÇEVRESEL
KUZNETS EĞRİSİNİN ARAŞTIRILMASI¹

Fatih AKIN

Öğr. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım
Üniversitesi, Refahiye Meslek Yüksekokulu
fatih.akin@erzincan.edu.tr

0000-0002-7741-4004

Ali ŞEN

Prof. Dr., Ali Şen İnönü Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, ali.sen@inonu.edu.tr

0000-0001-9456-2220

Atıf / Citation: Akın, F. & Şen, A. (2024). Ekolojik ayak izi ile OECD ülkelerine yönelik çevresel Kuznets eğrisinin araştırılması. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 307-333.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1514029>

Öz

Son zamanlarda ulusların başlıca endişelerinden biri küresel ısınma, özellikle de küresel ısınmanın gezegen üzerindeki zararlı etkileri ve yaşam standartları üzerindeki dolaylı etkileri olmuştur. Sanayi devriminin başlaması, dünya ölçeğinde büyük bir sosyal ve ekonomik dönüşümü beraberinde getirmiş ve bu dönüşüm çevre üzerinde de etkili olmuştur. Bu çalışmada, 1980-2014 dönemi için 29 OECD ülkesinde ekonomik büyüme, finansal gelişme, enerji tüketimi ve çevresel kirlilik göstergesi olarak kullanılan Ekolojik Ayak İzi ile Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezinin geçerli olup olmadığı panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada, değişkenler ve panelin geneli için yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda ikinci kuşak testlerin kullanılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı içeren ve heterojen olduğu tespit edilen modelin durağanlık analizi için Reese & Westerlund tarafından ortaya konulan ikinci kuşak testlerinden PANICCA panel birim kök testi kullanılmıştır. Uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığını belirlemek için GUW testi kullanılmıştır. Eşbütünleşme varlığından sonra CCE ve AMG parametre tahmincileri kullanılarak katsayıların anlamlı olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen CCE ve AMG tahminci sonuçlarına göre; ÇKE hipotezinin, tüm panel için geçerli olmadığı, ancak tek tek ülkelere bakıldığında ise Lüksemburg ve Yunanistan'da geçerli olduğu

¹ Bu çalışma; birinci yazarın "Çevresel Kuznets Eğrisinin Ekolojik Ayak İzi Üzerinden Araştırılması: OECD Ülkelerine Yönelik Panel Veri Analizi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. İnönü Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/İktisat Anabilim Dalı/ (Danışman: Prof. Dr. Ali Şen)

tespit edilmiştir. Ayrıca, 29 OECD ülkesinin çoğunda ekolojik ayak izi, artan enerji kullanımı ve finansal gelişmenin bir sonucu olarak arttığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, Panel veri analizi, Çevresel Kuznets Eğrisi, Ekolojik ayak izi, OECD

INVESTIGATING THE ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE FOR OECD COUNTRIES WITH ECOLOGICAL FOOTPRINT

Abstract

One of the main concerns of nations in recent times has been global warming, particularly its detrimental effects on the planet and its indirect effects on living standards. The onset of the industrial revolution has brought about a major social and economic transformation on a global scale and this transformation has also had an impact on the environment. In this study, the Ecological Footprint, which is used as an indicator of economic growth, financial development, energy consumption and environmental pollution in 29 OECD countries for the period 1980-2014, and the validity of the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis are analyzed using panel data method. In the study, it was determined that there was cross-sectional dependence and heterogeneity for the variables and the panel as a whole. In this case, it is concluded that second-generation tests should be used. PANICCA panel unit root test, one of the second-generation tests proposed by Reese & Westerlund, was used for the stationarity analysis of the model, which was found to be heterogeneous and contain cross-section dependence. The GUW test was used to determine whether there is cointegration between the variables in the long run. After the existence of cointegration, CCE and AMG parameter estimators are used to check whether the coefficients are significant. According to the CCE and AMG estimator results obtained; it was determined that the EKC hypothesis was not valid for the entire panel, but when looking at individual countries, it was valid in Luxembourg and Greece. Moreover, in most of the 29 OECD countries, the ecological footprint is found to increase as a result of increased energy use and financial development.

Keywords: Economic growth, Panel data analysis, Environmental Kuznets Curve, Ecological footprint, OECD.

GİRİŞ

Sanayi devrimiyle hızlı ekonomik büyüme, kentleşme, teknolojik ilerleme ve nüfus artışıyla birlikte enerji talebinde de büyük bir artış meydana gelmiştir. Ekonomik büyüme ve çevresel bozulma arasındaki bağlantıyı anlamak, insanların küresel enerji talebinin bir sonucu olarak daha zor hale gelmektedir. Bu durum kömür, petrol ve doğal gaz gibi yenilenemeyen enerji kaynaklarının ihtiyaç duyulan enerjinin büyük bir kısmını sağlamasına bağlanabilir. Üretim ve tüketim uygulamalarında yenilenemeyen enerjinin kullanılması sonucunda yerel, bölgesel ve küresel olarak çevresel ve doğal kaynaklarda bozulma meydana gelmiştir. Dolayısıyla, yenilenemeyen enerji tüketimi, enerji talebinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır ve iklim değişikliğine ve küresel ısınmaya neden olan sera gazı emisyonlarını artırmaya başlamıştır.

Artan enerji talebini karşılama zorunluluğu, ülkelerin yenilenemeyen yakıtlara aşırı bağımlılığının ardındaki gerekçedir. Kişi başına düşen gelire ölçülen ulusal üretimdeki ve refahtaki büyüme, enerji büyümesinin ana itici güçleridir. Bu iki faktördeki büyümeye bağlı olarak enerji talebi her zaman artmaktadır. Dolayısıyla, bu kavram altında artan refah ve enerji tüketimi - yani bir ulusun kişi başına düşen geliri ve enerji tüketimi - sıkı bir şekilde ilişkilendirilmiştir.

Yani, ekonomik büyüme kullanımını artıran enerji tüketimine bağlı olduğundan, sera gazı emisyonları ile hareket etmektedir. Başlıca sera gazı olan karbondioksit (CO₂) emisyonları, ekonomik büyüme, insan refahı, finansal kalkınma, sanayileşme ve kentleşme ile yakından bağlantılıdır (Sarkodie ve Ozturk, 2020). Sonuç olarak, sanayi devriminin çok yönlü ekonomik genişleme, fosil yakıtlardan elde edilen enerjinin kullanılabilirliğini artırdı ve bu da karbondioksit emisyonlarında istikrarlı bir artışa neden olmuştur. Bu süreç, ciddi çevresel zararlara ve küresel iklim değişikliğine zemin hazırlamıştır.

İklim değişikliği ve küresel ısınmanın 20. yüzyılın sonlarında dünya için büyük bir tehdit oluşturmasından bu yana, akademisyenler çevresel bozulma ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantıya odaklanmışlardır. Politika yapıcılar artık bu değişkenler arasında pozitif ya da negatif bir ilişki olup olmadığına büyük önem vermektedir. Çünkü çevreyi koruyarak ekonomik büyümeyi maksimize etmek neredeyse her ülkenin amacıdır. Çevresel bozulma ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı inceleyen Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) teorisi, 1990'larda bu tartışmada temel argüman olarak öne sürülmüştür. Grossman ve Krueger'e (1991, 1995) göre ÇKE hipotezi; ülke ekonomisi büyüdükçe ilk aşamalarda gelir ve çevre kirliliğinin birlikte artacağı, ancak belli bir büyüme düzeyinden sonra çevre kirliliğinin azalacağını öne sürmüştürler. Yani önce çevre kalitesi bozulur, sonra ise kişi başına düşen gelir arttıkça çevre kalitesi iyileşmektedir.

Çalışmanın buradan hareketle amacı, OECD ülkelerinde enerji tüketimi, finansal gelişme ve ekonomik büyümenin, çevresel faktör olarak ele alınan ekolojik ayak izi ile ekonometrik analiz yardımıyla ÇKE hipotezinin geçerliliği incelemektir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için ekonomik büyüme, finansal gelişme, enerji tüketimi ve çevresel kirlilik göstergesi olarak kullanılan ekolojik ayak izi ile ÇKE hipotezi teorik ve uygulamalı literatürü kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. Ayrıca çalışmada, 1980-2014 dönemi için ekolojik ayak izinin ekonomik büyüme, finansal gelişme ve enerji tüketimi gibi değişkenlerden ne kadar etkilendiği de ortaya konulmuştur. Diğer bir amaç ise, OECD ülkelerinde ÇKE hipotezinin analiz edileceği bu çalışma ile Türkiye'de bu konuda sınırlı olan akademik çalışmalara ve güncel araştırmalara da katkı sağlamaktır. Bu çalışmanın diğer benzer çalışmalardan ayıran en önemli özelliklerin başında, çevre-iktisadi gelişme ilişkisinde ekolojik ayak izi kavramının kapsamlı bir çevresel faktör olarak ekonometrik analizde yerini almasıdır. Araştırmada veri kısıtlılığı nedeniyle, 1980-2014 dönemi ele alınmıştır.

Çalışmanın temel hipotezi, "OECD ülkelerinde Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) geçerli" olduğu şeklindedir. Yani, OECD ülkelerinde ÇKE ilişkisinin Ters-U şeklinde olması beklenmektedir.

Çalışmanın ana hipotezi bu iken ara hipotezi OECD ülkelerinde ekolojik ayak izini, enerji tüketimi ve finansal gelişmenin pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. Çalışmanın yöntemi ise panel veri analiz yöntemi ile ampirik analiz yapılmıştır. Çalışma giriş bölümü, teorik çerçeve, literatür taraması, ampirik analiz ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

1. TEORİK ÇERÇEVE

Teorik çerçeve başlığı altında sırasıyla ekolojik ayak izi ve Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) kavramları açıklanacaktır.

1.1. Ekolojik Ayak İzi Kavramı

Ekolojik ayak izi son yıllarda, sürdürülebilir kalkınmanın potansiyel bir toplu göstergesi olarak kullanılmaya başlanılmıştır. Günümüzde ülkelere, bölgelere, sanayiye, ürün değerlendirmeleri ve bireysel vaka incelemelerine (Rees, 1992; Wackernagel ve Rees, 1996; Rees, 1997; Simmons ve Chambers, 1998) uygulanarak popülaritesinin de artmasına neden olmuştur. Çoğunlukla çevresel sürdürülebilirliğe önem veren bu kavram, William Rees ve Mathis Wackernagel'in çalışmaları sonucu 1990'lı yıllarda ortaya atılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, Ekolojik Ayak İzinin açıklanmasıyla birlikte popüler bir yaklaşıma neden olmuştur. Bu kavram nispeten yeni bir formülasyon olmasına rağmen, eğitim ve bilinçlendirme kampanyaları ve kamu politikası geliştirme bağlamında yaygın olarak benimsenmektedir (Simmons vd., 2000: 378).

Ekolojik ayak izi, ülkeler arasında çevresel performansı karşılaştırabilen ve bu ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaya doğru nasıl ilerlediğine dair fikir vermek için faydalı bir araç olarak da hizmet etmektedir. Aynı zamanda, bilimsel araştırmalara konu olan Ekolojik Ayak İzi medyanın, devletlerin ve kamuoyunun da dikkatini çekmiştir. Ayrıca, ekolojik kıtlığı değerlendirmeye ve arz ile talebi karşılaştırmaya yardımcı olarak, doğadaki insan ihtiyaçlarının iyi bir göstergesidir (Cranston, 2010: 4).

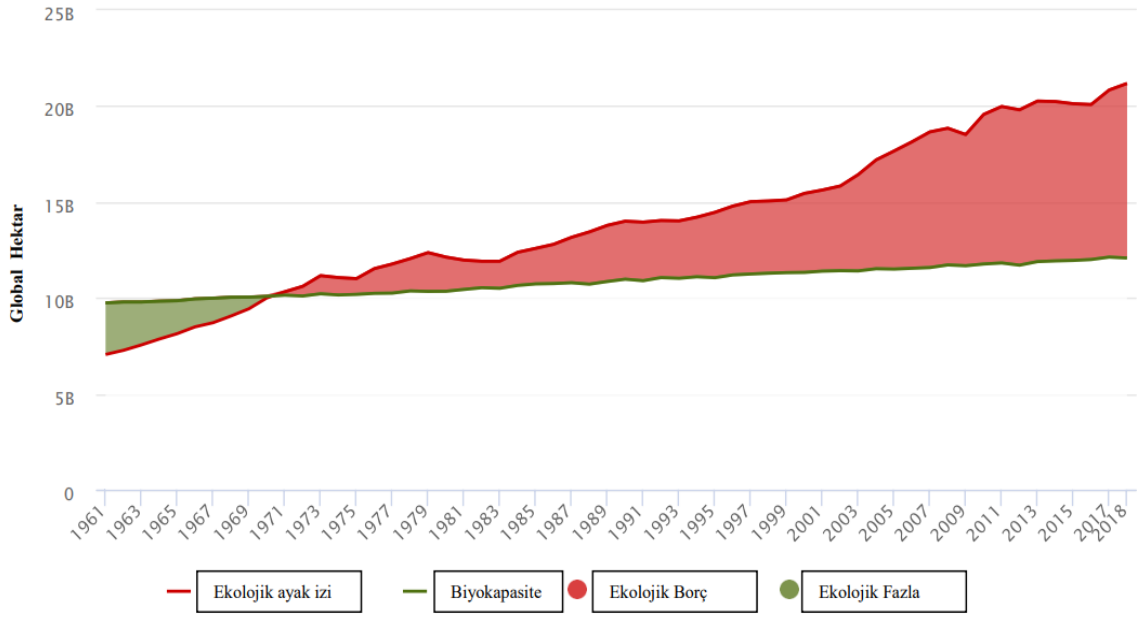
Ekolojik Ayak İzi; bir bireyin, bir şehrin, bir ülkenin, bir bölgenin veya insanlığın tükettiği kaynakları üretmek ve ürettiği atıkları absorbe etmek için ne kadar biyolojik olarak ne kadar verimli arazi ve su alanını kullandığını ölçen, geçerli teknolojiyi ve kaynak yönetimini kullanan bir kaynak muhasebesi aracı olarak ifade edilmektedir (Wackernagel ve Rees, 1996: 9). Ekolojik ayak izi, küresel hektar (gha) olarak ölçümü gerçekleştirilmektedir (Wiedman ve Lenzen, 2007; WWF, 2012: 8; Tosunoğlu, 2014: 139). Denklem (1)'de ekolojik ayak izinin hesaplanması verilmiştir (Lin vd., 2018: 3).

$$EF_{production} = \frac{P}{Y_w} * EQF \quad (1)$$

Burada:

- $EF_{production}$ = Üretimin ekolojik ayak izi,
- P = Yıllık ton cinsinden üretim (veya hasat),
- Y_w = Yılda hektar başına ton olarak dünya ortalama verimidir ve
- EQF = Denklik faktörüdür.

1961-2018 yılları arasında dünyada Ekolojik Ayak İzi ve Biyokapasite (gha) Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. 1961-2018 Yılları Arasında Dünyada Ekolojik Ayak İzi ve Biyokapasite(gha)

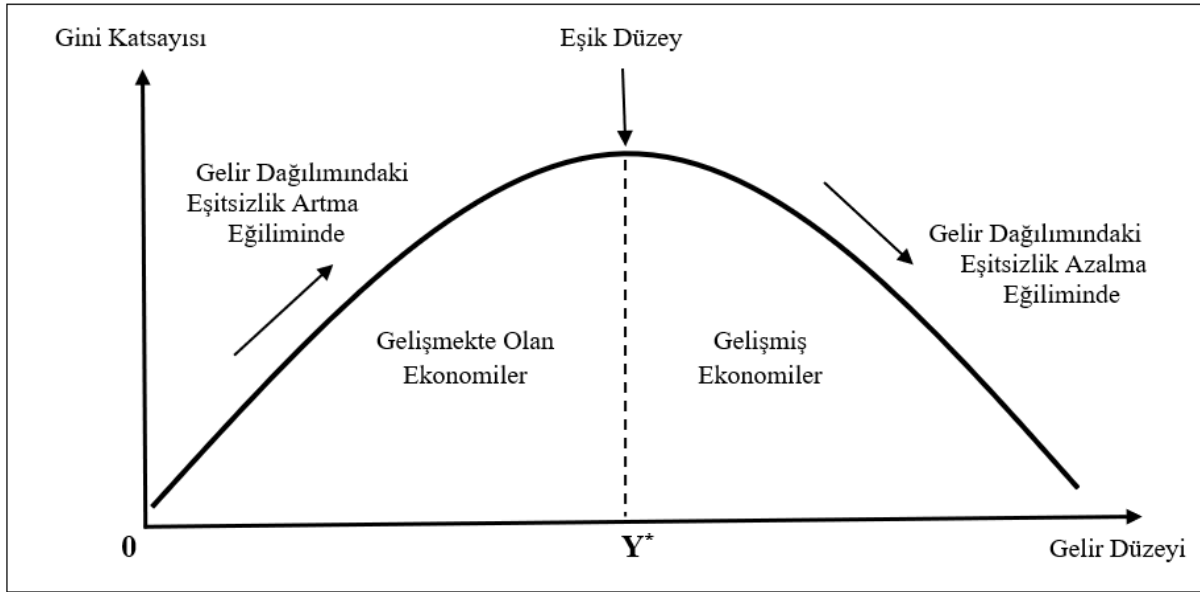
Kaynak: www.footprintnetwork.org, 2024.

Şekil 1’de 1961-2018 yılları arasında dünyada Ekolojik Ayak İzi ve Biyokapasiteye (gha) bakıldığında, 1971 yılına kadar biyokapasite ekolojik ayak izinden büyük olmasına rağmen, bu yıldan sonra ekolojik ayak izi biyokapasiteden daha büyük hale gelmiştir. Yani, dünyada 1971 yılına kadar ekolojik fazla var iken, bu yıldan sonra ekolojik borç artmaya başlamıştır. 1961 yılında biyokapasite yaklaşık 9.74 milyar global hektar (gha) alanı, 2018 yılında ise yaklaşık 12.08 milyar global hektar (gha) alanı kapsamaktadır. Yani, biyokapasite global hektar (gha) alan 1961-2018 yılları arasında yaklaşık yüzde %24 oranında artmıştır. 1961 yılında ekolojik ayak izi yaklaşık 7.05 milyar global hektar (gha) alanı, 2018 yılında ise yaklaşık 21.18 milyar global hektar

(gha) alanı kapsamaktadır. Yani, ekolojik ayak izi global hektar (gha) alan 1961-2018 yılları arasında yaklaşık yüzde %200 oranında artmıştır.

1.2. Çevresel Kuznets Eğrisi Kavramı

Simon Kuznets (1955), gelir artışının ilk aşamalarında gelir dağılımının daha eşitsiz hale geldiğine, ancak ekonomik büyüme devam ettikçe sonunda daha eşit hale geldiğine inanmaktaydı. Kişi başına düşen gelir ile mevcut ampirik olarak gözlemlenen gelir eşitsizliği arasındaki değişen ilişki, Kuznets Eğrisi olarak bilinen çan şeklindeki (Ters-U) bir eğri ile temsil edilmektedir (Yandle vd., 2002: 2). Şekil 2’de Kuznets Eğrisi gösterilmiştir.

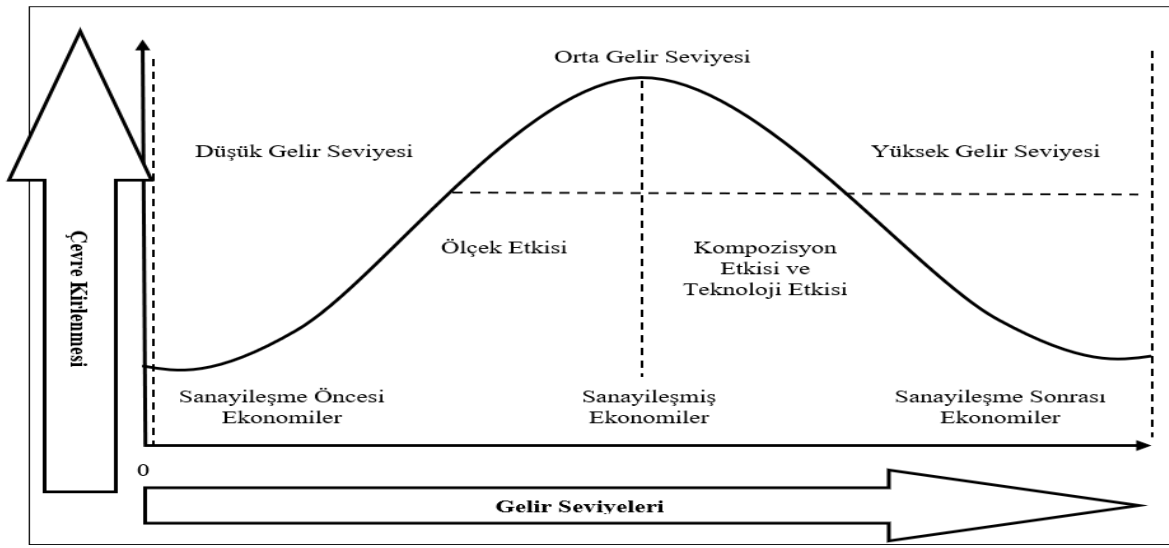
Şekil 2. Kuznets Eğrisi (Ters-U)

Kaynak: Yandle vd., 2002: 3; Nişancı vd., 2017: 148.

1990’lı yıllara gelindiğinde çevresel kirliliğin artmasıyla birlikte Kuznets’in ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi, Grossman ve Krueger (1991, 1995), çevresel bozulma ile kişi başına düşen gelir arasında Ters-U şeklinde bir ilişkiye atıfta bulunarak Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezini öne sürmüştürler; yani çevre kalitesi önce bozulur, sonra kişi başına düşen gelir arttıkça iyileşmektedir (Fang vd., 2018). Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) genellikle ekonomik büyüme ile çevresel kalite arasındaki ilişkiyi tanımlamak için kullanılmaktadır (Panayotou, 2000). Ekonomi büyüdükçe çevresel bozulmanın artacağını, ancak belli bir büyüme düzeyinden sonra azalacağını savunan görüşe “Çevresel Kuznets Eğrisi” denilmektedir (Dinda, 2004: 433). 1993 yılında Panayotou ilk defa çalışmasında ÇKE adını kullanmıştır. Çevresel Kuznets Eğrisi aşağıda Şekil 3’teki gibi gösterilmektedir.

Şekil 3’te verilen ÇKE grafiğine göre, sanayi öncesi ve tarım ekonomileriyle ilişkili kişi başına düşen düşük gelir seviyelerinde, geçim düzeyindeki ekonomik faaliyetlerden nispeten

etkilenmeyen oldukça bozulmamış çevresel koşullar beklenebilir. Kalkınma ve sanayileşme ilerledikçe, doğal kaynakların ve kirletici emisyonların artan kullanımı, daha az verimli ve nispeten kirli teknolojilerin artması, malzeme üretimindeki artışlara yüksek öncelik verilmesi ve büyümenin çevresel sonuçlarının göz ardı edilmesi veya bilinmemesi, çevresel zararın artmasına katkıda bulunmaktadır. Sanayileşme sonrası son aşamalarda ise, daha temiz teknolojilere, bilgiye dayalı faaliyetlere ve hizmetlere geçiş, çevrenin korunmasına, daha iyi bir çevre için ödeme yapma yeteneğinin ve isteğinin artmasına, çevresel dışsallıkların daha iyi içselleştirilmesine katkıda bulunacağı umulmaktadır. Yapılan tüm bu iyileştirmeler çevresel kaliteyi de artırmış olacaktır (Munasinghe, 1999: 95-96).

Şekil 3. Çevresel Kuznets Eğrisi (Ters-U)

Kaynak: Panoyotou, 1993: 3; Sarkodie ve Strezov, 2018: 99.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Grossman ve Krueger (1991) ilk olarak ÇKE hipotezini geliştirmiştir. Bu çalışmanın ardından, ÇKE hipotezini araştıran ve farklı dönemlerde farklı ekonometrik modeller, değişkenler kullanılarak çok çeşitli ülkeler ve bölgeler için farklı sonuçları bulan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda; CO₂ emisyonu, SO₂ emisyonu, ekolojik ayak izi (EF) vb. gibi çevresel değişkenler bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Panel veri yöntemiyle yapılan çalışmalar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar (Yıl)	Çevre Değişkeni	Ülke Grubu (Periyot)	Yöntem	ÇKE İlişkisi
Grossman ve Kruger (1991)	SO ₂	NAFTA (1977, 1982, 1988)	Panel Regresyon Analizi (PRA)	ÇKE ilişkisi, 1977 ve 1982'de N-şeklinde, 1988'de ise doğrusal azalma şeklinde tespit edilmiştir.
Shafik ve Badyopadhyay (1992)	SO ₂ , CO ₂	149 Ülke (1960-1990)	PRA	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Panayotou (1993)	SO ₂ , NO _x	54-68 ülkenin (1987-1988)	Kesit verilerle EKKY	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Selden ve Song (1994)	CO ₂ , NO _x , SO ₂	30 Ülke (1979-1987)	Kesit verilerle EKKY ve PRA	ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Holtz-Eakin ve Selden (1995)	CO ₂	130 Ülke (1951-1986)	PRA	ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Roberts ve Grimes (1997)	CO ₂	47 Ülke (1982-1994)	Kesit verilerle EKKY	ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Torras ve Boyce (1998)	SO ₂	42 Ülke (1977-1991)	Kesit verilerle Regresyon Analizi	ÇKE ilişkisi N-şekilli tespit edilmiştir.
Agras ve Chapman (1999)	CO ₂	35 Ülke (1971-1989)	PRA	ÇKE ilişkisi yok.
Stern ve Common (2001)	SO ₂	73 Ülke (1960-1990)	PRA	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Cole (2004)	SO ₂	18 Ülke (1980-1997)	PRA	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Richmond ve Kaufman (2006)	CO ₂	36 Ülke (1973-1997)	PRA	ÇKE ilişkisi yok.
Bagliani vd. (2008)	EF	141 ülke (2001)	OLS ve Ağırlıklı LS	ÇKE ilişkisi yok.
Caviglia-Harris vd. (2009)	EF	146 Ülke (1961-2000)	Panel Sabit Etkiler (PSE), İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi (2SLS) ve Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	ÇKE ilişkisi yok.
Tamazian ve Rao (2010)	CO ₂	Geçiş Ekonomisi Olan 24 Ülke (1993-2004)	GMM Yöntemi	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Arı ve Zeren (2011)	CO ₂	Akdeniz Ülkeleri (2000-2005)	PRA	ÇKE ilişkisi N-şekilli tespit edilmiştir.
Wang (2012)	CO ₂	98 Ülke (1971-2007)	Tamamen Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler (FMOLS)	ÇKE ilişkisi yok.
Wang vd. (2013)	EF	150 ülke (2005)	Mekânsal Ekonometrik Yaklaşım	ÇKE ilişkisi yok.

Bölük ve Mert (2014)	CO ₂	16-AB Ülkesi (1990-2008)	PSE ve Panel Rastgele Etkiler (PRE)	ÇKE ilişkisi yok.
Cho vd. (2014)	CO ₂	22-OECD Ülkesi (1971-2000)	FMOLS	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Hervieux ve Darne (2015)	EF	7 Latin Amerika Ülkesi (1961-2007)	Zaman Serisi Eşbütünleşme Analizi	ÇKE ilişkisi yok.
Acar ve Aşıcı (2015)	EF	105 Ülke (2006)	Kesit Analizi	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Al-mulali vd. (2015)	EF	Gelire Göre 93 ülke (Yüksek, Üst Orta, Düşük Orta Ve Düşük Ülkeler) (1980-2008)	PSE ve GMM	ÇKE ilişkisi düşük ve düşük orta gelirli ülkeler için geçerli olmadığı, ancak üst orta ve yüksek gelirli ülkeler için Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Al-mulali vd. (2016)	EF	58 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke (1980-2009)	PSE ve GMM	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Aşıcı ve Acar (2016)	EF	116 ülke (2004-2008)	PSE	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Ozturk vd. (2016)	EF	Gelire göre 144 ülke (düşük, düşük orta, üst orta ve yüksek ülkeler) (1988-2008)	GMM yöntemi	ÇKE ilişkisinin düşük ve düşük orta gelirli ülkeler için geçerli olmadığı, ancak üst orta ve yüksek gelirli ülkeler için Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Sapkota ve Bastola (2017)	CO ₂	14 Latin Amerika Ülkesi (1990-2015)	PSE ve PRE	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Lau vd. (2018)	CO ₂	18-OECD Ülkesi (1995-2015)	GMM ve FMOLS	ÇKE ilişkisi, Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Sarkodie ve Strezov (2018)	EF	4 ülke (Avustralya, Gana, Çin ve ABD) (1971-2013)	ARDL/PMG Yöntemi	Avustralya ve Çin'de ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde olduğu, ancak Gana ve ABD için ilişki olmadığı tespit edilmiştir.
Destek vd. (2018)	EF	15-AB ülkesi (1980-2013)	FMOLS ve DOLS	ÇKE ilişkisi U-şeklinde tespit edilmiştir.
Ulucak ve Bilgili (2018)	EF	45 ülke için (Düşük, orta ve yüksek gelirli ülkeler) (1961-2013)	CUP-FM ve CUP-BC	ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Aşıcı ve Acar (2018)	EF	87 ülke (2004-2010)	PSE	ÇKE ilişkisi yok.
Aydın vd. (2019)	EF	26-AB Ülkesi (1990-2013)	Panel Yumuşak Geçiş Regresyon (PSTR) Analizi	ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Destek ve Sarkodie (2019)	EF	11 Yeni Sanayileşmiş Ülke (1977-2013)	AMG	ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.

Omojolaibi ve Nathaniel (2020)	EF	12 MENA Ülkesi	AMG ve DOLS	ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Bekun vd. (2021)	CO ₂	E-7 Ülkeleri (1995-2016)	AMG, CCE-MG ve Driscoll-Kray Tahmincisi	ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.
Xu vd. (2022)	EF	Gelişmekte Olan 7 Ülke (1992-2020)	FMOLS, DOLS ve AMG	ÇKE ilişkisi yok.
Frodyma vd. (2022)	CO ₂	28-AB Ülkesi (1970-2017)	Panel ARDL Yöntemi	ÇKE ilişkisi yok.
Hasan vd. (2023)	CO ₂	BRICS Ülkeleri (1990-2020)	FMOLS ve DOLS	ÇKE ilişkisi Ters-U şeklinde tespit edilmiştir.

Literatürde ÇKE hipotezine yönelik yapılan panel veri analizi çalışmalarının önemli bir kısıtlılığı, karbondioksit (CO₂) emisyonunu çevresel kaliteyi ölçmede bir gösterge olarak kullanmalarıdır. Çünkü karbondioksit (CO₂) emisyonu, genellikle enerji tüketiminden kaynaklanan çevreye olan zararın sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle, küresel düzeyde daha kapsamlı bir çevresel değişken olan ve Wackernagel & Rees (1996) tarafından geliştirilen Ekolojik Ayak İzi, araştırmacıların daha güvenilir sonuçlar elde etmeleri için çevrenin daha uygun bir temsili olabilir. Balıkçılık alanı ayak izi, yerleşik arazi ayak izi, otlatma alanı ayak izi, ekili alan ayak izi, orman ayak izi ve karbon ayak izi gibi altı alt bileşenden oluşan ekolojik ayak izi, her halükârda karbondioksit (CO₂) emisyonunu içermektedir. Yani Ekolojik Ayak İzi, farklı kirlilik türlerinin çevre üzerindeki etkilerini hem iyi ölçmekte hem de çevresel sorunları kapsamlı bir şekilde ele almaktadır (Yılcı ve Pata, 2020). Nitekim bu çalışmanın literatüre özgün bir katkısı, ÇKE hipotezini araştırırken çevresel bir değişken olarak ekolojik ayak izinin kullanılması ve bunun 29 OECD ülkesine uygulanmasıdır.

3. AMPİRİK ANALİZ

3.1. Veri Seti ve Model

Çalışmada, Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezinin geçerliliğini test etmek için, 29 OECD ülkesinin (Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Kolombiya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Güney Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve ABD) 1980-2014 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir. Bu çalışma veri kısıtı nedeniyle, 1980-2014 dönemini, 29 OECD ülkesini ve 35 yılı kapsayan toplam 1015 gözlemden oluşmaktadır. Ülkelerin seçimi temel olarak veri mevcudiyetine dayanmaktadır. Analize konu olan 29 OECD ülkesi için çevresel kirlilik göstergesi olarak ekolojik ayak izi kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak ekolojik ayak izi (EF), bağımsız değişken olarak da ekonomik büyüme (GDP), ekonomik büyümenin karesi (GDP²), enerji tüketimi (EU) ve finansal

gelişme (FD) olmak üzere bir bağımlı dört bağımsız değişken kullanılmıştır. Ayrıca değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak ve ekonometrik paket programlar kullanılarak analizler yapılmıştır. Tablo 2’de çalışmada kullanılan değişkenler ve açıklamaları verilmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Değişkenler	Kısaltmalar	Açıklama	Veri Kaynağı	Dönem
Ekolojik Ayak İzi	EF	Kişi başına küresel hektar	Küresel Ayak İzi Ağı	1980-2014
Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	GDP	Kişi başına (sabit 2010 US \$)	Dünya Bankası	1980-2014
Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Karesi	GDP ²	GSYİH’in karesel formu	Yazar tarafından hazırlanmıştır.	1980-2014
Enerji Tüketimi	EU	Kişi başına petrol kg	Dünya Bankası	1980-2014
Finansal Gelişme	FD	Finansal kurumlara ve Finansal piyasalara ulaşım	Uluslararası Para Fonu	1980-2014

Seçilen 29 OECD ülkesinin her biri için enerji tüketimi, finansal gelişme, ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi kurmak için Al-mulali vd., (2015) ve Bekun vd. (2021) çalışmalarından hareketle oluşturulan model Denklem 2’de verilmiştir.

$$EF_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 GDP_{it}^2 + \beta_3 EU_{it} + \beta_4 FD_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Genel olarak, modelin tahmini β_i katsayılarının anlamlılığını test eder. Bu denklem ile muhtemel 7 sonuç meydana gelebilir (Dinda, 2004: 431-455):

- Eğer $\beta_1=\beta_2=\beta_3=0$ olduğu zaman GDP ile EF arasında herhangi bir ilişki yoktur.
- Eğer $\beta_1>0$ ve $\beta_2=\beta_3=0$ olduğu zaman GDP ile EF arasında monoton artan veya doğrusal bir ilişki vardır.
- Eğer $\beta_1<0$ ve $\beta_2=\beta_3=0$ olduğu zaman GDP ile EF arasında ters bir ilişki vardır.
- Eğer $\beta_1>0$, $\beta_2<0$ ve $\beta_3=0$ olduğu zaman GDP ile EF arasında Ters-U şeklinde bir ilişki (ÇKE) vardır. Yani Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi geçerlidir.
- Eğer $\beta_1<0$, $\beta_2>0$ ve $\beta_3=0$ olduğu zaman GDP ile EF arasında U-şeklinde bir ilişki vardır.
- Eğer $\beta_1>0$, $\beta_2<0$ ve $\beta_3>0$ olduğu zaman GDP ile EF arasında N-şeklinde bir ilişki vardır.
- Eğer $\beta_1<0$, $\beta_2>0$ ve $\beta_3<0$ olduğu zaman GDP ile EF arasında Ters-N şeklinde bir ilişki vardır.

3.2. Ekonometrik Yöntem

Analizin modeli kurulduktan sonra yapılması gereken ilk adım, yatay kesit bağımlılık testi yapılmaktadır. Eğer seriler arasında yatay kesit bağımlılık var ise birinci kuşak birim kök testi, yok ise ikinci kuşak birim kök testi kullanılmaktadır. Birim kök testi yapıldıktan sonra tüm seriler aynı mertebeden durağan olursa panel eşbütünleşme analizi gerçekleştirilir. Panel eşbütünleşme testi yapılırken de yatay kesit bağımlılık ve homojeniteyi dikkate alan ikinci kuşak panel eşbütünleşme testleri ve panel eşbütünleşme katsayı tahminleri ile analizi yapılmış olmaktadır. Sırasıyla, çalışmada kullanılan ekonometrik kısımlar açıklanacaktır.

Yatay kesit bağımlılığı, tüm ülkeleri etkileyen ekonomi genelindeki şoklar gibi gözlemlenemeyen ortak faktörlerden kaynaklanabilir (Sarafidis ve Wansbeek, 2012). Yatay kesit bağımlılık testinin yapılmadan analizlerin yapılması, ülkeler ve bölgeler arasında yanıtıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir (Baltagi, 2005: 8). Dolayısıyla, bir panel birim kök testi yapılmadan önce yanıtıcı sonuçların önüne geçilebilmesi için yatay kesit bağımlılık testinin yapılması çok önemli hale gelmiştir. Panel veri setlerinde yatay kesit bağımlılığını analiz etmek için çeşitli yöntemler vardır. Bu yöntemler; Breusch-Pagan (1980) CD_{LM1} testi, Pesaran (2004) CD_{LM2} testi, Pesaran (2004) CD_{LM} testi ve Pesaran vd., (2008) Bias-adjusted CD_{LM} testidir. Bu testlerin denklemleri aşağıda verilmiştir.

Breusch-Pagan (1980) CD_{LM1} testi:

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim X_{N(N-1)/2}^2 \quad (3)$$

Pesaran (2004) CD_{LM2} testi:

$$CD_{LM2} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \stackrel{asy}{\sim} N(0,1) \quad (4)$$

Pesaran (2004) CD_{LM} testi:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \stackrel{asy}{\sim} N(0,1) \quad (5)$$

Pesaran vd., (2008) Bias-adjusted CD_{LM} testidir.

$$CD_{LMadj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{\rho}_{ij}^2 \left(\frac{T-K-\hat{\rho}_{ij}-\hat{\mu}_{Tij}}{V_{Tij}} \right) \right] \stackrel{asy}{\sim} N(0,1) \quad (6)$$

Verilen bu testlerin hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Panel veri analizinin ilk adımlardan biri olan yatay kesit bağımlılığının yanı sıra eğim katsayısının homojenlik varsayımı da kontrol edilmesi gereklidir. Değişkenlerin homojen ya da heterojen olması uygulanacak eşbütünleşme testlerinin şeklini belirlemektedir. Pesaran ve Yamagata (2008), tarafından geliştirilen Delta (Δ) testleri $\tilde{\Delta}$: Büyük örneklem ve $\tilde{\Delta}_{adj}$: Küçük örneklem- homojenliğin test edilmesinde kullanılmaktadır (Pesaran ve Yamagata, 2008: 50-93). Bu testlerin denklemleri aşağıda verilmiştir.

$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{2k}} \quad (7)$	$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{var(t,k)} \quad (8)$
---	--

Delta (Δ) testi ile ilgili hipotezler aşağıdaki gibidir.

H_0 : $\beta_i = \beta$ eğim katsayıları homojendir.

H_1 : $\beta_i \neq \beta$ eğim katsayıları heterojendir.

Panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığın varlığı modelde ikinci kuşak birim kök testlerin uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir (Nazlıoğlu, 2010: 142). Reese & Westerlund (2016) tarafından ortaya konulan PANICCA testi, ortak faktör modellemesine dayalı ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan güncel ikinci kuşak panel birim kök testidir.

PANICCA testi, Bai ve Ng'nin (2004, 2010) kalıntı ve faktörlerin ayrı ayrı durağanlığını test eden PANIC testi ile Pesaran'ın (2007) ve Pesaran vd., (2013) tarafından yatay kesit ortalamalarından (CA) fark almak üzerine kurulu tek ve çok faktörlü testleri bir araya getiren yeni bir test olarak Reese ve Westerlund (2016) tarafından ortaya konulmuştur (Tatoğlu, 2020: 100). Bai ve Ng (2010) tarafından P_a , P_b ve panel modifiyeli Sargan-Bhargava (PMSB) olmak üzere üç test istatistiği önerilmiştir (Reese ve Westerlund, 2016: 966-968). PANICCA birim kök test istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplaması yapılır.

p = 0 için;

$$P_{a,0} = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}_0^+ - 1)}{\sqrt{2\hat{\Phi}_0^4 / \hat{\omega}_\varepsilon^4}} \sim N(0,1) \quad (9)$$

$$P_{b,0} = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}_0^+ - 1)}{\sqrt{\hat{\Phi}_\varepsilon^4 / [\hat{\omega}_\varepsilon^8 N^{-1} T^{-2} \sum_{i=1}^N (\hat{e}_{i-1}^1)^2 \hat{e}_{i-1}^1]}} \sim N(0,1) \quad (10)$$

$$PMSB_0 = \frac{\sqrt{N}[N^{-1}T^{-2} \sum_{i=1}^N (\hat{e}_{i-1}^1)' \hat{e}_{i-1}^1 - \hat{\omega}_\epsilon^2/2]}{\sqrt{\hat{\Phi}_\epsilon^4/3}} \sim N(0,1) \quad (11)$$

p = 1 için;

$$P_{a,1} = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}_0^+ - 1)}{\sqrt{36\hat{\sigma}_\epsilon^4 \hat{\Phi}_\epsilon^4 / 5\hat{\omega}_\epsilon^8}} \sim N(0,1) \quad (12)$$

$$P_{b,1} = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}_0^+ - 1)}{\sqrt{6\hat{\sigma}_\epsilon^4 \hat{\Phi}_\epsilon^4 / [5\hat{\omega}_\epsilon^2 N^{-1}T^{-2} \sum_{i=1}^N (\hat{e}_{i-1}^1)' \hat{e}_{i-1}^1]}} \sim N(0,1) \quad (13)$$

$$PMSB_1 = \frac{\sqrt{N}[N^{-1}T^{-2} \sum_{i=1}^N (\hat{e}_{i-1}^1)' \hat{e}_{i-1}^1 - \hat{\omega}_\epsilon^2/6]}{\sqrt{\hat{\Phi}_\epsilon^4/45}} \sim N(0,1) \quad (14)$$

Bu verilen hesaplamalarda sırasıyla $\hat{\sigma}_\epsilon^4$, $\hat{\omega}_\epsilon^4 \hat{\Phi}_\epsilon^4$, $\hat{\sigma}_{\epsilon,i}^4$, ve $\hat{\omega}_{\epsilon,i}^4 \hat{\Phi}_{\epsilon,i}^4$ sırasıyla CA'yı temsil etmektedir. Verilen bu testlerin hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

H_0 : Birim kökün var olduğu,

H_1 : Birim kökün olmadığı yani serinin durağan olduğu varsayılmaktadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, yatay kesit bağımlılığına ve heterojenliğe izin vermesinden dolayı güncel ikinci kuşak panel eşbütünleşme testlerinden biri olan Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) testi kullanılmıştır. Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) tarafından ortaya konulan panel eşbütünleşme testi, ortak faktör yapısı kullanılarak hata düzeltme modeline dayanmaktadır. Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) panel eşbütünleşme testinin veri üretme süreci aşağıdaki 15'teki denklemde verilmiştir.

$$\Delta y_i = d\delta_{y,x_i} + \alpha_{y_i} y_{i-1} + \omega_{i-1} \gamma_i + v_i \pi_i + \varepsilon_{y,x_i} = \alpha_{y_i} y_{i-1} + g_i^d \lambda_i + \varepsilon_{y,x_i} \quad (15)$$

Testin ilk aşamasında her birim için modelin OLS tahmini elde edilmekte ve $H_0: \alpha_{y_i} = 0$ hipotezi t testi yardımıyla uygulanmaktadır. $(T-1-p) \times (T-1-p)$ boyutlu projeksiyon matrisi;

$$M_A = I_{T-1-p} - A(A'A)A' \quad (16)$$

olarak ifade edildiğinde α_{y_i} 'nin OLS tahmincisi;

$$\hat{\alpha}_{y_i} = \frac{y'_{i,-1} M_{g_i^d} \Delta y_i}{y'_{i,-1} M_{g_i^d} \Delta y_{i-1}} \quad (17)$$

ve varyansı şu şekilde kurulur;

$$\sigma_{\hat{\alpha}_{yi}}^2 = \frac{\sigma_{\hat{\alpha}_{y,x_i}}^2}{y'_{i,-1} M_{g_i^d} \Delta y_{i-1}} \quad (18)$$

şeklindedir. Burada, $\sigma_{\hat{\alpha}_{y,x_i}}^2 = T^{-1}(\Delta y_i - \hat{\alpha}_{y_i} y_{i,-1})' M_{g_i^d} (\Delta y_i - \hat{\alpha}_{y_i} y_{i,-1})$ 'dir.

t istatistiği aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$t_{c_i} = t_{\alpha_{y_i}} = \frac{\hat{\alpha}_{y_i}}{\sigma_{\hat{\alpha}_{y_i}}} \quad (19)$$

Panel test istatistikleri ise, birim test istatistiklerinin ortalamasıdır.

$$\bar{t}_c = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{c_i} \quad (20)$$

Verilen bu testlerin hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

$H_0: \alpha_{y_1} \dots \dots \alpha_{y_N} = 0$ ise eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

$H_1: en az bir i için \alpha_{y_1} < 0$ ise eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Yatay kesit bağımlılık ve heterojenlik durumunda, birinci kuşak uzun dönem panel eşbütünleşme parametre tahmincilerin uygulanması yetersiz tahminler sağlayabilir. Ancak, yatay kesit bağımlılığını ve heterojenlik problemlerini hesaba katan ikinci kuşak uzun dönem panel eşbütünleşme parametre tahmincilerinden, Pesaran'ın (2006) ortaya koyduğu Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effects- CCE) ve Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Ortalama Grup (Augmented Mean Group- AMG) çalışmada kullanılmıştır.

3.3. Ampirik Bulgular

Değişkenler ve model için yatay kesit bağımlılık test sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

CD Testler	EF	GDP	EU	FD	Model
CD_{LM1} (BP, 1980)	3524.666 (0.000) ***	12705.580 (0.000) ***	6227.406 (0.000) ***	10247.86 (0.000) ***	3513.174 (0.000) ***
CD_{LM2} (Pesaran, 2004)	109.443 (0.000) ***	431.630 (0.000) ***	204.291 (0.000) ***	345.381 (0.000) ***	109.040 (0.000) ***
CD_{LM} (Pesaran, 2004)	21.097 (0.000) ***	112.597 (0.000) ***	45.832 (0.000) ***	98.032 (0.000) ***	20.978 (0.000) ***
CD_{LMadj} (PUY, 2008)	272.300 (0.000) ***	492 (0.000) ***	519.5 (0.000) ***	423.2 (0.000) ***	36.491 (0.000) ***

Not: ***, **, ve * sırasıyla 1, 5, ve 10% anlamlılık düzeyini istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleri göstermektedir.

Received / Geliş Tarihi: 10.07.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 10.10.2024

Tablo 3'te değişkenler ve model için yatay kesit bağımlılık sonuçlarına bakıldığında, tüm testlerde anlamlı sonuçlar çıkmıştır. Tüm anlamlılık düzeylerinde (%1, %5 ve %10) H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Dolayısıyla paneli oluşturan birimler arasında (değişkenlerde) ve modelde yatay kesit bağımlılığı var olduğu anlaşılmaktadır. Model için homojenlik test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Model İçin Homojenlik Testleri

Homojenlik Testleri	Test istatistiği	Olasılık değeri
Δ	16.443	0.000***
Δ_{adj}	18.064	0.000***

Not: ***, **, ve * sırasıyla 1, 5, ve 10% anlamlılık düzeyini istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te model için homojenlik testi sonuçlarına bakıldığında, tüm testlerde anlamlı sonuçlar çıkmıştır. Tüm anlamlılık düzeylerinde (%1, %5 ve %10) H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yani, parametrelerin heterojen olduğu, aynı zamanda birimden birime değiştiği görülmektedir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak PANICCA panel birim kök testi kullanıldığı ve sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. PANICCA Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyer Değeri					
	Sabitli			Sabit ve Trendli		
	Pa	Pb	PMSB	Pa	Pb	PMSB
EF	-0.929 (0.176)	-0.966 (0.167)	0.591 (0.723)	5.067 (0.999)	9.092 (0.999)	14.153 (0.999)
GDP	1.094 (0.863)	1.209 (0.887)	1.417 (0.922)	9.984 (0.999)	40.384 (0.999)	101.124 (0.999)
GDP ²	1.052 (0.854)	1.159 (0.877)	1.381 (0.916)	9.997 (0.999)	40.403 (0.999)	100.951 (0.999)
EU	3.067 (0.999)	5.192 (0.999)	9.648 (0.999)	8.048 (0.999)	26.755 (0.999)	65.086 (0.999)
FD	1.866 (0.051) *	-1.566 (0.058) *	-0.159 (0.437)	7.935 (0.999)	24.383 (0.999)	55.089 (0.999)
Değişkenler	1.Fark Değeri					
EF	-14.897 (0.000) ***	-5.191 (0.000) ***	-1.621 (0.002) ***	-15.965 (0.000) ***	-7.026 (0.000) ***	-2.081 (0.018) **
GDP	-32.109 (0.000) ***	-10.41 (0.000) ***	-3.218 (0.000) ***	-26.563 (0.000) ***	-11.78 (0.000) ***	-3.569 (0.000) ***
GDP ²	-30.738 (0.000) ***	-10.169 (0.000) ***	-3.215 (0.000) ***	-25.841 (0.000) ***	-11.552 (0.000) ***	-3.548 (0.000) ***
EU	-28.336 (0.000) ***	-8.162 (0.000) ***	-2.198 (0.014) **	-20.173 (0.000) ***	-9.342 (0.000) ***	3.074 (0.001) ***
FD	-26.514 (0.000) ***	-7.369 (0.000) ***	-1.963 (0.024) **	-27.149 (0.000) ***	-10.696 (0.000) ***	-2.756 (0.002) ***

Not: ***, **, ve * sırasıyla 1, 5, ve 10% anlamlılık düzeyini istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleri göstermektedir.

Tablo 5'te PANICCA panel birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenler hem sabitli hem de sabit ve trendli istatistik ve olasılık değerlerine bakıldığında, değişkenlere ait serilerin düzeyde

durağan olmadığı, yani birim kök içerdiğini; dolayısıyla değişkenlere ait serilerin birinci farkları alındığında durağanlaşmıştır. Modelin yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik içermesinden dolayı, Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) Panel Eşbütünleşme Testi kullanıldığı ve sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. GUV (2016) Panel Eşbütünleşme Testinin Sonuçları

d.y	Katsayı	T-bar	p-değeri
Y (t-1)	-0.889	-3.782	<=0.01

Tablo 6'da model için GUV panel eşbütünleşme sonuçlarına bakıldığında, p-değeri <=0.01 olduğundan dolayı H_0 hipotezinin reddedildiğini, modelde kullanılan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu anlaşılmaktadır. Yani bu durum, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir.

Eşbütünleşme tespit edildikten sonra uzun dönem parametre tahmini yapılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığını ve heterojenlik problemlerini hesaba katan ikinci kuşak uzun dönem panel eşbütünleşme parametre tahmincilerinden, Pesaran'ın (2006) ortaya koyduğu Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effects- CCE) tahmincisi ve Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Ortalama Grup (Augmented Mean Group- AMG) tahmincisi kullanıldığı ve sonuçları Tablo 7 ve Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 7. CCE Panel Eşbütünleşme Parametre Tahmin Sonuçları

Ülkeler	C	GDP	GDP ²	EU	FD	ÇKE Şekli
Panel	2.002 (0.45)	0.390 (0.54)	-0.140 (0.65)	0.602 (0.00) ***	0.214 (0.08) *	Ters-U
Avustralya	-0.483 (0.95)	-0.008 (0.99)	0.119 (0.95)	0.744 (0.28)	0.367 (0.63)	U-şekli
Avusturya	-3.066 (0.23)	-1.858 (0.24)	0.835 (0.29)	0.880 (0.00) ***	0.108 (0.59)	U-şekli
Belçika	0.760 (0.74)	-1.769 (0.32)	0.918 (0.31)	0.273 (0.38)	-0.417 (0.11)	U-şekli
Kanada	-13.156 (0.00) ***	-1.222 (0.53)	0.776 (0.43)	1.784 (0.00) ***	0.665 (0.27)	U-şekli
Şili	-23.603 (0.00) ***	-1.736 (0.60)	0.958 (0.57)	0.141 (0.54)	-0.041 (0.94)	U-şekli
Kolombiya	-3.101 (0.08) *	1.115 (0.28)	-0.480 (0.35)	0.293 (0.00) ***	0.003 (0.97)	Ters-U
Danimarka	5.053 (0.06) *	0.821 (0.61)	-0.356 (0.66)	-0.010 (0.94)	0.288 (0.18)	Ters-U
Finlandiya	19.828 (0.00) ***	1.933 (0.64)	-0.893 (0.66)	0.280 (0.57)	0.445 (0.34)	Ters-U
Fransa	-0.471 (0.86)	1.582 (0.37)	-0.707 (0.42)	-0.644 (0.18)	0.457 (0.28)	Ters-U
Almanya	-1.266 (0.59)	0.062 (0.95)	0.030 (0.96)	1.023 (0.00) ***	0.243 (0.19)	İlişki yok
Yunanistan	4.009 (0.22)	5.356 (0.01) **	-2.577 (0.02) **	0.662 (0.00) ***	-0.606 (0.01) **	Ters-U
İrlanda	-1.518 (0.58)	0.595 (0.75)	-0.399 (0.66)	1.216 (0.00) ***	1.078 (0.00) ***	Ters-U

Received / Geliş Tarihi: 10.07.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 10.10.2024

İsrail	-10.462 (0.00) ***	-3.237 (0.32)	1.601 (0.33)	0.418 (0.08) *	0.110 (0.62)	U-şekli
İtalya	-2.286 (0.25)	0.411 (0.74)	-0.095 (0.87)	0.510 (0.01) **	-0.045 (0.84)	Ters-U
Japonya	-6.530 (0.00) ***	0.091 (0.94)	0.014 (0.98)	0.494 (0.01) **	0.086 (0.67)	İlişki yok
Güney Kore	56.413 (0.00) ***	8.906 (0.17)	-4.177 (0.20)	1.778 (0.00) ***	2.706 (0.00) ***	Ters-U
Lüksemburg	-10.509 (0.00) ***	4.803 (0.04) **	-2.399 (0.04) **	0.134 (0.27)	0.000 (0.99)	Ters-U
Meksika	4.815 (0.52)	-0.868 (0.84)	0.543 (0.81)	-0.480 (0.40)	-0.020 (0.95)	U-şekli
Hollanda	4.044 (0.27)	2.395 (0.51)	-1.212 (0.51)	0.854 (0.01) **	-0.956 (0.09) *	Ters-U
Yeni Zelanda	4.967 (0.47)	-10.127 (0.01) **	4.924 (0.02) **	0.498 (0.26)	-0.306 (0.50)	U-şekli
Norveç	25.119 (0.00) ***	7.391 (0.22)	-3.703 (0.21)	0.390 (0.27)	1.007 (0.08) *	Ters-U
Polonya	-4.987 (0.18)	1.614 (0.44)	-0.805 (0.45)	0.960 (0.00) ***	0.134 (0.31)	Ters-U
Portekiz	8.441 (0.01) **	-0.948 (0.63)	-0.822 (0.41)	0.212 (0.07) *	-0.794 (0.00) ***	U-şekli
İspanya	-3.753 (0.20)	-1.170 (0.55)	0.733 (0.45)	0.492 (0.01) **	0.337 (0.28)	U-şekli
İsveç	16.387 (0.00) ***	0.828 (0.83)	-0.474 (0.81)	0.705 (0.09) *	-0.014 (0.98)	Ters-U
İsviçre	4.933 (0.03) **	-1.648 (0.42)	0.813 (0.43)	1.176 (0.00) ***	0.464 (0.04) **	U-şekli
Türkiye	-8.666 (0.00) ***	0.615 (0.71)	-0.232 (0.78)	0.990 (0.00) ***	0.181 (0.10)	Ters-U
İngiltere	5.211 (0.16)	-1.636 (0.51)	0.881 (0.48)	0.466 (0.32)	0.666 (0.22)	U-şekli
ABD	-8.043 (0.00) ***	-0.974 (0.54)	0.455 (0.56)	1.207 (0.00) ***	0.077 (0.69)	U-şekli

Not: ***, **, ve * sırasıyla 1, 5, ve 10% anlamlılık düzeyini istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleri göstermektedir.

Tablo 8. AMG Panel Eşbütünlük Parametre Tahmin Sonuçları

Ülkeler	C	GDP	GDP ²	EU	FD	ÇKE Şekli
Panel	-3.553 (0.00) ***	-0.163 (0.76)	0.158 (0.55)	0.473 (0.00) ***	0.182 (0.08) *	U-şekli
Avustralya	-9.759 (0.00) ***	-0.123 (0.97)	0.179 (0.92)	1.152 (0.00) ***	0.209 (0.45)	U-şekli
Avusturya	-6.203 (0.00) ***	-0.493 (0.78)	0.254 (0.78)	0.951 (0.00) ***	-0.081 (0.63)	U-şekli
Belçika	-3.271 (0.00) ***	-0.508 (0.75)	0.286 (0.72)	0.548 (0.00) ***	0.077 (0.68)	U-şekli
Kanada	-6.383 (0.01) **	0.151 (0.94)	0.005 (0.99)	0.795 (0.00) ***	0.088 (0.76)	İlişki yok
Şili	-2.125 (0.06) *	-1.825 (0.70)	0.968 (0.68)	0.376 (0.04) **	0.460 (0.26)	U-şekli
Kolombiya	-2.151 (0.00) ***	0.625 (0.53)	-0.249 (0.61)	0.304 (0.00) ***	-0.082 (0.40)	Ters-U
Danimarka	0.730 (0.35)	1.200 (0.44)	-9.528 (0.50)	0.038 (0.70)	0.496 (0.00) ***	Ters-U
Finlandiya	2.663 (0.34)	4.038 (0.30)	-1.859 (0.34)	-0.380 (0.27)	0.874 (0.01) **	Ters-U
Fransa	-1.111 (0.29)	1.782 (0.27)	-0.764 (0.34)	0.068 (0.63)	0.272 (0.10)	Ters-U
Almanya	-6.086 (0.00) ***	-2.446 (0.09) *	1.254 (0.08) *	0.865 (0.00) ***	-0.497 (0.00) ***	U-şekli
Yunanistan	-7.205 (0.00) ***	4.461 (0.08) *	-2.180 (0.09) *	1.045 (0.00) ***	0.010 (0.94)	Ters-U
İrlanda	-3.832 (0.00) ***	-1.021 (0.66)	0.503 (0.66)	0.730 (0.00) ***	0.097 (0.73)	U-şekli
İsrail	-4.686 (0.00) ***	-1.293 (0.68)	0.585 (0.71)	0.945 (0.00) ***	0.190 (0.37)	U-şekli
İtalya	-4.849 (0.00) ***	0.479 (0.71)	-0.144 (0.82)	0.614 (0.00) ***	0.217 (0.08) *	Ters-U
Japonya	-2.449 (0.00) ***	0.718 (0.70)	-0.263 (0.77)	0.266 (0.00) **	-0.282 (0.08) *	Ters-U

Güney Kore	-6.900 (0.01) **	-1.451 (0.89)	0.998 (0.84)	0.016 (0.97)	0.050 (0.96)	U-şekli
Lüksemburg	-1.640 (0.16)	4.263 (0.21)	-2.022 (0.24)	0.277 (0.10)	2.640 (0.00) ***	Ters-U
Meksika	0.682 (0.85)	-0.776 (0.86)	0.531 (0.81)	-0.301 (0.59)	-0.330 (0.33)	U-şekli
Hollanda	-4.425 (0.01) **	-1.677 (0.51)	0.971 (0.45)	0.443 (0.09) *	0.055 (0.80)	U-şekli
Yeni Zelanda	0.650 (0.88)	-12.41 (0.01) **	6.164 (0.01) **	0.237 (0.62)	0.472 (0.35)	U-şekli
Norveç	-0.773 (0.84) ***	-0.245 (0.97)	0.232 (0.94)	0.075 (0.85)	-0.356 (0.36)	U-şekli
Polonya	-5.907 (0.00) ***	-0.048 (0.97)	0.070 (0.93)	0.854 (0.00) ***	-0.082 (0.40)	U-şekli
Portekiz	-5.278 (0.00) ***	2.115 (0.36)	-0.933 (0.42)	0.599 (0.00) ***	-0.455 (0.00) ***	Ters-U
İspanya	-6.272 (0.00) ***	-0.731 (0.71)	0.466 (0.64)	0.802 (0.00) ***	0.318 (0.11)	U-şekli
İsveç	1.166 (0.63)	0.061 (0.98)	0.080 (0.97)	-0.144 (0.63)	0.381 (0.17)	İlişki yok
İsviçre	-3.387 (0.00) ***	2.609 (0.19)	-1.215 (0.22)	0.421 (0.00) ***	-0.094 (0.58)	Ters-U
Türkiye	-4.705 (0.00) ***	0.336 (0.84)	-0.136 (0.87)	0.753 (0.00) ***	0.001 (0.98)	Ters-U
İngiltere	-1.057 (0.38)	-1.855 (0.42)	1.021 (0.38)	0.145 (0.39)	0.408 (0.08) *	U-şekli
ABD	-8.472 (0.00) ***	-0.660 (0.64)	0.324 (0.65)	1.224 (0.00) ***	0.232 (0.06) *	U-şekli

Not: ***, **, ve * sırasıyla 1, 5, ve 10% anlamlılık düzeyini istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleri göstermektedir.

Tablo 7’de 29 OECD ülkesinin CCE panel eşbütünleşme katsayı sonuçlarına bakıldığında, GDP ve GDP² değişkenlerinin olasılık değerleri istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Yani, panelin geneli için ÇKE hipotezi var olsa da (Ters-U), istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur. Dolayısıyla ÇKE hipotezi geçerli değildir. Ülke bazında ÇKE hipotezi (Ters-U) sonuçlarına bakılırsa, Yunanistan ve Lüksemburg’da geçerlidir. U-şeklindeki ilişki ise, istatistiki olarak sadece Yeni Zelanda’da geçerli olmuştur.

EU ve FD değişkenlerine ait katsayılar ise panelin geneli için istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla panelin geneli için, EU ve FD değişkenlerindeki artış, ekolojik ayak izini pozitif bir yönde artışına neden olacaktır. Ülke bazında kişi başına enerji tüketiminin artışı, ABD, İtalya, Avusturya, Kanada, Kolombiya, İsviçre, Almanya, Yunanistan, İrlanda, Türkiye, Portekiz İspanya, İsveç, Hollanda ve Güney Kore’de kişi başına ekolojik ayak izini artırdığı istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Enerji tüketiminin, ekolojik ayak izini en çok artırdığı ülke Kanada’dır. Ülke bazında finansal gelişmenin artışı, kişi başına ekolojik ayak izini İrlanda, Güney Kore, Norveç, İsviçre’de artırırken, Yunanistan, Hollanda, Portekiz’de azalttığı istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Finansal gelişmenin, kişi başına ekolojik ayak izini en çok artırdığı ülke Güney Kore olurken, en çok azalttığı ülke ise Hollanda’dır.

Tablo 8’de 29 OECD ülkesinin AMG panel eşbütünleşme katsayı sonuçlarına bakıldığında, GDP ve GDP² değişkenlerinin olasılık değerleri istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Yani, panelin geneli

Received / Geliş Tarihi: 10.07.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 10.10.2024

için ÇKE hipotezinin U-şeklinde ve istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur. Dolayısıyla ÇKE hipotezi geçersizdir. Ülke bazında ÇKE hipotezi (Ters-U) sonuçlarına bakıldığında, Yunanistan'da geçerlidir. U-şeklindeki ilişki ise, istatistiki olarak Almanya ve Yeni Zelanda'da geçerli olmuştur.

EU ve FD değişkenlerine ait katsayılar ise panelin geneli için istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla panelin geneli için, EU ve FD değişkenlerindeki artış, ekolojik ayak izini pozitif bir yönde artışına neden olacaktır. Ülke bazında kişi başına enerji tüketiminin artışı, Portekiz, Avustralya, Avusturya, Belçika, İspanya, Kanada, Şili, Türkiye, Kolombiya, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İsrail, ABD, İtalya, Japonya, Hollanda, Polonya ve İsviçre kişi başına ekolojik ayak izini artırdığı istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Enerji tüketiminin, ekolojik ayak izini en çok artırdığı ülke ABD'dir. Ülke bazında finansal gelişmenin artışı, kişi başına ekolojik ayak izini Danimarka, Finlandiya, İtalya, Lüksemburg, İngiltere, ABD'de artırırken, Almanya, Japonya, Portekiz'de azalttığı istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Finansal gelişmenin, kişi başına ekolojik ayak izini en çok artırdığı ülke Lüksemburg olurken, en çok azalttığı ülke ise Portekiz'dir.

SONUÇ

Küresel ısınma ve özellikle bunun gezegen ve dolaylı olarak insan refahı üzerindeki zararlı etkileri, son yıllarda önemli bir küresel sorun haline gelmiştir. Sanayi devriminin başlangıcından bu yana, toplumu ve ekonomiyi olduğu kadar çevreyi de etkileyen önemli küresel değişiklikler meydana gelmiştir. 1970'lerden bu yana, küresel ölçekte en sık sorulan sorulardan bazıları çevre kirliliği, iklim değişikliği ve küresel ısınma ile ilgilidir. Gayri Safi Milli Hasılanın (GSMH) istikrarlı bir şekilde artırılması, sanayi devriminden 1970'lere kadar ulusal makroekonomik kalkınma programlarının temel bir bileşeni olmuştur. Başka bir deyişle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler istikrarlı ekonomik büyümeyi en önemli hedef haline getirmiştir. Gelişmiş ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerin benimsediği ekonomik büyüme odaklı politikalar nedeniyle çevresel ve sosyo-kültürel boyutlar ya göz ardı edilmiş ya da ikinci plana atılmıştır. Nitekim 1970'lerden bu yana artan sanayileşme, kentleşme, gelir artışı, teknolojik gelişme, finansal gelişme ve nüfus artışı çevresel kaygıları da beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, uluslar ekonomik büyüme ve kalkınma stratejilerini geliştirirken artık çevresel hususları da dikkate almaya başlamışlardır.

Grossman ve Krueger (1991, 1995), 1990'larda artan çevre kirliliğine yanıt olarak, çevresel bozulma ile kişi başına düşen gelir arasında Ters-U şeklinde bir ilişki olduğunu ifade eden Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezini geliştirmiştir. Kuznets'in (1955) ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkisi bu hipotez için ilham kaynağı olmuştur. Buradan hareketle bu çalışmada, 1980-2014 dönemi için 29 OECD ülkesinde ekonomik büyüme, finansal gelişme, enerji tüketimi ve çevresel kirlilik göstergesi olarak kullanılan ekolojik ayak izi ile Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olup olmadığı panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmada sırasıyla değişkenler ve tüm panel için yatay kesit bağımlılık testleri yapılmıştır. Modelin homojen mi yoksa heterojen mi olduğunu tespit etmek için Delta testi uygulanmıştır. Durağanlık testinde, modelin heterojen yapısı ve yatay kesit bağımlılığı nedeniyle Reese & Westerlund tarafından ortaya atılan ikinci nesil test olan PANICCA (2016) panel birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli bağlantı, modern ikinci nesil panel eşbütünleşme testlerinden biri olan Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) testi uygulanarak tespit edilmiştir. Son olarak, çalışmada uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme tespit edildiği için modelin katsayılarını yorumlamak için Pesaran (2006) tarafından ortaya konulan ikinci nesil uzun dönem panel eşbütünleşme parametre tahmincilerinden Ortak İlişkili Etkileri (CCE) ve Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen Artırılmış Ortalama Grubu (AMG) kullanılmıştır.

Çalışmada incelenen 29 OECD ülkesi için CCE ve AMG tahmincilerin ortak sonuçlarına bakıldığında, panelin geneli için ÇKE hipotezinin geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Ülke bazında ise ÇKE hipotezine bakıldığında, Yunanistan ve Lüksemburg'ta geçerli olduğu, diğer ülkelerde geçerli olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Ayrıca enerji tüketimi ve finansal gelişmedeki artış, 29 OECD ülkesinin çoğunda ekolojik ayak izini artırmaktadır.

Elde edilen bu sonuçlar literatürde yer alan Agras ve Chapman (1999), Richmond ve Kaufman (2006), Bagliani vd. (2008), Caviglia-Harris vd. (2009), Wang (2012), Bölük ve Mert (2014), Hervieux ve Darne (2015), Aşıcı ve Acar (2018), Xu vd. (2022) ve Froydma vd. (2023) çalışmalarıyla paralel sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda araştırmaya konu olan OECD ülkelerinde ekolojik ayak izini azaltmak için önerilen politikalar:

- Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı teşvik edilmelidir.
- Bireysel ekolojik etkiyi azaltmak için enerji tasarrufuna yönelik çok sayıda strateji bulunmaktadır. Örneğin; kullanılmadığı zamanlarda ışıklar, fanlar, televizyonlar vb. ev aletleri fişten çekilmeli ve kapatılmalıdır.
 - Tek kullanımlık plastik kullanımı azaltılmalıdır.
 - Toplu taşıma araçları kullanılmalıdır. Çünkü bu sayede daha az enerji tüketilecek ve çevreye verilen zarar azalacaktır.
 - Organik ve yerel olarak yetiştirilen ürünler geleneksel ürünlere tercih edilmelidir. Bu sayede uzun nakliye yollarının, enerji tüketen soğuk zincirlerin veya ısıtılmalı seraların kullanımı azalacak, dolayısıyla çevreye verilen zarar da azalacaktır.

- Paradan tasarruf etmek ve çevreyi korumak için insanlar sadece gerçekten ihtiyaç duydukları ve çevre için güvenli olan ürünleri satın almalıdır.

- Geri dönüşümü teşvik edici politikalar yapılmalıdır.

- Eğitimin her kademesinde çevre ile ilgili derslere yer verilmeli, seminerler ve paneller düzenlenmelidir.

Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin OECD ülkeleri için panel veri analizi kullanılarak incelendiği bu çalışmayı takip edecek çalışmalarda, farklı ülke grupları ve değişkenlere yer verilerek literatüre önemli katkılar sağlanabilir.

EXTENDED ABSTRACT

Since climate change and global warming posed a major threat to the world in the late 20th century, scholars have focused on the link between environmental degradation and economic growth. Policymakers now pay great attention to whether there is a positive or negative relationship between these variables. This is because maximizing economic growth while protecting the environment is the goal of almost every country. The Environmental Kuznets Curve (EKC) theory, which examines the link between environmental degradation and economic growth, was put forward as the main argument in this debate in the 1990s. According to Grossman and Krueger, the EKC hypothesis suggests that as a country's economy grows, income and environmental pollution will increase together in the initial stages, but after a certain level of growth, environmental pollution will decrease. In other words, environmental quality deteriorates first and then improves as per capita income increases.

The aim of this study is to examine the validity of the EKC hypothesis with the help of econometric analysis of energy consumption, financial development and economic growth in OECD countries with the ecological footprint, which is considered as an environmental factor. In order to achieve this objective, the theoretical and applied literature on economic growth, financial development, energy consumption and ecological footprint, which are used as indicators of environmental pollution, and the EKC hypothesis have been extensively researched. In addition, the study also reveals how much the ecological footprint is affected by variables such as economic growth, financial development and energy consumption for the period 1980-2014. Another aim of this study is to contribute to the limited academic studies and current research on this subject in Turkey by analyzing the EKC hypothesis in OECD countries. One of the most important features of this study that distinguishes it from other similar studies is that the ecological footprint concept is included in the econometric analysis as a comprehensive environmental factor in the environment-economic development relationship. Due to data limitations, the study covers the period 1980-2014.

The main hypothesis of the study is that "Environmental Kuznets Curve (EKC) is valid in OECD countries". In other words, it is expected that the EKC relationship in OECD countries will have an inverted-U shape. While this is the main hypothesis of the study, the null hypothesis is that energy consumption and financial development are expected to positively affect the ecological footprint in OECD countries. The method of the study is empirical analysis with panel data analysis method.

In the study, cross-sectional dependence tests are conducted for the variables and the whole panel, respectively. The Delta test was applied to determine whether the model is homogeneous or heterogeneous. In the stationarity test, PANICCA (2016) panel unit root test, which is the second generation test introduced by Reese & Westerlund, is used due to the heterogeneous structure of the model and cross-section dependence. The long-run link between the variables is identified by applying the Gengenbach, Urbain and Westerlund (2016) test, which is one of the modern second generation panel cointegration tests. Finally, since cointegration was found between the variables in the long-run, we used Common Correlated Effects (CCE), a second generation long-run panel cointegration parameter estimator introduced by Pesaran (2006), and the Augmented Mean Group (AMG) developed by Eberhardt and Bond (2009) to interpret the coefficients of the model.

When the joint results of the CCE and AMG estimators for the 29 OECD countries examined in the study are examined, it is determined that the EKC hypothesis is not valid for the entire panel. On a country basis, the EKC hypothesis is valid in Greece and Luxembourg, but not in other countries. Moreover, the increase in energy consumption and financial development increases the ecological footprint in most of the 29 OECD countries. These results are in parallel with the studies of Agras and Chapman (1999), Richmond and Kaufman (2006), Bagliani et al. (2008), Caviglia-Harris et al. (2009), Wang (2012), Bölük and Mert (2014), Hervieux and Darne (2015), Aşıcı and Acar (2018), Xu et al. (2022) and Froydma et al. (2023). As a result of the findings obtained in the research, the policies recommended to reduce the ecological footprint in OECD countries that are the subject of the research:

- The use of renewable energy sources should be encouraged.
- There are numerous strategies for saving energy to reduce individual ecological impact. For example, household appliances such as lights, fans, televisions, etc. should be unplugged and turned off when not in use.
- Reduce the use of single-use plastics.

- Public transportation should be used. This is because less energy will be consumed and environmental damage will be reduced.
- Organic and locally grown products should be preferred to conventional products. This will reduce the use of long transportation routes, energy-consuming cold chains or heated greenhouses, thereby reducing environmental damage.
- To save money and protect the environment, people should only buy products that they really need and that are safe for the environment.
- Policies to encourage recycling should be established.
- Environment-related lessons should be included at all levels of education, and seminars and panels should be organized.

In the studies that will follow this study, in which the Environmental Kuznets Curve hypothesis is examined using panel data analysis for OECD countries, significant contributions to the literature can be made by including different country groups and variables.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. (Çalışma doktora tezinden üretilmiştir) / The contribution rates of all authors are equal. (The study was retrieved from a dissertation)

KAYNAKÇA

- Acar, S. & AŞICI, A. A. (2015). Does Income Growth Relocate Ecological Footprint?. (No. 938), 1-20. Dokki, Giza. <https://erf.org.eg/app/uploads/2015/12/938.pdf> (Erişim Tarihi: 20.10.2021).
- Agras, J. & Chapman D. (1999). A Dynamic Approach to the Environmental Kuznets Curve Hypothesis. *Ecological Economics*, 28, 267-277.
- Al-mulali, U., Weng-Wai, C., Sheau-Ting, L. & Mohammed, A. H. (2015). Investigating the Environmental Kuznets Curve (EKC) Hypothesis By Utilizing the Ecological Footprint As An Indicator of Environmental Degradation. *Ecological Indicators*, 48(3), 15-23.
- Al-mulali, U., Solarin, S. A., Sheau-Ting, L. & Ozturk, I. (2016). Does Moving Towards Renewable Energy Causes Water and Land Inefficiency? An Empirical Investigation. *Energy Policy*, 93, 303-314.
- Arı, A. & Zeren, F. (2011). CO₂ Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(2), 37-47.
- Aşıcı, A. A. & Acar, S. (2016). Does Income Growth Relocate Ecological Footprint?. *Ecological Indicators*, 61, 707-714.
- Aşıcı, A. A. & Acar, S. (2018). How Does Environmental Regulation Affect Production Location of Non-Carbon Ecological Footprint? *Journal of Clean Production*, 178, 927-936.
- Aydin, C., Esen, O. & Aydin, R. (2019). Is the Ecological Footprint Related to The Kuznets Curve A Real Process or Rationalizing The Ecological Consequences of The Affluence? Evidence From PSTR Approach. *Ecological Indicators*, 98, 543-555.

- Bai, J. & Ng, S. (2004). A PANIC Attack on Unit Roots and Cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Bai, J. & Ng, S. (2010). Panel Unit Root Tests With Cross-Section Dependence: A Further Investigation. *Econometric Theory*, 26(4), 1088-1114.
- Bagliani, M., Bravo, G. & Dalmazzone, S. (2008). A Consumption-Based Approach to Environmental Kuznets Curves Using The Ecological Footprint Indicator. *Ecological Economics*, 65(3), 650-661.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. (Third Edition), John Wiley and Sons Ltd., New York.
- Bekun, F. V., Gyamfi, B. A., Onifade, S. T. & Agboola, M. O. (2021). Beyond the Environmental Kuznets Curve In E7 Economies: Accounting For The Combined Impacts of Institutional Quality and Renewables. *Journal of Cleaner Production*, 314, 127924.
- Bölük, G. & Mert, M. (2014). Fossil & Renewable Energy Consumption, GHGs (greenhouse gases) and Economic Growth: Evidence From a Panel of EU (European Union) Countries. *Energy*, 74(C), 439-446.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Caviglia-Harris, J. L., Chambers, D. & Kahn, J. R. (2009). Taking the "U" Out of Kuznets: A Comprehensive Analysis of The EKC and Environmental Degradation. *Ecological Economics*, 68, 1149-1159.
- Cho, C. H., Chu, Y. P. & Yang, H. Y. (2014). An Environment Kuznets Curve for GHG Emissions: A Panel Cointegration Analysis. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 9(2), 120-129.
- Cole, M. A. (2004). Trade, The Pollution Haven Hypothesis and the Environmental Kuznets Curve: Examining the Linkages. *Ecological Economics*, 48(1), 71-81.
- Cranston, G. (2010). Carbon and Ecological Footprints For The 21st Century.
- Destek, M. A., Ulucak, R. & Dogan, E. (2018). Analyzing The Environmental Kuznets Curve for The EU Countries: The Role of Ecological Footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 29387-29396.
- Destek, M. A. & Sarkodie, S. A. (2019). Investigation of Environmental Kuznets Curve for Ecological Footprint: The Role of Energy and Financial Development. *Science of The Total Environment*, 650, 2483-2489.
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey. *Ecological Economics*, 49, 431-455.
- Eberhardt, M. & Bond, S. (2009). Cross-Sectional Dependence in Non-Stationary Panel Models: A Novel Estimator. MPRA Paper No. 17870.
- Fang, Z., Huang, B. & Yang, Z. (2018). Trade Openness and the Environmental Kuznets Curve: Evidence from Chinese Cities. *ADB Working Paper*, 1-29.
- Frodyma, K., Papie, M. & Smiech, S. (2022). Revisiting The Environmental Kuznets Curve in The European Union Countries. *Energy*, 241, 122899.
- Gengenbach, C., Urbain, J-P. & Westerlund, J. (2016). Error Correction Testing in Panels with Common Stochastic Trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 982-1004.
- Global Footprint Network. (2021). Ecological Footprint vs Biocapacity (gha per person). <https://www.footprintnetwork.org/our-work/ecological-footprint/> (Erişim Tarihi: 05.05.2021)
- Grossman, G. & Kreuger, A. (1991). Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement. *NBER Working Paper*, No. 3914, Erişim Tarihi: 24.05.2021. <http://www.nber.org/papers/w3914.pdf>.
- Grossman, G. & Kreuger, A. (1995). Economic Growth and The Environment. *The Quarterly of Journal Economics*, 110(2), 353-377.
- Hasan, M. B., Wieloch, J., Ali, M. A., Zikovic, S. & Uddin, G. S. (2023). A New Answer to the Old Question of The Environmental Kuznets Curve (EKC). Does it Work for BRICS Countries?. *Resources Policy*, 87B, 104332.
- Hervieux, M. S. & Darne, O. (2015). Environmental Kuznets Curve and Ecological Footprint: A Time Series Analysis. *Economics Bulletin*, 35, 814-826.
- Holtz-Eakin, D. & Selden, T. M. (1995). Stoking the Fires? CO₂ Emissions and Economic Growth. *Journal of Public Economics*, 57, 85-101.
- International Monetary Fund. (2024). Financial Development Index. <https://data.imf.org/> (Erişim Tarihi: 05.05.2021)
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *American Economic Review*, 45, 1-28.
- Lau, L. S., Choong, C. K., Ng, C. F., Liew, F. M. & Ching, S. L. (2018). Is Nuclear Energy Clean? Revisit of Environmental Kuznets Curve Hypothesis in OECD Countries. *Economic Modelling*, 9, 1-9.

- Lin, D., Hanscom, L., Murthy, A., Galli, A., Evans, M., Neill, E., Mancini, M. S., Martindill, J., Medouar, F. Z., Huang, S. & Wackernagel, M. (2018). Ecological Footprint Accounting for Countries: Updates and Results of the National Footprint Accounts, 2012–2018. *Resources*, 2018, 7, 58, 1-22.
- Munasinghe, M. (1999). Is Environmental Degradation an Inevitable Consequence of Economic Growth: Tunneling Through the Environmental Kuznets Curve. *Ecological Economics*, 29(1), 89-109.
- Nişancı, M., Aydemir, A. F. & Emsen, Ö. S. (2017). Kuznets Eğrisi ile Ekonomik ve Siyasal Liberalizasyon Uygulamaları Arasındaki İlişkiler. *The Relationships between Economic and Political Liberalization and the Kuznets Curve, International Congerence On Eurasian Economies 2017*, 147-154.
- Omojolaibi, J. & Nathaniel, S. (2020). Assessing the Potency of Environmental Regulation in Maintaining Environmental Sustainability in MENA Countries: An Advanced Panel Data Estimation. *Journal of Public Affairs*, e2526, 1-10.
- Ozturk, I., Al-mulali, U. & Saboori, B. (2016). Investigating the Environmental Kuznets Curve Hypothesis: The Role of Tourism and Ecological Footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 23, 1916-1928.
- Panayotou, T. (1993). Empirical Tests and Policy Analysis of Environmental Degradation at Different Stages of Economic Development. *ILO Technology and Employment Programme Working Paper*, WP238.
- Panayotou, T. (2000). Economic Growth and the Environment. CID Working Papers 56, *Center for International Development at Harvard University*, 1-114.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence in Panels. *Cesifo Working Paper Series*, 1229, Cambridge.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation And Inference in Large Heterogenous Panels With A Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal Of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test Of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Pesaran, M. H., Smith, L. V. & Yamagata, T. (2013). Panel Unit Root Test in The Presence of A Multifactor Error Structure. *Journal of Econometrics*, 175, 94-115.
- Rees, W. E. (1992). Ecological Footprints and Appropriated Carrying Capacity: What Urban Economics Leaves Out. *Environment and Urbanization*, 4, 121-130.
- Rees, W. E. (1997). Is 'Sustainable City' an Oxymoron?. *Local Environment*, 2(3), 303-310.
- Reese, S. & Westerlund, J. (2016). Panicca: Panic on Cross-Section Averages. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 961-981.
- Richmond, A. K. & Kaufmann, R. K. (2006). Is There a Turning Point in the Relationship Between Income and Energy Use and/or Carbon Emissions?. *Ecological Economics*, 56, 176-189.
- Roberts, J. T. & Grimes, P. E. (1997). Carbon Intensity and Economic Development 1962-1991: A Brief Exploration of the Environmental Kuznets Curve. *World Development*, 25(2), 191-198.
- Sapkota, P. & Bastola, U. (2017). Foreign Direct Investment, Income, and Environmental Pollution in Developing Countries: Panel Data Analysis of Latin America. *Energy Economics*, 64, 206-212.
- Sarafidis, V. & Wansbeek, T. (2012). Cross-Sectional Dependence in Panel Data Analysis. *Econometric Reviews*, 31(5), 483-531.
- Sarkodie, S. A. & Strezov, V. (2018). Empirical Study of the Environmental Kuznets Curve and Environmental Sustainability Curve Hypothesis for Australia, China, Ghana And USA. *Journal of Cleaner Production*, 201, 98-110.
- Sarkodie, S. A. & Ozturk, I. (2020). Investigating the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Kenya: A Multivariate Analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 117, 109481.
- Selden, T. M. & Song, D. (1994). Environmental Quality and Development: Is There a Kuznets Curve for Air Pollution Emissions?. *Journal of Environmental Economics and Management*, 27(2), 147-162.
- Simmons, C. & Chambers, N. (1998). Footprinting UK Households: How Big is Your Ecological Garden?. *Local Environment*, 3(3), 355-362.
- Simmons, C., Lewis, K. & Barrett, J. (2000). Two Feet- Two Approaches: A Component-Based Model of Ecological Footprinting. *Ecological Economics*, 32(3), 375-380.
- Shafik, N. & Bandyopadhyay, S. (1992). Economic Growth and Environmental Quality: Time Series and Cross-Country Evidence. *Background Paper for World Development Report 1992*, The World Bank, Washington, D.C.
- Stern, D. I. & Common, M. S. (2001). Is There an Environmental Kuznets Curve for Sulfur? *Journal of Environmental Economics and Environmental Management*, 41, 162-178.

- Nazlıoğlu, Ş. (2010). Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tamazian, A. & Rao, B. B. (2010). Do Economic, Financial and Institutional Developments Matter for Environmental Degradation? Evidence From Transitional Economies. *Energy Economics*, 32(1), 137-145.
- Tatoğlu, F. (2020). Panel Zaman Serileri Analizi, (3. baskı), Beta Yayınevi, İstanbul.
- Torras, M. & Boyce, J. K. (1998). Income, Inequality, and Pollution: A Reassessment of the Environmental Kuznets Curve. *Ecological Economics*, 25(2), 147-160.
- Tosunoğlu, B. T. (2014). Sürdürülebilir Küresel Refah Göstergesi Olarak Ekolojik Ayak İzi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5), 154-171.
- Ulucak, R. & Bilgili, F. (2018). A reinvestigation of EKC Model By Ecological Footprint Measurement for High, Middle- and Low-Income Countries. *Journal of Cleaner Production*, 188, 144-157.
- Wackernagel, M. & Rees, W. E. (1996). Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth. *New Society Publishers*, Gabriola Island, BC, Canada.
- Wang, K. M. (2012). Modelling the Nonlinear Relationship Between CO₂ Emissions From Oil and Economic Growth. *Economic Modelling*, 29, 1537-1547.
- Wang, Y., Kang, L., Wu, X. & Xiao, Y. (2013). Estimating the Environmental Kuznets Curve for Ecological Footprint at the Global Level: A Spatial Econometric Approach. *Ecological Indicators*, 34, 15-21.
- Wiedmann, T. & Lenzen, M. (2007). On the Conversion Between Local and Global Hectares in Ecological Footprint Analysis. *Ecological Economics*, 60, 673-677.
- World Bank. (2021). GDP per capita (constant 2010 US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/> (Erişim Tarihi: 05.05.2021)
- World Bank. (2021). Energy use (kg of oil equivalent per capita). <https://data.worldbank.org/indicator/> (Erişim Tarihi: 05.05.2021)
- WWF. (2012). Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu, Ofset Yapımevi. <https://www.footprintnetwork.org/resources/data/> (Erişim Tarihi: 21.10.2021)
- Xu, P., Hussain, M., Ye, C., Wang, J., Wang, C., Geng, J., Yiding, L. & Jingwei, C. (2022). Natural Resources, Economic Policies, Energy Structure, and Ecological Footprints' Nexus in Emerging Seven Countries. *Resources Policy*, 77, 102747.
- Yandle, B., Vijayaraghavan, M. & Bhattarai, M. (2002). The Environmental Kuznets Curve. *PERC Research Study*, 02-1, 1-24.
- Yılancı, V. & Pata, U. K. (2020). Convergence of Per Capita Ecological Footprint Among the ASEAN-5 Countries: Evidence from A Non-Linear Panel Unit Root Test. *Ecological Indicators*, 113, 106178.

İNİJOSS

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/inijoss>

Volume/Cilt 13 Number/Sayı 2 (2024)

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

DİJİTAL PLATFORMLARDA MÜSLÜMAN KADIN KİMLİĞİ: ÉLİTE DİZİSİ
ÖRNEĞİ¹

Hayal DEMİRCİ

Yüksek Lisans Mezunu, Erciyes Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, demircihayal63@gmail.com

0000-0003-4937-9747

Metin EKEN

Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi
metineken@erciyes.edu.tr

0000-0002-8564-5902

Atıf / Citation: Demirci, H. & Eken, M. (2024). Dijital platformlarda Müslüman kadın kimliği: Élite dizisi örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 334-361.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1525024>

Öz

Dijital platformlarda Müslüman kadın kimliğinin nasıl temsil edildiğini Netflix dijital platformunda yayınlanan Élite dizisi örneğinde analiz etme girişimi, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Geleneksel medya ve yeni medyada temsil sorunu literatürde sıklıkla ele alınan bir temaya karşılık gelmekte, İslamofobi, oryantalizm ve self-oryantalizm temaları çerçevesinde Müslüman kadın temsili de çeşitli araştırmalara konu edilmektedir. Ancak Türkiye’de gerçekleştirilen akademik çalışmalara bakıldığında Müslüman kadın kimliğinin dijital platformlarda nasıl temsil edildiği konusunda ayrıntılı bir araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. Çalışma bu çerçevede Netflix dijital platformunda yayınlanan Élite dizisinde Müslüman kadın kimliğinin hangi temalar çerçevesinde ele alındığını ortaya koyma amacı taşımaktadır. Araştırma kapsamında Netflix dijital platformunda 2018 yılında yayınlanmaya başlayan Élite dizisinin 3 sezon 24 bölümü, nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan doküman analizi ile ele alınmış, elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Analiz aşaması belirlenen temalar çerçevesinde şekillenmiştir. Çalışmanın başlıklar halinde ele alınan tüm temaları, seküler yaşam tarzını tehdit eden bir unsur olarak İslam algısının yansımaları şeklinde ortaya çıkmaktadır ve İslamofobik temsillerin temelinde tam da bu tehdit algısının mevcut olduğu görülmektedir. Müslüman kadın ise söz konusu tehdit algısının düğümlendiği odaklardan birini temsil etmesi bakımından merkezidir. Toplumsal entegrasyonun ancak kimlikte Müslüman olursa dahi seküler gündelik pratiklerin benimsenmesi yoluyla gerçekleştirilebileceği iması ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede bir İspanyol gençlik dizisi olan Élite’in Müslüman kadın kimliğini,

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Metin EKEN danışmanlığında 2024 tarihinde tamamlanan “Dijital Platformlarda Müslüman Kadın Kimliği: Élite Dizisi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır ve özeti, 11. Uluslararası Yeni Dünya’da İletişim Kongresi’nde sözlü olarak sunulmuştur.

Received / Geliş Tarihi: 30.07.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 18.10.2024

geleneksel medyadan yeni medyaya devamlılık sağlayan bir perspektifle İslamofobik bir tarzda ele aldığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, Müslüman Kadın, Temsil, Dijital Platformlar, Netflix

MUSLIM WOMEN IDENTITY ON DIGITAL PLATFORMS: THE EXAMPLE OF THE ÉLITE SERIES

Abstract

The subject of this study revolves around the analysis of how Muslim women identity is represented in digital platforms, exemplified by the Netflix digital platform through the series *Élite*. The issue of representation in traditional and new media is a frequently addressed theme in the literature, encompassing themes such as Islamophobia, Orientalism, and self-Orientalism. Within the framework of these themes, the representation of Muslim women is also subject to various research endeavors. However, when examining academic studies conducted in Turkey, it is observed that there has not been a detailed study on how Muslim women identity is represented on digital platforms. Within this context, the aim of this study is to reveal the themes under which Muslim women identity is addressed in the series *Élite*, which is aired on the Netflix digital platform. In the scope of the research, the 3 seasons consisting of 24 episodes of the *Élite* series, which began airing on the Netflix digital platform in 2018, were analyzed using document analysis, and the obtained data were analyzed using content analysis technique. The analysis phase was shaped within the framework of the identified themes. All the themes addressed in the study emerge as reflections of the perception of Islam as a threat to secular lifestyle, and it is observed that the foundations of Islamophobic representations are rooted precisely in this perception of threat. Muslim women, in representing one of the focal points where this perception of threat is centered, hold a central position. The implication is made that societal integration can only be achieved through the adoption of secular daily practices, even if one identifies as Muslim. Within this framework, it can be argued that the Spanish youth series "*Élite*" addresses the identity of Muslim women in an Islamophobic manner, providing continuity from traditional media to new media perspectives.

Keywords: Islamophobia, Muslim Women, Representation, Digital Platforms, Netflix

GİRİŞ

Günümüzde geleneksel televizyon yayıncılığının yerini alan dijital platformlarda (Netflix, Blu TV, Amazon Prime, Disney+, Puhu TV, Exxen, Hulu vb.) dünya çapında pek çok inanç ve mensubuna hitap eden içerikler sunulmakta; bu içeriklerde dinin popüler medya kurgusuna adapte edildiğine yönelik çeşitli örneklerle rastlanmaktadır. "Banal din" olarak da ifade edilen bu kurguda din; melodram, suç hikâyeleri, haberler, fantezi, komedi ve macera gibi popüler türlere göre şekillenmektedir (Hjarvard, 2013, s. 83). Söz konusu kurguda ya da farklı amaçlar da içeren medyatik kurgularda herhangi bir din veya mensuplarına yönelik sunumlar, temsiller aracılığıyla kurulmaktadır. "Temsil, anlamın üretildiği ve bir kültürün üyeleri arasında değiş tokuş edildiği sürecin temel parçasıdır. Şeyleri simgeleyen ya da tasvir eden dil, işaretler ve görüntülerin kullanılmasını içerir" (Hall, 2017, s. 23). Medya özelinde düşünüldüğünde temsil, gerçeğin çeşitli kurgular vasıtasıyla yeniden inşa edilmesi olarak da tanımlanabilir (Erdoğan, 2014, s. 303) ve insanların dünyaya ilişkin kavrayışlarının gelişmesinde, içinde yaşadıkları toplumla bağ kurmalarında çağdaş söylenler-mitler (Barthes, 2011) olarak da ifade edilebilecek medyatik temsillerin önemli bir yeri vardır.

Temsiller, arka plan kurgusu olarak da ifade edebileceğimiz temsil çerçeveleri ile şekillenir. İslam ve Müslümanlar söz konusu olduğunda da İslamofobi, literatürde sıklıkla karşılaşılaçağı

Received / Geliş Tarihi: 30.07.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 18.10.2024

üzere (Gölcü & Aydın Varol, 2018; Poole, 2002; Saeed, 2007; Temel, 2020; Yel, 2018; Yorulmaz, 2018) önemli bir temsil çerçevesi olarak işlev görmektedir. Buna göre günümüzde medya aracılığıyla yayılan tarihsel ve modern anlatılar, insanların Müslümanları bir tehdit olarak algılamasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle medyada, Müslümanları temsil eden şeytanlaştırılmış ve insani değerlerden yoksun sembollerin kullanımı, toplumları duyarsızlaşmaya ve Müslümanlara karşı nefret ve korkuyu meşrulaştıracak eylemlerde bulunmaya sevk edebilmektedir (Zaal, 2012, s. 556).

Bu çerçevede çalışma, dijital platformlarda Müslüman kadın sorununa odaklanarak, konuya ilişkin güncel temsil çerçevesini ortaya koyma, Batılı toplumdaki Müslüman kadın imgesini oluşturan kültürel kodların bir tür şifre çözümüne yönelme amacı taşımaktadır. Popüler dijital yayın platformu olan Netflix dizileri araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Örneklem olarak Élite dizisinin seçilme nedeni ise modern toplumsal koşullarda yaşamını sürdürmeye çalışan Müslüman kadın imajına yönelik çok geniş bir değiniler ağı ortaya koymasındır. Araştırma için dizinin 3 sezon 24 bölümü seçilmiştir. Doküman analizi tekniğinin kullanıldığı çalışmada ele alınan dizi diyalogları nitel içerik analizine tabi tutulmuştur.

Müslüman kadın temsilini oluşturan unsurlardan biri olarak İslamofobi'nin dijital platformlar özelinde tartışıldığı pek çok akademik çalışmaya rastlamak mümkündür (Balcı ve Çifçi, 2021; Çakır, 2022; Pınarbaşı, 2022). Ancak bu çalışmalara gelmeden önce dünyada ve Türkiye örneğinde Müslüman kadın temsiline odaklanan literatüre odaklanmak, dijital platformlara kadar geline süreci anlamak açısından önem arz etmektedir. Oryantalist kadın imgesi, önemli bir başlangıç noktasıdır. Nitekim oryantalizmin ötekisi olarak kadın tarihsel anlatıda hem kadın, hem Doğulu ve hem de Müslüman olmak bakımından üç yönlü ötekileştirmeye maruz kalır. Doğulu kadın da tıpkı Doğu gibi Batı/lı'nın yardımına muhtaçtır. Edebiyat ve sanatın yanında kitle iletişim araçları, özellikle Hollywood film sektörü, yardıma muhtaç, efendisinin kölesi bir zevk nesnesi olarak doğulu Müslüman kadın temsilini yerleştirmede önemli bir etkiye sahip olmuştur (Karakoyunlu & Yardım, 2022, s. 147). Oryantalist kurguda Doğu'da konumlandırılan ülkelerin politik ve ekonomik faktörler olarak gelişmesi ve milyonlarca Müslümanın Avrupa ülkelerine göç etmesiyle temsil çerçevesi de değişimler göstermiştir. Müslüman kadın imajı kışkırtıcı harem kadınından fanatik eğilimli Müslüman kadına ve hatta terörist imgesine evrilmiş (Tosun, 2016, s. 259), hayali doğu kurgusu süreç içerisinde içerden bir tehdit algısına dönüşmüştür. 11 Eylül saldırılarından sonra ise kara çarşaf, peçeli kadın imgesi Batı medyasında görünürlük kazanmış; bu durum Afganistan ve Irak'taki "özgürleştirme" savaşlarını haklı çıkarmak için kullanılan bir propaganda malzemesine dönüştürülmüştür (Akca & Ergül, 2015, s. 21). Müslüman kadınların kimliğini açıkça ortaya koyan başörtüsü ve yine önemli bir sembol olarak peçe ya da burka, 11 Eylül saldırıları sonrasında açıkça "yıkıcı öteki" nin sembolü olarak kodlanmıştır (Macdonald, 2006, s. 8; Şişman, 2009, s. 34). Son yıllarda dizi ve filmlerin yanı sıra haber medyası da Müslüman kadına ilişkin yukarıda ifade edilen değişen algıların bir karışımıyla karakterize olmaktadır; mali olarak ezilen, terörist, aşırılık yanlısı, eğitimsiz, ev kadını ve erkekler için cinsel obje (Kasirye, 2021, s. 1). Türkiye örneğine gelindiğinde ise ülkenin sosyo-politik atmosferi çerçevesinde dünyadaki örneklerine benzerliklerle birlikte özgün yönler de içeren bir Müslüman kadın temsili ortaya

çıkılmaktadır. Türk dizilerinde başörtülü kadınlar genellikle düşük gelirli, ev işleriyle meşgul, kırsal adetlere göre yaşayan, şiveli konuşan ve geleneksel bir yaşam tarzına sahip karakterler olarak temsil edilmektedir. Bu temsiller, başörtüsünü belli bir sınıfsal zümrenin tercihiymiş gibi göstererek, başörtülü kadınları toplumun geri kalanından farklılaştırmakta ve olumsuz yargıların oluşmasına yol açabilmektedir. Dizilerde başörtülü karakterler çoğunlukla alt ekonomik sınıfa mensup ve geleneksel isimlerle anılmakta, üst sınıfa ait modern ve makbul kabul edilen karakter tiplerine ise çok az yer verilmektedir (Beşinci Şimşek, 2024, ss. 161-162).

Dijital platformlara gelindiğinde ise özellikle Netflix yapımları göz önünde bulundurulduğunda ana hatlarıyla üç temanın Müslüman kadının çerçevesinde belirleyici olduğu ifade edilebilir. Bunlar; i.) Terör eylemlerinde Müslüman kadın. *Layla M.* (2016), *Kalifat* (2020), ii.) Müslüman Erkek Egemenliğinde Yaşayan Sessiz ve Bastırılmış (cahil) Kadın. *Bir Başkadır* (2020), *Layla M.* (2016), *Élite* (2018). iii.) Hristiyan Beyaz Erkek Tarafından Kurtarılan Müslüman Kadın *Élite* (2018), *Class* (2023), imgeleridir. Netflix Türkiye'nin orijinal yapımı olan "Bir Başkadır" dizisindeki kadın karakterleri ele alan Yetkiner (2021) dizide başörtülü kadınların zaman zaman okunmuş cahil bireyler olarak temsil edilmesine dikkat çekmiştir. Çakır (2022, s. 10) ise *Kalifat* (2020) dizisini ele aldığı çalışmada başörtünün yalnızca İŞİD militanlarında görüldüğü, ezilen ve köleleştirilen kadın imgesine dikkat çekmiş ve dizide İslâm'ın kadınların izzet, şeref, hürriyet ve namuslarını korumadığına dair genellemeci vurguların ortaya çıktığını belirtmiştir. Daha genel bir örnek olması bakımından *Homeland* (2011) dizisi özelinde Amerikan eğlence medyasında Arap ve Müslüman kadınlara odaklanan çalışmada Adams (2019), eğlence medyasının Arap ve Müslüman kadınların stereotipler olarak tasvirlerine ne ölçüde başvurduğunu ve bunların kullanımının zaman içinde nasıl değiştiğini ortaya koymuştur. Adams'ın ifadeleri de yukarıda sunulan temalarla uyumlu görünmektedir. Eğlence medyasında Müslümanların temsiline ilişkin çalışmaların büyük ölçüde 2000'li yılların öncesinde yapıldığına dikkat çeken Adams bu durumun literatürde bir boşluk ortaya çıkardığını ifade ederek, kendi çalışmasının özgün değerini ortaya koymuştur. Bu yönüyle *Elite* dizisine odaklanan bu çalışma da Adams'ın da işaret ettiği literatür boşluğuna odaklanmakta ve Müslüman kadın kimliğine yönelik geniş bir değiniler ağı ortaya koyma niteliği taşıyan çalışmalardan biri olan *Elite* dizisine yönelerek ilgili literatüre katkı sunma potansiyeli içermektedir.

İlgili literatürde, araştırmanın merkeze aldığı *Élite* dizisini konu edinen pek çok çalışmanın olduğunu görmek mümkündür. Ancak bu çalışmanın konusuna görece yaklaşan çalışmaların daha çok cinsiyet rolleri ekseninde ele alındığı görülmektedir. Díaz-Fernández (2023), diziyi toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden ve queer cinselliğine odaklanarak ele alırken, Kim ve Nunn (2022), kadınlara ilişkin kalıp yargılara yoğunlaşmıştır. Fedele ve Masanet ise (2021) diğer dizilerle birlikte diziyi yine toplumsal cinsiyet rolleri ekseninde tartışmıştır. Türkiye özeline gelindiğinde ise Yeğin (2021), diziyi ırkçılık üzerinden değerlendirmiş ve özellikle Nadia'nın temsilinde somutlaşan çerçevenin etnosentrik temellerine dikkat çekmiştir. Sadıç (2023, s. 1073) ise diziyi İslamofobi ekseninde ele almış ve işlenen konular, değinilen temalar ve oluşturulan karakterizasyonun, tipik ve güncel İslamofobik önyargıların titizlikle seçilmiş bileşenlerini içerdiğini ortaya koymuştur. Buraya kadar ele alınan literatür, cinsiyet rolleri, ırkçılık ve

İslamofobi ekseninde çalışmanın konusuyla ilişkili olsalar da bu çalışma, Elite dizisi örneğinde doğrudan dijital platformlardaki Müslüman kadın kimliğine odaklanması bakımından mevcut çalışmalardan ayrılmaktadır.

Bu çerçevede “Élite dizisi örneğinde dijital platformlarda Müslüman kadın temsili hangi kodlar üzerinden şekillenmektedir” ifadesi çalışmanın temel araştırma sorusu olarak somutlaşmaktadır. Çalışmanın nitel karakteri sebebiyle süreç içerisinde güncellenen alt sorular ise aşağıdaki şekilde teşekkül etmiştir;

- Élite dizisi örneğinde Müslüman bir kadın olarak Nadia'nın gündelik yaşam pratikleri nasıl sunulmaktadır?
- Élite dizisi örneğinde Müslümanlık ile ilişkilendirilen kavramlar nasıl sunulmaktadır?
- Élite dizisi örneğinde Müslüman bir kadın olarak Nadia'nın sosyal ilişkileri nasıl sunulmaktadır?

1. ARAŞTIRMA TASARIMI

Bu araştırmada nitel araştırma tekniklerinden biri olan doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Doküman analizi, yazılı belge içeriklerinin sistemli bir biçimde analiz edilmesinde kullanılan nitel araştırma tekniğidir (Wach & Ward, 2013). Doküman analizi başka bir tanımlamaya göre elektronik ve basılı olarak bulunan içeriklerin sistemli şekilde incelenmesi ve değerlendirilmesi aşamasında gerçekleşen bir dizi işlemdir (Bowen, 2009). Dokümanlar; reklamlar, gazeteler, dizi senaryoları, fotoğraflar, kitaplar, tarihsel dokümanlar ve günlükler, araştırmalarda kullanılan, araştırmacının müdahalesi bulunmadan kaydedilmiş yazılı metin ve görselleri içermektedir (Labuschagne, 2003). Bu çalışmada dijital bir platformda yayınlanan Élite dizisindeki diyaloglar doküman olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen dokümanlar nitel içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi, kayıt altına alınan metinlerin analiz edilmesinde metnin taşıdığı mesaj ve ilettiği enformasyon ile beraber anlama odaklanması bakımından tercih edilmiştir (Yıldırım, 2015, s. 105).

2. KAPSAM VE ÖRNEKLEM

Nitel araştırmalarda kullanılan olasılıksız örnekleme yaygın olarak amaca yönelik ya da amaçlı örneklemin tercih edildiği ifade edilebilir (Merriam, 2015, s. 76). Amaçlı örnekleme araştırmacının, çalışmanın amacına göre birey, mekân ya da verileri seçmesi olarak tanımlanabilir (Creswell, 2018, s. 156). Bu örneklem seçimi de belirli stratejilere dayanmaktadır. Örneklem seçimi bu araştırmada tipik durum stratejisi olarak belirlenmiştir. Tipik durum stratejisi araştırmaya uygun, evrende var olan çoğu durumun içinden tipik olanın tespit edilerek araştırma için örneklem olarak seçilmesidir (Büyüköztürk vd. 2012). Bu araştırmada da dünya çapında ciddi bir kullanıcı sayısına ulaşan Netflix platformunda yayınlanan Élite dizisi, modern toplumsal koşullarda yaşamını sürdürmeye çalışan Müslüman kadın imajına yönelik çok geniş bir değiniler ağı ortaya koyması sebebiyle örneklem olarak seçilmiştir.

3. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Nitel araştırmalarda verilerin toplanmasında çok sayıda teknik bulunmaktadır. Veri toplamada araştırmacı, araştırmasıyla ilgili ortaya attığı problemlerin cevaplarını verebilmek için araştırmasıyla ilgili veri toplamayı amaçlayan bir dizi faaliyet yürütür (Creswell, 2018, s. 146) Verilerin toplanması ve tasnifi için Merriam dört aşama belirlemektedir (Merriam, 2015, s. 142-145);

İlk aşama dokümanların tespit edilmesidir: Doküman tespiti çalışmanın asıl çerçevesi olduğu için çalışmanın teorik bölümü bittikten sonra senaryoların transkripsiyonu yapılarak hazır hale getirilmiştir. Doküman tespitinde Élite dizisinin 3 sezon 24 bölümüne odaklanılmıştır. Bunun nedeni ise Müslüman kadın olan Nadia'nın 3. sezon sonunda diziden ayrılmasıdır.

İkinci aşama dokümanların orijinalliğinin tespit edilmesidir: Analize tabi tutulan dizi alt yazılı ve Türkçe dublaj olmak üzere iki defa izlenmiştir. Bu verilerin alt yazıda ve dublajda cümle yapısı haricinde değişiklik olmadığı gözlenmiştir. Bu durumda verilerin orijinalliği kanıtlanmaktadır.

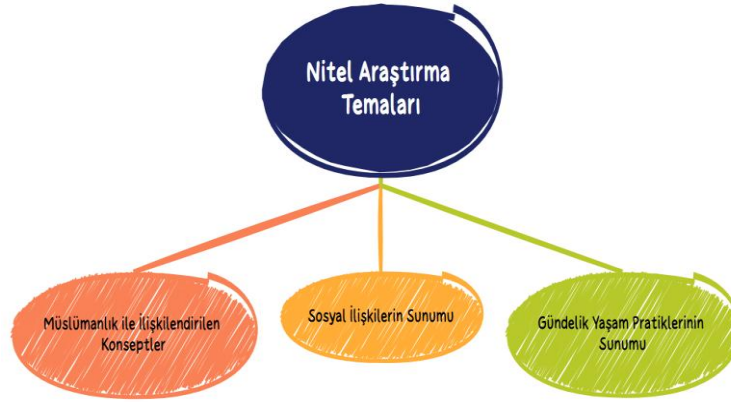
Üçüncü aşama kodlama ve kategorilerin oluşturulmasıdır: Araştırma sorularıyla beraber elde edilen kategoriler analiz için hazırlanmıştır. Daha sonra tüm metinler Citavi 6.3.0 programına aktarılmıştır. Ardından veriler okunarak ana kümeler ve temalar meydana getirilmiş, temalar da ayrıştırılarak alt temalara bölünmüştür. Sosyal ilişkiler, Müslümanlıkla ilişkilendirilen kavramlar ve gündelik yaşam pratiklerine yönelik metinler kümelendirilerek temalar altında bir araya getirilmiştir. Her bir temada içeriklerin bir araya getirilmesinin ardından ise alt temalar oluşturulmuştur. PDF olarak aktarılan her bir paket, ilgili kümelere göre sırasıyla yeniden okunmuş, tema ve alt temalara uygun olduğu düşünülen söylemler seçilerek temalara atanmıştır. Sözü edilen alt temalara ayrıştırma sürecinde her bir temanın diğerinden kesin çizgilerle ayrıştırılması sağlanmış, böylece üç ana tema altında verilerin toplandığı bir örgütlenme oluşmuştur. Temalara atanan içerikler, okuma ve seçme sürecinin tamamlanmasının ardından Microsoft Word'e Citavi eklentisi konumlandırılmış, tüm içerikler tema ve alt temalardaki söylemleriyle birlikte Microsoft Word'e çekilmiştir.

Dördüncü aşama ise verilerin analiz edilmesidir: Bu aşamada araştırmacının ve araştırmanın amacına göre dokümanları analiz etmek ve yorumlamak için içerik analizi kullanılabilir (Bryman, 2012). Verilerin bulgulara dönüştürülmesinden sonra ise XMind aracılığıyla veri görselleştirmeleri gerçekleştirilmiştir. Citavi aracılığıyla oluşturulan tema ve alt tema başlıkları, doğrudan XMind'a yönlendirilmiş ve "Karar Ağacı Görsel Metodu" ile bulgular görselleştirilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUM

Mevcut çalışmada üç sezonun her birinde sekizer bölüm olmak üzere 24 bölüm analiz edilmiş ve araştırmanın amacına uygun olarak içerik analizine tabii tutulmuştur. Buna göre; çalışma kapsamında toplamda üç ana tema ortaya çıkmış ve her bir tema, ilgili alt kavramlara göre başlıklara ayrılarak açıklanmıştır.

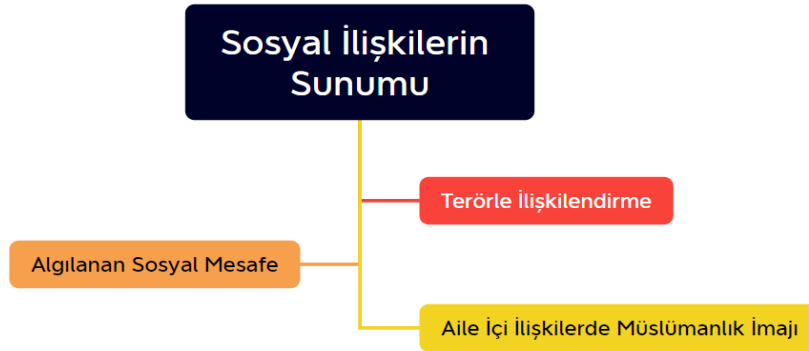
Şekil 1: Nitel araştırma temaları

4.1. Sosyal İlişkilerin Sunumu

Araştırma kapsamında Élite dizisinden elde edilen temalardan ilki, doğrudan sosyal ilişkilerin sunumuna yöneliktir. Bu çerçevede dizide kişiler arası ilişkilerde Müslümanlığın nasıl bir yaklaşımla ele alındığına yönelik çeşitli içeriklere rastlanmış ve bu içeriklerde Müslümanların terörle ilişkilendirildiği, Müslümanlara yönelik algılanan sosyal mesafenin oldukça fazla olduğu ve aile içi ilişkilerin geleneksel roller üzerinden baskı ve kısıtlama ekseninde somutlaştırıldığı görülmüştür.

Şekil 2: Sosyal ilişkilerin sunumu temasının alt temaları

4.1.1. Terörle İlişkilendirme

Dizide yer alan birçok bölümde Müslüman karakterlerin terörizmle yakından bağlantılı olabileceğine sıklıkla atıfta bulunulduğu keşfedilmiştir. Buna göre; dizinin pek çok noktasında ironik veya ciddi bir şekilde Müslüman karakterlerin canlı bomba olma veya Taliban üyesi olma ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

“Christian: Samu! Naber genç, nasılsın? Selam güzelim, şey pardon öyle dedim diye intihar bombacısı olma.” (1. Sezon 1. Bölüm)

“Cristian: Hey! Bomba yerleştirecek yer mi arıyorsun?”

Nadia: Evet, yüzünü seçtim. ” (1. Sezon 2. Bölüm)

"Lu: Taliban güzeliyle ilgileniyorsun." (1. Sezon 3. Bölüm)

Taliban üyesi olmanın önemli bir sıfat olarak yer aldığı dizide İslamofobiye yönelik en kritik bulgulardan birinin bu nokta olduğu değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Müslüman olmayanların, özellikle türban kullanan kadınlara yönelik terör yaftasını kullanması ve bunun ironi olarak veya ciddi bir şekilde ifade edilmesi, genel kanaatin ve izlenimin İslamiyet ile terörizmin birbirini çağrıştırdığı yönünde olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan bu durumun yalnızca Müslüman olmayanlar tarafından değil, Müslümanların kendi aralarındaki ilişkilerinde de dile getirilebildiği ve normal bir olgu olarak ele alınabildiği belirlenmiştir.

"Nadia: Çantayı aç

Malick: Ben de Müslümanım. Çalmam.

Nadia: Biz yine de emin olalım.

Malick: Tabii. Deminki kadına neden bakmadın?

Nadia: Çünkü ondan şüphelenmedin. Hı hı.

Malick: Havaalanlarındaki gibi. Güvenlik kontrolleri senin gibiler içindir ya hani istersen biraz daha bakalım.

Malick: Hadi sana iyi günler bacım." (3. Sezon 1. Bölüm)

Malick ile Nadia arasında geçen bu diyalog, dizideki Müslüman karakterlerin kendilerine yönelik kullanılan yaftaların farkında olduğunu ve bunun kabullenilerek bir şaka unsuru olarak kullanabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla her ne kadar Müslüman olmayan karakterlerin yaklaşımları nezdinde İslamofobik bir tutumdan ve türban ile terörizm arasında kurdukları ilişkiden söz edilebilse de Müslümanların da bu bağlamı içselleştirdiği bir topluluk imajının ortaya çıktığı söylenebilmektedir.

Müslümanların dizide diğer karakterler üzerinde uyandırdığı ilk izlenimlerden biri olarak terörle ilişkili olma durumunun daha çok Nadia üzerinden gerçekleştirildiği ve bunun da özellikle birinci sezonda Nadia'nın türban kullandığı bölümlerde gerçekleşmiş olması, türban-terör bağlantısına atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle Müslümanlara yönelik yaklaşımın henüz iletişimin başlamadığı bir süreçte negatif algılarla şekillendiği de söylenebilmektedir.

Bu durum, literatürde sıradan Müslümanların medya temsilinde sıklıkla terörler ilişkilendirildiğine dair literatür bulgularıyla da uyumludur (Awan, 2014; Hashmi vd., 2021). Kadın söz konusu olduğunda ise başörtüsü ve peçe algılanan tehditi artıran unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

4.1.2. Algılanan Sosyal Mesafe

Dizide sosyal ilişkilerin sunumunda üzerinde durulan diğer bir bağlam ise algılanan sosyal mesafedir. Algılanan sosyal mesafenin Müslümanlar ile Müslüman olmayan karakterler arasında oldukça fazla olduğu ve terörle ilişkilendiriliyor olmanın da önemli bir etken olarak ele alındığı dizide, Müslüman olmayan karakterlerin genel olarak Müslüman karakterlere kendilerini uzak hissettiği ortaya çıkmaktadır.

“Lu: Hepimizi çoktan yargılamışken, neden bize bir şans tanıyasın değil mi? Batı hakkında nefret ettiğin ne varsa hepsi burada değil mi? Tüm o günahkar dejenerasyon.

Nadia: Ben yargılıyordun hani? Görüyorum ki ne düşündüğüme karar vermişsin.

Lu: Başında o örtü varken pek düşünemezsin ki canım.

Nadia: Konu şampanya içmek istemem mi? Yoksa doğuştan mı ırkçısın?

Lu: Üzgünüm. Affet beni lütfen. Yemin ederim barış yapmak için gelmişim. Ortak noktalarımız olduğundan eminim.” (1. Sezon 1. Bölüm)

“Guzman: Ne var? Niye üzüldüğünü anlamıyorum.

Lu: Anlamıyor musun? Mesele etek falan değil. Sorun o Taliban. Müslüman masum kız. Başörtüsü takmasının onu bizden daha iyi yaptığını sanıyor. Çok gülünç biri.

Guzman: Onu ben de burada istemiyorum. Bizi gammazlamaması için bir şey yapmalıyız.

Lu: Bir fikrim var. Neymiş? Bir oyun oynayalım. Onunla işi pişirsene. Sonra da herkese söyleriz. Plan bu işte.” (1. Sezon 1. Bölüm)

Dizinin pek çok noktasında Nadia'nın başörtü kullanmasının Lu için ayrıştırıcı bir neden olduğu görülmektedir. Diğer taraftan türban kullanılmasının önemli düşünsel göstergeleri de içerdiği, bu nedenle Nadia'nın pek çok şeyi anlayamayacağı ve empati duyamayacağı ima edilmektedir. Bu durum, Müslümanların genel olarak daha anlayışsız olduğu izlenimi vermekte, böylece Müslüman karakterler ile Müslüman olmayan karakterlerin yakın ilişkiler kurmasında Müslümanların düşüncelerinin önemli engeller teşkil edebileceği ifade edilmektedir. Nitekim aşağıdaki ifadeler, doğrudan Müslüman karakterlerin düşüncelerine bağlı olarak Müslüman olmayanlarla sosyal ilişkilerin geliştirilmesinde çeşitli toplumsal engeller olduğunu örneklendirmektedir.

İlgili literatürde ayrımcılığın ve sosyal mesafenin müslüman kimliğinin başörtüsü ya da peçe ile görünür olduğu durumlarda daha da arttığına yönelik veriler (Holtz vd., 2013) bu kısımda ortaya konan bulgularla örtüşmektedir

“Guzman: Dün için özür dilerim. Biraz ileri gittim.

Nadia: Seninle konuşmamı haketmiyorsun. Ne düşünüyordun ki?

Guzman: İyi biri olduğumu babana göstermek için tamamen iyi niyetle gelmişim.

Nadia: İyi başardın ne de olsa sizin soyunuz küstah.

Guzman: Ne diyorsun?” (1. Sezon 2. Bölüm)

“Nadia: Bu bizim ne kadar farklı olduğumuzu fark etmemi sağladı. Senin gibilerle neden yakınlaştım bilmiyorum.

Guzman: Benim gibiler mi? Ne demek istiyorsun?

Nadia: Benim üstüme iddiaya girdin. Değil mi? Sonra bana babanın şaraphanede kokain çektiğini anlattı. Kız kardeşin de taşıyıcısı. Bir de bizim kültürümüze laf edersin!” (1. Sezon 5. Bölüm)

İlgili bağlam, Müslüman olmayanların sosyal ilişkilerinin ve bu noktadaki girişimlerinin daha pozitif bir çerçeveye ele alındığını da düşündürmektedir. Buna göre; dizinin belli bölümlerinde Müslüman olmayan karakterlerin iyi niyetli yaklaşımları ve arkadaşlık kurma istekleri, Müslüman karakterlerin inançlarına bağlı olarak olumsuz algılanmakta ve bu tür girişimlerin Müslümanlarca da onaylanmadığı ifade edilmektedir.

"Guzman: Sonra konuşalım tamam mı? Tamam. Pekâlâ, ödevi nasıl organize ediyoruz? Sen mi? Sen mi bize gelirsın yoksa ben mi?

Nadia: Ailem seni yanımda görmekten hiç mutlu olmaz.

Guzman: Beni tanımıyorlar. Arkadaşlarımmın annelerine göre mükemmel damat adayıyım.

Nadia: Ailem için mükemmel damat günde beş vakit namaz kılmalıdır. Yüzünü Mekke'ye dönüp.

Guzman: Sen kılar mısın?

Nadia: Evet. Kendime dönmemi sağlarım.

Guzman: Biz evlenmeyeceğiz, birlikte çalışacağız, o kadar.

Nadia: Ders aralarında yapamaz mıyız? Birkaç soru hazırladım. Yarın cevaplarını getir. Olsun bitsin. Yarın devam edelim." (1. Sezon 2. Bölüm)

"Yusef: Kötü bir babayım yani öyle mi? Kızı için en iyinin ne olduğunu bilmeyen, eğitimsiz bir baba, hayır hayır.

Azucena: Ben sadece Nadia'nın okula devam etmesinin çok faydalı olabileceğini size göstermeye çalışıyorum.

Yusef: Burada çok şey öğrendi. Evet. Anne babasına saygısızlığı öğrendi. Onlara yalan söylemeyi, evden kaçmayı... Dini yükümlülüklerini ihmal etmeyi öğrendi." (1. Sezon 8. Bölüm)

Nadia'nın babasının yukarıda belirttiği sözler, Müslüman kadın olan Nadia'nın ilk kez alkol aldığı dizinin bir bölümünde farklı bir pencereyle de doğrulanmaktadır. Nitekim Guzman, alkol kullanan Nadia'nın artık özgür bir şekilde istediğini yapabileceğini ve istediğiyle arkadaşlık kurabileceğini söyleyerek alkol almış olmasının onu daha sağlıklı düşünebilen bir insan yapabilecek rasyonel yolu açtığını ima etmektedir.

"Guzman: Senin kafir bir Müslüman'la olduğunu bir an unuttum.

Nadia: Doğru haklısın. Ben bir hanımefendi değilim

Nadia: Biraz fazla içtim.

Guzman: Hayır. Sadece bir süredir istediğin şeyi yapmana yetecek kadar benim gibi." (2. Sezon 3. Bölüm)

"Guzman: Ne oldu? Hayır, hayır hayır hayır... Bu sessizliği biliyorum. Sen kaçmadan önce gelen sessizlik, değil mi?

Nadia: Hayır. Bu defa değil.

Guzman: Emin misin?

Nadia: Eminim. Pekâlâ. Kardeşimin yaptıklarına bakınca bir Hristiyan'la olmam, dünyanın sonu değil.

Guzman: Çok doğru." (2. Sezon 7. Bölüm)

Yukarıdaki ifadeler, İslami düşüncelerden arınmanın, dini yükümlülükleri yerine getirmemenin ve alkol kullanmanın, algılanan sosyal mesafenin azalmasında önemli öncüller olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle ilgili ifadelerin diğer bir yönüyle Müslümanların inançlarının birçok engel doğurduğunu ve sosyal uyumun Müslümanların inançları nedeniyle gerçekleşemediğini içerdiği keşfedilmiştir.

4.1.3. Aile İçi İlişkilerde Müslümanlık İmajı

Kişiler arası ilişkilerin yanı sıra ebeveyn-çocuk ilişkilerine yönelik de önemli değiniler ortaya koyan Élite dizisinde, Müslümanlara yönelik olumsuz pek çok göstergenin ele alındığı söylenebilmektedir. Aile baskısının ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişkinin en temel özelliği olduğu vurgulanan dizide, bu baskılardan kurtulmanın çocukları özgürleştireceği söylemi de sık sık ön plana çıkmaktadır.

"Omar: Ne olur? Bana vurur musun? Aaa. Evin erkeği olmamı istemiyor muydun? Maço erkeği. İşte şimdi başlıyoruz. Bu andan itibaren kurallara ikimiz koyuyoruz. Anladın mı? Ha.

Yusef: Bu evin erkeği sen değilsin. Defol. Sakın bir daha gelme. Defol." (2. Sezon 3. Bölüm)

"Nadia: Biraz fazla içtim.

"Guzman: Hayır. Sadece bir süredir istediğin şeyi yapmana yetecek kadar benim gibi." (2. Sezon 3. Bölüm)

Ayrıca çocuklar için önemli kararların tamamında ailelerin etkin olduğunu ve çocukların kendi hayatlarını idame ettirmelerinde önemli kararları kendilerinin alamadığını belirten çeşitli içeriklerden de söz edilebilmektedir. Çocuklarının yapacağı evliliklere karar verme noktasında Yusef'in kızı Nadia'ya danışmaması, Omar'ı zorla Müslüman bir kız ile evlendirmeye çalışması bunun en önemli göstergelerinden birkaçıdır. Bu durum çalışmanın giriş kısmında ele alınan ezilen ve köleleştirilen Müslüman kadın algısı ile de örtüşmektedir.

"Yusef: Malik'le ben biraz düşündük de. Malik'le sen...

Malick: Babanı dinle.

Yusef: Malik ve sen Amerika'ya gitmeden önce evlenmek üzere sözlenseniz iyi olur, dedik

Nadia: Senin böyle bir plan yaptıklarından haberin var mıydı?

Nadia anne: Gönlün var değil mi?

Nadia: Bir dakika. Gel. Bütün bunlar senin fikrin miydi yoksa?

Malick: Hayır. Babanın önerisiydi. Kabul ettim çünkü işimize yarayacak. Nadia böylece baban seni rahat bırakacak, ben de ailemi memnun edince istediğimi yaparım. Ama hepsi bir oyun olacak. Bir evlilik patlattın mı bundan böyle yakamda olmazlar. Formalite icabı." (3. Sezon 6. Bölüm)

"Yusef: Yok bir şey. Merak etme. Mutluyum. Mutlu ve huzurluyum. Beni bu kadar gururlandırdığın için teşekkür ederim. Her şeyle çok ilgileniyorsun. Dükkânla, bizimle... Sen katlandığımız onca acı ve hayal kırıklığı karşılığında bize baş edilmiş bir armağansın." (2. Sezon 5. Bölüm)

Diğer taraftan eğitim sürecinde de ebeveynlerinin rolünün ön planda olduğu görülmektedir. Buna göre; çocuklarının eğitim hayatına devam edip etmeyeceği veya bunun ne şekilde devam edebileceğine aileler karar vermekte, çocukların bu noktadaki kararları dikkate alınmamaktadır. Böylece aile içi ilişkilerde özellikle babanın sorumlu olduğu, bu nedenle Müslüman ailelerde yaşayan kız çocuklarının kendi hayatlarını yaşayamadığı ima edilmektedir.

"Nadia'nın Annesi: Bu sabah odanda bu üniversite broşürünü buldum. Eşyalarının arasındaydı.

Nadia: Baba. Bak baba. O eğitim programı çok büyük bir fırsat. Benim tek şansım. Başka ne şansım var ki?

Yusef: Tek mi gideceksin? Hem de kız başına." (3. Sezon 3. Bölüm)

Kadınların tek başlarına karar alamayacağını vurgulayan yukarıdaki ifade, ebeveynlerin kararlarından rahatsız olan çocukların, ebeveynlerinden doğruları saklayarak hayatlarını devam ettirdikleriyle desteklenmektedir.

"Nadia: Sen içiyor musun?

Malick: Babama söyleme. Benimkine.

Nadia: Tamam peki yani kaçamaklar bu mu?

Malick: Bak bugün için joker hakkım var gibi düşün. Hem de üç tane. Hı hı. Ben ilkini kullandım. Alkol. Sen peki?

Nadia: Ciddi misin?

Malick: Sürekli Allah'ın örnek kulları olmak zorunda değiliz. Ailene örnek evlat olsan yeter ki zaten öylesin." (3. Sezon 3. Bölüm)

Yukarıdaki örnek de aile içi ilişkilerde Müslüman çocukların ebeveynleriyle yaşadıkları sorunlara atıfla bu sorunlardan kurtulmanın tek yolunun yalan söylemek olduğunu açıklamaktadır.

"Nadia: Sen neden bahsediyorsun?

Lu: Bu haftaki bütün sınavlardan kalmanı istiyorum.

Nadia: Nedenmiş o?

Lu: Çünkü ne hissettiğimi anlamamı istiyorum. Senin için önemli bir şeyin elinden alınması nasıl bir şeymiş? Bursun gibi mesela.

Dediğimi yapmazsan buraya gelir ve annene, babana, küçük kızlarının neler yaptığını ve Hristiyan biriyle beraber olduğunu.

Nadia: Kapa çeneni." (2. Sezon 6. Bölüm)

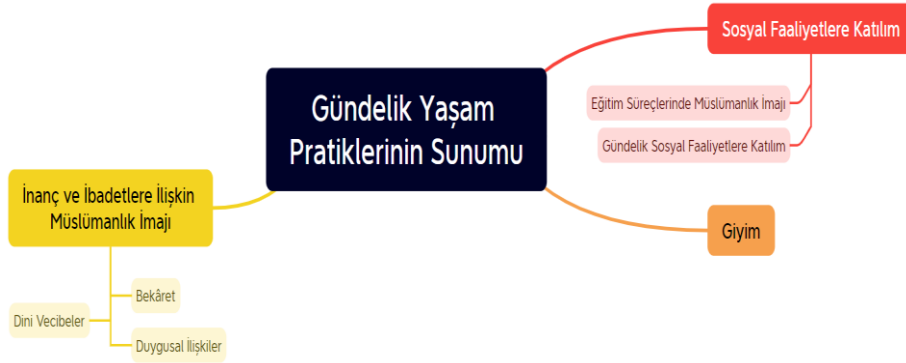
Aile içi ilişkilerdeki diğer bir dinamik ise Müslüman bir kadın ile Hristiyan bir erkeğin birlikte olamayacağına yönelik Müslümanların tutumudur. Bu nedenle Nadia'nın Guzman'la ilişkisi, özellikle babası tarafından desteklenmemekte ve bu, dizinin farklı bölümlerinde farklı karakterler tarafından bir tehdit unsuru olarak kullanılabilir.

Müslüman kadınlar ile Müslüman olmayan erkeklerin birliktelikleri, dizide en çok vurgulanan çerçeveye işaret etmektedir. Buna göre; Guzman ile Nadia'nın birlikteliği arasındaki en önemli sorun, Nadia'nın babası ve buna paralel olarak sosyokültürel dinamiklerdir. Dizinin ilerleyen bölümlerinde Nadia'nın kendi toplumsal değerlerinden ve ailesinden ayrışması, Guzman ile ilişkisinin güçlenmesini sağlamıştır.

4.2. Gündelik Yaşam Pratiklerinin Sunumu

Sosyal ilişkiler geliştirilmesinin önündeki engellerin yanı sıra dizide gündelik yaşamda sıklıkla karşılaşılan sorunlara da değinilmiştir. Bu sorunların önemli bir bölümünün Müslüman olma ile ilişkilendirildiği değerlendirildiğinde giyim, sosyal faaliyetlere katılım ile inanç ve ibadetlere ilişkin tasvirlerin, gündelik yaşamdaki Müslüman pratiklerinin sunumunu çerçeveleyen unsurlar olduğu görülmüştür.

Şekil 3: Gündelik yaşam pratiklerinin sunumu temasının alt temaları

4.2.1. Giyim

Gündelik yaşamda Nadia'nın kullandığı türbanın önemli engellere neden olduğuna yönelik birçok içeriğin olduğu gözlenmektedir. Bunlardan birincisi, Nadia'nın türbanı nedeniyle farklı bir noktada konumlandırılması ve gündelik yaşamda türbanın normalin dışında bir giyim tarzı olduğuna ilişkin kuvvetli inançtır.

"Guzman: Ne var? Niye üzüldüğünü anlamıyorum.

Lu: Anlamıyor musun? Mesele etek falan değil. Sorun o Taliban. Müslüman masum kız. Başörtüsü takmasının onu bizden daha iyi yaptığını sanıyor. Çok gülünç biri.

Guzman: Onu ben de burada istemiyorum. Bizi gammazlamaması için bir şey yapmalıyız.

Lu: Bir fikrim var. Neymiş? Bir oyun oynayalım. Onunla işi pişirsene. Sonra da herkese söyleriz. Plan bu işte." (1. Sezon 1. Bölüm)

"Yusef: Hicabını sınıfta takıyor musun? Yalan söyleme Nadia. Sen yapma.

Nadia: Takmamı yasakladılar. Başka seçeneğim mi var? Okuldan atılacaktım.

Yusef: Neden böyle kuralları olan bir okula devam etmek istiyorsun?

Nadia: Çünkü bu okul sayesinde kurallara boyun eğen biri değil kural koyanlardan olabilirim." (1. Sezon 4. Bölüm)

Pek çok bölümde Nadia'nın kullandığı türbanın çeşitli sorunlar teşkil ettiği ve bunun dini bir sembol olarak gündelik yaşamda kullanılmasının doğru olmadığı ifade edilmektedir. Diğer taraftan Nadia'nın sosyal kabul görebilmek amacıyla farklı mecralarda türbanını kullanmaması da dikkat çeken bir husustur.

"Lu: Tatlım. O örtüyü başından çıkardın. Şimdi gözlerindeki perdeyi kaldırmanın zamanı geldi. Guzman'la ben.

Nadia: Bir konuyu netleştirelim. Şu anda ilgilendiğim tek bir erkek var ve o da Dostoyevski. Ama tabii işin içine erkek girince adam yüz yıl önce ölmüş olsa da dayanamayıp olaya dahil oluveriyorsun." (1. Sezon 6. Bölüm)

Başörtüsü ile anlayış arasındaki ilişkiye doğrudan atıfta bulunan yukarıdaki ifade, Nadia'nın başörtüsünü çıkarmasıyla belirli sorunların ortadan kalktığını göstermektedir. Dolayısıyla giyim dinamiklerinin Müslümanlarda farklı olmasının sosyokültürel bir dinamik olarak bir anlayışı

yansıttığı ve bu nedenle bu önyargının oluşmaması için başörtüsünün de kullanılmaması gerektiği fikrinin güç kazandığı ortaya çıkmaktadır. Dizideki İslamofobik yaklaşımın diğer bir unsuru olarak ele alınabilen bu bağlam, Nadia'nın başörtüsünü zamanla terk etmesiyle elde ettiği sosyal başarılarına yapılan atıfla da desteklenmektedir. Sosyal hayatta başarılı bir birey olabilmenin önündeki engellerle başörtüsü ya da giyim kuşamı ilişkilendiren bu kurgunun genç Müslüman kadınlara yönelik algılanan baskıyı artırdığı ifade edilebilir.

4.2.2. Sosyal Faaliyetlere Katılım

Dizide sosyal yaşam pratiklerinin sunumuna yönelik diğer bir alt tema ise doğrudan sosyal faaliyetleri içermektedir. Eğitim süreçlerinin yanı sıra partilere katılma, gece dışarı çıkma veya diğer eğlence türleri gibi gençlikle ilişkilendirilen sosyal faaliyetlerde Müslümanların tutumlarına ilişkin çeşitli göndermelerin yer aldığı belirlenmiştir. Böylece eğitim süreçleri ve diğer gündelik yaşam pratikleri olarak ilgili tema, alt temalara bölünmüş ve detaylandırılmıştır.

4.2.2.1. Eğitim Süreçlerinde Müslümanlık İmajı

Nadia'nın dizideki sunumunda başarılı bir öğrenci olduğu vurgusu, Müslümanların başarılı olabileceğine dair önemli bir içerik sunarken bu başarıya özellikle giyimi nedeniyle gölge düştüğü ve türbanın çıkarılmasının eğitim sürecine katılmada ön şart olarak sunulduğu ilk bölümler, türbanın inanç özgürlüğü dâhilinde tutulmadığını göstermektedir.

Martin: Nadia. Benimle gelir misin? Müdür seninle konuşmak istiyor.

Nadia: Daha önce kimse başörtüsünden bahsetmemişti, Şimdi nereden çıktı?

Azucena: Kurallarımız gereği aksesuara izin yok.

Nadia: Türbanım aksesuar değil. Hem herkes aksesuar takıyor. Pahalı çantalar, altın saatler.

Azucena: Onlar süs amaçlı, bir anlama gelmiyor.

Nadia: Geliyor, çok anlama geliyor: Senden daha çok param, senden daha tarzım senden daha iyiyim.

Martin: Nadia seni gerçekten anlıyoruz ama biz...

Nadia: Beni gerçekten anlasaydınız, kültürümden ya da dinimden vazgeçmemi istemezsiniz

Azucena: Nadia bunu düşün, karar senin ama yanında bu şekilde takıp gelersen, seni atmaktan başka çaremiz kalmaz." (1. Sezon 1. Bölüm)

Nadia'ya türbanını çıkarma veya eğitim sürecinden atılma seçeneklerinin sunulması, türbanın önemli bir tehdit unsuru olarak ele alındığını düşündürmektedir. Bir aksesuar olarak değerlendirilmeyen türbandan ileriki bölümlerde Nadia vazgeçmiş, böylece eğitim hayatına katılmada inancıyla ilgili tüm sorunlardan ayrılmıştır. Bu durum, türbanın bir aksesuardan ziyade yukarıdaki bölümlerde de ifade edildiği gibi çeşitli olumsuz sıfatlarla ilişkilendirilen bir unsur olduğu görülmektedir.

Yusef: Kötü bir babayım yani öyle mi? Kızı için en iyinin ne olduğunu bilmeyen, eğitimsiz bir baba, hayır hayır.

Azucena: Ben sadece Nadia'nın okula devam etmesinin çok faydalı olabileceğini size göstermeye çalışıyorum.

Yusef: Burada çok şey öğrendi. Evet. Anne babasına saygısızlığı öğrendi. Onlara yalan söylemeyi, evden kaçmayı... Dini yükümlülüklerini ihmal etmeyi öğrendi." (1. Sezon 8. Bölüm)

Öte yandan Müslümanların eğitim sürecine yaklaşımına ilişkin de birtakım söylemlerden söz edilebilmektedir. Buna göre; Nadia'nın babası, Nadia'nın olumsuz anlamda değiştiğini öne sürerek okuldan kendisini almak istemiştir. Bu nokta, Müslüman kız çocuklarının eğitim sürecine katılmada yaşadıkları sorunlara atıfta bulunurken Müslümanların kolaylıkla eğitimden vazgeçebileceklerine yönelik bir imayı da içermektedir. Dolayısıyla Müslümanlık imajında gündelik yaşam içerisinde eğitimin çok da önemli olmayabileceği izlenimine zemin hazırlanmıştır.

"Nadia'nın Annesi: Bu sabah odanda bu üniversite broşürünü buldum. Eşyalarının arasındaydı.

Nadia: Baba. Bak baba. O eğitim programı çok büyük bir fırsat. Benim tek şansım. Başka ne şansım var ki?

Yusef: Tek mi gideceksin? Hem de kız başına." (3. Sezon 3. Bölüm)

"Nadia: İyi günler. Başvuru formunu dolduracaktım da eğitim programı için

Azucena: Tabii geç bile kaldın.

Lu: Girebilir miyim? Nadia? Sen de başvuracaksın ha? Harika." (3. Sezon 2. Bölüm)

Görece daha az bir sıklıkla da olsa yer yer Müslüman olmayanların olumsuz tutum ve davranışlarına da atıflarda bulunulabilmektedir. Bu çerçevede Müslümanların eğitime katılmaları, sahip oldukları sosyo-kültürel bağlamlara işaret edilerek şaşırtıcı bir olgu olarak değerlendirilmekte ve aslında beklenenin düşük bir eğitim düzeyi olduğu vurgusu ortaya çıkmaktadır. Bu durum da Müslümanlara yönelik oryantalist algıyla örtüşmektedir.

4.2.2.2. Gündelik Yaşam Pratiklerine Katılım

Eğitim sürecinin haricindeki diğer noktalarda da Müslümanlara yönelik olumsuz imgelerden söz edilebilmektedir. Bunlardan birincisi, Müslümanların daha çok futbol ile ilgilenen ve kitap okumayan bir toplum olduğu düşüncesidir.

"Omar: Müslümanım. Futbol oynamıyorum ve koridorda kitap okurken görüldüm. Yüzüm aranyor afişlerine koyacaklar. Ödül de Regaton konserine bedava bilet yani ölmüşüm. Keşke okul çöktüğünde o molozların altında ben kalsaydım." (1. Sezon 1. Bölüm)

Diğer taraftan dizide gösterilen diğer bir eksen ise Müslümanların alkol almamaları ve buna bağlı olarak eğlenemediklerinin vurgulanmasıdır. Özellikle Nadia'nın dizinin ilk bölümlerinde alkol almayı reddetmesi, pek çok noktada eğlenememesinin önemli bir nedeni olarak örneklendirilmiştir.

"Lu: Bu ortam ancak alkolle çekilir, buyur.

Nadia: Teşekkür ederim, ben içmiyorum.

Lu: Gecen zor geçecek desene." (1. Sezon 1. Bölüm)

"Nadia anne: Bu koku ne?

Nadia: Anne içki içmedim. Evet, bir kulüpteydim. Ama üstüme içki döküldü.

Nadia'nın annesi: Bir kere olsun yalan söylemesen.

Ander: Bir tane içki içmişse ne olacak ki? Bu onu terörist mi yapar? Affedersiniz. Yani bir sürü Müslüman arkadaşım var, afedersiniz." (2. Sezon 1. Bölüm)

Alkol almamanın yanı sıra diğer bir unsur ise partilere ve gece hayatına katılımın desteklenmemesidir. Özellikle Müslüman ailelerin bu konudaki olumsuz tutumu nedeniyle Müslüman çocuk ve gençlerin eğlenemedikleri vurgusu ön plana çıkmıştır.

4.2.3. İnanç ve İbadetlere İlişkin Müslümanlık İmajı

Dizide gündelik yaşamda Müslümanların yer almasına yönelik inanç ve ibadetlere dair de çeşitli gözlemler söz konudur. Temel olarak bu bağlamları; bekârete verilen önem, dini yükümlülükleri yerine getirip getirmeme ve duygusal ilişkiler olarak irdelemek mümkündür.

4.2.3.1. Bekâret

Müslüman olan ve olmayan karakterlerin dizide en net bir biçimde ayrıştırıldığı noktalardan biri de bekâret bağlamıdır. Buna göre; Müslüman karakterler için bekâret oldukça önemli iken Müslüman olmayan karakterlerin buna anlam veremediği, bu dinamik nedeniyle Müslümanların baskı altında olduğu izlenimi edinilmiştir.

"Lu: Görünen o işte. Kız kardeşinin izinden gidiyorsun. Yolunun keşiştiği bir fakire aşık oldun. Yapman gereken de bu zaten. Bir şekilde onu becerip utandırmak." (1. Sezon 3. Bölüm)

"Nadia: Ama cesaret edeceğimi düşünmemiştim. Beni artık rahat bırakmanın sağlamanın tek yolu buydu. Gözümü korkutmaya yetmediğini gördün işte. Bunlar senin için sadece başka bir oyun. Önce bekâretimi almak. Şimdi de seni affetmem. Bir sonraki de Everest'i fethetmek falan mı olacak? Senin yanında bütün dağlar küçük görünür. Bunun göreve dönüşmesini istemiyorsan işimi zorlaştırma. Guzman, benden uzak dur. Çünkü bence kötü birisin.

Guzman: Yarın bir hayır gecesi düzenliyoruz. Para toplayacağız. Evsizler için. Kötü biri bunu yapar mı? Hiç sanmıyorum. Sen de davetlisin" (1. Sezon 4. Bölüm)

Bekâret olgusunun Müslümanlar için önemini altının çizildiği bölümlerde bunun önemli bir tehdit unsuru olduğu da gözlemler arasında yer almaktadır. Bu çerçevede bakire olmayan Müslüman bir kadının gündelik yaşamında birçok zorluk yaşayabileceğine atıfta bulunulmuştur.

"Nadia: Sen neden bahsediyorsun?

Lu: Bu haftaki bütün sınavlardan kalmanı istiyorum.

Nadia: Nedenmiş o?

Lu: Çünkü ne hissettiğimi anlamamı istiyorum. Senin için önemli bir şeyin elinden alınması nasıl bir şeymiş? Bursun gibi mesela. Dediğimi yapmazsan buraya gelir ve annene, babana, küçük kızlarının neler yaptığını ve Hristiyan biriyle beraber olduğunu.

Nadia: Kapa çeneni." (2. Sezon 6. Bölüm)

"Nadia: Hayır. Bizimki bununla bitmeyecekti. Biliyordum. Bunun hayatımı alt üst edeceğimi biliyordum. Guzman'ın da Lu'nun da... Ama ben yine de yaptım. Çünkü ona aşığım. Sanki bu bir bahaneymiş gibi. Yani aşkın güzel bir şey olması gerekiyor. Bir yandan da insanı bencilleştiriyor işte." (2. Sezon 6. Bölüm)

Tüm bunlara paralel olarak dizide bakire olmanın önemli bir engel olduğu ve Müslümanların bu özelliği nedeniyle de zorluklar yaşadığına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla İslamiyet için en kritik

unsurlardan biri olarak evlilik ve bekâret dinamikleri, Élite dizisinde olumsuz bir çerçeveye karşımıza çıkmıştır.

4.2.3.2. Dini Yükümlülükler

Bekâretin yanı sıra Müslümanların kişiler arası ilişkilerinde önemli bir etken olarak dini yükümlülükleri yerine getirmenin de önemine sıklıkla değinilmiştir. Namaz kılma ve camiye gitmenin Müslümanlarca övülen bir olgu olduğu ve arkadaşlıklarda pek çok özelliğin önünde aranan kriterler olduğu belirtilmiştir.

Guzman: Beni tanımıyorlar. Arkadaşlarımın annelerine göre mükemmel damat adayıyım.

Nadia: Ailem için mükemmel damat günde beş vakit namaz kılmalıdır. Yüzünü Mekke'ye dönüp.

Guzman: Sen kılar mısın?

Nadia: Evet. Kendime dönmemi sağlarım.

Guzman: Biz evlenmeyeceğiz, birlikte çalışacağız, o kadar.

Nadia: Ders aralarında yapamaz mıyız? Birkaç soru hazırladım. Yarın cevaplarını getir. Olsun bitsin. Yarın devam edelim." (1. Sezon 2. Bölüm)

"Nadia anne: Gönlün var değil mi?

Nadia: Bir dakika. Gel. Bütün bunlar senin fikrin miydi yoksa?

Malick: Hayır. Babanın önerisiydi. Kabul ettim çünkü işimize yarayacak. Nadia böylece hala seni rahat bırakacak, ben de ailemi memnun edince istediğimi yaparım. Ama hepsi bir oyun olacak. Bir evlilik patlattın mı bundan böyle yakamda olmazlar. Formalite icabı." (3. Sezon 6. Bölüm)

"Malick: Kur'an'da yalanla ilgili ne yazar?

Omar: Bilmem. Epeydir kapağını açmadım.

Malick: İnsanlar arasında huzuru sağlayacaksa sakıncası olmamalı. Benim babam altmış beş yaşında ve huzur içinde ölmesini istiyorum." (3. Sezon 4. Bölüm)

Bunlara ek olarak dizide vurgulanan diğer bir perspektif ise İslami kuralların aslında doğru anlaşılmadığı ve inançların aksine bir yaşamın da mümkün olduğudur. Buna göre; yalan söylemek ve alkol almak, aslında mümkün olan ve çok da önemli olmayan hususlar olarak sunulmuştur. Böylece Müslümanlar için çarpık bir yaşam biçiminin söz konusu olduğunun da altı çizilmektedir.

4.2.3.3. Duygusal İlişkiler

Dizide Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki ilişkinin özellikle Müslümanlarca onaylanmadığına ilişkin pek çok atıftan söz edilebilmektedir. Nitekim Nadia'nın Guzman'a aşık olduğunu belirtmesinin yanında bunun hayatını alt üst edeceğini ifade etmesi, ilgili yoruma bir örnek niteliğindedir.

"Nadia: Hayır. Bizimki bununla bitmeyecekti. Biliyordum. Bunun hayatımı alt üst edeceğini biliyordum. Guzman'ın da Lu'nun da... Ama ben yine de yaptım. Çünkü ona aşığım. Sanki bu bir bahaneymiş gibi. Yani aşkın güzel bir şey olması gerekiyor. Bir yandan da insanı bencilleştiriyor işte." (2. Sezon 6. Bölüm)

Diğer yandan Müslüman kadının Müslüman erkekle doğrudan ilişkilendirilmesi, duygusal ilişkiler için bir ön şart olarak belirtilmiştir.

“Nadia: Sen içiyor musun?

Malick: Babama söyleme. Benimkine.

Nadia: Tamam peki yani Bahsettiğim kaçamaklar bu mu?

Malick: Bak bugün için joker hakkım var gibi düşün. Hem de üç tane. Hı hı. Ben ilkini kullandım. Alkol. Sen peki?

Nadia: Ciddi misin?

Malick: Sürekli Allah'ın örnek kulları olmak zorunda değiliz. Ailene örnek evlat olsan yeter ki zaten öylesin.” (3. Sezon 3. Bölüm)

“Yusef: Malik'le ben biraz düşündük de. Malikle sen

Malick: Babanı dinle.

Yusef: Malik ve sen Amerika'ya gitmeden önce evlenmek üzere sözlenseniz iyi olur dedik

Nadia: Senin böyle bir plan yaptıklarından haberin var mıydı?”

Nadia'nın babasının Nadia ile Malick arasındaki ilişkiyi farklı bir kriter gözetmeksizin onaylaması, duygusal ilişkilerin Müslümanlarca oldukça çığ bir şekilde ele alındığını gösterirken Nadia'nın, Malick'in tutum ve davranışlarına anlam verememesi ve bunun Nadia'yı mutlu etmesi ise kendi sosyokültürel dinamiklerini reddetmenin bir Müslümanı daha mutlu edebileceği bir perspektifi kapsamaktadır.

“Malick: Nasıl geçti? Bir kahve eşliğinde anlat istersen?

Nadia: Saçmalama

Malick: Ben iyi bir Müslümanım. İstersen ailenle tanışırım.

Nadia: İyi bir Müslüman olmayan benim. Bir tek sen mi duymadın yoksa?

Malick: Günahlarını tövbe edenler günah işlememiş sayılır Hz. Muhammed'in hadisi. Ben olsam karşı gelmem.

Nadia: Videodan haberin var mı?

Malick: Duymuştum.

Nadia: Yine de bana kahve ısmarlayacak mısınız? Ne biçim Müslümansın sen?” (3. Sezon 1. Bölüm)

“Guzman: Ne oldu? Hayır, hayır hayır hayır... Bu sessizliği biliyorum. Sen kaçmadan önce gelen sessizlik, değil mi?

Nadia: Hayır. Bu defa değil.

Guzman: Emin misin?

Nadia: Eminim. Pekâlâ. Kardeşimin yaptıklarına bakınca bir Hristiyan'la olmam, dünyanın sonu değil.

Guzman: Çok doğru.” (2. Sezon 7. Bölüm)

Nadia'nın kendi değerlerinden kopmaya başlaması ve bunun onu giderek daha mutlu bir hale dönüştürmesi, bir Müslümanın gündelik yaşamda mutlu olabilmesinin kendi değerlerinden arınmasıyla mümkün olabileceği vurgusunu desteklemektedir. Bu nedenle Élite dizisinde İslami değerlerin gündelik yaşam sürecinde de olumsuz bir biçimde aktarıldığı ve toplumsal uyumun bu değerleri terk etmekle daha mümkün hale geleceği örneklendirilmiştir.

4.3. Müslümanlık ile İlişkilendirilen Kavramlar

Kişiler arası ilişkilerde ve gündelik aksiyonlarda Müslümanlık imajının sunulduğu Élite dizisinde, Müslümanlara yönelik pek çok sıfat kullanıldığı da görülmüştür. Kullanılan sıfatların

tamamının olumsuz içeriklere sahip olduğu görülmüş, bu nedenle dizideki İslamofobik bakış açısı, güçlü bir biçimde tematize edilmiştir. Genel olarak bu temalar yoksulluk, nefret, madde kullanımı ve ilişkili suçlar, yalancılık ve baskı olarak ifade edilebilir.

Şekil 4: Müslümanlık ile ilişkilendirilen konseptler temasının alt temaları

4.3.1. Yoksulluk

Dizide yer alan Müslüman karakterlerin en temel özelliklerinden biri yoksul ailelerden geliyor olmalarıdır. Bu durum, pek çok bölümde diğer karakterler tarafından da alay konusu olmuştur.

“Lu: Görünen o işte. Kız kardeşinin izinden gidiyorsun. Yolunun keşiştiği bir fakire aşık oldun. Yapman gereken de bu zaten. Bir şekilde onu becerip utandırmak.” (1. Sezon 3. Bölüm)

Bu konuda değinilebilecek diğer bir bulgu olarak diziyeye üçüncü sezonda dâhil olan Malick’in varlıklı bir aileden gelmesine karşın İslami kuralları neredeyse bütünüyle yansıtmaması, geleneksel anlamda Müslüman olmanın yoksullukla ilişkilendirildiği bulgusunu pekiştirmektedir. Yoksulluk göç olgusuyla da örtüşen bir temadır. Yeni bir ülkede göçmen bir aile olarak hayat sürmenin ortaya çıkardığı zorluklar

4.3.2. Nefret ve Ayrımcılık

Pek çok bölümde Nadia ve ailesinin Filistinli olduğuna vurgu yapılmıştır. Temelde Nadia’nın nereli olduğundan ziyade buna yüklenen anlamlar üzerinde durulmuş, bedevilik ve zavallılık gibi sıfatlarla bu durumun olumsuz içeriğine işaret edilmiştir.

“Azucena: Kızın için de üzülüyorum, oğlun için de. Sizin gibi bir ailede kadın ya da eş cinsel olmak kabus gibi bir şey olmalı. Zavallı Omar.” (1. Sezon 8. Bölüm)

“Rebeka: Hayır hayır hayır lütfen firavun. Viking Arap yaklaşmasını anlatmadın daha. Hişt! Filistinli, Filistinli.” (2. Sezon 5. Bölüm)

“Lu: Ama beceremedim. Çok zordu. Çünkü sevgili oğlun beni bir Müslüman bedeviyle aldattı. Evet beni. İnanabiliyor musunuz nasıl beceriyorum bilmiyorum ama sonunda hep ihanete uğruyorum.” (2. Sezon 7. Bölüm)

Ayrıca dizide dikkat çeken bir diğer husus da daha önceki diyaloglarda da vurgulandığı üzere başörtüsünün bir dışlanma faktörü olarak ön plana çıkması ve ayrıştırma ile ilgili kanaatlerde Taliban gibi stereotiplerin ön plana çıkmasıdır.

“Lu: Hepimizi çoktan yargılamışken, neden bize bir şans tanıyasın değil mi? Batı hakkında nefret ettiğin ne varsa hepsi burada değil mi? Tüm o günahkar dejenerasyon.

Nadia: Ben yargılıyordum hani? Görüyorum ki ne düşündüğüme karar vermişsin.

Lu: Başında o örtü varken pek düşünemezsin ki canım.

Nadia: Konu şampanya içmek istememem mi? Yoksa doğuştan mı ırkçısın?

Lu: Üzgünüm. Affet beni lütfen. Yemin ederim barış yapmak için gelmiştim. Ortak noktalarımız olduğundan eminim.” (1. Sezon 1. Bölüm)

“Guzman: Ne var? Niye üzüldüğünü anlamıyorum.

Lu: Anlamıyor musun? Mesele etek falan değil. Sorun o Taliban. Müslüman masum kız. Başörtüsü takmasının onu bizden daha iyi yaptığını sanıyor. Çok gülünç biri.

Guzman: Onu ben de burada istemiyorum. Bizi gammazlamaması için bir şey yapmalıyız.

Lu: Bir fikrim var. Neymiş? Bir oyun oynayalım. Onunla işi pişirsene. Sonra da herkese söyleriz. Plan bu işte.” (1. Sezon 1. Bölüm)

4.3.3. Madde Kullanımı ve Suç

Dizide uyuşturucu madde kullanan pek çok karakter yer almaktadır. Ancak uyuşturucuların temin edildiği ve satışının gerçekleştirildiği nokta olarak yine Omar'ın ön plana çıkması önemli bir imayı içinde barındırmaktadır. Müslüman gençlerin aynı zamanda toplumdaki kötü alışkanlıkların da merkezinde olduğu algısı dizide bu şekilde yansıma bulmuştur.

“Nadia: Omar konuşabilir miyiz?

Omar: Hı. Tabii.

Nadia: Bunu nasıl soracağımı bilmiyorum. Bu yüzden doğrudan soracağım. Uyuşturucu mu satıyorsun?

Omar: Sana kim söyledi? Bırakacağım, endişelenecek bir şey değil.

Nadia: Bu işlere nasıl girersin sen? Niçin? Benimle her şeyi konuşabileceğini biliyorsun her şeyi.

Omar: Bilmiyorum Nadia. Biz seninle pek konuşmayız.” (1. Sezon 5. Bölüm)

“Ander: Nadia'nın kardeşi. Omar.

Azucena: O Omar mı? Uyuşturucu satan çocuk. Bir torbacıya mı aşık oldun?” (1. Sezon 8. Bölüm)

Dizide uyuşturucu satan karakterlerin Müslüman olması, pek çok suçun da en temel nedeni olarak Müslümanların işaret edilmesine yol açmaktadır. Diğer taraftan ayrımcılık olgusuna paralel olarak Müslümanlık ile hırsızlık ve terör arasında da bir bağ kurulduğu gözlenmiştir.

“Nadia: Çantamı aç

Malick: Ben de Müslümanım, çalmam.

Nadia: Biz yine de emin olalım.

Malick: Tabii. Deminki kadına neden bakmadın?

Nadia: Çünkü ondan şüphelenmedin. Hı hı.

Malick: Havaalanlarındaki gibi. Güvenlik kontrolleri senin gibiler içindir ya hani istersen biraz daha bakalım.

Malick: Hadi sana iyi günler bacım." (3. Sezon 1. Bölüm)

"Nadia: Tamam özür dilerim. Ten rengin ve giydiklerin yüzünden ayrımcılığa uğramak korkunç, evet." (3. Sezon 1. Bölüm)

Nadia ile Malick arasında geçen diyaloglarda dış görünüme göre terör ve hırsızlık ile ilişkilendirilebileceğine dair içerikler olduğu görülmektedir. Böylece Müslüman olmanın pek çok suçu çağrıştırdığı iması ön plana çıkmaktadır.

4.3.4. Yalancılık

Yalancılık, dizide Müslümanların aslında sahip olmaması gereken ancak pek çoğunda mevcut olan bir özellik olarak sunulmuştur. Pek çok bölümde daha özgür bir yaşam için Müslümanların ailelerine yalan söylediği örneklenirken bunun zaruri bir unsur olarak gösterildiği keşfedilmiştir. Yalan aile baskısından kurtulmanın bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Nadia: Ha, vay be. Allah'ın örnek kuluna da bakın siz hele. Aileme yalan mı söyledin?

Malick: Bu sayede sen hayallerini yaşarken onların da içi daha rahat olacak. Bana pek günah gibi gelmedi. Anladım.

Nadia: Neyin günah olduğunu sen mi belirliyorsun?" (3. Sezon 3. Bölüm)

"Nadia: Sen içiyor musun?

Malick: Babama söyleme. Benimkine.

Nadia: Tamam peki yani bahsettiğin kaçamaklar bu mu?

Malick: Bak bugün için joker hakkım var gibi düşün. Hem de üç tane. Hı hı. Ben ilkini kullandım. Alkol. Sen peki?

Nadia: Ciddi misin?

Malick: Sürekli Allah'ın örnek kulları olmak zorunda değiliz. Ailene örnek evlat olsan yeter ki zaten öylesin." (3. Sezon 3. Bölüm)

"Malick: Kur'an da yalanla ilgili ne yazar?

Omar: Bilmem. Epeydir kapağını açmadım.

Malick: İnsanlar arasında huzuru sağlayacaksa sakıncası olmamalı. Benim babam altmış beş yaşında ve huzur içinde ölmesini istiyorum." (3. Sezon 4. Bölüm)

Müslümanların yalancı olmaktan başka çareleri olmadığını göstermeye çalışan yukarıdaki ifadeler bu kapsamda önemlidir. Araştırma kapsamında yalancılıkla ilişkilendirilebilecek bir diğer tema da "baskı"dır.

4.3.5. Baskı

Dizide pek çok suç faktörünün temel sebebi olarak, İslamiyet inancında ve aile yaşantısında yer alan baskılar hedef gösterilmiştir. Buna göre; Nadia, Müslüman olmayanlarla arkadaşlık kurmak için ailesine yalan söylerken bu yalan ile önemli bir baskıdan kurtulabildiği gösterilmiştir.

“Yusef: Ne oldu? Senin haberin var mı? Ne? Kardeşinin ne sattığını biliyor muydun? Bana yalan söyleme Nadia. Sen yapma. Bu evde yeterince yalan duyduk zaten. Benden başka neyi saklıyorsunuz? Bu saate kadar neredeydin sen?”

Nadia: Guzman’a eşlik ettim.

Yusef: Onun geçen gün evimize gelmesi yetmedi mi? Sana o çocukla görüşme konusunda ne söyledim?

Nadia: Haram.

Yusef: Benim hatam. Benim hatam. Sizi çok özgür büyüttük. Ama artık bitti." (1. Sezon 6. Bölüm)

“Nadia’nın annesi: Bu koku ne?”

Nadia: Anne içki içmedim. Evet, bir kulüpteydim. Ama üstüme içki döküldü.

Nadia’nın annesi: Bir kere olsun yalan söylemesen.

Ander: Bir tane içki içmişse ne olacak ki? Bu onu terörist mi yapar? Affedersiniz. Yani bir sürü Müslüman arkadaşım var affedersiniz." (2. Sezon 1. Bölüm)

Müslümanların yalnızca Müslümanlarla arkadaşlık yapabileceği konusu, diğer bir yönüyle Müslümanların yalnızca Müslümanlarla duygusal ilişkiler yaşayabileceği fikrini güçlendirmiş ve ailelerin de bu yöndeki baskıları betimlenmiştir. Buna göre; Müslüman aileler, çocuklarını baskı yoluyla evlendirmektedir.

“Omar: Dükkânda olanları gördün mü? Beni evlendirmek istiyorlar. Bu bir kâbus.

Nadia: Ama kız iyi biri.

Omar: Gerçekten mi Nadia? Sen de mi? Ciddi misin sen?

Nadia: Yani görücü usulü evlilikler mutlu sonlanabiliyor.

Omar: Hah. Onunla ya da başkasıyla evleneceğime bileklerimi keserim. Duydun mu?

Nadia: Şakası bile hoş değil.

Omar: Nadia o kızla tanışmak istemiyorum. Lütfen yardım et.

Nadia: Babam çok sinirli. Ama geçeceğinden emin. Tek yapman gereken bir süre onun sözünden çıkmamak.

Omar: Ne zamana kadar? Düğüne kadar mı? Çocuklarımin düğüne kadar mı? Yapamam. Bunu yapamam Nadia. Nadia. Burada boğuluyorum. Bana yardım et. Lütfen.

Ander: Babanın seni evlendirmesine izin mi vereceksin? Bu çok saçma." (1. Sezon 8. Bölüm)

Eğitim sürecine yönelik yukarıdaki bölümlerde ifade edilen olgular da baskı unsurunun önemli bir göstergesi olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede sosyal faaliyetlere katılıp katılmamak da ebeveynlerin söylem ve baskılarıyla şekillenen dinamikler olarak değerlendirilmiştir.

“Yusef: Kötü bir babayım yani öyle mi? Kızı için en iyinin ne olduğunu bilmeyen, eğitimsiz bir baba, hayır hayır.

Azucena: Ben sadece Nadia'nın okula devam etmesinin çok faydalı olabileceğini size göstermeye çalışıyorum.

Yusef: Burada çok şey öğrendi. Evet. Anne babasına saygısızlığı öğrendi. Onlara yalan söylemeyi, evden kaçmayı... Dini yükümlülüklerini ihmal etmeyi öğrendi." (1. Sezon 8. Bölüm)

“Azucena: Kızın için de üzülüyorum, oğlun için de. Sizin gibi bir ailede kadın ya da eş cinsel olmak kabus gibi bir şey olmalı. Zavallı Omar." (1. Sezon 8. Bölüm)

"Nadia'nın Annesi: Bu sabah odanda bu üniversite broşürünü buldum. Eşyalarının arasındaydı.

Nadia: Baba. Bak baba. O eğitim programı çok büyük bir fırsat. Benim tek şansım. Başka ne şansım var ki?

Yusef: Tek mi gideceksin? Hem de kız başına." (3. Sezon 3. Bölüm)

"Nadia: Malik'le ben birlikte değiliz. Yani aslında son iki dönemdir. Malik'le birlikte değildim ben. Ve bildiğiniz gibi bu iki dönemi de en iyi notlarla geçirdim. Ne ona ihtiyacım var ne bir başkasına. Bana kendi çabalarım yeter. New York'a gitmek istiyorum. Daha doğrusu zaten New York'a gideceğim. Baba. Dinle beni. Bir kerecik olsun. Lütfen. Ben artık hayalinizdeki çocuk değilim. Çok uzun bir süredir o çocuk değilim. Ve keşke öyle kalsaydım. Her şey çok daha kolay olurdu. O zaman hala ne yapıyorsanız beni korumak için yaptığınıza inanırdım. Beni kaybetmekten korktuğunuz için değil. Omar'ı kaybettiniz. Ve Mee'yi. Söz veriyorum. Eğer New York'a gidersem hep geri geleceğim. Beni asla kaybetmeyeceksiniz. Ama bana engel olursanız..." (3. Sezon 6. Bölüm)

Tüm bu göstergeler, Müslümanlık ile "baskı" kavramının ilişkilendirildiğini ve sosyal yönüyle İslamiyet'in önemli baskıları beraberinde getirebileceğini ima etmektedir. Cinsiyet du burada önemli bir değişken olarak somutlaşmaktadır. Kadın figürlerin daha çok baskı gördüğü algısı da söz konusu diyaloglarda pekiştirilmektedir.

SONUÇ

Televizyonun toplumsal etki gücü geleneksel düzeyde önemlidir ve pek çok araştırmanın konusu haline getirilmiştir. Dijital platformlar geleneksel televizyon yayıncılığına göre daha genç bir kitleye hitap etmektedir. Geleneksel televizyon yayıncılığına oranla gençler tarafından daha fazla tüketilen dijital platformlar, genel anlamıyla içerisine doğduğu modern medyatik kültürel kodları çeşitli formlarda yeniden üretmekte ve yaymaktadır.

Çalışma içerisinde ele alınan sosyal ilişkilerin sunumu teması; terörle ilişkilendirilme, yine bununla ilişkili olarak Müslüman olanlarla olmayanlar arasında artan algılanan sosyal mesafe ve olumsuz aile imgesine yönelik bulgularla çerçevelenmiştir. Bu tema; algılanan sosyal mesafenin temelinde yer alan bir unsur olarak terörizm algısının bir yafta olmanın yanında Müslümanlar tarafından da içselleştirilmiş bir algı olduğunu dışa vurmaktadır. Bu yönüyle bulgular, literatürdeki terör vurgusunu derinleştirmektedir. Ayrıca aile içi otoriter dinamiklerin sosyal uyumun ve özgürleşmenin önündeki engellerden biri olarak sunulması da literatür açısından önemli bir bulguya işaret etmektedir. Yine dizide açıkça ortaya çıktığı haliyle nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Müslümanların oluşturmadığı toplumlarda Müslüman kadın imgesi; barbar, erkek egemenliğinde yaşayan, kendi yaşamına ilişkin söz sahibi olmayan, terör destekçisi veya terörist, etrafındaki hiç kimseye gülümseyemeyen, saldırgan, ailesinden habersiz bir şey yapamayan, eğitimsiz, cahil gibi kodlarla örülmüş bir bütünlüğe gönderme yapmaktadır.

Gündelik yaşam pratiklerinin sunumu temasında ise başörtüsü imgesi; eğitim, eğlenme-sosyalleşme gibi eğitsel ve sosyo-kültürel faaliyetlere katılımı engelleyen bir faktör olarak Batılı toplumlarda sıklıkla gündeme gelen başörtüsü ve kamusal alan tartışmalarıyla örtüşen bir sosyal gerçekliği aşikâr etmektedir. Ayrıca Müslüman kadının inanç ve ibadetler alanına yönelik imajının olumsuz tonda ve modernlik karşıtı bir algı çerçevesinde ele alındığı, bekâret, evlilik, cinsiyet gibi konulardaki İslami algıların, özgürleşilmesi gereken hususlara işaret ettiği görülmüştür.

Müslüman gençlerin eşcinsel kimlikler üzerinden özgürleşebileceği iması da İslam dininin baskıcı olduğuna ilişkin pek çok imadan yalnızca biri olarak ön plana çıkmaktadır.

Dizinin genelinde Müslüman kadın ile birlikte genel olarak Müslümanlıkla ilişkilendirilen konseptler yine modern insan tasavvuru ile karşıtlıklar üzerinden şekillenmektedir. Modern toplumlara sonradan eklenmek bakımından bedevilik, zavallılık, yoksulluk gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, madde kullanımı ve suç gibi unsurlar, terör algısının Avrupalı toplumlarda ortaya çıkan yansımaları olarak şekillenmektedir.

Çalışmanın başlıklar halinde ele alınan tüm temaları seküler yaşam tarzını tehdit eden bir unsur olarak İslam algısının yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır ve İslamofobik temsillerin temelinde tam da bu tehdit algısının mevcut olduğu görülmektedir. Müslüman kadın ise söz konusu tehdit algısının düğümlendiği odaklardan birini temsil etmesi bakımından merkezidir. Toplumsal entegrasyonun ise ancak kimlikte Müslüman olursa dahi seküler gündelik pratiklerin benimsenmesi yoluyla gerçekleştirilebileceği ima edilmektedir. Bu çerçevede bir İspanyol gençlik dizisi olan *Élite*'in Müslüman kadın kimliğini, geleneksel medyadan yeni medyaya devamlılık sağlayan bir perspektifle İslamofobik bir tarzda ele aldığı ifade edilebilir.

EXTENDED ABSTRACT

Digital platforms such as Netflix, Blu TV, Amazon Prime, Disney+, Puhu TV, Exxen, Hulu, and others, which have replaced traditional television broadcasting, offer content that appeals to a wide range of beliefs and believers worldwide. Various examples indicate that religion is adapted to the narrative of popular media within these contents. In this construction, referred to as "banal religion," religion is shaped according to popular genres such as melodrama, crime stories, news, fantasy, comedy, and adventure (Hjarvard, 2013, p. 83). In such narratives or in media constructions with different purposes, presentations related to any religion or believers are established through representations. Representation is an essential part of the process by which meaning is produced and exchanged between members of a culture. It involves the use of language, signs, and images that stand for or depict things (Hall, 2017, p. 23). When considered in the context of media, representation can also be defined as the reconstruction of reality through various narratives (Erdoğan, 2014, p. 303), and it holds a significant place in the development of people's understanding of the world and their connection with the society they live in, serving as contemporary myths (Barthes, 2011) that can be expressed as media representations.

Representations are shaped by representational frameworks, which can also be described as the background constructs. When it comes to Islam and Muslims, Islamophobia functions as a significant representational framework, as frequently encountered in the literature (Gölcü and Aydın Varol 2018; Poole 2002; Saeed 2007; Temel 2020; Yel 2018; Yorulmaz 2018). Accordingly, historical and modern narratives disseminated through the media facilitate the perception of Muslims as a threat. Particularly in the media, the use of demonized and dehumanized symbols representing Muslims can lead societies to desensitize and engage in actions that legitimize hatred and fear against Muslims (Zaal, 2012, p. 556).

In this context, the study aims to reveal the current representational framework regarding the issue of Muslim women on digital platforms and to decode the cultural codes that construct the image of Muslim women in Western societies. The scope of the research includes Netflix series, a popular digital streaming platform. The series *Élite* has been chosen as the sample because it presents a wide network of references to the image of Muslim women trying to live under modern societal conditions. For the research, 24 episodes from the first three seasons of the series have been selected. The study employs document analysis technique, and the dialogues from the series are subjected to qualitative content analysis.

Upon reviewing the relevant literature, it is evident that numerous studies have focused on the series *Élite*. However, those studies that approach the subject matter similar to this research predominantly examine it from the perspective of gender roles. Díaz-Fernández (2023) analyzes the series through the lens of gender roles and focuses on queer sexuality, while Kim and Nunn (2022) concentrate on stereotypes related to women. Fedele and Masanet (2021) also discuss the series in conjunction with other shows, primarily through the context of gender roles. In the context of Turkey, Yeğin (2021) evaluates the series from the standpoint of racism, highlighting the ethnocentric foundations apparent in the representation of Nadia. Sadiç (2023, p. 1073) examines the series within the scope of Islamophobia, revealing that the topics discussed, themes addressed, and characterizations developed contain carefully selected components of typical and contemporary Islamophobic prejudices. Although the literature reviewed so far is related to the study's subject in terms of gender roles, racism, and Islamophobia, this study distinguishes itself by directly focusing on the identity of Muslim women on digital platforms, specifically through the example of the series *Élite*.

There are numerous academic studies discussing Islamophobia on digital platforms as one of the elements shaping the representation of Muslim women (Balcı and Çifçi, 2021; Çakır, 2022; Pınarbaşı, 2022). However, studies that directly focus on the identity of Muslim women remain limited. For instance, Yetkiner (2021), in her analysis of the female characters in Netflix Turkey's original series "Bir Başkadır," points out that veiled women are sometimes portrayed as uneducated and ignorant individuals. In a more general example, Adams (2019), in her study of the depiction of Arab and Muslim women in American entertainment media through the lens of the series *Homeland*, examines the extent to which entertainment media resorts to stereotypes of Arab and Muslim women and how their use has evolved over time. Adams also highlights a significant gap in the literature, particularly after the year 2000.

In this regard, this study, focusing on the series *Élite*, addresses the gap in the literature identified by Adams and aims to contribute to it by analyzing the broad network of references concerning Muslim women in *Élite*. The primary research question of this study is, "Through which codes is the representation of Muslim women on digital platforms shaped, as exemplified by the series *Élite*?"

The analysis phase was shaped within the framework of the identified themes. All the themes addressed in the study emerge as reflections of the perception of Islam as a threat to secular

lifestyle, and it is observed that the foundations of Islamophobic representations are rooted precisely in this perception of threat. Muslim women, in representing one of the focal points where this perception of threat is centered, hold a central position. The implication is made that societal integration can only be achieved through the adoption of secular daily practices, even if one identifies as Muslim. Within this framework, it can be argued that the Spanish youth series "Élite" addresses the identity of Muslim women in an Islamophobic manner, providing continuity from traditional media to new media perspectives.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

- Adams, S. (2019). Arab and Muslim women in American entertainment media: A Qualitative content analysis of 'Homeland'. *Research Papers*. https://opensiuc.lib.siu.edu/gs_rp/872
- Akca, E., & Ergül, S. (2015). Kitle iletişim çalışmaları alanında toplumsal cinsiyet çalışmalarının gelişimi: Temel yaklaşımlar ve çalışmalar üzerinden bir çerçeve çizme çabası. İçinde *Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri*. Heyamola Yayınları. <https://avesis.kocaeli.edu.tr/yayin/ba6429a2-c1dd-4862-9b7c-f9b7138cc4a4/kitle-iletisim-calismalari-alaninda-toplumsal-cinsiyet-calismalarinin-gelisimi-temel-yaklasimlar-ve-calismalar-uzerinden-bir-cerceve-cizme-cabasi>
- Awan, I. (2014). Islamophobia and Twitter: A typology of online hate against Muslims on social media. *Policy & Internet*, 6(2), 133-150. <https://doi.org/10.1002/1944-2866.POI364>
- Balcı, Ş., & Çifçi, M. E. (2021). "Makul"ü öldürmek: Kalifat dizisinde Müslüman kimliğinin temsili. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 237-250. <https://doi.org/10.47951/mediad.1011477>
- Barthes, R. (2011). *Çağdaş söylenler* (T. Yücel, Çev.). Metis Yayınları.
- Beşinci Şimşek, E. (2024). Türkiye'de başörtülü kadının medyadaki temsili. *Mukaddime*, 15(1), 131-164. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1437353>
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (11. bs). Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Siyasal Kitabevi.

- Çakır, F. (2022). Dijital platformlarda İslâmî imgeler (Kalifat dizisi örneği). *ATEBE*, 7, 1-13. <https://doi.org/10.51575/atebe.1066335>
- Díaz-Fernández, S. (2023). Post-queer sexualities? Exploring the (re)definition of male's heteronormativity in the Netflix show "Élite". *Feminist Media Studies*, 23(6), 2530-2545. <https://doi.org/10.1080/14680777.2022.2063361>
- Erdoğan, İ. (2014). *Medya teori ve araştırmaları*. Erk Yayınları.
- Fedele, M., & Masanet, M.-J. (2021). The 'troubled rebel girl' and the 'boy-next-door': The apparent inversion of gender and love archetypes in 13 Reasons Why, Élite and Sex Education. İçinde *Journal of Popular Television, The* (C. 9, Sayı Television and Nostalgia Now, ss. 335-353). Intellect. https://doi.org/10.1386/jptv_00061_1
- Gölcü, A., & Aydın Varol, F. B. (2018). Yükselen bir trend olarak İslamofobi endüstrisi: Amerikan medyasına yönelik araştırmaların bir panoraması. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 73-88.
- Hall, S. (2017). *Temsil: Kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları*. Pinhan Yayıncılık.
- Hashmi, U. M., Rashid, R. A., & Ahmad, M. K. (2021). The representation of Islam within social media: A systematic review. *Information, Communication & Society*, 24(13), 1962-1981. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2020.1847165>
- Hjarvard, S. (2013). *The Mediatization of Culture and Society* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203155363>
- Holtz, P., Dahinden, J., & Wagner, W. (2013). German Muslims and the 'integration debate': negotiating identities in the face of discrimination. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 47(2), 231-248. <https://doi.org/10.1007/s12124-012-9227-6>
- Karakoyunlu, B., & Yardim, M. (2022). Oryantalizm ve ötekilik: Doğulu Müslüman kadın imgesi. *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim*, 81, 145-157.
- Kasirye, F. (2021). *The portrayal of Muslim women in Western media. A content analysis of the New York Times and The Guardian*. <https://doi.org/10.31124/advance.14156915.v1>
- Kim, D., & Nunn, T. (2022). Objectification of modern media: ELITE. *Journal of Student Research*, 11(3). <https://doi.org/10.47611/jsrhs.v11i3.3024>
- Labuschagne, A. (2003). Qualitative research—Airy fairy or fundamental? *The Qualitative Report*, 8(1), 100-103. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2003.1901>
- Macdonald, M. (2006). Muslim women and the veil. *Feminist Media Studies*, 6(1), 7-23. <https://doi.org/10.1080/14680770500471004>
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pınarbaşı, G. (2022). Diktatör filmi ve Bodyguard dizisindeki İslamofobik söylemler. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 177-200. <https://doi.org/10.47951/mediad.1124161>
- Poole, E. (2002). *Reporting Islam: Media representations of British Muslims*. I.B. Tauris.

- Sadıç, F. (2023). Islamophobia in Netflix series: Elite example. İçinde *Yalan Haber, Nefret Söylemi ve Kültürel İrkçilik Kapsamında İslam, 1. Uluslararası Medya ve İslamofobi Sempozyumu Bildiri Kitabı*. RTÜK. <https://www.erciyes.edu.tr/EditorUpload/Files/2d6c54c4-7bf5-4d26-b6e2-921b28c8a41f.pdf>
- Saeed, A. (2007). Media, racism and Islamophobia: The representation of Islam and Muslims in the media. *Sociology Compass*, 1(2), 443-462. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2007.00039.x>
- Şişman, N. (2009). *Başörtüsü: Sınırsız dünyanın yeni sınırı*. Timaş Yayınları.
- Temel, M. (2020). Türkiye’de basın-iktidar ilişkileri çerçevesinde İslamofobik söylem. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 29-59.
- Tosun, C. (2016). Alman medyasında Müslüman kadın algısı. *Dini Araştırmalar*, 19(49), 255-269. <https://doi.org/10.15745/da.267278>
- Wach, E., & Ward, R. (2013). *Learning about qualitative document analysis*. <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/handle/20.500.12413/2989>
- Yeğin, M. O. (2021). İrkçilik bağlamında ‘Elite’ dizi filminin eleştirel söylem analizi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(34), 1487-1521. <https://doi.org/10.26466/opus.816234>
- Yel, A. M. (2018). Medya ve sinemada temsil edilme biçimleriyle İslam karşıtlığı. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5-16.
- Yetkiner, B. (2021). “Bir başkadır” dizisinde kadınlar. İçinde *Kavram ve Kuramlarla Bir Başkadır* (ss. 123-153). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yıldırım, B. (2015). İçerik analizi yönteminin tarihsel gelişimi uygulama alanları ve aşamaları. İçinde *İletişim Araştırmalarında Yöntemler, Uygulama ve Örneklerle* (ss. 105-154). Literatürk.
- Yorulmaz, B. (2018). 1896’dan günümüze Hollywood’un kötü adamları: Müslümanlar. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 33-47.
- Zaal, M. (2012). Islamophobia in classrooms, media, and politics. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 55(6), 555-558. JSTOR.

FINANSAL OKURYAZARLIK VE FINANSAL DİJİTALLEŞME İLİŞKİSİ: Z KUŞAĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Gözde ÖZMEN

Bilim Uzmanı

gzdozm96@gmail.com

0000-0003-1141-3508

Özcan DEMİR

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari

Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,

odemir@firat.edu.tr

0000-0001-9382-6781

Atıf / Citation: Özmen G. & Demir Ö. (2024). Finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşme ilişkisi: Z kuşağı üzerine bir araştırma. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 362-385.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1514306>

Öz

Kişilerin finansal karar verme sürecinde finansal bilgiye ulaştığı, yorumladığı ve elde ettiği sonuçları davranışa dönüştürme sürecini finansal okuryazarlık olarak tanımlayabiliriz. Günümüzde finansal araçların sayısında yaşanan artış, niteliklerde meydana gelen karmaşık yapılar ve piyasalarda sürekli bilgi akışının gerçekleşmesi sebebiyle bilgi seviyesinin sınırlı olması sonucunda yatırım kararlarının da rasyonel bir biçimde verilmesi mümkün olmamaktadır. Bu sebeple günümüz koşullarında finansal okuryazarlık için kişilerin daha çok teknik bilgiye sahip olması gerekmektedir. Gerekli olan bilgilere ulaşma noktasında dijital platformların kullanımı, öğrenme sürecini kısaltırken daha hızlı karar verilmesine imkân tanımaktadır.

Finansal okuryazarlık kavramını finansal sistem içerisinde ele aldığımızda; finansal bilgi, finansal davranış ve finansal tutum gibi bileşenlere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca finansal okuryazarlık sürecinde sergilenen davranışların dijitalleşmeyle olan ilişkisi de giderek önem kazanmaktadır. Bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri üst seviyede olsa da dijital platformların kullanımı konusunda yetersiz bilgi düzeyine sahip olunması, finansal dijitalleşmenin finansal okuryazarlığı artırmasının önünde bir engel olarak görülmektedir.

Çalışmada finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşme kavramları arasındaki ilişki incelenmiş olup Z kuşağı bireylerine uygulanmış olan anket çalışmasından elde edilen veriler, yapısal eşitlik modeli kurularak analiz edilmiş ve kurulan hipotezler sınanmıştır. Yapılan analize göre Z kuşağı bireylerin finansal

¹ Bu çalışma; birinci yazarın "Finansal Okuryazarlık ve Finansal Dijitalleşme İlişkisi: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Fırat Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/İşletme Anabilim Dalı/ İşletme Bilim Dalı (Danışman: Doç. Dr. Özcan DEMİR)

okuryazarlık ve finansal dijitalleşme düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ulaşılan sonuçlardan biridir. Ayrıca Z kuşağı bireylerin çocukken çalışma durumlarının finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmaması dikkat çekici sonuçlardan biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Finansal Dijitalleşme, Finansal Davranış, Finansal Tutum

THE RELATIONSHIP OF FINANCIAL LITERACY AND FINANCIAL DIJITALIZATION: A RESEARCH ON GENERATION Z

Abstract

We can define financial literacy as the process by which individuals reach, interpret and transform financial information into behavior in the financial decision-making process. Today, due to the increase in the number of financial instruments, the complex structures occurring in qualifications and the constant flow of information in the markets, it is not possible to make rational investment decisions as a result of the limited level of information. For this reason, in today's conditions, people need to have more technical knowledge for financial literacy. The use of digital platforms at the point of accessing the necessary information enables faster decision-making while shortening the learning process.

When we consider the concept of financial literacy within the financial system; It is seen that it has components such as financial knowledge, financial behavior and financial attitude. In addition, the relationship between the behaviors exhibited in the financial literacy process and digitalization is becoming increasingly important. Although individuals have a high level of financial literacy, insufficient knowledge about the use of digital platforms is seen as an obstacle for financial digitalization to increase financial literacy.

In my study, the relationship between the concepts of financial literacy and financial digitalization was examined, and the data obtained from the questionnaire applied to the Z generation individuals were analyzed by establishing a structural equation model and the established hypotheses were tested. According to the analysis, one of the results obtained is that the financial literacy and financial digitalization levels of Generation Z individuals show a significant difference according to gender. In addition, one of the striking results was that there was no significant difference between the financial literacy and financial digitalization levels of Generation Z individuals in terms of their employment status as a child.

Keywords: Financial Literacy, Financial Digitization, Financial Behavior, Financial Attitude

GİRİŞ

İnsanlığın var olduğu günden bugüne öğrenme süreci boyunca daima bir şekilde gelişen ve değişen okuryazarlık kavramı, günümüzde yaşamın çeşitli alanlarında farklı anlamlarda tanımlanabilmektedir. Bu kapsamda tarihi süre boyunca okuryazarlık temel anlamıyla bir dile ait okuyabilme ve yazabilme yetkinliğine sahip olmak olarak tanımlanmıştır. Ancak süreç içinde birden fazla alanda meydana gelen gelişmeler ve yenilik okuryazarlık kavramının daha farklı anlamlarla ifade edilmesini beraberinde getirmiştir. Örnek olarak yazılı ve görsel medyada meydana gelen gelişmeler için medya okuryazarlığı, teknolojide meydana gelen gelişmeler için teknoloji okuryazarlığı kavramları kullanılmaktadır. Bu çalışmanın temel konusunu meydana getiren finans araçları, tasarruf, yatırım ve bunun gibi finansal konularla alakalı olarak yapılan okuryazarlık tanımınınsa finansal okuryazarlık olarak ifade edildiğini görmekteyiz. Finansal okuryazarlık kavramıysa, günümüz bilgi toplumunun temel bir parçası olarak nitelendirilmektedir.

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ve beraberinde yaşamımızda her alanı etkisi altına alan dijitalleşme finansal okuryazarlığı da etkilemiştir. Bunun sonucunda gerek finansal bilgiyi edinme sürecinde, gerekse finansal işlemlerin gerçekleştirilmesi sürecinde dijital platformlar önem kazanmıştır. Amatör ya da profesyonel bir şekilde gerçekleştirilen finansal işlemler günümüz koşullarında geleneksel kanallardan yapıldığı gibi dijital kanallardan da yapılabilmektedir. Örnek verecek olursak; finansal işlemler arasında önemli bir yere sahip olan bankacılık işlemleri geleneksel bir kanal olarak şubeye gidilerek işlem gerçekleştirmektense, daha

hızlı ulaşılabilirliği ve saat kısıtı olmaması sebebiyle mobil bankacılık, internet bankacılığı ve ATM gibi dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda finansal sistem ve teknoloji entegrasyonunun önemi karşımıza çıkmaktadır.

Literatürde yer alan finansal okuryazarlık çalışmalarının önemli bir kısmı bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerini ve bu düzeyi etkileyen sosyal ve demografik faktörleri ele alırken, bir kısmı ise finansal okuryazarlığın bileşenlerini ele almaktadır. Finansal okuryazarlığın bileşenlerini ele alan çalışmalara bakıldığında temel bileşenlerin; finansal tutum, finansal bilgi ve finansal davranış olduğunu görmekteyiz. Buna bağlı olarak finansal okuryazarlık; bireylerin finansal konularla alakalı bilgilerinin finansal tutumunu etkileyebildiği ve bu tutumlarının da finansal davranışa dönüşebildiği şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla günümüzde finansal okuryazarlığın temeli, finansal bilginin güncel olması ve algılanmasıyla ilgilidir. Bu bilgiler doğrultusunda finansal davranışların rasyonelliği, finansal bilgilerinin güncel ve güvenilir olması sonucunda meydana gelmektedir denilebilir. Bu açıdan bakıldığında finansal okuryazarlık finansal bilgiye ulaşılması, bilginin analiz edilmesi ve tutum süzgecinden geçirilerek yerinde kararlar aracılığıyla davranışlara yansıtılabilmesi kabiliyeti olarak tanımlanabilir. Günümüz dünyasında teknolojik gelişmelerin hız kazanması ve yaşanan salgın hastalıklar sebebiyle de teknolojinin hayatımızın her alanına etki etmesiyle dijital yaşama ayak uydurmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunun yanı sıra finans alanında da meydana gelen değişim ve gelişmeler sebebiyle yatırım araçları çeşitlilik kazanmıştır. Bu sebeple temel finansal işlemleri yapabilmek için bile belirli düzeyde finansal okuryazarlığa ve belirli düzeyde teknoloji okuryazarlığına sahip olunması gerekmektedir. Günümüzde bilgiye ulaşmanın birçok yolu bulunmaktadır. En yaygın şekilde teknolojik kaynaklar vasıtasıyla bilgiye ulaşılmaktadır. Dolayısıyla toplumun tüm kesimlerinde teknoloji okuryazarlığı önem taşımaktadır.

Yaşanan gelişmeler karşısında temel finansal işlemlerin bile dijital kanallardan gerçekleştirilmesi sebebiyle finansal dijitalleşme kavramı ortaya çıkmıştır. Yine toplumun bütün kesimlerini etkilemesi sebebiyle de literatürde yer verilmesi zorunlu bir hal almıştır. Ayrıca Z kuşağı dediğimiz bireyler gelişmelere hızlı bir şekilde ayak uydurabilmeleri sebebiyle toplumu da kolaylıkla değiştirebilmektedirler.

Bu bağlamda araştırmanın problemini finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşme ilişkisi, Z kuşağının finansal okuryazarlık düzeyi, finansal dijitalleşme farkındalığı oluşturmaktadır. Literatürde finansal okuryazarlık konusunda çok fazla çalışma bulunmasına karşılık finansal dijitalleşme ve finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi bir arada ele alan çalışmaların sayısı oldukça yetersiz sayıdadır. Bu sebeple bu çalışmanın erişilen literatürdeki sayılı çalışmalardan olacak olması ve sonrasında yapılacak çalışmalara finansal okuryazarlık ile finansal dijitalleşme arasında bağlantı kurulabilmesi adına yol gösterici olacak olması sebebiyle önem arz ettiği düşünülmektedir.

1. FİNANSAL OKURYAZARLIK KAVRAMI

Bireyler yaşamlarını devam ettirebilmek için hayatları süresince çeşitli kararlar verirler. Bu kararlardan en önemlisi de yaşamlarını devam ettirebilmek amacıyla vermiş oldukları finansal kararlardır. Finansal kararlar alınırken davranışları etkileyen bir çok sebep vardır. Finansal

okur yazarlık kavramı; paranın nasıl kazanıldığı ve bu kazancın ne şekilde değerlendirildiği, yatırımları etkileyen unsurların neler olduğu ve doğru kararlar verilmesi için gerekli olan bilgi ve becerilerin öneminin ne olduğunu ifade eder (Uraz Kaya, 2020: 4).

Finansal okuryazarlık kavramına ait tanımlamaların genel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Mevsim, 2016):

- Finansal kavramlarla ilgili bilgi,
- Finansal kavramları algılama becerisi,
- Finans yönetim becerisi,
- Doğru bir finansal karar verme yeteneği,
- Finansal kararlarda öngörülme olabilmek ve doğru finansal planları uygulayabilmek.

Finansal okuryazar olan bireyler finansal farkındalığa sahip olması sebebiyle gereksiz özgüvenin sonucu olarak değil, finansal piyasalarda alışveriş yapma aşamasında kendilerini daha rahat hissedebilmelilerdir. Bunun yanı sıra satın alacağı finansal ürünler hakkında öncesinde araştırma yapmış ve bilinçli olarak ürünlerden fayda sağlayabilmiştir. En önemli nokta ise finansal alışveriş yaptığı esnada bir sorunla karşılaştığında nerede nasıl davranması gerektiğini bilecektir (Şaroğlu ve Demir, 2020: 70).

Finansal okuryazarlık kavramı; bireylerin kendilerinin, ailelerinin ve işletmelerinin tamamının finansal yönetim sürecini sağlıklı olarak devam ettirebilmesi için gerekli olan bilgilere sahip olması ve bu bilgileri tutumlarına, davranışlarına yansıtabilmesidir. Bu tanımdan anlayacağımız üzere finansal okuryazarlık kavramının 3 temel unsuru bulunmaktadır: Finansal Bilgi, Finansal Tutum ve Finansal Davranış (Türkiye Bankalar Birliği, 2023).

Finansal Bilgi: Kişilerin bütçe, tasarruf, enflasyon, sigorta, yatırım, basit faiz ve bileşik faiz, kredi, vade, risk, getiri, varlık ve borç gibi temel finansal terimlere hâkim olmasıdır.

Finansal Tutum: Kişilerin parayı dikkatli kullanması, gelecek için birikim yapması, idareli tüketim alışkanlığı edinmesi gibi alanlarda yaşadığı deneyimlere dayanarak istikrarlı bir finansal tavır sergilemeleri olarak tanımlanabilir.

Finansal Davranış: Kişilerin, bireysel bütçelerini gözlemlemeleri, alışveriş yaparken dikkatli olmaları, birikim, yatırım ve tasarruflarını bireysel kredi ve borçlarını yönetebilmeleri, kısa ve uzun vadeli olarak yatırımlarını değerlendirebilmeleridir.

1.1. Dijitalleşme Sürecinde Finansal İşlemler

Günümüzde hızla ilerleyen teknoloji, işlemlerin geleneksel yöntemlerden dijital, teknoloji tabanlı yöntemlere doğru geçişini hızlandırmaktadır. Bu bağlamda işlemler dijital kanallar aracılığıyla gerçekleştirilir, kullanıcılara maliyet ve zaman tasarrufu sağlar. Dijital kanalların kullanımıyla işlemlerin daha hızlı ve kolay yapılabilmesi, dijitalleşmenin olumlu yönleri arasında yer alırken, bu durumun zorunlu tüketim ürünlerine veya finansal ürünlere erişimi kolaylaştırmasının yanı sıra, sanal tüketim alışkanlıklarını artırması ve güvenlik sorunlarına neden olması gibi olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Bu avantaj ve dezavantajların olmasıyla birlikte dijitalleşme, günümüz toplumlarının vazgeçilmez bir iletişim ve tüketim aracı olarak değer görür (Uraz Kaya, 2020: 37).

1.2. Finansal Okuryazarlık ve Dijitalleşme İlişkisi

Teknolojik ilerlemelerin ve finans sektörünün sürekli yenilenmesi, insanları daha fazla ve daha karmaşık finansal ürünlerle karşı karşıya bırakmıştır. Bir kredi faizinin basitçe hesaplanması

veya farklı kredi masraflarını karşılaştırma gibi alanlarda, bireyler sadece finansal okuryazarlık seviyelerini geliştirerek aydınlığa kavuşabilirler (Saraç, 2014: 9).

Teknolojideki gelişmelerle birlikte finansal hizmetler hızlanmış ve insanların daha kolay anlayıp alışabilmesi için işlemler basitleştirilmiştir. Elektronik ve mobil bankacılığın desteğiyle, her zaman her yerde şubeye gitmeye gerek kalmadan bankacılık hizmetlerinin kullanılması, işlemlerin hızlanmasına ve finansal ürün çeşitliliğinin artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla insanların tercihlerinde değerlendirmeye aldıkları faktörler de artmıştır (Öncüler, 2018: 43).

2008 yılında bütün dünyada etkisini gösteren bir finansal kriz yaşanması özellikle finans kurumlarını etkilemiştir. Finans kurumlarına olan güvende azalma olması ve teknolojik yeniliklerin hızlı bir şekilde artmasıyla bireyler finansal işlemlerini doğrudan yapmak istemişlerdir. Bankalar, teknolojiye yatırım yaparak güvenli ve kişiselleştirilmiş finansal ürünler geliştirme amacıyla insanların zamandan ve maliyetten tasarruf etmelerini sağlamışlardır (Fettahoğlu ve Kıldize, 2019: 884).

1.3. Literatür Özeti

Cude ve Diğerleri (2006), "Urbanna, Şikago'da bulunan 200 öğrenciye online ortamda gönderilmesiyle gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin finans konularındaki bilgi ve davranışlarının büyük oranda aileden ve aldıkları eğitimden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır".

Worthington (2006), "Avusturya'da 4000 katılımcıdan anket uygulaması yoluyla elde edilen verilerle gerçekleştirilen analiz sonucunda yaş, cinsiyet, gelir, eğitim, borç ve tasarruf seviyesiyle finansal okur yazarlık düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Yaş aralığı 50-60 arasında olan profesyonel olarak bir işi olan ve tarımla ilgilenen, üniversite mezunu bireylerin finansal okur yazarlık düzeylerinin daha yüksek seviyede olduğu; Kadınların ve İngilizce konuşmayan kişilerin finansal okuryazarlık seviyesinin daha düşük düzeyde olduğu sonucu elde edilmiştir".

Capuano ve Ramsay (2011), "Singapur'da 18-60 yaş arası katılımcılara yapılan anket çalışmasında Singapur halkının tasarruf, bütçe ve harcama konularında dikkatli davrandıklarını ancak büyük çoğunluğunun emeklilik dönemi ve acil durumlar için yeterli miktarda birikiminin olmadığı görülmüştür".

Ayden ve Demir (2011), "Elazığ ilinde kartlı ödeme sistemlerini kullanan tüketicilerin kullanım tercihleri, bilinçleri ve temel beklentilerini içeren alan çalışmasında, kart kullanımının bir ya da iki kartla sınırlı olduğu, temelde taksit avantajından yararlanmak amacıyla kullanıldığı ve kart borçlarının büyük ölçüde aylık tutarının tamamının ödendiği, kullanıcıların uygulanan faiz oranları konusunda bilinçli oldukları sonucuna ulaşılmıştır".

Brown ve Graf (2013), "İsviçre'de yaşayan 1500 hane halkını içerisine alan bir araştırma sonucunda finansal okur yazarlık seviyesinin uluslararası standartlara kıyasla daha yüksek düzeyde olduğu, finansal okuryazarlığın gelir seviyesi nispeten düşük olan bireyler, göçmen aileler, ana dilini konuşamayan bireyler ve kadınlar da daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra, finansal okur yazarlıkla gönüllü bir şekilde emeklilik birikimi yapma arasında da güçlü bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir".

Cameron ve diğerleri (2013), "Yeni Zelanda'da 335 öğrenciye yapılan anket çalışmasında finansal okur yazarlık seviyesinin yoksul ve akademik başarısı düşük olan öğrenciler içerisinde daha düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır".

Louw, Fouche ve Oberholzer (2013), “ Güney Afrika’da 424 öğrenciye uygulanan anket çalışmasında öğrencilerin mevcuttaki finansal bilgilerinin gelecek yaşamlarında yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır”.

Lusardi, Mitchell ve Curto (2014), “ABD’de yaşayan 50 yaş ve üzeri Amerikalı yaşlı nüfus üzerine yapılan bir araştırmanın sonucunda yaşlı katılımcılardan çoğunluğun finansal entellektüel olmadığı ve özellikle de risk çeşitlendirmesi, portföy seçimi, varlık değerlendirme ve yatırım ücreti konularının anlaşılmasında başarısız oldukları sonucu elde edilmiştir”.

Ergün, Şahin ve Ergin (2014), “Osmaniye’de yaşayan 275 öğrenciye uygulanan anket çalışmasında öğrencilerin yalnızca temel seviyede finansal okur yazar oldukları, ileri seviyede ise finansal okuryazarlığa sahip olmadıkları görülmüştür”

Saraç (2014), “ Kütahya’da yaşayan 797 öğrenciye uygulanan anket çalışmasında öğrencilerin yeterli düzeyde finansal okuryazarlık seviyesine sahip olmadıkları sonucuna varılmış olup finans eğitimi alan kişilerin finansal okuryazarlığı, finans eğitimi almayan kişilere göre daha yüksek seviyede olduğu görülmüştür”.

Bayram (2014), “ Eskişehir’de yaşayan Anadolu Üniversitesi’nde eğitim gören 600 öğrenciye uygulanan anketlerin analiz edilmesiyle finans dersi alan öğrencilerin finans dersi almayan öğrencilere göre daha yüksek finansal okuryazarlık seviyesine sahip oldukları görülmüştür”.

Güler (2015), “Sakarya ilinde yaşayan 453 katılımcıya uygulanan anket çalışması sonucuna göre finansal okuryazarlık seviyesinin düşük olduğu ve bu seviyenin demografik özelliklere göre değişkenlik gösterdiği, tasarrufla finansal okur yazarlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu fakat aynı ilişkinin borçlanma davranışı üzerinde olmadığı, finansal kavramlara ilişkin bilgi sahibi olanların yüksek seviyede finansal okuryazar oldukları görülmüştür”.

Kılıç, Ata ve Seyrek (2015), “Gaziantep’te öğrenim gören 480 üniversite öğrencisine uygulanan bir anket çalışması sonucunda öğrencilerin bir çoğunun bireysel bankacılık alanında kendilerini geliştirdikleri fakat yatırım yapma konusunda başarısız oldukları görülmüştür. İİBF öğrencilerinin aldıkları eğitimlerle birlikte en yüksek düzeyde okuryazarlık seviyesine sahip olurken Mimarlık Fakültesi öğrencileri en düşük düzeyde finansal okuryazarlık düzeyine sahiptir. Bunun sonucunda alınmış olan eğitimin öğrenciler üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenmiştir”.

Danışman, Sezer ve Gümüş (2016), “İİBF eğitimi alan öğrenciler üzerinde uygulanan anket çalışması sonucunda öğrencilerin temel düzeyde finansal okur yazarlık düzeyine sahip oldukları sonucuna varılmıştır”.

Dilek, Küçük ve Eleren (2016), “Kastamonu Üniversitesi’nde öğrenim gören 428 öğrenciye uygulanan anket çalışmasından elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucunda iktisat eğitimi alan İİBF öğrencilerinin iktisat okur yazarlığı konusunda daha fazla başarı düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır”.

Çinko vd. (2017), “ Marmara Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışma sonucunda öğrencilerin fakülteleri, sınıfları, konaklama türleri ve gelir düzeyi bakımından finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranış seviyelerinin farklılaştığı görülmüştür”.

Kocabıyık ve Teker (2018), “Süleyman Demirel Üniversitesinde öğrenim gören 614 öğrenciye uygulanan anketlerin analiz edilmesi sonucu olarak finansal okur yazarlık seviyesi bakımından cinsiyet faktörünün farklılaştırıcı bir değişken olduğu ve erkeklerin daha yüksek finans okuryazarlığı düzeyine sahip oldukları görülmüştür”.

Denk, Demir ve Sezgin (2018), “ Kartlı ödeme sistemlerinin finansal davranış ve tutum düzeylerini cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, gelir düzeyi, kredi kartı kullanımı, sayısı ve kullanım amacı gibi değişkenler göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek ve aralarındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Elazığ ve Malatya illerinde AVM müşterileri üzerinde yapılan çalışmada rahat ve kolay bir şekilde alışveriş yapmanın bireyleri daha çok harcama yapmaya sevk etmesi limiti aşma, borç ve faiz yükü altına girme gibi faktörlere yol açtığı için devletin ve BDDK gibi kuruluşların kart limitlerini gelir durumuna göre sınırlandırması, kart borcunu ödeyemeyenlere asgari limitler tanımlanması ve gerekli durumlarda belirli dönemlerle kullanımı sınırlandırma gibi tedbirler alınması gerekmektedir. Ayrıca finansal davranışı yakından alakadar eden finansal okuryazarlık, ilkokuldan başlayarak okullarda ders olarak verilmeli ve toplum harcama konusunda bilinçlendirilmelidir sonucuna ulaşılmıştır”.

Er ve Çetintaş (2018), “ 298 işçiye uygulanan anket çalışması sonucunda işçilerin yeterli finansal okuryazarlık seviyesine sahip oldukları fakat gelecek kaygısı bulunmadan yeterli düzeyde bilgi, tutum ve davranış gösteremedikleri tespit edilmiştir”.

Hark (2018), “ Munzur Üniversitesi akademik ve idari personellerinden 235 kişi üzerinde uygulanan bir anket çalışması sonucunda personellerin %63,3 seviyesinde finansal okuryazarlığa sahip oldukları görülmüştür.”.

Şaroğlu (2018), “ Tunceli ilinde yaşayan kamu çalışanları üzerinde yapılan çalışmada kadınların yatırım ve birikim konusunda erkeklere oranla daha bilinçli oldukları, yaşlarının finansal okuryazarlık düzeyleri üzerinde etkili olmadığı, eğitim seviyesi arttıkça finansal okuryazarlık düzeylerinin arttığı ve eşleri çalışan kişilerin yatırıma daha çok önem verdiği sonucuna ulaşılmıştır”.

Doğan (2019), “25 farklı ilde toplam 2300 kişiye uygulanan anketin analiz sonuçlarında Türkiye'nin finansal okur yazarlık başarı düzeyi %52,49 oranında belirlenmiştir. Bunun yanında hisse senedi alım ve satımı gerçekleştiren yatırımcıların, alım ve satım yapmayan kişilere oranla finansal okuryazarlık düzeyleri; yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyi, meslek, eğitim düzeyi gibi demografik değişkenlere bağlı olarak farklılaştığı görülmüştür”.

Çetiner, Çilingir Türk (2019), “ İnternet kullanıcı 250 birey üzerinde yapılan bir araştırma sonucunda sosyal ağlardan ve internette ekonomik ve finansal gelişmeleri takip etmek amacıyla faydalanmanın finansal okuryazarlığı doğru bir biçimde ve anlamlı olarak etkilediği gözlemlenmiştir”.

Uraz Kaya (2020), “ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan çalışmanın sonuçlarında, öğrencilerin finansal tutumları, finansal davranışları üzerinde etkilidir. Bu durum, kişilerin finansal davranışlarında geleneksel bir yapı örneği göstererek deneyim, alışkanlık, çevre gibi değişkenlerden meydana gelen tutumlara önem verdikleri görülmüştür. Öğrencilerin finansal işlemleri gerçekleştirmek amacıyla dijital kanalları kullanmaları, finansal davranışlarını ve finansal bilgilerini etkilemektedir. Bireylerin yalnızca finansal bilgi sahibi olmalarının, dijital kanalları kullanmaları için yetersiz olduğu ve teknoloji kullanım yeteneklerinin finansal işlemleri dijital kanallar aracılığıyla gerçekleştirmede etkili olduğu görülmüştür”.

Nevşehirli (2021), “ Finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşme ilişkisini pandemi dönemi etkileriyle ele alan çalışmada finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşmede öğrencilerin eğitim hayatları boyunca finans alanında edinmiş oldukları bilgiler ışığında göstermiş oldukları finansal davranış ve tutumlar, finansal dijital tutumlarını ve finansal dijital kullanımlarını etkilemektedir ayrıca pandemi süreciyle birlikte hayat standartlarında meydana gelen köklü değişimlerle birlikte

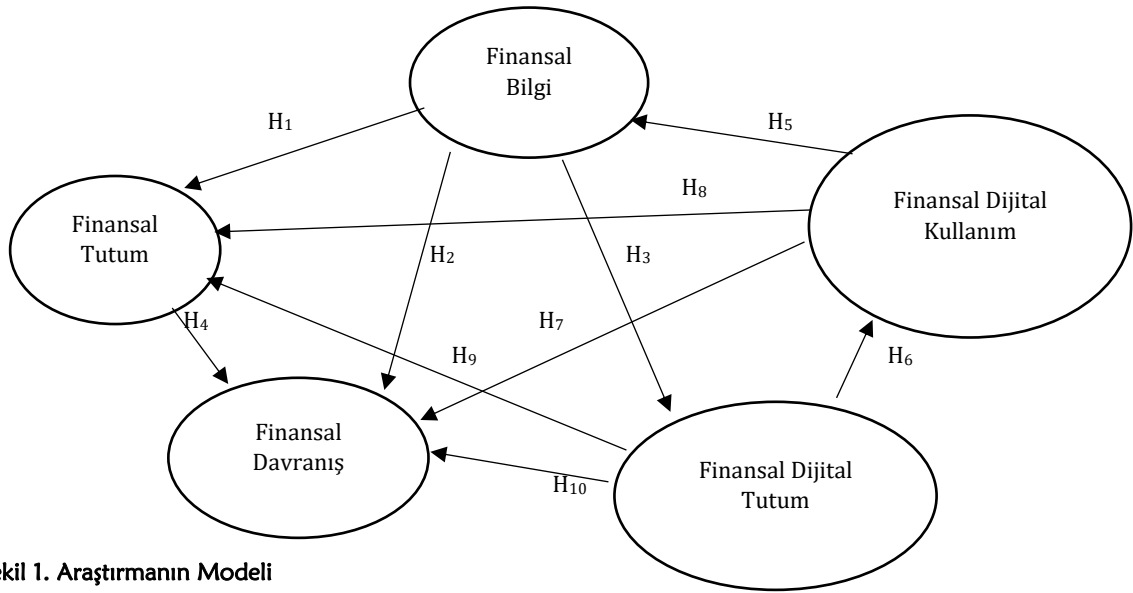
öğrencilerin edinmiş oldukları finansal tutum ve davranışlarında yine finansal dijitalleşmeye olan yönelimlerinin ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır”.

2. MATERYAL VE METOD

Çalışmada, Elazığ ilinde yaşayan Z kuşağı bireylerin finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranışlarıyla finansal dijital tutum ve finansal dijital kullanımları arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik olarak, daha önceden geliştirilmiş olan 35 soruluk anket formu uygulanmıştır. Uygulanan anket 2 bölümden oluşup, ilk bölümde katılımcılara ait demografik özellikler, ikinci bölümde ise finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış ve finansal dijitalleşmeye ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Ölçek belirlemede Uraz Kaya tarafından geliştirilmiş ölçek kullanılmıştır. Ölçek formu “Kesinlikle Katılıyorum” (5), “Katılıyorum” (4), “Kararsızım” (3), “Katılmıyorum” (2), “Kesinlikle Katılmıyorum” (1) şeklinde likert tipinde hazırlanmıştır. Araştırmanın evrenini Elazığ ilinde yaşayan Z kuşağı bireyler oluşturmaktadır. 2023 Kasım ayında tesadüfi olarak seçilen 400 Z kuşağı bireyine anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen veriler, SPSS 22.0 paket programı aracılığıyla yapısal eşitlik modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın evreni, Elazığ ilinde yaşayan 2000 ve sonrası doğumlu olan yani Z kuşağı diye adlandırdığımız bireylerden oluşmaktadır. Preacher ve MacCallum (2002) geçerlilik ve güvenilirlik analizi için uygun örneklem büyüklüğü hesaplamasında, en az örneklem büyüklüğünün 100-250 arasında olması gerektiği ifade edilmiştir (Sezgin vd., 2022: 546). Çalışma 400 katılımcıya anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşme kavramlarını içeren araştırma modeli aşağıda şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın hipotezlerini aşağıdaki gibi ifade edebiliriz:

H₁: Z kuşağı bireylerin finansal bilgilerinin, finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₂: Z kuşağı bireylerin finansal bilgilerinin, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₃: Z kuşağı bireylerin finansal bilgilerinin, finansal dijital tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₄: Z kuşağı bireylerin finansal tutumlarının, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₅: Z kuşağı bireylerin finansal dijital kullanımlarının, finansal bilgileri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₆: Z kuşağı bireylerin finansal dijital tutumlarının, finansal dijital kullanımları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₇: Z kuşağı bireylerin finansal dijital kullanımlarının, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₈: Z kuşağı bireylerin finansal dijital kullanımlarının, finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₉: Z kuşağı bireylerin finansal dijital tutumlarının, finansal tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₁₀: Z kuşağı bireylerin finansal dijital tutumlarının, finansal davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

3. VERİLERİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmada toplanan verilerin analiz edilmesinde, verilerin niteliği esas alınarak bazı parametrik ve parametrik olmayan analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Veri analizi için öncelikle veri setinin normal dağılım varsayımına uygun olup olmadığını görebilmek için skewness ve kurtosis değerlerine bakılmıştır. Bu değerler +2 ve -2 aralığında yer aldığı için çalışma kapsamındaki ölçeğin normal dağılım aralığında olduğunu söyleyebiliriz (George ve Mallery, 2010).

Analizlerin yapılmasında SPSS-22 programı kullanılmış olup analizde, betimleyici istatistikler, güvenilirlik ve geçerlilik analizi, t-Testi ve Anova yöntemleri kullanılmıştır. Analizler ve yorumlar, araştırma modeli çerçevesinde alt başlıklar halinde yapılmıştır.

3.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Çalışmanın ölçek güvenilirliği değerlendirilirken Cronbach's Alpha Güvenilirlik Katsayısı incelenmiştir. Cronbach's Alpha Güvenilirlik Katsayısı incelenirken dikkate alınan ölçüt aralıkları aşağıdaki gibidir (Kılıç, 2016: 48):

- 0,00 ≤ α ≤ 0,40 ise ölçek güvenilir değildir.
- 0,41 ≤ α ≤ 0,60 ise ölçek düşük güvenilirliktedir.
- 0,61 ≤ α ≤ 0,80 ise ölçek orta güvenilirliktedir.
- 0,81 ≤ α ≤ 1,00 ise ölçek yüksek güvenilirliktedir.

Finansal Okuryazarlık ve Dijitalleşme Ölçeğine ait Cronbach's Alpha Güvenilirlik Katsayısı 0,864 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermektedir.

Cronbach alfa (α) katsayısı, bir ölçekte bulunan k maddenin türdeş bir yapıyı açıklamak ya da sorgulamak yerine bütünselliğe sahip olup olmadıklarını ve ölçeğin genel güvenilirliğini değerlendirmeyi sağlamaktadır (Özdamar, 2016: 113-1144). Tablo 1'de ölçeğin güvenilirliğini değerlendirebilmek amacıyla Cronbach alfa (α) değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeğe İlişkin Güvenirlik Değerleri

Boyutlar	Cronbach Alfa (α)
Finansal Bilgi	0,842
Finansal Tutum	0,883
Finansal Davranış	0,757
Finansal Dijital Tutum	0,769
Finansal Dijital Kullanım	0,673
Toplam Güvenirlik	0,864

Yukarıdaki tabloya baktığımızda cronbach alfa (α) değerleri tüm boyutlar için hesaplanmıştır. Değerlendirme kriterlerine göre, finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış ve finansal dijital tutum ölçekleri yüksek güvenilirlik düzeylerine sahiptirler ve bilimsel yargıların oluşturulmasında güvenli bir şekilde kullanılabilirler. Finansal dijital kullanım ölçeği ise yeterli güvenilirlik düzeyine sahiptir diyebiliriz. Genel anlamda ölçeğin toplam güvenilirlik katsayısına baktığımızda ise yine yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu ve bilimsel yargılarda kullanılabileceğini görmekteyiz.

3.2. Fark Testleri

Z kuşağı bireylerin finansal okuryazarlıkları ve finansal dijitalleşme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi için t-Testi sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Finansal Okuryazarlık ve Dijitalleşme Ölçeği Puanının Cinsiyete Göre Dağılımı

Ölçek	Cinsiyet	N	Ort.	ss.	t	p
Finansal Bilgi	Erkek	228	3,80	0,82	3,077	0,002
	Kadın	172	3,55	0,75		
Finansal Tutum	Erkek	228	4,09	0,81	0,563	0,573
	Kadın	172	4,04	0,94		
Finansal Davranış	Erkek	228	3,66	0,76	0,825	0,419
	Kadın	172	3,60	0,75		
Finansal Dijital Tutum	Erkek	228	3,86	0,76	1,326	0,185
	Kadın	172	3,76	0,75		
Finansal Dijital Kullanım	Erkek	228	3,66	0,78	0,386	0,700
	Kadın	172	3,63	0,73		

p<0,05=Kabul; p>0,05=Red

Tablo 2’de verilen analiz bulgularına göre, finansal bilgi düzeyinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir (p<0,05). Erkeklerin finansal bilgi düzeyi ortalamaları 3,80 iken kadınların finansal bilgi ortalamalarının 3,55 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla erkeklerin finansal bilgi düzeylerinin kadınlara oranla daha fazla olduğu söylenebilir. Finansal tutum ve finansal davranış ölçeklerinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir (p>0,05); finansal dijital tutum ve finansal dijital kullanım ölçeklerinde ise yine anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir (p>0,05).

Tablo 3. Finansal Okuryazarlık ve Dijitalleşme Ölçeği Puanının Finans Eğitimine Göre Dağılımı

Ölçek	Cevap	N	Ort.	ss.	t	p
Finansal Bilgi	Evet	60	3,79	1,05	1,014	0,311
	Hayır	340	3,68	0,75		
Finansal Tutum	Evet	60	4,17	1,02	0,989	0,323
	Hayır	340	4,05	0,84		
Finansal Davranış	Evet	60	3,70	0,91	0,669	0,504
	Hayır	340	3,62	0,73		
Finansal Dijital Tutum	Evet	60	3,92	0,92	1,113	0,266
	Hayır	340	3,80	0,72		
Finansal Dijital Kullanım	Evet	60	3,73	0,91	0,961	0,337
	Hayır	340	3,63	0,73		

p<0,05=Kabul; p>0,05=Red

Tablo 3’de verilen analiz bulgularına göre, finans eğitimi alan kişilerin finans eğitimi almayan kişilere oranla finansal bilgi, tutum ve davranış düzeylerinde anlamlı bir farklılık gözlemlenmediği görülmüştür (p>0,05); yine finansal dijital tutum ve finansal dijital kullanım düzeyleriyle finans eğitimi arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir (p>0,05).

Tablo 4. Finansal Okuryazarlık ve Dijitalleşme Ölçeği Puanının Çocukken Çalışmasına Göre Dağılımı

Ölçek	Cevap	N	Ort.	ss.	t	p
Finansal Bilgi	Evet	153	3,74	0,91	0,954	0,340
	Hayır	247	3,66	0,73		
Finansal Tutum	Evet	153	4,04	0,91	-,539	0,590
	Hayır	247	4,09	0,84		
Finansal Davranış	Evet	153	3,59	0,85	-,939	0,348
	Hayır	247	3,66	0,69		
Finansal Dijital Tutum	Evet	153	3,85	0,82	0,672	0,502
	Hayır	247	3,80	0,71		
Finansal Dijital Kullanım	Evet	153	3,65	0,85	0,085	0,933
	Hayır	247	3,64	0,70		

p<0,05=Kabul; p>0,05=Red

Tablo 4’te verilen analiz sonuçlarına baktığımızda Z kuşağı bireylerin çocukken çalışma durumlarının finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış, finansal dijital tutum ve finansal dijital kullanımları üzerinde anlamlı bir farklılık olmadığı gözlemlenmiştir (p>0,05).

Tablo 5. Ölçek Puanının Finansal Gelişmeleri Gazeteden Takip Etme Durumuna Göre Dağılımı

Ölçek	Cevap	N	Ort.	ss.	t	p
Finansal Bilgi	Hayır	391	3,69	0,91	-1,019	0,309
	Evet	9	3,96	0,87		
Finansal Tutum	Hayır	391	4,07	0,87	0,042	0,966
	Evet	9	4,06	0,98		
Finansal Davranış	Hayır	391	3,64	0,76	0,832	0,406
	Evet	9	3,43	0,64		
Finansal Dijital Tutum	Hayır	391	3,82	0,75	0,046	0,963
	Evet	9	3,80	0,74		
Finansal Dijital Kullanım	Hayır	391	3,65	0,76	0,382	0,703
	Evet	9	3,55	0,69		

p<0,05=Kabul; p>0,05=Red

Yukarıdaki Tablo 5’de bulunan analiz bulgularına göre, Z kuşağı bireylerin finansal gelişmeleri gazeteden takip etme durumlarının finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış, finansal dijital tutum ve finansal dijital kullanım düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık olmadığı gözlemlenmiştir (p>0,05).

Tablo 6. Ölçek Puanının Finansal Gelişmeleri Dergiden Takip Etme Durumuna Göre Dağılımı

Ölçek	Cevap	N	Ort.	ss.	t	p
Finansal Bilgi	Hayır	392	3,69	0,80	-1,136	0,256
	Evet	8	4,01	0,82		
Finansal Tutum	Hayır	392	4,07	0,87	-,044	0,965
	Evet	8	4,08	0,93		
Finansal Davranış	Hayır	392	3,64	0,76	0,112	0,911
	Evet	8	3,60	0,66		
Finansal Dijital Tutum	Hayır	392	3,82	0,75	0,200	0,841
	Evet	8	3,76	0,90		
Finansal Dijital Kullanım	Hayır	392	3,65	0,76	0,490	0,625
	Evet	8	3,52	0,74		

p<0,05=Kabul; p>0,05=Red

Tablo 6’da bulunan analiz bulgularına baktığımızda finansal gelişmeleri dergiden takip eden Z kuşağı bireylerin finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış, finansal dijital tutum ve finansal dijital kullanımları üzerinde anlamlı bir farklılık olmadığı gözlemlenmiştir (p>0,05).

Tablo 7. Ölçek Puanının Finansal Gelişmeleri Kitaptan Takip Etme Durumuna Göre Dağılımı

Ölçek	Cevap	N	Ort.	ss.	t	p
Finansal Bilgi	Hayır	380	3,70	0,78	0,356	0,722
	Evet	20	3,65	1,08		
Finansal Tutum	Hayır	380	4,10	0,84	2,591	0,010
	Evet	20	3,58	1,17		
Finansal Davranış	Hayır	380	3,65	0,76	1,255	0,210
	Evet	20	3,43	0,76		
Finansal Dijital Tutum	Hayır	380	3,83	0,74	2,083	0,038
	Evet	20	3,47	0,95		
Finansal Dijital Kullanım	Hayır	380	3,66	0,75	1,567	0,118
	Evet	20	3,39	0,82		

p<0,05=Kabul; p>0,05=Red

Yukarıdaki Tablo 7’de bulunan analiz bulgularına baktığımızda Z kuşağı bireylerin finansal gelişmeleri kitaptan takip etme düzeylerinin finansal bilgi, finansal davranış ve finansal dijital kullanımları üzerinde anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir (p>0,05); ancak finansal bilgi düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir (p<0,05). Bu durumda finansal gelişmeleri kitaptan takip etme durumuna hayır diyenlerin ortalaması 4,10 olurken, evet diyenlerin ortalaması 3,58 olmuştur. Dolayısıyla finansal gelişmeleri kitaptan takip eden bireyler ile kitaptan takip etmeyen bireylerin finansal tutumları arasında belirgin bir fark olduğu söylenebilir. Finansal gelişmeleri kitaptan takip eden Z kuşağı bireylerin finansal dijital tutumları üzerinde de anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir (p>0,05). Finansal gelişmeleri kitaptan takip etme durumuna hayır diyenlerin ortalaması 3,83 olurken evet diyenlerin ortalamasının 3,47 olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla finansal gelişmeleri kitaptan takip eden bireyler ile kitaptan takip etmeyen bireylerin finansal dijital tutumları arasında belirgin bir fark olduğu söylenebilir.

Tablo 8. Ölçek Puanının Finansal Gelişmeleri Televizyondan Takip Etme Durumuna Göre Dağılımı

Ölçek	Cevap	N	Ort.	ss.	t	p
Finansal Bilgi	Hayır	298	3,67	0,80	-1,17	0,242
	Evet	102	3,77	0,81		
Finansal Tutum	Hayır	298	4,02	0,88	-1,95	0,051
	Evet	102	4,22	0,84		
Finansal Davranış	Hayır	298	3,60	0,77	-1,40	0,162
	Evet	102	3,73	0,73		
Finansal Dijital Tutum	Hayır	298	3,82	0,76	0,157	0,876
	Evet	102	3,81	0,74		
Finansal Dijital Kullanım	Hayır	298	3,63	0,75	-7,56	0,481
	Evet	102	3,69	0,79		

p<0,05=Kabul; p>0,05=Red

Tablo 8’de yer alan analiz sonuçlarına göre Z kuşağı bireylerin finansal gelişmeleri televizyondan takip etme durumlarıyla finansal bilgi, finansal davranış, finansal dijital tutum ve finansal dijital kullanımları üzerinde anlamlı bir farklılık olmadığı gözlemlenmiştir (p>0,05). Z kuşağı bireylerin finansal gelişmeleri televizyondan takip etme durumlarıyla finansla tutumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir (p<0,05). Z kuşağı bireylerin finansal gelişmeleri televizyondan takip etme durumuna hayır diyenlerin ortalaması 4,02 olurken evet diyenlerin ortalaması 4,22 olmuştur. Dolayısıyla finansal gelişmeleri televizyondan takip eden kişilerin finansal tutumlarının televizyondan takip etmeyenlere oranla belirgin bir farklılık gösterdiği söylenebilir.

Tablo 9. Ölçek Puanının Finansal Gelişmeleri İnternette Takip Etme Durumuna Göre Dağılımı

Ölçek	Cevap	N	Ort.	ss.	t	p
Finansal Bilgi	Hayır	51	3,54	0,86	-1,50	0,134
	Evet	349	3,72	0,79		
Finansal Tutum	Hayır	51	4,03	0,93	-0,31	0,750
	Evet	349	4,08	0,86		
Finansal Davranış	Hayır	51	3,66	0,74	0,274	0,784
	Evet	349	3,63	0,76		
Finansal Dijital Tutum	Hayır	51	3,78	0,73	-0,37	0,711
	Evet	349	3,82	0,76		
Finansal Dijital Kullanım	Hayır	51	3,58	0,78	-0,63	0,526
	Evet	349	3,66	0,76		

p<0,05=Kabul; p>0,05=Red

Yukarıdaki Tablo 9’da bulunan analiz sonuçlarına göre Z kuşağı bireylerin finansal gelişmeleri internette takip etme durumuna göre finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış, finansal dijital tutum ve finansal dijital kullanımları arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir (p>0,05).

Tablo 10. Z Kuşağı Bireylerin Eğitim Düzeylerinin Finansal Okuryazarlık ve Finansal Dijitalleşme Üzerindeki Dağılımı

Ölçek	Eğitim Düzeyi	N	Ort.	ss.	F	p
Finansal Bilgi	Ortaokul	1	3,85	-	2,586	0,037
	Lise	171	3,71	0,74		
	Yüksekokul	26	3,25	1,09		
	Lisans	201	3,73	0,79		
	Lisansüstü	1	4,71	-		
Finansal Tutum	Ortaokul	1	4,85	-	0,906	0,460
	Lise	171	4,12	0,74		
	Yüksekokul	26	3,86	1,00		
	Lisans	201	4,05	0,95		
	Lisansüstü	1	4,85	-		
Finansal Davranış	Ortaokul	1	4,25	-	0,294	0,882
	Lise	171	3,65	0,64		
	Yüksekokul	26	3,57	1,02		
	Lisans	201	3,62	0,81		
	Lisansüstü	1	4,00	-		
Finansal Dijital Tutum	Ortaokul	1	4,57	-	2,213	0,067
	Lise	171	3,72	0,67		
	Yüksekokul	26	3,65	1,03		
	Lisans	201	3,92	0,77		
	Lisansüstü	1	3,85	-		
Finansal Dijital Kullanım	Ortaokul	1	4,83	-	2,188	0,070
	Lise	171	3,55	0,68		
	Yüksekokul	26	3,64	0,96		
	Lisans	201	3,72	0,79		
	Lisansüstü	1	4,50	-		

p<0,05=Kabul; p>0,05=Red

Tablo 10'a bakıldığında eğitim düzeyi ile finansal bilgi düzeyi arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir (p<0,05). Eğitim düzeyi Lisansüstü olan bireylerin 4,71 ortalamayla en yüksek farkındalık düzeyine sahip olurken yüksekokul mezunu bireylerin 3,25 ortalamayla en düşük farkındalık düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Eğitim düzeyi ile finansal tutum, finansal davranış, finansal dijital tutum ve finansal dijital kullanım arasında ise anlamlı bir farklılık olmadığı gözlemlenmiştir (p>0,05).

Tablo 11. Z Kuşağı Bireylerin Gelir Düzeylerinin Finansal Okuryazarlık ve Finansal Dijitalleşme Üzerindeki Dağılımı

Ölçek	Gelir Düzeyi	N	Ort.	ss.	F	p
Finansal Bilgi	100-249	48	3,43	0,81	3,141	0,015
	250-499	75	3,57	0,73		
	500-749	67	3,69	0,69		
	750-999	53	3,68	0,72		
	1000+	157	3,84	0,87		
Finansal Tutum	100-249	48	3,90	0,87	1,089	0,362
	250-499	75	4,12	0,82		
	500-749	67	3,96	0,90		
	750-999	53	4,19	0,83		
	1000+	157	4,11	0,89		
Finansal Davranış	100-249	48	3,44	0,59	1,536	0,191
	250-499	75	3,59	0,74		
	500-749	67	3,58	0,72		
	750-999	53	3,75	0,71		
	1000+	157	3,70	0,83		
Finansal Dijital Tutum	100-249	48	3,76	0,68	2,824	0,025
	250-499	75	3,68	0,73		
	500-749	67	3,65	0,74		
	750-999	53	3,98	0,67		
	1000+	157	3,91	0,80		
Finansal Dijital Kullanım	100-249	48	3,59	0,66	1,173	0,322
	250-499	75	3,56	0,81		
	500-749	67	3,55	0,72		
	750-999	53	3,77	0,71		
	1000+	157	3,71	0,79		

p<0,05=Kabul; p>0,05=Red

Tablo 11’de yer alan analiz bulgularını incelediğimizde Z kuşağı bireylerin gelir düzeylerinin finansal bilgileri ve finansal dijital tutumları üzerinde anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir ($p<0,05$). Finansal tutum, finansal davranış ve finansal dijital kullanımları üzerinde ise anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir ($p>0,05$).

Ortalama puanlar incelendiğinde, 3,84 ortalama ile aylık 1000 lira ve üzerinde gelir düzeyine sahip kişilerin finansal bilgi düzeylerinin 3,43 ortalama ile aylık 100-249 lira gelir düzeyine sahip olan bireylere oranla daha yüksek olduğu söylenebilir. Finansal dijital tutum ölçeğine ait ortalama puanlar incelendiğindeyse 3,98 ortalama ile 750-999 lira gelir düzeyine sahip kişilerin 3,65 ortalama ile gelir düzeyi 500-799 lira olan kişilerden daha anlamlı farklılığa sahiptir denilebilir.

Tablo 12. Z Kuşağı Bireylerin Aile İş/Gelir Durumlarının Finansal Okuryazarlık ve Finansal Dijitalleşme Üzerindeki Dağılımı

Ölçek	Aile İş Durumu	N	Ort.	ss.	F	p
Finansal Bilgi	Evet	45	3,64	0,69	0,145	0,865
	Hayır	306	3,70	0,83		
	Kismen	49	3,72	0,71		
Finansal Tutum	Evet	45	4,01	0,69	0,107	0,899
	Hayır	306	4,08	0,89		
	Kismen	49	4,07	0,87		
Finansal Davranış	Evet	45	3,54	0,60	0,813	0,444
	Hayır	306	3,66	0,77		
	Kismen	49	3,55	0,81		
Finansal Dijital Tutum	Evet	45	3,77	0,66	0,132	0,877
	Hayır	306	3,82	0,78		
	Kismen	49	3,85	0,67		
Finansal Dijital Kullanım	Evet	45	3,62	0,56	0,777	0,460
	Hayır	306	3,63	0,79		
	Kismen	49	3,77	0,71		

$p<0,05$ =Kabul; $p>0,05$ =Red

Yukarıda bulunan Tablo 12’deki analiz bulgularına göre, Z kuşağı bireylerin ailelerinin düzenli bir işi/geliri olmasıyla finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış, finansal dijital tutum ve finansal dijital kullanımları arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir ($p>0,05$).

3.3. Hipotez Test Bulguları

Araştırmanın amacı doğrultusunda geliştirilen hipotezleri test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin analiz edilmesine imkân tanır. Değişkenler çoğunlukla bağımlı ve bağımsız değişken olarak tanımlanır. Bağımsız değişken, bağımlı değişken üzerinde bir değişikliğe sebep olur (Ali ve Younes; 2021: 116). Regresyon, incelenen verilerin ortalama etrafında gruplanma eğiliminde olduğunu gösteren bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Rodriguez ve Parejo; 2011: 160).

Basit doğrusal regresyon analizi, bir bağımsız değişken ve bir ya da birkaç bağımlı değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla kullanılır. Çoklu doğrusal regresyon analizi ise birden fazla bağımsız değişken ile bir ya da birden fazla bağımlı değişkenin arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla kullanılır (Ali ve Younes; 2021: 116).

Araştırma hipotezlerine ilişkin regresyon analiz bulgularına tablo 13’de yer verilmiştir.

Tablo 13. Regresyon Analiz Bulguları

Değişkenler	Finansal Tutum		
	Beta	t	p
Finansal Bilgi	0,626	14,036	0,000
	R:0,575; R ² :0,331; Düzeltilmiş R ² :0,329		
Değişkenler	Finansal Davranış		
	Beta	t	p
Finansal Bilgi	0,487	11,956	0,000
	R:0,514; R ² :0,264; Düzeltilmiş R ² :0,262		
Değişkenler	Finansal Dijital Tutum		
	Beta	t	p
Finansal Bilgi	0,531	13,616	0,000
	R:0,564; R ² :0,318; Düzeltilmiş R ² :0,316		
Değişkenler	Finansal Davranış		
	Beta	t	p
Finansal Tutum	0,603	19,133	0,000
	R:0,692; R ² :0,479; Düzeltilmiş R ² :0,478		
Değişkenler	Finansal Bilgi		
	Beta	t	p
Finansal Dijital Kullanım	0,557	12,414	0,000
	R:0,528; R ² :0,279; Düzeltilmiş R ² :0,277		
Değişkenler	Finansal Dijital Kullanım		
	Beta	t	p
Finansal Dijital Tutum	0,637	16,295	0,000
	R:0,633; R ² :0,400; Düzeltilmiş R ² :0,399		
Değişkenler	Finansal Davranış		
	Beta	t	p
Finansal Dijital Kullanım	0,598	14,932	0,000
	R:0,599; R ² :0,359; Düzeltilmiş R ² :0,357		
Değişkenler	Finansal Tutum		
	Beta	t	p
Finansal Dijital Kullanım	0,564	11,291	0,000
	R:0,493; R ² :0,243; Düzeltilmiş R ² :0,241		
Değişkenler	Finansal Tutum		
	Beta	t	p
Finansal Dijital Tutum	0,586	11,761	0,000
	R:0,508; R ² :0,258; Düzeltilmiş R ² :0,256		
Değişkenler	Finansal Davranış		
	Beta	t	p
Finansal Dijital Tutum	0,519	12,032	0,000
	R:0,516; R ² :0,267; Düzeltilmiş R ² :0,265		

Z kuşağının finansal bilgi düzeylerinin finansal tutum üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal bilgi değişkeninin (B=0,626, p<0,05) finansal tutum değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağının finansal bilgi düzeylerinin finansal davranış üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden

finansal bilgi değişkeninin ($B=0,487$, $p<0,05$) finansal davranış değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağının finansal bilgi düzeylerinin finansal dijital tutum üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal bilgi değişkeninin ($B=0,531$, $p<0,05$) finansal dijital tutum değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağının finansal tutum düzeylerinin finansal davranışları üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal tutum değişkeninin ($B=0,603$, $p<0,05$) finansal davranış değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağının finansal dijital kullanım düzeylerinin finansal bilgi düzeyleri üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital kullanım değişkeninin ($B=0,557$, $p<0,05$) finansal bilgi değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağının finansal dijital tutum düzeylerinin finansal dijital kullanım düzeyleri üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital tutum değişkeninin ($B=0,637$, $p<0,05$) finansal dijital kullanım değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağının finansal dijital kullanım düzeylerinin finansal dijital tutum düzeyleri üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital kullanım değişkeninin ($B=0,598$, $p<0,05$) finansal davranış değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağının finansal dijital kullanım düzeylerinin finansal tutum düzeyleri üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital kullanım değişkeninin ($B=0,564$, $p<0,05$) finansal tutum değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağının finansal dijital tutum düzeylerinin finansal tutum düzeyi üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital tutum değişkeninin ($B=0,586$, $p<0,05$) finansal tutum değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Z kuşağının finansal dijital tutum düzeylerinin finansal davranış düzeyi üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital tutum değişkeninin ($B=0,519$, $p<0,95$) finansal davranış değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Z kuşağının finansal bilgi düzeylerinin finansal tutum üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal bilgi değişkeninin finansal tutum değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Z kuşağının finansal bilgi düzeylerinin finansal davranış üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal bilgi değişkeninin finansal davranış değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Z kuşağının finansal bilgi düzeylerinin finansal dijital tutum üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal bilgi değişkeninin finansal dijital tutum değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle H_3 hipotezi kabul edilmiştir. Z kuşağının finansal tutum düzeylerinin finansal davranışları üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal tutum değişkeninin finansal davranış değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle H_4 hipotezi kabul edilmiştir. Z kuşağının finansal dijital kullanım düzeylerinin finansal bilgi düzeyleri üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital kullanım değişkeninin finansal bilgi değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle H_5 hipotezi kabul edilmiştir. Z kuşağının finansal dijital tutum düzeylerinin finansal dijital kullanım düzeyleri üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital tutum değişkeninin finansal dijital kullanım değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle H_6 hipotezi kabul edilmiştir. Z kuşağının finansal dijital kullanım düzeylerinin finansal dijital tutum düzeyleri üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital kullanım değişkeninin finansal davranış değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle H_7 hipotezi kabul edilmiştir. Z kuşağının finansal dijital kullanım düzeylerinin finansal tutum düzeyleri üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden

finansal dijital kullanım değişkeninin finansal tutum değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle H_8 hipotezi kabul edilmiştir. Z kuşağının finansal dijital tutum düzeylerinin finansal tutum düzeyi üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital tutum değişkeninin finansal tutum değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle H_9 hipotezi kabul edilmiştir. Z kuşağının finansal dijital tutum düzeylerinin finansal davranış düzeyi üzerindeki etkisi incelendiğinde modeldeki değişkenlerden finansal dijital tutum değişkeninin finansal davranış değişkeni üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle H_{10} hipotezi kabul edilmiştir.

Uraz Kaya (2020) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlara göre;

“Öğrencilerin finansal tutumları, finansal davranışlarını etkilemektedir. Bu durum, bireylerin finansal davranışlarında geleneksel bir yapı örneği göstererek çevre, deneyim, alışkanlık vb. değişkenlerden oluşan tutumlara önem verdiklerini ifade etmektedir. Öğrencilerin finansal işlemleri için dijital kanal kullanımları, finansal davranış ve finansal bilgilerini etkilemektedir. Bu etki derecelerine göre sıralanacak olursa, dijital kullanım en fazla finansal davranışı daha sonra ise finansal bilgiyi etkilemektedir. Bu bağlamda finansal işlemlerinde finansal dijital kanalları kullanan bireylerin bu alışkanlıklarının finansal davranışlarını etkilediği söylenebilir. Bireylerin doğrudan finansal bilgi sahibi olmalarının, dijital kanalları kullanmaları için yeterli olmadığı, teknoloji kullanım yeteneğinin finansal işlemlerin dijital kanallarla gerçekleştirilmesinde önemli olduğu görülmektedir. Finansal işlemlerde dijital kullanımın ve işlem çeşitliliğinin artması, işlem menülerinin sadeleşmesi de finansal bilgiye ulaşımı kolaylaştırmıştır. Çalışmada ayrıca finansal dijital tutumun, finansal tutumu, finansal davranışları ve finansal dijital kullanımı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Tutumlar ile davranışlar arasında etki olduğu düşünüldüğünde ise finansal dijital tutumun finansal davranışa etkisinin olması dijitalleşen dünyada olağan kabul edilebilecektir. Çalışmada elde edilen diğer bir sonuç ise finansal bilginin finansal dijital tutumu etkilemediği olmuştur. Örneğin, temel düzeyde finans bilgisine sahip bir kişinin internet bankacılığını kullanmayı bilmemesi, yatırımını dijital ortamda değerlendirememesine neden olacaktır. Bu bağlamda bilginin, tutuma ve davranışa dönüşmesi sınırlı kalabilecektir. Sonuç olarak, finansal dijitalleşmenin finansal okuryazarlığın bileşenleri olan finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranışları etkilediği söylenebilir. Öğrencilerin finansal dijital tutumları, finansal davranış ve tutumlarını pozitif yönde etkilemekte olup, öğrencilerin günümüzde finansal işlemlerini cep telefonlarına yükleyebildikleri mobil uygulamalar ile dijital kanalları kullanarak gerçekleştirdikleri görülmektedir. Öğrencilerin finansal işlemlerinde dijital kanalları tercih etmesi beraberinde finansal bilgiye daha kolay ulaşmalarını ve finansal bilgilerini arttırmalarını getirecektir. Ayrıca dijital kullanımın sağladığı zaman tasarrufu ve daha fazla finansal ürüne daha maliyetsiz ulaşabilme avantajı, finansal davranışlarında dijitalleşmeye yönelik olarak değişmesine katkı sağlayacaktır. Tüm bunların yanında finansal bilginin; finansal dijital tutum üzerinde herhangi bir etkisinin olmaması da dikkat çekici bir unsur olarak değerlendirilebilecektir. Bu durum araştırmanın henüz tasarruf sağlama eğilimine sahip olmayan öğrenciler üzerinde yapılması ile açıklanabilir. Öğrencilerin düzenli bir gelir sahibi olmamaları, gerek finansal dijital anlamda tutum ve davranış geliştirememelerine sebep olmaktadır.”

Nevşehirli (2021) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlara göre;

“Üniversite öğrencilerinin finansal işlemlerini gerçekleştirmek için tercih ettikleri dijital kanal kullanımları, finansal bilgilerini ve finansal tutumlarını etkilemektedir. Bu koşulları etki derecesine göre sıralarsak, finansal dijital kullanım en çok finansal dijital tutumu sonrasında ise finansal bilgiyi etkilemektedir. Bu durumda bireylerin finansal işlemlerindeki alışkanlıkları finansal tutumlarını etkilediği söylenebilir. Finansal bilgiye sahip olmak dijital kanalları kullanabilmek için yeterli değildir. Teknolojiyi kullanım yeteneği finansal işlemlerin dijital kanallar aracılığıyla gerçekleştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada ayrıca finansal dijital tutumun, finansal davranışları, tutumu ve finansal dijital tutumu etkilediği

görülmüştür. Tutumla davranış arasında ilişki olduğu kabul edildiğinde, finansal dijital tutumun finansal davranışlar üzerinde bir etkiye sahip olması gelişen ve dijitalleşen dünya düzenince kabul edilebilir bir durum olarak kendini gösterecektir. Sonuç olarak finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşmede üniversite öğrencilerinin eğitim hayatları süresince finans alanında edinmiş oldukları bilgiler ışığında göstermiş oldukları finansal davranışlar ve tutumlar, finansal dijital tutumlarını ve finansal dijital kullanımlarını etkilemektedir. Pandemi süreciyle beraber hayat standartlarında meydana gelen köklü değişimlerle beraber öğrencilerin edinmiş oldukları finansal tutum ve davranışlarında yine finansal dijitalleşmeye olan yönelimleri dikkat çekmektedir.”

Araştırmada kullanılan yapısal eşitlik modeli sonuçlarına göre;

Z kuşağı bireylerin finansal bilgi düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılığa sahip olduğu görülmektedir. Yani Z kuşağı erkek bireylerin finansal bilgi düzeyleri kadınların finansal bilgi düzeylerine oranla daha yüksektir denilebilir. Bunun nedeni olarak ise erkeklerin ev idaresinde sorumluluklarının daha fazla olması olduğu düşünülmektedir. Araştırmada dikkat çekici sonuçlardan birisi çocukken çalışma durumunun Z kuşağı bireylerin finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşme düzeyi üzerinde anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiş olmasıdır. Bu durumun sebebi olarak Z kuşağı olarak nitelendirilen yaş grubunun kazandığı parayı yatırım araçlarına yatırmak yerine akranlarıyla sosyal aktivitelerde harcamak ve kendi kişisel ihtiyaçlarında kullanmaları olduğu düşünülmektedir. Araştırma sonucunda tartışma konusu olabilecek bir diğer sonuç ise Z kuşağı bireylerin finansal gelişmeleri kitaptan takip etme durumlarında finansal tutum ve finansal dijital tutumları üzerinde anlamlı bir farklılığın gözlemlenmiş olmasıdır. Finansal gelişmelerin günlük olarak bir kitaptan yayımlanabilmesi mümkün olmayacağı için burada bireylerin finansal konulardaki kitaplardan elde ettikleri bilgiler doğrultusunda finansal tutumlarında ve finansal dijital tutumlarında değişiklik meydana geldiği düşünülmektedir. Tutumlar sonradan öğrenilen ve insanların davranışlarına yön veren değerlerdir. Bu nedenle çevresel etmenlerle tutumların daha kolay şekillenebileceği söylenebilir. Z kuşağı bireylerin finansal gelişmeleri televizyondan takip etme durumlarıyla finansal tutumları üzerinde anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmesinin sebebi olarak ise ekonomi programlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda finansal tutumlarının değiştiği düşünülebilir. Z kuşağı bireylerin eğitim düzeyleri ile finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Lisansüstü düzeyde eğitim seviyesine sahip kişilerin finansal okuryazarlık düzeyleri ve finansal dijitalleşme eğilimleri daha yüksek olurken, yüksekokul yani 2 yıllık eğitim kademesindeki kişilerin en düşük finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşme düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda ortaokul ve lise kademesindeki kişilerin yüksekokul kademesindeki kişilerden daha yüksek düzeyde finansal okuryazarlığa ve finansal dijitalleşme eğilimine sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumun temel nedeni olarak kripto gibi sanal varlıkların gündemde çok fazla yer alması ve bu eğitim kademesindeki kişilerin teknolojiyle yüksek düzeyde alakadar olmasına bağlanabilir.

Avcı (2023) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarına göre;

“Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin dijitalleşme ve finansal okuryazarlık alguları demografik özelliklerine, cinsiyetlerine, yaşlarına ve öğrenim durumlarına göre farklılaşmaktadır.”

Erişilen literatürde bu konudaki çalışmaların büyük çoğunluğu finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşmenin mevcut değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ancak günümüz koşullarında dijital platformların hayatımızın her alanında yer edinmesi mevcut çalışmaların tek başına yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle bu çalışmada mevcuttaki diğer çalışmalardan farklı olarak demografik verilerin ve dijital unsurların değişkenler üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Çalışma bu yönüyle ve ulaşılan sonuçlardan yukarıda bahsedilen durumlar bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalara bu kapsamda yol gösterici olması, finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşmeye yönelik farklı değişkenlerin de bulunarak literatüre katkı sunması önerilmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

When the effect of Generation Z's financial knowledge levels on financial attitude was examined, it was concluded that the financial knowledge variable, one of the variables in the model, had a positive significant effect on the financial attitude variable. Therefore, H₁ hypothesis was accepted. When the effect of Generation Z's financial knowledge levels on financial behavior was examined, it was concluded that the financial knowledge variable, one of the variables in the model, had a positive significant effect on the financial behavior variable. Therefore, H₂ hypothesis was accepted. When the effect of Generation Z's financial knowledge levels on financial digital attitude was examined, it was concluded that the financial knowledge variable, one of the variables in the model, had a positive significant effect on the financial digital attitude variable. Therefore, H₃ hypothesis was accepted. When the effect of Generation Z's financial attitude levels on their financial behavior was examined, it was concluded that the financial attitude variable, one of the variables in the model, had a positive significant effect on the financial behavior variable. Therefore, H₄ hypothesis was accepted. When the effect of Generation Z's financial digital usage levels on their financial knowledge levels was examined, it was concluded that the financial digital usage variable, one of the variables in the model, had a positive significant effect on the financial knowledge variable. Therefore, H₅ hypothesis was accepted. When the effect of Generation Z's financial digital attitude levels on financial digital usage levels was examined, it was concluded that the financial digital attitude variable, one of the variables in the model, had a positive significant effect on the financial digital usage variable. Therefore, hypothesis H₆ was accepted. When the effect of Generation Z's financial digital usage levels on their financial digital attitude levels was examined, it was concluded that the financial digital usage variable, one of the variables in the model, had a positive significant effect on the financial behavior variable. Therefore, hypothesis H₇ was accepted. When the effect of Generation Z's financial digital usage levels on their financial attitude levels was examined, it was concluded that the financial digital usage variable, one of the variables in the model, had a positive significant effect on the financial attitude variable. Therefore, hypothesis H₈ was accepted. When the effect of Generation Z's financial digital attitude levels on the financial attitude level was examined, it was concluded that the financial digital attitude variable, one of the variables in the model, had a positive significant effect on the financial attitude variable. Therefore, hypothesis H₉ was accepted. When the effect of Generation Z's financial digital attitude levels on their financial behavior level was examined, it was concluded that the financial digital attitude variable, one of the variables in the model, had a positive significant effect on the financial behavior variable. Therefore, H₁₀ hypothesis was accepted.

According to the results of the structural equation model used in the research;

It is seen that the financial knowledge levels of Generation Z individuals have a significant difference according to gender. In other words, it can be said that the financial knowledge levels of Generation Z male individuals are higher than the financial knowledge levels of women. It is thought that the reason for this is that men have more responsibilities in household management. One of the striking results of the research is that no significant relationship was observed between working status as a child and the financial literacy and financial digitalization level of Generation Z individuals. It is thought that the reason for this situation is that the age group called Generation Z spends the money they earn on social activities with their peers and uses it for their own personal needs, instead of investing it in investment instruments. Another result that may be a matter of discussion as a result of the research is that a significant difference was observed in the financial attitudes and financial digital attitudes of Generation Z individuals when they follow

financial developments from a book. Since it is not possible to publish financial developments daily from a book, it is thought that individuals' financial attitudes and financial digital attitudes change in line with the information they obtain from books on financial subjects. Attitudes are values that are learned later and guide people's behavior. For this reason, it can be said that attitudes can be shaped more easily by environmental factors. The reason why it is observed that there is a significant difference in the financial attitudes of Generation Z individuals due to their ability to follow financial developments on television can be that their financial attitudes change in line with the information obtained from economic programs. It has been observed that there is a significant difference between the education levels of Generation Z individuals and their financial literacy and financial digitalization tendencies. While the financial literacy levels and financial digitalization tendencies of people with a postgraduate level of education are higher, it is seen that people with a college degree, that is, a 2-year education level, have the lowest financial literacy and financial digitalization levels. In this case, it is concluded that people in secondary school and high school levels have a higher level of financial literacy and financial digitalization tendency than people in college level. The main reason for this situation can be attributed to the fact that virtual assets such as crypto are very much on the agenda and people at this level of education are highly interested in technology.

The majority of studies on this subject in the accessed literature examined the relationship between financial literacy and existing variables of financial digitalization. However, in today's conditions, the fact that digital platforms have taken place in every aspect of our lives has caused existing studies alone to be insufficient. For this reason, in this study, unlike other existing studies, the effect of demographic data and digital elements on variables was discussed. The study differs from other studies in this aspect and the results obtained in terms of the above-mentioned situations.

It is recommended to guide future studies on this subject and to contribute to the literature by finding different variables regarding financial literacy and financial digitalization.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 2022 yılı 22 sayılı 19 nolu karar ile etik izin alınmıştır. / Ethical permission was obtained for this study from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Fırat University with the decision no. 19 dated 2022/22

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

- Avcı, E. (2023). *Dijitalleşme Algısı ve Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Muhasebe Meslek Tercihine Etkisi: M uhasebe Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzincan.
- Ayden, C. Ve Demir, Ö. (2011). Elektronik Ticaret; Tüketici Davranış ve Tercihleri Üzerine Bir Çalışma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21 S.2, (149-161).

- Bayram, S.S. (2014). Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi Davranışları: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Uygulama. *Business&Management Studies: An International Journal*, 2(2), s.105-135.
- Brown, M. ve Graf, R. (2013). Financial Literacy and Retirement Planning in Switzerland. *Numeracy* 6, s.1-21.
- Cameron, K. S. ve Quinn , R. E. (2013). *Örgüt Kültürü Örgütsel Tanı ve Değişim*. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Capuano, A. ve Ramsay, I. (2011). What Causes Suboptimal Financial Behaviour? An Exploration of Financial Literacy, Social Influences and Behavioural Economics. *SSRN Electronic Journal*, March, 2011.
- Cude,J. Brenda, LAWRENCE, C. Frances, LYONS, C. Angela., METZGER, Kaci, LEJEUNE, Emily, MARKS, Lorenve MACHTMES, Krisanna (2006). College Students and Financial Literacy: What They Know and What We Need to Learn. *Eastern Family Economics and Resource Management Association Conference 2006*. 102- 109.
- Çetiner, M., Çilingirtürk, A. M. (2019). Sosyal Ağların Finansal Okuryazarlık Üzerine Etkisi. *Sosyoekonomi Dergisi*, 27(41), (41-56).
- Çinko, M. ve Avcı, E. Ergun, S. ve Tekçe, M. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeyleri: Marmara Üniversitesi Örneği. *Marmara Business Review*, 2(1), (25-50).
- Danışman, E., Sezer, D., Gümüş, U. T. (2016). Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, C.26 S.2 (1-37).
- Denk, Z. & Demir, Ö. & Sezgin, E. E. (2018). Karthı Ödeme Sistemlerinin Finansal Davranış Ve Tutum Üzerindeki Etkisi: Elazığ-Malatya İli Avm Müşterileri Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.28 S.1 (187-202).
- Dilek, S. - Küçük, O.- Eleren, A. (2016). Kastamonu Üniversitesi Öğrencilerinin Ekonomi Okuryazarlığı. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(7).
- Doğan, M. (2019). Türkiye Finansal Okuryazarlık Araştırması. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), (1602-1620).
- Er, B., Çetintaş, M. (2018). İşçilerde Finansal Okuryazarlık: Finansal Bilgi, Tutum ve Davranış Eksenli Bir Araştırma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), (61-71).
- Ergün B., Şahin A., Ergin E. (2014). Finansal Okuryazarlık: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34): 848 .
- Fettahoğlu, S. Ve Kıldize, D. (2019). Dijital Finansal Okuryazarlık ve Bireylerin Finansal Teknoloji Kullanıma Konusundaki Tutumları. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, ISSN:2528-9527.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson
- Güler, E. (2015). *Hane halkının Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Sakarya İli Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Hark, R. (2018). *Üniversite Çalışanlarının Finansal Davranış Analizi: Munzur Üniversitesi Örneği*”, *Yüksek Lisans Tezi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kılıç, S. (2016). Cronbachs Alpha Reliability Coefficient. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.

- Kılıç, Y. - Ata, H. A. - Seyrek, İ. H. (2015). Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan. (129-150).
- Kocabıyık, T. ve Teker, T. (2018). Finansal Okuryazarlık: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), (117-144).
- Louw, J. & Fouche, J. & Oberholzer, M. (2013). Financial literacy needs of South African third-year university students. *International Business & Economics Research Journal*, 12(4), 439-450.
- Lusardi, A. & Mithcell, O. & Curto, V. (2014). Financial Literacy and Financial Sophistication in the Older Population. *Journal of Pension Economics and Finance* 13(04):347-366.
- Mevsim, L. T. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Erzincan Üniversitesi Örneği*. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Erzincan.
- Nevşehirli, İ. (2021). *Pandemi Döneminde Finansal Okuryazarlık Ve Finansal Dijitalleşme İlişkisi: Ankara İli Mühendislik Ve Mimarlık Fakülteleri Örneği*. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Öncüler, İ. (2018). *Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma:İstanbul Gelişim Üniversitesi Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Özdamar K.(2016). *Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Nisan Kitabevi, Eskişehir.
- Saraç E.(2014). *Finansal Okuryazarlık Ve Dumlupınar Üniversitesi Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Ölçülmesi Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi.
- Sezgin, E. E., Kaya, E., ve Tanyıldızı, İ. (2022). Covid-19 Pandemisi Sırasında Hemşirelerin İşe Bağlı Gerginlik Düzeylerinin Duygusal Tükenmeleri Üzerindeki Etkisi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.24 (541-556).
- Şaroğlu, H. (2018). *Kamu Çalışanlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Tunceli İlindeki Kamu Çalışanları Üzerine Bir Uygulama*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Şaroğlu, H. Ve Demir, Ö. (2020). Kamu Çalışanlarında Finansal Okuryazarlık: Tunceli İli Örneği. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, C.4 S.1 (67-85).
- TBB. https://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/Dijital_Internet_ve_Mobil_Bankacilik_Istatistikleri/3814
- Uraz Kaya, I. (2020). *Finansal Okuryazarlık Ve Finansal Dijitalleşme İlişkisi: Bankacılık Ve Finans Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Worthington, A. (2006). Predicting Financial Literacy in Australia. *Financial Services Review*, 15(1), 5979.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

FİNANSAL OLMAYAN BİLGİLERİN RAPORLANMASINDAKİ
ŞEFFAFLIĞIN İŞLETMELERİN FİNANSAL PERFORMANSINA ETKİSİ¹

İsmail Hakkı ÜNAL

Arş. Gör. Dr.,
İzmir Demokrasi Üniversitesi,
İşletme Bölümü,
ishakkiunal@gmail.com
ORCID 0000-0003-4465-9045

Atıf / Citation: Ünal, İ.H. (2024). Finansal olmayan bilgilerin raporlanmasındaki şeffaflığın işletmelerin finansal performansına etkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 386-417.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1527127>

Öz

Araştırmanın amacı, işletmelerin finansal olmayan bilgilerini raporlamalarındaki şeffaflık düzeyleri ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çerçevede, işletmelerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) konularındaki bilgilerini paydaşlarına rapor ederken gösterdikleri şeffaflık düzeyinin, muhasebe ve piyasa temelli finansal performans göstergeleri dikkate alındığında, finansal performansları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Şeffaflık düzeyini ölçmek için Bloomberg tarafından yayınlanan ESG Açıklama Skoru kullanılmıştır; bu skor, işletmelerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetimle ilgili bilgilerini ne ölçüde açıkladıklarını nicel olarak değerlendirmektedir. İşletmelerin finansal performansını belirlemek için muhasebe temelli göstergeler olarak Faiz, Vergi ve Amortisman Öncesi Kar (EBITDA) ve Aktif Karlılık Oranı (ROA), piyasa temelli göstergeler olarak ise TOBIN Q oranı ve Piyasa Değeri/Defter Değeri (PD/DD) oranı seçilmiştir. Araştırmada ayrıca kontrol değişkenleri de kullanılmıştır; bu değişkenler arasında İşletme Büyüklüğü, İşletmenin Yaşı, Finansal Kaldıraç Oranı, Cari Oran, Big Four Denetimi ve ülkelerin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değerleri yer almaktadır. Araştırma, gelişmekte olan

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Hüseyin AKAY'ın danışmanlığında Arş. Gör. İsmail Hakkı ÜNAL tarafından hazırlanan "FİNANSAL OLMAYAN BİLGİLERDEKİ ŞEFFAFLIĞIN İŞLETMELERİN FİNANSAL PERFORMANSINA ETKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

ülkelerde faaliyet gösteren ve 2010-2019 yılları arasında verilerine ulaşılabilen işletmelere odaklanmıştır. Panel veri analizi yöntemi kullanılarak, Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi ile Driskoll-Kraay Tahmincisi gibi standart hatalara karşı dirençli tahminci yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, işletmelerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim skorlarının finansal performansları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, işletmelerin şeffaflık düzeyleri ile finansal performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Olmayan Bilgi, Şeffaflık, Finansal Performans, ESG, Sürdürülebilirlik.

THE EFFECT OF TRANSPARENCY IN NONFINANCIAL INFORMATION REPORTING ON THE FINANCIAL PERFORMANCE OF ENTERPRISES

Abstract

The aim of the research is to examine the relationship between the transparency level of enterprises in reporting their non-financial information and their financial performance. Within this framework, the effect of the transparency level of enterprises when reporting their environmental, social and corporate governance (ESG) information to their stakeholders on their financial performance was investigated when accounting and market-based financial performance indicators were taken into consideration. The ESG Disclosure Score published by Bloomberg was used to measure the level of transparency; this score quantitatively evaluates the extent to which enterprises disclose their environmental, social and corporate governance information. Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization (EBITDA) and Return on Assets (ROA) were selected as accounting-based indicators to determine the financial performance of companies, while TOBIN Q ratio and Market Value/Book Value (PD/DD) ratio were selected as market-based indicators. Control variables were also used in the research; these variables include Business Size, Business Age, Financial Leverage Ratio, Current Ratio, Big Four Audit and Gross Domestic Product (GDP) values of countries. The research focused on enterprises operating in developing countries and whose data were available between 2010 and 2019. Using the panel data analysis method, estimator methods that are robust to standard errors such as the Arellano, Froot and Rogers Estimator and the Driskoll-Kraay Estimator were applied. The findings show that the environmental, social and corporate governance scores of enterprises have a significant and positive effect on their financial performance. In other words, a statistically significant relationship was found between the transparency levels of enterprises and their financial performance.

Keywords: Non-financial Information, Transparency, Financial Performance, ESG, Sustainability.

GİRİŞ

İşletmelerin sürdürülebilirliği sağlama çabaları, finansal performanslarını sürekli olarak iyileştirmelerine bağlıdır. İşletmelerin finansal performanslarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörleri dikkate alarak, işletmelerin finansal performanslarını sürdürülebilir bir şekilde artırmaları gerekmektedir. Bu unsurlardan biri, paydaşlara sunulan bilgilerin şeffaflığıdır.

Şeffaflık, işletmenin ticari sırlar haricindeki tüm finansal ve finansal olmayan bilgileri, paydaşların ihtiyaçlarına uygun, doğru, kapsamlı, doğrulanabilir, anlaşılabilir, karşılaştırılabilir, zamanında ve analiz edilebilir bir şekilde sunmasını ifade eder. Paydaşların karar alma süreçlerini etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bu bağlamda, paydaşların kişilik özellikleri, riske karşı tutumları, kararın önem düzeyi, çevresel koşullar, alternatif seçenekler, zaman ve karar alma sürecindeki kısıtlar örnek olarak verilebilir. Bilgiye erişimin yıllar içinde kolaylaşmasıyla, işletme bilgilerindeki belirsizliklerin azaldığı ve paydaşların işletmelerle ilgili karar alma süreçlerinin kolaylaştığı gözlemlenmektedir. Bilgiye erişimin daha kolay hale gelmesiyle birlikte, paydaşların bilgiye olan talebi de artmıştır. Bu nedenle, paydaşların bilgi taleplerini karşılamak amacıyla

işletmeler de daha şeffaf raporlama yapma eğilimine girmişlerdir. Ayrıca, mevzuat gereği yayınlanması zorunlu olan bilgilere ek olarak, açıklanması zorunlu olmayan bilgilerin de faaliyet raporlarında yer aldığı görülmektedir. Finansal olmayan bilgilerin de artan bilgi talebi nedeniyle kamuya açıklandığı gözlenmektedir.

Paydaşlar, karar alma süreçlerinde finansal bilgilerin yanı sıra finansal olmayan bilgileri de kamuya açıklayan işletmelere daha fazla güven duymaktadır. Şeffaf işletmeler, paydaşlarına sağladıkları güven ile faaliyetlerinde daha etkin olabilir ve dolayısıyla finansal performanslarını da artırabilirler. Bu araştırmanın amacı, işletmelerin raporlamalarındaki şeffaflık düzeyleri ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi incelemektir.

Araştırma kapsamında, işletmelerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim alanlarındaki bilgilerini raporlarla paydaşlarına sunma şeffaflık düzeylerinin, muhasebe ve piyasa temelli finansal performans göstergeleri dikkate alındığında finansal performanslarını etkileyip etkilemediği analiz edilmiştir. Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim konularındaki şeffaflık düzeyini tespit etmek için, Bloomberg tarafından yayınlanan ve işletmelerin bu konulardaki açıklamalarını nicel olarak değerlendiren Bloomberg Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim Açıklama Skoru kullanılmıştır. Finansal performans düzeylerini belirlemek için ise muhasebe temelli göstergelerden Faiz, Vergi ve Amortisman Öncesi Kar (EBITDA) ve Aktif Karlılık Oranı (ROA) kullanılmıştır. Piyasa temelli göstergelerden ise TOBIN Q oranı ve Piyasa Değeri/Defter Değeri (PD/DD) oranı ele alınmıştır. Araştırmada, İşletme Büyüklüğü, İşletmenin Yaşı, Finansal Kaldıraç Oranı, Cari Oran, Big Four denetim durumu ve ülkelerin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değerleri gibi kontrol değişkenleri de kullanılmıştır. Araştırma, gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren ve 2010-2019 yılları arasında verilerine erişilebilen işletmeler üzerinde gerçekleştirilmiş, panel veri analizi yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır. Analizlerin doğruluğunu ve tutarlılığını sağlamak amacıyla Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi ile Driskoll-Kraay Tahmincisi gibi standart hatalara karşı dirençli tahminci yöntemleri kullanılmıştır.

1. ESG İLE FİNANSAL PERFORMANS İLİŞKİSİNE YÖNELİK LİTERATÜR

İşletmelerin finansal performanslarını etkileyen faktörlerin incelenmesi, literatürde geniş bir yer bulmuştur. Günümüz koşullarında işletmelerin sürdürülebilir finansal performansa ulaşabilmeleri, çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim alanlarında sürdürülebilirlik performanslarını artırmaları ile doğrudan ilişkilidir. ESG (Environmental, Social, Governance) konularına olan ilginin artması, ESG skorlarının işletmelerin finansal performanslarına etkisini araştıran akademik çalışmaların da artmasına neden olmuştur.

Oxford Üniversitesi ve Arabesque Varlık Yönetim Şirketi'nin gerçekleştirdiği meta-analiz çalışmasında, kurumsal sürdürülebilirlik ile finansal performans arasında güçlü bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. İncelenen kaynakların % 88' inde, entegre ESG uygulamalarının işletmelerin finansal performansını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir (Aras vd., 2020: 30).

Gillan ve diğerleri (2010), işletmelerin ESG performanslarının faaliyet performansı, verimlilik, ücretlendirme, yatırımcılarla olan ticari ilişkiler ve paydaş değerlemeleri üzerindeki

etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, ESG performansı yüksek olan işletmelerin performans ve verimliliklerinin yanı sıra işletme değerlerinde de artış görülmektedir.

Friede ve diğerleri (2015), ESG boyutları ile finansal performans arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik çalışmaları meta-analiz yöntemiyle değerlendirmişlerdir. 1970'ten itibaren 2000'den fazla araştırmayı içeren bu meta-analiz, işletmelerin ESG yatırımları ile finansal performansları arasında genellikle olumlu sonuçlar bulunduğunu ortaya koymuştur.

Tarmuji ve diğerleri (2016), çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim uygulamalarının işletmelerin ekonomik performanslarına etkilerini incelemişlerdir. Malezya ve Singapur'daki işletmeler üzerinde yapılan bu çalışmada, sosyal ve kurumsal yönetim uygulamalarının ekonomik performans üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu saptanmıştır.

Garcia ve diğerleri (2017), Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika (BRICS) ülkelerinde faaliyet gösteren 365 işletmenin ESG skorları ile finansal profilleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu çalışmada, ESG performansı ile finansal performans arasında bir ilişki tespit edilmemiş, ancak çevresel ve kurumsal yönetim boyutlarında işletmelerin daha iyi performans sergilediği görülmüştür.

Yu ve diğerleri (2018), ESG açıklamalarının işletme değeri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 47 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkedeki sermaye yoğun 1996 işletme ile yapılan bu çalışmada, ESG açıklama skorlarının yüksek olduğu işletmelerin, Tobin Q gibi işletme değerini ölçmekte kullanılan göstergelerde daha iyi performans sergilediği belirlenmiştir.

Xie ve diğerleri (2019), ESG performansının kurumsal verimlilik ve karlılık üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bulgular, ESG açıklama düzeyinin kurumsal verimlilik üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Grisales ve Caracuel (2021), Latin Amerika'da faaliyet gösteren çokuluslu işletmelerin finansal performanslarının ESG skorlarıyla ilişkili olup olmadığını incelemişlerdir. Analiz sonuçları, ESG skorları ile finansal performans arasında anlamlı ancak negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Huang (2021), ESG performansı ile finansal performans arasındaki ilişkiyi ele alarak, ESG performansı yüksek olan işletmelerin finansal performanslarının da yüksek olduğunu bulgulamıştır.

Mohammad ve Wasiuzzaman (2021), Malezya borsasında işlem gören işletmeler üzerinde yaptıkları çalışmada, ESG açıklamalarının işletme performansını iyileştirdiğini ve rekabet avantajı sağladığını tespit etmişlerdir.

Şişman ve Çankaya (2021), havayolu sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin ESG skorlarının finansal performanslarına etkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, ESG skorlarının finansal performansı istatistiki olarak anlamlı bir şekilde açıklamadığını, yalnızca ESG genel skoru ile ROA arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur.

Chen ve Xie (2022), işletmelerin ESG açıklamalarının finansal performansları üzerindeki etkisini incelemiş ve ESG açıklama skorları ile finansal performans arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır.

Çetenak ve diğerleri (2022), Türkiye'deki mevduat bankalarının ESG skorlarının finansal performanslarına etkisini araştırmışlar ve toplam ESG skorlarının, sosyal skorlarının ve kurumsal yönetim skorlarının ROA ve Tobin Q değerlerini pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Doğan vd. (2022), BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Kore) ülkelerinde faaliyet gösteren 423 işletmenin ESG performanslarının finansal performanslarına olan etkilerini incelemiştir. Bu incelemede, muhasebe temelli finansal performans göstergelerinden özkaynak karlılığı (ROE), piyasa temelli finansal performans göstergelerinden ise Tobin Q kullanılmıştır. 2013-2020 yılları verilerinden hareketle yapılan analiz sonucunda ESG toplam skorunun ve alt skorlarının işletmelerin karlılıkları ve firma değerlerinde dolayısıyla finansal performanslarında bir artışa katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Şeker ve Güngör (2022), elektrik, su, gaz ve atık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin ESG performanslarının finansal performanslarına etkisini incelemektedir. Gerçekleştirilen regresyon analizleri sonucunda işletmelerin ESG performanslarının finansal performansları üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir.

Bumin ve Ertuğrul (2023), BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan şirketlerin sürdürülebilirlik notları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. İlgili endekste yer alan 62 işletmenin 2022 yılı verilerinden yapılan analizler sonucunda; işletmelerin sürdürülebilirlik notları ile işletme değeri arasında negatif bir ilişki tespit edilmiş, diğer finansal performans göstergeleri olan aktif karlılık oranı ve hisse senedi getiri oranları ile sürdürülebilirlik notları arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Göngör Karyağdı ve Şit (2023), ESG performansının sermaye maliyeti ve finansal performans ile ilişkisi incelenmiştir. BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksinde yer alan işletmelerin 2018-2022 yılları arasındaki verilerinden yararlanarak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bağımsız değişkeni ESG performansı olup bağımlı değişkenleri Aktif Karlılık Oranı (ROA), Piyasa Değeri/Defter Değeri ve Finansman Giderleri/Net Satışlar'dır. Analiz sonucunda incelenen firmaların ESG performanslarının Aktif Karlılıkları üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Özer vd. (2023), işletmelerin ESG uygulamalarının finansal performanslarına olan etkisini araştırmıştır. Elde edilen bulgular işletmelerin ESG uygulamalarının işletmelerin finansal performanslarına olumlu yönde katkı sağladığı gözlenmiştir. ESG alt boyutlarından çevresel boyut ile finansal performans arasında pozitif bir ilişki gözlenirken, sosyal ve kurumsal yönetim boyutlarıyla finansal performans arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

Xiao (2023), Çin'de faaliyet gösteren işletmelerin ESG seviyesinin ve ESG göstergelerinin açıklanmasının finansal performans üzerindeki etkisini incelemiştir. Sonuçlar, ESG seviyesinin yükselmesinin ve ESG göstergelerinin açıklanma düzeylerinin artmasının finansal performansı artırabileceğini göstermektedir.

Akkaya (2024), turizm endekslerinde yer alan işletmelerin finansal performansları, piyasa performansları ve ESG performansları arasındaki etkileşim incelenmiştir. Analizler sonucunda ESG ilkeleri için yapılan her çalışmanın, uzun vadede işletmelerin hem finansal performansını hem de piyasa performansını olumlu etkileyeceği ve bu etkileşimlerin karşılıklı olarak birbirlerine yansıtacağı tespit edilmiştir.

Karaçayır ve Afşar (2024), Borsa İstanbul'da işlem gören işletmelerin ESG performanslarının finansal performansları üzerindeki etkisini incelemiştir. 31 işletmenin 2014-2022 yılları arasındaki verilerden yararlanarak gerçekleştirilen analizler, ESG puanlarının işletmelerin aktif karlılıkları (ROA) ve piyasa değeri/defter değeri oranları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye neden olduğunu göstermektedir.

Negara vd. (2024), ESG açıklamalarının finansal performans üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Endonezya'da faaliyet gösteren 55 işletmenin 2017-2021 yılları verileri kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. ESG Açıklama Puanı ile finansal performans ile anlamlı olmayan pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla ESG açıklamalarıyla finansal performans arasında bir bağlantı saptanamamıştır.

Veeravel vd. (2024), Hindistan Ulusal Borsası'nda listelenen şirketlerin ESG açıklama skorlarının finansal performanslarına etkilerini incelemiştir. Finansal performans ölçütleri olarak, aktif karlılığı (ROA), özsermaye karlılığı (ROE), Tobin Q oranı ve Fiyat/Kazanç oranını kullanmıştır. Araştırma sonuçları işletmelerin ESG açıklama düzeyleri arttıkça finansal performanslarının da yükseldiğini göstermektedir. Dolayısıyla finansal performansını yükseltmek isteyen işletmelerin, ESG açıklamalarına önem vermesi gerektiği savunulmaktadır.

Literatürdeki çalışmalara genel olarak bakıldığında, uluslararası alanda ESG skorlarına yönelik çalışmaların nispeten daha eskiye dayandığı, ulusal anlamda ise bu konunun son birkaç yıl içinde yaygınlaştığı görülmektedir. Ulusal düzeyde ESG skorlarının finansal performans üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların az olduğu, genellikle belirli sektörlerle odaklanan araştırmaların yapıldığı da görülmektedir. Bu araştırma, gelişmekte olan ülkeler genelinde bir analiz gerçekleştirilerek hem ulusal hem de uluslararası literatüre önemli bir katkı sağlayabilme niteliğine sahiptir.

2. ÇEVRESEL, SOSYAL VE KURUMSAL YÖNETİM (ESG) BİLGİLERİNİN RAPORLANMASINDAKİ ŞEFFAFLIK VE İŞLETMELERİN FİNANSAL PERFORMANSINA ETKİSİNİN ÖLÇÜLMESİNE YÖNELİK AMPİRİK ARAŞTIRMA

Araştırmanın bu bölümünde yapılacak olan araştırmanın kapsamı, kısıtları, yöntemi, araştırmada kullanılan değişkenler, araştırmanın hipotezleri, modeli ve elde edilen bulgular açıklanmıştır.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, 19 gelişmekte olan ülkede, 59 farklı endüstride faaliyet gösteren 715 işletmenin 2010-2019 yılları arasındaki verilerini inceleyerek, finansal olmayan bilgilerin şeffaflığının işletmelerin finansal performanslarına etkisini ele almaktadır. Araştırmada kullanılan veriler,

Refinitiv'in Eikon Datastream uygulamasından elde edilmiştir ve hem zaman serisi hem de yatay kesit verilerini içerdiğinden, panel veri analizi uygulanmıştır. Tüm analizler STATA programı ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırma modellerinin analizine geçmeden önce, değişkenlerdeki uç değerlerin potansiyel etkilerini kontrol etmek amacıyla %1 ve %99 seviyelerinde "winsorize" edilmiştir. Ayrıca, modellerde yıl, ülke ve sektör düzeyinde sabit etkiler dikkate alınarak, zamana, ülkeye ve sektöre özgü gözlemlenemeyen faktörlerin modellere etkisi kontrol altına alınmıştır.

Finansal olmayan bilgilerin şeffaflığının işletmelerin finansal performansları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirlemek için çok değişkenli doğrusal regresyon yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma modellerinde kullanılan veriler, standart hataların ortaya çıkmasına yol açabilecek nitelikte olduğundan, çeşitli duyarlılık kontrolleri ve içsellik sorunlarına karşı sağlamlık sağlamak için dirençli tahminciler kullanılmıştır. Bu kapsamda Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi ile Driscoll-Kraay Tahmincisi tercih edilmiştir (Chen, Han, Li, Megginson, ve Zhang, 2022; Temiz ve Acar, 2023; Temiz ve Özdemir, 2023).

Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi, kalıntıların bağımsız dağılımlı olması varsayımının esnekleştiği durumlarda tahminler yapar. Bu tahminci, kalıntıların birim içinde korelasyonlu ancak birimler arasında korelasyonsuz olduğu durumlarda sapmalara karşı dirençli standart hatalar üretir. Heteroskedastisite ve otokorelasyon durumlarında da dirençli tahminler sunar. Driscoll-Kraay Tahmincisi ise modelde heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon varlığında tercih edilebilir ve $N > T$ durumlarında daha geçerli sonuçlar sunar (Tatoğlu, 2018: 308, Tatoğlu, 2018: 340).

2.2. Araştırmanın Değişkenleri

Araştırmanın veri seti, 2010-2019 yıllarını kapsayan zaman serisi verileri ve çeşitli işletmelere ait finansal ve finansal olmayan bilgileri içeren yatay kesit verilerinden oluşmaktadır. Bu nedenle, veri setinin özellikleri göz önüne alındığında, analizlerde panel regresyon yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda, işletmelerin finansal performanslarını değerlendirebilecek uygun göstergelerin belirlenmesi gerekmektedir. Literatürde hem muhasebe temelli hem de piyasa temelli performans göstergelerinin kullanıldığı görülmektedir.

Muhasebe temelli göstergeler arasında en yaygın kullanılanlardan biri Aktif Karlılığı Oranı (ROA) olarak belirlenmiştir (Xie vd., 2019; Şişman ve Çankaya, 2021; Grisales ve Caracuel, 2021; Çetenak vd., 2022). Piyasa temelli finansal performans göstergeleri arasında ise en fazla tercih edilen oran Tobin Q'dur (Xie vd., 2019; Chen ve Xie, 2022; Şişman ve Çankaya, 2021; Mohammad ve Wasiuzzaman, 2021; Yu vd., 2018; Çetenak vd., 2022). Ayrıca, muhasebe temelli finansal performans göstergelerinden Faiz, Amortisman ve Vergi Öncesi Kar (EBITDA) ve piyasa temelli finansal performans göstergelerinden Piyasa Değeri/Defter Değeri (PD/DD) oranı, araştırmanın kapsamını genişletmek ve analiz sonuçlarını doğrulamak amacıyla bağımlı değişkenler olarak seçilmiştir.

Araştırmada bağımsız değişken olarak Bloomberg'in Çevresel, Sosyal ve Yönetim Açıklama Skorları kullanılmıştır. Bloomberg, dünya genelinde 11.800'den fazla şirket için bu tür skorlar sağlamaktadır. Bu puanlar, şirketlerin web siteleri, kurumsal sosyal sorumluluk veya sürdürülebilirlik raporları, zorunlu açıklamaları ve diğer kamuya açık kaynaklardan elde edilen verilerle hesaplanmaktadır (Giannarakis vd. 2014, Akt. Temiz ve Acar, 2023: 5). Bloomberg, şirketlerin ESG konularında yaptığı açıklamaları değerlendirir ve bu açıklamaların miktarına göre 0,1 ile 100 arasında bir puan verir. Yüksek bir açıklama skoru, şirketin daha fazla ESG bilgisi sunduğunu gösterir; bu puan, bilginin olumlu ya da olumsuz etkilerine bakılmaksızın sadece açıklanan bilgi miktarını ifade eder. Bu skor, hem ESG'nin genel bir değerlendirmesi olarak hem de çevresel (E), sosyal (S) ve yönetim (G) alt başlıklarında ayrı ayrı hesaplanır. Bloomberg'in ESG açıklama matrisinde her bir alt başlık için çok sayıda değişken bulunur. Örneğin, çevresel boyut toplam sera gazı emisyonları, enerji tüketimi ve su kullanımı gibi verileri içerir. Sosyal boyut ise çalışan devir hızı, iş gücündeki kadın oranı ve topluluk harcamaları gibi konuları kapsar. Kurumsal yönetim boyutu ise yönetim kurulu üyelerinin görev süreleri ve siyasi bağışlar gibi konuları içerir (Yu ve Luu, 2021: 2).

Yu vd. (2018) ve Tamimi ve Sebastianelli (2017) çalışmaları, şirketlerin şeffaflık seviyelerini Bloomberg ESG açıklama skorları aracılığıyla analiz etmiştir. Bu nedenle, araştırmada ESG skorlarının hesaplanması tercih edilmiştir. Bu skorlar, şirketlerin ESG bilgilerini ne ölçüde açıkladığını gösterir ve performansı ölçmek yerine açıklama düzeyini değerlendirir. Bu bağlamda, "Bloomberg Environmental, Social and Governance Disclosure Score" kavramı Türkçeye "Bloomberg Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim Açıklama Skoru" olarak çevrilmiştir. Bu skor, şirketlerin ESG bilgilerini açıklama şeffaflıklarını, yani kamuoyunu bilgilendirme düzeylerini yansıttığı için, araştırmada "Kamuyu Aydınlatma Skoru" olarak adlandırılmıştır. Alt boyutlar ise "Çevresel Skor", "Sosyal Skor" ve "Kurumsal Yönetim Skoru" olarak ifade edilmiştir.

Kontrol değişkenleri, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin daha net bir şekilde açıklanabilmesi için sabit tutulan faktörlerdir. Bu çalışmada, finansal olmayan bilgilerin raporlanmasındaki şeffaflığın işletmelerin finansal performansına etkisi araştırıldığı için, bu etki üzerinde dengesizlik oluşturabilecek değişkenlerin kontrol edilmesi modelin geçerliliğini artıracaktır. Dolayısıyla, işletmelerin finansal performansına etki edebilecek diğer faktörlerin kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmesiyle bu etkilerin azaltılması amaçlanmıştır. Örneğin, işletmelerin varlık büyüklüğü finansal performans üzerinde etkili olabilecek bir faktör olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, varlık büyüklüğünün etkisini sabitlemek amacıyla, işletmelerin varlık büyüklüğü kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir.

Araştırmada kullanılan kontrol değişkenleri literatürden faydalanılarak seçilmiştir. Literatürde yaygın olarak kullanılan ve bu çalışmada da uygun görülen kontrol değişkenleri şunlardır:

İşletme Büyüklüğü: İşletme büyüklüğünü ölçmek için çeşitli göstergeler kullanılabilir. Bu çalışmada, işletmenin toplam varlıkları, işletme büyüklüğünü belirlemek için tercih edilmiştir. Verilerin anlamlılığını korumak adına, toplam varlıkların doğal logaritmaları analizlere dahil edilmiştir (Yu vd., 2018; Chen ve Xie, 2022; Bennouri vd., 2018; Jiang vd., 2022).

Araştırma modelinde yer alan değişkenler ise aşağıda Tablo 1'deki gibi tanımlanmıştır.

Tablo 1. Araştırma Modelinde Yer Alan Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
Bağımlı Değişkenler		
EBITDA	İşletmelerin faiz, amortisman ve vergi öncesi kârlarının, toplam varlıklarına bölünmesiyle hesaplanan bir kârlılık oranıdır.	Refinitiv
ROA	İşletmelerin olağanüstü kalemler dahil edilmeden önceki net gelirleri toplamının, varlıkları toplamına bölünmesi.	Refinitiv
TOBIN Q	Refinitiv'den elde edilen Tobin's Q oranı.	Refinitiv
PD/DD	İşletmelerin hisse senetlerinin toplam piyasa değerlerinin, defter değerlerine bölünmesiyle elde edilir.	Refinitiv
Bağımsız Değişkenler		
Kamuyu Aydınlatma Skoru (ESG)	İşletmelerin ESG bilgilerinin tümü kapsamında kamuyu aydınlatma düzeyleri.	Bloomberg
Çevresel Skor	İşletmelerin Çevresel bilgileri kapsamında kamuyu aydınlatma düzeyleri.	Bloomberg
Sosyal Skor	İşletmelerin Sosyal bilgileri kapsamında kamuyu aydınlatma düzeyleri.	Bloomberg
Kurumsal Yönetim Skoru	İşletmelerin Kurumsal Yönetim bilgileri kapsamında kamuyu aydınlatma düzeyleri.	Bloomberg
Kontrol Değişkenleri		
İşletme Büyüklüğü	İşletmelerin belirlenen yıllar içinde sahip oldukları varlıkların doğal logaritması.	Refinitiv
İşletmenin Yaşı	İşletmelerin faaliyetlerine başladıktan sonra kaç yıl geçtiğini gösteren değerdir.	Refinitiv
Finansal Kaldıraç Oranı	İşletmelerin toplam borçlarının, varlıklarının toplamına bölünmesiyle elde edilen orandır.	Refinitiv
Cari Oran	İşletmelerin toplam dönen varlıklarının, toplam kısa vadeli yabancı kaynaklarına bölünmesiyle elde edilen orandır.	Refinitiv
Big Four Denetim Durumu	İşletmelerin dört büyük denetim firmalarından birisi tarafından denetlenmesi halinde 1, denetlenmemesi halinde 0 değerini alan kukla değişken.	Refinitiv
GSYIH	Bir ülkede bir yıl içinde üretilen mal ve hizmetlerin toplam değeridir.	Refinitiv

2.3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma işletmelerin ESG bilgilerinin raporlamalarındaki şeffaflık düzeylerinin finansal performansları üzerindeki etki yönünü ve düzeyini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca istinaden 16 farklı hipotez oluşturulmuştur.

- H₁: İşletmenin Kamuyu Aydınlatma Skoru'nun EBITDA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₂: İşletmenin Kamuyu Aydınlatma Skoru'nun ROA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₃: İşletmenin Kamuyu Aydınlatma Skoru'nun TOBIN Q oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

- H₄: İşletmenin Kamuyu Aydınlatma Skoru'nun PD/DD oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₅: İşletmenin Çevresel Skoru'nun EBITDA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₆: İşletmenin Çevresel Skoru'nun ROA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₇: İşletmenin Çevresel Skoru'nun TOBIN Q oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₈: İşletmenin Çevresel Skoru'nun PD/DD oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₉: İşletmenin Sosyal Skoru'nun EBITDA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₁₀: İşletmenin Sosyal Skoru'nun ROA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₁₁: İşletmenin Sosyal Skoru'nun TOBIN Q oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₁₂: İşletmenin Sosyal Skoru'nun PD/DD oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₁₃: İşletmenin Kurumsal Yönetim Skoru'nun EBITDA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₁₄: İşletmenin Kurumsal Yönetim Skoru'nun ROA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₁₅: İşletmenin Kurumsal Yönetim Skoru'nun TOBIN Q oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
- H₁₆: İşletmenin Kurumsal Yönetim Skoru'nun PD/DD oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

2.4. Araştırmanın Modelleri

Araştırmada 16 farklı hipotez test edilmiş ve dolayısıyla da 16 farklı model oluşturulmuştur. Araştırma, raporlamadaki şeffaflığın finansal performans üzerindeki etkisini incelemektedir. İşletmeler, paydaşlarına sundukları raporları genellikle geçmiş yıl verileriyle hazırlamaktadır. Örneğin, bir işletme 2018 yılına ait bilgileri, 2019 yılının ilk çeyreğinde yayınlanan kurumsal raporlar aracılığıyla paydaşlarına açıklamaktadır. Bu nedenle, sunulan bilgilerin etkisinin, işletmenin o bilgilerin ait olduğu yılındaki finansal performansını değil, bir sonraki yıldaki finansal performansını etkileyeceği beklenmektedir. Araştırma modeli oluşturulurken, bu duruma dikkat edilmiş ve aşağıdaki gibi modeller geliştirilmiştir.

$$EBITDA_{it+1} = \alpha + \beta_1 \text{Kurumsal Yönetim Skoru}_{it} + \beta_2 \text{İşletme Büyüklüğü}_{it} + \beta_3 \text{İşletmenin Yaşı}_{it} + \beta_4 \text{Finansal Kaldıraç Oranı}_{it} + \beta_5 \text{Cari Oranı}_{it} + \beta_6 \text{Big Four Denetim Durumu}_{it} + \beta_7 \text{GSYİH}_{it} + \Sigma \text{Yıllar} + \Sigma \text{Ülkeler} + \Sigma \text{Endüstriler} + \varepsilon_t$$

$$ROA_{it+1} = \alpha + \beta_1 \text{Kurumsal Yönetim Skoru}_{it} + \beta_2 \text{İşletme Büyüklüğü}_{it} + \beta_3 \text{İşletmenin Yaşı}_{it} + \beta_4 \text{Finansal Kaldıraç Oranı}_{it} + \beta_5 \text{Cari Oranı}_{it} + \beta_6 \text{Big Four Denetim Durumu}_{it} + \beta_7 \text{GSYİH}_{it} + \Sigma \text{Yıllar} + \Sigma \text{Ülkeler} + \Sigma \text{Endüstriler} + \varepsilon_t$$

$$TOBINO_{it+1} = \alpha + \beta_1 \text{Kurumsal Yönetim Skoru}_{it} + \beta_2 \text{İşletme Büyüklüğü}_{it} + \beta_3 \text{İşletmenin Yaşı}_{it} + \beta_4 \text{Finansal Kaldıraç Oranı}_{it} + \beta_5 \text{Cari Oranı}_{it} + \beta_6 \text{Big Four Denetim Durumu}_{it} + \beta_7 \text{GSYİH}_{it} + \Sigma \text{Yıllar} + \Sigma \text{Ülkeler} + \Sigma \text{Endüstriler} + \varepsilon_t$$

$$PD/DD_{it+1} = \alpha + \beta_1 \text{Kurumsal Yönetim Skoru}_{it} + \beta_2 \text{İşletme Büyüklüğü}_{it} + \beta_3 \text{İşletmenin Yaşı}_{it} + \beta_4 \text{Finansal Kaldıraç Oranı}_{it} + \beta_5 \text{Cari Oranı}_{it} + \beta_6 \text{Big Four Denetim Durumu}_{it} + \beta_7 \text{GSYİH}_{it} + \Sigma \text{Yıllar} + \Sigma \text{Ülkeler} + \Sigma \text{Endüstriler} + \varepsilon_t$$

2.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada elde edilen bulgular betimsel ve istatistiki bulgular olarak iki başlık altında incelenmiştir.

2.5.1. Betimsel bulgular

Betimsel bulgular, araştırmanın örnekleminde yer alan işletmelerin ve araştırmada kullanılan değişkenlerin özelliklerindeki farklılıkları ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, hangi gelişmekte olan ülkelerden kaç işletmenin araştırmaya dahil edildiği, bu işletmelerin faaliyet gösterdiği endüstriler arasındaki dağılım ve araştırmada kullanılan değişkenlerin betimleyici analizleri incelenmiştir.

Finansal olmayan bilginin raporlanma düzeyinin artırılması, işletmelerin şeffaflık seviyelerini yükseltecektir. Ancak, finansal olmayan bilgilere dair raporlama zorunlu olmadığından birçok işletme bu tür raporlamalardan kaçınmaktadır. Araştırma, gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilmiştir; bu nedenle, bu ülkelerdeki işletmelerin gönüllü raporlama seviyelerinin gelişmiş ülkelerdeki işletmelere kıyasla daha düşük olması beklenmektedir. Kamuyu aydınlatma skorları, işletmelerin açıkladığı çevresel, sosyal ve kurumsal bilgilerin seviyesine göre hesaplanmaktadır. Bu bilgiler finansal olmayan veriler olup, işletmeler tarafından gönüllü olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla, tüm işletmeler için bu skorun hesaplanması mümkün olmamaktadır. Araştırma bu kısıtlamalar nedeniyle sınırlandırılmış olup, yalnızca kamuyu aydınlatma skoruna erişilebilen gelişmekte olan ülkelerdeki işletmeler araştırmaya dahil edilmiştir. Tablo 2'de, ülkeler bazında kaç işletmenin araştırmaya dahil edildiği, ülkelerden elde edilen toplam gözlem sayısı ve gözlemlerin ülkelere göre yüzdelik dağılımları sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırmada Yer Alan İşletmelerin Faaliyet Gösterdikleri Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Firma Sayısı	Gözlem Sayısı	Yüzde (%)
Brezilya	11	94	1.74
Çin	314	2187	40.40
Endonezya	13	93	1.72
Filipinler	14	83	1.53
Güney Afrika	68	582	10.75
Güney Kore	63	554	10.23
Hindistan	83	662	12.23
Kolombiya	3	28	0.52
Malezya	41	297	5.49
Meksika	12	70	1.29
Peru	5	26	0.48
Polonya	2	20	0.37
Rusya	14	122	2.25
Suudi Arabistan	5	25	0.46
Şili	2	11	0.20
Tayland	10	58	1.07
Tayvan	48	451	8.33
Türkiye	6	46	0.85
Yunanistan	1	5	0.09
TOPLAM	715	5414	100

Tablo 2'ye bakıldığında, araştırmanın gelişmekte olan ülkelere yönelik 19 ülke içinde gerçekleştirildiği görülmektedir. En yüksek gözlem sayıları sırasıyla Çin, Hindistan, Güney Afrika ve Güney Kore'den alınmıştır. En düşük gözlem sayıları ise Yunanistan, Şili, Polonya ve Kolombiya ülkelerinden elde edilmiştir.

Araştırmada belirli yıllara ilişkin, ülkelerin işletmelerinin konumlarına ve faaliyet gösterdikleri endüstri alanlarına yönelik kukla değişkenler oluşturulmuştur. Bu nedenle, işletmelerin faaliyet gösterdikleri endüstri alanlarının dağılımı Tablo 3'te ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 3. İşletmelerin Faaliyet Gösterdikleri Endüstri Alanlarına İlişkin Dağılım

Endüstri Adı	Gözlem Sayısı	Yüzde (%)
Havacılık ve Savunma	77	1.422239
Hava Taşımacılığı ve Lojistik	38	0.701884
Havayolları	37	0.683413
Oto Bileşenleri	138	2.548947
Otomobiller	111	2.05024
İçecekler	103	1.902475
Biyoteknoloji	74	1.366827
Yapı Ürünleri	24	0.443295
Kimyasal	285	5.26413
Ticari Hizmetler ve Malzemeler	54	0.997414
İletişim Ekipmanları	65	1.200591
İnşaat ve Mühendislik	196	3.620244

İnşaat Malzemeleri	163	3.010713
Konteynerler ve Ambalajlar	14	0.258589
Distribütörler	18	0.332471
Çeşitlendirilmiş Telekomünikasyon Hizmetleri	30	0.554119
Elektrik Hizmetleri	113	2.087181
Elektrik Ekipmanları	109	2.013299
Elektronik Gereçler, Aletler ve Bileşenler	152	2.807536
Enerji Ekipmanları ve Hizmetleri	41	0.757296
Eğlence	54	0.997414
Hisseli Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları	58	1.071297
Yiyecek ve Temel Malzemeler Perakendeciliği	105	1.939416
Gıda Ürünleri	279	5.153306
Gaz Hizmetleri	45	0.831178
Sağlık Ekipmanları ve Malzemeleri	39	0.720355
Sağlık Sağlayıcıları ve Hizmetleri	108	1.994828
Oteller, Restoranlar ve Eğlence	101	1.865534
Dayanıklı Ev Eşyaları	80	1.477651
Ev Ürünleri	10	0.184706
Bilgi Teknolojileri Hizmetleri	50	0.923532
Bağımsız Güç ve Yenilebilir Elektrik Enerjileri	105	1.939416
Endüstriyel Gruplar	158	2.91836
Etkileşimli Medya ve Hizmetler	14	0.258589
İnternet ve Doğrudan Perakende Pazarlama	11	0.203177
Yaşam Bilimi Araçları ve Hizmetleri	21	0.387883
Makine	152	2.807536
Denizcilik	32	0.59106
Medya	50	0.923532
Metal ve Madencilik	457	8.441079
Çoklu Yardımcı Programlar	20	0.369413
Çok Satırlı Perakende	67	1.237532
Petrol, Gaz ve Tüketilebilir Yakıtlar	149	2.752124
Kağıt ve Orman Ürünleri	19	0.350942
Kişisel Ürünler	64	1.18212
Eczacılık	260	4.802364
Profesyonel Hizmetler	3	0.055412
Gayrimenkul Gelişimi ve Yönetimi	257	4.746952
Karayolu ve Demiryolu	49	0.905061
Yarı İletkenler ve Yarı İletken Ekipmanlar	105	1.939416
Yazılım	59	1.089767
Özel Perakende	119	2.198005
Teknoloji Donanımı, Depolama ve Çevre Bilimleri	72	1.329885
Tekstil, Giyim ve Lüks Ürünler	80	1.477651
Tütün	20	0.369413
Ticaret Şirketleri ve Distribütörler	49	0.905061
Ulaşım Altyapısı	134	2.475065
Su Hizmetleri	30	0.554119
Kablosuz Telekomünikasyon Hizmetleri	87	1.606945
TOPLAM	5414	100

Tablo 3'ün incelenmesiyle, araştırmaya dahil edilen işletmelerin 59 farklı endüstri alanından geldiği belirlenmiştir. Gözlem sayısının en yüksek olduğu endüstri alanları sırasıyla; metal ve madencilik, kimyasal, gıda ürünleri ve eczacılık olarak sıralanmaktadır. En düşük gözlem sayısına

sahip endüstri alanları ise; profesyonel hizmetler, ev ürünleri, internet ve doğrudan perakende pazarlama ile etkileşimli medya ve hizmetlerdir.

Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin betimsel bulgular aşağıda Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Araştırmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Betimsel Bulgular

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma
Bağımlı Değişkenler			
EBITDA	5414	19.206	1058.502
ROA	5414	6.700	501.823
TOBIN Q	5414	1.954	134.978
PD/DD	5414	3.275	234.664
Bağımsız Değişkenler			
Kamuyu Aydınlatma Skoru (ESG)	5414	29.997	962.255
Çevresel Skor	5414	20.109	1171.997
Sosyal Skor	5414	32.991	1202.103
Kurumsal Yönetim Skoru	5414	49.964	614.998
Kontrol Değişkenleri			
İşletme Büyüklüğü	5414	21.829	94.681
İşletmenin Yaşı	5382	3.223	54.659
Finansal Kaldıraç Oranı	5414	24841	1314.069
Cari Oran	5396	1.826	104.941
Big Four Denetim Durumu	5414	0.523	36.592
GSYIH	5414	9.013	58.017

Tablo 4 incelendiğinde, araştırmada kullanılan değişkenlerden işletmenin yaşı ve cari oran haricindeki tüm değişkenlerin gözlem sayılarının toplam gözlem sayısı ile eşit olduğu görülmektedir. Araştırmanın bağımlı değişkenleri olan EBITDA, ROA, TOBIN Q ve PD/DD değişkenlerinin ortalama değerleri sırasıyla 19.206, 6.700, 1.954 ve 3.275 olarak belirlenmiştir. Bu değişkenlerin standart sapmaları ise sırasıyla 1.058.502, 501.823, 134.978 ve 234.664'tür.

Bağımsız değişkenler olan Kamuyu Aydınlatma Skoru, Çevresel Skor, Sosyal Skor ve Kurumsal Yönetim Skoru'nun ortalama değerleri sırasıyla 29.997, 20.109, 32.991 ve 49.964'tür. Bu bağımsız değişkenlerin standart sapmaları sırasıyla 962.255, 1.171.997, 1.202.103 ve 614.998'dir.

Kontrol değişkenleri olan İşletme Büyüklüğü, İşletmenin Yaşı, Finansal Kaldıraç Oranı, Cari Oran, Big Four Denetim Durumu ve GSYIH değişkenlerinin ortalamaları sırasıyla 21.829, 3.223, 24.841, 1.826, 0.523 ve 9.013'tür. Bu kontrol değişkenlerinin standart sapmaları ise sırasıyla 94.681, 54.659, 1.314.069, 104.941, 36.592 ve 58.017'dir.

2.5.2. İstatistiki bulgular

Araştırma kapsamında, 2010-2019 döneminde 19 gelişmekte olan ülkede faaliyet gösteren 715 işletmenin dengesiz panel veri seti kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Analizler STATA yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. İstatistiki bulgular, raporlama şeffaflığının işletmelerin finansal performanslarına etkisini değerlendirmeyi amaçlayan çeşitli analizleri içermektedir. Bu çerçevede:

- i. Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki korelasyonlar test edilmiştir.
- ii. İşletmelerin kamu bilgilendirme skorları dikkate alınarak, raporlama şeffaflığının finansal performansa etkisi Arellano, Froot ve Rogers tahmincileri ile incelenmiştir.
- iii. Aynı şekilde, kamu bilgilendirme skorları göz önünde bulundurularak, raporlama şeffaflığının finansal performans üzerindeki etkisi Driscoll ve Kraay tahmincileri ile analiz edilmiştir.

2.5.2.1. Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki korelasyon analizi

Araştırmanın amacı, şeffaflığın finansal performans üzerindeki potansiyel etkilerini tahmin etmektir. Bu bağlamda, tahmin modelinde kullanılan değişkenlerin öncelikle birbirleriyle olan korelasyon düzeylerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Modelde yüksek korelasyonlu değişkenlerin bulunması, çoklu doğrusallık sorunlarına yol açabilir ve bu da tahmin analizi sonuçlarını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle, araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki korelasyon analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Araştırmada Kullanılan Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
EBITDA (1)	1.000													
ROA (2)	0.328	1.000												
TOBIN Q (3)	0.135	0.569	1.000											
PD/DD (4)	0.079	0.492	0.879	1.000										
Kamuyu Aydınlatma Skoru (ESG) (5)	0.022	-0.066	-0.180	-0.138	1.000									
Çevresel Skor (6)	0.014	-0.077	-0.183	-0.151	0.959	1.000								
Sosyal Skor (7)	0.038	-0.034	-0.140	-0.103	0.873	0.749	1.000							
Kurumsal Yönetim Skoru (8)	0.023	-0.057	-0.137	-0.087	0.721	0.596	0.589	1.000						
İşletme Büyüklüğü (9)	0.020	-0.276	-0.490	-0.419	0.243	0.257	0.166	0.190	1.000					
İşletmenin Yaşı (10)	-0.046	-0.037	-0.083	-0.083	0.284	0.257	0.215	0.272	0.024	1.000				
Finansal Kaldıraç Oranı (11)	0.042	-0.462	-0.355	-0.218	0.039	0.037	0.025	0.067	0.348	0.006	1.000			
Cari Oran (12)	0.164	-0.254	0.323	0.131	-0.115	-0.109	-0.083	-0.130	-0.268	-0.026	-0.425	1.000		
Big Four Denetim Durumu (13)	0.026	-0.071	-0.204	-0.177	0.422	0.406	0.362	0.356	0.134	0.184	-0.019	-0.017	1.000	
GSYİH (14)	-0.089	-0.151	-0.197	-0.190	0.138	0.165	0.094	0.047	0.158	-0.025	0.010	0.037	0.461	1.000

Değişkenler arasındaki korelasyon değerleri -1 ile +1 arasında değişir. Bir değişken ile diğerinin korelasyonu -1 ise, bu durum tam negatif bir ilişkiyi ifade eder; yani bir değişken artarken diğer değişken azalır. Korelasyon +1 olduğunda ise tam pozitif bir ilişki söz konusudur; yani değişkenler aynı yönde hareket ederler. Bir modelin verimli sonuçlar üretmesi için değişkenler arasındaki korelasyonların sıfıra yakın olması beklenir. Yüksek korelasyona sahip değişkenlerin modelde bulunması, modelin tahmin gücünü etkileyebilir ve sonuçları geçersiz kılabilir. Korelasyon katsayıları 0-0,35 aralığında veya -0,35-0 aralığında ise doğrusal ilişki zayıf, 0,35-0,70 veya -0,35-(-0,70) aralığında ise orta düzeyde, 0,70-1 veya -0,70-(-1) aralığında ise yüksek düzeyde doğrusal ilişki söz konusudur.

Tablo 5 incelendiğinde, bağımlı değişkenler olan TOBIN Q ve PD/DD'nin korelasyon katsayısının 0.879 olduğu görülmektedir. Bu değer oldukça yüksek olup, her iki değişken de bağımlı değişken olduğundan, aynı modelde yer almayacaklardır ve bu durum model geçerliliğini etkilemeyecektir. Benzer şekilde, araştırmanın bağımsız değişkenleri olan Kamuyu Aydınlatma Skoru (ESG), Çevresel Skor, Sosyal Skor ve Kurumsal Yönetim Skoru arasındaki korelasyon katsayıları da yüksek düzeydedir. Ancak, bu bağımsız değişkenler de ayrı modellerde yer alacakları için bu yüksek korelasyonlar olumsuz bir etki yaratmayacaktır. Toplamda, her bir modelde bir bağımlı ve bir bağımsız değişken bulunacak şekilde 16 farklı model oluşturulacaktır. Modellerde ortak olan değişkenler kontrol değişkenleridir. Dolayısıyla, araştırmada kontrol değişkenlerinin (İşletme Büyüklüğü, İşletmenin Yaşı, Finansal Kaldıraç Oranı, Cari Oran, Big Four Denetim Durumu ve GSYIH) korelasyonları dikkatle incelenmelidir. Tabloya göre, kontrol değişkenlerinin birbirleriyle ve bağımlı-bağımsız değişkenlerle yüksek korelasyona sahip olmadığı görülmektedir.

2.5.2.2. Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) bilgilerinin raporlanmasındaki şeffaflığın işletmelerin finansal performansları üzerindeki etkisinin Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi ile analizi

Raporlamadaki şeffaflığın işletmelerin finansal performansları üzerindeki etkisini incelemek için panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Panel veri analizi, hem yatay kesit hem de zaman serileri analizlerini bir araya getiren bir yöntemdir. Araştırmada 2010-2019 yılları arasında 19 farklı ülkeden, 59 farklı endüstriye ait toplam 715 işletme yer almaktadır. Bu nedenle, panel verilerin analizlerde kullanılması uygun görülmüştür.

Panel veri analizinde, farklı özelliklere sahip çeşitli tahmin yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemlerin her biri, avantajlar ve dezavantajlar sunar. Araştırmadan anlamlı sonuçlar elde edebilmek için, araştırma modeline uygun tahmin yöntemlerinin seçilmesi kritik öneme sahiptir (Tatoğlu, 2020: 171).

Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi, kalıntıların bağımsız dağılımlı olması varsayımının esnetildiği durumlarda tahminler sunar. Bu tahminci, kalıntıların birim içi korelasyonlu ve birimler arası korelasyonsuz olduğu durumlarda varsayımlardan sapmalara karşı dayanıklı standart hatalar üretir (Tatoğlu, 2018: 308). Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi, aynı zamanda heteroskedasite ve otokorelasyon gibi durumlarda da güvenilir tahmin sonuçları sağlar (Tatoğlu,

2018: 340). Araştırma modelinin yapısı gereği, bu nedenle Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi tercih edilmiştir.

İşletmelerin Kamuyu Aydınlatma Skor'larının, finansal performanslarına etkisini tespit etmek için Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi ile yapılan analiz sonuçları aşağıda Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: İşletmelerin Kamuyu Aydınlatma Skor'larının, Finansal Performanslarına Etkisi

Değişkenler	EBITDA	ROA	TOBIN Q	PD/DD
Kamuyu Aydınlatma Skoru	0.085** (0.037)	0.058*** (0.017)	0.011** (0.004)	0.029*** (0.011)
İşletme Büyüklüğü	0.271 (0.473)	-0.948*** (0.217)	-0.537*** (0.055)	-0.959*** (0.117)
İşletmenin Yaşı	-0.079 (0.645)	-0.048 (0.279)	-0.076 (0.060)	-0.140 (0.120)
Finansal Kaldıraç Oranı	-0.00009 (0.029)	-0.110*** (0.011)	-0.005** (0.002)	0.004 (0.005)
Cari Oran	1.496*** (0.402)	0.321* (0.168)	0.135*** (0.044)	-0.022 (0.072)
Big Four Denetim Durumu	-1.388 (1.154)	-0.081 (0.490)	0.005 (0.120)	-0.035 (0.210)
GSYIH	1.965 (1.605)	2.830*** (1.094)	1.181*** (0.185)	2.022*** (0.467)
Yıl Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	4635	4635	4635	4635
Düzeltilmiş R ²	0.4573	0.3435	0.5337	0.4283

Not: Firma düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 1'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde; işletmelerin Kamuyu Aydınlatma Skor'larının EBITDA, ROA, Tobin Q ve PD/DD oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye neden olduğu gözlenmektedir. Anlamlılık düzeyleri sırasıyla % 5, % 1, % 5 ve %1 'dir. Modellerin düzeltilmiş R² değerlerine bakıldığında sırasıyla ve yaklaşık olarak % 46, % 34, % 53 ve % 43 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar modelde yer alan değişkenlerin, modelin bağımlı değişkeni üzerindeki tahmin gücünü göstermektedir. Elde edilen oranlardan hareketle modele anlamlı katkı yapan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki tahmin gücünün kabul edilebilir düzeyde olduğu savunulabilir. Kontrol değişkenlerine bakıldığında işletme büyüklüğünün EBITDA oranı hariç diğer bağımlı değişkenler üzerinde % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu etkinin negatif yönlü olduğu elde edilen katsayılarından anlaşılmaktadır. Finansal kaldıraç oranına bakıldığında da benzer bir şekilde ROA ve Tobin Q değerleri üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisinin olduğu gözlenmektedir. Cari oranın EBITDA, ROA ve Tobin Q değerleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye neden olduğu, son olarak modelde yer alan makro yapıdaki bir değişken olan GSYIH değerlerinin de

işletmelerin ROA, Tobin Q ve PD/DD oranları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye yol açtığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle işletmelerin büyüklüğü ve finansal kaldıraç oranları yükseldikçe finansal performansları düşmekteyken, cari oranları ve işletmelerin faaliyet gösterdikleri ülkelerin GSYİH değerleri yükseldikçe işletmelerin finansal performansları da artmaktadır.

İşletmelerin Çevresel Skor'larının, finansal performanslarına etkisini tespit etmek için Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi ile yapılan analiz sonuçları aşağıda Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: İşletmelerin Çevresel Skor'larının, Finansal Performanslarına Etkisi

Değişkenler	EBITDA	ROA	TOBIN Q	PD/DD
Çevresel Skor	0.052* (0.028)	0.036** (0.014)	0.008** (0.004)	0.021** (0.009)
İşletme Büyüklüğü	0.319 (0.472)	-0.917*** (0.218)	-0.538*** (0.055)	-0.953*** (0.119)
İşletmenin Yaşı	-0.058 (0.650)	-0.033 (0.282)	-0.075 (0.060)	-0.136 (0.121)
Finansal Kaldıraç Oranı	-0.0008 (0.029)	-0.111*** (0.011)	-0.005** (0.002)	0.004 (0.006)
Cari Oran	1.499*** (0.404)	0.323* (0.168)	0.136*** (0.044)	-0.020 (0.072)
Big Four Denetim Durumu	-1.248 (1.152)	0.011 (0.487)	0.011 (0.120)	-0.006 (0.211)
GSYİH	1.727 (1.610)	2.671** (1.105)	1.169*** (0.184)	1.970*** (0.467)
Yıl Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	4635	4635	4635	4635
Düzeltilmiş R ²	0.4560	0.3410	0.5337	0.4269

Not: Firma düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 1'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 7 incelendiğinde; işletmelerin Çevresel Skor'larının EBITDA, ROA, Tobin Q ve PD/DD oranları üzerinde beklenildiği gibi istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye neden olduğu gözlenmektedir. Anlamlılık düzeyleri sırasıyla % 10, % 5, % 5 ve %5 'tir. Elde edilen bu sonuçlar işletmelerin çevresel bilgilerini yayınlama konusunda daha şeffaf olmaları halinde finansal performanslarının da artma eğiliminde olacağını göstermektedir.

İşletmelerin Sosyal Skor'larının, finansal performanslarına etkisini tespit etmek için Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi ile yapılan analiz sonuçları aşağıda Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: İşletmelerin Sosyal Skor'larının, Finansal Performanslarına Etkisi

Değişkenler	EBITDA	ROA	TOBIN Q	PD/DD
Sosyal Skor	0.043* (0.025)	0.040*** (0.011)	0.005** (0.002)	0.015*** (0.006)
İşletme Büyüklüğü	0.389 (0.485)	-0.891*** (0.216)	-0.521*** (0.054)	-0.920*** (0.111)
İşletmenin Yaşı	-0.022 (0.647)	-0.010 (0.280)	-0.069 (0.060)	-0.121 (0.120)
Finansal Kaldıraç Oranı	-0.002 (0.029)	-0.111*** (0.011)	-0.005** (0.002)	0.004 (0.006)
Cari Oran	1.473*** (0.399)	0.304* (0.169)	0.132*** (0.044)	-0.030 (0.074)
Big Four Denetim Durumu	-1.197 (1.155)	-0.010 (0.489)	0.030 (0.118)	0.024 (0.210)
GSYİH	1.587 (1.618)	2.648** (1.102)	1.132*** (0.179)	1.899*** (0.461)
Yıl Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	4635	4635	4635	4635
Düzeltilmiş R ²	0.4558	0.3432	0.5321	0.4251

Not: Firma düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 1'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 8 incelendiğinde; işletmelerin Sosyal Skor'larının EBITDA, ROA, Tobin Q ve PD/DD oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye neden olduğu gözlenmektedir. Anlamlılık düzeyleri sırasıyla % 10, % 1, % 5 ve %1 'dir. Elde edilen bu sonuçlar işletmelerin sosyal bilgilerini yayınlama hususundaki şeffaflıklarının artması halinde finansal performanslarının da yükseleceğini göstermektedir.

İşletmelerin Kurumsal Yönetim Skor'larının, finansal performanslarına etkisini tespit etmek için Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi ile yapılan analiz sonuçları aşağıda Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: İşletmelerin Kurumsal Yönetim Skor'larının, Finansal Performanslarına Etkisi

Değişkenler	EBITDA	ROA	TOBIN Q	PD/DD
Kurumsal Yönetim Skoru	0.164*** (0.062)	0.061** (0.026)	0.009 (0.006)	0.032** (0.015)
İşletme Büyüklüğü	0.300 (0.477)	-0.871*** (0.218)	-0.520*** (0.054)	-0.922*** (0.112)
İşletmenin Yaşı	-0.083 (0.635)	-0.029 (0.280)	-0.072 (0.0599)	-0.132 (0.120)
Finansal Kaldıraç Oranı	-0.004 (0.029)	-0.113*** (0.011)	-0.005** (0.002)	0.003 (0.005)
Cari Oran	1.497*** (0.400)	0.314** (0.168)	0.133*** (0.044)	-0.026 (0.073)

Big Four Denetim Durumu	-1.525 (1.137)	0.0006 (0.485)	0.027 (0.117)	0.0005 (0.206)
GSYİH	1.932 (1.575)	2.603** (1.078)	1.130*** (0.179)	1.914*** (0.454)
Yıl Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	4635	4635	4635	4635
Düzeltilmiş R ²	0.4588	0.3401	0.5315	0.4246

Not: Firma düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 1'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 9 incelendiğinde; işletmelerin Sosyal Skor'larının EBITDA, ROA ve PD/DD oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye neden olduğu gözlenmektedir. Anlamlılık düzeyleri sırasıyla % 1, % 5 ve %5 'tir. Elde edilen bu sonuçlar işletmelerin kurumsal yönetim bilgilerini yayınlama hususundaki şeffaflıklarının artması halinde finansal performanslarının da yükseleceğini göstermektedir.

2.5.2.3. Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim (ESG) Bilgilerinin Raporlanmasındaki Şeffaflığın İşletmelerin Finansal Performansları Üzerindeki Etkisinin Driscoll-Kraay Tahmincisi İle Analizi

Driscoll-Kraay Tahmincisi, heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon gibi sorunların var olduğu modellerde, ilgili varsayımdan sapmalara karşı dirençli bir tahmin yöntemidir. Bu tahminci, özellikle işletme sayısının yıl sayısından büyük olduğu ($N > T$) durumlarda daha tutarlı sonuçlar vermektedir (Tatoğlu, 2018: 340). Araştırma, 715 işletmeye ait 10 yıllık bir veri seti kullanılarak gerçekleştirildiği için Driscoll-Kraay Tahmincisi'nin daha güvenilir sonuçlar üretmesi beklenmektedir. Bu sebeple, analizlerin güçlendirilmesi ve farklı tahmincilerin sonuçlar üzerindeki etkilerini karşılaştırabilmek amacıyla, Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi'nin yanı sıra Driscoll-Kraay Tahmincisi de kullanılmış ve elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 10: İşletmelerin Kamuyu Aydınlatma Skor'larının, Finansal Performanslarına Etkisi (DK)

Değişkenler	EBITDA	ROA	TOBIN Q	PD/DD
Kamuyu Aydınlatma Skoru	0.085*** (0.010)	0.058*** (0.003)	0.011*** (0.0008)	0.029*** (0.002)
İşletme Büyüklüğü	0.271*** (0.038)	-0.948*** (0.072)	-0.537*** (0.039)	-0.959*** (0.045)
İşletmenin Yaşı	-0.079 (0.215)	-0.048 (0.164)	-0.076*** (0.021)	-0.140*** (0.029)
Finansal Kaldıraç Oranı	-0.00009 (0.014)	-0.110*** (0.008)	-0.005** (0.001)	0.004 (0.002)
Cari Oran	1.496*** (0.188)	0.321* (0.110)	0.135*** (0.026)	-0.022 (0.032)
Big Four Denetim Durumu	-1.388*** (0.293)	-0.081 (0.174)	0.005 (0.033)	-0.035 (0.091)

GSYİH	1.965* (0.915)	2.830*** (1.335)	1.181*** (0.216)	2.022** (0.609)
Yıl Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	4635	4635	4635	4635
Düzeltilmiş R ²	0.4573	0.3435	0.5337	0.4283

Not: Firma düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 1'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 10'da yer alan istatistiksel sonuçlarda; Driscoll-Kraay Tahmincisi kullanılarak elde edilen standart hataların, Tablo 6'da yer alan Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi'ne kıyasla daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu, Driscoll-Kraay Tahmincisi'nin varsayımsal sapmalara karşı daha dirençli olması ve birim sayısının zaman serisine göre fazla olmasından kaynaklanabilecek sapmaları tolere edebilme özelliğinden ileri gelmektedir. Bu nedenle, modelde kullanılan tahmincinin seçimi, analiz sonuçlarının doğruluğunu ve güvenilirliğini artırmıştır. Tablo 10'a bakıldığında işletmelerin Kamuyu Aydınlatma Skor'larının EBITDA, ROA, Tobin Q ve PD/DD oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye neden olduğu gözlenmektedir. Anlamlılık düzeylerinin Tablo 6'da yer alan Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi'ne kıyasla daha düşük olduğu ve tüm bağımlı değişkenler için % 1 olduğu görülmüştür. Modellerin düzeltilmiş R² değerlerine bakıldığında sırasıyla ve yaklaşık olarak % 46, % 34, % 53 ve % 43 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar Tablo 6'daki sonuçlar ile aynıdır. Elde edilen oranlardan hareketle modele anlamlı katkı yapan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki tahmin gücünün kabul edilebilir düzeyde olduğu savunulabilir. Kontrol değişkenlerine bakıldığında işletme büyüklüğünün tüm bağımlı değişkenler üzerinde % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu etkinin EBITDA dışındaki değişkenler için negatif yönlü olduğu elde edilen katsayılardan anlaşılmaktadır. İşletmenin yaşının da Tobin Q ve PD/DD bağımlı değişkenleri üzerinde % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu fakat bu etkinin negatif yönlü olduğu görülmüştür. Finansal kaldıraç oranına bakıldığında da Tablo 6 ile benzer bir şekilde ROA ve Tobin Q değerleri üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisinin olduğu gözlenmektedir. Cari oranın da Tablo 6'daki gibi EBITDA, ROA ve Tobin Q değerleri üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye neden olduğu tespit edilmiştir. Son olarak modelde yer alan makro yapıdaki bir değişken olan GSYİH değerlerinin tüm bağımlı değişkenler üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye yol açtığı görülmektedir. Bu etkinin anlamlılık derecesi ise EBITDA için % 10 iken diğer bağımlı değişkenler için % 1'dir. Başka bir deyişle kontrol değişkenlerinden, işletmelerin büyüklüğü, işletmenin yaşı ve finansal kaldıraç oranları yükseldikçe işletmelerin finansal performansları düşmekteyken, cari oranları ve işletmelerin faaliyet gösterdikleri ülkelerin GSYİH değerleri yükseldikçe işletmelerin finansal performansları da artmaktadır.

İşletmelerin Çevresel Skor'larının, finansal performanslarına etkisini tespit etmek için Driscoll-Kraay Tahmincisi ile yapılan analiz sonuçları aşağıda Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: İşletmelerin Kamuyu Aydınlatma Skor'larının, Finansal Performanslarına Etkisi (DK)

Değişkenler	EBITDA	ROA	TOBIN Q	PD/DD
Çevresel Skor	0.052*** (0.006)	0.036*** (0.003)	0.008*** (0.0008)	0.021*** (0.001)
İşletme Büyüklüğü	0.319*** (0.041)	-0.917*** (0.068)	-0.538*** (0.040)	-0.953*** (0.044)
İşletmenin Yaşı	-0.058 (0.211)	-0.033 (0.168)	-0.075*** (0.021)	-0.136*** (0.029)
Finansal Kaldıraç Oranı	-0.0008 (0.013)	-0.111*** (0.008)	-0.005** (0.001)	0.004 (0.002)
Cari Oran	1.499*** (0.187)	0.323** (0.110)	0.136*** (0.026)	-0.020 (0.032)
Big Four Denetim Durumu	-1.248*** (0.271)	0.011 (0.179)	0.011 (0.035)	-0.006 (0.091)
GSYIH	1.727 (0.935)	2.671* (1.333)	1.169*** (0.215)	1.970** (0.611)
Yıl Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	4635	4635	4635	4635
Düzeltilmiş R ²	0.4560	0.3410	0.5337	0.4269

Not: Firma düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 1'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 11'e bakıldığında işletmelerin Çevresel Skor'larının EBITDA, ROA, Tobin Q ve PD/DD oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye neden olduğu gözlenmektedir. Anlamlılık düzeylerinin Tablo 7'de yer alan Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi'ne kıyasla daha düşük olduğu ve tüm bağımlı değişkenler için % 1 olduğu görülmüştür. Kontrol değişkenlerine bakıldığında ise Tablo 10 ile benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

İşletmelerin Sosyal Skor'larının, finansal performanslarına etkisini tespit etmek için Driscoll-Kraay Tahmincisi ile yapılan analiz sonuçları aşağıda Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: İşletmelerin Sosyal Skor'larının, Finansal Performanslarına Etkisi (DK)

Değişkenler	EBITDA	ROA	TOBIN Q	PD/DD
Sosyal Skor	0.043*** (0.005)	0.040*** (0.003)	0.005*** (0.001)	0.015*** (0.002)
İşletme Büyüklüğü	0.389*** (0.042)	-0.891*** (0.070)	-0.521*** (0.038)	-0.920*** (0.043)
İşletmenin Yaşı	-0.022 (0.222)	-0.010 (0.161)	-0.069** (0.021)	-0.121*** (0.030)
Finansal Kaldıraç Oranı	-0.002 (0.014)	-0.111*** (0.008)	-0.005** (0.001)	0.004 (0.002)
Cari Oran	1.473*** (0.188)	0.304** (0.112)	0.132*** (0.027)	-0.030 (0.031)
Big Four Denetim Durumu	-1.197*** (0.274)	-0.010 (0.160)	0.030 (0.033)	0.024 (0.092)

GSYIH	1.587 (0.941)	2.648* (1.338)	1.132*** (0.222)	1.899** (0.629)
Yıl Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	4635	4635	4635	4635
Düzeltilmiş R ²	0.4558	0.3432	0.5321	0.4251

Not: Firma düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 1'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 12'ye bakıldığında işletmelerin Sosyal Skor'larının EBITDA, ROA, Tobin Q ve PD/DD oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye neden olduğu gözlenmektedir. Anlamlılık düzeylerinin Tablo 8'de yer alan Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi'ne kıyasla daha düşük olduğu ve tüm bağımlı değişkenler için %1 olduğu görülmüştür. Kontrol değişkenlerine bakıldığında ise Tablo 10 ile benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

İşletmelerin Kurumsal Yönetim Skor'larının, finansal performanslarına etkisini tespit etmek için Driscoll-Kraay Tahmincisi ile yapılan analiz sonuçları aşağıda Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13: İşletmelerin Kurumsal Yönetim Skor'larının, Finansal Performanslarına Etkisi (DK)

Değişkenler	EBITDA	ROA	TOBIN Q	PD/DD
Kurumsal Yönetim Skoru	0.164*** (0.020)	0.061*** (0.008)	0.009** (0.003)	0.032*** (0.006)
İşletme Büyüklüğü	0.300*** (0.047)	-0.871*** (0.071)	-0.520*** (0.038)	-0.922*** (0.043)
İşletmenin Yaşı	-0.083 (0.220)	-0.029 (0.170)	-0.072** (0.021)	-0.132*** (0.030)
Finansal Kaldıraç Oranı	-0.004 (0.014)	-0.113*** (0.008)	-0.005*** (0.001)	0.003 (0.002)
Cari Oran	1.497*** (0.185)	0.314** (0.116)	0.133*** (0.027)	-0.026 (0.033)
Big Four Denetim Durumu	-1.525*** (0.364)	0.0006 (0.177)	0.027 (0.035)	0.0005 (0.096)
GSYIH	1.932* (0.905)	2.603* (1.340)	1.130*** (0.214)	1.914** (0.603)
Yıl Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Ülke Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Endüstri Kuklaları	Evet	Evet	Evet	Evet
Gözlem Sayısı	4635	4635	4635	4635
Düzeltilmiş R ²	0.4588	0.3401	0.5315	0.4246

Not: Firma düzeyinde kümelenmiş olan dirençli standart hatalar parantez içinde verilmiştir. Değişkenler Tablo 1'de tanımlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 13'e bakıldığında işletmelerin Kurumsal Yönetim Skor'larının EBITDA, ROA, Tobin Q ve PD/DD oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye neden olduğu gözlenmektedir. Anlamlılık düzeylerinin Tablo 9'de yer alan Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi'ne kıyasla daha düşük olduğu ve Tobin Q değişkeni harici diğer bağımlı değişkenler

için % 1 olduğu Tobin Q değişkeni içinse % 5 olduğu görülmüştür. Kontrol değişkenlerine bakıldığında ise Tablo 10 ile benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

SONUÇ

Araştırma çerçevesinde oluşturulan hipotezler özelinde yapılan analizlerin sonucunda hipotezlerin tamamının farklı anlamlılık düzeylerinde (%1, %5, %10) kabul edildiği görülmüştür.

- İşletmenin Kamuyu Aydınlatma Skoru'nun EBITDA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır. (H₁)
- İşletmenin Kamuyu Aydınlatma Skoru'nun ROA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. (H₂)
- İşletmenin Kamuyu Aydınlatma Skoru'nun TOBIN Q oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmuştur. (H₃)
- İşletmenin Kamuyu Aydınlatma Skoru'nun PD/DD oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğuna ulaşılmıştır. (H₄)
- İşletmenin Çevresel Skoru'nun EBITDA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. (H₅)
- İşletmenin Çevresel Skoru'nun ROA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. (H₆)
- İşletmenin Çevresel Skoru'nun TOBIN Q oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. (H₇)
- İşletmenin Çevresel Skoru'nun PD/DD oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmuştur. (H₈)
- İşletmenin Sosyal Skoru'nun EBITDA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğuna ulaşılmıştır. (H₉)
- İşletmenin Sosyal Skoru'nun ROA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. (H₁₀)
- İşletmenin Sosyal Skoru'nun TOBIN Q oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. (H₁₁)
- İşletmenin Sosyal Skoru'nun PD/DD oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. (H₁₂)
- İşletmenin Kurumsal Yönetim Skoru'nun EBITDA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu gözlenmiştir. (H₁₃)
- İşletmenin Kurumsal Yönetim Skoru'nun ROA oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmuştur. (H₁₄)

- İşletmenin Kurumsal Yönetim Skoru'nun TOBIN Q oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğuna ulaşılmıştır. (H₁₅)
- İşletmenin Kurumsal Yönetim Skoru'nun PD/DD oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. (H₁₆)

Kamuyu Aydınlatma Skoru (ESG)'nun EBITDA, ROA, TOBIN Q ve PD/DD oranlarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıkladığı ve finansal performansın artışına katkı sağladığı görülmüştür. Çevresel Skor'a bakıldığında ise EBITDA dışında diğer finansal göstergeler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, çevresel skorun yükselmesiyle finansal performansın artabileceğini göstermektedir. Sosyal Skor incelendiğindeyse, ROA, TOBIN Q ve PD/DD oranları üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu, EBITDA üzerinde bir etkisi olmadığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar da sosyal skorun finansal performansı olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Kurumsal Yönetim Skoru gözlemlendiğinde, EBITDA, ROA ve PD/DD oranları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu, ancak TOBIN Q üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuç da işletmelerin kurumsal yönetim skorlarının artması halinde finansal performanslarının da artabileceğine işaret etmektedir. Ulaşılan sonuçlar Gillan vd. (2010), Friede vd. (2015), Tarmuji vd. (2016), Yu vd. (2018), Xie vd. (2019), Huang (2021), Mohammad ve Wasiuzzaman (2021), Şişman ve Çankaya (2021), Chen ve Xie (2022), Çetenak vd. (2022), Xiao (2023) tarafından bulunan sonuçlara paraleldir. Garcia vd. (2017), Grisales ve Caracuel (2021) tarafından ulaşılan sonuçların ise aksi yönünde sonuçlar elde edilmiştir.

Sonuç olarak, işletmelerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim konularındaki finansal olmayan bilgilerini paydaşlarına sunarken gösterdikleri şeffaflığın, finansal performanslarını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu durum, işletmelerin finansal performanslarını geliştirmek için finansal olmayan bilgilerinin sunumundaki şeffaflık düzeylerini artırmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Gelecek araştırmalarda, bu araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan daha farklı endüstriler ve bölgeler üzerinde nasıl değiştiği incelenebilir ayrıca zamansal açıdan da farklı periyotlar üzerinde araştırmalar yapılarak ulaşılan sonuçların literatüre kazandırılması sağlanarak işletmelerin finansal olmayan bilgilerini yayınlama konusunda daha şeffaf olmaları teşvik edilebilir.

EXTENDED ABSTRACT

The efforts of businesses to ensure sustainability depend on continuously improving their financial performance. Many factors affect the financial performance of businesses, and by considering these factors, businesses need to enhance their financial performance sustainably. One crucial element is the transparency of the information presented to stakeholders. Transparency refers to the business's presentation of all financial and non-financial information—except for trade secrets—in a manner that is appropriate for stakeholders' needs: accurate, comprehensive, verifiable, understandable, comparable, timely, and analyzable. Various factors influence the decision-making processes of stakeholders. In this context, examples include stakeholders' personality traits, their attitudes toward risk, the importance of the decision,

environmental conditions, alternative options, time constraints, and other limitations in the decision-making process.

It is observed that as access to information has become easier over the years, uncertainties in business information have decreased, and stakeholders' decision-making processes regarding businesses have become more straightforward. With easier access to information, stakeholders' demand for information has also increased. As a result, businesses have tended to report more transparently to meet stakeholders' information demands. Besides the information required to be published by legislation, it is observed that additional information, not mandatory for disclosure, is also being included in annual reports. The growing demand for information has also led to the disclosure of non-financial information to the public.

Stakeholders tend to trust businesses more when they disclose both financial and non-financial information in their decision-making processes. Transparent businesses can be more effective in their activities by gaining the trust of their stakeholders, thereby increasing their financial performance. The aim of this research is to examine the relationship between the transparency levels of businesses in their reporting and their financial performance.

Within the scope of the research, the study analyzed whether the transparency levels of businesses in presenting their information on environmental, social, and corporate governance (ESG) issues to their stakeholders through reports affect their financial performance when accounting- and market-based financial performance indicators are considered. To determine the level of transparency in ESG issues, the Bloomberg Environmental, Social, and Corporate Governance Disclosure Score, published by Bloomberg and quantitatively evaluating businesses' disclosures on these issues, was used. To determine financial performance levels, accounting-based indicators such as Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation, and Amortization (EBITDA) and Return on Assets (ROA) were used. Among the market-based indicators, the TOBIN Q ratio and Market Value/Book Value (P/B) ratio were considered. The research also included control variables such as Business Size, Business Age, Financial Leverage Ratio, Current Ratio, Big Four audit status, and countries' Gross Domestic Product (GDP) values. The study was conducted on businesses operating in developing countries whose data were accessible between 2010-2019, and analyses were performed using the panel data analysis method. To ensure the accuracy and consistency of the analyses, robust estimator methods such as the Arellano, Froot and Rogers Estimator, and the Driskoll-Kraay Estimator were used.

In the modeling, care was taken to ensure there was no multicollinearity problem between the dependent and independent variables, and the relationships between the variables were tested with correlation analyses. Model analyses were performed using the Arellano, Froot and Rogers Estimator, and the Driskoll-Kraay Estimator. In the analyses conducted with both estimators, it was concluded that the models were significant. It was observed that the Public Disclosure Score (ESG) explained EBITDA, ROA, TOBIN Q, and P/B ratios in a statistically significant way, contributing to the increase in financial performance. When the Environmental Score was examined, it was determined that it had a positive and significant effect on all financial indicators except EBITDA. These results indicate that financial performance can increase with a higher environmental score. When the Social Score was examined, it was observed to have a

significant effect on ROA, TOBIN Q, and P/B ratios, but no effect on EBITDA. These results suggest that the social score can positively affect financial performance. When the Corporate Governance Score was analyzed, it was found to have a significant effect on EBITDA, ROA, and P/B ratios, but no effect on TOBIN Q. This result indicates that if companies' corporate governance scores increase, their financial performance may also improve. The results obtained align with those found by Gillan et al. (2010), Friede et al. (2015), Tarmuji et al. (2016), Yu et al. (2018), Xie et al. (2019), Huang (2021), Mohammad and Wasiuzzaman (2021), Şişman and Çankaya (2021), Chen and Xie (2022), Çetenak et al. (2022), Xiao (2023). Conversely, different results were obtained by Garcia et al. (2017), and Grisales and Caracuel (2021).

In conclusion, it was determined that the transparency shown by businesses when presenting their non-financial information on ESG issues to their stakeholders positively affects their financial performance. This finding reveals that businesses need to increase their transparency levels in presenting their non-financial information to improve their financial performance. In future studies, how the findings of this research change across different industries and regions can be examined. Additionally, by conducting studies over different time periods, the results can be further added to the literature, thereby encouraging businesses to be more transparent in publishing their non-financial information.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Çalışma tek yazarlıdır. / The study has a single author.

KAYNAKÇA

Akkaya, F. A. (2024). Turizm endekslerindeki işletmelerin piyasa performansları, finansal performansları ve ESG performansları arasındaki entegre dinamiklerin keşfi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 150-168.

Aras, G., Tezcan, N., Kutlu Furtuna, Ö., & Hacıoğlu Kazak, E. (2020). Çok boyutlu kurumsal sürdürülebilirlik bankacılık sektörü değerlemesi. *Yıldız Teknik Üniversitesi Finans Kurumsal Yönetim ve Sürdürülebilirlik Merkezi (CFGs) Yayınları*.

Bennouri, M., Chtioui, T., Nagati, H., & Nekhili, M. (2018). Female board directorship and firm performance: What really matters? *Journal of Banking & Finance*, 88, 267-291.

Bumin, M., Ertugrul, A., (2023). Analysis of the relationship between sustainability scores and financial performance of the companies in the BIST sustainability index. *PressAcademia Procedia (PAP)*, V.18, 57-62.

Chen, L., Han, M., Li, Y., Megginson, W. L., & Zhang, H. (2022). Foreign ownership and corporate excess perks. *Journal of International Business Studies*, 1-22.

Chen, Z., & Xie, G. (2022). ESG disclosure and financial performance: Moderating role of ESG investors. *International Review of Financial Analysis*, 83, 102291.

Çetenak, E. H., Ersoy, E., & Işık, Ö. (2022). ESG (çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim) skorunun firma performansına etkisi: Türk bankacılık sektörü örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (63), 75-82.

Doğan, M., Kevser, M., & Altınay, A. T. (2022). ESG skorları ile firma performansı arasındaki ilişki: BRICS ülkelerinden kanıtlar. 25. *Finans Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 396-408.

Duque-Grisales, E., & Aguilera-Caracuel, J. (2021). Environmental, social and governance (ESG) scores and financial performance of multilatinas: Moderating effects of geographic international diversification and financial slack. *Journal of Business Ethics*, 168(2), 315-334.

Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. (2015). ESG and financial performance: Aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of sustainable finance & investment*, 5(4), 210-233.

Garcia, A. S., Mendes-Da-Silva, W., & Orsato, R. J. (2017). Sensitive industries produce better ESG performance: Evidence from emerging markets. *Journal of cleaner production*, 150, 135-147.

Giannarakis, G., Konteos, G., & Sariannidis, N. (2014). Financial, governance and environmental determinants of corporate social responsible disclosure. *Management decision*, 52(10), 1928-1951.

Gillan, S., Hartzell, J. C., Koch, A., & Starks, L. T. (2010). Firms' environmental, social and governance (ESG) choices, performance and managerial motivation. *Unpublished working paper*, 10.

Karyağdı, N. G., & Şit, A. (2023). İşletmelerin ESG performanslarının sermaye maliyeti ve finansal performansına etkisi: BIST Sürdürülebilirlik-25 Endeksi üzerine bir uygulama. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(2), 277-292.

Huang, D. Z. (2021). Environmental, social and governance (ESG) activity and firm performance: A review and consolidation. *Accounting & finance*, 61(1), 335-360.

Jiang, K., Chen, Z., Rughoo, A., & Zhou, M. (2022). Internet finance and corporate investment: Evidence from China. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 77, 101535.

Karaçayır, E., & Afşar, A. (2024). The effects of environmental, social, and governance performance on financial performance: The case of Borsa Istanbul. *Trends in Business and Economics*, 38(1), 48-55.

Mohammad, W. M. W., & Wasiuzzaman, S. (2021). Environmental, Social and Governance (ESG) disclosure, competitive advantage and performance of firms in Malaysia. *Cleaner Environmental Systems*, 2, 100015.

Negara, N. G. P., Ishak, G., & Priambodo, R. E. A. (2024). The Impact of ESG Disclosure Score on Firm Value: Empirical Evidence From ESG Listed Company in Indonesia Stock Exchange. *European Journal of Business and Management Research*, 9(2), 114-118.

Özer, G., Aktaş, N. ve Çam, İ., (2023). Environmental, social, and governance (ESG) scores and financial performance of publicly listed companies in Turkey. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(2), 337 – 353. Doi: 10.17153/oguibf.1239759

Şeker, Y., & Güngör, N. (2022). Does ESG Performance Impact Financial Performance Evidence from the Utilities Sector. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 24 (MODAVICA Özel Sayısı), 160–183.

Şişman, M. E., & Çankaya, S. (2021). Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ESG) verilerinin firmaların finansal performansına etkisi: Hava yolu sektörü üzerine bir çalışma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 73-91.

Tamimi, N., and, & Sebastianelli, R. (2017). Transparency among SandP 500 companies: an analysis of ESG disclosure scores. *Management Decision*, 55(8), 1660–1680. <https://doi.org/10.1108/MD-01-2017-0018>

Tarmuji, I., Maelah, R., & Tarmuji, N. H. (2016). The impact of environmental, social and governance practices (ESG) on economic performance: Evidence from ESG score. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 7(3), 67.

Tatoğlu, F. Y. (2018). *Panel Veri Analizi*. Beta: İstanbul.

Tatoğlu, F. Y. (2020). *İleri Panel Veri Analizi (4. Baskı)*. Beta Basım Yayım Dağıtım: İstanbul.

Temiz, H., & Özdemir, F. S. (2023). Finansal olmayan bilgilerin kamuya açıklanmasında yönetim kurulu yapısının rolü: Gelişmekte olan ülkeler örneği. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 23(69), 97-116.

Temiz, H., & Acar, M. (2023). Board gender diversity and corporate social responsibility (CSR) disclosure in different disclosure environments. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(5), 2247-2264.

Veeravel, V., Murugesan, V. P., & Narayanamurthy, V. (2024). Does ESG disclosure really influence the firm performance? Evidence from India. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 95, 193-202.

Yu, E. P. Y., Guo, C. Q., & Luu, B. V. (2018). Environmental, social and governance transparency and firm value. *Business Strategy and the Environment*, 27(7), 987-1004.

Yu, E. P. Y., & Van Luu, B. (2021). International variations in ESG disclosure–do cross-listed companies care more? *International Review of Financial Analysis*, 75, 101731.

Xiao, K. (2023). How does environment, social and governance affect the financial performance of enterprises? *SHS Web of Conferences* (Vol. 163, p. 04015). EDP Sciences.

Xie, J., Nozawa, W., Yagi, M., Fujii, H., & Managi, S. (2019). Do environmental, social, and governance activities improve corporate financial performance? *Business Strategy and the Environment*, 28(2), 286-300.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

6 ŞUBAT DEPREMLERİNİN ADIYAMAN KENT KİMLİĞİNE ETKİSİ¹

Murat SEZİK

Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İİBF, SBKY Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Ana Bilim Dalı
murat.sezik@inonu.edu.tr

0000-0003-4512-2346

Atıf / Citation: Sezik, M. (2024). 6 Şubat depremlerinin Adıyaman kent kimliğine etkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 418-440.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1521226>

Öz

Kültürel ve fiziksel bir mekân olan kent kimliktir ve kente kimlik kazandıran unsurlar çok yönlüdür. Bu kimlik unsurları arasında sivil mimari örnekleri, tarihi yapılar, kamu binaları, dini ve kültürel mekânlar gelecekle geçmiş arasında bağ kurduklarından öne çıkmaktadırlar.

Günümüz dünyasında kentlerin kimlik unsurları arasında yer alan kültür varlıklarına yönelik pek çok tehdit bulunmaktadır. Bunların en tehlikelisi ise doğal afetlerdir. Meydana gelen doğal afetler ile sadece kentlerin fiziki yapısı değil; aynı zamanda kenti ve toplumu geçmişi ile bağlayan değerler de zarar görmektedir. Bu afetlerden biri de 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleridir. Bu depremler 11 İli etkilemiş ancak Hatay, Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman illeri ciddi yıkımlarla karşılaşmıştır. Bu dört ilde geniş alanlarda meydana gelen yıkımlar sonucunda özellikle kent merkezleri, kente kimliğini veren tarihi ve kültürel yapılar önemli ölçüde zarar görmüştür. Bu nedenle kentlerin yeniden inşasında ve eski yapıların yenileriyle yer değiştirmesinde kentin doğal ve yapay çevre unsurlarının (kentin morfolojisi) korunması kentin kimliğini kaybetmemesi adına önem arz etmektedir. Dikkate alınması gereken diğer önemli bir husus ise yerel halkın kente yabancılaşmasının önlenmesidir.

Bu bağlamda araştırmanın amacı; Adıyaman ilinin kent kimliğini oluşturan fakat depremlerden zarar gören kültürel varlıkların tespitinin yapılması, beraberinde kültürel varlıkların yeniden ihyası, kentin sağlıklı planlanması ve yerel yönetimler için bir yol haritasının önerilmesidir. Araştırmada literatür taraması, belge toplanması, görüşmeler yapılması ve gözlemlere dayalı nitel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için İnönü üniversitesi ile Adıyaman Valiliği arasında yazışmalar yapılmış ve gerekli belge ve bilgiler resmi kanallardan toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent Kimlikleri, Deprem, Kültürel Miras, Yerel Yönetimler.

¹ Bu araştırma 16-18 Mayıs 2024 tarihlerinde Munzur Üniversitesinde gerçekleştirilen KAYFOR 24' de sunulan tebliğin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

THE EFFECT OF FEBRUARY 6 EARTHQUAKES ON ADIYAMAN CITY IDENTITY

Abstract

The city, as a cultural and physical space, is inherently characterized by its identity, which is shaped by various elements. Among these identity elements, examples of civil architecture, historical structures, public buildings, and religious and cultural sites stand out as they establish a connection between the past and the future.

In today's world, there are numerous threats to the cultural assets that constitute the identity elements of cities. Among these threats, natural disasters pose the most significant risk. Natural disasters not only affect the physical structures of cities but also damage the values that connect the city and its society with their past. One such disaster was the 6th February 2023 Earthquakes in Adiyaman Province. These earthquakes affected 11 provinces, but Hatay, Kahramanmaraş, Malatya, and Adiyaman provinces experienced severe destruction. As a result of the widespread destruction in these four provinces, particularly in urban centers, historical and cultural structures that define the identity of the city suffered significant damage. Therefore, preserving the natural and artificial environmental elements (the morphology of the city) is crucial for cities not to lose their identity during reconstruction and the replacement of old structures with new ones. Another important consideration is preventing the alienation of the local population from the city.

In this context, the purpose of this study is to identify the cultural assets that constitute the urban identity of Adiyaman Province, but have been damaged by earthquakes, and to propose a roadmap for the revival of these cultural assets, healthy urban planning, and local governments. The study utilized a qualitative method based on literature review, document collection, interviews, and observations. In order to carry out the research, correspondence was made between İnönü University and Adiyaman Governorship and the necessary documents and information were collected through official channels.

Keywords: Urban Identities, Earthquake, Cultural Heritage, Local Governments.

GİRİŞ

Kent kimliği denildiğinde ilk akla gelen bir kenti diğerlerinden farklı kılan, o kente özgü niteliklerin tamamıdır. Bunlar literatürde doğal ve yapay kimlik özellikleri olarak iki başlık altında ele alınmaktadır. Kentin topografyası, iklim özellikleri, bitki örtüsü ve jeolojik yapısı doğal kimlik unsurları olarak kabul edilirken, kentin mimari eserleri, meydanı, kent mobilyaları ise kent kimliğinin yapay unsurları olarak kabul edilmektedir (Oktay, 2011:9, Ekşi, 2019:33)

Bir kentin inşa edilmesi süreci ele alındığında kentler, insan iradesinin doğal çevre üzerine etki ederek oluşturduğu yaşam alanlarıdır. Bu nedenle kentleri, onu ortaya çıkaran iradenin kimliğini ve inşa etme felsefesini ortaya koyduğu mekânlar bütünü olarak da görebiliriz. Ökten'e göre kent (2018: 19), bir medeniyet tasavvurunun ve bu tasavvura göre yaşayan cemiyetin eseridir. Bu eser toplumun kimliğini deklere etme ihtiyacından ortaya çıkmaktadır. Tanpınar'ın Beş Şehir eserinde İstanbul'a ilişkin "Ecdadımız, inşa etmiyor, ruh ve imanlarını maddeye geçirdiklerinden taş, ellerinde canlanıyordu, bir ruh parçası kesiliyordu" (2012: 148) ifadesi, kentin inşasında medeniyet tasavvurunun taşa nasıl işlendiğini göstermesi açısından önemlidir. Her bir kentin kendine has bir ruhu ve kimlik özelliği olduğu Mesnevi'de geçen bir hikâyede de zikredilmektedir. Bu hikâyede hastasını tedavi eden bir hekim hastasına önce memleketini sorar, sonra ekler "çünkü her memleket halkının ilacı başka başkadır", her memleketin kendine özgü bir ruhu vardır ve o memleketin havası, suyu, iklimi, yaşam şekli, hissiyatı, dolayısıyla ilacı, dermanı farklı olur (Alver, 2012: 19).

Maurice M. Cerasi (1999: 81) ise "Her uygarlık kendi kentlerini, onların biçimlerini karşı karşıya kalmış olduğu coğrafya ve miras kalan tarihi ile yaratmaktadır" yaklaşımıyla coğrafya ve

tarihin uygarlığın ayak uydurmak zorunda olduğu alın yazısı olarak değerlendirmektedir. Bu haliyle kent kimliklerinin bir bileşen olduğu, yaşanmışlıklar (tarih), kentin coğrafyası (Morfolojisi), kentte yaşayanların dünya algısı (Tasavvur) ve yaşam tarzı gibi yapıcı elemanlardan oluştuğu ifade edilebilir. Bir kente kimlik veren öğeler; camiler, kiliseler, tapınaklar veya görkemli anıtsal yapılar olabileceği gibi küreselleşmeyle birlikte daha anlamlı hale gelen kültürel farklılıklar da kimliği oluşturan yapıcı elemanlar olarak sayılabilir. Bir kentin bir kimlikle bütünleşmesi kent sakinlerinin bu kimlik öğelerini benimsemesiyle mümkündür. Rousseau, “yapılar bir kent doğururlar, ama bir siteyi yapan yurttaşlardır” derken kentte ikamet edenlerin yaşadıkları kentten ayrı düşünülmemeyeceğini vurgulamıştır (Rousseau’dan akt. Bumin, 2010: 56). Kente kimlik özelliği kazandıran imgelerin oluşmasında efsaneler de oldukça önemlidir. Efsanelerde yaratılan kent imgesi anlatılarıyla o kentte var olan meşhur unsurun, başka kentlerde de olabilecek iklim özellikleri, dağ, nehir, meyve, yemek veya türbe gibi unsurların sadece o kente has olma izlenimini bırakmaktadır. Örneğin Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde seçtiği kent imgeleri tesadüfi değildir. Seçilen imgelerin her biri geçmişle bağlantılı kişilerin tecrübeleri, kendi zihinsel belleğindeki bilgiler ve kolektif belleğin izlerini taşımaktadır (Akkaya, 2016: 121). Evliya Çelebi’nin kent imgelerine dair göndermelerinin günümüzde dahi geçerli olduğu Bitlis, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, İstanbul, İzmir, Manisa ve Trabzon illeri özelinde hazırlanan çeşitli turizm rehberlerinde, broşürlerde ve kitaplarda görülmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte bir kentin kimliği ve onun ayırt edici özellikleri büyük bir önem kazanmakla birlikte tartışmalı bir hale de gelmiştir. Özellikle çok katmanlı geçmişleri olan kentler söz konusu olduğunda, hangi geçmişin muhafaza edileceği veya ön plana çıkarılacağı hususu hayati önem taşıyan bir tartışma konusu olabilmekte, hatta politik bir sorun haline gelebilmektedir (Bartu, 2009: 44). Kent kimliklerinin korunmasına yönelik tartışma yaratan konulardan bir diğeri ise bu konunun kültür endüstrisinin kaynağı haline gelmiş olmasıdır (Mutlu, 2020: 67). Bunun sonucu olarak kentlerde, kentsel bellek oluşturma, kentin etnografyasını yansıtan müzeler oluşturma, kültür merkezleri kurma çabaları yaygınlaşmıştır. Dünyada İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başlayan kent kimliklerini koruma ve kültür endüstrisi oluşturma düşüncesi 1970’li yıllarda hız kazanmıştır (Özdemir, 2012: 10). Bu durum Türkiye’de yerel kalkınma bağlamında yerel siyasetçiler tarafından 1980’lerden sonra fark edilmiş ve kent yöneticileri tarafından kendi kentlerini cazibe merkezi haline getirebilmek için tarihi mirası sıklıkla kullanmışlardır.

Araştırmanın hipotezi “*Şubat Depremleri Adıyaman’ın kent kimliğine önemli ölçüde zarar vermiştir.*” cümlesiyle ifade edilebilir. Fakat araştırma sınırlandırılarak kent kimliği öğeleri arasında yer alan yapay çevre unsurları ve sosyo-kültürel kimlik öğelerinden olan mahalleli ve mahalle üzerine odaklanmıştır. Araştırmada literatür taraması, belge toplanması, görüşmeler yapılması ve gözlemlere dayalı nitel yöntem kullanılmıştır. Ayrıca, araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için İnönü üniversitesi ile Adıyaman Valiliği arasında yazışmalar gerçekleştirilmiş ve neticede gerekli belge ve bilgiler toplanmıştır.

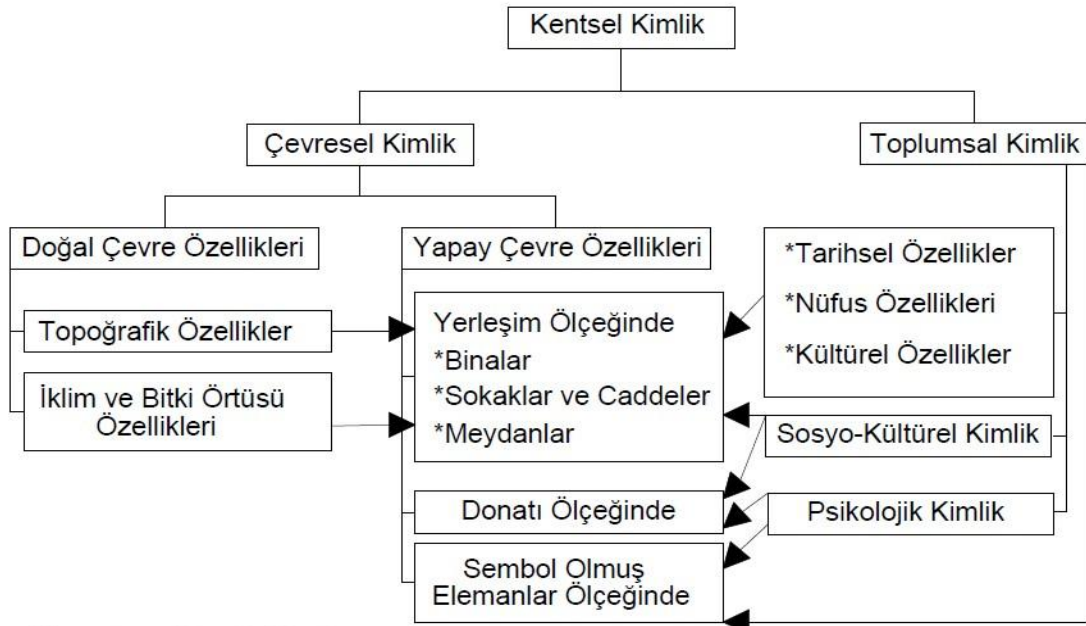
Araştırmanın amacı Adıyaman ilinin kent kimliğini oluşturan fakat depremlerden zarar gören kültürel varlıklarının tespitinin yapılması, beraberinde kültürel varlıkların yeniden ihyası ve kentin sağlıklı planlanması için yerel yönetimlere öneriler yapılmasıdır.

1. Kimlik Kavramı ve Kent Kimliğini Oluşturan Unsurlar

Kimlik kavramını, “bir kişinin kendi gözünde ve başkalarının gözünde ne olduğudur” şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu tanım kapsayıcı ve açıklayıcı olmakla beraber toplumsal bir varlık olarak insana özgüdür. Kent kimliği kavramı ise bir kentin adı anıldığında insanların aklına gelen ilk imaj veya imajlar bütünüdür. Kentin bir imgesi hem kentliler hem de başkaları tarafından kabul edilmesiyle o imge kentin kimlik özelliklerinden biri olarak kabul edilebilir (Bilgin, 2011: 39).

Kentsel kimlik, çevresel ve toplumsal kimlik öğelerinin toplamları neticesinde ortaya çıkan imgelerle hayat bulmaktadır. Çevresel kimlik unsurları da kendi arasında doğal çevre unsurları ve yapay çevre unsurları olarak tasnif edilmekte ve yapay çevre unsurları büyük ölçüde doğal çevre unsurlarından etkilenmektedir (Yeter, 2023:21). Örneğin kentin topografyası, iklim ve bitki örtüsü özellikleri, binaların konumunu, binalarda kullanılan yapı malzemeleri tercihini, cadde ve sokakların durumunu, kent meydanının büyüklüğü veya küçüklüğünü belirleyebilmektedir.

Şekil 1. Kent Kimliği Öğeleri

Kaynakça: (Es: 2015:8)

Bir kentte yaşayanların toplumsal kimliği ise tarih, kültür ve nüfus özellikleriyle şekillenmekte ve yapay çevre unsurları üzerinde etkili olmaktadır. Bu durum Şekil 1'in incelenmesiyle rahatlıkla görülecektir. 6 Şubat depremleri Adıyaman'ın kent kimliği öğeleri arasında yer alan yapay çevre özelliklerinden kabul edilen yerleşim ölçeğindeki binalarını,

sokaklarını, sembol olmuş kültürel varlıkları ve deprem sonrası yaşanan göçler nedeniyle de toplumsal kimlik ögesi olarak kabul edilen sosyo-kültürel kimlik öğelerini önemli ölçüde kaybetmiştir.

2. Kent kimliğinde Yapılı Çevre Unsurlarının Önemi

Kent kimliğini belirleyen en önemli figür, kolektif belleğin bir izdüşümü olarak mekânda ortaya çıkan yapıli unsurlardır. Bu mekânlar özel, kamusal alanlar ve yarı kamusal alanlar olarak ayrılmakta ve her biri ortak kültürü ve kimliği biçimlendirmektedir. Kentin özel alanları bireyin kişisel özelliklerini geliştirirken, kamusal alanlar ise bireylerin toplumsallaşması ve sosyal ilişkilerinin gelişmesine aracılık etmektedir. Kentin kamusal mekânlarının en temel özelliği özel mekânın dışlayıcı karakterinin aksine kentlileri bir araya getirdiği için toplayıcı, çeşitli faaliyetler için davet edici ve etkinliklere dâhil edici karakterinin olmasıdır (Taşçı, 2014: 85). Ayrıca kamusal mekânlar kent kimliğinden etkilenip şekillenen yerlerdendir.

İnsanın ecdadından alıp sonraki kuşaklara aktardığı değerler ve kültürel miras, kentte kendini süreklilik içinde ve fiziksel olarak ortaya koyar. Kentin mimarisi, yollarıyla, köprüleriyle, kemerleriyle, evleriyle, anıtlarıyla ve mabetleriyle dünyanın insan yapısı olduğunu hatırlatmaktadır (Erzen, 2017: 117). Kentlerin eski yapıları sadece güzel oldukları için değil, geçmiş ve şimdi ile bağ kurduğu ve insanın fani bir varlık olduğunu hatırlattığı için anlamlıdır. Nitekim insanoğlu ölse bile bilinmek istemektedir. Bunu Anadolu coğrafyasında hüküm süren medeniyetlerin neredeyse tamamında görmek mümkündür. Dolayısıyla başta Roma İmparatorluğu olmak üzere, Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu durum izlenebilir. Zira insan yeryüzünde var olduğu günden bu yana hem çevresi hem de kendisiyle meşgul olmuş nazari- ameli bütün faaliyetlerini “manalı bütünlükler” şeklinde ortaya koymaya çalışmıştır (Karagöz, 2023: 55).

Roma imparatorları iktidarlarının anıtlarda ve kamu binalarında görülmesini istemişlerdir. Roma, etkisi altına giren her bir tarafa tanrılar adına imparatorluk anıtları inşa etmiş ve bu yapıların heybetiyle insanları etkileyerek itaat etmelerini sağlamışlardır (Sennett, 2011: 77). Roma'nın sloganı “bak ve itaat et” daha sonraki dönemlerde Piskopos kentlerinde de katedraller ve manastırlar üzerinden kendini göstermiştir. Osmanlı'da ise geleneksel dönemin yapıları olarak cami, bedesten, imaret, kervansaray, medrese gibi yapı unsurları kente kimlik veren mimari yapılar olarak öne çıkmaktadır. Oscar Niemeyer'ın “eskiden de günümüzde olduğu gibi mimariye önem verilirdi ve mimarlık bir güç gösterisi olarak kullanılırdı, oysa insanların evren karşısındaki durumu bir karınca gibi” (2013: 32) değerlendirmesi insanın dünyaya bir işaret bırakma arzusunu göstermesi açısından önemlidir.

Selçuklu ve Osmanlı'da kentlere kimlik kazandıran en önemli yerlerden birisi de mezarlıklardır. “Sessiz Şehir” olarak da adlandırılan mezarlıkların kentlere kimlik verme özelliği günümüzde de devam etmektedir. Nitekim mezarlıklar toplumların tarihi, arşivi ve hazinesi konumundadır. Mezarlıklar şehrin ister orta yerinde ister kenarında konumlandırılmış olsun sessiz uyarıcı ve insana ne olduğunu hatırlatıcı bir misyonu yerine getirmektedir (Erdem, 2020: 54). Osmanlı'da modern dönemle beraber kentlere kimlik kazandıran medrese, cami ve

mezarlıklar yerine, kamusal yapılar öne çıkmaya başlamış ve bunların yerini hükümet konakları, belediye sarayları, saat kuleleri olarak, kent merkezlerinin kurucu mekânları haline gelmişlerdir (Yeşilbaş, 2021: 74).

Sonraki süreçte Osmanlı bakiyesi olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'yle beraber yapılı çevre unsurlarının tasavvurunda mimari, ülkenin Osmanlı ve İslami geçmişinden koparak, milliliği modern olanla uzlaştırıldığı bir düzleme yerleştirilmiştir. Fakat bu dönem, modern kent mimarisinin yeni bir siyasal düzenle ya da ideolojiyle özdeşleştirilmesi sadece Türkiye'ye özgü bir şey olmamıştır. Bu dönem ortaya konulan modern formlar İtalya'daki Faşizm ve Sovyetler Birliği'ndeki Stalinizmden, Tel Aviv'i inşa eden Siyonizm'e kadar uzanmaktadır (Bozdoğan, 2015: 75). Hâkim devlet zihniyeti yeni zevkler ve tercihleri meşrulaştırarak Osmanlı modernleşme süreciyle başlayan apartmanla ve betonla kurulan ilişkiyi Cumhuriyetle büyütür ve genişleterek pekiştirmiştir.

3. 6 Şubat Depremlerinin Adıyaman Kent Kimliği Üzerindeki Etkileri

Güneydoğu Anadolu bölgesinin batısında bulunan ve Akdeniz Bölgesi ile birleşen noktada yer alan Adıyaman, Anadolu'nun bilinen en eski yerleşim yerlerinden biridir. Kentin Kuzey yönünde Malatya, Batı yönünde Kahramanmaraş, Güneybatı yönünde Gaziantep, Güneydoğu yönünde Şanlıurfa ve Doğu yönündeyse Atatürk Barajı bulunmaktadır. Merkez ilçe dâhil 9 ilçesi ile 406 köyü bulunan Adıyaman'ın ilçeleri Merkez, Besni, Çelikhân, Gerger, Gölbaşı, Kâhta, Samsat, Sincik ve Tut şeklinde sayılabilir. Adıyaman da tarih boyunca farklı isimlerle farklı medeniyetlerin egemenliğinde kaldığı için zengin bir kültürel ve tarihi mirasa sahip bir kenttir. Adıyaman ve çevresi yüzyıllar boyunca Asurlular, Persliler, Makedonlar gibi farklı egemenlikler görmüş, Kommagene Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu gibi farklı devletlerin önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur (Dalyan, 2023: 343).

Osmanlı'da Tanzimat Dönemi'nde ilçe olan Adıyaman, 1849 yılında sancak hâline getirilmiş ve Diyarbakır'a bağlanmıştır. 1859 senesinde Malatya'nın sancak olmasıyla yeniden ilçe hâline dönüştürülmüş ve Malatya'ya bağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar da Adıyaman, Malatya'nın bir ilçesi olarak kalmıştır. 1923 yılında Cumhuriyete geçişle beraber Türkiye'de hemen her alanda olduğu gibi idari yapıda da köklü değişiklikler yaşanmış ve 1928 yılı Aralık ayında daha önce Malatya'ya bağlı bir kaza olan "Hısnımansur" ismi "Adıyaman" olarak değiştirilmiştir (Gülen, 2021: 360). 1954 seçimlerinden sonra Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü'nün memleketi Malatya'nın bölünmesi ve Adıyaman ilinin kurulması gündeme gelmiş, Parlamentoda yapılan kanun tasarısı görüşmelerinde Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri tasarıyı desteklemişler, fakat bu yeni vilayete bağlanacak ilçelerin hangileri olacağı konusunda itirazlar olmuştur (Gündüz, 2019: 1234). Neticede, Adıyaman 1 Aralık 1954 tarihinde 6418 sayılı Kanunla Malatya'dan ayrılarak müstakil il haline gelmiştir.

Adıyaman zengin kültürel ve tarihi mirasa sahip kentlerden birisi olmasına rağmen birçok Anadolu kenti gibi planlı bir kentleşme süreci geçirmemiştir. Bu plansızlık ve kent kimliğine değer katan kent imajlarının, kentin tarihsel kimliğini koruyan dokuları merkeze alan bir politikanın

benimsenmemesi neticesinde Adıyaman çok şey kaybetmiştir. Öztürk, Olgun ve Toprak (2019: 244), tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada Adıyaman'ın yüzyıllara dayanan uzlaşılı kültürünün, yerel kültürle bütünleştiği bir huzur şehri olduğu, bunun da kentlilik bilincinin gelişmesi açısından uygun bir temel oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu durum Adıyaman'a "Huzur Şehri" kimliği kazandırmaktadır. Bununla beraber kentin tarihini, sahip olduğu kültürel değerleri tanıyan ve bunları tanıtan bireylerin sayısı artırılmamış, başka bir ifadeyle önce belli aidiyetler temelinde yükseltilmiş bir kent kültürünün oluşması ve yaygınlaştırılması gerçekleştirilememiştir.

4. 6 Şubat Depremlerinin Kültür Varlıkları Üzerinde Oluşturduğu Etkiler

Adıyaman ili köklü tarihi ve kültürel birikimiyle Anadolu'nun öne çıkan kentlerinden biridir. Kalesini, ibadet mekânlarını, tarihi ticari mekânlarını, tarihi eğitim kurumlarını ve sivil mimari örneklerini 6 Şubat depremlerine kadar olan süreçte korumayı başaran Adıyaman ili yaşanan depremlerden en çok etkilenen dört ilden biri olması nedeniyle önemli bir yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Deprem araştırmaları dairesi tarafından hazırlanan ve Adıyaman'ın deprem riski alanlarını gösteren haritadan da anlaşılacağı üzere kentin tamamı deprem riski altındadır. Nitekim haritadan da anlaşılacağı üzere kentin önemli bir kısmı birinci derece deprem riski altındayken diğer yarısı da ikinci derece deprem riski altındadır ve bu yıllar önce kayıtlara geçirilmiştir.

Şekil 2. Adıyaman Deprem Bölgeleri Haritası

Kaynak: Deprem Araştırmaları Dairesi, Ankara

Şekil 2'den de anlaşılacağı üzere merkez ve ilçeleri çok ciddi deprem tehdidi altında olan Adıyaman 6 Şubat 2023 depremlerinden en çok etkilenen illerden biri olmuştur. Resmi kayıtlara göre 8387 kişinin hayatını kaybettiği depremlerde 1485 bina yıkılmış, 68 bin yapı hasarlı hale

gelmiş, 6108 yapının ise acil yıkılması gereken ağır hasar aldığı tespit edilmiştir. Kentin kimliğinin oluşmasında önemli katkıları olan kültürel varlıklar da bu depremden önemli ölçüde etkilenmiştir.

Makaleyi kaleme alan araştırmacının üç yıl bulunduğu Adıyamanda ilin kültür ve sanat faaliyetleri bağlamında çeşitli STK'larla yürütülen çalışmalarda ilin kültürel varlıklarını ve ibadet mekanlarını çeşitli öğrenci gruplarıyla defalarca ziyaret etmenin verdiği avantajla deprem sonrasında da aynı mekanlar gezilmiş ve yapılan faaliyetler yetkililerle değerlendirilmiştir. Örneğin kentin ibadet mekânlarından olan Mor Petrus Mor Pavlus Kilisesi, Ulu Cami, Kap Cami, Yeni Pınar Cami, Kurşunlu Cami ve İndere cami gibi kentin hatta bölgenin önemli tarihi yapıları önemli zararlar almıştır. Depremler sonucunda kentin sivil mimari örnekleri arasında sayılan Keleş Konağı, Yusuf Bozat Konağı ve Besni Kargalı Konağı da zarar görmüştür. Bu çalışmada sadece Adıyaman merkez ilçede yer alan kültürel varlıklar ve mahalleler üzerinde durularak çalışma alanı sınırlandırılmıştır.

Araştırma kapsamında deprem sonrası sürecin daha iyi kavranılabilmesi ve kentin geleceğine ilişkin öngörülerde bulunabilmek adına kentin farklı yerlerinde katılımcı gözlem gerçekleştirilmiş, kültür varlıklarının durumunu öğrenebilmek için İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yetkilileriyle, mahallelerdeki yıkımın boyutunu daha iyi anlayabilmek için İl Acil Afet Müdürlüğü yetkilileriyle ve yerel yönetimler bağlamında kentin önemli katılımcı kurumlarından olan kent konseyi genel sekreteri ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiş ve kentin kimliğinin korunmasına ilişkin görüşler karşılıklı olarak paylaşılmıştır. Son olarak kent sakinleriyle odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler çalışmanın şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Zira çalışmanın il merkezi ile sınırlandırılması çalışmanın kapsamı doğrultusunda yapılan görüşmeler neticesinde kararlaştırılmıştır.

4.1. Mor Petrus Mor Pavlus Kilisesi

Mara Mahallesi'nde bulunduğu sokağa da ismini veren kilise, düz damlı ve basit planlı kilisenin 1888 yılında ve 1905 yılında iki kez onarıldığı ve kitabesinin 1905 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Kilisenin bulunduğu alan, ilk kez 1701 yılında Metropolitlik kurulmak amacıyla atılan Meryemana kilisesinin temelleri olarak bilinmektedir (Yılmaz, 2019: 4). Kilise günümüzde Süryani Cemaati tarafından kullanılmaktadır

Resim 1. Mor Petrus Mor Pavlus Kilisesi deprem öncesi ve sonrası

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü²

Depremde zarar gören kilisede hasar tespit çalışmalarına hemen başlandığı ve restorasyon hazırlıklarının devam ettiği söylenebilir.

4.2. Ulu Cami

Adıyaman il merkezinde bulunan ve kalenin batı yamacında yer alan Ulu Cami, doğuya doğru eğimli bir arazi üzerine kurulmuştur. Merkezi kubbeli, kare plan üzerine, düzgün kesme beyaz taştan inşa edilen caminin doğu ve güney cepheleri, sokağa bakmaktadır. 6 Şubat depremlerine kadar ibadete açık olan cami ilk olarak Dulkadir Beyliği döneminde yapıldığı bilinmektedir. Fakat caminin hangi bey tarafından yaptırıldığı ihtilaflıdır. Bir kısım araştırmacılar mabedin Dulkadirli hükümdarı Alaüddevle Bozkurd (1479-1515) Bey tarafından yaptırıldığını ifade etmekte bir kısmı da Adıyaman'ın idaresinden sorumlu Durak Bey tarafından inşa edildiğini belirtmektedir (Altın, 2016: 1226).

Caminin bugünkü şeklini 1863 yılında aldığı bilinmektedir. Adıyaman'ın ilk Cuma camisi olarak yapılan Adıyaman Ulu Camisinin merkezi konumu, mimari yapısı ve tarihçesi ile kentin kimliğine değer katmaktadır.

Resim 2. Adıyaman Ulu Cami deprem öncesi ve sonrası

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

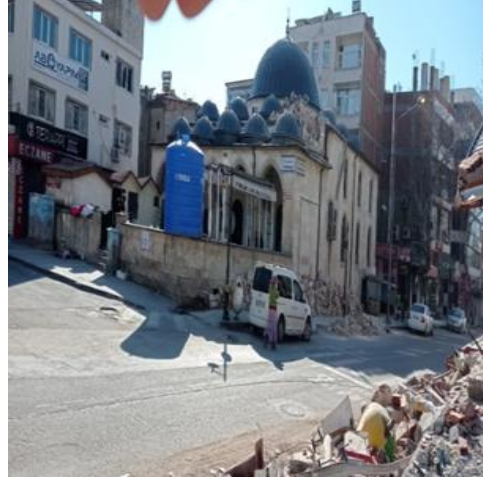
4.3. Yeni Pınar Camii

Adıyaman şehir merkezindeki Yenipınar Mahallesi'nde bulunan cami Kitabesindeki bilgiye göre 1720'de Hacı Mahmut tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Cami kesme taştan yapılmış

²Görseller Adıyaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/adiyaman>) ve Anadolu Ajansı'nın (<https://anadoluimages.com>) sayfalarından izin alınarak kullanılmıştır.

olup 1985 yılında büyük oranda yıkılıp yeniden inşa edilmiştir. Dikdörtgen formda yapılan caminin kuzeyinde bir avlusu bulunmaktadır (Yurtbakan, 2023).

Resim 3. Yeni Pınar Camii

Kaynak: Anadolu Ajansı

4.4. Kap Cami

Hoca Ali tarafından 1768 yılında yaptırılan caminin giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeden anlaşıldığı kadarıyla 1923 yılında Hacı Mehmet Ali tarafından yenilediği bilinmektedir. Cami muhtemelen 1893 yılında meydana gelen Malatya merkezli 9 şiddetindeki depremde yıkılmış, bu depremde Adıyaman Ulu Camisi'nin de büyük oranda hasar görmüştür. 1934 yılında minaresinin üst kısmı yıldırım düşmesi sonucu yıkılmış ve daha sonra onarım görmüştür (Altın, 2017: 105).

Yapı en son 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Kap Cami Adıyaman'daki diğer tarihi yapılar gibi düzgün kesme taştan yapılmış olup bölgedeki tek örnek olarak üzeri bağdadi sıvalı ahşap bir kubbe ile örtülüdür. Caminin kuzey kısımda iki mihrabiyeli ve üzeri düz ahşap tavanlı son cemaat yeri bulunmaktadır. Kible duvarında bulunan mihrap mukarnas kavsaralı ve kesme taştan yapılmışken, minberi ceviz ağacındandır. Kuzeybatı kısmında bağımsız olarak yer alan minare; kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir.

Resim 4. Kap Cami

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

4.5. Tuz Hanı

Osmanlı döneminde inşa edilen, 200 yıldan fazla tarihi olan Tuz Hanı, taş mimarisi, kapıları ve duvarlarındaki ahşap süsleme ile günümüze ulaşan eserlerden birisidir. Kesme taş ve moloz taş kullanılarak yığma yapım tekniği ile tek ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. İki katlı bölümün alt katı hayvan barınağı, üst katı ise misafirhane olarak hizmet veren hanın restorasyonu 2021 tamamlanarak kentin turizmine kazandırılmıştır. Fakat yapı 6 Şubat 2023 depremlerinden oldukça fazla etkilenmiştir.

Resim 5. Tuz Hanı

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

4.6. Cumhuriyet İlkokulu

Cumhuriyet İlkokulu, Malatya Vilayetine bağlı Adıyaman Kazasının ilk ve en köklü eğitim kurumu olma özelliğine sahiptir. Genç Cumhuriyetle yaşıt olan okul 1925-1926 yılında eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlamış, daha sonra bina il halk kütüphanesi olarak hizmet vermiştir. Mevcut bina önceki binanın kuzey doğusuna düşen yerde bu binanın mimarisine uygun olarak kesme taşlarla iki katlı ve sekiz derslikli olarak 1933 yılında inşa edilmeye başlanmış ve 1937 yılında bitirilerek eğitim- öğretime açılmıştır.

Resim 6. Cumhuriyet İlkokulu

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

4.6. Keleş Konağı

Adıyaman ilinin merkezinde, kalenin eteğinde inşa edilmiş olan Keleş Konağı günümüze kadar gelebilmiş nadir sivil mimari örneklerinden biridir. Kesme taştan iki katlı olarak inşa edilen yapının alt katında değirmen bulunduğundan “değirmen evi” olarak da isimlendirilmektedir (Uzun ve Hanol, 2019: 42). 2015 yılında restore edilerek Adıyaman kültürünü gelecek nesillerle buluşturmak için hizmete açılan yapı da 6 Şubat depremlerinden zarar görmüştür.

Resim 7. Keleş Konağı

Kaynak: Anadolu Ajansı

5. 6 Şubat Depremlerinin Mahalle ve Mahalleli Üzerindeki Etkileri

Bir kente kimlik veren en önemli unsur mahalle ve burada yaşıyan insanlardır. Mahallenin kentin özü, temeli ve kent ilişkilerinin oluşma zemini olduğu ifade edilebilir. Mahallenin insan ilişkilerinin estetik, mimari, kültürel, toplumsal ve hukuki düzlemi olduğu da söylenebilir. Mahalleyi, kişinin öz bilincinin, kendiliğinin başkası tarafından tanınmasını sağladığı ve başkasıyla ilişkisinin temelinde yer aldığı, ikamet alanı olarak gören Lynch (1997: 92), kentin iki asli unsuru bulunduğunu, bunların yönetim merkezi/çarşı ve ikamet edilen yer olarak mahalle olduğunu vurgulamıştır.

Mahallenin dört önemli işlevi Alver (2013: 25) tarafından ele alınmış ve bunları, kentli bir bilinç oluşturmada bir filtre görevi görmesi, sivil inisiyatif alanı olması, yardımlaşma ve dayanışma fonksiyonu üretmesi ve bir eğitim alanı olması şeklinde saymıştır. Mahallenin bu özellikleri Osmanlı döneminde de oldukça öne çıkmıştır, zira Osmanlı şehirlisinin toplumsal kimliğini belirlemede mahalle oldukça önemlidir. Mahallelik toplumsal hayat içinde önemli bir kimlik biçimiydi. Kentliler için mahallenin itibarına gelecek herhangi bir hanel kendilerine gelmiş sayılmaktaydı (Yüksek, 2017: 21). Günümüzde de buna benzer fonksiyonlar nedeniyle, mahallelinin kentli bir kimlik kazanmasına, kentli ve medeni ilişkilere belli düzeylerde katılmasına, kenti özümseyen ve benimseyen bir bilinç edinip gerektiği zamanlarda sivil bir irade ortaya koymasına imkân tanımaktadır.

Sanayileşme ve kentleşme dönemi her ne kadar mahallenin dönüşümü açısından yeni bir süreci başlatmış olsa da mahallenin kent için en önemli birim olma özelliğine zarar vermemiştir. Mahallenin sokağı, camisi, kahvehanesi, çeşmesi, parkı, evleri gibi her bir mekânı onu diğer mahallelerden ayırmakla beraber, o kentin kimliğini de oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen Adıyaman'ın 33 mahallesi bulunmaktadır. İl Acil Afet Müdürlüğünden alınan mahallelerin hasar durumlarını gösteren bilgiler mahallelerin önemli yıkımlarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler araştırmacı tarafından yeniden tasnif edilmiş ve eski yerleşim alanları, yoksulluk yaşanan alanlar ve diğerleri şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde, 6 Şubat depremlerinin eski yerleşim alanları olan mahallelerde çok büyük bir yıkıma yol açtığı görülmektedir. Tablonun vahametini, yıkık, acil yıkılması gerekenler, ağır hasarlı ve orta hasarlı bina sayılarıyla görmek mümkündür.

Tablo 1: Adıyaman'ın Eski Mahallelerindeki Binaların 6 Şubat Depremleri Sonrası Hasar Durumları

	YIKIK	ACİL YIKTIRILACAK	AĞIR HASARLI	ORTA HASARLI	AZ HASARLI	HASARSIZ
MUSALLA	33	21	86	39	156	95
ESKİSARAY	38	29	46	14	104	79
HOCAÖMER	22	5	28	58	117	29

YENİ PINAR	6	3	34	16	58	37
SIRATUT	13	4	44	17	127	43
KAPCAMI	40	1	84	9	172	126

Kaynak: İl AFAD Müdürlüğü

Bu verilerden hareketle Adıyaman'ın eski mahallelerinin neredeyse tamamının yeniden inşa sürecine gireceği söylenebilir. Bu mahallelerin yeniden inşa süreciyle ilgili en önemli sorun alanı şüphesiz mahalle kimliğinin korunup korunamayacağıdır.

Adıyaman'ın yoksulluğun yoğunlaştığı mahalleler olarak tanımlanan mahalleler tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'de yer alması gereken mahallelerden olan Musalla Mahallesi eski yerleşim yerleri olan mahalleler arasında sayıldığı için ikinci tabloda ayrıca gösterilmemiştir.

Tablo 2: Adıyaman'ın Yoksul Mahallelerindeki Binaların 6 Şubat Depremleri Sonrası Hasar Durumları

	YIKIK	ACİL YIKTIRILACAK	AĞIR HASARLI	ORTA HASARLI	AZ HASARLI	HASARSIZ
BAHÇECİK	18	15	111	40	302	223
İMAMAĞA	26	28	352	90	704	497
VARLIK	34	4	182	63	193	27
MARA	44	7	199	27	77	25
MALAZGİRT	12	1	127	23	716	63
KAYALIK	23	4	77	29	425	642

Kaynak: İl AFAD Müdürlüğü

Tablo 2'de yer alan mahallelerdeki bina sayılarının çokluğu dikkat çekmektedir. Fakat buradaki yapıların büyük çoğunluğunun gecekondular tarzında inşa edilmiş yapılar olduğu veya imar ruhsatı olmasına rağmen imar dışına çıkılarak kat yükseltelen yapılar olduğu ifade edilmektedir.

Tablo 3: Adıyaman'ın Diğer Mahallelerindeki Binaların 6 Şubat Depremleri Sonrası Hasar Durumları

	YIKIK	ACİL YIKTIRILACAK	AĞIR HASARLI	ORTA HASARLI	AZ HASARLI	HASARSIZ
ALTINŞEHİR	16	12	148	112	660	253
ALİTAŞI	72	27	106	54	520	69
BARBAROS HAYRETTİN	26	6	91	9	73	8
CUMHURİYET	56	45	227	95	713	742

ESENTEPE	3	1	7	4	64	60
FATİH	7	7	97	58	932	511
KARAPINAR	71	11	223	80	881	118
MEHMET AKİF	23	12	142	38	312	63
MİMAR SİNAN	53	6	105	29	157	15
ÖRENLİ	14	5	54	20	133	24
PETROL OSB	5	0	6	26	104	88
SİTELER	31	17	142	77	996	288
SÜMEREVLER	75	41	187	150	1324	170
TURGUT REİS	112	45	247	48	370	68
ULUCAMI	36	13	99	52	207	58
YAVUZ SELİM	60	20	96	36	221	33
YENİ MAHALLE	120	44	489	124	1383	221
YENİ SANAYİ	45	31	111	74	646	158
YEŞİLYURT	20	6	169	59	1641	277
BAHÇELİEVLER	50	27	353	145	966	180
TÜRKİYE PETROLLERİ	14	1	41	19	189	58

Kaynak: İl AFAD Müdürlüğü

Tablo 3'te yer alan mahalleler, tablo 2'deki mahallelere göre, görece ekonomik anlamda daha iyi durumda olan ve yeni oluşan yerleşim alanlarıdır. Fakat bu mahallelerden Alitaşı, Cumhuriyet, Karapınar, Mimar Sinan, Sümerevler, Turgut Reis ve Yeni Mahalle depremlerden en çok zarar gören mahalleler arasındadır.

Bu mahallelerin her biri şüphesiz kentlerin hafıza kapları (Assman, 2001: 52) olmaları nedeniyle oldukça önemlidir. Mahallenin sokakları, camisi, çeşmesi, kıraathanesi, ticari alanları hatta ismi, kente kimlik veren imaj öğeleridir ve bunlar kentin yeniden yapılanmasında olabildiğince muhafaza edilmelidir. Mahalle ve yer isimleri de toplumsal hafızanın mekânsal kodları olmaları münasebetiyle korunmalıdır. Nitekim yer isimleri, tarihsel olarak önemli olanı ya da ideolojik olarak hatırlanmaya uygun olanı tanımlayan bir toplumsal hafıza politikası olarak kullanılmaktadır (Türkoğlu, 2023: 25). Günümüz Türkiye'sinde tarihsel bir figürün ya da olayın anısına kentsel mekânların/mahallelerin isimlendirilmesi modern siyasetin önemli bir parçası olmuştur. Yeniden isimlendirme eylemleri literatürde ideolojik yapım ve yıkım süreçlerinde bir araç olarak görüldüğünden bundan kaçınılmalı ve mahallerin yeniden inşasından sonra yeni isimler aranmamalıdır.

6. Yapılı Çevre Unsurlarının Korunmasında Merkezi İdare ve Yerel Yönetimlerin Rollerini

Kentlere kimlik kazandıran soyut ve somut kültürel değerlerin geçmişten günümüze korunup yaşatılması hem merkezi idare hem de yerel yönetimler açısından önemli bir görev alanıdır. Zira 1982 Anayasası'nın 63. maddesi devlete tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlama görevini vererek bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri almasını hükme bağlamıştır.

1980'li yıllardan günümüze siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduran hükümetler, gelişen teknolojik olanakların da yardımıyla kentlerin kimlikli bir şekilde gelişimini sağlama noktasında etkin bir duruma gelmişlerdir. Bu konuda imar planları oldukça önemlidir. Fakat yerel yönetimlerin imar uygulamaları çoğu kez kentin kimlik elemanları düşünülmeden veya ikincil planda tutularak yapılmaktadır. Kimlik öğelerinin önde tutulduğu uygulamalarda ise bu öğelerin turistik değeri ve ekonomik getiri sağlaması nedeniyle olduğu ifade edilebilir.

Yerel yönetimlerin kent alanındaki planlama çalışmalarında toplumsal boyut yerine teknik boyut ile ilgilendikleri, mekânsal özgünlüğü korumaya dönük politikalar üretmediği söylenebilir (Yavuzçehre ve Altıntaş, 2023: 361). Türkiye'de hali hazırda kültürel mirasın korunması yerel yönetimlerle beraber merkezi idarenin birimlerinden olan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne tevdi edilmiştir.

1983 tarihli, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu çıkarılmış bunu takip eden süreçte 1989 yılında da Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İle Koruma Kurulları Yönetmeliği hazırlanmıştır. 2004 tarihinde çıkarılan 5226 sayılı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'la yeni bir düzenlemeye gidilerek Kültür varlıklarının korunmasına ilişkin kurumlar arasındaki görev ve sorumluluk belirlenerek dağıntıklık giderilmiş, koruma amacının gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan mali kaynaklara ilişkin düzenlemeler de hayata geçirilmiştir. Ayrıca 2863 sayılı kanunun uygulanmasına ilişkin, 2005 yılında hazırlanan, Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Yapı Esasları ve Denetimine Dair Yönetmelik'le kurumların faaliyetlerini nasıl yürüteceklerine ilişkin tereddütler giderilmiştir.

5226 sayılı yasa ile kamu kurumu ve kuruluşlarıyla belediyeler ve valiliklere görev ve yetki verildiği görülmektedir. Kültürel mirası koruma konusunda yerel yönetimlerin kültürel mirası koruma konusundaki görev ve yetkileri çeşitlendirilerek arttırılmıştır. Bu düzenlemelerle beraber 5366 sayılı *"Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun'*la da yerel yönetimler görevlendirilmiştir.

Kentlerin kimlikli yapılarının tescil edilmesi ve korunmasında aktif roller üstlenen yerel birimlerden birisi de Koruma Uygulama ve Denetim Bürolarıdır (KUDEB). İl Özel İdareleri, Büyükşehir Belediyeleri ve Bakanlıkça izin verilen belediyeler bünyesinde, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarıyla ilgili işlemleri ve uygulamaları yürütmek, denetimlerini yapmak üzere bu büroların kurulması 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 10. maddesinde hükme bağlanmıştır. Bu konuda 11 Haziran 2005 tarihinde bir yönetmelik

çıkartılarak KUDEB'lerin kuruluş ve işleyiş esasları ayrıntıya kavuşturulmuştur. KUDEB'ler, il özel İdarelerinde imar ile ilgili daire başkanlığı veya müdürlük, büyükşehir belediyelerinde imar daire başkanlığı veya yeni kurulacak daire başkanlığı, diğer belediyelerde ise imar müdürlüğü bünyesinde görev yapmaktadır.

Depreme maruz kalan tescilli taşınmaz kültür varlıkları ile ilgili konularda da yetkilendirilen KUDEB'ler, Koruma Yüksek Kurulunun kararları ve konu ile ilgili diğer mevzuat hükümlerini dikkate alarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

KUDEB'lerin faaliyete geçmesiyle birlikte; Kültür ve Turizm Bakanlığı ve yerel yönetimler arasındaki iş birliği artmış, kentlerin tarihi, kültürel ve mimari yapısının korunup yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayacak uygulama ve denetim mekanizmaları daha etkin hale getirilmiştir. Adıyaman da deprem öncesi dönemde KUDEB biriminin ne il özel idaresinde ne de belediye bünyesinde kurulmadığı her iki kurumun teşkilat yapısından anlaşılmaktadır. Oysa kentteki sivil mimari örneklerinin ve tescilli yapıların korunabilmesi için gerekli bir birimdir.

SONUÇ

Adıyaman ili ve depremin etkilediği diğer kentlerde kentsel yenilenme artık bir zorunluluktur. Kentsel yenilenme gerçekleştirilirken yetkililerin cevaplanması gereken en önemli soru, kentin kimliğinin nasıl korunacağı olmalıdır. Zira kentin tarihi yapısı gözetilmeden gerçekleşen yenileme çalışmaları sadece yeni binaların dikilmesi ve neticede şehrin ruhunun yok olması anlamına gelecektir. Ayrıca kent insanlarla bütünleşen bir olgudur ve kentin mahallelerini yenilerken orada yaşayan insanların katılımının sağlanacağı bir ortamda birlikte düşünerek kenti planlamak oldukça önemlidir.

Kentin en merkezi yerlerinde bulunan ve kentin en eski yerleşim yerlerinden olan mahalleler rant değeri olarak oldukça yüksek mekanlardır. Bu mekanlara yapılması planlanan projelerde "soylulaştırma" uygulamaları olarak yorumlanabilecek yaklaşımlardan uzak durulmalıdır. Bu mahallelerde yaşayanlar kentin çeperlerine değil sadece kendi mahallelerine yerleştirilmelidir. Nitekim insanları komşusundan ve ait olduğu çevreden uzaklaştırmak sorunlu bir uygulamadır.

Söz konusu depremler kent mekanlarının tarihsel gelişiminde bir kırılma nokası oluşturduğundan yerelliğin yitilmesi riski oldukça artmıştır. Deprem sonrası mahalle bazında TOKİ tarafından uygulamaya sokulan projelerde özgünlük oldukça önemlidir. Yerel yönetimler bunun sağlanabilmesi için azami gayret göstermelidir. Aksi halde Adıyaman her yönüyle birbirine benzeyen konut alanları, ticaret mekanları ve rekreasyon uygulamalarıyla TOKİ kentine dönüşecektir.

Kentlerde kültürel mirası gelecek nesillere taşıyan en önemli unsur, o kentin taşınmaz kültür varlıkları ve tarihsel mirasıdır. Kentlerde bulunan taşınmaz kültür varlıkları yıllar içerisinde yaşanan çeşitli doğal afetlerle ciddi zararlar görmüştür. Bu doğal afetler içerisinde insanlara ve insanın oluşturduğu medeniyete en çok zarar veren ise depremler olmuştur. Taşınmaz kültür varlıklarının yeniden ihyası oldukça zahmetli ve maliyetli bir süreçtir. Fakat kentlerin hafızasını kaybetmemesi için mutlaka yapılması gereken görevler arasında yer almaktadır.

Yerel yönetimlerin yeterli mali kaynaklara sahip olamaması, yetki ve sorumluluk bağlamında yaşanan sorunlar ve üstesinden gelinemeyecek kadar çok görev yüklenmesi belediyelerin birçok konuda ürettiği hizmetlerin etkinliğini ve kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Oysa günümüzde vatandaşlar kente ait yaşanan sorunların çözümünde en önde gelen aktör olarak belediyeyi görmektedir. Fakat yerel yönetimlerin kent kimliğini korumada aktif roller üstlenmesi diğer görevlerinin daha önemli görülmesi nedeniyle zaman zaman ikincil planda kalabilmektedir. Bu konuda özellikle valiler ve belediye başkanlarının kültürel mirasa sahip çıkma bilinci lokomotif rol oynayarak yerelin korumasında ve koruma bilincinin oluşturulmasında oldukça önemlidir.

Adıyaman'da deprem sonrası kültür varlıklarının içinde bulunduğu durum ve kentin kimlik özelliklerinin tehdit altında bulunması hali il kültür müdürlüğü ve yerel yönetimler tarafından tespit edilmiş ve restorasyon süreçleri büyük ölçüde başlatılmıştır. Fakat Adıyaman'daki kültür varlıklarının tespit ve tescil işlemlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için kurulması gereken KUDEB birimi ne il özel idaresinde ne de belediyede kurulmamıştır. Bu durum kent kimliğinin korunması açısından önemli bir eksiklik ve bir an evvel giderilmesi gerekir.

EXTENDED ABSTRACT

The traces of cities and urbanization processes date back to the depths of human history, yet the phenomenon of cities is often associated with the industrial revolution. Cities have formed, developed, and gained significance throughout historical processes. Each civilization has made its presence visible through the cities it has created and has shaped these cities with their unique ways of life. Cities, in this regard, not only serve as witnesses reflecting the culture of the period they inhabit but also carry knowledge from the past and shed light on the future.

Being both physical and cultural spaces, cities have identities, and the elements that give identity to cities are multifaceted. The concept of urban identity is the first image or set of images that comes to people's mind when the name of a city is mentioned. When an image of the city is accepted by both citizens and others, that image can be accepted as one of the identity characteristics of the city. When it comes to urban identity, the first thing that comes to mind is all the characteristics specific to that city that make it different from others. These are discussed under two headings in the literature: natural and artificial identity features. While the city's topography, climate characteristics, vegetation and geological structure are considered natural identity elements; The city's architectural works, squares and urban furniture are considered artificial elements of the city identity. In this context, from the everyday lives of city dwellers to culinary culture and urban architecture, a variety of elements contribute to the identity of a city. Ultimately, urban identity is a phenomenon consisting of unique historical, political, social, and economic processes that differentiate one city from another. Among these identity elements, examples of civil architecture, historical structures, public buildings, and religious sites stand out as they are the ones that best describe and give identity to a city. This is because space, being the most significant figure determining urban identity, is considered as a projection of collective memory.

In today's world, natural disasters cause significant damage to cities and can alter their physical structures. Natural disasters are not only affected by the physical structure of cities; at the same time, the values that connect the city and society with their past are also damaged. One such disaster was the earthquakes in Kahramanmaraş on February 6, 2023. These earthquakes affected eleven provinces, but Hatay, Kahramanmaraş, Malatya, and Adıyaman provinces experienced severe destruction. In these four provinces, extensive areas, especially urban centers, suffered significant damage, resulting in historic and cultural structures that define the identity of the city being heavily damaged. For this reason, it is important to preserve the natural and artificial environmental elements (morphology of the city) in the reconstruction of cities and the replacement of old buildings with new ones in order not to lose the identity of the city. Another important issue to consider is to prevent local people from becoming alienated from the city.

Cultural assets, which are among the identity elements of cities, face numerous threats. However, the most dangerous of these are natural disasters because they damage the values that connect society to its history. Rebuilding and revitalizing cities with new structures instead of old ones means the witnesses of the community's past experiences are also being erased. Each historical building, each example of civil architecture damaged by earthquakes, negatively affects the urban identity. As a result of earthquakes, both the natural and artificial environmental elements of the city (the morphology of the city) undergo significant changes, and the city becomes alien to those who once lived there. Renewed city centers, squares, public buildings, new streets, and avenues give the city an entirely different identity.

This study examines the damages suffered by cultural assets listed among the urban identity elements of Adıyaman province and the residents following the earthquakes in Kahramanmaraş on February 6. The corrosive impact of the earthquake on the city's identity is discussed. Adıyaman province was chosen for this research due to being one of the oldest settlements in history. Research indicates that the city's history dates back to the Paleolithic age, around 40,000 BC, showcasing its rich cultural heritage.

Following the February 6 earthquakes, immediate efforts commenced in Adıyaman province, its districts, villages, and towns to segregate, classify, document, and clean the damaged, collapsed, and rubble-turned registered immovable properties using scientific methods. Documentation efforts continue for a significant portion of the damaged artifacts. Coordinated by the Diyarbakır and Adıyaman Museum Directorates, under the coordination of Prof. Dr. İrfan YILDIZ from Dicle University, these efforts are nearing completion. Apart from this documentation work on registered immovable properties, it is observed that Adıyaman Governorate, Adıyaman Municipality, and other municipalities are intensely engaged in rebuilding the city's identity. However, the reconstruction of cities with established identities after natural disasters will also take many years. This is because the city's imagery and morphology (street patterns, building forms, settlement structures) must change. Therefore, creating urban spaces that are compatible with the city's texture and sociology should be the priority in developing urban plans to establish an identity-driven Adıyaman.

When investigating the reasons for the failures in urban planning in Adıyaman before the earthquake, it is generally observed that these stem from either technical or political aspects, meaning the lack of connection between the planning organization and political decision-making bodies. Additionally, in urban planning, the involvement of various actors such as the city's residents, speculators, legally authorized institutions, private and corporate entities, each acting as planners to varying degrees, can also contribute to the failure of planning.

The research utilized qualitative methods based on literature review, document collection, interviews, and observations. In addition, in order to carry out the research, correspondence was made between İnönü University and Adıyaman Governorship and as a result, the necessary documents and information were collected. The aim of the study is to identify the cultural assets damaged by earthquakes that contribute to Adıyaman's urban identity, propose a roadmap for the revitalization of these cultural assets, and suggest healthy urban planning strategies for local governments.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

KAYNAKÇA

- Akkaya, S. (2016). *Kent imgeleri ve günümüz kent markası tasarımına etkisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Altın, A. (2016). Geçmişten günümüze Adıyaman ulu camisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(24), 1224-1268.
- Altın, A. (2017). Adıyaman'da Bir Kabaltı ve Kab (Hacı Ali) Camisi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Dergisi*, (29), 103-124.
- Alver, K. (2012). *Kent imgesi, kent sosyolojisi*. Köksal Alver (Ed). İstanbul: Hece Yayınları.
- Alver, K. (2013). *Mahalle*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Assman, J. (2015). *Kültürel bellek / eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. Ayşe Tekin (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bartu, A. (2009). *Eski mahallelerin sahibi kim? İstanbul küresel ile yerel arasında*. Sungur Savran. (Çev) İstanbul: Metis Yayınları.

- Bilgin, N. (2011). *Sosyal düşüncede kent kimliği*. İdeal kent, Kent Araştırmaları Dergisi, (3), 20-46
- Bozdoğan, S. (2015). *Modernizm ve ulus inşası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bumin, K. (2010). *Demokrasi arayışında kent*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Cerasi, M. M. (1999). *Osmanlı kenti*. Aslı Ataöv. (Çev). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dalyan M. G. (2023). Kommagene'den Hısn-ı Mansır'a Adıyaman Tarihi, Cilt 1, Elâzığ: Asos Yayınları
- Ekşi, Y. E. (2019). *Herkes için Şehir*, Ankara: Tekin Yayınları
- Erdem, M. (2020). *Şehirlerin manevi hayatımızdaki yeri üzerine kent ve maneviyat*. Seyfettin Erşahin, Fatma Erşahin (Ed). Ankara: İdeal Kent Yayınları.
- Erzen, N. J. (2017). *Üç habitus: Yeryüzü, kent, yapı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Es, M. (2015). Kent kimliği, kent kültürü. *Şehir ve Düşünce Dergisi*, (7), 6-16.
- Gülen, A. (2021). Demokrat Parti Döneminde Adıyaman vilayetinin kuruluşuna dair bir tartışma, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37(104), 357-382.
- Gündüz, M.(2019). Adıyaman kazasının vilayet olması ve bu süreçte yaşanan gelişmeler. *İdeal Kent, Kent Araştırmaları Dergisi*, 10(28), 1230-1254.
- Karagöz, M. (2023). *Mekin'den Mekan'a Osmanlı Şehri*, İstanbul: Timaş yayınları
- Lynch, S. (1997). *Dostluk üzerine*. Ferma Lekesizalın (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mutlu, A. (2020). *Kenti anlamak*. Ankara: Palme Yayınevi.
- Niemeyer, O. (2013). *Dünya adil değil*. Leyla Tonguç Basmacı (Çev). İstanbul: Sel Yayınları.
- Oktay, D. (2011). Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış, *İdeal kent Dergisi*, 3, 8-19.
- Ökden, S. (2018). *Fincanımda kola var*. İstanbul: Tuti Kitap.
- Özdemir, N. (2012), *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi*, Ankara: Hacettepe Yayınları.
- Öztürk, E., Olgun, C.K., Toprak, A. (2009). *Şehrim Adıyaman: Adıyaman kent kültürü ve kentlilik bilinci*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Sennett, R. (2011). *Ten ve taş*. Tuncay Birkan (Çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2012). *Beş şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taşçı, H. (2014). *Şehir, mekân, meydan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Türkoğlu, S. (2023). *Toplumsal hafızanın mekânsal kodları: yer isimleri, mekâna ve insana dair*. Melis Oğuz (Ed). Ankara: İdeal Kent Yayınları.

- Uzun, T. ve Hanol, Ö. (2019). *Adıyaman Geleneksel Evlerinden Günümüze Ulaşan Tek Temsilci: Keleş Konağı/ Değirmen Evi*. Latif Gürkan Kaya ve Sehla Abbasova (Ed). Mimarlık, Planlama ve Tasarım Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler içinde. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Yurtbakan, A. (2023). *6 Şubat Depreminde Etkilenen Kültür Varlıkları*, Adıyaman: Kültür Envanteri.
- Yavuzçehre, P. S., Altıntaş, M., (2023). *Sürdürülebilir kent kimliğinin inşasında yerel yönetimlerin rolü, şehir, toplum ve kimlik*. Musa Öztürk (Ed.). Ankara: Adamor Yayıncılık.
- Yeşilbaş, E. (2021). *Batılılaşma sürecinde yeni kent merkezinin sembol mekanları*. Tanzimat'tan günümüze imar ve şehircilik tarihi içinde. Musa Öztürk (Ed). Ankara: Bayındır Akademi.
- Yeter, E. (2023). *Şehir, Yönetim ve Kültürel Miras*, Ankara: İdeal kent Yayınları.
- Yılmaz, A. Z. (2019). Adıyaman Mır Petrus- Mor Pavlus Kilise'sisinde Dini Hayat, İnanış ve Ayin usullarinde Dinler Tarihi perspektifinden Bir Bakış, T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yüksek, A. Y. (2017). *Kamusal ve mahrem arasındaki çatışma: Osmanlı toplumunda ötekileştirme ve kamusal ahlak mekânı olarak mahalle*. Magnetsiz şehirler. Alev Erkilet ve Yunus Çolak (Ed). Ankara: Nobel Kitap.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

MARKA DENEYİMİ VE İLİŞKİ KALİTESİNİN MARKA
REZONANSI ÜZERİNE ETKİSİ,
MARKA TUTUMUNUN ARACILIK ROLÜ

Gülşah DİNÇER
Doktora Öğrencisi, İşletme Bölümü,
berra.44@hotmail.com
ID 0009-0008-7608-7911

Emel Yıldız
Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Anabilim Dalı
emel.yildiz@yahoo.com
ID 0000-0001-7190-593X

Atıf / Citation: Dinçer, G. & Yıldız, E. (2024). Marka deneyimi ve ilişki kalitesinin marka rezonansı üzerine etkisi, marka tutumunun aracılık rolü
İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 13(2), 441-465.

[doi https://doi.org/10.54282/inijoss.1514023](https://doi.org/10.54282/inijoss.1514023)

Öz

Marka rezonansı literatürde çalışılmış bir konu olup marka rezonansını etkileyen faktörler incelenirken marka tutumunun aracı rolünün ortaya konulduğu bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Bu doğrultuda markalaşmada marka rezonansının etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla marka deneyimi, marka tutumu ve ilişki kalitesinin marka rezonansına etkileri incelenmiştir. Araştırmada beyaz eşya kullanan 18 yaş üstü tüketicilerden 436 kişi örneklem olarak seçilmiştir. Eksik veya hatalı cevap veren 35 anket elenerek 401 anket araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış olup, veriler açık ve kapalı uçlu soruların yer aldığı anket ile çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Elde edilen veriler AMOS 24 ve SPSS 21 istatistik paket programları ile test edilmiştir. Araştırma sonucunda ilişki kalitesi ve marka deneyiminin marka rezonansını pozitif yönde etkilediği ayrıca marka tutumunun bu etkiye aracı rolü olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışma ile geçmişe karşı duyulan özlemi tüketicilere karşı pazarlama iletişimi olarak kullanan şirketlerin tüketici gözünde değerlendirme fırsatı verilmiş ayrıca retro pazarlamayı kullanan şirketlere gelecekte uygulayacakları stratejileri belirlemede referans sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka Deneyimi, İlişki Kalitesi, Marka Tutumu, Marka Rezonansı

The Mediating Role of Brand Attitude in the Effect of Brand Experience and Relationship Quality on Brand Resonance

Abstract

Brand resonance is a subject that has been studied in the literature, and while examining the factors affecting brand resonance, no study has been encountered in which the mediating role of brand attitude has been revealed. In this context, in order to determine the factors affecting brand resonance in branding, the effects of brand experience, brand attitude and relationship quality on brand resonance were examined. In the study, 436 people were selected as a sample from consumers over the age of 18 who use white goods. 35 surveys with incomplete or incorrect answers were eliminated and 401 surveys were included in the study. Convenience sampling method was used as a data collection method in the study, and the data was applied online with a survey including open and closed-ended questions. The obtained data was tested with AMOS 24 and SPSS 21 statistical package programs. As a result of the study, it was determined that relationship quality and brand experience positively affected brand resonance and brand attitude had a mediating role in this effect. With the study, companies that use longing for the past as marketing communication towards consumers were given the opportunity to evaluate it in the eyes of consumers, and companies that use retro marketing were provided a reference in determining the strategies they will implement in the future.

Keywords: Brand Experience, Relationship Quality, Brand Attitude, Brand Resonance

Giriş

Türkiye’de 1950’lerde faaliyet göstermeye başlayan beyaz eşya sektörünün gelişimi günümüze kadar hızlı bir şekilde devam etmiştir (TÜRKİYE BESD,2024). 2015 yılı itibariyle Dünyanın en büyük beyaz eşya üreticisi Çin olarak görülürken ikinci sırada ise aynı zamanda Avrupa nın en büyük beyaz eşya üreticisi olan Türkiye yerini almıştır (Öztürk, 2016). Pazarda bu kadar önemli bir yere sahip olan beyaz eşya sektöründe yer almak isteyen şirketler tüketicilerin dikkatini çekmek, bağlılığını artırmak ve ortak beklentilerini karşılamak amacıyla rekabetçi ortama ayak uydurma zorunluluğu hissetmişlerdir. Global dünyada markaların tüketicilerin günlük hayatının bir parçası haline gelmesinden bu yana markalara verilen önem her zamankinden daha fazla fark edilmeye başlanmıştır (Brown, 2016).

Herhangi bir markanın gücünün ortaya çıkmasında, tüketicilerin markaya olan inançları ve algıları çok büyük bir etken teşkil etmektedir (Keller, 2013a). Tüketicilerin markayı takdir etmesi ile şirketler yüksek kar payına sahip olacaklardır (Mill, 2005). Tüketicilerin markaya karşı yargıları diğer tüketicileri de olumlu ya da olumsuz etkileyebilir. İşletmeler tüketiciyi markaya ne kadar çok çekerse tüketicinin o markayı seçme ve o markaya olan aitik hissini o kadar artması olasıdır. Tüketiciler deneyimledikleri markadan memnun kaldıkları takdirde, benliklerinde oluşturdukları imajın markayı satın alma sürecinde yardımcı olduğu görülmektedir (Das, Prakash ve Khattri, 2016). Tüketicilerin beklentilerinin üstünde başarılı bir marka deneyimi yaşamaları tüketicinin mutluluğu ile sonuçlanır (Oliver, 1980). Tüketicinin olumsuz bir deneyim yaşammasının sonucunda eğer tüketici ile marka arasında güçlü ve derin marka ilişkisi varsa tüketicinin markaya

karşı sadık olma ihtimali yüksektir (Mattila 2001; Wieseke, Geigenmuller ve Kraus 2012). Bu anlamda birçok şirket tüketici ile marka ilişki kalitesini artırmanın yollarını arar bu durum marka ile tüketici ilişkisinin gücünün tüketici tabanlı olduğunun bir kanıtıdır (Fournier 1994, s. 124). Olumlu bir marka deneyimi yaşanması markaya karşı beğenin ve markanın kişisel önemini artmasını sağlama etkili olacaktır (Jones ve Runyan, 2013). Bunun sonucunda markaya karşı olumlu davranış barındıran tutumlar sergilenecektir (Verhoef ve diğerleri, 2009). Oluşan marka tutumunu, markaya karşı kalıcı düşünceler ağı olarak (Eagly ve Chaiken, 1993; Keller, 1993) tanımlarsak marka deneyimi sonucu oluşan marka tutumunun tekrar satın alma niyetini etkilediğini (Ebrahim,2016) söyleyebiliriz.

Günümüzde marka gücünü etkileyen kavramlardan biri de hiç şüphesiz marka rezonansıdır (Aysuna, Kocamaz ve Uslu, 2016, s.95). Kavram olarak literatüre yeni giriş yapan marka rezonansı Kevin Keller tarafından 2001 yılında ortaya atılmıştır. Marka rezonansı kişinin fikir ya da nesnelere karşı pozitif veya negatif tutumu, değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Kotler, 2006). Marka rezonansı, markalaşma sürecinin en üst basamağında yer almakta (Badrinarayanan ve diğerleri, 2015) bundan dolayı da her markanın bir rezonansa sahip olması gerekmektedir. Marka rezonansının müşteri ilişkileri konusunda büyük öneme sahip olmasında, marka ile tüketici arasındaki sürdürülebilir marka değeri oluşturmasının etkisi yatmaktadır (Moore ve Wurster, 2007). Markaya olan bağlılık ne kadar fazla ise kişinin satın alma isteğinin ve markaya olan sadakatinin o kadar etkin olması beklenir. Tüketicilerin marka rezonansı ile beğendikleri marka arasında iletişimde bulunup yakın bir ilişki içerisine girerek paylaştıkları deneyimler sayesinde yüksek sadakat seviyesine sahip olmaları beklenilmektedir.

Keller (2013) marka rezonansı ile ilgili yaptığı çalışmalarda rezonansı; tutumsal bağlılık, topluluk duygusu, davranışsal sadakat ve etkin katılım olmak üzere 4 boyutta incelemiştir. Pazarda iddiası olan markaların bahsedilen boyutlara ulaşması rekabet ortamında güçlü bir adım atmalarını sağlayacaktır. Bununla beraber çok az markanın gerçek anlamda bir marka rezonansına sahip olduğu bilinmektedir (Keller 2003, 2008). Günümüzde tam olarak marka rezonansına sahip markalara Apple, Ebay ve Harley-Davidson örnek olarak verilebilir (Keller, 2013; Raut, 2015; Latif ve diğerleri, 2014).

Türkiye de marka rezonansı üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında sınırlı alanda çalışmaların mevcut olduğu, marka rezonansını etkileyen faktörlerin tek tek ele alındığı ve aracı etkenlerin üzerinde durulmadığı görülmüştür. Bu anlamda Literatüre katkıda bulunmak ve markalaşmada marka rezonansının etkileyen faktörleri belirlemek amacı ile marka deneyimi, marka tutumu ve iletişim kalitesinin etkilerinin araştırılmasının pazarlama alanına farklı bir boyut getirecektir. Ayrıca araştırma marka yöneticilerine, güçlü bir marka oluşturmak için müşterilerine doğru deneyimler sunmanın, müşteri ile ilişki kalitesini artırarak markaya karşı olumlu tutum geliştirmenin önemini anlama konusunda pazarlama stratejilerine referans sağlayabilir.

1.Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Değişen ve artan rekabet ile beraber şirketler pazarlama stratejilerine ek olarak tüketici deneyimlerine odaklanmışlardır. Bugün, deneyim tüketicilerin tüketim davranışları açısından çok büyük bir ağırlık taşıyor (Hwang ve Lee, 2018; Vanharanta vd., 2015). Marka deneyimi, tüketici davranışları açısından ürünlerin özellikleri ve faydasından daha güçlü bir etkiye sahiptir. Bir markanın iletişiminin, görüntüsünün, kimliğinin ve ambalajının tüketicide yarattığı içsel ve davranışsal tepkileri (Brakus ve diğerleri, 2009) marka deneyimi olarak tanımlanırsa, tanımdan yola çıkarak marka deneyiminin duyuşsal, duyusal, entelektüel ve davranışsal olarak dört boyutta ele alınabileceği söylenebilir.

Tüketiciler aldıkları ürün sonucu öncelikle bir deneyime sahip olup daha sonra ürün hakkında bir yargıya varırlar. Başka bir deyişle marka deneyiminin marka tutumuna girdi olduğu söylenebilir. Müşteri davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olan marka tutumu araştırmacılar tarafından pazarlamada kilit nokta olarak ele alınmaya başlanmıştır (Chaudhuri ve Holbrook, 2001; Keller, 2003; Suh ve Yi, 2006). Günümüz literatürü incelendiğinde tutum, tüketicinin davranışsal niyetlerinin başlıca öncüllerinden biri olarak görülmektedir (Bearden ve Teel, 1983; Hellier, Geursen ve Rickard, 2003; Oliver, 1981). Genel anlamda tutum, tüketicinin markaya olan olumlu ya da olumsuz tepkileridir ve bu tepkiler tüketici davranış modelinde önemli bir role sahiptir (Hellier, ve diğerleri. 2003; Suh ve Yi, 2006).

Marka deneyiminin markaya karşı güvenin yanında tüketicide olumlu ya da olumsuz tutumlar gerçekleştirerek marka sadakatini marka modelini destekler nitelikte etkilediği de görülmektedir (Chaudhuri ve Holbrook, 2001). Deneyimler beklentilerin üzerinde gerçekleşirse tüketici açısından memnuniyet oluşturur (Oliver, 1980). Gerçekleşen olumlu deneyim markaya karşı ilgiyi artırır ve üst seviyede beğeni oluşmasını sağlar (Jones ve Runyan, 2013). Marka deneyiminin güçlü olması, aynı ölçüde düşünce, duygu ve davranışların da güçlü olmasını sağlar bunun sonucunda da marka tutumunun olumlu olması beklenmektedir (Brakus, Schmitt ve Zarantonello, 2009). Benzer şekilde Kozinets ve arkadaşları (2002, s.21), tüketicinin yaşadığı marka deneyiminin, markaya karşı tutumda artış sağladığını ve markanın daha çekici görülebileceğini ifade etmektedir. Marka deneyiminin olumlu olması markanın kişilik ilişkilerini geliştirmeye de yol açar (Aaker, 1997). Bu doğrultuda duyusal açıdan tüketicilerin deneyimlerinin satın alma niyetlerini olumlu davranışa dönüştüreceğini ve marka tercihini pozitif yönde etkileyeceğini (Verhoefetal, 2016, 2009) söylenebilir.

İlgili literatür incelendiğinde marka deneyiminin marka tutumuna etkisini araştıran bir çok çalışma ile karşılaşmıştır. Zarantonello ve Schmitt (2013)Hwang, Choe, Kim ve Kim ise (2021), Khan ve Fatma (2017), Nayeem, Rajumesh (2014) ve Dolbec ve Chebat (2013), Chandra ve Keni (2021), Erciş, Deveci ve Deveci (2021) yaptıkları çalışmalarda marka deneyiminin marka tutumu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Murshed ve Dwivedi (2019)

çalışmalarında marka güvenilirliğinin ve deneyimin, marka tutumu üzerindeki etkisinin gerçekleştiği temel mekanizma olduğu, ayrıca beklentinin aksine marka deneyiminin marka tutumu üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bu bilgiler ışığında H1 hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1: Marka deneyimi, marka tutumu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

İlişki pazarlaması kavramlarından biri de ilişki kalitesidir (Athanasopoulou, 2009; Crosby vd. 1990; Morgan ve Hunt, 1994). Tüketici ve marka arasındaki sürekli ilişkinin içeriğini, kişi ile marka arasındaki bağın gücünü açıklayan tüketici temelli yansıma ilişki kalitesi olarak tanımlanabilir (Fournier, 1998). Fournier (1998)'a göre marka ilişki kalitesi marka ortaklığı kalitesi, sevgi ve tutku, kendi kendine bağlantı, bağlılık, karşılıklı bağımlılık ve yakınlık gibi altı boyuttan oluşmaktadır. İlişki kalitesi tüketiciler ile üreticiler arasında bir yakınlık oluşturmada ve bu yakınlık tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamada olumlu bir etkiye sahip olmaktadır (Ndubisi, 2007). Tüketicinin ürünü tanıması ve marka ile arasında yüksek kaliteli ilişki geliştirmesi, ürüne karşı olumlu tutum geliştirmesine neden olabilir. Bir başka deyişle tutum, tüketicinin, markalara ilişkin değerlendirmede ilişki kalitesinin yansıması olarak görülebilir. Bu anlamda ilişki kalitesi tutum oluşturmada önemli bir araçtır (Kyoum Kim ve diğerleri, 2011). Buna ek olarak ilişki kalitesi; tüketicinin, beklentilerini karşılamak için üreticiyle arasında olan ilişkinin ne derecede iyi olduğuna dair düşüncesi ve bunun sonucunda tüketicilerin üretici tarafından sunulan değerler ile ilgili bir izlenim oluşturması (Jarvelin ve Lehtinen (1996) ve Wong ve Sohal (2002) olarak tanımlanabilir.

Marka ilişki kalitesi ile marka tutumu arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaya çalışan çalışmalara bakıldığında Ligery ve Bangsawan (2021) çalışmalarında kamu sektöründe, ilişki kalitesinin kamuoyu tutumları üzerindeki etkisini görmek istemişler ve sonuç olarak sunulan hizmetlere karşı tüketiciler tarafından olumlu bir tutum geliştirildiğini ve aynı ürünü tekrar seçmelerini sağladığını fark etmişlerdir. Benzer şekilde Kim, Ko ve James (2011) yaptıkları çalışma ile tüketicinin belirli bir markaya ait organizasyon ile olan ilişki kalitesinin, üreticiye karşı tutum ve samimiyetini aynı zamanda ürünü satın alma niyetini doğrudan etkilediğini tespit etmişlerdir. Ahn, J. ve Back, KJ (2018) ise yaptıkları çalışma ile marka ilişki kalitesinin entegre tatil yeri markalarına yönelik müşteri tutumu üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Khodadad Hosseini, H., Samiei, N. ve Ahmadi, P. (2018) çalışmalarında ele aldıkları sosyal medya pazarlama faaliyetlerinde marka değeri ve marka ilişki kalitesinin marka tutumu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu farketmişlerdir.

Bu bilgiler ışığında H2 hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H2: İlişki kalitesi, marka tutumu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Literatüre giren yeni kavramlardan birisi olan marka rezonansı kişinin fikir ya da nesnelere karşı pozitif veya negatif tutumu, değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Kotler, 2006). Üreticilere göre tüketiciler ürün ile etkileşimde bulunduktan sonra deneyimlerini başka tüketicilerle paylaşacak hatta olumlu deneyimleri ile olumlu tutum geliştirip yüksek derecede sadakat geliştirerek marka savunucusu olabileceklerdir. Marka tutumu bir bireyin sürdürdüğü olumlu veya olumsuz bir kişisel değerlendirme, psikolojik ve davranış eğilimidir (Kotler,1999). Ürüne karşı tüketicinin sahip olduğu bu psikolojik hissin derinlik ve yoğunluk derecesi tüketici de tekrar satın alma eyleminin etkin olma düzeyini, bir anlamda marka rezonansını artıracaktır. Tüketicilerin marka rezonansı düzeyini maksimum düzeyde tutan ve aynı zamanda tüketici ile olumlu ilişkiler kurabilen işletmeler, yüksek fiyat uygulaması yapabildiği gibi, daha verimli pazarlama etkinlikleri uygulayabileceklerdir (Yağız, 2015). Bunun sonucu olarak üreticiler artan tüketici sadakatinden faydalanarak rekabetçi pazarlama hareketlerinden kârlı bir şekilde çıkabilirler.

Bilim adamları markalaşmada müşteri deneyimlerinin ne derecede önemli olduğunu 1980'lerden itibaren fark etmeye başlamışlardır (Hirschman ve Holbrook, 1982; Mowen, 1988; Simon, 1993). Bu dönemden önce pazarlamacılar fayda odaklı tüketiciye yönelmiş ve marka oluşturmada rasyonel yola kilitlenmişlerdir. Sonrasında, tüketicilerin rasyonelliğin yanında duygusal oldukları, ürün satın almada sadece ürünün özelliklerine bakmadığı, bununla beraber deneyimler kazanmanın da etkili olduğu düşüncesi ilgi uyandırmaya başlamıştır (Imran ve Mobin, 2017; Öz ve Yıldız, 2023). Keller (1993) marka deneyimi, duygusal ve pratik faydalar, markanın içsel unsurları hakkındaki düşüncelerden müşteri tutumu oluşabileceğini ifade etmektedir. Benzer şekilde Chaudhuri (1999), markalara karşı tutumun, tüketicilerin markalara yönelik genel yargısı olduğunu ileri sürerek literatüre katkıda bulunmuştur. Tüketicilerin markaya karşı tutumu, o markaya yönelik isteğini ve eğilimini gösterir, bu istek ve eğilim tüketicinin marka seçimi gibi eylemlerine sebep olur (Keller, 1998). Markalara karşı tutumun olumlu olduğu durumlarda pazar payında artış olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Tüketici tutumunun olumlu olması markaların tüketicinin zihninde farkındalık yaratmasında ve tüketicilerin diğer tüketicilerle paylaşımları ile marka kimliği oluşturmada etkili olmaktadır.

Marka ile tüketici arasındaki ilişki kalitesi, duygusal bağlar, davranışsal bağlar ve destekleyici bilişsel bağlar gibi farklı ilişki bileşenlerinin biraraya gelmesiyle oluşan dinamik bir yapıdır (Fournier, 1994). Bahsedilen bileşenler güçlü aynı zamanda istikrarlı müşteri-marka ilişkilerini oluşturur (Kim vd., 2014). İlişki kalitesindeki olumlu gelişmeler şirketlerin uzun vadeli yaptığı planlara ulaşma yolunda şirketlere güç kazandıracaktır. Yapılan araştırmalar marka ilişkisi kalitesini oluşturan unsurların birbiriyle bağlantılı ve marka rezonansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur (Hashim ve Yasin, 2012; Ou ve diğerleri, 2011; Kim ve diğerleri, 2011). Bu anlamda marka rezonansını etkileyen etkenlerin başında gelen marka deneyimi, ilişki kalitesi ve marka tutumunun marka rezonansına etkisinin ayrıntılı incelenmesi literatüre fayda

sağlayacaktır. Literatür taramasında bu kavramların spesifik olarak tek tek ele alınıp incelendiği görülmektedir. Yadav ve Pathak (2016) yaptıkları çalışmada marka tutumunun marka rezonansını büyük ölçüde etkilediğine vurgu yapmışlardır. Suki (2016), Huang, Su, Zhou ve Liu'yanın (2013) yaptıkları çalışmalar incelendiğinde, markaya yönelik geliştirilen olumlu tutumun; müşteri ile marka arasındaki psikolojik ilişkide önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Saputar, Ardyan ve Tanesia (2021) çalışmaları ile marka tutumu ile beraber diğer tüketici algılarını etkileyen etmenlerin yapılandırılması sonucu marka rezonansını oluşturma sürecini açıklayan bir model oluşturmuş, marka rezonansı ile marka tutumu arasındaki olumlu ilişkiyi ortaya koymuşlardır. Shieh ve Lai (2017) çalışmaları ile stratejik deneyim boyutlarının marka deneyimiyle olumlu bir ilişkiye sahip olduğunu aynı zamanda marka sadakati, marka deneyimi ve marka rezonansı arasında pozitif bir ilişkinin mevcut olduğunu tespit etmişlerdir.

VarjonenI (2018) çalışması ile tüketicilere özel marka deneyimleri oluşturup birbirinden ayrı türde marka rezonansı yaratmaya odaklanmış, tüketicilerin özellikle görsel duyularına dokunan deneyimlerin marka rezonansını etkili bir şekilde yansıttığını tespit etmiştir. Abraham ve Joseph (2020) marka rezonansını etkileyen birbirinden farklı marka deneyim faktörlerini incelemek için yaptıkları çalışmada, harekete geçme, ilişkilendirme ve düşünme gibi farklı deneyim dinamiklerinin marka rezonansı oluşmasında etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Wibisono ve Khasanah'ın (2020) yaptıkları çalışma sonucunda marka deneyiminin marka rezonansı üzerindeki anlamlı etkisinin yanı sıra marka deneyiminin marka sadakati ve marka itibarı üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca marka deneyiminin marka sadakati üzerindeki etkisinde marka rezonansının aracılık etkisi olduğu belirlenmiştir. Panjaitan ve Indriani (2022) ürünler arası rekabette, marka deneyiminin marka yerçekimi-rezonans yeteneği ile pozitif bir ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir. Kyi (2019) çalışmaları ile ürünlerin marka rezonansını etkileyen etmenleri marka deneyimi, algılanan marka kalitesi ve marka imajı olarak belirlemişlerdir. Öte yandan Khan ve Hashim (2022) çalışmaları ile marka ilişkisi kalitesini oluşturan faktörlerin birbiriyle bağlantılı olduğunu ve marka rezonansı üzerinde marka ilişki kalitesinin olumlu bir etkiye sahip olduğunu bularak marka rezonansını etkileyen etkenlere farklı bir boyut getirmişlerdir.

Günümüzde markalar ile tüketiciler arasındaki ilişki, pazarlama araştırmacıları tarafından büyük ilgi görmektedir. Tüketicinin kullandığı markalarla etkili psikolojik, sosyal ve davranışsal bağlar geliştirme derecesini marka rezonansı olarak değerlendirdiğimizde tüketicinin ürün üzerinde yaptığı deneyimin, ilişki kalitesinin ve marka tutumunun marka rezonansını etkilediğini söyleyebiliriz.

Yapılan literatür araştırmasına dayanarak aşağıda yer alan hipotezler oluşturulmuştur.

H3: Marka tutumunun marka rezonansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H4: Marka deneyiminin marka rezonansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H5: İlişki kalitesinin marka rezonansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H6. Marka deneyiminin marka rezonansı üzerinde marka tutumu aracılığıyla dolaylı bir etkiye sahiptir.

H7. İlişki kalitesinin marka rezonansı üzerinde marka tutumu aracılığıyla dolaylı bir etkiye sahiptir.

2. Materyal ve Metot

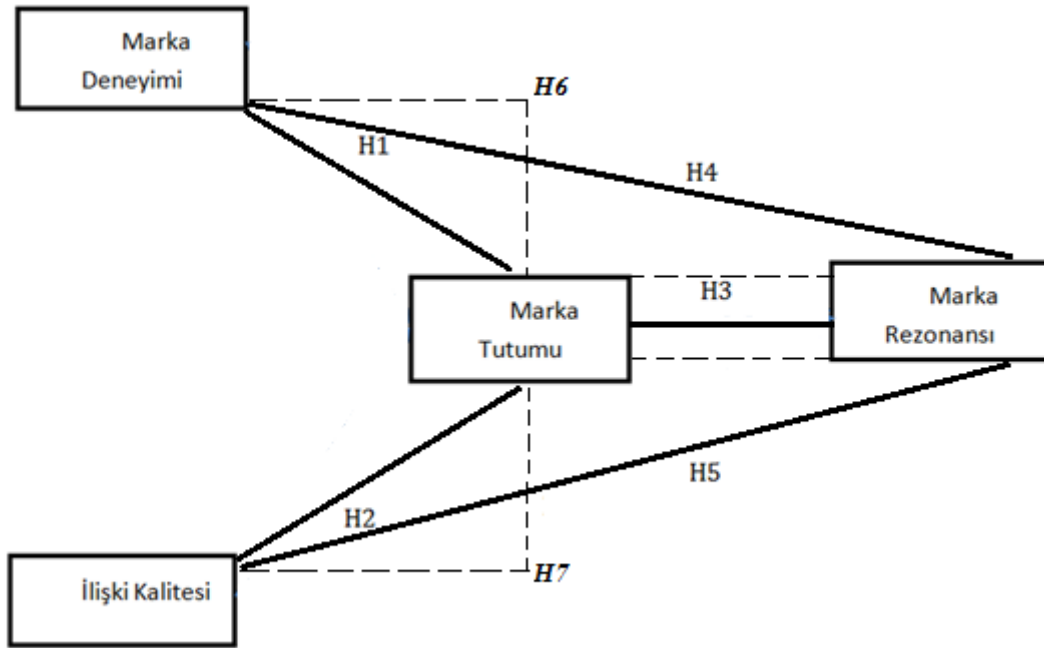
2.1. Araştırmanın Yöntemi ve Örneklemi

Bu araştırmanın amacı marka deneyimi ve ilişki kalitesinin marka rezonansına etkisini ve marka tutumunun aracılık rolünü tespit etmektir. Araştırma evrenini Malatya ilinde beyaz eşya kullanan tüm tüketiciler oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmada her katılımcının araştırmaya dahil olabileceği veri toplama yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veriler açık ve kapalı uçlu soruların yer aldığı anket ile çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde demografik bilgilere (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, medeni durumu ve marka) yönelik hazırlanan sorular, ikinci bölümünde ise 5'li Likert Ölçeği (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) kullanılarak hazırlanmış ifadeler yer almaktadır. Hazırlanan anket formunda soruların anlaşılabilirliğini tespit etmek amacıyla otuz kişilik bir akademisyen grubuna ön anket çalışması uygulanmıştır. Elde edilen dönüşler sonucunda gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra çevrimiçi anket formunun linki, araştırma ile ilgili bilgi verilerek sosyal medya kanalları aracılığı ile tüketicilere ulaştırılmıştır. Çevrimiçi anket formunun linki 28.06.2023-20.09.2023 tarihleri aralığında yer almış ve bu süreçte 436 katılımcının ankete katıldığı belirlenmiştir. Elde edilen anketlerden 35 tanesinin eksik ve hatalı doldurulmasında dolayı 401 anket araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Araştırmada kullanılan güven aralığı 0.05'dir. Çok değişkenli analizler özelde ise DFA ve Yapısal Eşitlik Modelinde örneklem büyüklüğü değeri farklı araştırmacılar (Devellis, 2012; Lomax ve Hahs-Vaughn, 2013) tarafından farklı oranlarda ifade edilmiştir. Bu farklılık araştırma modelinde kullanılan maddelerin sayısına göre belirlenmiş ve modelde kullanılan maddelerin 5-20 katı arasındaki bir değer örneklem büyüklüğü için yeterli görülmüştür. Bu araştırma modelinde 32 madde bulunmakta olup, denek sayısı madde sayısının 12 katından fazladır. Dolayısıyla kullanılan istatistiksel analize göre örneklem büyüklüğünün uygun olduğuna karar verilmiştir.

2.2. Araştırma Ölçekleri

- 1.Marka deneyimi: Brakus (2009) tarafından geliştirilen 12 maddelik ölçek kullanılmıştır.
- 2.İlişki kalitesi : Clark ve Phillips, 2013; Fournier, 1998) tarafından geliştirilen 4 maddelik ölçek kullanılmıştır.
- 3.Marka tutumu: Wu ve Wang (2011) tarafından geliştirilen 7 maddelik ölçek kullanılmıştır.
- 4.Marka rezonansı: KL Keller – 2001 tarafından geliştirilen 9 maddelik ölçek kullanılmıştır.

3.Model

Şekil 1. Araştırma Modeli

4.Bulgular

Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 1 de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Kişi	%
----------	------	---

Kadın	214	53,4
Erkek	187	46,6
Eğitim Durumu	Kişi	%
İlkokul	18	4,5
Ortaokul	19	4,7
Lise	46	11,5
Lisans	252	62,8
Lisansüstü	66	16,5
Meslek	Kişi	%
Serbest Meslek	51	12,7
Memur	223	55,6
Esnaf	7	1,7
İşçi	24	6,0
Ev Hanımı	60	15,0
Öğrenci	16	4,0
Diğer	20	5,0
Medeni Durum	Kişi	%
Evli	315	78,6
Bekar	86	21,4
Yaş	Kişi	%
18-28	58	14,5
29-39	102	25,4
40-50	166	41,4
51-61	53	13,2
62 Yaş ve Üstü	22	5,5
Marka	Kişi	%
Bosch	72	18,0
Vestel	21	5,2
Siemens	50	12,5
Samsung	45	11,2
Profilo	19	4,7
Arçelik	130	32,4
Beko	30	7,5
Altus	7	1,7
Lg	19	4,7
Regal	1	0,2
Grundic	5	1,2
Diğer	2	0,5
Toplam	401	100,0

Araştırmaya katılan katılımcıların; %53,4'ü kadın (N=214); %46,6'sı erkektir (N=187).%78,6'sı evli (N=315); %21,4'ü bekârdır (N=86). Katılımcıların büyük çoğunluğunun % 41,4 oranla 40-50 yaş arasında olduğu ve % 55,6 ile memur grubu olduğu görülmüştür. Yine katılımcıların %62,8 i lisans mezunudur.

Değişkenlere ait ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliğine ait sonuçlar Tablo 2 de yer almaktadır.

Tablo 2. Ölçeklerin Geçerlilikleri ve Güvenilirlikleri

Ölçekler	Maddeler	Cronbach's Alpha	KMO	Barlett's Test of Sphericity (sd)	P	AVE	CR
İlişki Kalitesi	4	,944	,843	1099,963 (6)	,000	,718	,910
Marka Deneyimi	12	,955	,918	4298,901 (66)	,000	,602	,922
Marka Rezonansı	9	,949	,918	3678,860 (36)	,000	,628	,891
Marka Tutumu	7	,951	,927	2853,677 (21)	,000	,750	,954

KMO: Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy, **AVE:** Average Variance Extracted, **CR:** Composite Reliability, **p:** anlamlılık düzeyi

Tablo 2'de çalışmada yer alan değişkenlerin her birinin KMO test sonuçları 0,70'den büyük ve Bartlett's Küresellik Testi sonuçlarının p değerinin 0.05'ten küçük olmasından dolayı veri setinin faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir (Gürbüz & Şahin, 2014). CR değerlerinin tamamının kabul edilebilir değer olan 0,7'nin üzerinde, AVE değerlerinin tamamının da kabul edilebilir değer olan 0,5'in üzerinde (Yurdugül & Sırakaya, 2013) olduğu görülmektedir. Ayrıca cronbach alfa değerlerinin, güvenilirlik katsayısının %70 üzeri olduğu için kabul edilebilir görülmektedir (Sekaran 2003: 311). Bu bağlamda Tablo 2 incelendiğinde, çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğinin yüksek olduğu ve dolayısıyla ifadeler arasındaki içsel tutarlılığın sağlandığı görülmektedir. Bu ölçütlere göre çalışmada kullanılan ölçek alt boyutlarının tamamı da geçerliliği ve güvenilirliği sağladığı ifade edilebilir. Yapılan test sonuçlarının anlamlı olmasından yola çıkarak elde edilen verilerin ve örneklemin faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 3. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

ÖLÇEK	ÖLÇEK MADDELERİ	ÖZDEĞER	AÇIKLANAN TOPLAM VARYANS (%)	FAKTÖR YÜKLERİ
İLİŞKİ KALİTESİ	İlişki Kalitesi1	2.876	85,652	,934
	İlişki Kalitesi2			,927
	İlişki Kalitesi3			,923
	İlişki Kalitesi4			,917
MARKA DENEYİMİ	Marka Deneyimi1	8,301	67,547	,679
	Marka Deneyimi2			,842
	Marka Deneyimi3			,841
	Marka Deneyimi4			,885
	Marka Deneyimi5			,890
	Marka Deneyimi6			,902
	Marka Deneyimi7			,908

	Marka Deneyimi8			,874
	Marka Deneyimi9			,885
	Marka Deneyimi10			,738
	Marka Deneyimi11			,731
	Marka Deneyimi12			,623
MARKA REZONANSI	Marka Rezonansı1	6,439	71,943	,910
	Marka Rezonansı2			,889
	Marka Rezonansı3			,883
	Marka Rezonansı4			,882
	Marka Rezonansı5			,845
	Marka Rezonansı6			,842
	Marka Rezonansı7			,824
	Marka Rezonansı8			,765
	Marka Rezonansı9			,763
MARKA TUTUMU	Marka Tutumu1	5,490	77,388	,926
	Marka Tutumu2			,906
	Marka Tutumu3			,892
	Marka Tutumu4			,885
	Marka Tutumu5			,882
	Marka Tutumu6			,873
	Marka Tutumu7			,787

Faktör analizinde çıkarım metodu olarak Maksimum olasılık, döndürme yöntemi olarak ta Varimax yöntemi kullanılmıştır. Faktör analiz sonuçları incelendiğinde her bir ölçeğe ait faktör analiz yüklerinin 0,40'tan büyük olduğu görülmüştür analiz dışına bırakılan ifadeler bulunmamaktadır. Faktör yüklerinin 0,40'ın üzerinde olması ölçekte bulunan maddelerin ayırt ediciliğinin yüksek düzeyde olduğunu ve ölçülmek istenilen özellik ile aynı yönde bir dağılıma sahip olduğunu ifade etmektedir (Büyüköztürk, 2014). Ayrıca açıklanan varyans değerlerinin, çok boyutlu ölçeklerde olması gereken 0,50 üstü değerleri içerdiği görülmüştür (Gürbüz ve Şahin, 2017: 318).

Araştırmada normallik testi için basıklık ve çarpıklık katsayıları kullanılmıştır. Araştırma değişkenlerinin çarpıklık ve basıklık değerlerinin farklı değerler için kabul edilebilir olduğuna dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. George ve Mallery (2010)'e göre ise -2.0 ile +2.0 arasındaki değerler kabul edilebilmektedir. Bu amaçla gerçekleştirilen test sonucunda değerlerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin bu aralıkta olduğu görülmüştür (İK :-0,021, -0,848, MD: -0,106, -0,888, MR: -0,041, -0,557, MT: -0,161, -0,695)

Açıklayıcı faktör analizi sonrasında doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde Maksimum olasılık tahmin yöntemi kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucu uyum iyiliği sonuçları: CMIN/DF=4.16, RMR=,84, RMSEA=,80, IFI=,924, TLI=,917, CFI=,929 olarak

bulunmuştur. Aşağıdaki tabloda da doğrulayıcı faktör analizi sonucu oluşan faktör yükleri görülmektedir. Bütün faktör yükleri uygun bulunmuş ve analizden hiçbiri çıkarılmamıştır.

Tablo 4. Doğrulayıcı Faktör Analizi Faktör Yükleri

	Std Tahmin	Tahmin	Std Hata	Anlamlılık
IK1← İlişki Kalitesi	,742	1,000	-	-
IK2← İlişki Kalitesi	,876	1,187	,067	,000
IK3← İlişki Kalitesi	,910	1,193	,065	,000
IK4← İlişki Kalitesi	,854	1,146	,066	,000
MD1← Marka Deneyimi	,859	1,000	-	-
MD2← Marka Deneyimi	,899	1,037	,041	,000
MD3← Marka Deneyimi	,919	1,031	,039	,000
MD4← Marka Deneyimi	,891	,991	,040	,000
MD5← Marka Deneyimi	,886	,958	,039	,000
MD6← Marka Deneyimi	,727	,824	,047	,000
MD7← Marka Deneyimi	,714	,805	,047	,000
MD8← Marka Deneyimi	,571	,618	,049	,000
MD9← Marka Deneyimi	,571	,653	,052	,000
MD10← Marka Deneyimi	,532	,580	,050	,000
MD11← Marka Deneyimi	,516	,587	,053	,000
MD12← Marka Deneyimi	,575	,670	,053	,000
MR1← Marka Rezonansı	,846	1,000	-	-
MR2← Marka Rezonansı	,696	,812	,051	,000
MR3← Marka Rezonansı	,800	,964	,049	,000

MR4← Marka Rezonansı	,765	,921	,050	,000
MR5← Marka Rezonansı	,719	,857	,051	,000
MR6← Marka Rezonansı	,803	,818	,041	,000
MR7← Marka Rezonansı	,824	,845	,041	,000
MR8← Marka Rezonansı	,850	,901	,041	,000
MR9← Marka Rezonansı	,875	,916	,040	,000
MT1← Marka Tutumu	,844	1,000	-	-
MT2← Marka Tutumu	,855	1,102	,050	,000
MT3← Marka Tutumu	,796	,912	,046	,000
MT4← Marka Tutumu	,910	1,146	,046	,000
MT5← Marka Tutumu	,897	1,035	,043	,000
MT6← Marka Tutumu	,881	1,031	,044	,000
MT7← Marka Tutumu	,877	1,093	,047	,000

Doğrulamalı faktör analizi sonrasında araştırmanın modelini test etmek amacıyla yapısal eşitlik modeli analizi gerçekleştirilmiştir. Yapısal eşitlik modelinde Maksimum olasılık tahmin yöntemi kullanılmıştır. Test sonucunda modifikasyon yapılmamış olup, genel uyum iyiliği sonuçları uygun bulunmuştur.

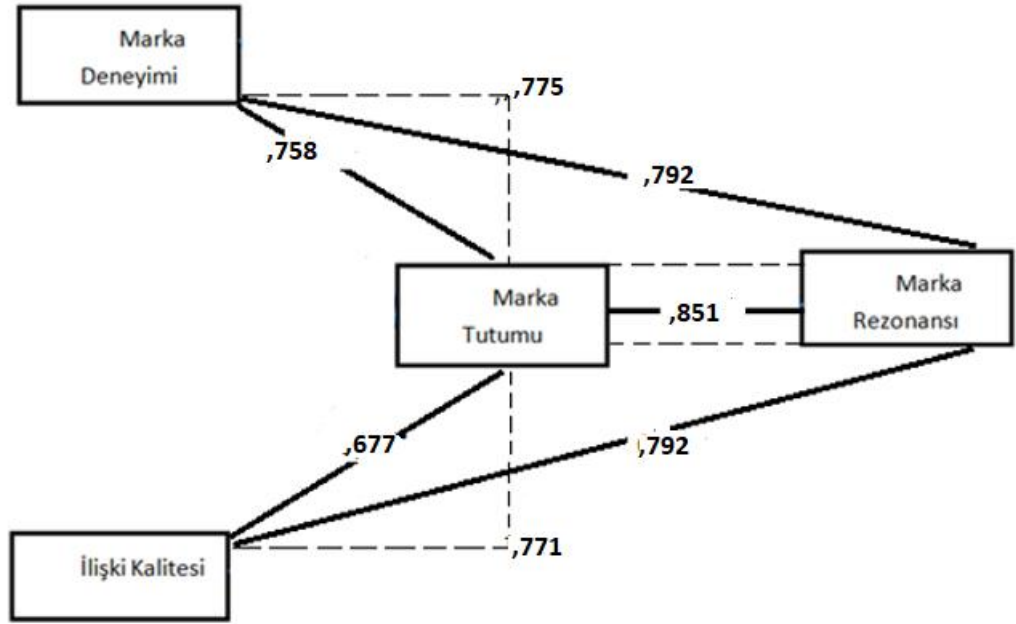
Çalışmada oluşturulan modele ait uyum indeksleri Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Uyum İndeks Değerleri

İndeksler	Anlamı	Araştırma Modeli	Referans Değerler
CMIN/DF	Kikare/ Serbestlik Derecesi	3,213	$0 < \chi^2/sd \leq 5$
RMR	Artık Temelli Uyum İndeksi	,078	<,1
RMSEA	Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü	,074	<,05-,08≤
IFI	Artımlı Uyum İndeksi	,935	>90
TLI	Tucker-Lewis İndeksi	,927	>90
CFI	Karşılaştırmalı Uyum İyiliği İndeksi	,935	>90

Elde edilen sonuçlara göre, CFI: 0,935, RMR: 0,78, RMSA: 0,074, IFI: 0,935, TLI: 0,927 ve CMIN/DF:3,213 değerler çıkmıştır. Elde edilen bu sonuçlara göre araştırma modeli yapısal açıdan referans değerleri arasında olduğu için uygundur (Şimşek, 2007).

Test sonucunda elde edilen regresyon katsayılarını gösteren şekil aşağıdaki gibidir

Çalışmanın hipotez testi sonuçları Tablo 6’te yer almaktadır.

Tablo 6. Hipotez Test Sonuçları

Değişken	B	SE	t	P	Durum
H1 MD-MT	,758	,036	23,236	<,001	Kabul
H2 İK-MT	,677	,036	18,374	<,001	Kabul
H3 MT-MR	,851	,024	32,360	<,001	Kabul
H4 MD-MR	,792	,031	25,97	<,001	Kabul
H5 İK-MR	,792	,031	25,937	<,001	Kabul

Çalışmanın hipotez sonuçları incelendiğinde marka deneyiminin marka tutumu üzerinde %76, ilişki kalitesinin marka tutumu üzerinde %68, marka tutumunun marka rezonansı

üzerinde %85, marka deneyiminin marka rezonansı üzerinde %79 ve son olarak ilişki kalitesinin marka rezonansı üzerinde %79 anlamlı ve pozitif yönde bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Hipotez Test Sonuçları (Aracı Etkiler)

Değişken	B	SE	P	Durum
H6. MD-MT-MR	,775	,043	,000	Kabul
H7. İK-MT-MR	,771	,049	,000	Kabul

Çalışmanın hipotez sonuçları incelendiğinde marka deneyiminin marka rezonansı üzerindeki etkisinde marka tutumunun %77 ve ilişki kalitesinin marka rezonansı üzerindeki etkisinde marka tutumunun %77 anlamlı ve pozitif yönde dolaylı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

- H1: Marka deneyimi, marka tutumu üzerinde doğrudan pozitif bir etkiye sahiptir (KABUL).
H2: İlişki kalitesi, marka tutumu üzerinde doğrudan pozitif bir etkiye sahiptir (KABUL).
H3: Marka tutumunun marka rezonansı üzerinde doğrudan pozitif bir etkisi vardır (KABUL).
H4: Marka deneyiminin marka rezonansı üzerinde doğrudan pozitif bir etkisi vardır (KABUL).
H5: İlişki kalitesinin marka rezonansı üzerinde doğrudan pozitif bir etkisi vardır (KABUL).
H6: Marka deneyiminin marka rezonansı üzerinde marka tutumu aracılığıyla dolaylı bir etkisi vardır (KABUL).
H7: İlişki kalitesinin marka rezonansı üzerinde marka tutumu aracılığıyla dolaylı bir etkisi vardır (KABUL).

Sonuç ve Değerlendirme

Rekabetin her geçen gün arttığı, müşteri kazanma ve elde tutmanın zorlaştığı küresel pazarda işletmeler geleneksel yöntemlerden uzaklaşıp farklı yöntemler geliştirme zorunluluğu hissetmişlerdir. Tüketici memnuniyeti için iyi ilişkiler kurabilmek, tüketici de olumlu izlenimler elde etmek ve kalıcı olarak hafızalarda yer almak için işletmeler modern pazarlama anlayışı ile hareket etmektedirler.

Tüketiciler ürünü satın aldıktan sonra kazandıkları deneyimleri, ürünü satın alma amacı ile paralellik gösterip göstermediğine göre değerlendirir. Tüketiciler beklentileri doğrultusunda deneyim sunan markalara karşı kendilerini yakın hissederler (Zarantonello ve Schmitt, 2010). Bundan dolayı şirketler daha fazla tüketiciye sahip olmak için tüketicilerin zihinsel ve duyuşsal uyarımlarının sonucu oluşan farklı deneyimler üzerinde durmaya başlamışlardır (Vanharanta

ve diğerleri, 2015). Tüketicinin kendisine sunulan ürünü her yönüyle değerlendirmesi (Kempf ve Smith, 1998) markaya karşı tutumunu belirler. Tüketici, deneyimleri sonucu satın almadaki ana nedenlerine bağlı olarak ürüne karşı farklı tutumlar geliştirir. Ürün ile uyum içine giren tüketici yüksek düzeyde sadakate sahip olur ve bu sayede aktif olarak ürün ile etkileşim kurarak deneyimlerini diğer tüketicilere aktarabilir. Keller(2020) bu durumu ilişkinin devam etmesi ve ürüne bağlı kalmak için tüketicilerin çaba harcaması olarak açıklamıştır. Markaya karşı olumlu tutum geliştiren tüketiciler ürün ya da hizmeti tekrar satın almak isteyecektir. Bu da üreticiler için daha fazla satış, daha fazla kar demektir. Sonuç olarak Keller'in(2003) öne sürdüğü gibi marka oluşturmak için üreticilerin tüketicilerin zihninde marka anlamı yaratmak, olumlu marka tutumlarını geliştirmek ve bu tutumlardan yola çıkarak tüketici ile marka arasında sadık ve aktif bir ilişki yaratmak marka oluşturmada izlenmesi gereken yollardır. Güçlü bir marka oluşturmak için üreticilerin marka performansına, müşteri yargılarına ve müşteri duygularına bir anlamda marka rezonansına önem vermeleri gerekmektedir.

Tüketicilerin sahip oldukları marka tutumu ve marka tercihini etkileyen etmenlerin incelendiği çalışmalara bakıldığında; oluşan marka deneyiminin kalıcı etkisine sahip olan tüketicilerin o markaya karşı olumlu bir tutum geliştirdiği fark edilmiştir (Chandra ve Kenı ,2021). Ortaya çıkan olumlu tutum sonucunda tüketicinin bir markaya karşı zamanla yaşadığı, gördüğü ve hissettiği duygular marka rezonansını şekillendirir.

2015 yılı itibariyle Dünyanın en büyük beyaz eşya üreticisi Çin olarak görülürken ikinci sırada ise aynı zamanda Avrupa'nın en büyük beyaz eşya üreticisi olan Türkiye yer almaktadır (Öztürk, 2016). Türkiye ekonomisi için bu kadar önemli bir paya sahip olan beyaz eşya sektöründe tüketicinin markaya karşı algısını nelerin etkilediğini tespit etmek üreticilerin oluşturacağı stratejik hamlelerde fayda sağlayacaktır. Bu amaçla araştırmada marka deneyimi ve ilişki kalitesinin marka rezonansına etkisi ve marka tutumunun aracılık rolü incelenmiştir. Analizler sonucunda tüketicinin ürün deneyiminin, ilişki kalitesinin ve marka tutumunun marka rezonansını anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Marka deneyiminin, marka tutumunun ve ilişki kalitesinin marka rezonansı üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada elde edilen sonuçlar literatürde yer alan çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Zarantonello ve Schmitt, 2013; Hwang, Choe, Kim ve Kim , 2021; Khan ve Fatma, 2017; Rajumesh ,2014; Dolbec ve Chebat, 2013; Chandra ve Kenı ,2021; Hashim ve Yasin, 2012; Ou ve diğerleri, 2011; Kim ve diğerleri, 2011; Huang, Su, Zhou ve Liu, 2013 ; Ahn, J. ve Back, KJ 2018). Ayrıca çalışmada marka deneyimi ve ilişki kalitesinin marka rezonansı üzerindeki etkisinde marka tutumunun aracılık rolü belirlenmiştir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde marka tutumu, ilişki kalitesi ve marka deneyiminin marka rezonansı üzerindeki etkilerinin teker teker incelendiği görülmüştür (Murshed ve Dwivedi, 2019 ; Jarvelin ve Lehtinen 1996 ; Wibisono ve Khasanah 2020; Suki 2016 ; Kim, Ko ve James 2011; Khodadad Hosseini, H., Samiei, N. ve Ahmadi, P. 2018). Marka rezonansını etkileyen etkenlerde marka tutumunun aracı rolü ile ilgili bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda araştırma, marka yöneticilerine, güçlü bir marka oluşturmak için

müşterilerine doğru deneyimler sunmanın, müşteri ile ilişki kalitesini artırarak markaya karşı olumlu tutum geliştirmenin önemini anlama konusunda pazarlama stratejilerine referans sağlayabilir. Ayrıca gelecekteki çalışmalarda; marka tanıtım araçları gibi marka rezonansını etkileyen farklı etkenlerin çalışmaya dahil edilmesi ilişkileri daha geniş bir perspektiften inceleme şansı verecektir. Çalışma Türkiye de gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın farklı ülkelerde ve farklı markalarda uygulanması, tüketici algılarının coğrafik ve kültürel farklılıklara göre değişip değişmediği test edilebilir. Beyaz eşya sektöründe hizmet sunan işletmeler, çalışmada ele alınan boyutlar dahilinde oluşturacakları stratejiler ışığında tüketicilerin markaya karşı oluşturdukları algı ve tutumu belirli aralıklarla ölçerek tüketiciyi daha iyi analiz edip anlamlandırmaları sağlanabilir. Ayrıca ortaya çıkan sonuçlar şirketler tarafından değerlendirilip, stratejik araçlardan biri olan marka genişleme stratejisi aracılığıyla marka desteklenip geliştirilebilir.

Extend Abstract

Recently, with the emergence of new markets in the world market, companies have begun to struggle for existence, and at the same time, they have felt obliged to attach importance to service quality, common expectations of modern customers, and customer appreciation in order to keep up with the competitive environment. Since brands have become a part of consumers' daily lives, the importance given to brands has begun to be noticed more than ever (Brown, 2016). It is accepted that a positive brand image in the minds of consumers is a major factor in companies establishing long-term relationships with consumers and in branding.

One of the concepts affecting branding today is undoubtedly brand resonance (Aysuna, Kocamaz and Uslu, 2016, p.95). Brand resonance, which is a new concept in the literature, was introduced by Kevin Keller in 2001. Brand resonance is defined as a person's positive or negative attitude and evaluation towards ideas or objects (Kotler, 2006). Brand resonance is at the highest stage of the branding process (Badrinarayanan et al., 2015), therefore every brand must have a resonance. The reason why brand resonance is of great importance in customer relations lies in the effect of creating sustainable brand value between the brand and the consumer (Moore and Wurster, 2007). The greater the loyalty to the brand, the more effective the person's desire to purchase and loyalty to the brand is expected to be. Consumers are expected to have a high level of loyalty thanks to the brand resonance and the experiences they share by communicating and establishing a close relationship with the brand they like. Manufacturers feel obliged to offer accurate and reliable experiences to the consumer in order to maximize the quality of their relationship with the consumer and to create the right brand information and brand image. Scientists began to realize how important customer experiences are in branding since the 1980s (Hirschman and Holbrook, 1982; Mowen, 1988; Simon, 1993). Before this period, marketers

focused on benefit-oriented consumers and focused on the rational way of creating brands. Afterwards, the idea that consumers are emotional as well as rational, that they do not only look at the features of the product when purchasing a product, but also that gaining experiences is effective, has begun to attract attention (Imran and Mobin, 2017; Öz and Yıldız, 2023). Recently, marketers have realized that understanding the way consumers experience brands in order to develop marketing strategies for products and services is critical for growth. Keller (1993) states that customer attitude can be formed from thoughts about brand experience, emotional and practical benefits, and internal elements of the brand. Similarly, Chaudhuri (1999) contributed to the literature by arguing that attitude towards brands is consumers' general judgment towards brands. Brand attitude, which is assumed to occur as a result of brand experience, consists of the consumer's general judgments about the brand. Consumers first have an experience with the product they purchase and then make a judgment about the product. In other words, it can be said that brand experience is an input to brand attitude.

Consumers' attitude towards the brand shows their desire and tendency towards that brand, which causes the consumer's actions such as brand selection (Keller, 1998). The fact that there is an increase in market share when the attitude towards brands is positive cannot be ignored. A positive consumer attitude will be effective in creating awareness in the minds of brands and creating a brand identity through sharing with other consumers. Consumer-based reflection, which explains the content of the continuous relationship between the consumer and the brand and the strength of the bond between the person and the brand, can be defined as relationship quality (Fournier, 1998). According to Fournier (1998), brand relationship quality consists of six dimensions such as brand partnership quality, love and passion, self-connection, commitment, interdependence and closeness. These wide-ranging factors contribute greatly to a stable and secure consumer-brand relationship.

Studies have revealed that the elements that make up brand relationship quality are interconnected and have a positive effect on brand resonance (Hashim and Yasin, 2012; Ou et al., 2011; Kim et al., 2011). In this sense, it is necessary to examine in detail the effects of brand experience, relationship quality and brand attitude, which are among the factors affecting brand resonance, on brand resonance. In the literature review, it is seen that these concepts are specifically discussed and examined one by one.

In the light of this information, the following hypotheses were developed.

H1: Brand experience has a positive effect on brand attitude.

H2: Relationship quality has a positive effect on brand attitude.

H3: Brand attitude has a positive effect on brand resonance.

H4: Brand experience has a positive effect on brand resonance.

H5: Relationship quality has a positive effect on brand resonance.

H6. Brand experience has an indirect effect on brand resonance through brand attitude.

H7. Relationship quality has an indirect effect on brand resonance through brand attitude.

The aim of the research is to determine the effect of brand experience and relationship quality on brand resonance and the mediating role of brand attitude. For the research, 401 people who use white goods were selected as a sample. Convenience sampling method was used in the research, one of the data collection methods, and the data was applied online with a survey containing open and closed-ended questions. The obtained data were tested with AMOS 24 and SPSS 21 statistical package programs. As a result of the research, it was determined that relationship quality and brand experience positively affect brand resonance and that brand attitude plays a mediating role in this effect.

The research can provide reference for marketing strategies for brand managers to understand the importance of providing the right experiences to their customers in order to create a strong brand, and developing a positive attitude towards the brand by increasing the quality of relationship with the customer. Additionally, in future studies; Including different factors affecting brand resonance, such as brand promotion tools, will give the opportunity to examine relationships from a broader perspective. At the same time, we think that it would be beneficial for the study to be implemented in larger regions and to change the group selected as a sample and the product tested.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 2022 yılı E-95674917- 108.99-101206 sayılı 4 nolu karar ile etik izin alınmıştır. / Ethical permission was obtained for this study from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Gümüşhane University with the decision no 2022 dated E- 95674917-108.99-101206

Yazar Katkı Oranı/ Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

Kaynakça

- Ahn, J. ve Back, KJ (2018). Marka ilişkisinin entegre tatil yeri markalarına yönelik müşteri tutumu üzerindeki etkisi: bilişsel, duygusal ve çabasal bir bakış açısı. *Seyahat ve Turizm Pazarlaması Dergisi*, 35 (4), 449-460.
- Aker, A., Jennifer, L. ve Maheswaran, D. (1997). *The effect of cultural orientation on persuasion. Journal of Consumer Research*, 24(3), 315-328.
- Athanasopoulou, P. (2009). Relationship quality: A critical literature review and research agenda. *European Journal of Marketing*, 43(5/6), 583-610.
- Aysuna Türkyılmaz, C., Kocamaz, İ. ve Uslu, A. (2016). Materialism and brand resonance as drivers of online compulsive buying behavior. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43, 91-107.
- Badrinarayanan, V., Suh, T. ve Kim, K.M. (2016). Brand resonance in franchising relationships: A franchisee-based perspective, *Journal of Business Research*, 69, 3943-3950.
- Berden, W. O. ve Tell, J. E. (1983). Selected determinants of consumer satisfaction and complaint reports. *Journal of Marketing Research*, 20.21-28.
- Brakus, J. J., Schmitt, B. H. ve Zarantonello, L. (2009). Brand experience: what is it? How is it measured? Does it affect loyalty?. *Journal of Marketing*, 73(3), 52-68.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Chandra, J. W. ve Keni, K. (2021). Brand experience untuk memprediksi brand attitude pada konsumen sporting brand. *Jurnal Bisnis dan Akuntansi*, 23(1), 93-110.
- Chaudhuri, A. ve Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: The role of brand loyalty. *The Journal of Marketing*, 6, 81-93.
- Chaudhuri, A. (1999). Does brand loyalty mediate brand equity outcomes?. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 7(2), 136-146.
- Crosby, L. A., Evans, K. R. ve Cowles, D. (1990). Relationship quality in services selling: an interpersonal influence perspective. *Journal of Marketing*, 54(3), 68-81.
- Das, J. K., Prakash, O., ve Khattri, V. (2016). Brand image mapping: A study on bathing soaps. *Global Business Review*, 17(4), 870-885.
- Dolbec, P.Y. ve Chebat, J.C. (2013). The impact of a flagship vs. a brand store on brand attitude, brand attachment and brand equity. *Journal of Retailing*, 89(4), 460-466.
- Eagly, A.H. ve Chaiken, S. (1993), *The Psychology of Attitudes*, Harcourt Brace Jovanovich, Fort Worth, TX.
- Erciş, A., Deveci, N.K. ve Deveci, F. G. (2021). Brand experience, its antecedents and Its effects on brand loyalty in online TV streaming platforms: The mediation effect of brand attitude and brand preference. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2021, 38, 342-363.

Fournier, S. (1994), "A person-brand relationship framework for strategic brand management", University of Florida, Gainesville, FL.

Fournier, S. (1998). Consumers and their brands: Developing relationship theory in consumer research. *Journal of Consumer Research*, 24(4), 343-373.

Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, felsefe-yöntem analiz*. Seçkin Yayıncılık/ Sosyal Bilimler.

Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (Gözden geçirilmiş ve güncellenmiş 4. baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hair, J. J. F., Black, W. C., Babin, B. J., ve Anderson, R. E. (2010). Multivariate data analysis. International encyclopedia of statistical science. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-04898-2_395

Hashım, S. ve Yasın, N.M. (2012). Exploring the mediating effect of brand relationship quality in the service brand equity and brand resonance linkage. *Jurnal Pengurusan*, 36, 123-134.

Hellier, P. K., Geursen, G. M. ve Rickard, J. A. (2003). Customer repurchase intention: A general structural equation model. *European Journal of Marketing*, 37(11/12), 1762-800.

Holanda, G. H. (2017). Influence of branding to brand awareness in dental hospital of Hang Tuah University. *Denta Jurnal Kedokteran Gigi*, 11, 1-9

Holbrook, M.B. ve Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132-140.

Hunt, S.D. ve Morgan, R.M. (1994). Relationship marketing in the era of network competition. *Marketing Management*, 3(1), 18-27.

Hwang, J., Choe, J. Y., Kim, H.M. ve Kim, J.J. (2021). Human baristas and robot baristas: How does brand experience affect brand satisfaction, brand attitude, brand attachment, and brand loyalty? *International Journal of Hospitality Management*, 99, 1-12.

Jarvelin, A. (1996). Relationship quality in business-to-business service context. *Advancing service quality: A global perspective/Warwick Printing*.

Jones, R.P. ve Runyan, R.C. (2013). Brand experience and brand implications in a multi-channel setting. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 23(3), 265-290.

Keller, K.L. ve Lehmann, D. R. (2006). Brands and branding: Research findings and future priorities. *Marketing Science*, 25(6), 740-759.

Keller, K.L. (2003). Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity (Second ed.). Australia: *Prentice Hall*.

Keller, K.L.(2008). Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity (Third ed.). Australia: *Pearson Education*.

Keller, K. L. (2013a). Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity (4th ed.). New Jersey: *Prentice-Hall*.

Keller, K.L. (2013b), Strategic brand management (4th ed.). Upper Saddle River, NJ: *Pearson Prentice Hall*.

Keller, K. L. (2019). Infusing brands and branding into customer centricity. In Handbook on Customer Centricity, 276-299. *Edward Elgar Publishing*.

Khan, I. ve Fatma, M. (2017). Antecedents and outcomes of brand experience: an empirical study. *Journal of Brand Management*, 24, 439-452.

Khan, M.A., Hashim, S.B. ve Bhutto, M.Y. (2022). The role of halal brand relationship quality towards relational, utility value and halal brand resonance. *International Journal of Business and Society*, 23(1), 1-18.

Khodadad Hosseini, H., Samiei, N. ve Ahmadi, P. (2018). Sosyal Medya Pazarlamasının Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisi; Marka Değeri, Marka İlişki Kalitesi ve Markaya Yönelik Tutumun Rolünün Araştırılması. *Tüketici Davranışı Çalışmaları Dergisi*, 5 (1), 37-59.

Kim, Y., Trail, G. ve Ko, Y.J. (2011). The influence of relationship quality on sport consumption behaviors: An empirical examination of the relationship quality framework. *Journal of Sport Management*, 25(6), 576-592.

Kim, K., Park, J. ve Kim, J. (2014), "Consumer-brand relationship quality: When and how it helps brand extensions", *Journal of Business Research*, Vol. 67 No. 4, pp. 591-597.

Hwang, J., ve Lee, K. W. (2018). The antecedents and consequences of golf tournament spectators' memorable brand experiences. *Journal of Destination Marketing & Management*, 9, 1-11.

Kotler, P., Bowen, J. T., Makens, J. C., ve Baloglu, S. (2017). *Marketing for hospitality and tourism*. Pearson.

Kotler, P. (2006). Marketing management. Upper Saddle River, New Jersey: *Pearson Education, Inc*

Kozinets, R.V., Sherry, J.F., DeBerry-Spence, B., Duhachek, A., Nuttavuthisit, K. ve Storm, D. (2002). Themed flagship brand stores in the new millennium: Theory, practice, prospects. *Journal of retailing*, 78(1), 17-29.

Kyı, M.H. (2019). Brand resonance and consumer repurchase intention on shayi Women-Wear Clothes. *PhD Thesis, Meral Portal*.

Kyoom, K.Y., Jae Ko, Y. ve Jeffery, J. (2011). The impact of relationship quality on attitude toward a sponsor. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 26(8), 566-576.

Latif, W.B., Islam, M.A. ve Noor, I.M. (2014). Building brand resonance in a competitive environment: A conceptual model. *Advances in Environmental Biology*, 8(9), 593-600

Ligery, F., Bangsawan, S. ve Mahrinasari, M.S. (2021). The effect of relationship quality on attitude mediated by word of mouth in the perspective of relationship marketing (A case study in

the election of the Member Of The Regional People's Representative Council Of Lampung, Indonesia). *Journal of Positive Psychology and Wellbeing*, 5(4), 1077-1092.

Lomax, R. G. ve Hahs-Vaughn, D. L. (2013). *An Introduction to Statistical Concepts. Abingdon-on-Thames: Routledge.*

Mattila, Anna S. (2001), "The Impact of Relationship Type on Customer Loyalty in a Context of Service Failures," *Journal of Service Research*, 4 (2), 91-101.

Moore, D. ve Wurster, D. (2007). Self-brand connections and brand resonance: The role of gender and consumer emotions. *Advances in Consumer Research*, 34-65.

Mowen, J. C. (1988). Beyond consumer decision making. *Journal of consumer marketing*, 5(1), 15-25.

Nayeem, T., Murshed, F. ve Dwivedi, A. (2019). Brand experience and brand attitude: examining a credibility-based mechanism. *Marketing Intelligence & Planning*, 37(7), 821-836.

Ndbusi, N.O. (2007). Relationship marketing and customer loyalty. *Marketing Intelligence & Planning*, 25(1), 98-106.

Oliver, R. L. (1980). A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction decisions. *Journal of marketing research*, 17(4), 460-469.

Oliver, R.L. (1981). Measurement and evaluation of satisfaction processes in retail settings. *Journal of Retailing*, 57(3), 25-48.

Öz, H.H. ve Yıldız, E. (2023). Parasal ve parasal olmayan satış tutundurmanın marka tercihi ve marka güveni üzerindeki etkileri. *Iğdır University Journal of Social Sciences*, 32, 84-99.

Öztürk, A. B. (2016). Beyaz Eşya Sektörü. *Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Bölümü*, https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/beyaz_esya_-_mart_2016.pdf (21.06. 2018).

Panjaitan, R. ve Indriani, F. (2022). Brand gravity-resonance capability on brand love: A resource-advantage theory perspective. *Media Ekonomi dan Manajemen*, 37(1), 17-34.

Rajumesh, S. (2014). The impact of consumer experience on brand loyalty: The mediating role of brand attitude. *International Journal of Management and Social Sciences Research (IJMSSR)*, 3(1), 73-79.

Raut, U.R. (2015). Analysis of brand resonance amongst young consumers with reference to select product categories. *PhD Dissertation in Business and Management Studies Under Thesis Co-Supervision Agreement.*

Saputra, M.H., Ardyan, E., Tanesia, C.Y. ve Ariningsih, E.P. (2021) Bulding brand resonance: Optimizing symbolic brand reputation and customer emotional value. *ASEAN Marketing Journal*, 13(2),5

Sekaran, U. (2003). *Research methods for business: a skill-building approach (4th ed.)*. United States of America: John Wiley and Sons, Inc.

- Schmitt, B. (1999). Experiential marketing: A new framework for design and communications. *Design Management Journal (Former Series)*, 10(2), 10-16.
- Shieh, H.S. ve Lai, W.H. (2017). The relationships among brand experience, brand resonance and brand loyalty in experiential marketing: Evidence from smart phone in Taiwan. *Journal of Economics and Management*, 28, 57-73.
- Simon, C.J. ve Sullivan, M.W. (1993). The measurement and determinants of brand equity: A financial approach. *Marketing Science*, 12(1), 28-52.
- Suh, J.C. ve Yi, Y.J. (2006). When brand attitudes affect the customer satisfaction-loyalty relation: the moderating role of product involvement. *Journal of Consumer Psychology*, 16(2), 145-55
- Suh, J.C. ve Yi, Y.J. (2006). When brand attitudes affect the customer satisfaction-loyalty relation: the moderating role of product involvement. *Journal of Consumer Psychology*, 16(2), 145-55.
- Suki, N.M. (2016). Consumer environmental concern and green product purchase in Malaysia: Structural effects of consumption values. *Journal of Cleaner Production*, 132, 204-214.
- Şimşek, Ö. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinok.
- Varjonen, I. (2018). Building Brand Resonance Through Brand Experience-a Fashion Market Perspective. *Unpublished master thesis, Aalborg University, Denmark*.
- Verhoef, P. C., Lemon, K. N., Parasuraman, A., Roggeveen, A., Tsiros, M., ve Schlesinger, L. A. (2009). Customer experience creation: Determinants, dynamics and management strategies. *Journal of retailing*, 85(1), 31-41.
- Yurdugül, H., ve Sırakaya, D. A. (2013). Çevrimiçi öğrenme hazır bulunuşluluk ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 391-406.
- Zarantonello, L., Jedidi, K. ve Schmitt, B.H. (2013). Functional and experiential routes to persuasion: An analysis of advertising in emerging versus developed markets. *International Journal of Research in Marketing*, 30(1), 46-56.
- Wibisono, H.D. ve Khasanah, I. (2020). Analisis pengaruh brand experience terhadap brand loyalty dengan brand resonance dan brand reputation sebagai variabel intervening. *Jurnal Studi Manajemen Organisasi*, 17(2), 27-38.
- Wieseke, Jan, Anja Geigenmüller, ve Florian Kraus (2012), "On the Role of Empathy in Customer-Employee Interactions," *Journal of Service Research*, 15 (December), 316-331.
- Wong, A. ve Sohal, A. (2002). An examination of the relationship between trust, commitment and relationship quality. *International journal of retail & distribution management*, 30(1), 34-50.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

TİCARİ BANKALARDA FİNANSAL SAĞLAMLIĞIN BİR BELİRLEYİCİSİ
OLARAK PİYASA YAPICILIK VE MODEL ÖNERİSİ¹

Gülçe YAZGAN

Ganite KURT

Fevzi Serkan ÖZDEMİR

Dr.

gyazgan-5@hotmail.com

0000-0001-5863-1997

Prof.Dr. Ankara Hacı Bayram Veli

Üniversitesi

Finansal Bilimler Fakültesi

ganite.kurt@hbv.edu.tr

0000-0001-6438-2501

Prof.Dr. Ankara Üniversitesi

Siyasal Bilimler Fakültesi

fsozdemir@gmail.com

0000-0002-0641-6352

Atıf / Citation: Yazgan, G., Kurt, G. & Özdemir, F. (2024). Ticari Bankalarda Finansal Sağlamlığın Bir Belirleyicisi Olarak Piyasa Yapıcılık ve Model Önerisi. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 13(2), 466-493.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1517592>

Öz

Finansal sistemin en önemli kuruluşlarından biri olan bankalar, ekonomideki fon transferinde aracılık fonksiyonunu yerine getirmektedir. Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kaynak aktarımı sağlayan bankalar, faaliyetleri kapsamında birçok risk ile karşı karşıya kalmaktadır. Bir bütün olarak ülke ekonomisini etkileme potansiyeli taşımaları nedeniyle bankaların faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için söz konusu risklere karşı güçlü bir finansal yapıya sahip olmaları önem taşımaktadır. Finansal sağlamlık kavramı, bu noktada ortaya çıkmakta olup, temel olarak bankaların hem kendi yapısal özellikleri nedeniyle hem de ekonominin genel durumundan kaynaklı olarak bünyelerinde barındırdıkları kırılganlıklara karşı dayanıklılığını ifade etmektedir. Söz konusu kırılganlıkların azaltılabilmesi için ise risklerin iyi yönetilmesi, finansal sağlamlık düzeylerinin takip edilmesi önemli olmaktadır. Bu çalışmada, daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak bankaların piyasa yapıcılık fonksiyonu, finansal sağlamlığın bir belirleyicisi olarak ele alınarak model geliştirilmesi hedeflenmiştir. Para politikalarının etkinleştirilmesi ve piyasa risklerinin azaltılmasına yönelik olarak devlet iç borçlanma senetleri piyasalarını düzenlenmesini amaçlayan piyasa yapıcılık sisteminin en önemli aktörlerini ticari bankalar oluşturmaktadır. Bu kapsamda

¹ Bu çalışma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı'nda hazırlanan ve 2024 yılında kabul edilen "Ticari Bankalarda Finansal Sağlamlığın Bir Belirleyicisi Olarak Piyasa Yapıcılık ve Model Önerisi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

bankaların finansal sağlamlığı bakımından, piyasa yapıcılığının uygun bir gösterge olacağından hareketle, bankaların piyasa yapıcı olmasını etkileyen finansal oranlar, geliştirilen model doğrultusunda belirlenmiştir. Türkiye’de faaliyet gösteren ticari bankaların 2018-2022 yılları arasındaki verilerinin analiz edildiği çalışmada; sermaye yeterlilik oranı, YP varlıklar/YP yükümlülükler, toplam mevduat / toplam varlıklar, finansal varlıklar(net) / toplam varlıklar, likit aktifler / kısa vadeli yükümlülükler, likit aktifler / (mevduat+mevduat dışı kaynaklar), ortalama özkaynak karlılığı, net faaliyet karı (zararı) /toplam varlıklar oranlarının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Finansal Sağlamlık, Piyasa Yapıcı Bankalar, Lojistik Regresyon, Finansal Oranlar.

MARKET MAKING AS A DETERMINANT OF FINANCIAL SOUNDNESS IN COMMERCIAL BANKS AND A MODEL SUGGESTION

Abstract

Banks, one of the most important institutions of the financial system, fulfill the function of intermediary in fund transfer in the economy. Banks that provide resource transfer at both national and international levels face many risks within the scope of their activities. Since they have the potential to affect the country's economy as a whole, it is important for banks to have a strong financial structure against these risks in order to continue their activities in a healthy way. The concept of financial resilience emerges at this point and basically expresses the resilience of banks against the vulnerabilities they contain, both due to their own structural characteristics and the general condition of the economy. In order to reduce these vulnerabilities, it is important to manage risks well and monitor financial soundness levels. In this study, unlike previous studies, it was aimed to develop a model by considering the market making function of banks as a determinant of financial soundness. Commercial banks are the most important actors of the market making system, which aims to regulate government domestic debt securities markets in order to activate monetary policies and reduce market risks. In this context, considering that market making will be an appropriate indicator in terms of the financial soundness of banks, financial ratios that affect banks' being market makers have been determined in line with the developed model. In the study where the data of commercial banks operating in Turkey between 2018 and 2022 were analyzed; capital adequacy ratio, foreign assets / foreign liabilities, total deposits / total assets, financial assets (net) / total assets, liquid assets / short-term liabilities, liquid assets / (deposits + non-deposit resources), return on average equity, net operating profit It has been concluded that the (loss)/total assets ratios are effective.

Keywords: Banking, Financial Soundness, Market Making Banks, Logistic Regression, Financial Ratios.

GİRİŞ

Finansal sistemin temelini oluşturan bankalar, ekonomideki fon eksikliği olanlar ile fon fazlası olanlar arasında finansal aracılık fonksiyonunu yerine getirmektedir. Bu kapsamda bankalar, temel faaliyet konularından biri olarak mevduat toplama yoluyla satın alma gücü yaratmakta, diğer temel faaliyet konusu olan kredi kullandırımı yoluyla da ekonomideki para ve fon taleplerini karşılamaktadır. Bankalar, bu faaliyetleri yerine getirirken sadece fon transferine aracılık ettiği tarafları değil, finansal sistemi ve buna bağlı olarak ekonominin birçok alanını etkilemektedir. Bu nedenle fiyat istikrarı, ekonomik büyüme, finansal istikrar, istihdam vb. para ve maliye politikası hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi, uluslararası ticaretin gelişmesi, güçlü bir ekonomik yapıya sahip olunabilmesi; ancak gelişmiş ve sağlam bir bankacılık sektörünün varlığı ile mümkündür.

Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kaynak aktarımı sağlayan bankalar, faaliyetleri kapsamında birçok risk ile karşı karşıya kalmaktadır. Bunlardan biri kredi riskidir. BDDK'ın Bankaların İç Sistemleri Hakkında Yönetmeliği'nde yer aldığı üzere kredi riski; "kredi

müşterisinin yapılan sözleşme gereklerine uymayarak yükümlülüğünü kısmen veya tamamen zamanında yerine getirememesinden dolayı bankanın maruz kalabileceği zarar olasılığı” şeklinde tanımlanmaktadır. Bankalar için kullandıkları kredilerin vadesinde ve tam olarak geri ödenmeme ihtimali her zaman söz konusudur. Bu nedenle bankaların temel faaliyet konularından biri olan kredi işlemleri bünyesinde risk barındırmakta olup, bu risk kredi kullandırımı ile başlamakta ve taahhüt edilen ödeme vadesine kadar sürmektedir. Bankaların karşılaştıkları risklerden biri de likidite riskidir. BDDK’nın “Bankaların İç Sistemleri Hakkında Yönetmelik”e göre likidite riski; “bankanın nakit akışındaki dengesizlik sonucunda nakit çıkışlarını tam olarak ve zamanında karşılayacak düzeyde ve nitelikte nakit mevcuduna veya nakit girişine sahip bulunmaması nedeniyle ödeme yükümlülüklerini zamanında yerine getirememe riski” şeklinde tanımlanmaktadır. Bankaların faaliyetleri kapsamında beklenmeyen ani fon çıkışları ve vadesi gelen yükümlülüklerini yerine getirebilmek için yeterli nakit ve nakit benzeri varlıklara sahip olmaması durumunda likidite yetersizliği söz konusu olmaktadır. Bu doğrultuda, bankaların kısa vadeli fon toplarken, buna karşın daha uzun vadeli fon kullandırımı yapması nedeniyle oluşan varlıkları ve yükümlülükleri arasındaki vade uyumsuzluğu, likidite riskini ortaya çıkarmaktadır. Bir diğer risk türü olan piyasa riski, piyasa fiyatlarındaki değişimler nedeniyle bankaların karşı karşıya kaldığı riskleri ifade etmektedir. BDDK’nın tanımına göre piyasa riski; “bankaların alım satım hesapları içerisinde, getirisi faiz oranı ile ilişkilendirilmiş finansal araçlarda ve bankanın bilanço kalemlerinde yer alan tüm varlık ve yükümlülüklerinde faiz oranı, hisse senedi ve döviz kurundaki dalgalanmalar nedeniyle meydana gelebilecek zarar riskidir.” şeklinde ifade edilmektedir. Bu kapsamda bankaların aktif yapısının faize duyarlılığı ile pasif yapısı ve bilanço dışı pozisyonlarının faize duyarlılığının birbirleriyle uyumlu olmaması durumunda faiz riski söz konusu olmaktadır. Kur riski ise yabancı para cinsinden pasif toplamının, yabancı para cinsinden aktif toplamından fazla olması durumunda ortaya çıkmakta olup, döviz kurlarındaki dalgalanmalar söz konusu riski artırmaktadır. Piyasa riski kapsamında yer alan bir diğer risk türü hisse senedi fiyat değişim riski olup, bankaların kazanç sağlamak amacıyla finansal piyasalarda işlem gören araçlara yatırım yapmasından kaynaklanmaktadır. Bu risk, ekonomik ve politik koşullardaki değişiklikler, şirketlerin temettü gelirlerinin azalması vb. olumsuz gelişmeler sonucunda hisse senetlerindeki fiyat değişimlerinden etkilenmektedir. Bankaların karşılaştıkları bir diğer risk türü ise operasyonel risktir. BDDK’nın “Bankaların İç Sistemleri Hakkında Yönetmelik”e göre operasyonel risk; “banka içi kontrollerdeki aksamalar sonucu hata ve usulsüzlüklerin gözden kaçmasından, banka yönetimi ve personeli tarafından zaman ve koşullara uygun hareket edilememesinden, banka yönetimindeki hatalardan, bilgi teknolojisi sistemlerindeki hata ve aksamalar ile deprem, yangın, sel vb. felaketlerden veya terör saldırılarından kaynaklanabilecek zarar olasılığı” olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde teknolojik gelişmeler, ürün ve hizmetlerdeki çeşitlilik ve yenilikler ile globalleşme bankaların operasyonel anlamda kontrol etmesi gereken unsurları artırmıştır. Bu kapsamda bilgisayar yazılım sistemlerindeki hata ve aksaklıklar, altyapı yetersizliği, banka yöneticilerinin veya ortaklarının ahlaki değerlere uygun olmayan davranışları ve işlemleri, yasal düzenlemeler ile ilgili eksikler, banka çalışanları veya müşterilerinin hile, dolandırıcılık, hırsızlık, sahtekarlık veya bilgi sızdırma vb. işlemleri operasyonel riskleri oluşturmaktadır.

Bankacılık faaliyetleri, doğası gereği bünyesinde her zaman risk unsurları barındırmaktadır. Finansal serbestleşme, küreselleşme ile finansal ürünlerdeki çeşitlilik ve karmaşıklık ise,

günümüzde bankaların maruz kaldığı risk faktörlerini artırmış durumdadır. Bankacılık sektörünün bir bütün olarak ülke ekonomisini etkileme potansiyelinin bulunması nedeniyle faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için güçlü bir finansal yapıya sahip olmaları önem taşımaktadır. Bu noktada finansal sağlık kavramı ortaya çıkmakta olup, temel olarak bankaların hem kendi yapısal özellikleri nedeniyle hem de ekonominin genel durumundan kaynaklı olarak bünyelerinde barındırdıkları kırılganlıklara karşı dayanıklılığını ifade etmektedir. Her ne nedenle olursa olsun kırılganlıkların azaltılabilmesi için risklerin iyi yönetilmesi, bankaların performanslarının ve finansal yapılarının yakından takip edilmesi gerekmektedir.

Günümüzde bankalar, finansal sistemin temel yapı taşı oluşturmaktadır. Hem üretim hem de tüketim tarafından gelen para ve kredi taleplerinin öncelikle bankalara yansması nedeniyle ekonomide etkin rol oynamaktadırlar. Bankacılık sektöründe yaşanabilecek olumsuzluklar ise kısa sürede tüm ekonomik birimlere yansyabilmektedir. Dolayısıyla, bankaların finansal yapılarının sağlamlığının değerlendirilmesi, faaliyetlerin sağlıklı şekilde sürdürmeleri için büyük önem taşımaktadır.

Bankaların faaliyet alanlarından biri piyasa yapıcılıktır. Bu faaliyet kapsamında bankalar, ihale yöntemi ile birincil piyasada ihracı gerçekleşen devlet iç borçlanma senetlerine talep yaratılmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda, kesintisiz olarak alım-satım kotasyonu vererek devlet iç borçlanma senetleri piyasasının likiditesini artırmaya çalışmaktadır. Bankalar, devlet iç borçlanma senetlerinin nihai yatırımcılara ulaştırılmasını ve pazarlanmasını sağlamakta, diğer bir deyişle taraflar arasında köprü olmaktadır. Bununla birlikte bankalar, piyasa yapıcılık faaliyetleri ile borç yöneticileri ve merkez bankası tarafından talep edilen araştırmalar yoluyla finansal piyasalar hakkında bilgi sağlamaktadır. Tüm bu faaliyetlerin gerçekleştiği piyasa yapıcılık sisteminde, temel olarak para politikalarının etkinleştirilmesi ve piyasa risklerinin azaltılmasına yönelik olarak devlet iç borçlanma senetleri piyasalarının düzenlenmesi amaçlanmaktadır. Bankalar, devlet iç borçlanma senetleri piyasasının gelişimini sağlayabilmek için ilgili piyasada likiditeyi artıran ve volatilitiyi azaltan faaliyetler yoluyla genişletilmiş yatırımcı tabanından oluşan rekabetçi bir piyasanın kurulmasına yönelik olarak faaliyetlerde bulunmaktadır. Piyasa yapıcılık sisteminin sağlıklı çalışabilmesi için bu fonksiyonun yerine getirilmesinde belirli koşullar bulunmakta olup, bu koşullar temel olarak finansal kapasite, idari kapasite ve piyasa tecrübesi bakımından yeterliliği ifade etmektedir. Piyasa yapıcılık sisteminde bu fonksiyonu üstlenen kurumlar, işlemler esnasında faiz riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle sistemde yer alacak kurumun sermayesinin, taahhütlerini karşılayacak ve piyasadaki diğer kurumlar ile rekabet edebilecek düzeyde ve nitelikte olması, bir başka deyişle finansal kapasitesinin yeterli olması, söz konusu riskin etkisinin daha az olmasına imkan tanımaktadır. Piyasa yapıcılık sisteminde bir diğer koşul ise idari kapasite yeterliliğidir. Bu koşul, sistemde yer alacak kurumun yönetim kadrosu bakımından güçlü olmasını ifade etmektedir. Alanında uzman kişiler ile oluşturulmuş güçlü bir kadro, hem işlemlerin verimli bir şekilde yapılmasına hem de sistemin işleyişinde karşılaşılabilecek risklere karşı kontrol mekanizmasına sahip olması sağlamaktadır. Piyasa yapıcılık sisteminde yer alacak kurumların geçmiş dönemde göstermiş oldukları performansları, pazar payları bakımından değerlendirilmesi ise piyasa tecrübesi koşulu olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda birincil piyasadaki ihale katılımlarındaki fon

miktar talepleri, ikincil piyasa işlem hacimleri, müşteri portföyü vb. unsurlar değerlendirilmektedir. Söz konusu koşulların en önemlilerinden biri olan sermaye yeterlilik oranı, aynı zamanda bankaların finansal sağlamlığının önemli göstergelerinden biridir. Bu kapsamda; bankaların piyasa yapıcılık fonksiyonu, finansal sağlamlığın bir belirleyicisi olarak ele alınarak, bankaların piyasa yapıcı olmalarında etkili olan finansal oranların tespit edileceği bir model geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Para politikalarının etkinleştirilmesi ve piyasa risklerinin azaltılmasına yönelik olarak devlet iç borçlanma senetleri piyasalarının düzenlenmesini amaçlayan piyasa yapıcılık sisteminin en önemli aktörlerini ticari bankalar oluşturmaktadır. Bu kapsamda bankaların piyasa yapıcı olmasını etkileyen finansal oranlar, geliştirilen model doğrultusunda belirlenmeye çalışılmıştır. Literatürde, bankaların finansal sağlamlığı ile piyasa yapıcılık fonksiyonlarını birlikte ele alan herhangi bir çalışma bulunmaması nedeniyle yapılan çalışmanın diğer çalışmalardan farklılaşarak literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Çalışmanın hem ticari bankalarda finansal sağlamlık ve piyasa yapıcılık kavramlarını birlikte ele almış olması hem de bankaların piyasa yapıcısı olmasını etkileyen faktörleri araştırması bakımından literatüre katkı sağlayacağı ve bundan sonra söz konusu alanda yapılacak çalışmalar için bir kaynak niteliği taşıyacağı düşünülmektedir.

1. İLGİLİ LİTERATÜR

Bankacılık sektörünün finansal sağlamlığının değerlendirilmesine yönelik olarak düzenleyici ve denetleyici kurumlar tarafından sağlamlık göstergeleri geliştirilmektedir. Bu göstergeler, finansal kırılganlıklar karşısında bankaların dayanıklılığının ortaya konmasına ve bankacılık sektörünün finansal durumunu takibine imkan tanıyan değişkenlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, ekonometrik analizler kapsamında geliştirilen modeller, endekslerin değişken olarak yer aldığı bütünlük modelleri vb. çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Birbirinden farklı değerlendirme yöntemleri ile bankaların finansal sağlamlıkları, bir başka deyişle borç ödeme güçlerinin belirlenebilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Analiz yöntemlerinin çeşitliliği, finansal sağlamlığın belirlenmesinde genel kabul görmüş bir analitik çerçevenin bulunmadığını göstermektedir. Ancak literatürde yaygın şekilde kullanılan yöntemlerin Altman Z-Skor Modeli ile CAMELS Modeli olduğu görülmektedir. Bu modellere son dönemde, bankalar için geliştirilmiş olan Bankometer Modeli eklenmiştir. Bahsedilen modellere ilişkin olarak literatürde yapılmış çalışmalar ise aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

Cihak ve Hesse (2010); katılım bankaları ile ticari bankaların finansal sağlamlığını Z-Skor Modeli ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda küçük katılım bankalarının küçük ticari bankalardan; büyük ticari bankaların büyük katılım bankalarından daha sağlam olduğu tespit edilmiştir.

Demirgüç (2011); Basel Temel İlkelerinin bankaların sağlamlığı üzerindeki etkisini araştırmıştır. İlgili çalışmada finansal sağlamlık düzeyinin belirlenmesinde Z-Skor Modeli kullanılmış olup, Basel İlkelerine daha fazla uyum gösteren bankaların finansal durumlarının daha sağlam olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kumar (2012); bankacılık sektörünün sağlamlığını CAMELS Modeli ile tespit etmiştir. Analiz sonucunda özel sermayeli bankaların, kamu sermayeli bankalardan daha sağlam olduğu belirlenmiştir.

Makkar ve Singh (2012); çalışmasında Bankometer Modeli'ni bankalar için borç ödeme göstergesi olarak ele almıştır. Bu kapsamda Hindistan'da faaliyet gösteren 37 bankanın verilerini kullanarak 2006-2011 dönemi için finansal performans analizi gerçekleştirmiştir. Söz konusu dönemde tüm bankaların borç ödeme güçlerinin yüksek olduğu; özel bankaların sağlamlık düzeyinin kamu bankalarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Bourkhis ve Nabi (2013); finansal krizin, katılım bankaları ile ticari bankaların sağlamlık düzeyi üzerindeki etkisini araştırmıştır. İlgili çalışmada finansal sağlamlığın tespitinde Z-Skor Modeli ve Regresyon Analizi kullanılmıştır.

Fayed (2013); bankaların performanslarını tespit edebilmek amacıyla oran analizi ve Bankometer Modelini kullanmıştır. Çalışmanın konusunu, Mısır'daki ticari bankaların ve katılım bankalarının performanslarının karşılaştırılması oluşturmaktadır. 2008-2010 dönemi verileri ile finansal oranlar kullanılmış olup, her iki banka grubundaki bankaların hepsinin borç ödeme güçlerinin zayıf olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, katılım bankalarının skorlarının, ticari bankaların skorlarından daha yüksek değerler aldığı belirlenmiştir.

Katter (2014); çalışmasında Nepal'de faaliyet gösteren ticari bankaların finansal sağlamlığını Bankometer Modeli ile ölçmüştür. 28 bankanın 2007-2012 yılları arasındaki veriler ile banka türlerinin finansal açıdan karşılaştırılması hedeflenmiştir. Çalışma sonucunda tüm bankaların finansal açıdan sağlam olduğu tespit edilmiştir. Skor değeri oluşturan değişkenler bazında ise kredilerin varlıklara oranı bakımından 11 banka, öngörülen sınır değerinin altında kalmış olup, modelin bankaların iç yönetimine, özellikle iflas riskinin azaltılması konusunda yardımcı nitelikte olduğu sonucuna varılmıştır.

Albulescu (2015); çalışmasında bankaların karlılığının içsel belirleyicilerini analiz etmiştir. Bu kapsamda 2005-2013 dönemi için IMF aylık verileri kullanılarak, sabit etkiler ve rastgele etkiler modelini karşılaştıran panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde, finansal sağlamlık göstergelerinin, Orta ve Güney Amerika'da bulunan Şili, Kolombiya, El Salvador, Honduras, Meksika ve Paraguay olmak üzere gelişmekte olan altı ülkedeki bankacılık sektörlerinin karlılığı üzerindeki etkisini değerlendirilmiştir. Bankacılık sektöründe karlılık göstergeleri olarak, aktif karlılık oranı (ROA) ve öz kaynak karlılık oranı (ROE) kullanılmış olup, bu kapsamda anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Bununla birlikte, temerrüde düşen kredilerin ve faiz dışı giderlerin bankaların karlılığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, banka sermayelendirmesi, likidite ve faiz oranı marjlarının bankaların karlılığını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç, artan sermayelendirme ve likiditenin karlılık üzerinde ikili bir etkisi olsa bile, pozitif bir ilişkinin ortaya çıkmakta olduğu, iyi sermayelendirilmiş bir bankacılık sektörünün aynı zamanda karlı bir sektörü gösterdiği şeklinde özetlenmiştir.

Ashraf ve Tariq (2016); Pakistan'da faaliyet gösteren bankalar için Bankometer ve Z-Skor Modellerini uygulamış ve 21 bankanın 2006-2014 yılları arasındaki verilerini esas almıştır.

Bankaların tamamı finansal bakımdan sağlam olarak değerlendirilmiştir. Z-Skor Modeli'nin sonuçları, Bankometer Modelinde elde edilen sonuçlar ile karşılaştırıldığında, bankaların finansal sağlamlık düzeylerinin benzerlik gösterdiği ve sonuçların birbirleriyle uyumlu olduğu belirlenmiştir.

Yameen ve Ali (2016); çalışmasında Ürdün'de faaliyet gösteren ticari bankaların finansal sağlamlığını Bankometer Modeli ile test etmiştir. 2002-2011 yılları arasında 13 bankanın verilerinin esas alındığı çalışmada, bankaların tamamının sağlam olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bankaların skor değerleri, modelin öngördüğü değer aralığının oldukça üzerinde değer almaları nedeniyle süper sağlam banka olarak nitelendirilmiştir. Çalışma, modelin bankaların finansal risklerini yönetme konusunda yararlanabilecekleri bir yöntem olduğunu belirtmektedir.

Rahman (2017); Bankometer Modelini uyguladığı çalışmasında Bangladeş'teki 24 ticari bankanın 2010-2015 yılları arasındaki verilerini esas almıştır. Analiz kapsamında tüm bankalar süper sağlam olarak sınıflandırılmıştır. Analiz döneminde bankaların istikrarlı bir şekilde sağlıklı finansal durumlarını koruduklarını ortaya koymuştur. Skor değerini oluşturan değişkenlerden maliyet/gelir oranı ile krediler/toplam varlıklar oranlarının, bankaların çoğunda, öngörülen sınır değerler içinde yer almamış olup, modelin banka faaliyetlerindeki verimsizliğin azaltılmasında klavuzluk sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Shamanth ve Rajgopal (2017); Hindistan'da bankacılık sektörünün performansını değerlendirmek üzere Bankometer Modeli'ni uygulamıştır. Uygulama sonucunda bankaların likidite, sermaye ve karlılık bakımından güçlü oldukları, bununla beraber kaliteli aktif yapısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Çalışmada modelin, bankaların finansal performanslarının değerlendirilmesinde erken uyarı sistemi olarak kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Budiman, Herwany ve Kristanti (2017); Endonezya'da faaliyet gösteren katılım bankalarının finansal sıkıntı durumlarını Bankometer Modeli ile değerlendirilmiştir. 2011-2015 yılları arasında borsada işlem gören ve borsaya kote olmayan bankaların verileri kullanılmıştır. Analizde, bankaların tamamı güçlü finansal pozisyona sahip olduğu, sadece takipteki kredilerin toplam kredilere oranı ilgili bankalar arasında farklılık göstermektedir. Borsada işlem gören bankaların, diğer bankalardan daha yüksek değerler aldığı, bu durumun borsada işlem gören bankaların daha fazla kredi kullandıkları, maliyet yönetiminde daha başarılı oldukları sonuçları elde edilmiştir.

Africa (2018); Bankometer Modelinin bankalarda finansal sıkıntıyı belirlemede kullanılabilir bir yöntem olup olmadığını araştırmıştır. Endonezya'da faaliyet gösteren bankaların 2014-2016 yılları arasındaki verileri esas alınmıştır. Verilerin analizinde lojistik regresyon kullanılmış, bağımlı değişken olarak Bankometer Modeli esas alınmıştır. Hesaplanan skor değerleri tüm bankalar için sınır değerlerin üzerinde çıkmış, regresyon çalışması sonucunda ise Bankometer Modelinin uygulanabilir olduğu tespit edilmiştir.

Permata ve Purwanto (2018); bankaların finansal sağlamlık düzeylerini CAMELS, Z-Skor ve Bankometer Modellerini kullanarak analiz etmiştir. Endonezya'da faaliyet gösteren ve borsada işlem gören bankaların verileri esas alınmıştır. CAMELS Modeli'ne göre tüm bankalar sağlam olarak tespit edilmiştir. Z-Skor Modeli'ne göre finansal açıdan sağlam banka bulunmadığı,

Bankometer Modeli'ne göre ise tüm bankaların finansal pozisyonlarının sağlam olduğu ortaya konmuştur. Yöntemler karşılaştırıldığında, CAMELS Modeli, finansal sağlık düzeylerinin tespitinde en sağlıklı yöntem olarak nitelendirilmiştir.

Krimi (2020); Kenya'daki bankaların finansal sağlamlığı ile finansal performansı arasındaki ilişkide makroekonomik faktörlerin etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmada finansal sağlık ölçütü olarak ise CAMELS Modeli kullanılmıştır.

Kevser, Demirel ve Koçyiğit (2021); Borsa İstanbul (BIST)'da faaliyet gösteren 13 bankanın finansal performansı ile makroekonomik değişkenler ve içsel faktörler arasındaki ilişkiyi 2005-2017 dönemi verileri ile regresyon yöntemi kapsamında analiz etmiştir. Çalışmada, finansal performans göstergeleri olarak; aktif karlılık oranı (ROA), öz kaynak karlılık oranı (ROE), Tobin's Q oranı ve fiyat/kazanç oranı kullanılmıştır. Bununla birlikte analiz kapsamında enflasyon ve işsizlik oranı makroekonomik gösterge; toplam aktifler, finansal kaldıraç oranı ve yaş değişkenleri ise içsel değişkenler olarak yer almaktadır. Analizde ROA'nın toplam aktifler ile pozitif yönlü, finansal kaldıraç oranı ile negatif yönlü bir ilişki içinde olduğu; buna karşın enflasyon ve işsizlik ile arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. ROE ile toplam aktifler arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiş olup; enflasyon, işsizlik, finansal kaldıraç ve yaş arasında ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çalışmada yer alan diğer değişkenlerden Tobin's Q oranı ile içsel faktörlerden toplam aktifler arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte fiyat/kazanç oranı içsel faktörlerden etkilenmekte olup, makroekonomik değişkenler ile arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Akgüneş (2021); çalışmasında BIST Banka endeksinde yer alan 9 bankanın 2008-2019 yılları arasındaki verileri kapsamında karlılıklarının, finansal risk ve makroekonomik değişkenler ile olan ilişkisi analiz etmiştir. Bu doğrultuda çalışmada bağımlı değişkenler olarak aktif karlılığı, öz kaynak karlılığı ve net faiz marjı kullanılarak her bir değişken için ayrı panel regresyon denklemi oluşturulmuştur. Analizde elde edilen sonuçlara göre, enflasyon ve likidite riskindeki artışlar; ROA (aktif karlılığı), ROE (özsermaye karlılığı) ve net faiz marjı olmak üzere üç karlılık ölçütünde artışa neden olmaktadır. Çalışmada analiz sonuçları; enflasyon oranlarındaki artışın bankalar tarafından öngörülebilir olmasının ve faiz oranlarını bu artışa göre ayarlayabilmelerinin, kar rakamlarında artışı muhtemel kılabileceği, likidite riskindeki artışların da bankaların karlılıklarını pozitif yönde etkilemesinin mevduat yapılarının güçlenmesi olarak dikkate alınabileceği şeklinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte GSYH'de meydana gelen artışların ROA ve ROE'yi artırdığı, net faiz marjını ise azalttığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Piyasa kapitalizasyonu ve kredi riskinin karlılık üzerine herhangi bir etkisinin bulunmadığı, sermaye riskinin etkisinin karlılık değişkenleri için negatif yönde olduğu tespit edilmiş olup, bu durumun sermaye yeterlilik oranlarındaki azalıştan kaynaklandığı sonuna ulaşılabileceği belirtilmiştir.

Arzova (2023); çalışmasında 2000-2019 yılları arasında Türkiye'deki finansal sağlık değişkenlerinin banka karlılığı üzerindeki etkisini Granger nedensellik testi kullanarak analiz etmiştir. Çalışma kapsamında makroekonomik düzeydeki bankacılık verileri ve enflasyon oranları kullanılmış olup, aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı banka performansını temsil eden

değişkenler, sermaye yeterliliği oranı ve sorunlu krediler ise finansal sağlık değişkenleri olarak yer almaktadır. Analiz sonucunda sermaye yeterlilik oranı ile banka karlılığı arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, söz konusu oranın fazla olmasının banka karlılığını olumsuz etkileyebileceği ve bu nedenle hem bankaları koruyacak hem de karlılıklarını olumsuz etkilemeyecek optimum özsermaye oranının belirlenmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bir diğer değişken olan sorunlu kredilerin, bankaların sermaye yeterlilik oranları üzerinde etkiye sahip olmasının çalışma kapsamındaki bankaların sorunlu kredilere karşı bir refleks oluşturduğu şeklinde değerlendirilmekte olup, analiz sonucunda enflasyon ile sorunlu krediler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan Granger nedensellik testi analizi ile, aktif karlılığı ile sermaye yeterlilik oranı arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu, benzer bir ilişkinin enflasyon ile sorunlu krediler arasında mevcut olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Arzova ve Şahin (2024); gelişmekte olan ülkelerdeki finansal sağlık değişkenlerinin banka performansı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu kapsamda 2011-2020 yılları arasında 17 ülkenin makro düzeyde verileri kullanılmış olup; sermayenin risk ağırlıklı varlıklara oranı, likit varlıkların toplam varlıklara oranı, temerrüde düşen kredilerin toplam brüt kredilere oranı ve faiz dışı giderlerin brüt gelire oranı finansal sağlık değişkenleri olarak ele alınmıştır. Bağımlı değişken olarak Z-Skor değerlerinin kullanıldığı çalışmada; Arellano, Froot ile Rogers sabit ve rastgele etki modellerinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçları, temerrüde düşen kredilerinin toplam brüt kredilere oranının ROA ve ROE'yi olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir. Çalışmada, sermayenin risk ağırlıklı varlıklara oranı ile ROE arasında ters yönlü ilişki olduğu ve faiz dışı giderlerin brüt gelire oranının, banka Z-Skor değerleri üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte analizde; enflasyon, doğrudan yabancı yatırımlar ve GSYİH banka karlılığını artıran makroekonomik değişkenler olarak tespit edilmiştir.

Çalışmamızda, bankaların finansal sağlamlığı bakımından, piyasa yapıcılığının uygun bir gösterge olacağından hareketle, bankaların piyasa yapıcılık fonksiyonu, finansal sağlamlığın bir belirleyicisi olarak ele alınmıştır. Literatürde, bankaların finansal sağlamlığı ile piyasa yapıcılık fonksiyonlarını birlikte ele alan herhangi bir çalışma bulunmamakta olup, bankacılık sektöründe piyasa yapıcılık sistemi ile ilgili yapılmış çalışmalar ise aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

Aydın (2005); çalışmasında devlet iç borçlanma piyasalarının geliştirilmesine yönelik olarak uygulamaya alınan piyasa yapıcılığı sisteminin amaçlarını ve faydalarını araştırmıştır. Bu kapsamda piyasa yapıcılığı sisteminin uygulanma amaçları, sağlanması gereken ön şartlar, yeterlilik kriterleri ile piyasa yapıcılar bakımından haklar ile yükümlülükler anlatılmış olup, piyasa yapıcılık sisteminin Türkiye ve gelişmiş ülkelerdeki uygulama örneklerine yer verilmiştir.

Yılmaz (2005); Türkiye'deki piyasa yapıcılık sisteminin performansı analiz edilmiştir. İç borçlanma kaynakları açıklanarak, piyasa yapıcılık sistemi amaçları ve yasal statüsü kapsamında detaylandırılmıştır. Türkiye'deki piyasa yapıcıların devlet iç borçlanma senetleri stokları ile faiz gelirlerinin yıllar itibarıyla gelişimi piyasa yapıcılık sistemi kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışmada, piyasa yapıcı bankaların, piyasa yapıcılığı görevini üstlenmeden önce ve sonra

gerçekleşen devlet iç borçlanma senetleri stoklarının azalma eğilimi gösterdiği ve bu durumun piyasa yapıcılık sisteminin kırılabilirliğinin bir göstergesi olabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Moroğlu (2013); piyasa yapıcılık sistemini tüm yönleri ile ele aldığı çalışmada, uygulanabilirlik kriterlerini dünya uygulamaları dikkate alarak incelenmiştir. İlgili sistemin Türkiye'deki değişim ve gelişim süreci incelenerek, kamu borç yönetimindeki etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda, devlet iç borçlanma senetlerinin ihracına ilişkin sistemin amacına ulaştığı, bankaların aktiflerindeki devlet iç borçlanma senetleri oranı ile elde edilen faiz gelirleri arasında doğru orantı olmadığı ve bankacılık sektörünün finansal sağlamlığının artırılması ile piyasa yapıcı bankaların aktif toplamalarının artış eğilimi gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Çomak (2019); bu çalışma ile kamu borç yönetiminin etkinliğinin sağlanması kapsamında piyasa yapıcılığı sistemini inceleyerek dünya uygulamalarını açıklamıştır. Bununla birlikte Türkiye'de piyasa yapıcılık sisteminin ilk hali, sonrasında sistemde yapılan değişiklikler ve yenilikler ele alınmış olup, piyasa yapıcı bankaların devlet iç borçlanma senetlerindeki etkisi analiz edilmiştir. İlgili sistemin birincil ve ikincil piyasalarda borç yönetiminin etkinliğini olumlu yönde etkilediği, bununla birlikte piyasa yapıcı bankaların piyasayı yakından takip etmesinin önem taşıdığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Uysal (2019); piyasa yapıcılık sisteminin temel özelliklerinin anlatıldığı çalışmada, sisteme ilişkin analizler değerlendirilmiş, sistemin volatilité ve likidite göstergeleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda piyasa yapıcılık sistemi ile birlikte devlet iç borçlanma senetlerinin birincil ve ikincil piyasalardaki etkinliğinin yükseldiği, uygulama sonrasında ihale alımları ile işlem hacimlerinin arttığı ve uygulama sonrasında volatilité bakımından senetlerdeki belirsizliklerin azaldığı tespit edilmiştir.

Çilek (2023) çalışmada piyasa yapıcı bankaların finansal performanslarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda finansal değerlendirme kriteri olarak CILOS tekniği kullanarak finansal oranlar ağırlıklandırılmış, sonrasında ise MARCOS tekniği ile bankaların performanslarının sıralaması yapılmıştır. Son olarak COPELAND tekniği ile MARCOS tekniğinin sıralama sonuçları birleştirilmiş ve piyasa yapıcı bankaların nihai sıralaması elde edilmiştir. Çalışmada, piyasa yapıcı bankaların özkaynaklarını güçlendirmek için sermaye artırımı yapımları ve net ücret ve komisyonlara odaklanmaları önerilmekte, analiz sonuçlarının olumsuz piyasa koşullarında bankaların süreç yönetimine katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

2. VERİ, YÖNTEM VE DEĞİŞKENLER

2.1. Veri

Bu çalışmada bankaların piyasa yapıcılık fonksiyonu üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda piyasa yapıcılık kavramı ve finansal sağlamlığın belirlenmesine yönelik modeller açıklanmış olup, Türkiye'de faaliyet gösteren ticari bankaların 2018-2022 yılları arasındaki döneme ilişkin verileri ile Lojistik Regresyon Analizi uygulanmıştır. Analizde, bankaların piyasa yapıcı olmasını etkileyen faktörleri gösteren bir model geliştirilmiş olup, elde edilen veriler finansal oranlar bazında değerlendirilmiştir.

Günümüzde bankalar, finansal sistemin temel yapı taşı oluşturmaktadır. Hem üretim hem de tüketim tarafından gelen para ve kredi taleplerinin öncelikle bankalara yansması nedeniyle ekonomide etkin rol oynamaktadırlar. Bankacılık sektöründe yaşanabilecek olumsuzluklar ise kısa sürede tüm ekonomik birimlere yansiyabilmektedir. Dolayısıyla, bankaların finansal yapılarının sağlamlığının değerlendirilmesi, faaliyetlerin sağlıklı şekilde sürdürmeleri için büyük önem taşımaktadır.

Bankaların faaliyet alanlarından biri piyasa yapıcılık fonksiyonudur. Bu fonksiyonun yerine getirilmesinde belirli ön koşullar bulunmakta olup, bunların en önemlilerinden biri olan sermaye yeterlilik oranı, aynı zamanda bankaların finansal sağlamlığının önemli göstergelerinden biridir. Bu kapsamda; bankaların bankaların piyasa yapıcılık fonksiyonu, finansal sağlamlığın bir belirleyicisi olarak ele alınarak, bankaların piyasa yapıcı olmalarında etkili olan finansal oranların tespit edileceği bir model geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Bu kapsamda; faaliyetlerinin çeşitliliği ve sayısal verileri ile analiz raporlarına ulaşma imkanlarının kolaylığının yanı sıra banka kavramının genel olarak ticari bankaları ifade etmesi vb. nedenlerle çalışmanın konusunu sadece ticari bankalar oluşturmaktadır. Türkiye’de faaliyet gösteren ticari bankaların piyasa yapıcısı olmalarını etkileyen faktörlerin tespiti amacıyla finansal oranları değer almış olan ve finansal oranları yıllar itibariyle süreklilik gösteren 24 ticari banka, çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye Bankalar Birliği’nin yayınlamış olduğu “Seçilmiş Rasyolar” raporunda yer alan veriler esas alınmıştır. Çalışmada piyasa yapıcılığını etkilen finansal oranların tespiti, söz konusu ticari bankaların 2018-2022 yılları arasındaki verileri ile sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında yer alan bankalar Tablo 1’de listelenmektedir.

Tablo 1. Çalışmada Yer Alan Bankalar

Bankalar	2018	2019	2020	2021	2022
T.C. Ziraat Bankası	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
T. Halk Bankası	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
T. Vakıflar Bankası	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
Akbank	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
Anadolubank	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
Fibabanka	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
Şekerbank	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
Turkish Bank	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
Türk Ekonomi Bankası	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
Türkiye İş Bankası	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
Yapı ve Kredi Bankası	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
Alternatifbank	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
Arap Türk Bankası	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
Burgan Bank	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
Citibank	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
Denizbank	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
HSBC Bank	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
ING Bank	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piy.Yapıcı	Piy.Yapıcı	Piy.Yapıcı

			Olmayan	Olmayan	Olmayan
Odea Bank	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
QNB Finansbank	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
Turkland Bank	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
T. Garanti Bankası	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı	Piyasa Yapıcı
Bank Mellat	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan
Habib Bank Limited	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan	Piy.Yapıcı Olmayan

2.2. Yöntem ve Değişkenler

Çalışmada, bankaların piyasa yapıcı olmalarında etkisi bulunan değişkenlerin tespit edilmesi amacıyla Lojistik Regresyon analizinden yararlanılmıştır. Belirli gruplar içindeki üyelerin hangi gruba ait olduğunun belirlenmesine yönelik regresyon denkleminin oluşturulmasını temel alan Lojistik Regresyon analizi alanındaki ilk çalışmalar 1944 yılına dayanmaktadır. Diğer analizlere göre daha kullanışlı olarak değerlendirilen bu analiz yöntemi, kategorik veri analizinde önem taşımaktadır. Lojistik Regresyonda amaç, kategorik bağımlı değişkenin değerlerinin tahmini olup, bu kapsamda iki veya daha fazla gruba ilişkin üyelik tahmini yapılmaktadır. Bu doğrultuda analizin amaçları, öncelikli olarak sınıflandırma, sonrasında ise bağımlı ile bağımsız değişkenler arasında ilişkinin araştırılmasıdır. Modele ilişkin parametrelerin kolay yorumlanabilmesi ve matematiksel olarak pratik fonksiyonlar üretmesi analizin yaygın olarak kullanımına imkan tanımaktadır (Mertler ve Vannatta, 2005:125)

Çalışmada söz konusu yöntemden yararlanılmış olup, keşfedici bir çalışma olarak nitelendirilebileceğinden Lojistik Regresyon Modeli olarak adımsal yöntemlerden olabilirlik oranı ile ileriye doğru (Forward Likelihood Ratio-Forward:LR) seçilmiştir.

Çalışmanın bağımlı değişkeni, bağımlı değişkenin kategorilerinde ilişkin kodlar ve bağımsız değişkenler aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

Bağımlı değişken:

y: Piyasa yapıcı değil-0

Piyasa yapıcı-1

Tablo 2. Bağımsız Değişkenler

x1	Sermaye Yeterlilik Oranı
x2	Özkaynaklar/Toplam Aktifler
x3	(Özkaynaklar-Duran Varlıklar)/Toplam Aktifler
x4	Özkaynaklar/(Mevduat+Mevduat Dışı Kaynaklar)
x5	Net Bilanço Pozisyonu/Özkaynaklar
x6	TP Varlıklar/Toplam Varlıklar
x7	YP Varlıklar/Toplam Varlıklar
x8	YP Varlıklar/YP Yükümlülükler
x9	Toplam Mevduat/Toplam Varlıklar
x10	Finansal Varlıklar (Net)/Toplam Varlıklar
x11	Toplam Krediler/Toplam Varlıklar
x12	Toplam Krediler/Toplam Mevduat
x13	Donuk Alacaklar/Toplam Krediler
x14	Duran Varlıklar/Toplam Varlıklar
x15	Likit Aktifler/Toplam Aktifler
x16	Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler
x17	Likit Aktifler/(Mevduat+Mevduat Dışı Kaynaklar)
x18	YP Likit Aktifler/YP Pasifler
x19	Ortalama Aktif Karlılığı
x20	Ortalama Özkaynak Karlılığı
x21	Vergi Öncesi Kar/Toplam Aktifler
x22	Kredi Karşılıkları/Toplam Varlıklar
x23	Faiz Gelirleri/Faiz Giderleri
x24	Toplam Gelirler/Toplam Giderler
x25	Faiz Gelirleri/Toplam Varlıklar
x26	Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler

x27 Faiz Giderleri/Toplam Giderler

x28 Net Faaliyet Karı (Zararı)/Toplam Varlıklar

3. ANALİZ VE BULGULAR

İleriye doğru seçim yönteminde başlangıç olarak Blok 0'da sadece sabit terimin olduğu bir model kurulmaktadır. Blok 0'da oluşturulan modele ilişkin sınıflandırma tablosu Tablo 3'de, bu modelde yer alan değişkenlere ilişkin bulgular Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 3'de görülebileceği gibi başlangıç adımında analiz tüm gözlemleri piyasa yapıcı olmayan bankalar (0) sınıfına atanmıştır. Başlangıç başarı yüzdesi %52,5 $((63+0)/120=52,5)$ olarak belirlenmiştir.

Tablo 3. Başlangıç Sınıflandırma Tablosu

Tahmin					
			y		Başarı Yüzdesi
Gözlem			0	1	
Adım 1	y	0	63	0	100
		1	57	0	0
	Toplam Başarı Yüzdesi				

Tablo 4 incelendiğinde sabit terimin katsayısının anlamlı olmadığı görülmüştür. (Wald istatistiğine göre $p>0,05$)

Tablo 4. Başlangıç Modeline İlişkin Bulgular

		B	S.H.	Wal d	sd	Anl.	Exp(B)
Adım 0	Sabit	-,100	,183	,300	1	,584	,905

Başlangıç adımından sonra Lojistik Regresyon analizi ile Blok 1'de oranlar tek tek incelenerek önem sırasına göre modele alınmış ve en uygun tahmin modeli oluşturulmuştur. Toplam 8 model sonucunda tahmin modeli elde edilmiştir. Diğer bir deyişle analiz 28 oran içerisinde piyasa yapıcılığını açıklayan en iyi oranları belirleyerek tek tek modele eklemekte, en iyi tahmin modeli kurulduktan sonra da analiz sonlanmaktadır.

Blok 1'de oluşturulan modellere ilişkin özet istatistikler Tablo 5'de görülmektedir.

Tablo 5. Modellere İlişkin Özet İstatistikler

Adım	-2 Likelihood (-2LL)	Log Cox& Snell R	Nagelkerke R
1	131,885	,248	,331
2	116,007	,341	,455
3	101,656	,415	,554
4	90,068	,469	,626
5	78,422	,518	,692
6	73,541	,537	,717
7	68,610	,556	,742
8	63,521	,574	,767

Tablo 5 incelendiğinde, -2LL değerinin modele değişken eklendikçe düştüğü ve 8. modele ilişkin -2LL değerinin 63,521 olduğu görülmüştür. Bu sonuç, kurulan modelin iyi uyuma sahip olduğunu göstermektedir. Cox& Snell R ve Nagelkerke R değerleri incelendiğinde de her modelde açıklama yüzdesinin arttığı gözlenmektedir. Son model olan 8. model için Cox&Snell R değeri %57,4 ve Nagelkerke R değeri ise %76,7 olarak bulunmuştur. Açıklama yüzdesinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Lojistik Regresyon modelinin bir bütün olarak uyumunu değerlendirmek için yapılan Hosmer ve Lemeshow Testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Teste ilişkin hipotezler;

H_0 : Bulunan tahmin denklemi anlamlıdır.

H_1 : Bulunan tahmin denklemi anlamlı değildir.

biçiminde kurulmaktadır.

Test sonucu 3. model dışında ($p < 0,05$) tüm modellerin verilerle uyumunun yeterli düzeyde olduğu ve bulunan tahmin denklemlerinin anlamlı olduğu ($p > 0,05$) gözlenmiştir.

Tablo 6. Hosmer ve Lemeshow Test Sonuçları

Adım	Ki-Kare	sd	Anl.
1	11,790	8	0161
2	12,177	8	,143
3	18,776	8	,016
4	11,287	8	,186
5	3,113	8	,927
6	10,377	8	,240
7	12,759	8	,120
8	4,494	8	,810

Analiz sonucunda elde edilen sınıflandırma tabloları Tablo 7’de verilmiştir. Her adımda modele eklenen yeni değişkenin sınıflandırma başarı yüzdesini artırdığı gözlenebilir. Nihai modeli oluşturacak olan 8. modelde doğru sınıflandırma yüzdesi %90,0 $((55+53)/120=90,0)$ olarak bulunmuştur. Gerçekte piyasa yapıcı olmayan bankaların 55’i (%87,3), gerçekte piyasa yapıcı olan bankaların ise 53’ü (%93) kurulan model tarafından doğru tahmin edilerek doğru sınıflara atanmıştır.

Tablo 7. Sınıflandırma Tablosu

Tahmin					
					Başarı Yüzdesi
	Gözlem		0	1	
Adım 1	y	0	43	20	68,3
		1	16	41	71,9
	Toplam Başarı Yüzdesi				
Adım 2	y	0	49	14	77,8
		1	14	43	75,4
	Toplam Başarı Yüzdesi				
Adım 3	y	0	50	13	79,4
		1	7	50	87,7
	Toplam Başarı Yüzdesi				
Adım 4	y	0	49	14	77,8
		1	5	52	91,2
	Toplam Başarı Yüzdesi				
Adım 5	y	0	53	10	84,1
		1	7	50	87,7
	Toplam Başarı Yüzdesi				
Adım 6	y	0	54	9	85,7
		1	7	50	87,7
	Toplam Başarı Yüzdesi				
Adım 7	y	0	54	9	85,7
		1	4	53	93,0
	Toplam Başarı Yüzdesi				
Adım 8	y	0	55	8	87,3

		1	4	53	93,0
	Toplam Başarı Yüzdesi				90,0

Analiz sonucunda kurulan sekiz modele ilişkin bulgular Tablo 8’de yer almaktadır. Tablo 8’de her bir adımda modele eklenen bağımsız değişken yani finansal oran en yüksek açıklayıcılığa sahip olan orandan başlayarak eklenmiştir. Tablo 8’den görülebileceği gibi bağımsız değişkenlerin katsayılarının anlamlılığını test eden Wald değeri her model için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. (tüm değişkenler için $p < 0,05$) Bu sonuç modelde yer alan tüm değişkenlerin etkilerinin önemli olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. Modellere İlişkin Bulgular

		B	S.H.	Wald	sd	Anl.	Exp(B)
Adım 1	X8	-,115	,025	20,970	1	,000	,892
	Sabit	10,234	2,243	20,812	1	,000	27843,999
Adım 2	X8	-,138	0,28	24,477	1	,000	,871
	X20	0,61	0,19	10,174	1	,001	1,062
	Sabit	11,445	2,426	22,251	1	,000	93448,894
Adım 3	X8	-,093	0,31	8,751	1	,003	,912
	X16	-,070	0,22	9,9214	1	,002	,932
	X20	,074	0,22	10,768	1	,001	1,076
	Sabit	9,657	2,636	13,427	1	,000	15637,493
Adım 4	X8	-,101	,033	9,233	1	,002	,904
	X10	,125	,040	9,805	1	,002	1,134
	X16	-,152	,038	16,208	1	,000	,859
	X20	0,72	,022	10,566	1	,001	1,75
	Sabit	9,239	2,736	11,406	1	,001	10291,255
Adım 5	X1	-,383	,126	9,299	1	,002	,682
	X8	-,129	,039	11,177	1	,001	,879
	X10	,163	0,45	13,135	1	,000	1,176

	X16	-0,125	0,39	10,309	1	,001	,883
	X20	0,98	0,25	15,330	1	,000	1,102
	Sabit	16,499	4,111	16,105	1	,000	14635307,429
Adım 6	X1	-,461	,138	11,162	1	,001	,630
	X8	-,126	,041	9,449	1	,002	,882
	X9	-,092	,042	4,872	1	,027	,912
	X10	,193	,050	15,059	1	,000	1,212
	X16	-,119	,036	11,093	1	,001	,888
	X20	,101	,027	14,128	1	,000	1,106
	Sabit	22,595	5,398	17,521	1	,000	6500091933,981
Adım 7	X1	-,541	,149	13,137	1	,000	,582
	X8	-,113	,043	6,879	1	,009	,893
	X9	-,160	,056	8,175	1	,004	,852
	X10	,141	,055	6,579	1	,010	1,151
	X16	-,286	,092	9,599	1	,002	,752
	X17	,241	,117	4,270	1	,039	1,272
	X20	0,98	,029	11,446	1	,001	1,104
	Sabit	28,540	6,640	18,474	1	,000	2481994683856,391
Adım 8	X1	-,476	,154	9,581	1	,002	,621
	X8	-,136	,049	7,753	1	,005	,873
	X9	-,198	,064	9,698	1	,002	,820
	X10	,160	,055	8,390	1	,004	1,174
	X16	-,424	,130	10,689	1	,001	,654
	X17	,400	,149	7,216	1	,007	1,492
	X20	,227	,075	9,127	1	,003	1,255
	X28	-1,126	,546	4,256	1	,039	,324

	Sabit	31,608	7,251	19,004	1	,000	53374972969290,790
--	-------	--------	-------	--------	---	------	--------------------

Nihai model olan 8.modelde yer alan ve bir bankanın piyasa yapıcı olma olasılığını etkileyen finansal oranlar aşağıdaki gibidir:

X_1 : Sermaye Yeterlilik Oranı

X_8 : YP Varlıklar / YP Yükümlülükler

X_9 : Toplam Mevduat / Toplam Varlıklar

X_{10} : Finansal Varlıklar(Net) / Toplam Varlıklar

X_{16} : Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler

X_{17} : Likit Aktifler / (Mevduat+Mevduat Dışı Kaynaklar)

X_{20} : Ortalama Özkaynak Karlılığı

X_{28} : Net Faaliyet Karı (Zararı) /Toplam Varlıklar

Bu tahmin modeli, B katsayılarından yararlanılarak aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

$$\text{Piyasa Yapıcı Olma} = -0,476 x_1 - 0,136 x_8 - 0,198 x_9 + 0,160 x_{10} - 0,424 x_{16} + 0,400 x_{17} + 0,227 x_{20} - 1,126 x_{28} + 31,608$$

Beta (B) katsayıları incelendiğinde Sermaye Yeterlilik Oranı, YP Varlıklar/YP Yükümlülükler Oranı, Toplam Mevduat/Toplam Varlıklar Oranı, Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler Oranı ve Net Faaliyet Karı (Zararı)/Toplam Varlıklar Oranının piyasa yapıcı olma üzerinde negatif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Finansal Varlıklar (Net)/Toplam Varlıklar Oranı, Likit Aktifler/(Mevduat+Mevduat Dışı Kaynaklar) Oranı ve Ortalama Özkaynak Karlılığı ise piyasa yapıcılık üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Finansal oranların bir bankanın piyasa yapıcı olma olasılığı üzerindeki etkileri Tablo 7'de yer alan $\text{Exp}(B)$ değerleri incelenerek yorumlanacak olursa, sermaye yeterlilik oranı bakımından bir bankanın piyasa yapıcı olma olasılığı, piyasa yapıcı olmama olasılığına göre 0,621 kat daha azdır. Benzer şekilde YP Varlıklar/YP Yükümlülükler Oranı, bir bankanın piyasa yapıcı olma olasılığını 0,136 kat azaltmaktadır. Bunun yanı sıra Finansal Varlıklar (Net)/Toplam Varlıklar oranı piyasa yapıcı olma olasılığını 0,160 kat artırmaktadır.

Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular, analizin ilk adımında ticari bankaların 2018-2022 yılları arasındaki verileri kapsamında piyasa yapıcı olan ve olmayan olarak sınıflandırılmış yapısı ile paralellik göstermektedir. Çalışmada geliştirilen modelin tahmin başarı oranı %90'dır. Banka grupları bazında incelendiğinde ise; gerçekte piyasa yapıcı olmayan bankaların %87,3'ü, gerçekte piyasa yapıcı olan bankaların %93'ü doğru tahmin edilmiştir. Bu doğrultuda bankaların piyasa yapıcı olmalarında etkili olan finansal oranların belirlenebilmesine

yönelik olarak, çalışmada yüksek tahmin başarısı gösteren bir modelin oluşturulmasıyla, amaçlandığı gibi analizin başarılı sonuca ulaştığını söylemek mümkündür.

SONUÇ

Finansal sistemin en önemli kurumlarını oluşturan bankalar, kaynak aktarımı fonksiyonları ile ekonominin tamamını etkileme potansiyeli taşımaktadır. Faaliyet kapsamlarının genişliği ve etki alanlarının büyüklüğü nedeniyle bankalar, ekonomide önemli rol oynamaktadır. Sağlam ve gelişmiş bir bankacılık sektörünün varlığı, ekonominin büyümesi ve gelişmesine katkı sağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Aksi durumda, sektördeki herhangi bir olumsuzluk, ekonominin tamamına yayılarak tüm ekonomik birimleri olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle bankaların sağlıklı bir finansal yapıya sahip olmaları gerekmektedir.

Bankalar için finansal sağlamlık, temel olarak kırılganlıklara karşı dayanıklılığı ifade etmektedir. Söz konusu kırılganlıkların önemli bir bölümünü ise bankaların maruz kaldığı riskler oluşturmaktadır. Belirsizliğin etkin olduğu sektörde bankalar, faaliyetleri kapsamında kredi riski, likidite riski ve piyasa riskinden oluşan finansal riskler ile operasyonel riskler vb. birçok risk ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bankacılık faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için söz konusu risklere karşı güçlü bir finansal yapıya sahip olmaları ve bu doğrultuda finansal sağlamlıklarının değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Çalışmada, finansal sağlamlık kavramı piyasa yapıcılık kapsamında ele alınmıştır. Piyasa yapıcılık sistemi, devlet iç borçlanma senetleri piyasasının gelişimini sağlamak üzere, ilgili piyasada likiditeyi artıran ve volatilitiyi azaltan faaliyetler yoluyla genişletilmiş yatırımcı tabanından oluşan rekabetçi bir piyasanın kurulmasını amaçlayan sistemi ifade etmektedir. Para politikalarının etkinleştirilmesi ve piyasa risklerinin azaltılmasına yönelik olarak devlet iç borçlanma senetleri piyasalarını düzenlenmesini amaçlayan piyasa yapıcılık sisteminin en önemli aktörlerini ise ticari bankalar oluşturmaktadır.

Bu sistemin sağlıklı çalışabilmesi için piyasa yapıcılığını üstlenecek bankaların belirli özellikleri taşıması gerekmektedir. Sermaye yeterlilik oranının düzeyi, aranan bu özelliklerden bir tanesidir. Piyasa yapıcılık için aranan özelliklerden biri olan sermaye yeterlilik oranı, aynı zamanda bankaların finansal sağlamlığının önemli göstergelerinden biri olup, başka hangi finansal oranların bankaların piyasa yapıcılık fonksiyonunu üstlenmelerinde etkili olabileceğinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu amaçla çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren ticari bankaların 2018-2022 yılları arasındaki verileri kullanılarak Lojistik Regresyon Analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda geliştirilen modele göre, bankaların piyasa yapıcı olmalarını etkileyen 8 tane finansal oran tespit edilmiştir. Bu finansal oranlar; sermaye yeterlilik oranı, YP varlıklar/YP yükümlülükler, toplam mevduat / toplam varlıklar, finansal varlıklar(net) / toplam varlıklar, likit aktifler / kısa vadeli yükümlülükler, likit aktifler / (mevduat+mevduat dışı kaynaklar), ortalama özkaynak karlılığı, net faaliyet karı (zararı) /toplam varlıklar oranıdır.

Bu oranlar arasında Sermaye Yeterliliği Oranı, YP Varlıklar / YP Yükümlülükler Oranı, Toplam Mevduat / Toplam Varlıklar Oranı, Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler oranı ve

Net Faaliyet Karı (Zararı) / Toplam Varlıklar Oranının piyasa yapıcı olma üzerinde negatif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Analiz sonucunda tespit edilen diğer oranlardan; Finansal Varlıklar (Net)/Toplam Varlıklar Oranı, Likit Aktifler / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar) Oranı ve Ortalama Özkaynak Karlılığı ise piyasa yapıcılık üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Geliştirilen modelde yer alan finansal oranların katsayıları incelendiğinde ise, en yüksek negatif etkiye sahip oranın net faaliyet karının toplam varlıklara oranı olduğu görülmektedir. Buna göre, söz konusu oran, bir bankanın piyasa yapıcı olma olasılığını 1,126 kat azaltmaktadır. Bununla birlikte en yüksek pozitif etkiye sahip oran likit aktiflerin mevduat ve mevduat dışı kaynaklara oranı olmuştur. Elde edilen bulgulara göre ilgili oran, bir bankanın piyasa yapıcı olma olasılığını 0,400 kat artırmaktadır.

Analiz sonuçları, bankaların piyasa yapıcı olmalarında sermaye yeterlilik oranının yanısıra başka finansal oranlarında da etkili olduğunu göstermektedir. Literatürde, bankaların finansal sağlamlığı ile piyasa yapıcılık fonksiyonlarını birlikte ele alan herhangi bir çalışma bulunmaması nedeniyle yapılan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve bundan sonra söz konusu alanda yapılacak çalışmalar için bir kaynak niteliği taşıyacağı düşünülmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Banks, one of the most important institutions in the financial system, fulfill the intermediary function in the transfer of funds in the economy. Banks, which provide resource transfers both nationally and internationally, face many risks within the scope of their activities. One of these is credit risk, which refers to the possibility that the loans provided by banks will not be repaid in full and on time. One of the risks that banks face is liquidity risk. This risk occurs when banks experience unexpected sudden outflows of funds within the scope of their activities and do not have sufficient cash and cash equivalents to meet their maturing obligations. The risks that banks face due to changes in market prices also constitute market risk. Another type of risk that banks are exposed to is operational risk; it arises from errors and irregularities in bank management, disruptions in technological systems, disasters such as earthquakes, fires, floods, etc. Banking activities always contain risk elements by their nature. Financial liberalization, globalization, and the diversity and complexity of financial products have increased the risk factors that banks are exposed to today. Since they have the potential to affect the country's economy as a whole, it is important for banks to have a strong financial structure against these risks in order to continue their activities in a healthy way. The concept of financial soundness emerges at this point, and basically refers to the resilience of banks against the vulnerabilities they contain due to both their own structural characteristics and the general state of the economy. A significant portion of these vulnerabilities are the risks that banks are exposed to, and in order to reduce them, it is important to manage the risks well and monitor their financial strength levels.

In the study, the concept of financial soundness is addressed within the scope of market making. The market making system refers to the system that aims to establish a competitive market consisting of an expanded investor base through activities that increase liquidity and reduce volatility in the relevant market in order to ensure the development of the government domestic debt securities market. The most important actors of the market making system, which aims to regulate the government domestic debt securities markets in order to activate monetary policies and reduce market risks, are commercial banks. Banks that will undertake the market making function in the system must meet certain conditions. These conditions express adequacy in terms of financial capacity, administrative capacity and market experience. In this context, the first condition is that the capital of the bank that will take part in the system must be at a level and quality that will meet its commitments and compete with other institutions in the market. This condition can be monitored with the capital adequacy ratio. The relevant ratio is also one of the important indicators of the financial soundness of banks. Considering that market making will be a suitable indicator for the financial soundness of banks; unlike previous studies, it was aimed to develop a model by considering the market making function of banks as a determinant of financial soundness. In this context, logistic regression analysis was applied in the study and the financial ratios affecting the market making of banks were tried to be determined in line with the developed model. As a result of the analysis conducted using the data of commercial banks operating in Turkey between the years 2018-2022, 8 financial ratios affecting the market making of banks have been identified. These financial ratios are; capital adequacy ratio, FC assets/FC liabilities, total deposits/total assets, financial assets (net)/total assets, liquid

assets/short-term liabilities, liquid assets/(deposit + non-deposit resources), average equity return and net operating profit (loss)/total assets ratio. Among these ratios, it is observed that the capital adequacy ratio, FC assets/FC liabilities ratio, total deposits/total assets ratio, liquid assets/short-term liabilities ratio and net operating profit (loss)/total assets ratio have a negative effect on being a market maker. Among the other ratios determined as a result of the analysis; financial assets (net)/total assets ratio, liquid assets/(deposit + non-deposit resources) ratio and average return on equity have a positive effect on market making. When the coefficients of the financial ratios in the developed model are examined, it is seen that the ratio with the highest negative effect is the ratio of net operating profit to total assets. Accordingly, the ratio in question reduces the probability of a bank being a market maker by 1.126 times. However, the ratio with the highest positive effect is the ratio of liquid assets to deposits and non-deposit resources. According to the findings, the relevant ratio increases the probability of a bank being a market maker by 0.400 times. The analysis results of the study, which examines the financial soundness of banks and their market making functions together, show that other financial ratios are effective in banks being market makers in addition to the capital adequacy ratio.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Africa, L.A. (2018). Bankometer Models for Predicting Financial Distress in Banking Industry. *Jurnal Keuangan dan Perbankan*, 22(2).

Akgüneş, A. O. (2021). Finansal Risklerin Banka Karlılığı Üzerine Etkisi: Bıst Banka Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(3), 556-576.

Albulescu, C. T. (2015). Banks' profitability and financial soundness indicators: A macro-level investigation in emerging countries. *Procedia economics and finance*, 23, 203-209. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00551-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00551-1).

Arzova, S.B. and Sahin, B.S. (2024), "The effect of financial soundness variables on bank performance: a macro-level analysis in MSCI Emerging Market Index countries", *Kybernetes*, Vol. 53 No. 8, pp. 2605-2623.

Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2023). Bankaların Finansal Karlılık Oranlarıyla Finansal Sağlık Göstergeleri İlişkisi: Türkiye'de Granger Nedensellik Analizi. *Maliye Ve Finans Yazıları* (119), 61-76.

Ashaf A. Tariq (2016). Evaluating the Financial Soundness of Bank: An Application of Bankometer on Pakistan Listed Banks. *Then IP Journal of Financial Risk Management*, 13(3).

Bourkhis, K. ve Nabi, M.S. (2013). Islamic and Conventional Banks' Soundness During The 2007-2008 Financial Crisis. *Review of Financial Economics*, 22(2).

Budiman, T., Herwaany A. ve Kritanty F. (2017). An Evaluation Financial Stress for Islamic Banks in Indonesia Using a Bankometer Model. *Journal of Finance and Banking Review*, 2(3).

Çokluk, Ö. (2010). Lojistik Regresyon Analizi: Kavram ve Uygulama, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 10(3), 1357-1407.

Demirel, B. L., Koçyiğit, S. Ç., & Kevser, M. (2021). Makroekonomik değişkenler ve içsel faktörler ile bankaların finansal performansı arasındaki ilişki: Türkiye için ampirik bir araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 598-611.

Fayed, M.E. (2013). Comparative Performance Study of Conventional and Islamic Banking in Egypt. *Journal of Applied Finance and Banking*, 3(2).

Kattel, I. (2014). Evaluating the Financial Solvency of Selected Commercial Banks of Nepal: An Application of Bankometer. *Journal of Advanced Economic Research*, 1(1).

Kumar, M.A., Harsha, G.S., Anand, S. ve Dhruva, N.R. (2012). Analyzing Soundness in Indian Banking: A CAMEL Approach. *Research Journal of Management Sciences*, 1(3).

Makkar, A. ve Singh S. (2012). Evaluating the Financial Soundness of Indian Commercial Banks: An Application of Bankometer. *National Conference on Emerging Challenges for Sustainable Business*.

Mertler, C.A. ve Vannatta, R.A. (2005). *Advanced and Multivariate Statistical Methods: Practical Application and Interpretation* (3rd Edition). Glendale: CA Pyrczak Publishing.

Moroğlu, A. (2013). *Kamu Borçlanmasında Piyasa Yapıcılığı Sistemi ve Türkiye Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Čihák, M. ve Hesse, H. (2010). *Islamic Banks and Financial Stability: An Empirical Analysis*. *Journal of Financial Services Research*, Springer; Western Finance Association, 38(2), 95-113.

Permata, M. ve Purwanto, E. (2018). *Analysis of CAMEL, Z-Score and Bankometer in Assessment Soundness of Banking Listed on the Indonesia Stock Exchange from 2012 to 2015*. *Journal of Applied Economic Sciences*, 5(59).

Rahman, Z. (2017). *Financial Soundness Evaluation of Selected Commercial Banks in Bangladesh: An Application of Bankometer Model*. *Reserach Journal of Finance and Accounting*, 8(2).

Shamanth, N. ve Rajgopal, M. (2016). *Assessment of Financial Health of Select Private Sector and Foreign Banks in India: An Application of Bankometer Model*. *International Journal of Engineering and Management Research*, 6(4).

TBB (2022). *Seçilmiş Rasyolar Raporu: 2018-2022 Dönemi*. Erişim Adresi: <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> (Erişim Tarihi: 08.05.2023)

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2018). *Piyasa Yapıcı Bankalara İlişkin Basın Duyurusu*. Erişim Adresi: <https://www.hmb.gov.tr/haberler/2019-yili-piyasa-yapiciligi-kriterlerine-iliskin-basin-duyurusu> (Erişim Tarihi: 14.06.2023)

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2019). *Piyasa Yapıcı Bankalara İlişkin Basın Duyurusu*. Erişim Adresi: <https://www.hmb.gov.tr/duyuru/2020-donemi-piyasa-yapici-bankalara-iliskin-basin-duyurusu> (Erişim Tarihi: 14.06.2023)

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). *Piyasa Yapıcı Bankalara İlişkin Basın Duyurusu*. Erişim Adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/11/2021-Donemi-Piyasa-Yapiciligi.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2023)

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021). *Piyasa Yapıcı Bankalara İlişkin Basın Duyurusu*. Erişim Adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/11/2022-PiyasaYapiciligiKriterleriDuyurusu.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2023)

Yameen, I.Y. ve Ali, M.S. (2016). *Evaluating the Financial Soundness of Jordanian Commercial Banks by Applying Bankometer Model*. *Research Journal of Finance and Accounting*, 7(2)

Yılmaz, B.E. (2005). Kamu Borç Yönetiminde Piyasa Yapıcılığı Sistemi. İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansı, Sayı:47

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

ULUSLARARASI İŞLETMELERDE POLİTİK RİSKLER: RİSK YÖNETİM STRATEJİLERİ VE KONTROL FAALİYETLERİNİN ETKİNLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Erhan POLAT

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İşletme Bölümü, erhanpolat@artuklu.edu.tr
ID 0000-0002-1478-637X

İslam ALTUN

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İşletme Bölümü, islamaltun@gmail.com
ID 0000-0001-7419-4029

Mehmet DABAKOĞLU

Arş. Gör. Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisat Bölümü, mehmetdabakoglu@artuklu.edu.tr
ID 0000-0002-4647-7678

Atıf / Citation: Polat, E. & Altun, İ. & Dabakoğlu, M. (2024). Uluslararası İşletmelerde Politik Riskler: Risk Yönetim Stratejileri Ve Kontrol Faaliyetlerinin Etkinliği Üzerine Bir Araştırma. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 494-517.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1524061>

Öz

Günümüz dünyasında, ticaret üzerinde etkili olan temel faktörler arasında politik riskler giderek daha önemli hale gelmektedir. Ülkeler arasındaki güç mücadelesi, toplumsal olaylar, uluslararası sözleşmeler ve yoğun rekabet ortamı, ticari faaliyetlerde politik risklere yönelik etkili tepkilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Genel olarak, risklerle başa çıkma metotları geliştirilmiş olup, bu metotlar politik riskler için de uygulanmaktadır. Risk yönetim stratejileri ve risklerin olumsuz sonuçlarını azaltmaya yönelik kontrol faaliyetleri bu bağlamda önem kazanmaktadır. Kontrol faaliyetleri, iç kontrol sistemine destek veren ve risk değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan risklere karşılık verilmek üzere oluşturulan tespit edici, önleyici, düzeltici faaliyetleri kapsamaktadır. Bu çalışmada, Güneydoğu Anadolu İhracatçı Birlikleri (GAİB) üyesi firmaların politik risklerinin tespiti, risk yönetim stratejileri ve kontrol faaliyetleri arasındaki ilişki

¹ Bu çalışma; Mardin Artuklu Üniversitesi MAÜ.BAP.20.İİB.009 Nolu Proje Kapsamında desteklenmiştir.

incelenmiştir. Araştırmaya, farklı sektörlerde faaliyet gösteren 274 işletme katılım sağlamıştır. Anket yoluyla elde edilen veriler SPSS paket program yoluyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, politik riskler ile risk yönetim stratejileri ve kontrol faaliyetleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, firmaların risk yönetim stratejilerini belirlerken politik riskleri yeterince dikkate almadığını göstermektedir. Çalışma, risk yönetimi stratejilerini güçlendirmek için kontrol faaliyetlerinin artırılmasının, büyük ölçekli işletmelerin deneyimlerinden yararlanılmasının ve uygulamaların iyileştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Politik risk ortamı ve risk yönetim stratejileri arasındaki ilişkinin daha derinlemesine incelenmesi için daha kapsamlı araştırmalar önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Politik risk, Risk Yönetim Stratejileri, Kontrol Faaliyetleri

POLITICAL RISKS IN INTERNATIONAL BUSINESS: A STUDY ON THE EFFECTIVENESS OF RISK MANAGEMENT STRATEGIES AND CONTROL ACTIVITIES

Abstract

In the contemporary era, political risks have emerged as a pivotal factor influencing global trade. The necessity for the development of effective responses to political risks in business activities is driven by a number of factors, including power struggles between countries, fluctuations in social events, the formation of international agreements and the intensification of competition. In general, methods for dealing with risks have been developed, and these methods are also applied to political risks. In this context, risk management strategies and control activities, which are designed to minimise the negative consequences of risks, assume greater importance. Control activities encompass the detection, preventive and corrective measures that reinforce the internal control system and are devised to address the risks identified through risk assessment. This study examines the relationship between the identification of political risks, risk management strategies and control activities among member companies of the Southeastern Anatolian Exporters' Association (GAIB). A total of 274 enterprises operating in different sectors participated in the study. The data obtained through questionnaires were analysed using the SPSS package programme. The results of the analysis indicated that there is no significant relationship between political risks and risk management strategies and control activities. This suggests that firms do not adequately consider political risks when determining their risk management strategies. The study concluded that the implementation of control activities is necessary to enhance the efficacy of risk management strategies.

Keywords: Political risk, Risk Management Strategies, Control Activities

Giriş

1980'li yıllarda liberal politikaların etkisiyle küreselleşme hız kazanmıştır. Küreselleşmeyle birlikte serbest ticaret önünde engeller kalkmış ve işletmeler kazançlarını artırmak amacıyla yabancı ülkelerle ticaret yapmaya başlamışlardır. Uluslararası ticaret yapmak isteyen firmalar daha fazla pazara ulaşıp daha fazla getiri elde ederken bir yandan da uluslararası çevreden kaynaklı bir takım risklerle karşılaşmaktadır. Bu riskler içerisinde firmaları en fazla etkileyenlerden biri politik risk olarak karşımıza çıkmaktadır. Politik risk çoğunlukla hükümet değişiklikleri, yasal düzenlemeler, vergi değişiklikleri, grevler, seçimler, yapısal çökmeler, halk gösterileri gibi faktörlerle ifade edilmektedir (Ecevit, 2008: 80).

Politik Riskler, yabancı bir ülkeye yapılan yatırımda ilgili ülkede beklenmedik olaylar, yerel politik güçler, darbeler, iç savaşlar, kamulaştırma, sermaye hareketlerinin kontrolü gibi faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Alıcı, 2018: 64). Diğer bir ifadeyle bir toplumda işletme faaliyetlerini olumsuz etkileyebilecek değişimlerin ortaya çıkma ihtimali olarak belirtilebilir. Bu bakımdan politik riskler üreticilerin üretim tesislerini veya bir ülkede elde edilen kazançların yerel bölgeye transferinde zorluklar yaşanmasına neden olabilir. İşletmeler öngörülemeyen politik risklerin yaratacağı olumsuz etkilerden dolayı yatırım yapmaktan kaçınabilirler (Wild ve Wild, 2017). Risklerin işletmelere olan etkisini azaltmak veya yok etmek için risk yönetim stratejilerine ve kontrol faaliyetlerine ihtiyaç duyulur. Kontrol faaliyetleri iç kontrol sisteminin beş temel bileşeni (kontrol ortamı, risk değerlendirmesi, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim, izleme) arasında yer almaktadır.

Kontrol faaliyetleri, risklerin gerçekleşme olasılığını ve etkisini azaltarak kabul edilebilir seviyelere indiren, aynı zamanda işletme risk profiliyle uyumlu olan uygulamalardır (Derici, 2015:

23). Bu faaliyetler, hem finansal hem de finansal olmayan kontrolleri kapsamalıdır, bu nedenle işletmelerin tüm faaliyet alanlarını dikkate alacak şekilde tasarlanmalıdır. Kontrol faaliyetleri genel olarak üç ana kategoriye ayrılır: önleyici, tespit edici ve yönlendirici faaliyetler. Ayrıca, düzeltici kontroller de bu sınıflandırmaya dâhil edilebilir. Kontrol faaliyetleri aracılığıyla işletmelerde her kademedede onaylama, yetkilendirme, doğrulama, gözlemlene, faaliyet güvenliği ve görevlerin ayrılığı gibi ilkelerin uygulanması sağlanır (Baydarol, 2007: 36). Bu sayede, belirlenen risklerin ortaya çıkma olasılığı azaltılırken, risklerin gerçekleşmesi durumunda işletmeye verebileceği zararlar en aza indirilir. Aynı zamanda, risklerden elde edilebilecek fırsatların değerlendirilmesi için etkin kontrol süreçleri oluşturulması hedeflenir.

Bu çalışmanın amacı, Güneydoğu Anadolu İhracatçılar Birliğine (GAİB) üye işletmelerin politik risk algılarını, risk yönetim stratejilerini ve risklerle başa çıkmada kullandıkları kontrol faaliyetlerini ortaya koymaktır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, içerisinde bulunduğu jeopolitik konumu ile birlikte Türkiye'nin en önemli sınır bölgelerinden bir tanesidir. GAİB'e üye şehirlerin 2023 yılı toplam ihracatı 12.3 milyar U.S. dolar olarak gerçekleşmiş ve neredeyse ihracatın tamamı sınır komşuları olan Ortadoğu ülkeleriyledir (T.İ.M., 2023). GAİB'e üye şehirler (Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Kilis, Adıyaman ve Cizre) Türkiye'nin en önemli ihracat ortaklarından biri olan Irak ve diğer Ortadoğu ülkeleri ile sınır komşusu konumunda bulunmaktadır. GAİB'e üye şehirlerin ihracat ortakları olan ülkeler ise dünyadaki en yüksek politik risk değerine sahip ülkelerden oluşmaktadır (PRS Goup, 2021). Çalışmada, politik risk ölçeği ile risk yönetim stratejileri ve kontrol faaliyetleri arasındaki ilişkiler incelenecek ve böylece firmaların risk yönetim stratejileri ile kontrol faaliyetlerinin etkinliği değerlendirilecektir. Çalışmanın sonuçları, firmaların politik risklere karşı daha dirençli hale gelmeleri için öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, politik risk yönetimi ve kontrol faaliyetleri arasındaki ilişki, firmaların uluslararası pazarlardaki başarılarını artırmada kritik bir rol oynamaktadır.

1. Politik Risk ve Risk Yönetimi Stratejileri

Küreselleşme, firmaların ulusal sınırları aşarak uluslararası fırsatları değerlendirmelerine olanak tanımıştır. Uluslararası pazarlara açılmak, büyüme ve yeni fırsatlar sunarken aynı zamanda çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir. Modern dünyada kaçınılmaz hale gelen küreselleşme sürecinde firmalar politik, ekonomik, sosyo-kültürel, yasal ve finansal gibi uluslararası çevreden kaynaklanan çeşitli risklerle karşılaşmaktadırlar (Issa vd., 2010: 75).

Risk, temelde istenmeyen bir sonucun olasılığı olarak tanımlanmaktadır (Rowe, 1977: 24). Politik risk ise, net bir tanımı olmamakla birlikte birçok farklı şekilde açıklanmıştır. Simon'a göre politik risk, ev sahibi ülkenin iç ve dış kaynaklı eylemlerinin yabancı şirketlerin operasyonlarına ve yatırımlarına olumsuz etkilerinin olabileceği bir durumu ifade etmektedir (Simon, 1982: 68). Root'a göre ise politik risk, ana ülkede veya ev sahibi ülkede ortaya çıkan siyasi olayların işletmeler üzerindeki olumsuz etkilerini belirtmektedir (Root, 1972: 355). Dünya Bankası ise politik riski, şirketlerin faaliyetlerinin siyasi güçler veya olaylar nedeniyle kesintiye uğrama olasılığı olarak tanımlamaktadır (World Bank., 2012).

Politik risk, bir ülke içindeki savaşlar, isyanlar (Root, 1972: 355; Miga, 2011: 21), beklenmedik ve olumsuz hükümet müdahaleleri (Eiteman ve Stonehill, 1973: 513; Robock ve Simmonds, 1973: 343; Greene, 1974: 71; Desta, 1985: 42), siyasi istikrarsızlık ve radikal değişimler (Simon, 1984: 132) gibi çeşitli faktörlerin bir araya gelerek işletmeler üzerindeki etkisini tanımlayan bir kavramdır. Bu risk, siyasi kararlar ve koşulların (Kobrin, 1979: 77; Kennedy, 1988: 27; Fatehi-Sedeh ve Safizadeh, 1989: 7) iş dünyası üzerindeki olumsuz etkilerini vurgular. Kısacası politik risk, işletmelerin faaliyet gösterdiği ülkelerdeki siyasi dinamiklerin yarattığı belirsizlik ve tehditleri ifade eder. Bu çalışma, yurtdışı pazarda yaşanan iş savaşlar, siyasi belirsizlikler, karışıklıklar, devlet müdahaleleri gibi belirsizlik ortamının uluslararası yatırım yapan şirketlere olumsuz etkisini politik risk olarak ele alınmaktadır.

Politik risk, etkilerine göre makro ve mikro risk olarak iki kategoriye ayrılmaktadır (Robock, 1971: 9). Makro politik risk, belirli bölgeler veya sektörlerden bağımsız olarak tüm yabancı firmaları etkileyen geniş kapsamlı belirsizlikleri içerir (Robock, 1971: 10; Deng vd., 2017: 318). Mikro politik risk ise belirli sektörleri, endüstrileri veya bireysel firmaları hedef alan daha spesifik belirsizlikleri ifade eder (Robock, 1971: 10). Makro politik risk, bir ülkedeki tüm firmaları etkilerken, mikro politik risk sadece belirli endüstrilere, şirketlere veya projelere odaklanır (Alon ve Herbert, 2009: 127). Hem makro hem de mikro politik risk, çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini aksatmakta (Rios-Morales vd., 2009: 146), uluslararası yatırım ve ödemeleri olumsuz etkilemekte (Bekaert vd., 2014: 488; Lensink vd., 2000: 87) ve şirketlerin kârlarını, getirilerini ve hedeflerini çeşitli şekillerde zedelemektedir (Bekaert vd., 2014: 473; Busse ve Hefeker, 2007: 412; Diamonte vd., 1996: 75). Politik riskler, şirketlerin yalnızca faaliyetlerini geçici olarak durdurmasına neden olmakla kalmaz, aynı zamanda tamamen yok olma riskiyle karşı karşıya kalabilecekleri zararlı ortamlara da yol açabilir. Bu tür durumların etkisini en aza indirmek için firmalar, çeşitli stratejiler geliştirerek bu riskleri yönetmeye çalışmaktadır.

Doz ve Prahalad (1980: 151), politik risk ile karşılaşan firmaların süreci daha iyi yönetmek için uygulayabilecekleri stratejileri sınıflandırmıştır. Bu stratejiler arasında uyum, geri çekilme, geçici geri çekilme ve misilleme yer almaktadır. Zimmerman (1987), politik risk durumlarındaki firmalar için stratejileri savunma stratejileri, sürece başkalarını dahil ederek yardım arama ve karşı önlemlerle stratejik eylemde bulunma olarak kategorize etmiştir. Collinson vd. (2020), siyasi riskle karşı karşıya kalan firmaların süreci etkili bir şekilde yönetmek için benimseyebilecekleri stratejileri belirlemiştir. Bunlara entegre stratejiler, koruyucu/savunma stratejileri ve hibrit stratejiler olarak bilinen iki stratejinin kombinasyonu dahil edilmektedir.

Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı'nın (MIGA) 2013 yılında 413 çokuluslu işletme yöneticisinden elde edilen verilere dayanan bir çalışması, en çok uygulananandan en az uygulanana doğru bir dizi politik risk stratejisini özetlemektedir. Bu stratejiler, yerel ilişkiler kurarken kademeli olarak yatırım yapmak, yerel işletmelerle ortaklıklar kurmak, politik/ekonomik risk analizi yapmak, ev sahibi ülke hükümeti ve yerel topluluklarla iyi ilişkiler geliştirmek gibi unsurları içermektedir. Ayrıca, senaryo planlamak, politik liderlerle etkileşim kurmak, danışmanlardan tavsiye almak, politik risk sigortası yoluyla operasyonel korunma sağlamak ve etkili politik aktörlerden destek sağlamak gibi stratejileri de içermektedir. Bu stratejiler, politik

riskin etkisini azaltmayı ve firmaların zorlu ortamlarda dayanıklılığını artırmayı amaçlamaktadır (MIGA, 2013: 37).

2. Kontrol Faaliyetleri

İç kontrol sistemi, kontrol ortamı, risk değerlendirmesi, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim ve izleme olmak üzere beş temel bileşenden oluşmaktadır. İç kontrol sistemi, işletme yöneticileri tarafından, işletmelerin hedeflerine ulaşmak için oluşturdukları politika ve prosedürler olarak tanımlanmaktadır. İşletme içerisinde uygulanacak yönergeler, hata ve hilelerin tespiti ve önlenmesi, güvenilir mali kayıtların tutulması ve varlıkların korunması gibi konuları kapsamaktadır (Alfartoosi vd., 2023: 14). İç kontrol sisteminde risk değerlendirmesi ve kontrol faaliyetleri, iç kontrol sisteminin temel bileşenleri olarak, kurumların hedeflerini gerçekleştirmek ve risklerle başa çıkmak amacıyla uygulanan politika ve prosedürlerden oluşmaktadır.

Risk değerlendirmesi, risklerin tespit edilmesini ifade ederken, kontrol faaliyetleri bir kuruluşun hedeflerine etkin ve verimli bir şekilde ulaşılmasını, mali bilgilerin güvenilir olmasını, yasa ve düzenlemelere uygunluğun sürdürülmesini sağlamak için uygulanan prosedür ve politikaları ifade etmektedir (Abbott vd., 2004: 70; Weickgenannt vd., 2021: 244). Varlıkların korunması, finansal raporlamaların doğruluğu ve yasal düzenlemelere uyum gibi alanlarda etkinliklerin gerçekleştirilmesi, kontrol faaliyetlerinin uygulanmasının temel amacı arasında yer almaktadır (Koutoupis & Malisiovas, 2023: 1641). Kontrol faaliyetleri, bir organizasyonun hedeflerine ulaşmasını sağlamak ve riskleri azaltmak açısından önem taşımaktadır. Bu faaliyetler, iç kontrol hizmetlerinin bir parçası olarak değerlendirilmekte ve organizasyonun finansmanı, finansal raporlama ve uyumluluk öğrenmesine yardımcı olmaktadır. Kontrol faaliyetlerinin etkinliği üst yönetimin tavrı, kontrol farkındalığı ve iç denetimin risk değerlendirme faaliyetlerine katılımı gibi faktörlerden etkilenmektedir (Abidin, 2017; Arena ve Azzone, 2009).

İşletmeler için kontrol faaliyetlerinin önemi, kurumsal yönetim, iç kontrol süreçlerinin denetlenmesi, risklerin yönetilmesi ve uyumluluk sağlanması gibi temel unsurları kapsamaktadır. Risk odaklı iç denetim, işletmelerin risklerini belirlemeye, yönetmeye ve izlemeye yardımcı olmaktadır (Türedi vd., 2015). İç kontrol sisteminin etkili işlemesi için denetim komitesinin kritik bir rol oynadığı belirtilmektedir (Koutoupis ve Malisiovas, 2021: 1643).

Etkin kontrol faaliyetleri, riskleri tanımlamak ve azaltmak için yapılandırılmış bir çerçeve sunarak risk yönetiminde kritik bir rol oynamaktadır (Bannerman, 2008: 2121). Bu kontrol faaliyetleri, iç kontrol sisteminin bir parçası olarak kurumsal risk yönetimi (ERM) çerçevesinde önem kazanır (Polat ve Güneş, 2019: 556). Kuruluşlar, hükümet politikaları, düzenlemeler veya jeopolitik olaylardaki değişikliklerden kaynaklanan siyasi riskleri etkili bir şekilde tanımlamak, değerlendirmek ve azaltmak için bu faaliyetlere ihtiyaç duyarlar. Çokuluslu şirketler, kontrol faaliyetlerini politik risk yönetimi stratejileriyle entegre ederek, uluslararası pazarlarda karşılaşabilecekleri politik riskleri önceden tahmin etme, değerlendirme ve bu risklere yanıt verme yeteneklerini artırmaktadır (Khattab vd., 2007: 737). Bu sayede, şirketler, dinamik ve belirsiz uluslararası ortamlarda daha sağlam bir konum elde edebilirler.

3. Literatür Taraması

Politik riske karşı uygulanan stratejik yönetim çalışmaları ve kontrol faaliyetleri literatürde sınırlı ölçüde karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde sırasıyla politik riske karşı uygulanan stratejik yönetim literatürüne ve kontrol faaliyetleri literatürüne değinilecektir.

Chang ve diğerleri (2018) tarafından yapılan çalışma, uluslararası inşaat projelerinde karşılaşılan politik risk durumlarında uygulanan stratejileri anlamaya çalışmaktadır. Çalışmanın verileri 155 tane Çinli inşaat firmasından anket yoluyla elde edilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular işletmelerin politik risk durumunda en faz uyguladıkları 5 stratejinin uygun projelerin seçilmesi, ev sahibi hükümetlerle uygun ilişkilerin kurulması, pazar araştırması yapılması, suiistimallerden kaçınılması ve uygun bir giriş yönteminin seçilmesi olarak tespit etmiştir.

Charpin ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışma, ev sahibi ülke siyasi riskinin, özellikle siyasi açıdan değişken ortamlarda faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin stratejilerini nasıl etkilediğini incelemektedir. Çalışma kapsamında Çin'de faaliyette bulunan 15 tane firmayla mülakatlar yapılmış ve veriler toplanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular firmaların siyasi riski azaltmak için üç tedarikçi geliştirme stratejisi benimsediklerini (özerk, işbirlikçi ve gönüllü) tespit etmişlerdir.

Ali ve diğerleri (2021) tarafından yapılan çalışma, uluslararası firmaların geliştirmekte olan piyasalarda altyapı projeleri üstlenirken siyasi riskleri nasıl algıladığı ve yönettiğini anlamaya çalışmaktadır. Çalışma kapsamında mülakatlar yapılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler, politik risk durumundan en önemli risk yönetim stratejilerinin firmaların hedeflerini ev sahibi hükümetle uyumlu hale getirmesi ve yerel iş dünyası ve ev sahibi hükümetin halkıyla güvene dayalı gayri resmi ağlar geliştirmesi olarak tespit etmiştir.

Özbozkurt (2016) tarafından yapılan çalışma politik riske karşı firmaların uyguladıkları stratejik yönetim uygulamalarını incelemiştir. Araştırma kapsamında Türk iş dünyası temsilcilerinden ve yatırımcılardan oluşan 12 kişi ile mülakatlar yapılmış ve veriler toplanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular işletmelerin politik risk yönetim stratejileri kapsamında özellikle dahili analize öncelik verdikleri, ev sahibi ülkeyi ziyaret ederek hükümet yetkilileri, yerel iş dünyası ve birçok kurum ile temas kurduklarını tespit etmiştir.

Özkardeş (2017) tarafından yapılan çalışma, kurumsal şirketlerin iç kontrol faaliyetleri ile riske yönetimine bakışlarını ele almaktadır. Çalışma kapsamında Borsa İstanbul'daki 32 şirketin faaliyet raporları incelenerek veriler elde edilmiş ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda, risk yönetimine önem veren firmaların iç kontrol sistemini de önemli düzeyde dikkate aldıkları gözlemlenmiştir.

Korga ve Aslanoğlu (2020) tarafından yapılan çalışma, iç kontrol faaliyetlerinin risk yönetimi üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışma kapsamında Kırıkkale ilinde faaliyet gösteren bankalardan anket yoluyla veriler toplanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen verilere göre, etkin bir iç kontrol sistemini oluşturan risk değerlendirme ve kontrol faaliyetleri unsurlarının, risk yönetimi üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rahim vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada, iç kontrol sistemi ve risk yönetimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma kapsamında Malezya’da faaliyette bulunan bankalardan anket yoluyla veriler toplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, iç kontrol sistemine ile risk yönetimi arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucu ulaşılmıştır.

Aksoy ve Sağlam (2020)’ın çalışması, iç kontrol sisteminin kriz yönetimi becerileri üzerindeki etkisini incelemekte ve özellikle kriz öncesi, sırası ve sonrasındaki aşamalara odaklanmaktadır. Bu çalışmada, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) İtfaiye Daire Başkanlığı vaka çalışması olarak ele alınmakta ve krizlerle başa çıkmada etkili bir iç kontrol sisteminin önemine ışık tutulmaktadır.

Chen vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada, iç kontrol sisteminin gelecekteki hisse senedi fiyatı çöküş riskini azaltmadaki rolü incelenmektedir. Çalışma kapsamında Çin’den elde edilen veri seti kullanarak analizler yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucuna göre, iç kontrol sistemi ile gelecekteki hisse senedi fiyat çöküş riski arasında önemli bir ilişki olduğu ve iç kontrolün olumsuz olayların etkilerini azaltmada firmalara önemli ölçüde katkı sağladığı anlaşılmıştır. Ayrıca, çalışma, hisse senedi fiyatlarının düşmesini önleyen bir mekanizma olarak iç kontrolün kritik rolünü vurgulamaktadır.

Sofyani vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada, yükseköğretim kurumlarında iç kontrol (IC) uygulamasını araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, Endonezya’daki yükseköğretim kurumlarının iç denetçileriyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve nitel bir araştırma yöntemi kullanılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, iç kontrol uygulamalarının hesap verebilirliğin artırılması ve yolsuzluğun azaltılmasına olumlu katkısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Boufounou vd. (2024) tarafından yapılan çalışmada, yerel yönetimlerdeki iç kontrol ortamının kapsamlı bir analizi sunulmaktadır. Çalışma, iç kontrol sisteminin etkinliğini etkileyen faktörlere odaklanmakta ve iyileştirme için stratejiler önermektedir. Araştırma kapsamında, yerel yönetimlerde çalışanlardan anket yoluyla veri toplanmıştır. Anket verilerine ve regresyon analizlerine dayanan bu çalışma, sağlam iç kontrol mekanizmalarının yolsuzlukla mücadelede ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesindeki hayati rolünü vurgulamaktadır.

Edori ve Ogaluzor (2018) tarafından yapılan çalışmada, KOBİ’lerde zimmete para geçirme ve bordro dolandırıcılığının azaltılmasında iç kontrol sisteminin rolünün araştırılması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, Nijerya’nın Rivers Eyaleti Obio/Akpor Yerel Yönetim Bölgesi’ndeki on farklı KOBİ’den anket aracılığıyla veriler toplanmıştır. Elde edilen bulgular, iç kontrol sisteminin KOBİ’lerde zimmete para geçirme ve bordro dolandırıcılığında azalmaya neden olacağını göstermektedir.

Kara ve Yereli (2012) tarafından yapılan çalışmada, iç denetimde risk yaklaşımının finansal performans ile ilişkisi ele alınmıştır. Çalışma kapsamında, anket yöntemi kullanılarak 47 şirketten veri toplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, işletmelerin finansal risklerden korunma amacıyla iç denetime ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Siayor (2010), Norveç’te faaliyette bulunan bir bankanın risklerinin finansal performans üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışma kapsamında hem nitel hem de nicel

yöntemlerden yararlanmıştı. Her iki yöntemlerden de elde ettiği verilere göre, iç kontrol sistemi aktif olan ve risk yönetim uygulaması bulunan bankanın kriz dönemlerinde dahi iyi performans gösterdiği anlaşılmıştır.

Bayyoud ve Sayyad (2015) tarafından yapılan çalışmada, iç kontrol ve risk yönetiminin Filistin'deki bankalar üzerindeki etkisi analiz edilmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında, Filistin'deki 10 bankanın yöneticilerinden anket yoluyla veriler toplanmıştır. Bulgular, Filistin'deki genel iç kontrol ve risk yönetimi sistemlerinin bankaların hem niceliksel hem de niteliksel performansını olumlu etkilediğini göstermektedir.

Politik risk ve iç kontrolün, risk yönetimi ile ilişkilerini araştıran literatür incelendiğinde, bir çok farklı ülkede ve sektörde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar kapsamında verilerin hem nitel hem de nicel yöntemlerle elde edildiği anlaşılmaktadır. Literatür taraması sonucu elde edilen bulgular ışığında, politik risk yönetim stratejilerinin ve iç kontrol sistemlerinin hem normal dönemlerde hem de kriz dönemlerinde işletmeler için daha iyi performansa imkan sağladığı, hesap verilebilirliğe ve yolsuzluğun önlenmesine katkıda bulunduğu, ekonomik kalkınmada önemli bir rolü oynadığı, olumsuz olayların etkisini azalttığı ve krizle başa çıkmada önemli katkılar sağladığı anlaşılmıştır.

4. Araştırmada Kullanılan Metot ve Yöntem

Çalışma kapsamında, Türk ihracatçı firmaların politik risklerden nasıl etkilendiklerini ve bu süreçte hangi tür risk yönetim stratejisi ve kontrol faaliyetleriyle süreci nasıl yönettikleri araştırılmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için anket yöntemi kullanılmıştır. Alan çalışmasından elde edilen veriler, GAİB'e üye Gaziantep, Mardin, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman, Kilis ve Şırnak illerindeki uluslararası nitelikteki firmalardan toplanmıştır. Bu şehirlerdeki firmalar arasından amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen 400 firmaya anket uygulanmıştır. Anket formunda 11 tanımlayıcı soru, 10 politik risk sorusu, 12 risk yönetim stratejisi sorusu ve 6 kontrol faaliyetleri sorusu yer almakta olup, bu sorular 5'li Likert ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır. Tanımlayıcı verilerde, iki değişken arasındaki ilişkiyi test etmek için bağımsız t-testi uygulanmış, ikiden fazla değişken arasındaki farkları test etmek için ise ANOVA testi yapılmıştır. Araştırma kapsamında, politik risklerin önlenmesinde kullanılan risk yönetim stratejileri ile iç kontrol sisteminin bileşenlerinden biri olan kontrol faaliyetleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu ilişkiyi test etmek amacıyla "Kontrol faaliyeti uygulama düzeyi, risk yönetim stratejilerini etkiler" hipotezi doğrultusunda korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bazı kısıtlamaları, örneklemin yalnızca GAİB'e üye şehirlerdeki uluslararası nitelikteki firmalarla sınırlı olması, zaman ve kaynak kısıtlamalarıdır. Araştırmada etik ilkeler gözetilmiş, katılımcılardan onay alınmış ve kişisel bilgilerin gizliliği sağlanmıştır.

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Yapılan alan çalışmasına, Günaydoğu Anadolu Bölgesi'nde farklı sektörlerde yer alan 274 işletme dâhil olmuştur. Alan çalışmasına ilişkin frekans dağılımları Tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre katılımcı işletmelerde %73,4 düzeyinde eğitim almış uzman istihdam edilmektedir. Bu durum işletmelerin profesyonel personel ile çalıştıklarını göstermektedir. Diğer taraftan hukuki

statüleri açısından katılımcıların %50,4 düzeyinde limited şirket oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum GAP bölgesindeki genel görünümün de bir yansıması olarak düşünülmektedir. Uluslararası işletmelerin özellikle yabancı ortak bulundurma durumları genel olarak yüksek düzeyde beklenmektedir. Ancak alan çalışmasına konu olan GAP bölgesindeki katılımcı firmaların %8,4 düzeyinde yabancı ortaklı oldukları tespit edilmiştir. Firmaların önemli bir kısmında dış ticaret departmanı olmasına rağmen, %21,5 düzeyinde dış ticaret departmanı olmadığı tespit edilmiştir. İhracat yapılan ülke sayısı açısından yaklaşık %60 düzeyinde firmaların 10'dan az ülkeye ihracat yaptıkları bununla birlikte 20'den fazla ülkeye ihracat yapan firmaların %24,8 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Alan çalışmasına konu olan katılımcıların büyük ölçüde satışlarını ihracat kapsamında olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Firmalara İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Bilgiler

		N	%
Dış Ticaret Alanında Eğitim Almış Uzman var mı?	Evet	201	73,4
	Hayır	73	26,6
	Toplam	274	100
Firmanızın Hukuki Statüsü?	Anonim Şti	109	39,8
	Limited Şti	139	50,7
	Şahıs Şti.	26	9,5
	Toplam	274	100
Firmanızın Yabancı Ortağı Var Mı?	Evet	23	8,4
	Hayır	251	91,6
	Toplam	274	100
Firmanızın Dış Ticaret Departmanı Var Mı?	Evet	215	78,5
	Hayır	59	21,5
	Toplam	274	100
İhracat yapılan ülke sayısı kaçtır?	1 ülke	31	11,3
	2-5 ülke	84	30,7
	6-10 ülke	53	19,3
	11-20 ülke	38	13,9
	20 ve üstü	68	24,8
	Toplam	274	100
Toplam Satışlarınız içinde ihracat payı ne kadardır?	%25'ten az	59	21,5
	%25-50 arası	77	28,1

%50'den fazla	138	50,4
Toplam	274	100

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin güvenirliği Cronbach Alpha katsayılarına göre analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Analizleri

Ölçekler	Cronbach Alpha Katsayısı
Politik Risk Ortamı	,887
Risk Yönetim Stratejileri	,841
Kontrol Faaliyetleri	,894

Araştırmada kullanılan ölçeklerin Cronbach Alpha katsayılarına bakıldığında politik risk ortamı ölçeği, risk yönetim stratejileri ölçeği ve kontrol faaliyetleri ölçekleri $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ güven aralığı ile “yüksek derecede güvenilir” olarak değerlendirilmiştir (Kılıç, 2016: 2). Buna göre her üç ölçek de güvenilir olarak kabul edilerek analizler yapılmıştır.

Genel olarak, katılımcıların savaş, terör, ambargo ve yaptırımlar gibi riskli durumlara karşı daha yüksek düzeyde endişe taşıdıkları görülmektedir. Diğer yandan, yasal düzenlemelerin olumsuz etkileri, sözleşme iptalleri gibi konularda orta düzeyde endişe olduğu gözlemlenmektedir. Bu veriler, risk analizi ve risk yönetimi süreçlerinde hangi konuların öncelikli olarak ele alınması gerektiğine dair önemli ipuçları sağlamaktadır.

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin veriler aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3’te verilmiştir. Buna göre; Politik risk ortamı ölçeğine verilen cevapların standart sapmasının 0’dan uzaklaştığı, risk yönetim stratejileri ile kontrol faaliyetleri ortalamadan sapmanın benzeştiği görülmektedir.

Tablo 3. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin Veriler

Ölçekler	N	Ortalama	ss
Politik Risk Ortamı	274	4,00	,854
Risk Yönetim Stratejileri	274	3,78	,731
Kontrol Faaliyetleri	274	3,96	,787

Alan araştırmasına ilişkin ölçekler arasındaki korelasyon ilişkisi Tablo 4’de gösterilmiştir. Buna göre kontrol faaliyetleri ile risk yönetim stratejileri arasında ilişki tespit edilmişken ($r: 0,461$) diğer ölçekler arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p < 0,05$).

Tablo 4. Araştırmada Kullanılan Ölçekler Arasındaki Korelasyon İlişkisi

Ölçekler		PLT_RSK_ORT	RSK_ORT	KONT_FLYT
PLT_RSK_ORT	r	1		
RSK_ORT	r	,114	1	
KONT_FLYT	r	,108	,461**	1

**0,05 düzeyinde anlamlı ilişki vardır.

Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre politik risk ile risk yönetim stratejileri arasında ilişki tespit edilmediği için regresyon analizi yapılmamıştır. Ancak kontrol faaliyetleri ile risk yönetim stratejileri arasında ilişkinin tespit edilmiş olması nedeniyle regresyon analizi yapılmıştır. İlişkiyi incelemek için “Risk Yönetim Stratejileri= $\beta_0 + \beta_1 \times$ Kontrol Faaliyetleri+ ϵ ” şeklinde regresyon modeli oluşturulmuştur. Modele göre; (bağımlı değişken),

Bağımlı değişken: Risk Yönetim Stratejilerini

Bağımsız değişken: Kontrol Faaliyetlerini

β_0 ; Sabit terim veya kesme noktası. Kontrol faaliyetlerinin sıfır olduğunda, risk yönetim stratejilerinin beklenen değerini,

β_1 : Kontrol faaliyetlerinin risk yönetim stratejileri üzerindeki etkisini ölçen regresyon katsayısını,

ϵ : Modelin hata terimini temsil etmektedir.

H1: Kontrol faaliyeti uygulama düzeyi, risk yönetim stratejilerini etkiler.

Yapılan regresyon analiz sonuçları Tablo 5’te verilmiştir. Buna göre kontrol faaliyetleri R^2 %47 düzeyinde risk yönetim stratejilerini açıklamaktadır ($p < 0,000$). Elde edilen sonuçlara göre, kontrol faaliyetleri ile risk yönetim stratejileri arasında belirli bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak, R^2 değerinin orta düzeyde olması, bu ilişkinin tam olarak açıklanamadığını veya diğer değişkenlerin etkisinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle, kontrol faaliyetlerinin artmasıyla risk yönetim stratejilerinin artma eğilimi olduğu belirtilmekle birlikte, bu ilişkinin daha derinlemesine anlaşılması ve diğer faktörlerin etkisiyle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Regresyon analiz sonuçlarına göre H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Kontrol Faaliyetleri Uygulama Düzeyi İle Risk Yönetim Stratejileri Uygulama Düzeyi Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişken	B	t	p
RISK_ORT	KONT_FLYT	,455	7,862	,000
$R^2 = ,465$				
$F_{\text{model}} = 37,365$ (p=0,000, p<0,01)				

Üç veya daha fazla grup arasındaki ortalamalar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için ANOVA testi kullanılmıştır. Tablo 6'da, firmaların faaliyet gösterdikleri süreye göre ölçeklerin uygulanma düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı test edilmiştir. Buna göre, 6-10 yıl grubundaki firmalar ile 21 yıl ve üzeri grubundaki firmalar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Aritmetik ortalama değerlerine bakıldığında, 6-10 yıl faaliyet gösteren firmaların kontrol faaliyetlerini uygulama düzeyi (X=3,79) iken, 21 yıl ve üzeri faaliyet gösteren firmalarda bu değer (X=4,13) olarak belirlenmiştir. Bu sonuç, uzun süredir faaliyet gösteren firmaların kontrol faaliyetlerini biraz daha yüksek bir düzeyde uyguladığını göstermektedir. Standart sapma değerleri incelendiğinde, 6-10 yıl faaliyet gösteren firmaların standart sapma değeri (ss=0,68), 21 yıl ve üzeri faaliyet gösteren firmalarda ise bu değer (ss=0,75) olarak tespit edilmiştir. Bu durum, uzun süre faaliyet gösteren firmalarda kontrol faaliyetlerini uygulama düzeyindeki değişkenliğin biraz daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Ölçekler ile Firmaların Faaliyette Buldukları Süre Arasındaki İlişki

	Firmanız kaç yıldır faaliyet göstermektedir?	N	X	ss	F	p	Anlamlılık
PLT_ RSK	1-5 yıl (1)	46	3,88	1,00			
	6-10 yıl (2)	54	3,89	,81	1,043	,374	
	11-20 yıl (3)	74	4,01	,80			
	21 yıl ve üstü (4)	100	4,09	,84			
RSK	1-5 yıl (1)	46	3,36	,71			
	6-10 yıl (2)	54	3,30	,66	,345	,793	
	11-20 yıl (3)	74	3,43	,77			
	21 yıl ve üstü (4)	100	3,39	,75			
	1-5 yıl (1)	46	3,93	,84	2,639	,050	

KNT_ FLT	6-10 yıl (2)	54	3,79	,68			2<4
	11-20 yıl (3)	74	3,89	,84			
	21 yıl ve üstü (4)	100	4,13	,75			

P<0,05

Tablo 7’de firmaların ihracat yaptıkları süre ile ölçekler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı test edilmiştir. Buna göre 1-5 ve 6-10 yıl grubunda olanlar ile 21 yıl ve üstü grubunda olanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Aritmetik ortalama değerlerine bakıldığında, 1-5 yıl ihracat yapan firmalarda (X=3,81), 6-10 yıl faaliyet gösteren firmalarda (X=3,84) iken, 21 yıl ve üstü faaliyet gösteren firmalarda bu değer (X=4,20) olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç uzun süredir ihracat yapan firmaların kontrol faaliyetlerini biraz daha yüksek bir düzeyde uyguladığını göstermektedir. Standart sapma değerleri incelendiğinde, 1-5 yıl ihracat yapan firmalarda (ss=,83), 6-10 yıl faaliyet gösteren firmalarda (ss=0,78) iken, 21 yıl ve üstü faaliyet gösteren firmalarda bu değer (ss=0,72) olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç, uzun süre faaliyet gösteren firmalarda kontrol faaliyetlerini uygulama düzeyindeki değişkenliğin biraz daha az olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Ölçekler ile Firmaların İhracatta Buldukları Süre Arasındaki İlişki

	Firmanız Kaç Yıldır İhracat Yapmaktadır?	N	X	ss	F	p	Anlamlılık
PLT_ RSK	1-5 yıl (1)	80	3,84	,92			
	6-10 yıl (2)	55	3,96	,76	1,608	,188	
	11-20 yıl (3)	87	4,10	,76			
	21 yıl ve üstü (4)	52	4,10	,95			
RSK	1-5 yıl (1)	80	3,28	,72			
	6-10 yıl (2)	55	3,45	,81	,902	,441	
	11-20 yıl (3)	87	3,36	,62			
	21 yıl ve üstü (4)	52	3,46	,82			
KNT_ FLT	1-5 yıl (1)	80	3,81	,83			
	6-10 yıl (2)	55	3,84	,78	4,107	,007	1,2<4
	11-20 yıl (3)	87	3,99	,74			
	21 yıl ve üstü (4)	52	4,20	,72			

p<0,05

Tablo 8’de firmaların çalışan sayısı ile ölçekler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı test edilmiştir. Buna göre 0-9 çalışan sayısı grubunda olanlar ile 250 ve üstü çalışan sayısı grubunda

olanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Aritmetik ortalama değerlerine bakıldığında, 0-9 çalışanı olan firmalarda ($X=3,65$), 250 ve üstü çalışanı olan firmalarda ($X=4,20$) olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç daha fazla çalışana sahip olan firmaların kontrol faaliyetlerini daha yüksek bir düzeyde uyguladığını göstermektedir. Standart sapma değerleri incelendiğinde, 0-9 çalışanı olan firmalarda ($ss=0,76$), 250 ve üstü çalışanı olan firmalarda ($ss=0,71$) olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç, 250 ve üstü çalışana sahip olan firmaların uygulama düzeyindeki değişkenliğin biraz daha az olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. Ölçekler ile Firmaların Çalışan Sayısı Arasındaki İlişki

	Firmadaki Çalışan Sayısı ne kadardır?	N	X	ss	F	p	Anlamlılık
PLT_ RSK	0-9 Çalışan (1)	41	4,04	,84	2,045	,108	
	10-49 Çalışan (2)	67	3,77	,93			
	50-249 Çalışan (3)	83	4,07	,79			
	250 ve Üstü (4)	83	4,08	,83			
RSK	0-9 Çalışan (1)	41	3,41	,69	,435	,728	
	10-49 Çalışan (2)	67	3,40	,77			
	50-249 Çalışan (3)	83	3,30	,68			
	250 ve Üstü (4)	83	3,37	,77			
KNT_ FLT	0-9 Çalışan (1)	41	3,65	,76	5,252	,002	1<4
	10-49 Çalışan (2)	67	3,95	,81			
	50-249 Çalışan (3)	83	3,89	,79			
	250 ve Üstü (4)	83	4,20	,71			

$P<0,05$

Tablo 9'a göre, dış politik riskler arasında en yüksek risk algısı terör ve savaş gibi güvenlik tehditleriyle ilişkilidir. Bu riskler, şirketlerin uluslararası yatırımlarını en fazla etkileyen faktörler olarak öne çıkmaktadır. Diğer yandan, ihracat yapılan ülkedeki hükümetin yatırımlara el koyma riski ise, diğer risklerle karşılaştırıldığında daha az endişe verici olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak, güvenlik tehditleri ve devlet politikaları, dış politik riskler arasında daha yüksek risk algısı yaratan faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 9. Politik Risk Ölçeği

Önermeler	N	Min.	Max.	X	ss.
“Yasal düzenlemelerin olumsuz etkileri	274	1,0	5,0	3,912	1,1256
Sözleşme iptalleri	274	1,0	5,0	3,796	1,1713
İhracat yapılan Ülkedeki Hükümetin yatırımlara el koyma	274	1,0	5,0	3,624	1,4729
Ambargo ve Yaptırımlar	274	1,0	5,0	4,128	1,1960
Finansal Transferde Yaşanan Engeller	274	1,0	5,0	3,923	1,1820
Hükümetin ödeme garantisi vermemesi	274	1,0	5,0	4,044	1,2127
Bürokratik Engeller	274	1,0	5,0	3,993	1,1891
Toplumsal Kargaşa	274	1,0	5,0	4,044	1,1790
Savaş	274	1,0	5,0	4,328	1,1649
Terör”	274	1,0	5,0	4,182	1,2178

Ankete katılan firmalar, politik risklerle başa çıkma stratejilerinde çeşitli yaklaşımlar benimsemektedirler. Tablo 10'a göre, yerel çevreyle kademeli yatırım yapma ve yerel işletmelerle işbirliği konularında orta düzeyde bir tutum sergileyen firmalar, ev sahibi ülke hükümetiyle iyi ilişkiler kurma, politik risk analizi yapma ve sigorta alma gibi adımlar atmaktadırlar. Ayrıca, ihracat yapılan ülkelerde yerel halk, siyasi liderler ve STK'larla ilişkileri geliştirmeye önem verirken, risk değerlendirmesinde danışmanlık hizmetleri alma ve risk senaryoları planlama gibi yöntemleri kullanmadıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte ölçeğe göre firmaların, etkili siyasi aktörlerin desteğini alma konusunda düşük bir ilgi gösterdikleri gözlemlenmiştir.

Tablo 10. Risk Yönetim Stratejileri

Önermeler	N	Min.	Max.	X	ss.
“Yerel çevre ile yakınlık kurarken kademeli yatırım gerçekleştiririz	274	1,0	5,0	3,766	1,0254
Yerel bir işletmeyle işbirliğine sıcak bakarız	274	1,0	5,0	3,566	1,0679
Ev sahibi ülke hükümeti ile iyi ilişkiler kurarız	274	1,0	5,0	3,945	1,0381
Politik risk analizi yaparız	274	1,0	5,0	3,938	1,0758
İhracat yapılan ülkedeki Yerel halk ile iyi ilişkiler kurarız	274	1,0	5,0	3,985	1,0826
İhracat yapılan ülkedeki Siyasi liderlerle yakın ilişkiler kurarız	274	1,0	5,0	3,084	1,2566
İhracat yapılan ülkedeki STK'lar ile iyi ilişkiler kurarız	274	1,0	5,0	3,259	1,1714
Politik risk sigortası yaparız	274	1,0	5,0	3,146	1,3372
Risk Değerlendirmesinde Danışmanlık hizmetleri alırız	274	1,0	5,0	3,055	1,3151
Risk Senaryosu Planlarız	274	1,0	5,0	3,442	1,2861
Etkili bir siyasi aktörün desteğini alırız	274	1,0	5,0	2,602	1,3501
Herhangi bir yöntem kullanmıyoruz”	274	1,0	5,0	2,759	1,4324

Tablo 11'de firmaların uyguladıkları kontrol faaliyetlerine ilişkin önermeler yer almaktadır. Buna göre, iç kontrol sisteminin etkinliği genel olarak yüksek bir düzeyde değerlendirilmektedir. İş süreçlerinin analizine dayalı yazılı standartların mevcut olması ve kayıtların kaybolmasını engelleyen kontrollerin bulunması, iç kontrol mekanizmalarının sağlam bir temel oluşturduğunu göstermektedir. İşlemlerin doğru muhasebeleştirilmesini sağlayan prosedürlerin varlığı ve ticari

işlemlerin kayıt ve kontrol süreçlerinin ayrı ayrı onaylanması, denetim süreçlerinin titiz bir şekilde yürütüldüğünü işaret etmektedir. Ayrıca, politika ve prosedür kılavuzlarında tanımlanan kontrollerin uygulamada da öngörüldüğü gibi hayata geçirilmesi ve yasal düzenlemelerdeki değişikliklerin iç kontrol sistemine zamanında ve eksiksiz olarak aktarılması, yasal uyumluluk ve uygulama pratiğinde de yüksek bir performans sergilendiğini göstermektedir.

Tablo 11. Kontrol Faaliyetleri Uygulama Düzeyi

Önermeler	N	Min.	Max.	X	ss.
"İş süreçlerinin analizine dayalı her süreç ve birim için saptanmış yazılı standartlar mevcuttur	274	1,0	5,0	3,493	1,0421
Kayıtların ve varlıkların kaybolmasını engelleyen, hileyi önleyen kontroller mevcuttur	274	1,0	5,0	3,923	1,0224
İşlemlerin doğru muhasebeleştirilmesini sağlayan prosedürler mevcuttur	274	1,0	5,0	4,237	,8845
Ticari işlemlerin kaydı gerçekleştiren ve kontrol eden tarafından ayrı ayrı onayı yapılmaktadır.	274	1,0	5,0	4,109	,9506
Politika ve prosedür kılavuzlarında tanımlanan kontroller pratikte de öngörüldüğü şekilde uygulanmaktadır	274	1,0	5,0	4,011	,9626
Yasal düzenlemelerdeki değişiklikler yönetim tarafından iç kontrol sistemine zamanında ve eksiksiz olarak aktarılmaktadır"	274	1,0	5,0	4,011	,9702

Sonuç

Politik riskler ve risk yönetim stratejileri, küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası pazarlarda faaliyet gösteren firmalar için büyük önem arz etmektedir. Politik risklerin işletmeler üzerinde yaratabileceği olumsuz etkileri en aza indirmek amacıyla firmalar, çeşitli risk yönetim stratejileri geliştirmek ve uygulamak zorundadır. İç kontrol sistemleri ve kontrol faaliyetleri, risk yönetimi sürecinde önemli bir yer tutarak, firmaların politik risklere karşı daha dirençli olmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda, firmaların politik riskleri etkin bir şekilde yönetebilmesi, risk yönetim stratejilerine ve iç kontrol sistemlerinin etkinliğine bağlıdır. Bu çalışma Güneydoğu Anadolu İhracatçılar Birliğine (GAİB) üye işletmelerin, politik risklerini, risk yönetim stratejilerini ve risklerle başa çıkmada kullanılan kontrol faaliyetlerine ilişkin uygulama düzeyini ortaya çıkartmak için yapılmıştır.

Analiz edilen sonuçlara göre politik risk ölçeği ile diğer ölçekler arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu sonuç işletmelerin risk yönetim stratejilerini ve kontrol faaliyetlerini belirlerken politik riskleri dikkate almadıklarını ya da ilişki kurmadıklarını göstermektedir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre risk yönetim stratejileri ile kontrol faaliyetleri arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç Korga ve Aslanoğlu (2020); Rahim vd. (2018); Bayyoud ve Sayyad (2015) ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte yapılan regresyon analizinde kontrol faaliyetlerinin uygulanmasının risk yönetim stratejilerini belirlemede %46 düzeyinde etkilediği tespit edilmiştir. Ortalamalar arasında farklılık analizi için yapılan Anova testi sonucunda firmaların faaliyet yılı, ihracat yaptıkları süre ve çalışan sayıları açısından 250 ve

üstü firmaların kontrol faaliyetleri uygulama düzeylerinin farklılaştığı görülmüştür. Farklılıkların nedeni büyük şirketlerin kurumsallaşma düzeylerinin yüksek olmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Alan araştırmasına katılan firmaların, politika ve prosedür kılavuzlarındaki kontrollerin pratikte uygulanması ve yasal düzenlemelerdeki değişikliklerin iç kontrol sistemine zamanında aktarılması, politik risklerin yönetiminde etkin bir rol oynayabileceğini de işaret etmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, şirketlerin politik risk ortamı algısı yüksekken, kontrol faaliyetleri ve risk yönetim stratejileri arasındaki orta düzeydeki pozitif ilişki, kontrol faaliyetlerinin risk yönetimi üzerindeki önemli etkisini ortaya koymaktadır. Ancak, politik risk ortamı ile risk yönetim stratejileri arasında anlamlı bir ilişki bulunamaması, bu iki ölçeğin daha detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Kontrol faaliyetlerinin güçlendirilmesi, uzun süreli faaliyet ve büyük ölçekli firmaların deneyimlerinden yararlanması ve ihracat süresi ile çalışan sayısına göre uygulamaların iyileştirilmesi önerilmektedir. Bu stratejiler, şirketlerin risk yönetim stratejilerini daha etkin bir şekilde geliştirmelerine ve politik risklere karşı daha dirençli hale gelmelerine yardımcı olabilir.

EXTENDED ABSTRACT

International businesses invest in foreign countries to increase their revenues. However, environmental, social, and economic risks associated with globalization, along with power struggles between nations, can negatively impact business sustainability. Political risks are among the most significant challenges for companies considering exporting. These risks arise from factors such as government changes, legal regulations, tax changes, strikes, elections, structural collapses, and public demonstrations.

Researchers have categorized the strategies that companies facing political risk can adopt to manage these challenges. These strategies include adaptation, withdrawal, temporary withdrawal, and retaliation. In addition to risk management strategies, control activities are necessary to reduce or eliminate the effects of risks on businesses. Control activities are one of the five main components of an internal control system, which also includes the control environment, risk assessment, information and communication, and monitoring. These activities help organizations achieve their goals and reduce risks. Effective control activities provide a structured framework for identifying and addressing risks.

This study investigates how Turkish exporting firms are affected by political risks and the strategies and control activities they use. Data were collected from international firms in the provinces of Gaziantep, Mardin, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman, Kilis and Şırnak, which are members of GAİB, using a survey method. Approximately 400 firms were selected through purposive sampling. The survey consisted of 11 descriptive questions, 10 of which were about political risk, 12 about risk management strategies and 6 about control activities, using a 5-point

Likert scale. Descriptive data were analyzed using independent t-tests for bivariate relationships and ANOVA for differences between more than two variables. Correlation and regression analyses examined the relationships between the scales. Some limitations of the study include focusing on a limited sample of international firms in GAİB member cities and time and resource constraints. The reliability of the scales was assessed using Cronbach's Alpha coefficients, which showed that the political risk environment scale, risk management strategies scale and control activities scale were all "highly reliable" ($0.80 \leq \alpha \leq 1.00$). 274 enterprises were included in the field study, of which 50.4% were limited companies, 39.8% were joint stock companies, 9.5% were sole proprietorships and 8.4% were foreign partnerships. Most of the participants (42%) reported exporting to 1-5 countries.

Correlation analysis showed that there was a relationship between control activities and risk management strategies. Regression analysis confirmed a statistically significant ($p < 0.001$) positive relationship ($R^2 = 0.46$). ANOVA tests showed that there were significant differences in means between the groups based on the number of employees and the length of experience, especially between the 6-10 years and 21 years and above groups and the 1-5 and 6-10 years and 21 years and above groups.

Respondents identified the highest risk perception related to security threats such as terrorism and war. They were more likely to use strategies that included gradual investment in the local environment and cooperation with local businesses to cope with political risks. In terms of control activities, the most frequently adopted measures were written standards based on business process analysis and controls to prevent loss of records. The study concluded that although firms had a high perception of the political risk environment, the moderate positive relationship between control activities and risk management strategies highlighted the significant impact of control activities on risk management. However, the lack of a strong relationship between the political risk environment and risk management strategies suggests that these areas deserve further investigation. Recommendations include strengthening control activities, leveraging the experience of long-term operations and larger firms, and improving practices based on export duration and employee numbers. These strategies can help companies develop more effective risk management approaches and increase their resilience to political risks.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 04.05.2021 yılı 12919 sayılı karar ile etik izin alınmıştır. / Ethical permission was obtained for this study from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Mardin Artuklu University with the decision no. 12919 dated 04.05.2021.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

Kaynakça

- Abbott, L. J., Parker, S., and Peters, G. F. (2004). Audit committee characteristics and restatements. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 23(1), 69-87.
- Aksoy, T., and Saglam, M. (2020). Examining the effects of internal control system on crisis management skills: The case of IMM fire service department. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 9(6), 274-288.
- Ali, T., Butt, A., Arslan, A., Tarba, S., Sniashko, S. A., & Kontkanen, M. (2021). International projects and political risk management by multinational enterprises: insights from multiple emerging markets. *International Marketing Review*, 38(6), 1113-1142.
- Al Khattab, A., Anchor, J., and Davies, E. (2007). Managerial perceptions of political risk in international projects. *International Journal of Project Management*, 25(7), 734-743.
- Alfartoosi, A., Jusoh, M. A., Mohsin, H. J., and Yas, H. (2021). The effect of e-accounting and mediated by internal control system on the performance of SME in Iraq. *American Journal of Business and Operations Research*, 3(1), 5-38.
- Alici, M. (2018). Uluslararası Yatırımlarda Riskler ve Riskten Korunma Önerileri. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (11), 62-71.
- Alon, I., and Herbert, T. T. (2009). A stranger in a strange land: Micro political risk and the multinational firm. *Business Horizons*, 52(2), 127-137.
- Arena, M., and Azzone, G. (2009). Identifying organizational drivers of internal audit effectiveness. *International Journal of Auditing*, 13(1), 43-60.
- Bannerman, P. L. (2008). Risk and risk management in software projects: A reassessment. *Journal of Systems and Software*, 81(12), 2118-2133.
- Baydarol, O. (2007). *İç Kontrol Sistemi Etkinliğinin Muhasebe Denetimindeki Önemi ve Kontrol Riskinin Belirlenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Bayyoud, M., and Sayyad, N. A. (2015). The impact of internal control and risk management on banks in Palestine. *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 3(3), 156-161.
- Bekaert, G., Harvey, C. R., Lundblad, C. T., and Siegel, S. (2014). Political risk spreads. *Journal of International Business Studies*, 45(4), 471-493.
- Boufounou, P., Eriotis, N., Kounadeas, T., Argyropoulos, P., and Pouloupoulos, J. (2024). Enhancing Internal Control Mechanisms in Local Government Organizations: A Crucial Step towards Mitigating Corruption and Ensuring Economic Development. *Economies*, 12(4), 78.
- Busse, M., and Hefeker, C. (2007). Political risk, institutions and foreign direct investment. *European journal of political economy*, 23(2), 397-415.
- Chang, T., Hwang, B., Deng, X., & Zhao, X. (2018). Identifying political risk management strategies in international construction projects. *Advances in Civil Engineering*, 2018(1).
- Charpin, R., Powell, E. E., & Roth, A. V. (2020). The influence of perceived host country political risk on foreign subunits' supplier development strategies. *Journal of Operations Management*, 67(3), 329-359.
- Chen, J., Chan, K. C., Dong, W., and Zhang, F. (2017). Internal control and stock price crash risk: Evidence from China. *European Accounting Review*, 26(1), 125-152.
- Collinson, S., Narula, R., Qamar, A., and Rugman, A. M. (2020). *International Business*. Pearson.

- Deng, X., Low, S. P., Zhao, X., and Chang, T. (2018). Identifying micro variables contributing to political risks in international construction projects. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 25(3), 317-334.
- Deng, X., Low, S. P., Zhao, X., and Chang, T. (2018). Identifying micro variables contributing to political risks in international construction projects. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 25(3), 317-334.
- Derici, O. (2015). İç Kontrol ve Risk Yönetimi. BEKAD Yayınları.
- Desta, A. (1985). Assessing political risk in less developed countries. *Journal of Business Strategy*, 5(4), 40-53.
- Diamonte, R. L., Liew, J. M., and Stevens, R. L. (1996). Political risk in emerging and developed markets. *Financial Analysts Journal*, 52(3), 71-76.
- Doz, Y. L., and Prahalad, C. K. (1991). Managing DMNCs: a search for a new paradigm. *Strategic Management Journal*, 12(S1), 145-164.
- Ecevit, Cenk. (2008). *Küreselleşen Dünyada Çok Uluslu Şirketler ve Politik Risk*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Edori, D. S., and Ogaluzor, O. I. (2018). the role of internal control system in mitigating embezzlement and payroll fraud in Small and Medium Enterprises (SMES) in Obio/Akpor Local Government Area of Rivers State. *Journal of Accounting & Marketing*, 7(4), 1-5.
- Fatehi-Sedeh, K., Safizadeh, H.M. (1989). The association between political instability and flow of foreign direct investment. *Management International Review*, 29, 4-13.
- Greene, M. K. (1974). *The Management of Political Risk*. Bests Review.
- Issa, T., Chang, V., and Issa, T. (2014). Sustainable business strategies and PESTEL framework. *GSTF Journal on Computing (JoC)*, 1(1), 73-80.
- Kara, S., and Yereli, A. N. (2012). İç denetimde risk yönetimi ve İstanbul menkul kıymetler borsası-imalat sanayi sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (54), 65-86
- Kennedy, C.R. (1988). Political risk management: a portfolio planning model. *Business Horizons* 31, 26-33.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's alpha reliability coefficient. *Psychiatry and Behavioral Sciences*, 6(1), 47-48.
- Kobrin, S. (1979). Political risk: a review and reconsideration. *Journal of International Business Studies*, 10, 67-80.
- Korga, S., ve Aslanoğlu, S. (2020). İç kontrol sisteminin unsurları ile risk yönetimi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 20(60), 95-116.
- Koutoupis, A. G., and Malisiovas, T. (2021). The effects of the internal control system on the risk, profitability, and compliance of the U.S. banking sector: A quantitative approach. *International Journal of Finance & Economics*, 28(2), 1638-1652.
- Lensink, R., Hermes, N., and Murinde, V. (2000). Capital flight and political risk. *Journal of international Money and Finance*, 19(1), 73-92.
- MIGA. (2011). World Investment and Political Risk. <https://www.miga.org/sites/default/files/2018-06/WIPR11.pdf>

- MIGA. (2013). World Investment and Political Risk. <https://www.miga.org/documents/WIPR13.pdf>.
- Özbozkurt, O. B. (2016). Uluslararası İşletmecilik Faaliyetlerinde Politik Risk Yönetim Stratejilerinin Oluşturulması İle İlgili Türk İş Dünyası Ve Yatırımcıların Algısı Üzerine Nitel Bir Araştırma, Doktora Tezi, Mersin.
- Özkardeş, L. (2017). Kurumsal firmaların iç kontrol, iç denetim ve riske yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 12(47), 192-201.
- Polat, E., ve Güneş, R. (2019). Aile Şirketlerinin Kurumsallaşmasında İç Kontrol Sisteminin Aracı Etkisi: TRC3 Bölgesi Araştırması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 11(21), 554-576.
- PRS Group. (2021). Political Risk Index (September 2021) <https://www.prsgroup.com/political-risk-index-september-2021/>
- Rahim, N. F. A., Ahmed, E. R., & Faeq, M. K. (2018). Internal Control System and Perceived Operational Risk Management in Malaysian Conventional Banking Industry. *Global Business & Management Research*, 10(1), 135-149.
- Rios-Morales, R., Gamberger, D., Šmuc, T., and Azuaje, F. (2009). Innovative methods in assessing political risk for business internationalization. *Research in International Business and Finance*, 23(2), 144-156.
- Robock, S. H. (1971). Political risk: Identification and Assessment. *Columbia Journal of World Business*, 6(4), 6-20.
- Robock, S. H., and Simmonds, K. (1973). International business and multinational enterprises. *The international executive*, 15(3), 5-6.
- Root, F. R. (1987). *Entry Strategies for International Markets*. Lexington Books.
- Rowe, W. D. (1977). *An Anatomy of Risk*. John Wiley and Sons.
- Siayor, A. D. (2010). *Risk management and internal control systems in the financial sector of the Norwegian economy: a case study of DnB NOR ASA*, Master's thesis, University of Tromsø.
- Simon, J. D. (1982). Political Risk Assessment: Past Trends And Future Prospects. *Columbia Journal Of World Business*, 17(3), 62-71.
- Simon, J. D. (1984). A theoretical perspective on political risk. *Journal of International Business Studies*, 15(3), 123-143.
- Sofyani, H., Abu Hasan, H., and Saleh, Z. (2022). Internal control implementation in higher education institutions: determinants, obstacles and contributions toward governance practices and fraud mitigation. *Journal of Financial Crime*, 29(1), 141-158.
- TİM (2023). İhracat Rakamları. <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>.
- Türedi, H., Karakaya, G., ve İldem, M. (2015). Kurumsal yönetim ve iç denetim ilişkisi. *Sayıştay Dergisi*, (96), 55-74.
- Weickgenannt, A. B., Hermanson, D. R., and Sharma, V. D. (2021). How US audit committees oversee internal control over financial reporting. *International Journal of Auditing*, 25(1), 233-248.
- Wild, J. J. And Wid, L. K. (2017), *Uluslararası İşletmecilik Küreselleşmenin Zorlukları* (8. Basım), G. Sağlam Arı (Ed.). Ankara: Nobel Yayınları.

World Bank, (2012). Political Risk: The Missing Link in Understanding Investment Climate Reform?<https://documents1.worldbank.org/curated/en/351251468336718273/pdf/682950NEWS0Inv00Box367908B00PUBLIC0.pdf>

Zainal Abidin, N. H. (2017). Factors influencing the implementation of risk-based auditing. *Asian Review of Accounting*, 25(3), 361-375.

Zimmerman, J. M. (1987). Political Risk Assessment and the Expanding Role of the International Practitioner. *Suffolk Transnat'l LJ*, (11), 1.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

A DIALOGIC APPROACH TO TEACHER AND LEARNER BELIEFS ABOUT LANGUAGE LEARNING: A METAPHOR ANALYSIS

Vildan İNCİ KAVAK

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü,

vildan_elt@hotmail.com

0000-0001-7249-9048

Duygu EVİS

Öğr. Gör., Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, evis.duygu@gmail.com

000-0002-0137-2151

Atıf / Citation: İnci-Kavak, V. & Evis, D. (2024). A dialogic approach to teacher and learner beliefs about language learning: A metaphor analysis. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 518-540.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1523466>

Abstract

This study aims to investigate beliefs about language learning by comparing the teacher, learner and language learning metaphors produced by language lecturers and language major students at a Turkish state university. Metaphor serves as a crucial asset in understanding conceptualisations of students' and teachers' beliefs. 9 language instructors and 45 freshman students of the Translation and Interpreting programme in the 2023-2024 academic year participated voluntarily in the study. An open-ended metaphor elicitation form that had questions like "A teacher should be like... because ..." "A language learner is like...because..." "Learning a language is like ... because...", and a follow-up individual interview was used. The reasons were analysed meticulously as different parties used the identical metaphor, but the justification they provided was different, so they were classified by the rationale behind not only the source metaphor. The results revealed matches and mismatches between the learners' and lecturers' interpretations of teacher/learner roles and language learning. The elicited metaphors provided insightful results about learner/teacher beliefs and the gaps in between. Having a dialogic approach to learner/teacher beliefs will help resolve the conflicts between the two groups and lead to a better understanding of student expectations; thus, educators and practitioners can revise their teaching practices accordingly and be open to improving them. This study can be considered as an attempt to bridge the gap between different parties and provides implications for language teaching and learning practices as well as for language educators, curriculum designers and policymakers at the tertiary level.

Keywords: Metaphor Analysis, Student's Perceptions, Translation Department, Language Learning.

ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLERİN DİL ÖĞRENİMİNE İLİŞKİN İNANÇLARINA DİYALÖJİK BİR YAKLAŞIM: BİR METAFOR ANALİZİ

Öz

Bu çalışma, bir Türk devlet üniversitesindeki dil öğretim elemanları ve dil bölümü öğrencileri tarafından üretilen öğretmen, öğrenci ve dil öğrenme metaforlarını karşılaştırarak dil öğrenmeye ilişkin inançları araştırmayı amaçlamaktadır. Metafor, öğrencilerin ve öğretmenlerin inançlarına ilişkin kavramsallaştırmaların anlaşılmasında önemli bir araç olarak hizmet eder. Araştırmaya 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Mütercim-Tercümanlık programında okuyan 45 öğrenci ve 9 öğretim elemanı gönüllü olarak katılmıştır. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak, “Öğretmen ... benzer çünkü...”, “Dil öğrenen kişi ... benzer çünkü ...”, “Dil öğrenmek ... benzer çünkü ...” gibi açık uçlu soruların yer aldığı metafor formu ve röportaj kullanıldı. Aynı metaforun farklı taraflarca kullanılması, ancak sundukları gerekçelerin farklı olması nedeniyle gerekçeler titizlikle analiz edilmiş ve sadece kaynak metaforun arkasındaki gerekçeye göre değil sundukları gerekçe göre sınıflandırma yapılmıştır. Sonuçlar, öğrencilerin ve öğretim elemanlarının öğretmen/öğrenci rolleri ve dil öğrenimine ilişkin yorumları arasındaki eşleşmeleri ve uyumsuzlukları ortaya çıkardı. Ortaya çıkan metaforlar, öğrenci/öğretmen inançları ve aradaki boşluklar hakkında aydınlatıcı sonuçlar sağladı. Öğrenci/öğretmen inançlarına diyalojik bir yaklaşıma sahip olmak, iki grup arasındaki çatışmaların çözülmesine yardımcı olacak ve öğrenci beklentilerinin daha iyi anlaşılmasına yol açacak ve böylece eğitimciler ve uygulayıcılar öğretim uygulamalarını buna göre revize edebilecek ve geliştirmeye açık olabilecektir. Bu çalışma, farklı taraflar arasındaki boşluğu doldurma girişimi olarak değerlendirilebilir ve dil öğretme ve öğrenme uygulamalarının yanı sıra yükseköğretim düzeyindeki dil eğitimcileri, müfredat tasarımcıları ve politika yapımcılar için de çıkarımlar sağlar.

Anahtar Kelimeler: Metafor Analizi, Öğrenci Algıları, Çeviri Bölümü, Dil Öğrenimi

INTRODUCTION

Teachers and learners come into the classroom with a bundle of variables, such as attitudes, experiences, and expectations, which are quite complex to understand. Thus, they have beliefs about how learning should be, how teaching facilities should be employed, or what roles teachers and learners should adopt (Kumaravadivelu, 1991). Ellis (2008) and Farjami (2012) highlight the importance of the significant impact of beliefs on students' attitudes towards that language, the strategies and techniques, their motivation, and eventually their success. For that reason, language learners' beliefs have attracted scholars' interest for the last decades (Berry, 2004; Cotterall, 1999; Finkbeiner, 2003; Fortune, 2005; Hawkins, 1999; Liao, 2006; Svalberg, 2005).

Several studies in the last three decades investigated teacher roles from teachers' perspectives (e.g. Ahkemoğlu & Kesen, 2011, Akbari, 2013; Arslan & Cinkara, 2016; Barcelos, 2003; Cortazzi & Jin, 1999; de Guerrero & Villamil, 2000, 2002; Farrell, 2006; Kalra & Baveja, 2012; Nikitina & Furuoka, 2008; Lin, Shein & Yang, 2012; Simsek, 2014; Theado, 2013; Oktay & Vanc & Osam, 2013; Saban, Kocbeker & Saban., 2006; 2007; Wan, Low & Li, 2011; Woods, 2003) by considering that teacher is the most crucial figure in teaching/learning practices or due to teacher's dominant position in the class or assessing that teachers' beliefs control the system, which highly affects the students (Barcelos, 2003, Wenden, 1999, Woods, 2003). However, Nikitina and Furuoka (2008) warn that “the majority of (metaphor analysis) studies focused on the metaphors produced by the teachers, not by the language learners themselves” (p.192-193), which results in unconsciously ignoring what students think about learning a foreign language. However, to make a logical assessment, the views of all parties and stakeholders should be studied (Allwright & Bailey, 1991; Barcelos, 2003; Clarridge, 1990; Low, 1987). Leaving any avenue untouched will lead to disastrous results.

A thorough analysis is only possible by investigating beliefs from multiple perspectives (Allwright & Bailey, 1991; Barcelos, 2003; Clarridge, 1990; Low, 1987) since all perspectives are crucial for conducting effective teaching. Involving all stakeholders in the assessment will raise awareness towards each other's views and concerns and ultimately create interaction between them. This is also necessary for understanding whether students' and teachers' beliefs seriously match or not. Suppose a dialogic approach is maintained and mismatches and their reasons are identified. In that case, the quality of teaching-learning facilities will increase, and both sides will be more aware and motivated and will undertake their responsibilities more consciously. If these mismatches are ignored, they will cause insurmountable problems in the long term. If teachers know students' motivation, attitudes, and beliefs about language learning, then the teacher can tailor their methodology and teaching practices to meet students' levels, expectations, and interests as students' motivation and success are in parallel (Barcelos, 2000). For effective teaching, it is crucial to explore both teachers' and learners' beliefs about teaching and learning facilities (Ahmad & Aziz, 2009). Metaphors will help us understand learners' and teachers' implicit, hidden beliefs about teaching and learning facilities (de Guerrero & Villamil, 2002; Tobin, 1990).

Metaphor analysis has been one of the most popular techniques for studying beliefs and attitudes (Cortazzi & Jin, 1999; Villamil & de Guerrero, 2005) since it presents individuals' ideas on various concepts with a systematic approach and triggers reflection (Ellis, 2002; Ellis & Barkhuizen, 2005; Lakoff & Johnson, 1980; Kovecses, 2002). It collects data in two ways: through naturally arising statements in talks and written forms or metaphor elicitation forms in the form of "A is like B". Contrary to other ways, it does not collect data with prearranged questions, which participants cannot express their sincere feelings freely (Horwitz, 1985; Kalaja, 1995; Williams & Burden, 1999). Not many studies have been conducted about language-major students' beliefs on teaching and learning (Ahmad & Aziz, 2009; Ishiki, 2011; Nikitina & Furuoka, 2011). Therefore, this study contributes to the existing literature on exploring learners' conceptions of language learning in the Turkish university context. The paper scrutinises teachers' and their learners' beliefs about teaching practices and compares accounts to see if there are (mis)matches, identify existing and potential (in)congruencies and their positive or negative effect on teaching practices.

As elucidated below, the present study diverges from the other studies in many ways.

- In many studies, much attention was devoted solely to teachers' or learners' beliefs or opinions about teaching and learning a language. Yet, there are a dire number of studies attempting to understand the (mis)matches between teachers' and learners' beliefs about teaching concepts (Wan et al., 2011). For that reason, this study has the potential to fill the gap in the literature by adopting a comparative approach to the teachers' and students' perceptions of language teaching.
- The existing literature on research into learner and teacher opinion is mainly dominated by quantitative studies (Horwitz, 1988). There are not many qualitative studies that investigate learner and teacher beliefs in EFL contexts (Block, 1999; Cameron & Low, 1999; Cortazzi & Jin, 1999; Danahy, 1986; Ellis, 1998; Herron, 1982; Lantolf, 1996; Nattinger, 1984; Oxford et al., 1998).

1. LITERATURE REVIEW

This section makes review of extensive number of studies focusing on metaphors produced by teachers (Çelik & Asmalı, 2017; de Guerro & Villamil, 2000; Farrell, 2016; Kalra & Baveja, 2012; Kesen, 2013; Oxford, Griffiths, Longhini, Cohen, Macaro & Harris, 2014; Pishghadam, Askarzadeh Torghabeh, & Navari, 2009), by learners (Alhamamah, 2018; Baş & Gezegin, 2015; Dincer, 2017; Farias & Veliz, 2016; Farjami, 2012; Huang & Feng, 2019; Jin et al., 2014; Nikitina & Furuoka, 2008; Saban et al., 2007), and by teachers and learners both (Oxford et al., 1998; Sayar, 2014; Wan et al., 2011).

Until the beginning of the 2000s, most studies focused on what teachers thought about L2 teaching; thus, L2 teaching learning and teacher conceptions were assessed using data derived from language teachers. Most of the studies in this group were conducted to encourage teachers to evaluate themselves on their teaching, which can lead teachers to be more aware of their beliefs and behaviours and take actions accordingly (Çelik & Asmalı, 2017; de Guerro & Villamil, 2000; Farrell, 2016; Kalra & Baveja, 2012; Kesen, 2013; Oxford et al., 2014; Pishghadam et al., 2009). Some metaphors were used extensively, such as seeing teachers as “parents”, “gardeners”, “nurturer”, and “knowledge providers”.

The majority of the studies above focused solely on teacher-produced metaphors, and students are rarely asked overtly and systematically about their learning experiences (Barkhuizen, 1998). In this sense, researchers and theoreticians were criticised for discounting the importance of students’ beliefs (Riley, 1996). Several studies collected data from learners revealed that students prefer their teacher to have a learner-centred growth perspective (Oxford et al., 1998). In other words, teachers should be aware of learners’ motivation and needs (Nikitina & Furuoka, 2008). Learners also identify their language learning process as a “difficult task” but give pleasure as they achieve more (Alhamamah, 2018; Baş & Gezegin, 2015; Dincer, 2017; Farjami, 2012; Huang & Feng, 2019).

The framework proposed by Oxford and her colleagues (1998) has been the most prevalent research perspective to explore beliefs on teacher roles (Bas & Gezegin, 2015; Farrell, 2016; Farias & Veliz, 2016; Nikitina & Furuoka, 2008; Saban et al., 2007). According to Oxford et al.’s framework, the learner-centred growth perspective followed by the cultural transmission or social order was found to be the most prevalent perspective (Farias & Veliz, 2016; Farrell, 2016; Nikitina & Furuoka, 2008; Saban et al., 2007). Oxford et al. (1998) claimed that to see the complete picture, both teacher and learner beliefs should be studied, and thus, they should be studied both, and four broad perspectives should be identified, as shown in Table 1.

Table 1. Recent Studies about L2 Teacher & Learner-Produced Teacher Metaphors

Study	The focus	Participants	The context	Framework	Method	Results
Wan et al. (2011)	To represent student and teacher beliefs relating to EFL teachers’ roles and the comparison of their views	35 third-year English major students, 35 first-year English major students and 33 EFL English teachers	Chinese university setting	General approach to metaphor analysis (Cameron and Low, 1999)	A metaphor elicitation sheet, a follow-up interview	Eight conceptual categories were identified. All groups agreed on these: Teacher as a ‘nurturer’, ‘devotee’ or ‘provider’.

Oxford et al. (1998)	To explore the uses of metaphor to express various perspectives about the concept of "teacher".	Students, teachers, education theorists and methodologists	Sources from various contexts	Oxford et al.'s (1998) framework	Narratives, interviews, articles, and texts	Four major philosophical viewpoints & Teacher as Conduit, Teacher as Nurturer and Teacher as Competitor
Sayar (2014)	To unveil the teachers' and their students' perceptions towards teachers' professional identity	10 language teachers and their 200 students	Turkish EFL tertiary setting	General approach to metaphor analysis (Cameron and Low, 1999)	Semi-structured interviews	Teacher-produced metaphors include "teacher as neophyte," "teacher as an entertainer," "teacher as interest arouser," "teacher as expert," "teacher as a guide," and "teacher as nurturer." Some metaphors of teachers overlapped completely with the ones given by their students, there were some mismatches
Akalm & Elkılıç (2023)	To explore how students metaphorically view their instructors	93 ELT department students	Turkish EFL tertiary setting	An adaptation of the data analysis style developed by Saban, Koçber, Saban (2007)	A metaphor elicitation form	90 valid metaphors, including 41 unique ones. The top five metaphors for instructors were guide, light, tree, map, and book. These metaphors fell into six categories: knowledge provider, healer, supporter of development, guide/leader, and something valuable.

Some studies focused on the changing and individual nature of beliefs, and so analysed some variables such as gender (Nikitina & Furuoka, 2008) or grade differences (Huang & Feng, 2019). However, they found no meaningful results related to these variables. While some studies were conducted at tertiary-level institutions (Dincer, 2017; Farias & Veliz, 2016; Huang & Feng, 2019; Nikitina & Furuoka, 2008; Saban et al., 2007;); primary (Jin et al., 2014), the others investigated beliefs of high school students (Pishghadam et al., 2009). Most of the studies above used a similar metaphor elicitation form with statements such as "A teacher is like... because...". Some also used follow-up interviews (Alhamamah, 2018; Farrell, 2016; Huang & Feng, 2019; Wan et al., 2011) to complement and crosscheck why participants preferred to make the statements.

To sum up, the research studies above focusing on foreign language education have been compiled to provide a synopsis of recent international and national studies. The aforementioned studies have explored the concepts of "teacher," "learner," and "learning" through metaphor analysis. These studies clearly validate metaphors as a vital asset for understanding the teacher conceptions of language learners and teachers. Although the research literature on metaphors is internationally comprehensive in range, there is a dire need for local studies working on data collected from both teachers and students. Considering this, this study focuses on the difference between what language teachers in the Turkish higher education context reflect themselves as teachers and what their students think about them.

1.1. The Study

Given the literature reviewed above, the present study attempts to examine what metaphors language-major university students and teachers created about teacher/learner roles and learning a foreign language by asking the research questions below.

1. What metaphors do Turkish language-major university teachers and learners use to depict teacher/learner roles and language learning, and what conceptual categories emerge from these metaphors?
2. To what extent do teachers' and learners' beliefs about their roles in learning a language differ, and are there mismatches between these beliefs related to teaching and/or learning?

2. METHODOLOGY

2.1. Research Design

This study investigates how educators consider themselves as “teachers” and how they are considered by their students and (mis)matches if there are any. A phenomenological research design was adopted to explore a phenomenon from the various perspectives of the people who shared the same experience. In this light, to reveal learners' beliefs about teacher roles. This study proposes to analyse elicited metaphors to increase our awareness of teachers' and learners' beliefs about language teaching. Metaphor analysis is the ideal systematic asset for revealing the underlying conceptualisations (de Guerrero & Villamil, 2002). The current study collected data from teachers and learners through metaphor elicitation form and semi-structured interviews, which will provide reliable and comparable qualitative data for deeper understanding.

2.2. Participants

Two groups participated in the study voluntarily. The first group involved 9 English and Arabic language instructors teaching at the School of Foreign Languages at a state university in Türkiye (7 male, 2 female). Their age range is 28-44, and the mean age is 35.5. Each participant crafted a metaphor in response to each question. English instructors (ELT) were all native Turkish nationals and had degrees in ELT (n=3) or English Language and Literature (n=1). There are 2 native speakers of Arabic and 3 native Turkish speakers among the Arabic instructors (ALT). Pseudonyms have been used to protect their anonymity.

The second group comprised 45 language-major students (26 English-major and 19 Arabic-major students) (36 female, 9 male) studying in the Department of Translation and Interpreting in the School of Foreign Languages participants aged between 18 and 52 (M=25.3). The age range of the students varies from 18 to 52 (M= 25.3). The convenience sampling strategy was used as only voluntary students were included in the study. The medium of instruction is English in the English-major department and Arabic in the Arabic one. English-major students have been studying the language since primary school in various forms, and their stated English level is B1, while Arabic-major students' stated language level is A2 (CEFR). English and Arabic major learners were designated ELL and ALL, respectively, and assigned a random number.

2.3. Data Collection Process

The data for this study were collected in the fall semester of the 2023-2024 academic year. The participants were assured that only pseudonyms would be used for ethical reasons instead of their real names. In this paper, ELL refers to English language learners, ELT to English language teachers, ALL to Arabic language learners, and ALT to Arabic language teachers.

The data were collected in three stages: a brief introduction to metaphor, a metaphor completion form, and follow-up interviews. Going through these steps for data collection took about a total of 30 minutes for each interviewee. The data coming through interviews were all recorded and transcribed verbatim.

2.4. Instruments

- **A metaphor elicitation form:** It was used as a data collection instrument based on previous studies (Oxford et al., 1998; Saban et al., 2006). Next, the metaphor elicitation forms were distributed. It had two parts. The first part aimed to collect demographic information (e.g. age, gender, and department). The second part had three gap-fill statements such as “*Learning English is like...because...*”, “*A language teacher is like... because...*” and “*A language student is like... because...*”. It was applied in students’ mother tongue (Turkish) to prevent potential misunderstandings. Students are expected to justify why they see a resemblance between the concept and their prompt, and in this way, they express their beliefs explicitly. This personal metaphorical reasoning became the guiding principle in both understanding and classifying the metaphors in the data analysis stage.
- **The interview:** It helped the researchers crosscheck the metaphors and their intended meaning (Bauer, 2012; Davis, 2009). It contributed to enhancing the credibility and dependability of the collected data while mitigating potential researcher bias. The questions aim to uncover the participant’s intention and perception of language learning and its connection with the personal metaphor provided by the participant, which will help the researcher discover the resulting entailments and implications.

It took most of the participants 10-15 minutes to develop a metaphor. The task was not particularly difficult as they were familiar with the concept of metaphor. One day after the forms were filled, the participants were interviewed, answering the two main follow-up questions. The researcher had the choice of adding other questions depending on the participants’ responses. Such questions were asked to clarify the similarities between the metaphor provided and language learning.

2.5. Data Analysis

The study adopted the metaphor analysis methodology (Saban et al., 2006; Oxford et al., 1998). The data were analysed through descriptive and content analyses in the framework described by Oxford et al. (1998) and Cameron and Low (1999). Both frequencies, means, and also conceptual themes were meticulously studied. Two researchers in the field collaborated to assess and categorise each metaphor. 12 (4 each for teacher, learner and learning) categories were derived from 132 valid metaphors after the joint decision process, which included labelling, colour coding, sorting and categorising. Cameron and Low (1999) elucidated that metaphor analysis involves “collecting linguistic metaphors, generalising from them to the conceptual metaphors and using the results to suggest understandings or constructing people’s beliefs” (p. 88).

The participants were asked to check and confirm the raw data with tentative results, and the study was kept open to negotiation, which enhanced its credibility (Marshall & Rossman, 2011;

Silverman & Marvasti, 2008). The data were preserved in their original form, with no changes or corrections made, to ensure accurate interpretation and maintain confirmability (Silverman & Marvasti, 2008; Yıldırım & Şimşek, 2011). Three researchers collaboratively analysed the data, crosschecked each other's interpretations, and continued negotiations until a high level of agreement was reached, ensuring dependability, using a method adapted from Miles and Huberman's (1994) formula.

2.6. Context

The context of this study is a "target-language removed" setting (Graves, 2008, p. 155) since English is only spoken in classroom settings. The participants are all language-major students (English and Arabic) whose mother tongue is not the language they are majoring in. Some are freshman students, but the majority of them are in preparatory classes and are taking obligatory language education courses for their department.

3. Findings

The data collected through metaphor elicitation forms and follow-up semi-structured interviews were analysed qualitatively by analysing, sorting, labelling, and finally identifying the conceptual metaphor following the stages suggested (Saban et al., 2007). The metaphors were analysed separately in order to answer research questions. This section presents findings about learners' beliefs about language teachers, learners, and learning a language in order. Using the framework described by Oxford et al. (1998), the study found that 45 metaphors were generated for "teacher," while 44 and 43 metaphors were accepted for "learner" and "learning", respectively, out of a total of 45. The invalid metaphors were eliminated from the data because the intended meaning was unclear, or they were insufficient in providing an explanation. As can be observed in Table 2, learners generated metaphors in four of the categories.

Table 2. Teacher Metaphors from Learners

Categories	n	%	Metaphors
Social Order	10	22,22	God/Goddess, craftsman, courthouse, scales, rain, gardener, soil, shirt button.
Cultural Transmission	10	22,22	treasure, bungee jumping, wise man, an open mosque door, picklock, dictionary, black, parrot, football team coach.
Learner-Centred Growth	19	42,22	captain, sun, light, water, mother, parents, tree, psychologist, lighthouse, compass, guide, star, the Internet, bird, North Star.
Social Reform	6	13,33	studying, mirror, roller-skate, primary school children, rainbow, car.

n: total group frequency

?: percentage of the category

Table 3. Teacher Metaphors from Teachers

Categories	Metaphors
Social Order	king
Cultural Transmission	commander
Learner-Centred Growth	actor/actress, water, map, compass needle, father, mother
Social Reform	radical intellectual

As seen from the tables above, metaphors used by teachers and students to describe "teacher," several insights can be gleaned from their perspectives. First, teachers tend to view themselves as authority figures or leaders, as represented by ALT9: *"The language teacher is like a king, establishing a new civilisation. Just as a good king plays a significant role in establishing civilisation, a teacher also builds a new civilisation as a good leader."* This metaphor suggests that teachers see themselves as powerful individuals who shape and guide their students' learning journey. On the other hand, students conceptualise teachers across a broader range of metaphors from *"God/Goddess"* to natural elements like *"rain"* indicating a perception of teachers as authoritative figures but also as nourishing and life-giving, as exemplified by ALL12's statement as *"a language teacher is like a gardener because just as a gardener nurtures seeds, teachers nourish and shape their students"*.

It is observed that the metaphors related to cultural transmission revealed that teachers see themselves as *"commanders"*, implying an active role in directing and imparting knowledge. ALT2 explained that *"the language teacher is like a commander. Just as a commander who trains and educates his soldiers, the teacher also trains his/her students in the best way possible, preparing them to serve their country and nation with their knowledge. Thus, they reach victory on both global and cultural fronts."* Similarly, students use metaphors like *"treasure"* and *"wise man"*, which portray teachers as valuable sources of knowledge and wisdom. ELL22 commented that *"a language teacher is like a picklock because he/she teaches their students to look at things"*.

Learner-Central Growth emphasises teachers' role in aiding their students' growth and development. Teachers are often seen as dynamic and nurturing figures, embodying roles such as *"actors"* and *"water,"* representing flexibility, support, and guidance. ELT1 suggested that *"the language teacher is like an actor because they need to capture the audience's attention. Every day, the start of the class should be impressive and catchy, like a performer"*. Students also view teachers as nurturing and guiding symbols, comparing them to the *"sun"* and a *"lighthouse,"* signifying their role in providing direction and illumination throughout the learning journey.

In the Social Reform category, teachers are viewed as partners in learning and agents of change. ELT4 described the role as a *"radical intellectual"* who, with language proficiency, accesses global knowledge and transforms students into intellectual, autonomous individuals. Students use metaphors like *"mirror"* and *"rainbow"* to depict teachers as bridges to diverse expertise and experiences.

In conclusion, the exploration of metaphors used by both teachers and students to describe the role of a teacher reveals a rich tapestry of perspectives. Both teachers and students perceive

teachers as “compass” as teachers guide them in the correct direction, “parents” as they support them when they need help and “water” because of its changing and dynamic nature depending on the needs of the students. Both parties mostly see teachers’ duty as guiding and shaping their students’ intellectual and personal growth. In brief, students expect teachers to adopt the role of guiding them toward success. Through diverse metaphors, we can see how educators nurture, guide, and transform learners into independent individuals ready to face the world.

The second research question aims to explore the metaphors to describe language learners.

Table 4. Language Learner Metaphors from Language Learners

Categories	n	%	Metaphors
<i>Discoverer</i>	19	43,18	book, bee, Bedouin wandering in the desert, curious fox, curious child, hungry wolf, cat, discovering a new song, computer, cheetah, sun, open door, renewable energy.
<i>Struggler</i>	9	20,45	naughty child, the rail system building, lost on a dark island, the magnetic dial of the compass, bottomless well, Olympic runner, water-well, endless forest.
<i>Knowledge Recipient</i>	8	18,18	soil, flowerpot, hunger, sponge, baby, robot.
<i>Investor</i>	8	18,18	worker, gold, tree, construction, turtle, time deposit account, child, seed

n: total group frequency

#: percentage of the category

Table 5. Language Learner Metaphors from Teachers

Categories	Metaphors
<i>Discoverer</i>	bride, four-season, passenger, siblings, the arm of a compass which holds the pencil
<i>Struggler</i>	miner, snowdrop, soldier
<i>Knowledge Recipient</i>	baby, rose
<i>Investor</i>	basketball/football player

Tables 4 and 5 reveal that teachers portrayed the learner as someone embarking on a journey of discovery, with metaphors like “bride” and “passenger”, which infer a new beginning or a transition towards growth. ELT5 stated that “a language learner is like a passenger without a destination because learning a language is a journey rather than a destination. Progress is made through continuous walking.”. Students also view the learner as a discoverer, but with a focus on the active search for knowledge, as seen in metaphors like “Bedouin wandering in the desert” (navigating through vast and unknown territory) and “bee” as said by ALL15 “a language learner is like a bee because he/she goes everywhere and gets what he/she needs”. Overall, the use of

metaphors by both teachers and learners highlights the idea that language learning is a process that requires active engagement and effort on the part of the learner.

The second category involved continuous effort and the difficulties students must face. In Table 5, teachers use metaphors like “*miner*” and “*soldier*” to describe learners, highlighting the hard work and challenges faced during the learning process. ALT8 described it as “*the language learner is like a miner because they seek the challenge and aim to overcome it. For them, learning a language is as difficult as discovering and extracting precious stone*”. Students express similar sentiments, using metaphors like “*naughty child*” (facing difficulties and rebellious phases) and “*Olympic runner*” (requiring determination and endurance). ALL23 also commented that “*a language learner is like a magnetic dial of the compass because he/she is always trying to find the right direction*”. Both teachers and students recognise the continuous effort required to learn a language and use metaphors to express the challenges involved in the process.

The third category, knowledge recipient, represents students as passive receivers of information. The teacher is the primary source of information, and traditional teaching methods are commonly used in the classroom. As seen in Table 5, teachers view learners as recipients of knowledge, using metaphors such as “*baby*” and “*rose*”, which suggest the potential to grow under proper care. ALT2 said, “*The language learner is like a rose. They need watering and pruning. If cared for and given attention, they not only emit a beautiful fragrance and bring peace to their surroundings but also become beneficial*”. Students saw the learner as a knowledge recipient as well; they also hinted at a passive role with metaphors like “*sponge*”.

The last category, investor, emphasises the learners’ positive perception of the benefits of knowing a language. Teachers likened learners to “*basketball/football players*”, implied by ELT1 as “*The language learner is like a basketball/football player practising extensively, yet ultimately achieving great success*”. Students considered themselves as investors in their education, with metaphors like “*tree*” (growing and branching out) and “*seed*”.

In general, teachers and students acknowledge learners’ important role in discovering and acquiring knowledge, the arduous effort required to overcome challenges, and the significance of being invested in the learning process to reap future benefits.

For the final research question, the participants were asked to provide metaphors that describe language learning.

Table 6. Learning Language Metaphors from Language Learners

<i>Categories</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	<i>Metaphors</i>
<i>Arduous</i>	20	48.84	reading a book, driving a car, cleaning, maths, swimming, growing flowers, swimming upstream, growing an olive tree, a child, crawling baby, scooter, a baby learning to walk, eating and preparing healthy food, a baby, discovering sea, bungee jumping, fighting, learning swimming, remaining in the dark and seeking for the light, space.

<i>Pleasurable</i>	11	25.58	addictive drug, flower; learning a new song, a new excitement, water games, therapy, walking in the rain, reading a book, discovering a new song, sky.
<i>Universality</i>	8	18.60	discovering a new world, socializing, meeting a new person, traveling across the world, traveling to a new universe, being reborn.
<i>Necessity</i>	3	6.98	drinking water, river.
n: total group frequency		%: percentage of the category	

Table 7. Learning Language Metaphors from Teachers

<i>Categories</i>	<i>Metaphors</i>
<i>Arduous</i>	fighting, growing flowers, learning to walk, eating onion, playing an instrument
<i>Pleasurable</i>	eating honey, eating grape molasses.
<i>Universality</i>	discovering a new world, unlocking the door of the world, discovering a colorful world.
<i>Necessity</i>	light in the dark

The metaphors used by teachers and students related to the concept of “learning a language” are presented in Tables 6 and 7. It is revealed in the first category that learning a language can be challenging and requires significant time, effort, and patience. Teachers used metaphors that generally convey the traditional perception of learning as a challenging process, akin to physical or skill-related struggles, such as “*fighting*,” “*growing flowers*,” “*learning to walk*,” and “*eating onion*,” as well as “*playing an instrument*.” For example, ALT9 stated that “*Learning a language is like eating an onion. Because initially, learning a language is laborious and chaotic. After great sacrifice and patience, you reap the rewards of your efforts*”. Students echoed the idea of difficulty; however, they provided a wide array of metaphors that encompass both the tangible and abstract hardships of learning, such as “reading a book,” “driving a car,” “swimming upstream,” and “growing an olive tree.” Teachers and students created similar metaphors such as “growing flowers”, “a crawling baby” and “fighting” to highlight the long-term constant effort learning a language takes.

In the second category, both parties view learning a language as a pleasurable activity by focusing on its enjoyable aspects. Teachers express the pleasant aspects of language learning with metaphors such as “*eating honey*” and “*eating grape molasses*”, indicating that learning can be a sweet and rewarding experience. ELT1 depicted language learning as “*eating grape molasses because even if it tastes a little bitter at first, it is delightful and nutritious*”. Students offer numerous pleasurable metaphors, indicating a broader range of enjoyable experiences. “*Addictive drug*” suggests an intense engagement and potential for language learning to captivate, while “*flower*” and “*learning a new song*” indicate beauty and creativity. “*Therapy*” suggests a healing or enriching process, and “walking in the rain” symbolises a refreshing and life-affirming activity, emphasising

the emotionally enriching aspects of learning. It can be concluded that language learning is a pleasurable and emotionally enriching experience that engages learners and draws them in with curiosity and excitement.

The concept of universality emphasises the importance of being a global citizen while learning. Mastering a new language not only enables successful communication with speakers from different countries but also fosters a broader, more universal understanding of diverse cultures and regions. Both teachers and students often use metaphors like "*discovering a new world*" and "*unlocking the door to the world*" to describe the expansion of possibilities and access to global understanding through language learning. In this context, ELT4 suggests that "*Learning a language is like discovering a colourful world because by learning just one language, you can explore countless cultures and perspectives, enriching your vision of life.*" Students also describe language as a social tool that broadens their horizons and promotes personal transformation. In conclusion, learning a new language involves more than just acquiring a new skill. It provides a unique opportunity to connect with individuals from diverse backgrounds, gain insights into various cultures, and expand our perspectives.

The last category was concerned with the necessity of learning a language. For teachers, "*light in the dark*" symbolises language learning as an essential tool to navigate and understand the world. In this regard, ALT3 highlighted, "*Learning a language is like a light shining in the dark; the more languages you learn, the better you understand your surroundings and the world*". Correspondingly, students' metaphors, such as "drinking water" and "river," delve into the vital necessity of language learning, suggesting it is as fundamental to human existence and growth as water is to life.

Acquiring a new language is widely acknowledged as a challenging journey, as evidenced by the metaphors employed by educators and learners alike. Nonetheless, it is also perceived as a deeply fulfilling endeavour that plays a critical role in personal and social development. From both perspectives, the significance of language acquisition is underscored as a rewarding, transformative, and indispensable pursuit with the potential to exert a profound influence on individuals and society at large.

4. Discussion

The results of the present study show similarities to the ones previously mentioned in many ways, in terms of the produced linguistic metaphors and the resulting conceptions about language. First of all, similar to the studies conducted before, produced metaphors show that students and teachers prefer teachers to have a learner-centred growth perspective (Akalın & Elkılıç, 2023; Farias & Veliz, 2016; Farrell, 2016; de Guerrero & Villamil, 2000; Nikitina & Furuoka, 2008; Saban et al., 2007; Wan et al., 2011). In other words, learners want themselves and their needs addressed by the teacher. Students need teachers to adopt the roles of "nurturer" (Asmalı & Çelik, 2017; Bas & Gezeğin, 2015; de Guerrero & Villamil, 2000; Sayar, 2014; Wan et al., 2011) and "knowledge provider" (Asmalı & Çelik, 2017; de Guerrero & Villamil, 2000; Saban et al., 2007; Wan et al., 2011) and help them reach their full potential (Oxford et al., 1998). Indeed, the metaphors expressed by most of the students embody a language teacher as a multi-dimensional job, which

requires them to fine-tune all the unexpected changes and possibilities in the education system to meet the needs of the students.

Additionally, this study illustrated the learners' perceptions about being a language learner. The majority of the learners and teachers considered learners as discoverers who were characterised by curiosity and willingness to explore new things with expressions like a "curious child", "passenger" "book reader", or a "new song listener" (Farjami, 2012; Kesen, 2013; Oxford et al., 2014). As a second common belief, the results also showed that the teachers and learners view language learners as "strugglers" (Bas & Gezeğin, 2015), highlighting the demanding task a language learner should take on by using metaphoric images such as "lost on a dark island", "the magnetic dial of the compass", and "bottomless well". Most of the students' metaphors prove that students expect teachers to perform the role of "nurturer" or "therapist", whose duty is to satisfy students' needs by treating them as customers.

Most of the learners and teachers found language learning an extremely difficult and arduous task or skill to master since it takes a lot of time and effort to be proficient (Alhamamah, 2018; Bas & Gezeğin, 2015; Dincer, 2017; Hinkel, 2005; Pawlak, 2011). Therefore, learning a new language is manifested with expressions like a "crawling baby," "growing a plant," "seeking for the light," "swimming upstream," or "fighting." Students make an analogy between a journey and language learning because they highlight the features of novel experiences and new cultures (Alhamamah, 2018; Huang & Feng, 2019). The second dominant response is that language learning is a pleasurable activity since learning a demanding task gives pleasure besides requiring serious effort (Bas & Gezeğin, 2015; Dincer, 2017). Taken together, the findings confirm that learners' and teachers' opinions about the conceptions of teacher, language learning, and learning a new language are parallel with each other. Both parties confirm that learning a new language is an elongated and painful process, but they also highlight the pleasure on the way of becoming a proficient user.

CONCLUSION

This study investigated learner and teacher-produced metaphors to reveal their perceptions about language education in the Turkish tertiary context. The present study suggests that teachers should adopt a reflective perspective, which is to be aware of their own beliefs and their effect on their teaching. By evaluating themselves, they can decide what are positive and negative their beliefs about the teaching practices. Including student opinions in the education system is also crucial since teachers can see themselves through the perspectives of learners. Seeing themselves from the students' eyes can help teachers determine which beliefs match, which mismatch students, and why. Thus, the ones that are not similar to what students think can be reevaluated and adjusted accordingly for a better teaching atmosphere.

Despite all the efforts made to avoid any potential limitations, this present study is not without flaws. This study was conducted only on English and Arabic major students in a state university in Türkiye. The data were also collected from a moderate number of participants studying at one university. A bigger sample composed of different language majors from all levels would have yielded more comprehensive and varied themes about language learning. In brief, the current study contributes to the existing literature by revealing both sides of the same coin by

involving what teachers and learners think about teaching, which is vital since understanding both parties and reaching a negotiation, if possible, would improve language learning and teaching practices.

Future research could investigate how metaphors used by learners and teachers evolve throughout different educational stages, such as comparing freshmen with seniors, to better understand the progression of beliefs about language learning. Moreover, longitudinal studies could assess the impact of teaching methods or curriculum variations on the conceptual frameworks of both educators and students. By broadening the participant base to include individuals from various departments or educational institutions, researchers could gain insights into the cultural and institutional influences that shape these metaphors. Additionally, studies could explore the effectiveness of metaphor-based interventions in reconciling differing beliefs, thereby enhancing teacher-learner relationships. Finally, examining technology-enhanced language learning settings may shed light on whether metaphors and beliefs vary between traditional and digital educational environments.

EXTENDED ABSTRACT

The process of language learning involves not only the acquisition of linguistic knowledge and skills but also cognitive and emotional development. In this process, the beliefs held by teachers and learners have a major impact on how language learning takes place. Beliefs about language teaching and learning can influence a wide range of issues, from the methods used by teachers to the learning strategies of learners. In this context, an in-depth understanding of the beliefs held by teachers and learners is crucial to making the educational process more effective. Teachers should be aware of these beliefs and shape their pedagogical approaches accordingly to support their students' language learning processes. At the same time, students should be aware of their teachers' beliefs and expectations and develop their own learning strategies accordingly.

The study of language acquisition reveals the complex nature of beliefs in this area and emphasises the interplay of factors that influence language learning. When there is a disconnect between the beliefs of students and teachers, it can lead to challenges such as misunderstandings and barriers to progress. Gaining insight into the beliefs of both teachers and students, particularly through the exploration of metaphors, can help bridge the gap between different perspectives and foster a more collaborative learning environment. This understanding can lead educators to develop strategies to better support their students and feel more empowered in their language learning.

The primary research objective is to delve deeply into the language learning beliefs of faculty and students at a specific public university in Turkey. This comprehensive analysis will involve an in-depth examination of the metaphors employed by both groups in their discussions about language learning. The study seeks to uncover the nuanced and underlying attitudes and perceptions towards language learning, to pinpoint any disparities in beliefs between teachers and students, and to gain a detailed understanding of how these beliefs influence the methodologies and approaches to teaching and learning within the language department.

During the 2023-2024 academic year, a total of 45 first-year students specialising in translation and interpreting, and 9 teachers willingly took part in a study that aimed to explore the use of metaphorical expressions in the context of language learning and teaching. The data for this study was gathered using open-ended metaphor forms and individual interviews. Both the students and the teachers were presented with thought-provoking questions such as "A teacher is similar to... because...", "A language learner is similar to... because...", and "Learning a language is similar to... because...". These questions aimed to elicit metaphorical comparisons and insights into their experiences with language learning and teaching.

The process of analysing the expressions using metaphors provided by the participants involved a meticulous and in-depth examination. This included carefully considering the underlying justifications and reasoning behind each metaphor. The analysis required thorough exploration and evaluation of the metaphors to gain a comprehensive understanding of the participants' perspectives, and the meanings embedded within their expressions. This analysis and classification allowed us to gain a deeper understanding of the various ways in which participants conceptualize the roles of teachers, the experiences of language learners, and the process of learning a language through the lens of metaphorical thinking.

An interesting difference was discovered in the study regarding how teachers and students perceive their roles within the educational setting. The teachers tended to view themselves as "guides," indicating that they see their primary responsibility as providing direction and support to the students. On the other hand, the students tended to identify themselves as "information providers," suggesting that they see their role as actively contributing to the sharing and dissemination of knowledge. These revelations shed light on the significant differences in perspectives and roles between teachers and students, highlighting potential areas for improved understanding and collaboration within the educational environment.

The findings indicate that students perceive themselves as "information providers," indicating their active role in contributing to the sharing and dissemination of knowledge within the educational environment. This reflects their belief that they are active participants in the learning process, not only receiving knowledge but also imparting it to their peers and the wider academic community. These insights shed light on the differing perspectives of students and teachers, providing a crucial understanding of the dynamics within the learning environment. Identifying teachers as "guides" and students as "information providers" underscores the existing gaps in their perceptions of their roles within the educational setting. This suggests that these gaps need to be bridged and a more collaborative and cohesive learning environment fostered.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 2024 yılı E-62899674-605-2400006978 sayılı karar ile etik izin alınmıştır. / Ethical permission was obtained for this study from the Social Sciences and Humanities Ethics Committee of Gaziantep Islam Science and Technology University with the decision no. E-62899674-605-2400006978 dated 2024.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

- Ahkemoğlu, H., & Kesen Mutlu, A. (2011). A study on metaphorical perceptions of EFL learners regarding foreign language teacher. *Unpublished Master's Thesis, Çukurova University, Institute of Social Sciences Department of English Language Teaching, Adana.*
- Ahmad, F., & Aziz, J. (2009). Students' perception of the teachers' teaching of literature communicating and understanding through the eyes of the audience. *European Journal of Social Sciences, 7(3), 17-26.*
- Akalın, S., & Elkılıç, G.(2023). Turkish EFL students' Metaphorical Perceptions about their Instructors: The Case of Atatürk University Kâzım Karabekir Education Faculty ELT Department. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(4), 1361-1371.* doi:10.33206/mjss.1349582
- Akbari, M. (2013). Metaphors about EFL teachers' roles: A case of Iranian non-English major students. *International Journal of English Language & Translation Studies, 1(2), 100-112.*
- Alhamamah, F. (2018). Saudi Female EFL Learners' Perceptions of Their Language Learning Experiences: A Metaphor Analysis. *The Asian EFL Journal Quarterly, 374.*
- Allwright, D., & Bailey, K. M. (1991). *Focus on the language classroom: An introduction to classroom research for language teachers.* Cambridge University Press.
- Arslan, F., & Cinkara, E. (2016). Examining EFL Teacher Candidates' Conceptions of English Language Teachers through Metaphors. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 15(4).*
- Asmalı, M., & Çelik, H. (2017). EFL teachers' conceptualizations of their roles through metaphor analysis. *Journal of Language and Linguistic Studies, 13(2), 1-13.*

- Barcelos, A. M. F. (2000). *Understanding teachers' and students' language learning beliefs in experience: A Deweyan approach*. The University of Alabama.
- Barcelos, A. M. F. (2003). Researching beliefs about SLA: A critical review. *Beliefs about SLA: New research approaches*, 7-33.
- Barkhuizen, G.P. (1998), Discovering Learners' Perceptions of ESL Classroom Teaching/Learning Activities in a South African Context. *TESOL Quarterly*, 32: 85-108. <https://doi.org/10.2307/3587903>
- Baş, M., & Gezeğin, B. B. (2015). Language learning as losing weight: Analysing students' metaphorical perceptions of English learning process. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 199, 317-324. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.554>
- Bauer, L. B. (2012). *Digital divides and literacy learning: A metaphor analysis of developmental college students' and teachers' conceptualizations of technology* (Doctoral dissertation, University of Cincinnati).
- Berry, R. (2004). Awareness of metalanguage. *Language Awareness*, 13(1), 1-16. <https://doi.org/10.1080/09658410408667082>
- Block, D. (1999). Who framed SLA research? problem framing and metaphoric accounts of the SLA Research process. *Researching and Applying Metaphor*, 135-148. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139524704.010>
- Cameron, L. & Low, G.D. (1999) Metaphor. *Language Teaching*.
- Çelik, H., & Asmalı, M. (2017). In-service English Teachers' Conceptions about 'Learning' and 'Learner': Reflections from the Shift in Language Teacher Education. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(6), 2465-2478.
- Clarridge, P. B. (1990). Multiple perspectives on the classroom performance of certified and uncertified teachers. *Journal of Teacher Education*, 41(4), 15-25.
- Cortazzi, M., & Jin, L. (1999). Bridges to learning: Metaphors of teaching, learning and language. *Researching and applying metaphor*, 149, 176.
- Cotterall, S. (1999). Key variables in language learning: What do learners believe about them? *System*, 27(4), 493-513.
- Danahy, M. (1986). On the metaphorical language of L2 research. *The modern language journal*, 70(3), 228-235.
- Davis, H. S. (2009). *Student and teacher conceptualizations of reading: A metaphor analysis study of scripted reading interventions in secondary classrooms*. University of Cincinnati.
- de Guerrero, M. C. M. & Villamil, O. S. (2000). Exploring ESL Teachers' Roles through Metaphor Analysis. *TESOL Quarterly* 34 (2), 341-351. [Online]: Retrieved on 13-February- 2012, at URL: <http://www.jstor.org/stable/3587960>

- de Guerrero, M. C., & Villamil, O. S. (2002). Metaphorical conceptualizations of ESL teaching and learning. *Language teaching research*, 6(2), 95-120.
- Dincer, A. (2017). EFL learners' beliefs about speaking English and being a good speaker: A metaphor analysis. *Universal Journal of Educational Research*, 5(1), 104-112. <https://doi.org/10.13189/ujer.2017.050113>
- Ellis, N. C. (2008). The dynamics of Second language emergence: Cycles of language use, language change, and language acquisition. *The Modern Language Journal*, 92(2), 232-249. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2008.00716.x>
- Ellis, R. (1998). The metaphorical constructions of second language learners.
- Ellis, R. (2002). *A metaphorical analysis of learner beliefs*. Paper presented at the 12th World Congress of Applied Linguistics, Tokyo, Japan.
- Ellis, R., & Barkhuizen, G. (2005). *Analyzing learner language*. Oxford: Oxford University Press.
- Farías, M., & Véliz, L. (2016). EFL students' metaphorical conceptualizations of language learning. *Trabalhos Em Linguística Aplicada*, 55(3), 833-850. <https://doi.org/10.1590/010318135146185751>
- Farjami, H. (2012). EFL learners' metaphors and images about foreign language learning. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 2(1), 93. <https://doi.org/10.14746/ssllt.2012.2.1.5>
- Farrell, T. S. (2016). The teacher is a facilitator: Reflecting on ESL teacher beliefs through metaphor analysis. *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 4(1), 1-10.
- Farrell, T. S. C. (2006). 'The teacher is an octopus.' *RELC Journal*, 37(2), 236-248. <https://doi.org/10.1177/0033688206067430>
- Finkbeiner, C. (2003). What teachers think about how students read. *Developing a second language: Acquisition, processing and pedagogy of Arabic, Chinese, English, Italian, Japanese, Swedish*, 73-94.
- Fortune, A. (2005). Learners' use of metalanguage in collaborative form-focused L2 output tasks. *Language Awareness*, 14(1), 21-38.
- Graves, K. (2008). The language curriculum: A social contextual perspective. *Language teaching*, 41(2), 147-181.
- Hawkins, E. W. (1999). Foreign language study and language awareness. *Language Awareness*, 8(3/4), 124-142.
- Herron, C. (1982): Foreign-Language-learning approaches as metaphor. *Modern Language Journal*, 66, 235-242.

- Hinkel, E. (2005). Analyses of second language text and what can be learned from them. In *Handbook of research in second language teaching and learning* (pp. 615-628). Routledge.
- Horwitz, E. K. (1985). Using student beliefs about language learning and teaching in the foreign language methods course. *Foreign language annals*, 18(4), 333-340.
- Horwitz, E. K. (1988). The beliefs about language learning of beginning University Foreign Language Students. *The Modern Language Journal*, 72(3), 283-294. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1988.tb04190.x>
- Huang, W., & Feng, D. (William). (2019). Exploring the dynamics of motivation for learning Japanese among Chinese learners: An elicited metaphor analysis. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 40(7), 605-617. <https://doi.org/10.1080/01434632.2019.1571071>
- Ishiki, N. (2011). Trajectories of English learning: Through the use and analysis of EFL students' metaphors. The 3rd International Conference on Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University. Thailand.
- Jin, L., Liang, X., Jiang, C., Zhang, J., Yuan, Y., & Xie, Q. (2014). Studying the motivations of Chinese young EFL learners through metaphor analysis. *Elt Journal*, 68(3), 286-298.
- Kalaja, P. (1995). Student beliefs (or metacognitive knowledge) about SLA reconsidered. *International Journal of Applied Linguistics*, 5(2), 191-204.
- Kalra, M. B., & Baveja, B. (2012). Teacher thinking about knowledge, learning and learners: A metaphor analysis. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 55, 317-326. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.509>
- Kesen, A. (2013). What lies beneath teacher beliefs? A study on metaphoric perceptions. *Journal of Human Sciences*, 10(1), 1491-1502.
- Kovecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kumaravadivelu, B. (1991). Language-learning tasks: Teacher intention and Learner Interpretation. *ELT Journal*, 45(2), 98-107. <https://doi.org/10.1093/elt/45.2.98>
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (2nd ed., pp. 202-251). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CB09781139173865.013>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago, Chicago, IL.
- Lantolf, J. P. (1996). SLA theory building: Letting all-the flowers bloom! *Language Learning*, 46, 713-749.
- Liao, P. (2006). EFL learners' beliefs about and strategy use of translation in English learning. *RELC Journal*, 37(2), 191-215.

- Lin, W. C., Shein, P. P., & Yang, S. C. (2012). Exploring personal EFL teaching metaphors in pre-service teacher education. *English Teaching: Practice and Critique*, 11(1), 183-199.
- Low, G. (1987). The need for a multi-perspective approach to the evaluation of foreign language teaching materials. *Evaluation & Research in Education*, 1(1), 19-29.
- Ma, X., & Gao, X. (2017). Metaphors used by pre-service teachers of Chinese as an international language. *Journal of Education for Teaching*, 43(1), 71e83.
- Marshall, C. & Rossman, G. B. (2011). *Designing Qualitative Research*. California: SAGE Publications.
- Martínez, M. A., Sauleda, N., & Huber, G. L. (2001). Metaphors as blueprints of thinking about teaching and learning. *Teaching and Teacher education*, 17(8), 965-977.
- McGrath, I. (2006). Using insights from teachers' metaphors. *Journal of Education for Teaching*, 32(3), 303-317.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Nattinger, J.-R. (1984). Communicative-language teaching: A new metaphor. *TESOL Quarterly*, 18, 391-407.
- Nikitina, L., & Furuoka, F. (2008). "A Language Teacher is Like...": Examining Malaysian Students' Perceptions of Language Teachers through Metaphor Analysis. *Online Submission*, 5(2), 192-205.
- Nikitina, L., & Furuoka, F. (2011). Revisiting metaphors for education: a student's perspective. *Asia Pacific Education Review*, 12, 311-318.
- Oktay, Y., B. & Vanci Osam, U. (2013). Viewing foreign language teachers' roles through the eyes of teachers and students. *Hacettepe Üniversitesi, Eitim Fakültesi Dergisi (H.U. Journal of Education)*, 44, 249-261.
- Oxford, R. L., Griffiths, C., Longhini, A., Cohen, A. D., Macaro, E., & Harris, V. (2014). Experts' personal metaphors and similes about language learning strategies. *System*, 43, 11-29. <https://doi.org/10.1016/j.system.2014.01.001>
- Oxford, R. L., Tomlinson, S., Barcelos, A., Harrington, C., Lavine, R. Z., Saleh, A., & Longhini, A. (1998). Clashing metaphors about classroom teachers: Toward a systematic typology for the language teaching field. *System*, 26(1), 3-50.
- Pawlak, M. (Ed.). (2011). *Second language learning and teaching*. Springer.
- Pishghadam, R., Askarzadeh Torghabeh, R., & Navari, S. (2009). Metaphor analysis of teachers' beliefs and conceptions of language teaching and learning in Iranian high schools and language institutes: A qualitative study. *Iranian EFL Journal*, 4.

- Riley, P. (1996). BATS'and 'BALLS': Beliefs about talk and beliefs about language learning. *Mélanges Crapel*, 23(1), 125-153.
- Saban, A., Koçbeker, B. N., & Saban, A. (2006). An investigation of the concept of teacher among prospective teachers through metaphor analysis. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 6(2).
- Saban, A., Kocbeker, B. N., & Saban, A. (2007). Prospective teachers' conceptions of teaching and learning revealed through metaphor analysis. *Learning and instruction*, 17(2), 123-139.
- Sayar, E. (2014). Investigating EFL teachers' and their students' conceptions of professional teacher identity through metaphor analysis. *Unpublished MA Thesis*). Abant İzzet Baysal University, Bolu.
- Seferoglu, G., Korkmazgil, S., & Olçü, Z. (2009). Gaining insights into teachers' ways of thinking via metaphors. *Educational Studies*, 35, 323-335. <https://doi.org/10.1080/03055690802648135>
- Silverman, D. & Marvasti, A. (2008). *Doing Qualitative Research: A Comprehensive Guide*. California: SAGE Publications.
- Şimşek, M. R. (2014). A metaphor analysis of English teacher candidates' pre-and post-course beliefs about language and teaching. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22), 230-247.
- Svalberg, A. M-L. (2005). Consciousness-raising activities in some Lebanese English language classrooms: Teacher perceptions and learner engagement. *Language Awareness*, 14(2/3), 170-190.
- Theado, C, K. (2013). Metaphors we teach by: Examining teacher conceptualizations of literacy in the English language arts classroom. *Language and Literacy*, 15(2), 20-39.
- Thomas, L.M., & Beauchamp, C. (2011). Understanding new teachers' professional identities through metaphor. *Teaching and Teacher Education*, 27, 762-769.
- Tobin, K. (1990). Changing metaphors and beliefs: A master switch for teaching?. *Theory into practice*, 29(2), 122-127.
- Tubin, D. (2005). Fantasy, Vision, and Metaphor - Three Tracks to Teachers Minds. *The Qualitative Report*, 10(3), 543-560. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2005.1841>
- Villamil, O. S., & de Guerrero, M. C. (2005). Constructing theoretical notions of L2 writing through metaphor conceptualization. In *Applied linguistics and language teacher education* (pp. 79-90). Boston, MA: Springer US.
- Wan, W., Low, G. D., & Li, M. (2011). From students' and teachers' perspectives: Metaphor analysis of beliefs about EFL teachers' roles. *System*, 39(3), 403-415. <https://doi.org/10.1016/j.system.2011.07.012>

- Wenden, A. (1999). An introduction to metacognitive knowledge and beliefs in language learning: beyond the basics. *System*, 27(4), 435-441.
- Williams, M., & Burden, R. (1999). Students' developing conceptions of themselves as language learners. *The Modern Language Journal*, 83(2), 193-201.
- Williams, M., & Burden, R.L. (1997). *Psychology for language teachers. A social constructivist approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Woods, D. (2003). The social construction of beliefs in the language classroom. *Beliefs about SLA: New research approaches*, 201-229.
- Yesilyurt, S. (2016). An Attempt for the Exploration of Academicians' Experiences of the Standard Foreign Language Tests Held in Turkey through Metaphors. *International Journal of Higher Education*, 5(2), 263-274. DOI: 10.5430/ijhe.v5n2p263
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES WRITTEN ON
DIGITAL MARKETING IN TOURISM SECTOR IN TURKEY

Mustafa TOP

Ramazan KAYA

Doktora Eğitimi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve
Otelcilik Yüksekokulu, Düzce, Türkiye
mustafa_top@msn.com
 0009-0005-8225-2758

Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Akçakoca
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu,
Düzce, Türkiye ramazankaya@duzce.edu.tr
 0000-0002-0068-4196

Atıf / Citation: Top M. & Kaya R. (2024). Bibliometric analysis of postgraduate theses written on digital marketing in tourism sector in Turkey. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 541-555.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1461767>

Abstract

This study uses bibliometric analysis to evaluate postgraduate theses on digital marketing in the tourism sector. In this context, 16 thesis studies obtained from the National Thesis Centre (YÖKTEZ) database between 2016-2023 were examined. These studies were evaluated according to their keywords, years, types, and research methods. The findings show that the number of undergraduate theses written in the digital marketing field in Turkey's tourism sector is increasing. It was determined that almost all the theses were written at the master's level, using qualitative research methods, and focused on hotel businesses, which are the cornerstone of the sector. The study's findings will constitute a vital source for revealing the status of academic research on digital marketing practices in tourism and identifying trends in this field. In addition, it is recommended that it be expanded to include scientific articles to enrich the literature on this subject for future research.

Keywords: Digital Marketing, Tourism, Bibliometric Analysis, Postgraduate Theses

TÜRKİYE'DE TURİZM SEKTÖRÜNDE DİJİTAL PAZARLAMA ÜZERİNE YAZILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Öz

Bu çalışmanın amacı turizm sektöründe dijital pazarlama üzerine yazılan lisansüstü tezleri bibliyometrik analiz yönteminden yararlanarak değerlendirmektir. Bu kapsamda 2016-2023 yılları arasında Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanından elde edilen 16 tez çalışması incelenmiştir. İncelenen bu çalışmaların anahtar kelimelerine, yıllarına, türlerine ve araştırma yöntemlerine göre değerlendirilmesi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Türkiye'de turizm sektöründe dijital pazarlama alanında yazılan lisansüstü tezlerin giderek arttığını göstermektedir. Tezlerin neredeyse tamamının yüksek lisans düzeyinde, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yazıldığı ve sektörünün temel taşı olan otel işletmeleri üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Çalışmanın bulguları turizm alanında dijital pazarlama uygulamalarına yönelik akademik araştırmaların durumunu ortaya koymak ve bu alandaki eğilimleri belirlemek için önemli bir kaynak oluşturacaktır. Ayrıca, bilimsel makalelerin de dahil olduğu şekilde bu alandaki literatürü zenginleştirmek için gelecekteki araştırmaların genişletilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Pazarlama, Turizm, Bibliyometrik Analiz, Lisansüstü Tezler

INTRODUCTION

Information and communication technology developments have led to significant changes in how companies do business and in all kinds of communication with their stakeholders. Traditional marketing has lost its importance and digital marketing applications have emerged. In this way, businesses can offer personalized products and services to consumers by following their every behavior 24/7 through digital media.

Developments in information and communication technology have transformed the tourism sector, which is a part of the global economy (Balyalı and İlhan, 2023). Today, intelligent applications are used in areas where tourism services are provided, such as cities, destinations, airports, harbors, restaurants, and hotels (Buhalis and Amaranggana, 2013). Consumers can access unlimited sources of information required in the product purchase decision process in many digital media, especially mobile applications used on smartphones and tablets they carry with them (Smith, 2011). The increasing role of digital channels such as online travel communities (TripAdvisor, Booking.com), websites, and social media on consumer behavior has changed how businesses promote their services and interact with potential customers (Ziakis and Vlachopoulou, 2020). Tourism businesses benefit from the opportunities offered by digital tools and equipment in all marketing processes, from promotion activities to after-sales services (Kaya, 2021). Therefore, it can be said that digital marketing practices are strategically crucial for the tourism sector.

Bibliometric analysis is a type of scientific research method that feeds on the quantitative characteristics of academic studies (Seglen and Akness, 2000). This method, which deals with the studies conducted in a certain period with the census breakdown technique, enables new studies to reach qualified data (Irene, 2000). When this method is used correctly, both the studies carried out in the past can be analyzed correctly and can serve as a source for future studies (Çatı and Öcel, 2018).

Turkey is one of the most important tourism destinations in the world thanks to its rich history, natural beauty, climate, and geographical location (Akyol, 2022). The fact that digital

marketing offers the opportunity to offer personalized products to target audiences and measure marketing actions has made the subject popular both in academic studies and the sector (Top, 2022). On the other hand, thesis studies prepared at the postgraduate level constitute a resource for researchers in the same or different disciplines with the rich literature and findings they provide. Therefore, conducting a bibliometric analysis of postgraduate theses on digital marketing in the tourism sector is vital for the Turkish economy. To fill this gap in the literature, this study aims to conduct a bibliometric analysis of postgraduate theses written on digital marketing in the tourism sector in Turkey. In this regard, the theses prepared on digital marketing in the tourism sector between 2016-2023 and published in the National Thesis Center constitute the scope of the study. It is thought that this study will guide future researchers in areas such as understanding the development of graduate-level studies between these variables, identifying trends, and selecting areas and methods that can be studied.

This article presents a unique approach to studying digital marketing in the tourism sector. It begins by reviewing existing literature on related topics. The research's objectives, the population under study, and the data collection tool are then detailed in the methodology section. The findings are subsequently evaluated against pre-determined criteria, and recommendations for future studies are provided.

1. LITERATURE REVIEW

1.1. Bibliometric Analysis

Bibliometric analysis analyses academic studies in a field using statistical methods (Pritchard, 1969). Bibliometric analyses allow researchers to obtain statistical data on aspects such as author, subject, keywords, and distribution of publications by year. Bibliometric analysis also highlights its ability to classify the data obtained (Bozkurt and Çetin, 2016). Researchers use this research method in many fields of social sciences, such as marketing, tourism, business and public relations, due to these qualities of bibliometric analysis.

1.2. Digital Marketing Activities in the Tourism Sector

Digital marketing has started to shape marketing processes in business conditions where everything is digitalized. Marketing efforts carried out in the tourism sector have also been affected by this change. Tourism has some characteristics, such as the intangibility of the product, the obligation to be consumed in the region where it is produced, and its production and consumption are human-based (Benur and Bramwell, 2015). The fact that tourism products are predominantly intangible makes it challenging to persuade consumers to buy them. On the other hand, digital marketing tools such as virtual and augmented reality, mobile applications, search engines, social media, and video play an essential role in overcoming these challenges. Accordingly, tourism businesses can deliver personalized products to their target audiences quickly and through the most appropriate marketing channels, thanks to digital marketing (Schindehutte et al., 2004). Businesses that use digital marketing effectively gain significant advantages in today's intense competitive conditions (Fatanti and Suyadnya, 2015; Aktan and Koçyiğit, 2016).

Digital marketing tools are recognized as the most widely used marketing techniques in the tourism sector (Jashi, 2013). Since the leading product in the tourism sector is a service consumed immediately (Kandampully, 2000), digital marketing channels that provide a sustainable communication environment between the tourism business and guests are essential. Using these channels, personalized offers and campaigns can be delivered to the target audience 24/7 (Çallı, 2021). Tourism businesses try to reach target audiences by sharing written and visual posts on their social media accounts (Babu, 2021). On the other hand, internet-based marketing channels such as Trip Advisor, Booking.com, Trivago, and Expedia.com, which are used effectively worldwide, operate for tourism businesses (Güleryüz, 2019). These platforms, where businesses introduce their product content to consumers, are frequently used by tourists who tend to take holidays (Hvass and Munar, 2012). These digital marketing channels that bring consumers and hotels together on the Internet offer different opportunities to consumers (Khan et al., 2020). Consumers can simultaneously view many hotels suitable for their budget for the holiday they need. Then, they can choose the most suitable alternative by comparing price and quality (Armstrong, 2008).

In recent years, the bibliometric analysis method has been frequently used in academic studies on tourism and marketing worldwide (Özel and Kozak, 2012). To date, there have been many studies in which bibliometric analyses have been examined using bibliometric analyses in research on different types of marketing and tourism (Bozok, Kılıç and Özdemir, 2017; Çatı and Öcel, 2018; Tayfun, Ülker, Gökçe, Tengilimoğlu, Sürücü and Durmaz, 2018; Çelik and Canoğlu, 2019; Yeksan and Akbaba, 2019; Zeren and Kaya, 2020; Erkan, 2020; Boyraz, Kabakulak and Mutlu, 20; Eryaşar and Gönüllüoğlu, 2021; Özsaatçı, 2022; Güneş, Gündoğdu and Aksu, 2022; Akyol and Çalık, 2022).

Depending on the development of tourism in the academic world, the number of bibliometric studies has increased in our country since the 1990s. In this context, academic studies in which tourism and marketing are studied together (tourism marketing) have also been analyzed by the bibliometric method (Ekşi, Cesur and Güven, 2022; Gürdin, 2022; Adıgüzel, Eren and Hassan, 2017; İnce, Gül and Bozyiğit, 2017; Türktarhan, 2013; Özel and Kozak, 2012; Kozak, 2001).

Although digital marketing in Turkey has been studied a lot recently, only two studies were found where bibliometric analyses of the studies on this subject were conducted. Erkan (2020), "Past, Present, and Future of Digital Marketing: A Bibliometric Analysis," analyzed 1054 studies scanned in the Scopus database between 1982 and 2020 and containing the term "digital marketing.". The study results showed that the interest in digital marketing has started to increase since 2004, and the top three countries with the most studies in the field are the USA, India, and the United Kingdom, respectively. In addition, the most cited authors and studies in digital marketing, the journals with the most published articles, and the countries with the most frequent collaborations were determined. Another study was conducted by Zeren and Kaya (2020) titled "Digital Marketing: Bibliometric Analysis of National Literature". They scanned the TR Index and YÖKTEZ and examined 334 studies in which digital marketing concepts were mentioned. The authors determined a significant increase in the studies on digital marketing

after 2003 and the most commonly used digital marketing methods. In addition, the most commonly used research methods, data collection methods, data analysis methods, sample size, publication performance of journals, thesis publishing performance of universities and the change in keywords according to years were also discussed.

On the other hand, there are a few studies in the international literature in which academic studies on tourism and digital marketing are analyzed using the bibliometric method. Madzic et al. (2023) analyzed 3,683 studies that were cited in the "Web of Science and Scopus" databases and concluded that interest in the subject increased. They also identified the main topics and trends in the literature, such as the impact of digital technologies on customer experience, marketing and distribution, and business models in the tourism industry. Roziqin et al. (2023), "Trends in Digital Tourism: A Bibliometric Analysis", analyzed 102 studies scanned in the "Web of Science" database between 2001 and 2021. The results revealed that the country with the most studies on the subject was China, the university was Edinburg Napier University, and the authors who conducted research were Benyon, D., and Miao, F. Kalia et al. (2022). They analyzed 827 studies with the bibliometric analysis method to determine the direction in which digital tourism trends have evolved in the last 30 years. The findings revealed that the management of smart destinations, the internet as a marketing channel, technology and sustainability, and consumer behavior are emerging research directions in digital tourism. In addition, it was found that China, Spain, and the USA had the most studies on the subject. The authors were Dimitrios Buhalis, Namho Chung, Rob Law, and Chulmo Koo, and the researchers cited were Buhalis and Law.

Based on these studies, digital marketing in the tourism sector is an important subject. However, the fact that postgraduate thesis studies on this subject have not yet been evaluated using bibliometric analysis makes this study unique.

2. METHOD

This study aims to evaluate the postgraduate literature on digital marketing in the tourism sector in Turkey by using the bibliometric analysis method. Bibliometrics contributes to the literature in many ways, such as identifying reliable sources in any field, evaluating current changes and developments in science, creating an academic basis and evaluating academic results (Martinez et al. 2015, p. 257). In the selection of the years determined in the study, "(Bozok, Kılıç and Özdemir, 2017; Balyalı and İlhan, 2023; Boyraz, Kabakulak and Mutlu, 2020)" bibliometric analysis studies have been accepted as references. In the process of determining the year range in these studies, the starting year of the studies that were made available on YÖKTEZ was the determining factor. Digital marketing activities in the tourism sector are considered to be a very current issue. The same situation is reflected in the theses on this subject. The fact that the subject is up-to-date and that academic studies have been intensifying in recent years has also played an important role in determining the years of this study. In this context, in this study, in which the graduate theses written on digital marketing in the tourism sector between 2016-2023 were examined, bibliometric features were planned on the following basic parameters;

Distribution of theses according to years

Distribution of theses according to main variables (Hotel Businesses / Travel Agencies)

Distribution of theses according to keywords

Distribution of theses by type (Master's / Doctorate)

Distribution of theses according to research technique (Qualitative / Quantitative)

While creating the framework of these parameters, the terms "Digital Marketing, Digitalisation, and Tourism" were determined as keywords in the study. The YÖKTEZ database was used as a data collection source. In the research conducted with keywords, 16 thesis studies accessed through YÖKTEZ were included in the study. The data obtained were analyzed in the context of the basic features of the bibliometric analysis method.

3. FINDINGS

This section analyses the findings of national thesis studies on digital marketing in the tourism sector. As a result of the bibliometric analysis of 16 thesis studies accessed under the title of "Digital Marketing in Tourism Sector", the following basic findings were reached;

Table 1: List of Graduate Thesis Studies Accessed via YÖKTEZ

Sequence No	Author's Name	Thesis Name	Thesis Year	Type of Thesis	Application Area
1	Nihan ÖZTEL	Digital Marketing in Thermal Tourism: Research on Thermal Hotels	2023	Master's Degree	Tourism
2	Sergey ZUIKIN	Strategic Development of a Brand in a 5-Star Hotel with Digitalisation and Social Media Usage	2023	Master's Degree	Tourism
3	Dilek KARTAL	Attitude of the Staff towards the Digitalisation Process in Public Guesthouses: The Case of Western Mediterranean Region	2023	Master's Degree	Tourism
4	Ümit Yaşar ATALAY	Digital Marketing and Brand Equity Relationship in the Service Sector: A Research on the Hospitality Sector	2022	Master's Degree	Tourism
5	Ramazan İPEK	The Place and Importance of Digital Marketing Methods in Tourism Businesses	2022	Master's Degree	Tourism
6	Mustafa TOP	Evaluation of the Effect of Digital Marketing Activities on Sales Performance in the Tourism Sector: The Case of Düzce Province Hotel Enterprises	2022	Master's Degree	Tourism
7	Mira BAŞARAN	The Effect of Service Quality, Price and Digital Marketing Activities on Ticket Purchase Decisions of Passengers Travelling Between Germany and Turkey	2022	Master's Degree	Tourism

8	Gamze BİÇER	Digitalization in Travel Agencies: The Case of Istanbul	2022	Master's Degree	Tourism
9	Sayyeda ZONAH	Digitalization of Heritage Tourism: A Look at European Museums	2022	Master's Degree	Tourism
10	Ayday Shakir KIZI	Suitability Parameters of Websites in Terms of Digital Marketing: An Application on Accommodation Organisations	2021	Master's Degree	Tourism
11	Aybike Gökçe GÜDÜK	The Effect of Digital Marketing on Consumer Purchasing Behaviour: An Application for Hospitality Consumers	2021	Master's Degree	Tourism
12	Öykü DEMİR	Professional Tourist Guides' Perspective on Digitalisation and Robotisation in Tourism	2021	Master's Degree	Tourism
13	Bahar TÜRKAY	The Role of Smart Technologies in Digitalisation of Tourism Enterprises and Consumer Behaviour	2021	PhD	Tourism
14	Yakup ERDOĞAN	Sales Effect of Digital Marketing in Small and Medium-Sized Accommodation Businesses Operating in Cappadocia	2020	Master's Degree	Tourism
15	Melis GIDER	The Effects of Digitalisation Process on Tourism Sector within the Scope of Tourism Marketing: A Qualitative Research	2020	Master's Degree	Tourism
16	Yunus YETKİN	Digitalization in Hospitality Businesses and the Relationship between Digitalisation and Sustainable Tourism	2019	Master's Degree	Tourism

Table 1 provides information about the theses written between 2016 and 2023, which were obtained by searching "Digital Marketing, Digitalisation and Tourism" through YÖKTEZ. Tables 2, 3, 4, and 6 will be used to conduct detailed analyses of this information.

Table 2: Distribution of Postgraduate Theses by Years

Sequence	Year of Operation	Number of Studies
1	2016	0
2	2017	0
3	2018	0
4	2019	1
5	2020	2
6	2021	4
7	2022	6
8	2023	3

Table 2 shows the distribution of postgraduate theses on digital marketing in the tourism sector according to years. It was concluded that no thesis on digital marketing was written between 2016 and 2019, interest in the subject increased in the following years. Looking at the distribution, it was determined that the first study on digital marketing in the literature was a postgraduate thesis study in 2019. This predicament can be explained by the relative newness of digital marketing in national literature. In addition, with six postgraduate thesis studies, it was observed that the most interest in the subject occurred in 2022. Based on this information, it can be said that the interest in academic studies on digital marketing in the tourism sector has increased rapidly in recent years.

Table 3: Distribution of Postgraduate Theses According to Main Variables

Sequence	Variables	Number of Studies
1	Hotel Management	9
2	Travel Agencies	3
3	Employee Attitude	1
4	Consumer Behaviour	2
5	Tourism Marketing	1

In Table 3, some variables of the 16 postgraduate theses examined in the context of the study and their distribution according to these variables are given. It was determined that the theses carried out in the specified years generally focused on hotel businesses, which are the most basic building blocks of the tourism sector (nine theses). It was observed that three theses were conducted on travel agencies, which are essential stakeholders of the tourism sector. In addition, topics such as consumer behaviors, tourism marketing and employee attitudes were also addressed in the studies.

Table 4: Distribution of Postgraduate Theses According to Keywords

Sequence	Keywords	Number of Studies
1	Accommodation Organisations	1
2	Digital Marketing	9
3	Website	1
4	Consumer Behaviour	1
5	Purchasing	1
6	Service Quality	1
7	Price	1
8	Purchase Decision	1

9	Thermal Hotel	1
10	Internet	1
11	Advertisement	1
12	Digitalisation in Tourism	2
13	Smart Technologies	1
14	Mobile Technologies	1
15	Digitalisation	7
16	Travel Agencies	1
17	Digital Innovations	1
18	Digital Tourism	1
19	Tourism Marketing	1
20	Robotization	1
21	Smart Cities	1
22	E-tourism	1
23	Artificial Intelligence	1
24	Social media	1
25	Digital channels	1

Table 4 lists the keywords used in the postgraduate theses accessed through YÖKTEZ. It has been determined that the prominent keywords in the studies are "digital marketing", used nine times, and "digitalization", used seven times. Based on the keywords, it was understood that the digitalization process of hotel businesses was mainly addressed in the studies. In addition, 25 different words were used as keywords in the studies. Out of these words, 22 were used only once, with "digitalization in tourism" being used twice.

Table 5: Distribution of Graduate Theses by Type

Sequence	Type of Studies	Number of Studies
1	Master Thesis	15
2	Doctoral Thesis	1

The data obtained according to the type of thesis is listed in Table 5. It was determined that almost all postgraduate theses on digital marketing in tourism are written as master's theses. As stated in the table, only one doctoral thesis was written, although 15 master's theses were written. The reason behind this situation could be the higher number of master's theses

compared to doctoral theses in Turkey, and the insufficient development of national literature for comprehensive doctoral studies.

Table 6: Distribution of Postgraduate Theses According to Research Technique

Sequence	Type of Research	Data Collection Method	Number of Studies
1	Quantitative	Survey	5
2	Qualitative	Interview	8
		Observation	2
		Content Analysis	5

Quantitative research techniques focus on numerical data, expressing their outputs numerically. Qualitative data are primarily preferred in the field of social sciences. The limitation of numerical outputs is the main feature of qualitative data. The questionnaire is the most widely preferred data collection method in quantitative research techniques. Interview, observation and content analysis are data collection techniques frequently used in qualitative research techniques. Qualitative data collection techniques can be used in multiple ways. In other words, although the interview technique is preferred, observation and content analysis methods can be used simultaneously.

In this context, the findings regarding the research methods and data collection techniques of postgraduate theses written between 2016 and 2019 on digital marketing practices in the tourism sector are presented in Table six above. The findings reveal that qualitative research techniques were preferred in 11 of the 16 theses on digital marketing. In eight of the 11 studies, the interview technique was used. Out of these studies, content analysis techniques were used in five and observation techniques in two. In addition, quantitative research techniques were preferred in five of these thesis studies. A questionnaire was preferred as a data collection method for all of these. In summary, qualitative research techniques and interview techniques as data collection techniques are primarily preferred in thesis studies on digital marketing activities in the tourism sector.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

This study aims to evaluate the postgraduate theses written on digital marketing in the tourism sector between 2016-2023 in the national literature by using the bibliometric analysis method. Within the scope of the research, 16 thesis studies accessed from the YÖKTEZ database between 2016-2023 were analyzed. In this way, it is aimed to provide detailed information about the thesis studies prepared for digital marketing applications in the tourism sector and to present the trends emerging over the years to researchers. As a result of the bibliometric analyses, it was determined that the first thesis on digital marketing in the tourism sector was a master's thesis in 2019. Since this date, it has been observed that the interest in digital marketing in the tourism sector has increased, as reflected in the number of thesis studies. This

increase reached the highest number, with six thesis studies in 2022 annually. A total of 16 thesis studies were prepared between 2019-2023.

The qualitative research method was mainly preferred in the thesis studies. In qualitative research, the interview technique was generally preferred as a data collection tool. This may be related to the difficulty of collecting accurate data using quantitative methods and the researchers' desire to collect in-depth information. It was determined that hotel establishments in the tourism sector were selected as the field of application. The high number of hotels in Turkey and hotel employees and customers may make it easier for researchers to collect data. As a result of evaluating the keywords of the studies, it was observed that the words "digitalization, digitalization in tourism, digital marketing" came to the fore. This result was previously reported by Zeren and Kaya (2020) in "Digital Marketing: Bibliometric Analysis of National Literature" by Zeren and Kaya (2020). Almost all of the thesis studies related to the research topic are master's theses, which may be related to the fact that the digital marketing literature has not yet developed sufficiently in the tourism sector as of this period. In the theses prepared between the years specified in the study, the "Hotel Enterprises" variable was determined as the most decisive variable used nine times. These studies increase the awareness of digital marketing in the tourism literature, serve as a source for new studies, and raise awareness of the subject. From this point of view, digital marketing studies for the tourism sector will gain momentum.

An important limitation of this study is that postgraduate theses are limited to digital marketing applications in tourism. In addition, the fact that bibliometric analysis of postgraduate theses has yet to be conducted on this subject did not make it possible to compare the study's findings with the previous literature. Further bibliometric studies, including postgraduate thesis studies on all types of marketing in the field of tourism, may provide more findings. Moreover, including scientific articles on digital marketing applications with tourism as the field of application within the scope of the study will reveal in-depth findings. In future studies, bibliometric studies on digital marketing practices can be compared with marketing practices other than digital marketing with tourism as an application area.

Similarly, bibliometric analysis of scientific articles on digital marketing practices in tourism can be conducted. Bibliometric analysis of digital marketing practices in gastronomy, a sub-component of tourism that has become a rising trend in recent years, can also significantly contribute to the national literature. In addition, bibliometric evaluation of articles on areas such as "travel agencies, entertainment services, and accommodation services" which are important tourism sector stakeholders, will contribute to the literature. On the other hand, the renewal of a similar study in the future may allow both the number of studies to be evaluated and the comparison of the findings obtained in terms of periods.

Madzic et al. (2023) revealed the importance of digitalization in the tourism sector with the bibliometric analysis method in their study titled "Digital Transformation in Tourism: Bibliometric Literature Review Based on Machine Learning Approach". Similarly, Boyraz, Kabakulak and Mutlu (2020) added value to the literature in the context of general tourism with their study titled "Bibliometric Analysis of Graduate Theses on Tourism with Data Visualization

Technique: The Case of 2006-2020 Years". Bozok, Kılıç and Özdemir (2017) bibliometrically examined the studies carried out for rural tourism. In addition to these studies that deal with the tourism sector in different dimensions during the literature review process, it has been determined that the studies on "digital marketing in the tourism sector" are limited. Nowadays, digital marketing is quite important in the tourism sector as all business lines. This bibliometric analysis study is thought to contribute to the literature in this respect. The obtained numerical data show that digital marketing in tourism is a very current issue and there is a need for many more thesis studies in this field. For this reason, it is possible to say that it would be academically valuable to direct possible studies to this subject.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir / The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

- Adıgüzel, B., Eren, A. & Hassan, A. (2017). Comparative Bibliometric Analysis of Tourism Marketing Articles Published in Turkey and Internationally. *International Journal of Social Sciences*, (52), 443-457.
- Aktan, E. & Koçyiğit, M. (2016). A Theoretical Investigation on the Role of Social Media in Tourism Activities. *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, 20(16), 62-73.
- Akyol, C. (2022). Contribution of Digital Platforms to Destinations within the Scope of Smart Tourism Applications; "GoTurkiye" Case. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University SBE Journal*, 12(4), 2054-2074.
- Akyol, C. & Çalık, İ. (2022). Bibliometric Analysis of Postgraduate Research on Plateau Tourism in Turkey. *Safran Journal of Culture and Tourism Research*, 5(2), 299-315.
- Armstrong, C. (2008). Books in a Virtual World: The Evolution of the E-Book and Its Lexicon. *Journal of Librarianship and Information Science*, 40(3), 193-206.

- Babu, K. (2021). The Digital Transformation Of Marketing: Impact On Marketing Practice & Markets. *International Journal of Research in Engineering Technology*, 6(2), 1-10.
- Balyalı, T. Ö. & İlhan, Ö. A. (2023). Bibliometric Analysis of Tourism and Digitalisation Studies with Scientific Mapping Technique. *Ahi Evran University Journal of Institute of Social Sciences*, 9(1), 117-133.
- Benur, A. & Bramwell, B. (2015). Tourism Product Development and Product Diversification in Destinations. *Tourism Management*, 50, 213-224.
- Boyras, M., Kabakulak, A. & Mutlu, A. S. (2020). Bibliometric Analysis of Graduate Theses on Tourism with Data Visualisation Technique: 2006-2020 Years Example. *Journal of Turkish Tourism Research*, 4(2), 1434-1453.
- Bozok, D., Kılıç, S. N. & Özdemir, S. S. (2017). Bibliometric Analysis of Rural Tourism in Tourism Literature. *Journal of Human Sciences*, 14(1), 187-202.
- Buhalis, D. & Amaranggana, A. (2014). Smart Tourism Destinations. In Z. Xiang and I. Tussyadiah (Eds.), *Information And Communication Technologies in Tourism 2014. Switzerland: Springer International Publishing*, pp. 553-564.
- Çallı, F. (2021). Digital Future of Tourism Industry. *Journal of New Tourism Trends*, 2(1), 97-107.
- Çatı, K. & Öcel, Y. (2018). Bibliometrics of Published Articles on Marketing in Turkey. *Journal of Business Research*, 10(3), 508-519.
- Çetinkaya Bozkurt, Ö. & Çetin, A. (2016). Bibliometric Analysis of Journal of Entrepreneurship and Development. *Journal of Entrepreneurship and Development*, 11(2), 229- 263.
- Çelik, O. & Canoğlu, M. (2019). Bibliometric Analysis of Articles Published on Sustainable and Environmental Marketing in ULAKBİM Database. *Journal of Çukurova University Graduate School of Social Sciences*, 28(3), 24-36.
- Ekşi, O., Cesur, Z. & Güven, T. (2022). Bibliometric Analysis of Destination Marketing with Visual Mapping Technique. *Çatalhöyük International Journal of Tourism and Social Research*, 8, 136 - 147.
- Erkan, İ. (2020). Past, Present, Future of Digital Marketing: A Bibliometric Analysis. *Academic Sensitivities*, 7(13), 149-168.
- Eryaşar, M. & Gönüllüoğlu, S. (2021). Bibliometric Analysis of Studies on Nudging in the Field of Marketing. *Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Sciences*, 6(1), 164-178.
- Fatanti, M. N. & Suyadnya, W. (2015). Beyond User Gaze: How Instagram Creates Tourism Destination Brand. *Procedia-Social and Behavioural Sciences*, 211, 1089-1095.
- Gülyüz, S. S. (2019). Marketing Modern Marketing and Digital Marketing. *Unpublished Master's Thesis*. Istanbul: Beykent University Institute of Social Sciences.

- Güneş, S. G., Gündoğdu, K. & Aksu, H. S. (2022). Bibliometric Analysis of Voluntary Tourism Articles Published in National Refereed Journals Scanned by ULAKBİM. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, 5(1), 1-15.
- Gürdin, B. (2022). Bibliometric Analysis of Studies on Tourism Marketing between 1983-2021. *Social Sciences Studies Journal*, 7(85), 3155-3163.
- Hvass, K. & Munar, A. (2012). The Takeoff of Social Media in Tourism. *Journal of Vacation Marketing*, 18(2), 93-103.
- İnce, M., Gül, H. & Bozyiğit, S. (2017). Content Analysis of Postgraduate Theses on Tourism Marketing in Turkey: 1990-2016. *MANAS Journal of Social Studies*, 6(5), 113-130.
- Irene, W. (2000). Bibliometric Analysis of the Welfare Topic. *Scientometrics*, 48(2), 203-236.
- Jashi, C. (2013). Significance of social media marketing in tourism. In 8th Silk Road International Conference "Development of Tourism in Black and Caspian Seas Region. *Tbilisi: Black Sea University Publishing*, 37-40.
- Kalia, P., Mladenović, D. & Acevedo-Duque, Á. (2022). Decoding the Trends and the Emerging Research Directions of Digital Tourism in The Last Three Decades: A Bibliometric Analysis. *SAGE Open*. *SAGE Open*, 12(4).
- Kandampully, J. (2000). The Impact of Demand Fluctuation on The Quality of Service: A Tourism Industry Example. Managing Service Quality. *An International Journal*, 10(1), 10-19.
- Kaya, R. (2021). Digital Marketing in the Tourism Sector. *Marketing Paradigms in Tourism Sector* (pp. 77-92). in Gazi Kitabevi.
- Khan, N., Qureshi, M.I., Mustapha, I., Harasis, A.I. & Ashfaq, M. (2020). The Digital Marketing Past, Present, and Future in Malaysia. *Journal of Computational and Theoretical Nanoscience*, 17, 583-593.
- Kozak, N. (2001). The Development Process of Tourism Marketing Literature in Turkey: A Bibliographic Review on Postgraduate Thesis Studies Prepared Between 1972-1998. *Anatolia: Journal of Tourism Research*, 12, 26-33.
- Martínez, M. A., Cobo, M. J. & Herrera-Viedma, E. (2015). Analyzing the Scientific Evolution of Social Work Using Science Mapping. *Research on Social Work Practice*, 25(2), 257-277.
- Madzic, P., Falat, L., Copuš, L. & Marco Valeri. (2023). Digital Transformation in Tourism: Bibliometric Literature Review Based on Machine Learning Approach. *European Journal of Innovation Management*, 26(7), 177-205.
- Özel, Ç. H. & Kozak, N. (2012). Bibliometric Profile of Tourism Marketing (2000-2010) and a Citation Analysis Study.
- Özsaatçı, F. G. (2022). Bibliometric Analysis of Publications in the Field of Social Media Marketing. *Journal of Business Research*, 14(4), 3177-3192.

- Roziqin, A., Kurniawan, A. S., Hijri, Y. S. & Kismartini, K. (2023). Research Trends of Digital Tourism: A Bibliometric Analysis. *Tourism Critiques: Practice and Theory*.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), 348- 349
- Seglen, P. & Akness, D. (2000). Scientific Productivity and Group Size: A Bibliometric Analysis of Norwegian Microbiological Research. *Scientometrics*, 49(1), 125-143.
- Morris, M.H., Schindehutte, M. & LaForge, R.W. (2004). Entrepreneurial Marketing: A Construct for Integrating Emerging Entrepreneurship and Marketing Perspectives. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 10(2), 1-19.
- Smith, K. T. (2011). Digital Marketing Strategies That Millennials Find Appealing, Motivating or Just Annoying. *Journal of Strategic Marketing*, 19(6), 489-499.
- Tayfun, A., Ülker, M., Gökçe, Y., Tengilimoğlu, E., Sürücü, Ç. & Durmaz, M. (2018). Bibliometric Analysis of Postgraduate Theses Related to Food and Beverage in Tourism. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), 523-547.
- Top, M. (2022). Evaluation of the Effect of Digital Marketing Activities on Sales Performance in Tourism Sector: The Case of Düzce Province Hotel Businesses. *Unpublished Master's Thesis*. Düzce University.
- Türktarhan, G. (2013). Development Process of Tourism Marketing Literature in Turkey. *Master's Thesis, Anadolu University*.
- Yeksan, Ö. & Akbaba, A. (2019). Bibliometric Analysis of Sustainable Tourism Articles. *Journal of Current Tourism Research*, 3(2), 220-231.
- Zeren, D. & Kaya, N. (2020). Digital Marketing: Bibliometric Analysis of National Literature. *Çağ University Journal of Social Sciences*, 17(1), 35-52.
- Ziakis, C. & Vlachopoulou, M. (2020, September). Implementation of Digital Marketing in the Tourism Industry. In *Balkan Conference on Operational Research* (pp. 217-225). Cham: Springer International Publishing.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

EKONOMİK BÜYÜME, CARİ AÇIK VE BÜTÇE AÇIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİLER: TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE JOHANSEN EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

Nuh Ekrem YILDIRIM

Öğr. Gör. Dr. Akdeniz Üniversitesi,
Korkuteli MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü,
nuhekremyildirim@hotmail.com
ID :0000-0003-3969-9130

Atıf / Citation: Yıldırım, N. E. (2024). Ekonomik büyüme, cari açık ve bütçe açığı arasındaki ilişkiler: Türkiye örneğinde Johansen eşbütünleşme analizi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 556-572.

[doi https://doi.org/10.54282/inijoss.1526521](https://doi.org/10.54282/inijoss.1526521)

Öz

Bir ülkenin önemli ekonomik performans göstergelerinden birisi olan cari işlemler hesabı, ekonomik ve siyasi çevreler tarafından takip edilmektedir. 1980'ler sonrasında sermaye hareketlerinin yaygınlaşmasıyla cari açık kavramı, ülkelerde temel problemler arasında yer almıştır. Ülkelerin belirli bir dönemdeki diğer ülkelerle olan mali ve ekonomik ilişkileri dış ödemeler bilançosu ismi verilen bir tabloda izlenir ve cari işlemler dengesi de bu tablonun alt kalemini oluşturmaktadır. Cari işlemler açığı, bir ülkenin dış dünya ile olan ekonomik ilişkilerini ortaya koymakta ve bu cari açığın azaltılması için ülkelere önemli görevler düşmektedir. Cari açığın uzun dönemde borçlarla kapatılma gayreti ülkelerin gelecek nesillerinin ekonomik refahına ciddi zararlar vermektedir. Bir ülkenin ekonomik olarak büyümesi için, cari açığın sürdürülebilir seviyede olması önemlidir. Son yıllarda cari açık ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve Türkiye'de en çok tartışılan konular arasında yer almıştır. Bu çalışmanın amacı, 2002-2021 zaman aralığında Türkiye'nin ekonomik büyüme, cari açık ve bütçe açığı yıllık verileri arasındaki uzun vadeli ilişkileri eşbütünleşme metodolojisi ile incelemektir. Johansen eşbütünleşme analizi bulgularına göre cari işlemler açığındaki %1'lik bir artış, GSYH'yi yaklaşık olarak %0.59 azaltmakta; bütçe açığındaki %1'lik bir artış ise GSYH'yi yaklaşık olarak %1.68 oranında artırmaktadır. Hata düzeltme katsayısı ise dengeye uyarlanma sürecinin hızlı bir şekilde gerçekleştiğini, ayrıca denge ilişkisinden sapmaların bir dönemden daha kısa bir dönemde tekrar durağan bir sürece yaklaştığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Cari İşlemler Açığı, Bütçe Dengesi, Türkiye, Eşbütünleşme Analizi.

RELATIONS BETWEEN ECONOMIC GROWTH, CURRENT ACCOUNT DEFICIT AND BUDGET DEFICIT: A JOHANSEN COINTEGRATION ANALYSIS IN THE CASE OF TURKIYE

Abstract

The current account, which is one of the key indicators of a country's economic performance, is closely monitored by economic and political circles. With the spread of capital accounts after the 1980s, the concept of current account deficit has remained one of the main problems in countries. The financial and economic relations of countries with other countries during a specific period are tracked in a table called the balance of payments, and the current account balance is a sub-item of this table. The current account deficit reveals a country's economic relations with the external world, and it is crucial for countries to take significant steps to reduce this deficit. The effort to cover the current account deficit with debt in the long term causes serious harm to the economic welfare of future generations. For a country to grow economically, it is important that the current account deficit remains at a sustainable level. In recent years, many studies have been conducted on the current account deficit, and it has been one of the most debated topics in Türkiye. The purpose of this study is to examine the long-term relationships between Türkiye's annual data on economic growth, current account deficit and budget deficit over the period from 2002 to 2021 using the cointegration methodology. According to the Johansen cointegration analysis findings, 1% increase in the current account deficit reduces the GDP by approximately 0.59%; 1% increase in the budget deficit increases the GDP by approximately 1.68%. The error correction coefficient, on the other hand, shows that the process of adapting to the equilibrium occurs rapidly, and that the deviations from the equilibrium relationship converge again a stationary process in a shorter period than one period.

Keywords: Economic Growth, Current Account Deficit, Budget Balance, Türkiye, Cointegration Analysis.

GİRİŞ

1980'ler sonrasında özellikle küreselleşmenin etkisiyle sermaye hareketlerinde hızlanma olmuş, ekonomilerde para girişlerine bağlı olarak krizler ve ekonomik problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Cari açık problemi de, ülkelerde büyük ilgi gören temel makroekonomik problemler arasında yer almış ve ülkeden ülkeye değişiklik göstermiştir. Kısa ve uzun vadede ülkeler açısından risk teşkil eden cari açığın kapatılması / azaltılması için ülkelere önemli görevler düşmekte ve optimal kararlar alınmasını gerektirmektedir. Uzun bir süre kapatılmayan cari açıklar, ilgili ülkenin refah seviyesinin azalmasına neden olmaktadır.

Ülkelerin belirli bir dönemdeki diğer ülkelerle olan mali ve ekonomik ilişkileri dış ödemeler bilançosu ismi verilen bir tabloda izlenmekte ve cari işlemler dengesi de bu tablonun alt kalemini oluşturmaktadır. Cari açık olarak da isimlendirilen cari işlemler açığı, bir ülkenin dış dünya ile olan ekonomik ilişkilerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bir ülkenin ekonomik olarak büyüebilmesi için cari açığın sürdürülebilirliği de önemlidir. Cari açık / GSMH oranı ne kadar düşükse, cari açık o ölçüde sürdürülebilir orandadır ve ilgili ülkede makroekonomik istikrarının sağlanması kolaylaşmaktadır. Özellikle uzun dönemde ülkelerde çözüm bekleyen konuların başında gelen cari açık kavramı, ülkelerin gelecek nesillere refah seviyesi daha yüksek bir ortam bırakması açısından da ayrıca önemlidir.

Bu çalışmada, birinci bölümde cari açık kavramına ve sürdürülebilirliğine, ikinci bölümde ilgili literatür taramasına yer verilecek, üçüncü bölümde ise ekonometrik bir model kurularak analiz sonuçları yorumlanacaktır.

1. CARİ AÇIK KAVRAMI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Kamusal ihtiyaçların artmasına bağlı olarak, devletler birçok görev üstlenmek zorunda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda ekonomik büyüme ve kalkınma ülkeler açısından büyük önem taşımaya başlamıştır. Ekonomik büyüme, genelde milli gelirin zaman içinde artışını

ifade etmektedir. Başka bir tanımlamaya göre ekonomik büyüme, ekonomik yapıda nicelik ve nitelik itibarıyla yığılımlı değişme ve gelişme olarak tanımlanmaktadır. Büyüme hızı, kişi başına düşen milli gelirden her yıl meydana gelen nispi artış olarak isimlendirilir. Bu açıdan, ekonomik büyüme sürekli olarak gündemde kalmakta ve büyüme modelleri ortaya atılmaktadır (Demircan, 2003: 97-98).

Ekonomik büyüme teorilerini, dışsal ekonomik büyüme teorileri ve içsel ekonomik büyüme teorileri olmak üzere iki temel teori oluşturmaktadır. Dışsal ekonomik büyüme teorilerine göre; tasarruf ve sermaye birikimi ekonomik büyümenin önemli belirleyicileridir, uzun dönemde ekonomik büyümenin temel kaynağını teknoloji oluşturmaktadır. Teknoloji ise uzun dönemde dışsal bir değişken olarak tanımlanmakta ancak uzun dönemde ekonomik büyüme yeterince açıklanamamaktadır. Dışsal ekonomik büyüme teorilerinin eksikliklerinin giderilmesine yönelik içsel ekonomik büyüme teorileri ortaya atılmıştır. İçsel ekonomik büyüme teorilerinde ise, fiziksel sermayenin yanı sıra beşeri sermaye de önem verilmiştir. Beşeri sermaye, teknolojik altyapı ve AR-GE çalışmalarına zemin hazırlamaktadır (Özel, 2012: 70).

Açık ekonomiler dış ticaretin canlı olduğu ve uluslararası ekonomik ilişkilerin daha yoğun olduğu ekonomilerdir. Kapalı ekonomi ise dış ticaretin ekonomi üzerinde sınırlı olduğu ekonomi olarak tanımlanmaktadır (İzgi ve Kök, 2023: 319). Açık ve kapalı ekonomilerin temel farklılıklarından birisi, açık ekonomilerin dünyanın geri kalanından kaynakları ödünç alabilmesi veya yurtdışına ödünç verebilmesidir. Geçici gelir açığı olan bir ekonomi, yabancılardan alınan kredilerin yardımıyla, keskin bir tüketim ve yatırım inşasından kaçınabilir. Benzer şekilde, bol miktarda kaynak birikimi olan bir ülke, yurtdışında verimli yatırım projelerine borç verebilir veya bu projelere katılabilir. Kaynak değiş tokuşuna zamanlar arası ticaret (intertemporal trade) ismi verilir (Obstfeld ve Rogoff, 1996: 3). Küreselleşmenin de etkisiyle oluşan sermaye hareketleri zamanlar arası ticarete yeni bir boyut ve ivme kazandırmıştır.

Ülkelerin belirli dönemdeki dış dünya ile olan bu mali ve ekonomik ilişkileri, dış ödemeler bilançosu adı verilen bir tabloda izlenir. Genel olarak ödemeler bilançosunun fazla veya açık vermesi, ilgili ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşmeye veya bozulmaya işaret eder ve ayrıca ülkenin uluslararası arenadaki ekonomik itibarını gösterir. Klasik olarak ödemeler bilançosu(dengesi); cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri dengesi, rezerv hareketleri, net hata ve noksan olmak üzere dört ana kalemden oluşmaktadır. Cari işlemler dengesi (hesabı), ayrıca cari denge olarak tanımlanmakta olup; hizmetler (hizmet alımları-hizmet satımları), dış ticaret, yatırım (net faktör) gelirleri ve cari transferler dengelerinin toplamından oluşmaktadır (Kaya, 2016: 52).

Kavramsal olarak ödemeler dengesi hesaplarının toplamı aşağıda görüldüğü üzere, sıfır olmalıdır:

$$\text{Cari İşlemler Dengesi} + \text{Sermaye İşlemleri Dengesi} = 0.$$

Eşitlik gereğince; bir ülkenin cari hesabı açık verdiğinde, sermaye hesabı aynı anda fazla vermelidir (Holman, 2001: 8).

Bir ülkenin cari işlemlerden elde ettiği gelir, cari işlemler için yapmış olduğu giderleri aşarsa cari işlemler fazlası (cari fazla), giderler gelirleri aşarsa cari işlemler açığı (cari açık) ortaya çıkar. Cari açığın ortaya çıkması durumunda, ülke yurtdışına giren dövizden daha fazlasını yurtdışına göndermiş olacağından, ilgili cari açık yurtdışından borçlanma veya yurtiçi varlıkların satılması yoluyla kapanır (Türkey, 2013: 254). Bu duruma uzun süredir maruz kalan bir ülkenin gelecek nesillerinin refah seviyesinin düşmesi ile karşılaşabileceği kaçınılmazdır.

Cari açığın bütçe açığı ile olan ilişkisi de şu şekilde yazılabilir:

$$CA = SP_{vt} - I - (G - T).$$

Eşitlikte yer alan; CA: Cari Açık, SPvt: Özel Tasarruflar, I: Yatırımlar, G: Kamu Alımları, T: Devletin Hanehalkı Firmalarından Topladığı Doğrudan Vergilerdir. Kamu açığı, G-T eşitliğinden ortaya çıkmaktadır. Eğer kamu açığındaki artış ulusal tasarrufları azaltırsa, kamu açığındaki artış cari açığı artıracaktır. Cari vergiler sabit tutulursa ve SPvt sabit kalırsa kamu alımlarındaki geçici artış, cari hesabı olumlu etkileyen kamu açığını (G-T) artıracaktır. Bu şekilde artan kamu alımlarından kaynaklanan bir kamu açığı, ülkelerin cari fazlasını artırır veya cari açığını genişletir. Bütçe açığı ve cari işlemler açığındaki yukarı yönlü kayma, ikiz açık olgusunun özelliği olabilir. Bütçe açığının olumlu yönde etkilenmesine yol açabilecek bir özellik de, faiz oranlarıdır. Faiz oranlarındaki yukarı yönlü hareket, yerli para birimine olan talebin artmasına bağlı olarak yurtdışından yatırımları cezbetmekte, paranın değerinin artırmakta (pahalı ihracat-ucuz ithalat) ve ekonomide açığa neden olmaktadır. Ayrıca, bütçe açığı ile cari açık arasında başka bir bağlantı da vardır. Bütçe açığındaki artış nedeniyle hükümet borçlanmayı artıracak, bu durum faiz oranlarını yükseltecek ve yabancı sermaye girişini artıracaktır. Bu durum, daha ucuz ithalat ve daha pahalı ihracat ile sonuçlanıp mal ticareti açığına yol açacaktır (Banday ve Aneja, 2016: 241-242). Ülkeler açısından cari açığın sürdürülebilirliği risk altına girmiş olacaktır.

Bütçe harcamalarının bütçe gelirlerini aştığı durumlarda ortaya çıkan bütçe açığı, hükümetlerin parasal finansmanı veya borçlanma yoluyla kapatılmaktadır. Bütçe açıkları kontrol edilemediğinde borç artışına neden olmakta ve ekonomiyi krize sürüklemektedir (İpek ve Akar, 2016: 169). Bütçe açıklarına ilişkin iktisadi yaklaşımlar farklılık göstermekte, bu noktada klasik ve keynesyen yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Klasik iktisat yaklaşımında denk bütçe anlayışı savunulmaktadır. Keynesyen iktisat yaklaşımında ise bütçe açığının talep yönetiminin bir parçası olarak kullanılmasına izin verilmekte, durgunluk döneminde devlet bütçesinin açık vermesi, genişleme döneminde fazla vermesi kabul edilmektedir (Karaş, 2023: 551). Dolayısıyla keynesyen yaklaşımda bütçe, konjonktüre göre mali bir araç olarak kullanılmaktadır.

Bütçe açığının sürdürülebilmesini ölçmek amacıyla dönemler arası borçlanma kısıtı, muhasebe yaklaşımı ve sürdürülebilirlik göstergeleri olmak üzere üç yaygın yaklaşım kullanılmaktadır. Bu üç yaklaşım içerisinde literatürde genel kabul görmüş yaklaşım ise, dönemler arası borçlanma kısıtıdır. Genel olarak dönemler arası borçlanma kısıtında, borcun borç ile kapatılması mümkün olmamakta ve bu nedenle kamu gelirleri fazlası oluşturulması önem kazanmaktadır. Bu yaklaşımda bütçe açıkları uzun dönemde sürdürülebilir olmakta, koşul sağlanmadığı takdirde bütçe açıkları sürdürülebilir olmaktan uzak kalmaktadır (Çukurçayır, 2016: 3-4).

Bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişkiye dair iki temel görüş söz konusudur. Bu görüşlerden birincisi Keynesyen görüş olup; kamu harcamalarındaki artışa bağlı olarak oluşan bütçe açığı, cari işlemler dengesini etkilemektedir. İkinci görüş ise; vergi indirimi nedeniyle bütçe açığının cari işlemler dengesi üzerinde bir etkisinin olmadığını ileri süren Ricardocu Eşitlik Hipotezidir (Ay vd., 2004: 76).

Cari işlemler hesabı, bir ülkenin ekonomik performansını göstermesi açısından yatırımcılar ve politika yapımcılar için önemli bir göstergedir. Cari hesaptaki geçici dengesizlikler daha az sorun teşkil ederken, kalıcı ve büyük cari açıklar bir ekonomi için ciddi sorunlar teşkil edebilir ve bir politika tepkisi gerektirebilir. Uzun dönemde cari açıklar gelecek nesillere aşırı bir yük getirirken daha büyük borcun birikmesi artan faiz ödemeleri anlamına gelir ve dolayısıyla daha düşük yaşam standartına yol açar. Oluşan açıklar, devalüasyon ve daha sıkı bir makroekonomik politikalar gerektiren makroekonomik dengesizliğin bir sinyalini verirler. Büyük dış dengesizliklerin genellikle para krizlerinin yayılmasında önemli bir rol oynadığı varsayılır. Örneğin: 1980'lerin başında Meksika ve Şili'deki para krizleri, 1980'lerin sonunda Birleşik Krallık ve İskandinav ülkeleri, 1990'ların ortası Meksika ve Arjantin, 1990'ların sonunda Doğu Asya ülkelerindeki krizler büyük ve kalıcı cari işlemler açıkları ile ilişkilidir (Baharumshah vd., 2003: 466).

Özellikle 1980'ler sonrası finansal hareketlerin serbestleşmesiyle birlikte cari açık kavramı, ön plana çıkmaya başlamış 1990'lardan sonra da Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde cari açığın sürdürülebilir olup olmadığı konusu tartışılmaya başlamıştır. Mali serbestliğin artış gösterdiği bu dönemde yüksek sermaye hareketleri girişi gerçekleşmiş, ABD başta olmak üzere birçok ülkede küresel cari açığın artması ile ekonomik istikrara ilişkin kaygılar ortaya çıkmıştır (Altınöz, 2014: 116). 2008 krizi de, ABD ekonomisinin büyük cari açıklarla ilişkili olarak gerçekleşmiş, tüm dünyayı mali ve reel yönden etkisi altına almıştır.

2008 mali krizine cevaben, birçok ülke hükümeti geniş kapsamlı genişletici mali teşvik tedbirleri açıklamıştır. Bu mali paketlerin boyutları ve bileşimleri ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermiş ancak neredeyse tamamı GSYİH'nin büyük bir payını oluşturmuştur (Kumhof ve Laxton, 2013: 2062).

Gelişmekte olan ülkelerde oluşan büyük cari açıklar, döviz kuru ve mali krizlerin bir göstergesi olmuşlardır. Sanayileşmiş ülkelere yönelik Goldman Sachs firmasının da yapmış olduğu analizde; cari açıktaki bir değişimin ekonomik yavaşlamanın bir nedeni olmaktan çok bir belirtisi olacağı belirtilmiştir. Uzun dönemde, cari açığın GSYİH'ye göre daha hızlı büyümesi, net dış borcun GSYİH'ye oranla daha hızlı sürekli büyümesine neden olur (Congressional Research Service (CRS) Report, 2010: 7-11).

Bir ülkede cari açığın sürdürülebilir olup olmadığına ilişkin bazı oranlar ileri sürülmüştür. Literatürde, bazı araştırmacılara göre cari açığın GSMH'ye oranı yüzde 5 veya daha yüksekse cari açık sürdürülemez niteliktedir. Bazı araştırmacılarda ise bu oranın yaklaşık yüzde 6 olması cari açığın sürdürülemez olduğuna işaret etmektedir (Peker, 2009: 165). Dolayısıyla bu oran ne kadar düşükse, cari açık o oranda sürdürülebilir demektir. Düşük bir cari oranın yakalanması için, ekonomide yapısal reformların da bir arada yürütülmesi gerekir.

Tablo 1: Türkiye Ekonomisine İlişkin Bazı Veriler

	2017	2018	2019	2020	2021
Cari İşlemler Dengesi / GSYİH (%)	-5,6	-3,4	1,2	-5,2	-1,7
GSYİH Büyüme Hızı (%)	7,4	2,8	0,9	1,8	11,4
Bütçe Dengesi / GSYİH (%)	-1,5	-2,0	-2,9	-3,5	-2,8
Kamu Gelirleri / GSYİH (%)	20,3	20,4	20,3	20,4	19,3
Kamu Harcamaları / GSYİH (%)	21,8	22,3	23,1	23,9	22,1
AB Tanımlı Genel Devlet Borç Stoku / GSYİH (%)	28,3	30,4	32,5	39,8	42,0

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Orta Vadeli Programlar.

Tablo 1’de görüldüğü gibi, Türkiye ekonomisinin 2017-2021 dönemine ait temel verileri incelendiğinde, cari işlemler dengesi ve bütçe dengesinin GSYİH’ye oranı göz önüne alındığında ülkenin temel problemleri arasında olduğu anlaşılmaktadır.

2.LİTERATÜR ÖZETİ

Cari açığın bazı değişkenlerle olan ilişkisi konusunda literatürde ulusal / uluslararası çalışmalar mevcuttur.

Kandil ve Greene (2002), yaptıkları çalışmasında ABD için 1960-2000 dönemini Eşbütünleşme yöntemi ve hata düzeltme modeli ile incelemiş, ekonomik büyümenin cari işlemler açığını artırdığı sonucuna varmıştır.

Kasman vd. (2005), Türkiye’nin 1984-2004 dönemi için reel döviz kuru, ekonomik büyüme ve cari dengeye ilişkin uzun dönemli verilerini, Sınır Testi kullanarak yapmış olduğu çalışmada, ekonomik büyüme ve reel kurlardaki artışın cari işlemler açığını artırdığı sonucuna varmışlardır.

Aristovnik (2007), 17 Ortadoğu ve Afrika ülkesini 1971-2005 dönemi için panel veri analizi ile incelemiştir. İnceleme sonucunda, ekonomik büyümenin cari işlemler açığını azalttığını ortaya koymuştur.

Demirbaş vd. (2009), ADF, eşbütünleşme analizleri, VECM yöntemi ile Türkiye’nin 1984-2008 dönemini incelemiştir. Vardıklarını analiz sonuçlarında, petrol fiyatlarındaki artışın cari işlemler açığını artırdığını göstermişlerdir.

Peker (2009), 1992-2007 dönemini Türkiye için aylık veriler ile incelemiştir. Eşbütünleşme yöntemi kullanarak, cari açığın sürdürülebilirliği konusunda yapmış olduğu bu çalışma sonucuna göre; cari işlemler açığı düşük düzeyde sürdürülebilirdir.

Morsy (2009), 28 petrol ihracatçısı ülke için 1970-2006 dönemini panel veri analizi ile incelemiştir. Çalışmasında cari işlemler açığı ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığını ortaya koymuştur.

Yılmaz ve Akıncı (2011), Türkiye’nin 1980-2010 dönemini yıllık verilerle Eşbütünleşme yöntemi ile incelemiş, analizlerinde GSYİH ile cari işlemler dengesi olarak iki değişken kullanmıştır. Çalışmalarında ekonomik büyümenin cari işlemler açığını artırdığını ortaya koymuştur.

Demir (2013), Türkiye’nin 1987-2012 dönemi için VAR analizi kapsamında eşbütünleşme, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testi yaparak, üretim artışının enerji talebini artırarak cari işlemler açığını artırdığını göstermiştir.

Çeştepe vd. (2019), çalışmalarında BRICS-T ülkeleri için çeyreklik veri seti kullanarak 2005:1 – 2017:4 döneminde panel nedensellik analizi ile test etmiştir. Test sonuçlarına göre; Çin haricindeki ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların cari açığı etkilediğini, ayrıca Hindistan haricindeki ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar ile cari açık arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Çiğdem (2019), Türkiye için 1974-2018 dönemini Engle Granger, Johansen eşbütünleşme, VAR analizi ile incelemiştir. Çalışma sonucuna göre; kısa dönemde ekonomik büyüme cari açığın nedeni olup, uzun dönemde ise ekonomik büyüme ve cari açık eşbütünleşiktir.

Petek ve Öznur (2021), Türkiye’nin 2000-2020 döneminde doğrudan yabancı yatırımlar ve cari açık arasındaki ilişkiyi açıklamak için Granger nedensellik analizi ve Johansen eşbütünleşme testiyle uzun dönem ilişkisini, vektör hata düzeltme modeliyle de kısa dönem ilişkisini

incelemiştir. Uzun dönem analiz sonuçlarına göre; cari açık doğrudan yabancı yatırımlar ile negatif ilişkilidir.

Değişik ülke grupları ve Türkiye için farklı dönemler ve farklı modellerle yapılan çalışma sonuçlarının farklılık arz ettiği gözlemlenmektedir.

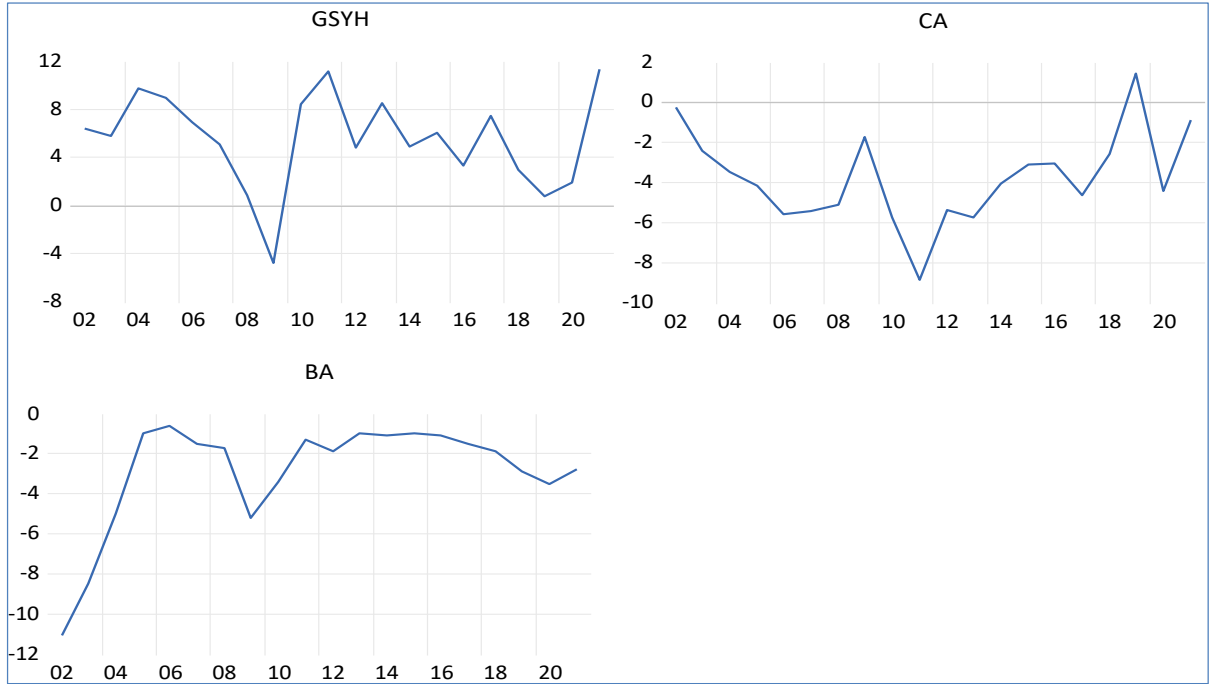
2. MODEL, VERİ SETİ VE BULGULAR

3.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmanın amacı, 2002-2021 zaman aralığında Türkiye'nin ekonomik büyüme, cari açık ve bütçe açığı arasındaki uzun vadeli ilişkilerinin eşbütünleşme metodolojisi ile incelenmesidir. Amaç doğrultusunda model kurulumu aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$GSYH_t = \beta_0 + \beta_1 CA_t + \beta_2 BA_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model (1) içerisinde belirtilen notasyonlardan *GSYH*, ekonomik büyümeyi temsil eden Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı (yıllık, % büyüme); *CA*, cari işlemler dengesini (*GSYH*'nin %'si); *BA*, merkezi yönetim bütçe dengesini (*GSYH*'nin %'si); β_0 , sabit parametreyi; β_1 ve β_2 , parametre katsayılarını; ε , hata terimini; alt simge *t* ise 2002-2021 dönemini açıklamaktadır. Değişkenlere ait grafiksel görünüm Şekil 1 içerisinde aktarılmıştır. Grafiksel görünüm, incelenen dönem içerisinde *GSYH* verilerinin 2009 yılı hariç diğer yıllarda pozitif; cari işlemler dengesinin 2019 yılı hariç diğer tüm yıllarda negatif; bütçe dengesi verilerinin ise tüm yıllarda negatif değerler içerdiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte verilerin genellikle dalgalı bir yapı içerdiğini göstermektedir.

Şekil 1: Grafiksel Görünüm

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2 içerisinde özetlenmektedir. Bu doğrultuda değişkenlerin ortalama, en büyük, en küçük, standart sapma, toplam, skewness (çarpıklık), kurtosis (basıklık) ve normal dağılım (Jarque-Bera) değerleri görülmektedir. Literatürde çarpıklık değerinin 0, basıklık değerinin 3, normal dağılım değerinin ise 5'ten küçük olması genel kabul görmektedir (Teyyare, 2018: 130). Bu bağlamda çarpıklık değerleri, *GSYH* ve bütçe açığı değişkenlerinin sola çarpık dağılımını; basıklık değerleri ise bütçe açığı değişkeninin sivri bir

dağılımını göstermektedir. Bununla birlikte bütçe açığı değişkeni için %95 güven düzeyinde H_0 hipotezinin reddedilemediğini, dolayısıyla normal dağılım göstermediğini ifade etmektedir. Normal dağılım koşulunu sağlayamayan söz konusu değişken için normalizasyon işlemi¹ yapılarak, model içerisine dahil edilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	GSYH	CA	BA
Ortalama	5.923846	-4.096456	-1.800000
En büyük değer	11.35350	1.420643	-0.600000
En küçük değer	-4.823154	-8.870446	-11.10000
Standart sapma	3.959161	2.313488	2.728408
Toplam	110.7904	-75.22068	-58.00000
Skewness	-0.734174	0.223540	-1.837193
Kurtosis	3.513192	3.296071	5.657186
Jarque-Bera	2.016174 (0.364916)	0.239616 (0.887091)	17.13479 (0.000190)
Gözlem sayısı	20	20	20

Not: Parantez içerisindeki değerler, olasılık değerleridir.

Çalışmada kullanılan GSYH ve cari açık verileri, Dünya Bankası'nın dünya kalkınma göstergeleri; bütçe açığı verileri ise T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın resmi web sitelerinden derlenmiştir. Analiz işlemleri Eviews ekonometrik paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

3.2. Metodoloji

Seriler arasında eşbütünlük ilişkisi olması durumunda Engle-Granger (1987), Johansen (1988), Johansen-Juselius (1990), Pesaran ve Shin (1999) gibi farklı eşbütünlük analizleri yapılabilmektedir. Engle-Granger (1987) yaklaşımı, iki değişkenli bir modelde tek eşbütünlük vektörü durumunda kullanılmaktadır. Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) eşbütünlük yaklaşımında, modele dâhil edilen tüm değişkenler içsel olarak tanımlanmakta ve birden fazla eşbütünlük vektörünün olduğu bir VAR modeli kurulmaktadır. Pesaran ve Shin (1999) yaklaşımında ise değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olup olmadığına bakılmaksızın birden fazla eşbütünlük vektörü bulunabilmektedir.

Model içerisinde yer alan değişken sayısının ikiden fazla olmasına ve serilerin aynı derecede birim kök içermelerine bağlı olarak değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisini tespit etmek için Johansen-Juselius (1990) tarafından önerilen çok değişkenli eşbütünlük analizi kullanılmaktadır. Bu bağlamda eşbütünlük vektör sayısının tahmininde iki olabilirlik oranı

¹ Normalizasyon formülü: $x' = \frac{(x - \min(x))}{(\max(x) - \min(x))}$

(LR), iz istatistiği ve maksimum özdeğer istatistiği aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (İncekara vd., 2012: 399-400):

$$\gamma_{iz}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \gamma_i) \quad (2)$$

$$\gamma_{max}(r, r + 1) = -T \cdot \ln(1 - \gamma_{r+1}) \quad (3)$$

Denklemlerdeki γ_i , karakteristik köklerin değeri; T ise gözlem sayısını ifade etmektedir. Bununla birlikte Denklem (2)'deki γ_{iz} iz istatistiği için H_0 hipotezi: "En fazla r tane eşbütünleşme vektörü vardır", Denklem (3)'deki γ_{max} maksimum özdeğer istatistiği için H_0 hipotezi: "En fazla r+1 tane eşbütünleşme vektörü vardır" şeklinde kurulmaktadır. Aynı zamanda her iki testte de Vektör Otoregresyon (VAR) süreci için optimal gecikme uzunluğunun olduğu varsayılmaktadır.

Y_t, X_t ve W_t üç içsel değişken ele alındığında, bu değişkenler $Z_t = (Y_t, X_t, W_t)'$ şeklindeki matris notasyonu ile aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 505):

$$Z_t = A_1 Z_{t-1} + A_2 Z_{t-2} + \dots + A_p Z_{t-p} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklem (4) doğrultusunda Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) aşağıdaki şekilde kurulmaktadır:

$$\Delta Z_t = \delta_1 \Delta Z_{t-1} + \delta_2 \Delta Z_{t-2} + \dots + \delta_{p-1} \Delta Z_{t-p+1} + \theta Z_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Denklem (5) içerisindeki $i = 1, 2, 3, \dots, p-1$ için, $\delta_i = -(I - A_1 - A_2 - \dots - A_i)$ ve $\theta = -(I - A_1 - A_2 - \dots - A_i)$ şeklindedir. θ , değişkenlerin uzun dönem ilişkisine ait bilgiyi belirten parametredir. θ matrisinin parametreleri, $\theta = \partial \beta'$ şeklinde iki bileşenli olarak ifade edilmektedir. β' parametresi, uzun dönem katsayısını; ∂ ise uzun dönem parametresinin ayarlanma hızını açıklamaktadır.

3.3.Bulgular

Türkiye'de ekonomik büyüme, cari açık ve bütçe açığı arasındaki uzun vadeli ilişkileri araştırmadan önce değişkenler arasındaki önsel ilişki için korelasyon analizi yapılmış, bulgular Tablo 3 içerisine aktarılmıştır. Tablo değerlendirildiğinde, cari açık ve bütçe açığının GSYH ile istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda cari açık değişkeni GSYH ile negatif, bütçe açığı değişkeni ise GSYH ile pozitif bağlantı göstermektedir.

Tablo 3: Korelasyon Analizi Bulguları

	GSYH	CA	nBA
GSYH	1.000000		
t-istatistiği	-		
olasılık değeri	-		
CA	-0.810760	1.000000	
t-istatistiği	-6.037149	-	
olasılık değeri	0.0000	-	
nBA	0.798546	-0.895703	1.000000
t-istatistiği	5.782661	-8.780496	-
olasılık değeri	0.0000	0.0000	-

Not: *n notasyonu, normalizasyon işlemini açıklamaktadır.*

Eşbütünleşme metodolojisinde ilk aşama olan değişkenlerin durağanlığını kontrol etmek için literatürde yaygın olarak kullanılan Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF (Augmented Dickey Fuller) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP (Phillips-Perron) birim kök testleri yapılmıştır. PP prosedürü, ADF birim kök testine alternatif olarak otokorelasyona dirençli artık varyansı hesaplanmak için uygulanmıştır. Tablo 3 içerisinde yer alan bulgular incelendiğinde, ekonomik büyüme, cari açık ve bütçe açığı değişkenlerinin I(0) ve I(1) seviyelerinde durağanlaştığı görülmektedir. Değişkenlerin aynı derecede birim kök içermemeleri, Johansen eşbütünleşme metodolojisi için gerekli olan ilk koşulun sağlandığını göstermektedir. Değişkenler aşırı farklandırma işlemine karşı I(0) düzey değerlerinde model içerisine dâhil edilmiştir.

Tablo 4: Birim Kök Testi Bulguları

Veri	ADF				PP			
	I(0)	I(0)	I(1)	I(1)	I(0)	I(0)	I(1)	I(1)
	C	C & T	C	C & T	C	C & T	C	C & T
GSYH	-3.230	-3.0844	-4.4392	4.3020	-2.9796	-2.7180	-5.4838	-5.9521
	(0.0339)**	(0.1376)	(0.0031)*	(0.0165)**	(0.0550)***	(0.2408)	(0.0004)*	(0.0008)*
CA	-3.1997	-3.3850	-4.5598	-5.1443	-3.1997	-3.3532	-7.5480	-13.8380
	(0.0360)**	(0.0832)***	(0.0027)*	(0.0039)*	(0.0360)**	(0.0879)***	(0.0000)*	(0.0000)*
nBA	-4.1864	-3.2302	-2.9422	-4.6257	-4.1987	-3.3646	-2.8499	-2.9313
	(0.0048)**	(0.1082)	(0.0601)***	(0.0119)**	(0.0047)**	(0.0862)***	(0.0712)***	(0.1764)

Not: *, ** ve *** notasyonları sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerini; parantez içerisindeki değerler ise olasılık değerlerini göstermektedir.

Eşbütünleşme metodolojisine göre kurulan modelde ikiden fazla değişken varsa birden fazla eşbütünleştirici vektör olma olasılığı bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile modeldeki değişkenler arasında birden fazla denge ilişkisi söz konusu olmaktadır. Bu nedenle çok değişkenli denklem tekniği geliştirilmiş ve değişkenler arasında birden fazla eşbütünleşme ilişkisi olabileceği ifade edilmektedir. Johansen eşbütünleşme yaklaşımının temelinde, modeldeki tüm değişkenlerin içsel olarak kabul edilmesi ve normalleştirme için değişken tercihine ihtiyaç olmaması yatmaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 504-505). Bu bağlamda tahminlerin matris ve vektör yardımıyla yapılması gerektiği için öncelikle VAR modeli kurularak, uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 5, VAR modelinin dört gecikme uzunluğu için hesaplanan bulguları belirtmektedir. Bulgulara göre bilgi ölçütlerinden çoğunluğu (AIC, SC ve HQ) modelin uygun gecikme uzunluğunun Akaike bilgi kriterine göre 4 olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 5: Uygun Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0.888677	8.395121	8.539981	8.402539

1	25.07627*	0.349685*	7.430431	8.009873	7.460104
2	10.62083	0.387328	7.375339	8.389362	7.427265
3	9.086813	0.415302	6.985870	8.434474	7.060051
4	6.590880	0.512389	5.913910*	7.797095*	6.010345*

Not: LR, sıralı değiştirilmiş test istatistiğini; FPE, son tahmin hatasını; AIC, SC ve HQ ise sırasıyla Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi ölçütlerini göstermektedir.

Kurulan VAR modelinde eşbütünleşme ilişkisi sayısını açıklayan Tablo 6 incelendiğinde, bilgi ölçütlerinden Akaike uygun modelin sabit ve trend içeren kuadratik VAR(5) modeli olduğunu açıklamaktadır.

Tablo 6: VAR Modeli Eşbütünleşme İlişkisi Sayısı

Eğilim	Hiçbiri	Hiçbiri	Doğrusal	Doğrusal	Kuadratik
Test türü	Sabitsiz trendsiz	Sabit trendsiz	Sabit - trendsiz	Sabit - trend	Sabit - trend
İz istatistiği	0	2	2	2	3
Özdeğer istatistiği	1	2	2	1	3
Log Likelihood					
0	-50.52442	-50.52442	-50.11990	-50.11990	-48.16403
1	-41.57423	-37.72519	-37.40712	-29.55766	-27.95863
2	-39.63810	-29.00417	-28.69078	-19.98276	-18.80243
3	-39.62676	-27.07882	-27.07882	-13.89000	-13.89000
Akaike bilgi ölçütü					
0	8.061696	8.061696	8.367047	8.367047	8.489886
1	7.714616	7.379434	7.577308	6.771489	6.818663
2	8.192717	7.176961	7.257739	6.468560	6.447344*
3	8.897266	7.773978	7.773978	6.575294	6.575294
Schwarz bilgi ölçütü					
0	8.943922	8.943922	9.396311	9.396311	9.666188
1	8.890917	8.604748	8.900646	8.143841*	8.289039
2	9.663094	8.745363	8.875153	8.183999	8.211796
3	10.66172	9.685468	9.685468	8.633821	8.633821

VAR(5) modelinin tahmin bulgularını özetleyen Tablo 7, H_0 hipotezinin 0.05 düzeyinde reddedildiğini ve iz istatistiği ile özdeğer istatistik değerlerinin 0.05 kritik düzeyde değişkenler arasında 3 tane eşbütünleşme denklemini göstermektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda cari açık ve bütçe açığı değişkenlerinin, ekonomik büyüme üzerindeki olası etkileri belirlenmek istendiği için kurulan model öncelikle GSYH değişkeni üzerine normalize edilmiştir. Kısıtlanmamış uyum katsayılarının ilk vektör için ele alınması, GSYH değişkeninin katsayısının sıfırdan farklı olduğunu belirtmektedir. Kısıtlanmamış eşbütünleşme katsayıları ise ilk vektör için GSYH ile cari açık arasında pozitif, GSYH ile bütçe açığı arasında ise negatif bir ilişkinin söz

konusu olabileceğine işaret etmektedir. Eşbütünleşme eşitliğine göre cari işlemler açığındaki %1'lik bir artış, GSYH'yi yaklaşık olarak %0.59 azaltmakta; bütçe açığındaki %1'lik bir artış ise GSYH'yi yaklaşık olarak %1.68 oranında artırmaktadır. Uzun vadeli normalize edilen katsayıların değerlendirilmesinin ardından durağan denge ilişkilerinden sapmanın dengeye uyarlanma hızını açıklayan katsayılar, GSYH değişkenine ait hata düzeltme modelinin kabul edilebilen istatistiksel sınırlar içerisindeki anlamlılığını ifade etmektedir. Hata düzeltme katsayısı, uzun dönemdeki dengeden sapmayı belirtmektedir. Bu kapsamda -1.45 olan hata düzeltme katsayısı, dengeye uyarlanma sürecinin hızlı bir şekilde gerçekleştiğini, kurulan modelde denge ilişkisinden sapmaların bir dönemden daha kısa bir dönemde tekrar durağan bir sürece yaklaştığını belirtmektedir.

Tablo 7: VAR Modeli Tahmin Bulguları

Kısıtlanmamış eşbütünleşme sıralama testi (iz istatistiği)				
Hipotezler	Özdeğer istatistiği	İz istatistiği	0.05 Kritik değer	Olasılık**
$r = 0^*$	0.907181	68.54808	35.01090	0.0000
$r \leq 1^*$	0.659453	28.13728	18.39771	0.0016
$r \leq 2^*$	0.438943	9.824861	3.841466	0.0017
Kısıtlanmamış eşbütünleşme sıralama testi (maksimum özdeğer istatistiği)				
Hipotezler	Özdeğer istatistiği	Maksimum özdeğer istatistiği	0.05 Kritik değer	Olasılık**
$r = 0^*$	0.907181	40.41080	24.25202	0.0002
$r \leq 1^*$	0.659453	18.31242	17.14769	0.0338
$r \leq 2^*$	0.438943	9.824861	3.841466	0.0017
Kısıtlanmamış eşbütünleşme katsayıları				
GSYH	CA	nBA		
-1.907588	-1.124930	14.65675		
0.852746	0.946152	5.488523		
0.246135	-0.873011	-5.742409		
Kısıtlanmamış uyarlanma hızı katsayıları				
D(GSYH)				
-1.286939		-2.950449	-0.830011	
D(CA)				
0.087064		0.483124	1.078260	
D(nBA)				
-0.076934		-0.071887	-0.011158	
Eşbütünleşme eşitliği 1				
Normalize edilmiş eşbütünleşme katsayıları (standart hata parantez içerisindedir)				
GSYH	CA	nBA		
1.000000	0.589713	-1.683395		
	(0.06574)	(0.00193)		

Uyarlanma hızı katsayıları (standart hata parantez içerisindedir)				
D(GSYH)	-1.454950			
	(0.00680)			
D(CA)	-0.166083			
	(1.16883)			
D(nBA)	0.146758			
	(0.06300)			

Not: Olasılık değerleri, MacKinnon-Haug-Michelis (1999) değerleridir.

SONUÇ

Cari açık, kısa vadede sıcak para girişi vb. durumlarla azaltılsa da uzun vadede borçlanmanın artmasına neden olur. Dolayısıyla özellikle uzun dönemde ülkelerde çözüm bekleyen konuların başında gelen cari açık kavramı, önemini korumaktadır. Bu bağlamda cari açığın sürdürülebilirliği ülkelerin gelecek nesillere refah seviyesi daha yüksek bir ortam bırakması açısından da ayrıca bir önem arz etmektedir. Kısa vadeli sermaye giriş-çıkışı sermaye sıkıntısı yaşayan Türkiye açısından bir risk taşımaktadır.

Yabancı sermayenin ülkemize uzun süreli bir şekilde kazandırılması için siyasi ve ekonomik güven unsurunun oluşturulması, ihracat-ithalat dengesinin de gözetilmesi (ihracatı artırıcı ve ithalatı azaltıcı tedbirlerin alınması) gereklidir. Aşırı değerlenmiş bir TL'nin hem cari dengeye hem de ihracata verdiği muhtemel zarar göz önüne alındığında, TL'nin optimal değerini sağlayacak politikaların uygulanması lazımdır. Ayrıca katma değeri yüksek ürünler üretilip ihracat yapılmalı, bu noktada ihracat inovatif çalışmalarla desteklenmelidir. Dört mevsimin yaşandığı ülkemizde turizm gelirlerinin de artırılmasına yönelik politikaların uygulanması gerekmektedir.

Bu çalışmada, cari açık kavramı ve sürdürülebilirliği ile ilgili literatüre yer verilmekte, 2002-2021 zaman aralığında Türkiye'nin ekonomik büyüme, cari açık ve bütçe açığı arasındaki uzun vadeli ilişkileri eşbütünleşme metodolojisi ile incelenmektedir. Johansen eşbütünleşme analizi bulgularına göre cari işlemler açığındaki %1'lik bir artış, GSYH'yi yaklaşık olarak %0.59 azaltmakta; bütçe açığındaki %1'lik bir artış ise GSYH'yi yaklaşık olarak %1.68 oranında artırmaktadır. Hata düzeltme katsayısı ise dengeye uyarlanma sürecinin hızlı bir şekilde gerçekleştiğini, ayrıca denge ilişkisinden sapmaların bir dönemden daha kısa bir dönemde tekrar durağan bir sürece yaklaştığını göstermektedir.

Cari açık problemini uzun dönemde ortadan kaldıran Türkiye'nin cari açığını sürdürebilir düzeye getirmesinin yanı sıra diğer makroekonomik verilerde de iyileşmeye bağlı olarak dünya ekonomisindeki yerini daha iyi yerlere getirebileceğini göz önüne almak gereklidir. Bu durumda ise, yatırım ortamının gelişmesine bağlı olarak ülkemizin iç ve dış makro değişkenlerinin olumlu etkilenmesi söz konusu olacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

With the spread of capital accounts after the 1980s, the concept of current account deficit has become one of the main problems in countries. If a country's income from current transactions exceeds its expenses for current transactions, a current surplus (current account surplus) occurs, and if expenditures exceed revenues, a current deficit (current account deficit) occurs. Current account is in balance if expenses are equal to revenues for current transactions.

The concept of current deficit, also called current account deficit, is located under the subtitle of the table called balance of foreign payments or balance, and reveals the foreign economic relations of a country with other countries. These financial and economic relations of countries with the outside world in a certain period are monitored in a table called balance of international payments or balance of payments. In general, a surplus or deficit in the balance of payments indicates the improvement or deterioration in the international solvency of the relevant country and also indicates the economic reputation of the country in the international arena. Typically, the balance of payments consists of four main items: current account balance, capital movements balance, net errors and omissions, and reserve movements.

In brief, the current account deficit is the situation where the money spent by a country on the products it imports is more than the money it earns on the products it exports. Concordantly, the issue of sustainability of the current account deficit gains importance and it is suggested in the literature that the ratio of current account deficit / GNP should be 5% (according to some researchers, 6%). Accordingly, the lower the current account deficit / GNP ratio, the more sustainable the current account deficit and the easier it is to ensure macroeconomic stability in the relevant country. Even current account deficit is reduced in short-term by the hot money flow and so forth, it causes an increase in debt raised in long-term. Thereby, the concept of current account deficit, which is one of the issues that await solutions in countries especially in long-term, maintains its importance. In this regard, the sustainability of the current account deficit is also important in terms of leaving a higher level of welfare for the next generations. Short-term capital inflows and outflows carry a risk for Turkey, which is experiencing a capital shortage.

In the event of a current account deficit, a country has to take various measures. Among these measures; the creation of an element of political and economic trust in order to gain foreign capital to our country for a long time, policies to increase exports and decrease imports (devaluation, quotas, and taxes to be placed on imports, etc.), import substitution industrialization policies can be counted. It is inevitable that the future generations of a country that has been exposed to the current account deficit for a long time may face a decrease in the welfare level, and this also results in a decrease in the country's reputation in the international arena.

The production and export of high value added products can contribute to the reduction of the current account deficit. For this, investments in technology and the implementation of innovative studies are necessary. Additionally, incentives such as providing cheap inputs for production should be offered.

In this study, the literature on the concept of current account deficit and its sustainability is included, and the long-term relations between Turkey's economic growth, current account deficit and budget deficit in the 2002-2021 period are examined with the cointegration methodology. According to the Johansen cointegration analysis findings, 1% increase in the current account deficit reduces the GDP by approximately 0.59%; 1% increase in the budget deficit increases the GDP by approximately 1.68%. The error correction coefficient, on the other hand, shows that the process of adapting to the equilibrium occurs rapidly, and that the deviations from the equilibrium relationship converge again a stationary process in a shorter period than one period.

It is necessary to consider that Türkiye, which has eliminated the current account deficit problem in the long term, can bring its current account deficit to a sustainable level, as well as improve its place in the world economy depending on the improvement in other macroeconomic data. In this case, depending on the development of the investment environment, domestic and foreign macro variables of our country will be positively affected. Furthermore, the coordination of the Central Bank with other public institutions and organizations is important for ensuring

financial stability. In cases of financial instability, the exchange rate variable will be negatively affected, leading to deterioration in the current account balance.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. / Ethics committee permission is not required for this study.

Yazar Katkı Oranı/ Author Contribution Rate: Çalışma tek yazarlıdır. / The study has a single author.

KAYNAKÇA

- Altınöz U. (2014). Cari açık sorununun temel nedenleri ve sürdürülebilirliği: Türkiye örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 115-132.
- Aristovnik A. (2007). Short- and medium-term determinants of current account balances in Middle East and North Africa countries. MPRA, No:1974.
- Ay, A., Karaçor Z., Mucuk M. & Erdoğan S. (2004). Bütçe açığı-cari işlemler açığı arasındaki ilişki: Türkiye örneği 1992-2003. *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 12, 75-82.
- Baharumshah, A. Z., Lau, E. & Fountas S. (2003). On the sustainability of current account deficits: Evidence from four ASEAN countries, *Journal of Asian Economics*, 14, 465-487.
- Banday, U.J. & Aneja, R. (2016). How budget deficit and current account deficit are interrelated in Indian economy, *Theoretical and Applied Economics*, Vol.XXIII, No.1 (606), 237-246.
- Congressional Research Service (CRS) Report. (2010). Is the U.S. Current account deficit sustainable?.
- Çeştepe, H., Abasız T. & Şık A. (2019). Cari açığın finansmanı ve doğrudan yabancı yatırımlar: BRICS-T ülkeleri için nedensellik analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt.15, Sayı.3, 660-672.
- Çiğdem, G. (2019). Is economic growth a problem in terms of current account deficit? An empirical approach to vicious circle: Case of Turkey. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 215-227.
- Çukurçayır, S. (2016). Türkiye’de bütçe açıkları ve dış borç sorunu üzerine bir inceleme. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, Yıl.2, Cilt.2, Sayı.2, 1-12.

- Demir M. (2013). Enerji ithalatı cari açık ilişkisi, Var analizi ile Türkiye üzerine bir inceleme, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5 (9), 2-27.
- Demirbaş M., Türkay H. & Türkoğlu M. (2009). Petrol fiyatlarındaki değişmelerin Türkiye'nin cari açığı üzerine etkisinin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (3), 289-299.
- Demircan, E.S. (2003). Vergilendirmenin ekonomik büyüme ve kalkınmaya etkisi. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı.21, 97-116.
- Dickey, D., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Engle, R., & Granger, C. W. J. (1987). Cointegration and error correction: Representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55, 251-277.
- Holman, J. A. (2001). Is the large U.S. Current account deficit sustainable?, *Economic Review*, First Quarter, 5-23.
- İncekara, A., Demez, S., & Ustaoglu, M. (2012). Validity of fisher effect for Turkish economy: cointegration analysis. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 58, 396-405.
- İpek, E., Akar S. (2016). Bütçe açığı ve enflasyon arasındaki ilişki: Türkiye için ampirik bir analiz. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt.38, Sayı.2, 167-189.
- İzgi, Ç. & Kök, Y.E. (2023). Kapalı ve açık ekonomilerde iktisat politikalarının etkinliği. Güncel Uygulamalar ile İktisat Politikası, Burak Uğur (Ed.), Eğitim Yayınevi.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economics Dynamic and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration-with application to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistic*, 52, 169-210.
- Kandil M. & Greene J. (2002). The impact of cyclical factors on the U.S. balance of payments. IMF Working Paper, No:45.
- Karaş, E. (2023). Türkiye'de bütçe dengesi ve enflasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *The Journal of International Scientific Researches*, 8 (3), 550-565.
- Kasman A., Turgutlu E. & Konyalı G. (2005). Cari açık büyümenin mi aşırı değerli TL'nin mi sonucudur? *İktisat İşletme ve Finans*, 20 (233), 88-98.
- Kaya, M. (2016). Türkiye'de cari açık sorunu ve nedenleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (10), 51-75.
- Kumhof, M. & Laxton, D. (2013). Fiscal deficits and current account deficits, *Journal of Economic Dynamics & Control* 37, 2062-2082.
- Morsy H. (2009). Current account determinants for oil-exporting countries. IMF Working Paper, No:28.
- Obstfeld M. & Rogoff, K. (1996). Foundations of international macroeconomics, The MIT Press.

- Özel, H.A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri, Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt.2, Sayı.1, 63-72.
- Peker, O. (2009). Türkiye’de cari açık sürdürülebilir mi? ekonometrik bir analiz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 164-174.
- Peker, O. & Hotunluoğlu H. (2009). Türkiye’de cari açığın nedenlerinin ekonometrik analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (3), 221-237.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. *econometrics and economic theory in the 20th century: The Ragnar Frisch centennial symposium*, chapter 11, Cambridge University Press.
- Petek A. & Öznur S. (2021). Doğrudan yabancı yatırımların cari açık üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *İzmir İktisat Dergisi*, 36 (4), 843-856.
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Sekmen F. & Çalışır M. (2011). Is there a Trade-off between current account deficit and economic growth? The case of Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 62, 166-172.
- Sevüktekin, M., & Nargeleşkenler, M. (2010). Ekonometrik zaman serileri analizi EViews uygulamalı. Nobel Yayın Dağıtım (geliştirilmiş 3. baskı), Ankara.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Orta Vadeli Programlar.
- Teletar, O.M. & Terzi H. (2009). Türkiye’de ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisi, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23 (2), 119-134.
- Teyyare, E. (2018). Tasarruf-yatırım-kurumsal kalite ilişkisine yönelik bir analiz: Türkiye örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 119-139.
- Türkay H. (2013). Türkiye’de cari açık, bütçe açığı ve yatırım-tasarruf açığı ilişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (2), 253-269.
- Yılmaz Ö. & Akıncı M. (2011). İktisadi büyüme ile cari işlemler bilançosu arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 363-377.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

OTOMATİK KATILIM SİSTEMİNİN HAYAT SİGORTA SEKTÖRÜNDEKİ
ETKİSİNİN İNCELENMESİ

İsmail KOÇAK

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Ekonometri
Bölümü,

kocakismail42@gmail.com

0000-0002-8901-7401

İsa Gürkan MERAL

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İİBF,
Ekonometri Bölümü,

isagurkanmeral@kku.edu.tr

000-0002-7776-7192

Atıf / Citation: Koçak, İ. & Meral, İ. G. (2024). Otomatik katılım sisteminin hayat sigorta sektöründeki etkisinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 573-590.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1445756>

Öz:

Sosyal bir hizmet olan sigorta, tümüyle güvene dayalı bir sistemdir. Gündelik hayatta risklerle karşı karşıya kalan insanlar, kurum ve kuruluşlar, ekonomik zararlarından kurtulmak için bu sistemlere girmektedirler. Sigorta, bireylerin, şirketlerin veya organizasyonların karşılayamayacakları zararları paylaşarak, hasarın telafi edilmesini sağlayan bir mekanizmadır. Sigorta sisteminde, risklerle karşı karşıya kalan kişi ya da kurum ve kuruluşlar, sigortanın bir tarafını oluştururken diğer tarafını sigorta şirketleri oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, hayat sigorta sektöründe bulunan sigorta şirketlerinin, otomatik katılım sistemi (OKS) öncesi ve mevcut durumdaki etkinliklerini analiz edilerek, OKS'nin şirketler üzerindeki etkisini belirlemektir. OKS sonrası için en güncel veri seti olan 2023 yılının, öncesi için seçilen 2016 yılına göre etkinliği sigorta şirketlerinin verileri aracılığıyla veri zarflama analizi (VZA) kullanılarak analiz edilmiştir. Girdi değişkenleri, tazminat, personel sayısı ve toplam özsermaye alınırken, çıktı değişkenleri toplam cari varlıklar, toplam cari olmayan varlıklar ve direkt prim alınmıştır. Bartlett'in küresellik testi aracılığıyla veri setinin VZA'ya uygunluğu ortaya konulmuştur. Analiz metodu olarak çıktı odaklı CCR VZA kullanılmıştır. 2016 yılında 18, 2023 yılında 15 sigorta şirketinin belirlenen girdi ve çıktı değişkenlerine göre etkinlikleri VZA ile belirlenmiştir. 2016 yılında sigorta şirketlerinin etkinlik yüzdesi %44.4, 2023 yılında sigorta şirketlerinin etkinlik yüzdesi %46.7 olarak hesaplanmıştır. İlgili hesaplamalar sonucunda OKS'nin hayat sigortacılık sektörüne olumlu ancak sınırlı etkisi saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veri Zarflama Analizi, Sigorta Şirketleri, Etkinlik

ANALYZING THE IMPACT OF THE AUTOMATIC ENROLLMENT SYSTEM ON THE LIFE INSURANCE SECTOR

Abstract:

As a social service, insurance operates solely on the basis of trust. People, institutions and organizations that face risks in daily life enter these systems to get away from their economic losses. Insurance ensures that the damage is compensated by sharing the losses that people, institutions or organizations may incur and that they cannot cover alone, among themselves through an organization. Within the insurance system, the insurer is one side of the insurance and the individuals, institutions, and organizations that face risks are the other side. The aim of this study is to analyze the activities of insurance companies in the life insurance sector before and in the current situation of the automatic enrollment system (AES) and to determine the impact of the AES on the companies. The implementation of data envelopment analysis (DEA) comparing the efficiency of 2023 after AES to 2016 prior to AES. Total current assets, total non-current assets, and direct premium considered as a output variables, whereas compensation, workforce size, and total equity capital considered as a input variables. The data set's appropriateness for DEA is demonstrated through Bartlett's sphericity test. Output-oriented CCR DEA is used as the analysis method. DEA determined the operations of 15 insurance companies in 2023 and 18 insurance companies in 2016 based on the identified input and output variables. Insurance companies' efficiency percentages were calculated to be 44.4% in 2016 and 46.7% in 2023. The relevant computations prompted the determination that the pension insurance industry benefits from AES.

Keywords: Data Envelopment Analysis, Insurance Companies, Efficiency

GİRİŞ

Temel hedefi toplumda güvence sağlamak ve tasarruf olan sigorta sektörü, ülke ekonomilerinde önemli yer tutmaktadır. Sigortacılığın ekonomideki rolü ve önemi, sigorta şirketlerinin topladıkları primlerle oluşturdukları fonları, tahviller, bonolar, hisse senetleri ve yatırım fonları gibi finansal araçlara yatırımlarıyla belirginleşir. Hayat sigortası primlerinden oluşan fonlar genellikle uzun vadeli yatırımlara yönlendirilirken, diğer sigorta branşlarından gelen fonlar, likidite riskini azaltmak adına kısa vadeli yatırımlara dönüştürülür (Çekici ve İnel, 2013, s. 136). Bu süreç, sigorta şirketlerinin finansal sistemdeki etkinliklerini artırarak ekonomiye katkıda bulunmalarını sağlamaktadır.

Öte yandan, Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) Türkiye'de önemli bir tasarruf ve yatırım aracı olarak öne çıkmaktadır. BES, bireylerin emeklilik dönemlerinde daha güçlü bir finansal destek sağlamalarına yardımcı olurken, aynı zamanda uzun vadeli yatırımlar yapılmasına olanak tanır. Bu sistem, sigorta şirketlerinin finansal sistem içindeki etkinliklerini artırarak ekonomiye katkıda bulunmalarını sağlamaktadır.

Sigorta şirketlerinin yegâne gelir kaynağı primdir. Ancak bu sistemi sadece toplanan primlerin risk durumu meydana geldiğinde sigortalı olan birey veya tüzel kişilere tazminat ödenmesi için kullanılan basit bir sistem olarak düşünmemek gerekmektedir. Aynı zamanda sigorta şirketleri, primleri finansal sistemde değerlendirerek finans sisteminin etkinliğini artırmaya da katkı sunmaktadır.

Sigortacılığın, özellikle gelişmekte olan ülkeler için, ekonomi, sanayi, tarım, ihracat, ulaştırma gibi sektörlerdeki riskleri karşılama açısından büyük bir önemi bulunmaktadır. Her türlü iş faaliyetinin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi, güçlü bir sigorta sektörü ve etkili sigorta

teminatlarıyla mümkündür (Zurnacı, 2007). Bu nedenle, sigorta şirketlerinin etkinliklerini artırmak için yapılan analizler ve uygulanan modeller, sektördeki rolünü güçlendirme ve ekonomik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunma potansiyeline sahiptir.

Sigorta şirketlerinin sektördeki konumunu belirlemede yardımcı olan etkinlik analizi, şirketin mevcut kaynakları en verimli şekilde nasıl kullanabileceğini de göstermektedir.

Bu çalışmanın hedefi, emeklilik sigortası sektöründe faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin, otomatik katılım sistemi (OKS) öncesindeki ve şu anki performanslarını analiz ederek, OKS'nin şirketlerin performansına olan etkisini değerlendirmektir.

Bu çalışmada, veri zarflama analizi (VZA) uygulaması yapılmıştır. VZA, doğrusal programlama ilkelerine dayalı olarak geliştirilmiş bir tekniktir ve etkinliği ölçmenin yanı sıra karşılaştırma amacıyla da kullanılır (Bakırcı, 2006).

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Türkiye'deki ilgili araştırmaları incelemek amacıyla gerçekleştirilen literatür taramasını içermektedir. İkinci bölümde, çalışmada kullanılacak yöntem ve model detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise elde edilen sonuçlar sunulmuştur. Çalışma kapsamında, sigorta şirketlerinin etkinlik analizi, girdi yönlü CCR modeli ile gerçekleştirilmiştir. Sigorta şirketlerinin etkinlik değerleri, OKS, 2017 yılında yürürlüğe girdiği için, 2016 ve 2023 yıllarında şirketlerin performansları karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde, analiz sonuçlarına dayalı olarak bir değerlendirme yapılmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışma evrenini Türkiye'de bulunan hayat sigorta şirketleri oluşturmaktadır. Buradan hareketle literatürde sigortacılık sektöründe verimliliğe dair Türkiye'de bulunan şirketleri konu olan çalışmalar irdelenmiştir. Bu çalışmalara ilişkin künye bilgisi, çalışma alanı, girdi ve çıktı değişkenleri, kullanılan yöntem ve veri setinin dönemine ilişkin Tablo 1 oluşturulmuştur.

Tablo 1. Sigortacılık Sektöründe Verimliliğe Dair Türkiye'de Bulunan Şirketleri Konu Alan Çalışmalar

Yazar(lar), Yıl	Çalışma Yapılan Alan	Girdi Değişkenleri veya Kriterler	Çıktı Değişken	Yöntem	Dönem
Çiftçi (2004)	Hayat-Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Acenta Sayısı, Personel Sayısı, Sabit Varlıklar, Özsermaye	Prim, Teknik Karlılık	VZA	1998-2002
Kılıçkaplan ve Karpaz (2004)	Hayat Sigortası Şirketleri	Personel ve Yönetim Giderleri, Sabit Varlıklar, Özkaynaklar	Alınan Primler, Teknik ve Mali Kar	VZA, Tobit	1998-2002
Başkaya ve Akar (2005)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Acente Adeti, Banka Şube Adeti, Çalışan Adeti	Police Adedi, Prim Miktarı	VZA	2003
Bülbül ve Akhisar (2005)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Çeşitli finansal oranlar	Çeşitli finansal oranlar	VZA	1999-2003

Sezen vd. (2005)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Toplam Gider, Özkaynak, Borç Toplamı	Toplam Teknik Karşılıklar, Toplam Ödenen Tazminat	VZA	1998-2003
Girginer vd (2007)	Hayat-Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Çeşitli Finansal Oranlar	Çeşitli Finansal Oranlar	VZA, Kümeleme Analizi	2005
Kayalı (2007)	Hayat-Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Personel Adeti, Acenta Adeti, Sabit ve Likit Değerler, Teknik Karşılıklar, Özkaynak, Aktif Toplamı	Prim, Teknik Kar, Gelir	VZA, Şans Kısıtlı VZA	2005-2006
Turgutlu vd. (2007)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Emek, Girdi, Yardımcı Girdiler, Sermaye	Tazminat, Teknik Karşılıklar	VZA	1990-2004
Rüzgar ve Akkaya (2009)	Hayat Sigorta Şirketleri	Emeklilik Teknik Gideri, Özsermaye	Emeklilik Teknik Geliri Alt Kalemleri	VZA	2004-2008
Köse (2010)	Hayat ve Emeklilik Sigorta Şirketleri	Üretim Elemanı, Toplam Gider ve Özkaynak	Prim, Gelir	VZA	2004-2008
Altan (2010)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Çeşitli Finansal Oranlar	Alacaklar, Dönem Net Karı veya Zararı	VZA	2005-2007
Kısakesen (2010)	Hayat Sigorta Şirketleri	Özsermaye, Teknik Giderler ve Toplam Katkı	Teknik Gelir ve Prim	VZA	2005-2008
Bakırtaş vd. (2010)	Hayat Sigorta Şirketleri	İşgücü, Özsermaye, Sağlanan Emek Getirileri	Teknik Kar	VZA	2006-2009
Özcan (2011)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Acente Adeti, Personel Adeti, Sabit Varlıklar	Prim, Bilanço ve Teknik Kar	VZA	2002-2009
Dalkılıç (2012)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Özkaynaklar, Personel Adeti, Acente Adeti, Sabit Varlıklar	Teknik karşılıklar, Prim, Tazminat	VZA, Malmquist Endeksi	2008-2009
Yıldız (2012)	Hayat- Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Personel Adeti, Acente Adeti, Özsermayeler, Dönen ve Duran Varlıklar, Aktif Toplam	Prim, Mali ve Teknik Kar	VZA	2011
Karakaya vd. (2014)	Bireysel Emeklilik Şirketleri	Personel Sayısı ve Aktif Toplamı	Prim ve Toplam Fon Büyüklüğü	VZA	2011
Tezergil (2018)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Özkaynak Karlılığı, Toplam Gider, Acente Adeti	Dönem Kar veya Zararı, Prim, Tazminat	VZA	2014-2016
Ayhan ve Özcan (2018)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Operasyonel Maliyetler, Fiziki Varlıklar	Operasyonel Gelirler, Prim	VZA	2010-2016
Göktolga ve Karakış (2018)	Hayat Sigorta Şirketleri	Cari Oran, Özkaynak Karlılık Oranı, Toplam Aktif Karlılık Oranı, Kaldıraç Oranı, Teknik Kar Oranı, Hasar Prim Oranı Yatırım Oranı		Bulanık AHP-VIKOR	2014-2016
Çakmak ve Baştürk (2019)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Acente Adeti, Duran Varlıklar, Likit Aktifler, Özkaynaklar Ve Operasyonel Karşılıklar	Prim, Mali ve Teknik Kar	VZA	2002, 2018
Kılınç ve Mumcu Küçükça yılı (2019)	Hayat Sigorta Şirketleri	Toplam Varlıklar, Özsermaye ve Katkı Payı Tutarı	Prim Üretimi ve Yatırım Gelirleri	VZA	2011-2016
Duramaz (2021)	Pazar Payı En Yüksek 14 Sigorta Şirketi	İstihdam, Poliçe	Prim, Dönem Net Karı veya Zararı	VZA	2016-2019
Dinler (2021)	Hayat Dışı Sigorta Şirketleri	Bazı Finansal Oranlar		Gri İlişkisel Analiz(GIA)	2020

Sigortacılık sektöründe etkinlik konusunda Türkiye üzerine yapılmış çalışmalar Tablo 1'dedir. Bu çalışmalardan bazıları hem hayat hem hayat dışı sigorta şirketleri hakkında (Çiftçi, 2004; Girginer vd., 2007; Kayalı, 2007; Yıldız, 2012), bazıları sadece hayat dışı şirketler hakkında (Başkaya ve Akar, 2005; Bülbül ve Akhisar, 2005; Sezen vd., 2005; Turgutlu vd., 2007; Altan, 2010; Özcan, 2011; Dalkılıç, 2012; Tezergil, 2018; Ayhan ve Özcan, 2018; Çakmak ve Baştürk, 2019), bazıları hayat sigorta şirketleri hakkında (Kılıçkaplan ve Karpata, 2004; Rüzgar ve Akkaya, 2009; Kısakesen, 2010; Bakırtaş vd., 2010; Karakaya vd., 2014; Göktolga ve Karakış, 2018; Kılınç ve Mumcu Küçükçaylı, 2019) ve bir tanesi pazar payı en yüksek 14 sigorta şirketi hakkındadır (Duramaz, 2021).

Girdi ve çıktı değişkenleri tüm çalışmalarda farklı olmakla birlikte bazı değişkenler bazı çalışmalarda ortaktır.

Girdi değişkeni olarak belirlenen acente adeti değişkeni (Çiftçi, 2004; Bülbül ve Akhisar, 2005; Kayalı, 2007; Özcan, 2011; Dalkılıç, 2012; Yıldız, 2012; Tezergil, 2018; Çakmak ve Baştürk, 2019) çalışmalarında, personel adeti değişkeni (Çiftçi, 2004; Bülbül ve Akhisar, 2005; Kayalı, 2007; Özcan, 2011; Dalkılıç, 2012; Yıldız, 2012; Karakaya vd., 2014; Duramaz, 2021) çalışmalarında, sabit varlıklar değişkeni (Çiftçi, 2004; Kılıçkaplan ve Karpata, 2004; Kayalı, 2007; Özcan, 2011; Dalkılıç, 2012; Çakmak ve Baştürk, 2019) çalışmalarında, özkaynaklar değişkeni (Çiftçi, 2004; Kılıçkaplan ve Karpata, 2004; Sezen vd., 2005; Rüzgar ve Akkaya, 2009; Bakırtaş vd., 2010; Kısakesen, 2010; Köse, 2010; Dalkılıç, 2012; Çakmak ve Baştürk, 2019; Kılınç ve Mumcu Küçükçaylı, 2019) çalışmalarında kullanılmıştır. Bu değişkenler dışında birçok finansal değer de çalışmalarda kendine girdi değişkeni olarak yer bulmuştur.

Çıktı değişkeni olarak prim değişkeni (Çiftçi, 2004; Kılıçkaplan ve Karpata, 2004; Başkaya ve Akar, 2005; Bülbül ve Akhisar, 2005; Kayalı, 2007; Kısakesen, 2010; Köse, 2010; Özcan, 2011; Dalkılıç, 2012; Yıldız, 2012; Karakaya vd., 2014; Tezergil, 2018; Ayhan ve Özcan, 2018; Çakmak ve Baştürk, 2019; Kılınç ve Mumcu Küçükçaylı, 2019; Duramaz, 2021) çalışmalarında, kar değişkeni (Çiftçi, 2004; Kılıçkaplan ve Karpata, 2004; Bülbül ve Akhisar, 2005; Girginer, 2007; Kayalı, 2007; Altan, 2010; Bakırtaş vd., 2010; Özcan, 2011; Yıldız, 2012; Tezergil, 2018; Ayhan ve Özcan, 2018; Çakmak ve Baştürk, 2019; Duramaz, 2021), tazminat değişkeni (Sezen vd., 2005; Turgutlu vd., 2007; Dalkılıç, 2012; Tezergil, 2018) çalışmalarında kullanılmıştır. Bu değişkenler dışında bazı finansal değerler çalışmalarda çıktı değişkeni olarak literatürde kullanılmıştır.

Sigortacılık sektöründe etkinlik konusunda Türkiye üzerine yapılmış çalışmalarda kullanılan yöntemler incelendiğinde literatürde bulunan çalışmaların büyük kısmında VZA kullanılmıştır. VZA'ya ek olarak bir çalışmada tobit modeli (Kılıçkaplan ve Karpata, 2004), bir çalışmada kümeleme analizi (Girginer vd., 2007), bir çalışmada şans kısıtlı VZA (Kayalı, 2007), bir çalışmada Malmquist Endeksi (Dalkılıç, 2012) ve bir çalışmada çok kriterli karar verme yöntemi (Göktolga ve Karakış, 2018) kullanılmıştır.

Çalışmalarda veri dönemi incelendiğinde, bazı çalışmalarda tek bir dönem (Başkaya ve Akar, 2005; Girginer vd., 2007; Yıldız, 2011; Karakaya vd., 2014), bazı çalışmalarda bir dönem aralığı (Çiftçi, 2004; Kılıçkaplan ve Karpata, 2004; Bülbül ve Akhisar, 2005; Sezen vd., 2005; Kayalı, 2007; Turgutlu vd., 2007; Rüzgar ve Akkaya, 2009; Bakırtaş vd., 2010; Kısakesen, 2010; Köse, 2010;

Altan, 2010; Özcan, 2011; Dalkılıç, 2012; Göktolga ve Karakış, 2018; Tezergil, 2018; Ayhan ve Özcan, 2018; Çakmak ve Baştürk, 2019; Kılınç ve Mumcu Küçükçaylı, 2019; Duramaz, 2021) alınarak veri seti oluşturulmuştur.

Bu çalışmada, sigortacılık sektöründe etkinlik konusunda Türkiye üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde hayat sigortası şirketleri üzerine yapılan çalışma eksikliği gözlemlenmiş ve bu durum çalışmaya motivasyon kaynağı olmuştur. Ayrıca veri dönemi olarak güncel veri seti kullanılarak da literatüre bir başka katkıda bulunulmuştur. Girdi ve çıktı değişkenleri literatüre paralel olacak şekilde uzman görüşü de alınarak seçilmiştir.

2.YÖNTEM (VZA)

“Etkin olmak”, bir kişinin veya şirketin belirli bir amacı başarmak için etkili bir şekilde faaliyet göstermesidir. Bu, verimli, sonuç odaklı ve etkili bir şekilde hareket etmek demektir. Etkinlik, halihazırda bulunan girdi miktarı ile mümkün olabilecek maksimum çıktıya ulaşmaktır (Akazili vd., 2008).

VZA, karar verme birimlerinin etkinliklerinin ölçümlerinde kullanılan yöntemler bütünüdür. Karar verme birimi (KVB) olarak isimlendirilen birimler, etkinlikleri ölçülen olanlardır. VZA'nın, BCC, CCR ve toplamsal model olan üç farklı türü bulunmaktadır.

Charnes, Chooper ve Rhoders tarafından oluşturulan CCR VZA, bir doğrusal modeldir. Bu model, ölçeğe göre sabit getiri (ÖGSG) prensibine dayanır ve girdiye odaklanan ve çıktıya odaklanan iki farklı türü bulunmaktadır (Charnes vd., 1978). Banker, Charnes ve Cooper tarafından oluşturulan BCC de CCR gibi bir doğrusal VZA modelidir. Bu model, ölçeğe göre değişen getiri (ÖGDG) prensibine dayanır ve girdiye ve çıktıya odaklanan iki farklı türü vardır (Köse, 2010). Toplamsal model, CCR ve BCC modellerinin aksine girdi ve çıktı odaklı değildir. Model çıktı miktarını artırmaya çalışmanın yanı sıra girdi miktarını da azaltmayı amaçlamaktadır (Ishizaka ve Nemer, 2013).

Bu çalışmada, literatürde de sıkça kullanılan ÖGSG varsayımı altında çıktı odaklı CCR modeli kullanılmıştır.

CCR modeli, bir KVB'nin etkinliğini, diğer KVB'lerinin girdi ve çıktı oranlarıyla ilişkilendirir. Bu ilişki, maksimum etkinlik değeri olan 1'e eşit veya 1'den küçük olabilmektedir (Charnes vd., 1978). h_0 : 0. birimin etkinliği olmak üzere, bir maksimizasyon problemi olan CCR modele ilişkin amaç fonksiyonuna Eş. (1)'de yer verilmiştir (Çetintaş ve Biçen, 2012).

$$\max h_0 = \frac{\sum_{r=1}^N u_r y_{r0}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{i0}} \quad (1)$$

İlgili maksimizasyon probleminin kısıtları,

$$\frac{\sum_{r=1}^N u_r y_{r0}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{i0}} \leq 1, \quad j: 1,2,3, \dots, m \quad (2)$$

şekindedir. Eş.(1) ve Eş.(2)'de u_r r. çıktı ağırlığını, v_i r. girdi ağırlığını, y_{r0} 0. karar biriminin r. çıktısını ve x_{i0} 0. karar biriminin i. girdisini sembolize etmektedir.

Unutulmamalıdır ki VZA, analize dahil edilmiş KVB arasında bir değerlendirme yaparak etkinlik analizi yapmaktadır. Analize yeni bir KVB eklenmesi durumunda ya da yeni bir girdi veya çıktı değişkeni eklenmesi durumunda VZA'nın yeniden uygulanarak etkinlik değerlendirilmesinin tekrar yapılması gerekmektedir. VZA, parametrik olmayan bir yöntemdir.

2.1. Girdi ve Çıktı Değişkenleri, KVB ve Analiz Dönemi Belirlenmesi

VZA'de en önemli aşamalardan bir tanesi girdi ve çıktı değişkeni olarak kullanılacak değişkenlerin belirlenmesidir. Araştırma konusu ve alternatifleri aynı olan ancak farklı girdi ve çıktı değişkenleri kullanan çalışmalarda farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla, girdi ve çıktı değişkenlerinin seçiminde dikkatli olunmalıdır. İlişkisi düşük girdi ve çıktı değişkenlerinin etkinlik analizi için seçilmesi durumunda etkinlik skorları gerçeklikten uzak ve hatalı biçimde belirlenebilir. Etkinlik skorunun hatalı belirlenmesi, etkin olmayan bir birimin etkin olarak gözükmeye veya etkin durumda olan bir birimin etkin değilmiş gibi görünmesine sebebiyet verebilmektedir.

Etkinlik ölçümü için üç farklı yaklaşım bulunmaktadır: üretim, aracılık ve kar (Diboky ve Ubl, 2007). Etkinlik ölçümü için seçilen değişkenler üretim yaklaşımının yanı sıra Türkiye'de hayat şirketlerinin yapısı ve bilançoda belirleyici unsurlar olarak göze çarpan değişkenlerin seçimi ile belirlenmiştir.

Etkinlik analizinin çok sayıda değişkenle yapılması amaçlanmaktadır. Ancak VZA model yapısı gereği olabildiğince az girdi ile çıktı değişkeni aracılığıyla hesaplamalar yapılmasının daha sağlıklı sonuçlar vereceği açıktır (Cihangir, 2004).

Çalışmada girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesinde literatüre ek olarak uzman görüşü de alınmıştır. Girdi ve çıktı değişkenleri, Tablo 2'dedir.

Tablo 2. Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Değişken Türü	Analize Alınan Değişkenler
Girdi	Tazminat, personel sayısı, toplam özsermaye
Çıktı	Toplam cari varlıklar, toplam cari olmayan varlıklar, direkt prim

Sigorta şirketlerine ilişkin yapılacak etkinlik analizinde girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesi en zor aşamalardan biridir. Sigorta şirketlerinin en büyük gideri olan tazminatın yanı sıra şirket bünyesinde çalışan personel sayısı ve bilançodan elde edilen toplam özsermaye girdi değişkeni olarak belirlenmiştir. Sigorta şirketlerinin temel gelir kaynağı olan direkt prim, bilançodan elde edilen toplam cari varlıklar ve toplam cari olmayan varlıklar çıktı değişkeni olarak belirlenmiştir. 2016 yılı verisi "Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurulu (SEDDK)"nın 2016 yılı "Sigortacılık ve BES Faaliyet Raporu"ndan, 2023 yılı verisi her bir sigorta şirketinin ilgili yıla ait faaliyet raporundan elde edilmiştir (SEDDK, 2023). KVB olarak, 2016 yılında 18 sigorta şirketi, 2023 yılında 15 sigorta şirketi analize alınmıştır. KVB, ilgili yıllarda faal olan hayat sigorta şirketleridir. 2016 ve 2023 yıllarında faaliyet gösteren ve analizde KVB olarak kullanılan hayat ve emeklilik sigorta şirketleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. 2016 ve 2023 Yılı KVB

2016 Yılı KVB	2023 Yılı KVB
Aegon Emeklilik ve Hayat (1)	Viennialife Emeklilik ve Hayat (1)***
Allianz Hayat ve Emeklilik (2)	Allianz Hayat ve Emeklilik (2)
Allianz Yaşam ve Emeklilik (3)	Allianz Yaşam ve Emeklilik (3)
Anadolu Hayat ve Emeklilik (4)	Anadolu Hayat ve Emeklilik (4)
Asya Emeklilik ve Hayat (5)	Bereket Emeklilik ve Hayat (5)*
Avivasa Emeklilik ve Hayat (6)	Agesa Hayat ve Emeklilik (6)**
Axa Hayat ve Emeklilik (7)	Axa Hayat ve Emeklilik (7)
Bnp Paribas Cardif Emeklilik (8)	Bnp Paribas Cardif Emeklilik (8)
Cigna Finans Emeklilik ve Hayat (9)	QNB Sağlık Hayat Sigorta ve Emeklilik (9)****
Fiba Emeklilik ve Hayat (10)	Fiba Emeklilik ve Hayat (10)
Garanti Emeklilik ve Hayat (11)	Garanti Emeklilik ve Hayat (11)
Groupama Emeklilik (12)	Nn Hayat ve Emeklilik (16)
Halk Hayat ve Emeklilik (13)	Katılım Emeklilik ve Hayat (14)
Katılım Emeklilik ve Hayat (14)	Metlife Emeklilik ve Hayat (15)
Metlife Emeklilik ve Hayat (15)	Türkiye Hayat ve Emeklilik (19)
Nn Hayat ve Emeklilik (16)	
Vakıf Emeklilik (17)	
Ziraat Hayat ve Emeklilik (18)	

* Asya Emeklilik ve Hayat, 13 Şubat 2017 tarihinde adını Bereket Emeklilik ve Hayat olarak değiştirmiştir.

** Avivasa Emeklilik ve Hayat ticaret unvanı, 13 Temmuz 2021'de AgeSA Hayat ve Emeklilik olarak değişmiştir.

*** Aegon Emeklilik ve Hayat ticaret unvanı 1 Eylül 2022'de Viennialife Emeklilik ve Hayat olarak değişmiştir.

****Cigna Sağlık Hayat ve Emeklilik unvanı, 2 Haziran 2023 tarihinde QNB Sağlık Hayat Sigorta ve Emeklilik olarak değişmiştir.

2016 yılında faaliyet gösteren ancak 2023 yılında faaliyet göstermeyen sigorta şirketleri 12, 13, 17 ve 18 numaralı şirketler iken 2023 yılında faaliyet gösterip 2016 yılında faaliyet göstermeyen sigorta şirketleri 19 numaralı şirkettir.

Girdi ve çıktı değişkenlerinin arasındaki ilişkiyi göstermek için Bartlett'in küresellik testi uygulanmıştır. Bartlett küresellik testinde yokluk hipotezi değişkenlerin ilişkisiz olduğu, alternatif hipotez değişkenlerin ilişkili olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Test sonuçları Tablo 4'dedir.

Tablo 4: 2016 ve 2023 Yılları Bartlett'in Küresellik Testi Değerleri

2016 Yılı	2023 Yılı
Bartlett Küresellik testi (χ^2):68,218	Bartlett Küresellik testi (χ^2):43,909
Bartlett küresellik testi p-değeri:0,00	Bartlett küresellik testi p-değeri:0,00

Veri setlerine Bartlett'in küresellik testi uygulanmıştır. Bartlett küresellik testi sonucu ilişki matrisinin birim matristen farklı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle birbirini açıklama gücü yüksek, birbiri ile ilişkili değişkenlere sahip olunduğu sonucuna varılmaktadır (Çokluk vd., 2010).

Bartlett'in küresellik testi sonucunda her iki veri setinde anlamlı sonuç elde edilmiştir. Elde edilen sonuç, değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu da homojen bir veri setine sahip olunduğunu işaret etmektedir. İlgili test sonuçları değerlendirildiğinde her iki veri setinin de VZA'ya uygun olduğu görülmektedir.

3. BULGULAR

Çıktı odaklı CCR VZA modeline göre, 2016 yılında faaliyet gösteren 18 hayat sigortası şirketi, 2023 yılında faaliyet gösteren 15 hayat sigortası şirketinin etkinlikleri analize tabi tutulmuştur. Sonuçlar Tablo 5'de verilmiştir. Analiz sonuçlarına DEAP 2.1 aracılığıyla ulaşılmıştır.

Tablo 5. 2016 ve 2023 Yılları VZA Sonuçları

2016 Yılı KVB	Etkinlik Değeri	2023 Yılı KVB	Etkinlik Değeri
1	0,678	1	0,697
2	1	2	1,000
3	0,402	3	0,701
4	0,465	4	1,000
5	1	5	1,000
6	1	6	1,000
7	1	7	1,000
8	0,828	8	0,858
9	1	9	1,000
10	0,572	10	0,572
11	0,171	11	0,399
12	0,816	16	0,891
13	0,402	14	0,836
14	1	15	1,000
15	0,211	17	0,426
16	0,71		
17	1		
18	1		
Etkin şirket sayısı	8	Etkin şirket sayısı	7

Etkinlik ortalaması	0,736	Etkinlik ortalaması	0,823
Etkinlik yüzdesi	0,444	Etkinlik yüzdesi	0,467

2016 yılı etkinlik değerleri incelendiğinde, 18 hayat sigortası şirketinin 8'inin etkin olduğu gözlemlenmektedir. Sigorta şirketlerinin etkinliği 0,736 olarak hesaplanmıştır. Şirketlerin etkinlik yüzdesi %44,4'tür. 2016 yılında etkinlik analizine tabi tutulan şirketlerden 2, 5, 6, 7, 9, 14, 17 ve 18 numaralı KVB'leri etkin olarak belirlenmiştir.

2023 yılı etkinlik değerleri incelendiğinde, 15 emeklilik sigortası şirketinin 7'sinin etkin olduğu gözlemlenmiştir. Şirketlerin etkinlik ortalaması 0,823 olarak hesaplanmıştır. Şirketlerin etkinlik yüzdesi %46'dadır. 2023 yılında sigorta şirketlerinden 2, 4, 5, 6, 7, 9 ve 15 numaralı KVB'leri etkin olarak belirlenmiştir.

VZA, etkin bulunmayan KBV'lerin etkin olan KBV'leri ile aynı etkinlik düzeyine gelebileceklerini varsayan bir yöntemdir. Etkin olmayan birimlerin etkinlik seviyelerini artırmak için yol haritaları referans kümeleridir. Literatür incelendiğinde, etkin olmayan birimler referans kümelerindeki birimleri sadece girdi ile çıktı bazında değil buna ek olarak yönetsel uygulamalar bakımından da karşılaştırma yapması gerektiği belirtilmiştir (Bakırcı, 2006). Tablo 6'da 2016'da etkin olmayan sigorta şirketlerine ilişkin referans kümelerine yer verilmiştir.

Tablo 6. 2016 Yılı Etkin Olmayan Sigorta Şirketlerine İlişkin Referans Kümeleri

2016 Yılı Etkin Olmayan Sigorta Şirketi	Referans Kümeleri
Aegon E/H	Allianz H/E, Cigna Finans H/E, Ziraat H/E
Allianz Y/E	Vakıf Emeklilik, Ziraat H/E, Cigna Finans E/H
Anadolu H/E	Avivasa E/H, Vakıf Emeklilik, Ziraat H/E
Bnp Paribas Cardif Emeklilik	Cigna Finans E/H, Axa H/E, Asya E/H
Fiba E/H	Cigna Finans E/H, Katılım E/H, Axa H/E, Allianz H/E
Garanti E/H	Cigna Finans E/H, Avivasa E/H, Vakıf Emeklilik
Groupama Emeklilik	Ziraat H/E, Cigna Finans E/H, Axa H/E
Halk H/E	Katılım E/H, Ziraat H/E, Cigna Finans H/E
Metlife E/H	Vakıf Emeklilik, Ziraat H/E, Cigna Finans E/H, Allianz H/E
Nn H/E	Axa H/E, Cigna Finans E/H, Asya E/H

2016 yılında etkin olmayan 10 sigorta şirketinin 9'unda Cigna Finans Emeklilik ve Hayat A.Ş., referans şirket olarak yer almaktadır. Cigna Finans Emeklilik ve Hayat A.Ş.'nin ardından en çok referans olan sigorta şirketleri sırasıyla Ziraat Hayat ve Emeklilik (6), Vakıf Emeklilik (4), Allianz

Hayat ve Emeklilik (3), Asya Emeklilik ve Hayat (2), Katılım Emeklilik ve Hayat (1) ve AvivaSA Emeklilik ve Hayat (1)'dir.

Tablo 7'de 2023'te etkin olmayan sigorta şirketlerine ilişkin referans kümelerine yer verilmiştir.

Tablo 7. 2023 Yılı Etkin Olmayan Sigorta Şirketlerine İlişkin Referans Kümeleri

2023 Yılı Etkin Olmayan Sigorta Şirketi	Referans Kümeleri
Viennialife E/H	Alianz H/E, QNB Sağlık H/E, Agesa E/H
Allianz Y/E	QNB Sağlık H/E, Agesa E/H, Allianz H/E
BNP Paribas Cardif Emeklilik	Axa H/E, QNB Sağlık H/E, Bereket E/H
Fiba E/H	QNB Sağlık H/E, Allianz H/E, Metlife E/H, Axa H/E
Garanti E/H	Anadolu H/E, Agesa E/H
NN H/E	Allianz H/E, QNB Sağlık H/E, Axa H/E
Katılım E/H	Allianz H/E, Axa H/E
Türkiye H/E	Agesa E/H, Anadolu H/E, Allianz H/E

2023 yılında etkin olmayan 8 sigorta şirketinin 6'sında Allianz Hayat ve Emeklilik referans şirket olarak yer almaktadır. Allianz Hayat ve Emeklilik'in ardından en çok referans olan sigorta şirketleri sırasıyla QNB Sağlık Hayat ve Emeklilik (5), Agesa Emeklilik ve Hayat (4), Axa Hayat ve Emeklilik (4), Anadolu Hayat ve Emeklilik (2), Bereket Emeklilik ve Hayat (1) ve Metlife Emeklilik ve Hayat (1)'tir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de BES'in etkin yönetimi, sadece hayat şirketlerin çalışanları ve paydaşları için değil aynı zamanda ekonominin genel paydaşları açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu sistem, bir araya getirdiği kaynaklarla hem tasarrufların önemli bir bileşeni hem de yatırımların önemli bir finansman kaynağıdır. Dolayısıyla, sistemin içindeki şirketlerin etkinliğinin ölçülmesi ve bu etkinliği artırmak için alınacak önlemler, ülkenin ekonomik kalkınması için vazgeçilmezdir. OKS, BES'in daha etkin yönetimi için atılmış bir adımdır. Çalışmada OKS uygulamasının, hayat sigorta şirketlerinin etkinliğine olan etkisini araştırmak için VZA yapılmıştır.

Analize konu edilen hayat şirketlerinin homojen özelliklere sahip olması analizin doğruluk ve geçerliliği açısından önemlidir. Bu durum, genellikle daha önceki çalışmalarda gözetilerek daha homojen grup olduğu varsayılan hayat dışı sigorta şirketleri üzerine analizler yapılmıştır. İlgili çalışmaların sınıflandırılmasına literatür bölümünde yer verilmiştir. Ancak gerek analiz yılının eski olması gerekse de sigortacılık sektöründe yaşanan büyüme sonucunda hayat şirketleri de geçen yıllar sonucunda analiz edilebilir durumdadır. Veri setindeki değişkenler arasındaki

ilişkinin değerlendirilmesi amacıyla Bartlett'in küresellik testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre VZA'nın uygulanmasına engel bir durumla karşılaşılmamıştır.

Analizde kullanılan girdi ve çıktılarının seçiminde literatürde kullanılan değişkenlerin incelenmesinin yanı sıra uzman görüşü de alınmıştır. Girdi değişkenleri olarak; personel sayısı, tazminat ve poliçe sayısı alınırken çıktı değişkenleri olarak; toplam cari varlıklar, toplam cari olmayan varlıklar ve direkt prim belirlenmiştir.

Literatürde sigorta şirketi performansının ölçümünde sıklıkla kullanılan ve ÖGSG varsayımına da sahip olan CCR VZA analiz yöntemi olarak belirlenmiş ve uygulama yapılmıştır. Girdi veya çıktı odaklı modelleri bulunan CCR VZA'da çıktı odaklı model uygulaması yapılmıştır. Bu model, girdi miktarını sabit tutarak çıktı miktarını artırmaya yönelik sonuçlar vermektedir.

2016 yılı VZA sonuçlarına göre, 18 firmanın 8'i etkindir. Tüm firmaların etkinlik ortalaması 0,736, etkinlik yüzdesi %44,4'tür.

2023 yılı VZA sonuçlarına göre, 15 firmanın 7'si etkindir. Tüm firmaların etkinlik ortalaması 0,823, etkinlik yüzdesi %46,7'dir.

2016 yılı 2023 yılı karşılaştırıldığında hayat sigortası şirketlerinin ortalama etkinlikleri ve etkinlik yüzdelerinin az da olsa arttığı gözlemlenmektedir. Bu durumda OKS'nin hayat sigortacılık sistemine olumlu bir katkısının olduğunu göstermektedir. Ancak artış oranı incelendiğinde bu katkının sınırlı bir katkı olduğu da açıktır.

Her iki yılda da etkin olarak bulunan sigorta şirketleri Allianz Hayat ve Emeklilik, Bereket Emeklilik ve Hayat, AgeSA Hayat ve Emeklilik, Axa Hayat ve Emeklilik ve QNB Sağlık Hayat ve Emeklilik'tir. OKS öncesi etkin olmayıp sonrası etkinlik durumu değişen sigorta şirketleri, Anadolu Hayat ve Emeklilik ve Metlife Emeklilik ve Hayat sigorta şirketleridir. OKS öncesi etkin olup sonrasında etkinliğini kaybeden sigorta şirketi, Katılım Emeklilik ve Hayat'tır. Halk Hayat ve Emeklilik, Vakıf Emeklilik ve Ziraat Hayat ve Emeklilik şirketleri 2020 yılında birleşerek Türkiye Hayat ve Emeklilik şirketi adını almıştır. 2016 yılında etkin bu şirketlerden ikisi etkinken, 2023 yılına bakıldığında Türkiye Hayat ve Emeklilik sigorta şirketinin etkin olmayışı dikkat çekici bir sonuçtur.

2016 yılında etkin olmayan sigorta şirketlerine referans kümelerinde en çok referans olan birim Cigna Finans Hayat ve Emeklilik, 2023 yılında etkin olmayan sigorta şirketlerine referans kümelerinde en çok referans olan birim Allianz Hayat ve Emeklilik'tir.

Etkinlik açısından literatürde sigorta şirketleri üzerine yapılmış çalışmalarla birebir bir kıyaslama yapılamamaktadır. Bunun nedeni, analiz yıllarındaki farklılaşmanın yanı sıra girdi ve çıktı değişkenlerinin farklı oluşudur. VZA'nın yapısı gereği farklı veri setlerine farklı etkinlik skorları çıkmaktadır. Bu durum literatürde bulunan sonuçlarla çalışma sonucunun birebir karşılaştırılamamasına neden olmaktadır. Ancak literatürde hayat sigorta şirketleri üzerine yapılan çalışmalarla benzerlik ve farklılıklar incelenecek olursa; analiz periyodu olarak aynı 2016 yılı için analiz yapan Kılınç ve Mumcu Küçükçaylı(2019) çalışması bulunmaktadır. Çalışma ile ortak girdi değişkeni özsermaye bulunurken, ortak çıktı değişkeni olarak prim üretimi vardır.

Diğer değişkenler farklılaşmaktadır. Çalışmada elde edilen 0,840 etkinlik ortalaması, bu çalışma ile yakın bir sonuca sahiptir. İlgili çalışma 10 şirketin etkinlik analizine dahil ederken bu çalışmada tüm hayat sigorta şirketleri analize dahil edilmiştir.

Rüzgar ve Akkaya (2009) çalışmalarında 2004-2008 yılı için hayat sigorta şirketlerinin etkinlik analizi sonuçlarında, etkinlik skorunu 0,78-0,90 aralığında hesaplamışlardır. Bu durum da analiz yılları için incelendiğinde ilgili yıl aralığında sigorta şirketlerinin etkinliğinin çalışmada hesaplanan 2016 ve 2023 yılları etkinliklerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bakırtaş vd. (2010) ile yapılan çalışma ile karşılaştırıldığında, özsermaye girdi değişkeni çalışmada olan tek ortak girdi değişkenidir. Bu çalışmada sektör etkin olarak tespit edilmemiştir. Bunun sebebi olarak da 2008 global ekonomik krizi gösterilmiştir. Kısakesen (2010) çalışması ile karşılaştırıldığında analiz dönemleri çalışma ile farklılık göstermektedir. Ancak etkinlik ortalaması karşılaştırıldığında sektörün etkinlik ortalaması bu çalışmadaki yıllara nazaran oldukça yüksektir.

Karakaya vd. (2014) çalışması ile karşılaştırıldığında özsermaye girdi değişkeni analizde kullanılan tek ortak değişkendir. Bu çalışma ile analiz yılı farklı olsa da ortalama etkinlik skorları benzerlik göstermektedir. Çalışmada tüm yöntemlerde etkin olarak bulunan QNB Sağlık Hayat Sigorta ve Emeklilik ve Ziraat Hayat ve Emeklilik her iki çalışmada ortak etkin olarak bulunan sigorta şirketleridir. Göktolga ve Karakış (2018) yılında yaptıkları çalışmada hayat sigorta şirketlerinin performanslarını Bulanık AHP-VIKOR yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Bu çalışma ile ilgili çalışma arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. İlgili çalışmada, Garanti Emeklilik ve Hayat, Cigna Finans Emeklilik ve Hayat, Halk Hayat ve Emeklilik, Fiba Emeklilik ve Hayat, Ziraat Hayat ve Emeklilik öne çıkan sigorta şirketleri olarak belirtilirken, bu firmalardan Garanti Emeklilik ve Hayat, Halk Hayat ve Emeklilik, Fiba Emeklilik ve Hayat bu çalışmada analize tabi tutulan her iki yıl için de etkin değildir. Ancak QNB Sağlık Hayat Sigorta ve Emeklilik ve Ziraat Hayat ve Emeklilik her iki yıl için de etkin çıkan sigorta şirketleridir.

Karar vericilerin, şirketlerin optimal düzeyde faaliyet göstermeleri ve üretim faktörlerini etkin bir şekilde kullanmaları için gerekli tedbirleri almaları gerekmektedir. Bu, hem şirket içi yönetim süreçlerinin iyileştirilmesi hem de dışsal düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanması anlamında önem arz etmektedir. Özellikle OKS öncesinde ve sonrasında şirketlerin etkinliğini değerlendirmek için yapılan bu çalışma, sistemin ekonomiye olumlu ancak sınırlı bir katkı sağladığını göstermektedir.

İşletmelerin OKS'ye katılımını teşvik etmek için kurumlar düzeyinde daha fazla teşvik edici önlemin alınması gerekebilir. Tasarrufların artırılması için alınacak teşviklerin yanı sıra, birikimlerin etkin bir şekilde değerlendirilmesi için uygun yatırım ortamının ve alternatiflerinin oluşturulması da hayati önem taşımaktadır. Bu, hem katılımcıların emeklilik döneminde daha güçlü bir finansal güvenceye sahip olmalarını sağlayacak hem de ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, OKS'nin etkin yönetimi ve şirketlerin bu sisteme entegrasyonu, Türkiye'nin sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, OKS'ye katılımı teşvik edici kampanyalar ve bilgilendirmeler yapılabileceği gibi bunun

yanı sıra OKS'nin işverenler için kolaylaştırması da vergi avantajı gibi ekonomik teşviklerle sağlanabilir. Bu durum işverenlerin sistemde çalışanlarını otomatik olarak kaydetmelerini ve katkı yapmalarını teşvik edebilir. Ayrıca, OKS'yi daha cazip hale getirmek için yatırım seçenekleri, risk profillerine ve emeklilik planlarına göre çeşitlendirebilir.

Gelecek çalışmalarda daha farklı zaman periyotları, daha farklı girdi-çıkıtı değişkenleri ve hayat dışı sigorta şirketleri de katılarak tüm sigorta sektörüne ilişkin etkinlik analizi yapılarak çalışma güncellenebilir konumdadır.

EXTENDED ABSTRACT

The insurance sector, whose main goal is to provide security and savings in society, has an important place in the country's economy.

The purpose of this research is to assess the effects of Auto Enrollment System (AES) on business performance by analyzing the past and present performance of insurance companies involved in the life and pension insurance sectors.

In this study, data envelopment analysis (DEA) was applied. DEA is a technique developed based on linear programming principles and is used for comparison purposes as well as measuring efficiency. The efficiency values of insurance companies and their respective performances in 2016 and 2023 are compared since the AES came into force in 2017. Based on the analysis results, an assessment was made and included in the study's results and evaluation section.

Studies on Türkiye regarding effectiveness in the insurance sector are in Table 1. The study was motivated by the observation that there were few studies on life insurance companies when the effectiveness of Turkey's insurance sector was studied. Additionally, by using the current data set as the data period, another contribution to the literature was made. The selection of input and output variables was done with expert opinion and in accordance with the literature. Total current assets, total non-current assets, and direct premium variables were used as output variables, and the number of employees, equity capital, and compensation were used as input variables.

The analysis made use of the most recent data set, which is from 2023. 2016 data was utilized in the analysis as comparison data because the AES system was launched in the next year. In 2016 and 2023, 18 and 15 insurance companies, respectively, were examined by the decision-making unit (DMU). Pension insurance companies that were in operation during the relevant years are known as DMUs.

Bartlett's sphericity test was applied to the data sets. As a result of Bartlett's sphericity test, it is concluded that the relationship matrix is different from the identity matrix. In other words, it is concluded that there are interrelated variables that have a high power to explain each other (Çokluk et al., 2010). In both data sets, significant results from Bartlett's sphericity test were obtained. The outcome demonstrates the significance of the relationships between the variables. This suggests that the data set we have is homogeneous. Both data sets are found to be appropriate for DEA when the pertinent test results are examined.

The operations of 18 insurance companies operating in 2016 and 15 insurance companies operating in 2023—were analyzed using the output-oriented CCR DEA model. Table 6 presents the findings. DEAP 2.1 was used to obtain the analysis results.

The results from the 2016 DEA demonstrate that 8 out of 18 companies are efficient. All companies have an efficiency percentage of 44.4% and an average efficiency of 0.736.

The results from the 2023 DEA demonstrate that 7 out of 18 companies are efficient. All companies have an efficiency percentage of 46.7%, and an average efficiency of 0.823.

The average of efficiency of pension insurance companies has been found to have increased from 2016 to 2023. In this case, it can be argued that AES benefits the insurance industry.

Allianz Hayat ve Emeklilik, Bereket Emeklilik ve Hayat, AgeSA Hayat ve Emeklilik, Axa Hayat ve Emeklilik ve QNB Sağlık Hayat ve Emeklilik are the insurance companies that demonstrated efficiency in both years.

The insurance companies Anadolu Hayat ve Emeklilik ve Metlife Emeklilik ve Hayat are those whose efficiency status changed after AES and were previously inefficient. Within the reference sets pertaining to inefficient insurance companies Cigna Finans Hayat ve Emeklilik has the highest number of references in 2016, while Allianz Hayat ve Emeklilik has the highest number of references in 2023.

It is impossible to make a direct comparison between the literature's studies on insurance firms and their efficacy. This is caused by the different input and output variables in addition to the different analysis years. Different efficiency scores arise for different data sets as a result of the DEA's structure. Because of this circumstance, the study's findings cannot be directly compared to those reported in the literature. In addition, similarities and differences with research on life insurance companies have been examined in the literature. Relevant comparisons are included in the results section.

It is vital for decision makers to implement appropriate steps to guarantee optimal company operations and efficient utilization of production elements. This is crucial for both simplifying internal management procedures and successfully enforcing exterior laws. The results of this study, which was done to assess how effective businesses were both before and after AES, indicate that the system has a small but beneficial impact on the economy.

It could be necessary to implement additional incentive programs at the institutional level to motivate companies to take part in AES. Apart from providing incentives to enhance savings, it is imperative to establish an appropriate investment environment and strategies to optimize the savings. In addition to ensuring that participants have greater financial stability in retirement, this will boost the economy.

Thus, attaining Türkiye's objectives for sustainable economic growth depends heavily on the efficient administration of AES and the incorporation of businesses into this system. In this situation, advertisements and informational materials might be created to promote AES participation and to assist companies in adopting AES by offering financial incentives like tax

breaks. This could incentivize firms to contribute to the system and automatically enroll their staff members. Investment alternatives can also be diversified in accordance with risk profiles and retirement plans to increase the attractiveness of AES.

Future research can be updated by conducting an efficiency analysis of the insurance industry as a whole, utilizing various time periods, input-output variables and non-life insurance companies.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

Akazili, J., Adjuik, M., Jehu-Appiah, C., ve Zere, E. (2008). Using data envelopment analysis to measure the extent of technical efficiency of public health centres in Ghana, *BMC International Health and Human Rights*, 8(11), 1-12.

Altan, S. M. (2010). Türk sigortacılık sektöründe etkinlik: veri zarflama analizi yöntemi ile bir uygulama, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 185-204.

Ayhan, C., ve Özcan, A. (2018). Türkiye'de sigortacılık sektöründe etkinlik analizi (2010-2016), *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(16), 78-93.

Bakırcı, F. (2006). *Üretimde etkinlik ölçümü veri zarflama analizi: teori ve uygulama*(1. baskı). Atlas Yayınları.

Bakırtaş, İ., Keçek, G., ve Öztürk, D. (2010). Efficiency Evaluation of Turkish Individual Pension System by Data Envelopment Analysis. *Journal of Money, Investment and Banking*, 18, 29-39.

Başkaya Z., ve Akar C. (2005). Sigorta Şirketlerinin Performanslarının Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 37-51.

Bülbül, S., ve Akhisar, U. (2005). Türk sigorta şirketlerinin etkinliğinin veri zarflama analizi ile araştırılması, *VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, 26 - 27.

Charnes, A., Cooper, W. W., ve Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units, *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444.

Cihangir, M. (2004). *Türkiye’de banka birleşmeleri ve birleşen bankaların verimlilik ve etkinliğinin ölçülmesi üzerine karşılaştırmalı-uygulamalı bir inceleme* [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Çakmak D., ve Baştürk H. F. (2019). Hayat-dışı sigorta şirketlerinin 16 yıl arayla yapılan etkinlik analizleri ve sonuçlarının karşılaştırılması, *Bilecik Şeyh Edibali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 725-745.

Çekici, M.E., ve İnel, M.N. (2013). Türk sigorta sektörünün direkt prim üretimlerinin tahmin teknikleri ile incelenmesi, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 34(1), 135-152.

Çetintaş, H., ve Biçen, Ö. F. (2012). Türkiye’de sigortacılık sektörünün etkinlik analizi, *TISK Akademi*, 7(14), 124-154.

Çiftçi, H. (2004). Türk sigorta sektörünün sorunları; DEA analizi ile türk sigorta şirketlerinin etkinlik düzeylerinin belirlenmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 121-149.

Çokluk Ö, Şekercioğlu G, ve Büyüköztürk Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve Lisrel uygulamaları*. Pegem Akademi.

Dalkılıç, N. (2012). Türkiye’de hayat dışı sigortacılık sektöründe etkinlik analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 55, 71-90.

Diboky, F., ve Ubl, E. (2007). *Ownership and efficiency in the German life insurance market: A DEA bootstrap approach*. In 34th Seminar of the European Group of Risk and Insurance Economists (EGRIE).

Dinler, S. (2021). Türkiye’de faaliyet gösteren hayat dışı sigorta şirketlerinin gri ilişkisel analizi ile performansının değerlendirilmesi, *Oltu Beşerî ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 200-212.

Duramaz, S. (2021). Türkiye’de sigortacılığın son yıllardaki gelişim eğiliminin değerlendirilmesi: 2016-2019 yılları arası dönem için sigortacılık sektörüne yönelik bir etkinlik analizi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 275-292.

Girginer, N., Yalam, A., ve Kaygısız, Z. (2007). Veri zarflama analizi ile Türkiye sigortacılık sektöründeki firmaların performanslarının karşılaştırılması, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 22(261), 100-113.

Göktolga, Z. G., ve Karakış, E. (2018). Bireysel emeklilik şirketlerinin finansal performanslarının bulanık AHP ve VIKOR yöntemi ile analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 92-108.

Ishizaka, A., ve Nemer, P. (2013). *Multi-criteria decision analysis: methods and software*. J. Wiley ve Sons.

Karakaya, A., Kurtaran, A., & Dağlı, H. (2014). Bireysel emeklilik şirketlerinin veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü: Türkiye örneği. *Journal of Management and Economics Research*, 12(22), 1-23.

Kayalı, C.A. (2007). 2000-2006 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin etkinlik değerlemesi, *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 103-115.

Kılıçkaplan, S. ve Karpat, G. (2004). Türkiye hayat sigortası sektöründe etkinliğin incelenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(1), 1-14.

Kılınç, Z., ve Mumcu Küçükyalı, F. (2019). Efficiency analysis of private pension companies (2011-2016), *International Journal of Business Economics and Management Perspectives*, 3(2): 102-113.

Kısakesen, V. (2010). *The efficiency analysis of the private pension firms in Turkey* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köse, A. (2010). Türk sigorta sektörü hayat ve emeklilik şirketlerinin etkinlik analizi, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 44, 85-100.

Özcan, A.İ. (2011). Türkiye’de hayat dışı sigorta sektörünün 2002-2009 dönemi itibariyle etkinlik analizi, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 61-78.

Rüzgar, B. ve Akkaya, A. (2009). Examining efficiencies of private pension companies in Turkey with data envelopment analysis. *The IVth International Workshop On Applications of Wavelets To Real World Problems*, Kocaeli, Turkey, (377-387).

SEDDK. (2023). *Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyet Raporları*. <https://www.seddk.gov.tr/tr/raporlar/sigortacilik-ve-bes-faaliyetleri>. (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2023).

Sezen, B., İnce, H., ve Aren, S. (2005). Türkiye’deki hayat dışı sigorta şirketlerinin veri zarflama analizi tekniği ile göreceli etkinlik değerlemesi, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 20(236), 87-95.

Tezergil, S. A. (2018). Veri zarflama analizi ile Türk sigorta sektörünün elementer branşlarda değerlendirilmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 342-357.

Turgutlu, E., Kök, R., ve Kasman, A. (2007). Türk sigortacılık şirketlerinde etkinlik: deterministik ve şans kısıtlı veri zarflama analizi, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 22(252), 85-102.

Yıldız, U. (2012). *Özel sağlık sigortacılığı sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin veri zarflama analizi ile etkinliğinin ölçülmesi* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Zurnacı, A. (2007). *Hayat dışı sigorta şirketlerinin fon oluşturma imkanları ve yönetimi analizi* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.

UNVEILING WOMEN'S STRUGGLES IN NAWAL EL SAADAWI'S

WOMAN AT POINT ZERO FROM A POSTCOLONIAL PERSPECTIVE

Şeyma KÖK

Araştırma Görevlisi, Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,

seymakok@ohu.edu.tr

0009-0008-4081-1621

Şennur BAKIRTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Mütercim Ve Tercümanlık Bölümü,

sbakirtas@atauni.edu.tr

0000-0002-2359-0790

Atıf / Citation: Kök, Ş. & Bakırtaş, Ş. (2024). Unveiling women's struggles in Nawal El Saadawi's woman at zero point from a postcolonial perspective. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 591-608.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1448678>

Abstract

Nawal El Saadawi (1931-2021) was an Egyptian author, public health physician, psychiatrist, and prominent feminist activist. In several of her works, including *Woman at Point Zero* (1975), she endeavoured to uncover the hidden side of the truth concerning 'double-colonized' women in third-world countries. In the novel that is the subject matter of this article, Saadawi remarks on the patriarchy of religious fundamentalism and its adverse impacts on Arab Muslim women contextualised within Egypt's socio-political environment. The work proves to be the voice of oppressed women who were compelled to live under the circumstances inherent in problematic and traumatic social traditions that deny women's autonomy, such as circumcision through the paradigm of knowledge/power marginalising discourses on political, economic, cultural, and religious matters as the legacy of the post-colonial era. It was through Firdaus, the rebellious heroine of the novel, who stood against her predestined life story fraught with violence that is shaped and imposed by the state administration as an extension of social and traditional practices circumscribed her willingness to effectuate the knowledge of herself, her essence, and her emancipation at the cost of her life. Saadawi illuminated her heroine as a unique and courageous figure in an Arab country. In this article, Firdaus' struggle for women's prescribed roles in politics, economics, culture, society, and nationalism in a post-colonial country within the scope of religious fundamentalism will be analysed using Orientalism as the matrix of these problematic norms for the alienation of women.

Keywords: Nawal El Saadawi, Firdaus, post-colonialism, religious fundamentalism, women's socio-political position

Postkolonyal Perspektiften Nevâl es-Sa'dâvî'nin *Woman at Point Zero* (Sıfır Noktasındaki Kadın) Adlı Romanında Kadın Mücadelesinin Ortaya Çıkarılması

Öz

Nevâl es-Sa'dâvî (1931-2021) Mısırlı bir yazar, halk sağlığı doktoru, psikiyatrist, önde gelen feminist aktivisttir. *Sıfır Noktasındaki Kadın* (1975) da dâhil olmak üzere birçok eserinde, ikinci dünya ülkelerindeki 'çifte sömürgeleştirilmiş' kadınlarla ilgili gerçeğin diğer gizli yüzünü ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu makalenin de inceleme konusu olan romanında Sa'dâvî, Mısır'daki sosyo-politik ortam ışığında köktendinciliğin ataerkilliğine ve bunun Arap Müslüman kadınları üzerindeki yıkıcı etkilerine değinmektedir. Eser, kendi toplumları içinde siyasi, ekonomik, kültürel ve dini alanlarda ve post-kolonyal dönemin mirası olarak ötekileştirici ve indirgemeci söylemlere dayanan bilgi ve güç paradigmasının bir örnek pratiği olan kadın sünneti gibi kadınların özerkliğini reddeden problematik ve travmatik toplumsal geleneklere içkin koşullar altında yaşamak zorunda bırakılan kadınların sesi olduğunu göstermektedir. Kitabın asi kahramanı Firdevs, kendini, kendi hakikatini ve hürriyetini hayatı pahasına gerçekleştirme arzusunu sınırlayan, toplum ve geleneksel pratiklerin bir uzantısı olarak devlet yönetimi tarafından da desteklenmiş olan biçimlendirilmiş ve dayatılmış şiddet dolu kaderine karşı durmaktadır. Sa'dâvî, başkarakterini ise bir Arap ülkesinde eşsiz ve cesur bir vaka olarak değerlendirmektedir. Bu makalede, Firdevs'in sömürge sonrası dönemde, kendi ülkesindeki sömürgeci tahakküm sonrası baş gösteren şovenist bir yönetim biçimi olarak köktendincilik bağlamında kadınların politika, ekonomi, kültür, toplum ve milliyetçilik kavramları altında kendilerine biçilen rollere karşı verdiği mücadele, bu sorunsallaştırılmış normların yabancılaştırma matrisi olan Şarkiyatçılık çerçevesinde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nevâl es-Sa'dâvî, Firdevs, sömürgecilik sonrası, köktendincilik, kadınların sosyo-politik durumu

INTRODUCTION

A distinguished advocate for women's rights and prominent writer, Nawal El Saadawi was educated at Cairo University (1955) as a medical doctor. She, then attended Columbia University in New York (1966) and received a master's degree in public health. Lastly, she pursued her studies at Ayn Shams University in Cairo and she conducted psychiatric research on neurotic women in 1972 and 1974, working with prisoners at Qanatir women's jail. She also worked as a physician at Cairo University and in the Egyptian Ministry of Health from 1955 to 1965. In 1966, she was appointed director-general of the department responsible for health education. Besides, her publication *Health Magazine* was founded in 1968 but subsequently closed by Egyptian authorities several years later. Later on, in 1972, she was expelled from her professional position in the Ministry of Health due to the publication of her controversial book *Women and Sex* (1969) which was condemned by religious establishments and political leaders in Egypt.

According to some critics, El Saadawi was considered as Simone de Beauvoir of the Arab world and Egypt's most radical woman an exponent of human rights and a prominent voice in the struggle for gender equality and women's liberation. Jane Hiddleston, a professor of literature in French at the University of Oxford, comments on her position on Arab feminism as follows; 'El Saadawi calls for a necessary movement from the local to the global and though she alludes to the importance of maintaining a sense of feminine diversity, she stresses the need for a unity created over and above particular differences' (Hiddleston, 2010, p. 185). Accordingly, it is evident from her

writings and professional career that she has devoted a great deal of time and energy to promoting women's social, political, and sexual rights, highlighting gender discrimination and the oppressions/restrictions of women in every position within their societies and state formations, often in conjunction with religious convictions throughout history. This commitment to women's empowerment has made her an essential figure in the development of contemporary feminism, from Egypt to the world.

In this article, Saadawi's related work will be analysed through the lenses of postcolonial and Orientalist theory, particularly in relation to how her writing challenges the power dynamics between East and West. In this context and within the orientalist and postcolonial frameworks, this article attempts to investigate how Saadawi's work contests the power dynamics between East and West, what alternative perspectives it offers on the representation of Arab women and new insights it provides regarding Arab women in literature. Saadawi's feminist logic does not only seek to reveal the male dominance in her culture but also defies the Western images of Middle Eastern women, presenting their issues, challenges and power in a different light.

1. AN INTRODUCTION TO EL SAADAWI'S POSTCOLONIAL PERCEPTIONS

Most of her works embody her psychiatric and feminist identities, and they are largely concerned with the psychosis of women, prostitution, and, more specifically, female genital mutilation, also known as clitoridectomy. A major objective of her works is to raise awareness regarding the effects of circumcision, the violation of women's rights, freedom of choice, and the overall impact of patriarchy on women's agency and well-being. El Saadawi evaluates the religious fundamentalism founded in the name of God as a strong reaction to protect religious, cultural, and identity oneness and purity against Western colonialism in the same category as neocolonialism that invades the women's body and position within the power relations. The religious fundamentalist agenda that is seen in most of the third world/Muslim countries executes the identical colonial/neocolonial profits as exploitations of capitalist, ecclesiastic, and patriotic systems as well as 'trading in women's bodies for patriarchal sexual gratification' (Newson-Horst (Ed.), 2010, p. 120-121). The women's bodies perform as a naked, vulnerable, and acquirable field to hold down through the absolute masculine power as an imitation of colonial and imperial control. The oppressed women within the nationalist struggle for liberation against Western domination/colonialisation appeared as invisible subalterns who must be kept under perpetual surveillance due to their uncontrolled threat of procreation for the religious nation's integrity and dignity.

El Saadawi stresses the truth that women have been subjected to heavy sanctions in the political Islamic system, where they are seen solely as sexual objects and their sexuality is considered sinful and impure. Accordingly, she dwells on one of the most detrimental practices, female genital mutilation (FGM). In particular, she stresses its psychological consequences such as anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder. As a traditional ritual for women in her country, she wrote extensively on the topic in her book, *The Hidden Face of Eve* (1977) documenting her personal experience of mutilation as she was forced to undergo this agonising procedure at the age of six. El

Saadawi's work was met with both approval and criticism, but it had a lasting impact on the feminist movement in Arab nations.

Furthermore, more extensively, through her subject matter choices in her novels, non-fiction, and short stories that commonly concentrate on women's positions and conditions in Arab countries, she faced punitive criticism and treatment as her writings challenged the exposed circumstances in the existing system, in general, the traditional moral and social roles of women and power dynamics between men and women in Islamic societies. Her works defied the administration created by patriarchal structures promoting critical thinking and questioning, threatening those who held power and authority. This ultimately led to her imprisonment in 1981 on account of her outstanding opinions and arguments.

It was the same jail where she was imprisoned and met Firdaus in 1974, the main character of one of her most prominent works and the focus of this analysis, *Woman at Point Zero* (written in 1975 and published in 1977), which was another of her works banned in Egypt by political and religious leaders. Conjoining her public health degree and psychiatric research, interested in sentenced women's neurosis, she gains access to Qanatir Prison and learns about Firdaus' case, murdering Marzouk, a pimp, with the assistance of the prison doctor, who believed that someone as gentle as Firdaus could not be a murderer but rather an innocent victim. Firdaus refuses to see a doctor but eventually agrees to meet with Nawal, unable to resist her persistence. Firdaus shares her life story on the day before her execution in 1974. In the book's preface, Nawal remarked that Firdaus' life was a 'terrible yet wonderful story' and that she was a 'unique' individual among the women who refused to accept the life assigned to them. She expresses no fear of death within a complete indifference to her plight and surrounding complexion at the end of her lifetime (El Saadawi, 1983).

2. FIRDAUS AS A MUSLIM FEMINIST ¹ FEMALE IDENTITY

The narration starts with the introduction of Firdaus' world with emphasis on the fact that *Woman at Point Zero* provides a realistic portrayal of a real woman right from the beginning of the book. She is depicted as a woman struggling to survive in a male-dominated society, where she has zero freedom to act, decide, and express her feelings and desires. It is the story of her struggle and suffering, as she faces the daily oppressions and confinements that result from her gender and lower social class within her socio-cultural environment. Firdaus' emblematic experience can be regarded as the intersection between patriarchy and colonial legacy since her experience is not only shaped by her gender but also by the power dynamics shaped by the colonial history of Egypt. As noted

¹ The statement 'Muslim feminist' acts as a substitution for Islamic feminist, which they occasionally use reciprocally in literature. Firdaus represents the pursuit of equal opportunities for both men and women in both private and public spheres while individualizing women within the Islamic culture, as Islamic feminism aims to accomplish in Muslim territories in the broadest term.

by postcolonial theorists, the structures of domination marginalise people and doubly oppress the marginalised that is by local patriarchal customs and the lingering effects of colonial rule (Said, 1977).

Through Firdaus's difficult confrontations with mistreatment and humiliation in Egyptian civilization, readers gain a vivid and intimate perspective on the life of a woman living in a patriarchal society that bears the remnants of past colonial subjugation. Firdaus' story provides a distinctive perspective on the challenge women face in traditional roles based on the dominant religious faith. As the overwhelming majority of women in the male-dominated society of Egypt, she suffers from deprivation of women's rights. This includes being subjected to physical, psychological, sexual, and domestic violence in all its forms, genital mutilation, forced marriage, lack of educational opportunity, and economic marginalization within the patriarchal hierarchy in the realm of politics, shaped by Islamic law and ethnic culture in her community. In this system, women, like Firdaus, are exposed to created gender and social identities from birth- from a very zero point- which fixates their positions in national culture and limits the opportunities for self-growth and advancement. This reinforces the power imbalance between men and women, perpetuating a cycle of discrimination, domination, and eventually persecution.

This inferior position of women in third-world countries like Egypt is closely associated with the detrimental effects of the previous colonial powers in de-colonizing and non-European nations. Gayatri Chakravorty Spivak, the Indian literary feminist critic, explores this issue in her article *Foucault and Najibullah* (1998). Similar to Edward Said's *Orientalism* (1978), the relationship between Occident (us/European) and Orientals (other/non-European) is '[t]he core of [his] argument [that] resides in the link between knowledge and power' in Foucauldian terms. Such concepts are exemplified by 'Prime Minister Arthur Balfour's defence of Britain's occupation of Egypt in 1910' who stated, 'We know the civilization of Egypt better than we know any other country'. This quote is mentioned in the review article *Orientalism* (1999) by Bill Ashcroft and Pal Ahluwalia (cited in Said, 1978, p. 32). It illustrates the interconnection between knowledge (constructed by imperial colonizers for *the other*) and power (held by Europeans) in shaping the perception of the East, in this particular case of Egypt. The possession of such knowledge is a form of domination and authority over the subject, as it defines the Oriental reality by virtue of the West. In other and more theoretical words, it is stated that '[t]o have such knowledge of such a thing [[as Egypt]] is to dominate it, to have authority over it...since we know it and it exists, in a sense, as we know it' (p. 32).

In the asymmetrical power dynamic between the Occident and the Orient, the former assumes a dominant and superior role, while the other is subjected to colonization and dehumanization. They are silenced and portrayed as backward with their knowledge violated in what is perceived as an 'exotic' reality. This hegemonic narrative, rooted in prejudice and racism, persists to this day. Also, the geographical segregation reflects the binary nature of Orientalism, wherein women are 'double colonized' within authoritarian

governmental systems and through the social and religious customs of decolonized third-world countries, as they attempt to emulate Europe's colonial power (Spivak, 1988). Spivak cites Melanie Klein, an Austrian-British author and psychoanalyst, who suggests that 'when a group of men is oppressed by another group, against whom it can do nothing, Envy makes it turn against women, especially the imago of the Mother' (p. 222). Consequently, women become the main targets of frustrations and insecurities of the oppressed groups within the new foundational Islamic state as a reaction to the overwhelming colonial control for themselves as subalterns/Others. Parenthically, Arabian women serve as scapegoats for men's lack of control in the Western colonial power structure, resulting in a 'patriarchal backlash' where men, in their own geography, in attempt to execute belittled, so envious and tyrannize dominance over women as double subalternized group. In this way, the man who was an object of knowledge within Foucauldian terms seeks to shape and control the woman as another object of knowledge by preserving the same power structure inherited from past colonial suppression in the postcolonial/neocolonial period. Here, the legacy of Said is noteworthy to underline with its critical role in the portrayal of Eastern societies as despotic and regressive. In this context, the colonised male adopts the Orientalist framework to reassert control, reinforcing both gender and cultural hierarchies. In further analysis in the context of decolonizing nations, men are seen as the ones in control of the discourse of authority, producing knowledge, while women are expected to conform to it.

The most prominent theme of the power relations between genders in the work is seen through extensive female violence. As the victim of men's destructive dominance and animalistic desires for women, from her early childhood in the 1970s, Firdaus endures sorrowful and traumatic circumstances in the oppressive paternalist system of her society, as the greater part of Egyptian women. In her family house, she witnesses her mother being beaten by her father, and she also takes her share as the next victim of his anger and violence as a daughter rather than her brothers. Later, as a child discovering her own sexuality with curiosity, she is immediately deprived of any sexual pleasure and cut off from her genital organ (FGM) without her consent to control any desirous sexual urges namely to protect or control her chastity against men consistent with Islamic national and cultural norms. So, she loses the sensation of the game 'bride and bridegroom' played with her childhood friend Mohammadain while her uncle abuses her underlining the sensational loss repeatedly in the novel and describing her experience; 'It was as if I could no longer recall the exact spot from which it used to arise, or as though a part of me, of my being, was gone and would never return' (El Saadawi, 2007, p. 13). On account of this tormenting and immense emotional and psychological stressful practice on Firdaus, intercourse becomes purely a single-sided pleasure devoted only to men, and the rise of women, even in sexual relations metaphorically, is considered unacceptable and controlled as a form of oppression within the context of power relations that keeps women in subservient positions while denying their right to have any physical autonomy.

Firdaus, after losing her family, stays at his uncle's house where she faces continues sexual abuse. Once Firdaus receives her secondary school certificate, her uncle's spouse

tries to persuade him to arrange her marriage to Sheikh Mahmoud, a 'virtuous man' who wishes for an obedient wife asserting her reason as; 'It is risky for her to continue without a husband' (p. 37). Thereon, although Firdaus considers escaping from her uncle's house, she is terrified by the abuseful eyes on the streets and so consents to the marriage at an early age. Her uncle sold her to Mahmoud, a stingy old man of sixty with a swelling chin, who stays at home all day watching, refraining, and abusing Firdaus physically, sexually, and emotionally. Her first attempt to flee from her husband's cruelty and nestle into her uncle declines with a retort that all husbands beat their wives and that '[i]t was precisely men well versed in their religion who beat their wives. The precepts of religion permitted such punishment. A virtuous woman was not supposed to complain about her husband. Her duty was perfect obedience' (p. 46-47). As the statement represents, religion is used to control and manipulate women by paternalistic domination using distorted religious teachings to legitimize their actions and justify their oppressive behavior and violence over women. From a postcolonial perspective, Firdaus' experiences highlight how gendered oppression in postcolonial societies is often a continuation of the power structures imposed by colonialism, where control over women's bodies is maintained through both religious and cultural practices. This is a manifestation of what Gayatri Spivak describes as the 'double subalternization' of women, who are oppressed not only by patriarchy but also by the colonial legacy that continues to define gender and social relations in postcolonial nations. Additionally, Firdaus' entrapment within marriage can be analysed through the lens of Orientalism, as the Western colonial view often stereotyped Eastern societies as inherently oppressive towards women, casting them as victims of their own cultural and religious systems. This Orientalist gaze, critiqued by Edward Said, shapes not only Western perceptions of the East but also internalised systems of control that men use to validate their dominance over women.

After a while, Firdaus, disgusted with her husband and his deformed body, cannot stand his violent treatment, and starvation runs out of home wandering through Egypt's streets, with swollen eyes, bloody ears, and bruises on her face. Thereafter resting in a coffee shop and briefly conversing with Bayoumi, the owner, she accepts his invitation to stay with him. However, Firdaus shares with him that over several months, she has wanted to find a job and live independently. As a response, Bayoumi violently punishes her outcrying 'you streetwalker, you low woman!' (p. 66). He incarcerates her during the day and allows his friends to abuse, beat, insult, and rape Firdaus. In the end, with the help of a neighbour woman, Firdaus ultimately escapes from the house and her marriage which symbolizes an impediment and entrapment ahead for her freedom.

The provided examples show that power dynamics are used to subjugate women by reducing their power and manipulating their rights in every sphere of life, thus promoting their invisibility in public and capitulatory in marriage. Firdaus' experiences with men in her environment are depreciating and appalling which further implements the patriarchal society. In this society, women are expected to obey and succumb to male domination in every way based on the Islamic religion, which is inseparable from the culture. Consequently, women are not seen as independent individuals with the right to

choose and speak for themselves. Instead, they are treated as objects to be owned and used for the male carnal desires' satisfaction creating the notion of sameness and replaceability of women to one another as a sexual object. Firdaus' understanding of power is deeply rooted in the oppressive social system she lives in. In this system, men are considered the superior sex, while women are perceived as weak, unwise, and unworthy of rank who have been defamed from honour. This constructed power and knowledge correlation confines women's agency and prevents them from achieving their full potential self-efficiency in a reassured world of double standards.

So, El Saadawi, in the partial disguise of Firdaus in the novel, presents her constructed judgments on the male potency of Egyptian rulers that oppress/molest women and their reflection on society orienting it with suffusive masculinity (Idris et al., 2018, p. 206). Furthermore, she sets an argument based on the patriarchal society's receipt of power from the national culture by exposing the ultimate paradox of colonial mimicry of political and religious powers. Mahmut Mutman (2008) explains this paradox as follows 'neither pure emergence nor pure imitation is possible' and mimicry 'will always have to be thought as the appropriation of a model' in his article *The Nation-Form* (p. 9). He also points out that, as a result of mimicry, there is an emanation of 'growing antagonism between organicist or authoritarian nationalism and liberal globalism' in the decolonizing nations. Hence, nations like Egypt attempt to regain independence and distinguish themselves from their colonial past through 'national liberation ['as an act of culture'] in opposition to imperialist domination, while reproducing the same European system of politics and economy as the subject of mimesis for development and progress (Mutman, 2009, p. 3-4). Even though they aim to establish a distinct identity through the liberation struggle, which is for 'the preservation and survival of the cultural values of the people and for the harmonization [of] these values within a national framework', they still rely on the European model as a blueprint (p. 8).

Amidst the antagonism and the emergence of fundamentalist movements, particularly the wave of religious (Islamic) extremism in 1970s Egypt, a review by Chia-Ling She (2020), from the University of Leicester, highlights Egyptian '[w]omen's position in society has been caught between modernists and traditionalists in the process of creating a new social order for the new [decolonizing] nation' (p. 195). In the novel, we are observing the phenomenon of colonial mimicry of civilized Europe, particularly in its treatment of women as an otherised and silenced gender within Egyptian cultural society. This undermines the promised freedom and progress of modern times illustrating the inherent costs and failures of this system. Consequently, due to the ongoing struggle between nationalism and liberalism, the excessive emulation of former colonial powers, especially in the context of modernizing women through the imitation of Europe, is seen as a violation or erosion of their ethnic identity and culture within their own nation (Mutman, 2008, p. 12).

In the article *Identity and its Discontents: Women and the Nation* (1998), Deniz Kandiyoti explores the cultural norms that underpin the control of women on their social

and political positions in post-colonial societies, considering their national identities. According to her claims, women, in addition to their moulded traditional gender roles, are further constrained by their integration into nationalist state projects which are seen as the institution of reinforcing male gender identity in the masculine domain. In a post-colonial and, through the new nation formation, allegedly modernized civil society 'is constituted through the 'original' separation and opposition between the modern, public-civil world and the modern, private or conjugal familial sphere' (Pateman, 1988 cited in Kandiyoti, 1998, p. 2). This division is indicated as the men in control not only within the 'private' sphere but also in the 'public' realm as the main forms of a paternalistic society by drawing from British sociologist Sylvia Walby's work *Theorizing Patriarchy* (1990). The refusal of women's integration into the public sphere is promoted by the tension between religious and civil laws, with the former often limiting women's rights, while governments in decolonizing nations strive to protect these norms and adjust their politics accordingly. Additionally, by drawing our attention to the fluidity between the private and public patriarchal spheres, Kandiyoti references Nira Yuval-Davis, an Israeli sociologist, from her work *Women, Citizenship and Difference* (1997), which asserts that patriarchal political state apparatuses are subordinated to cultural and familial codes (p. 2-3). In this context, the private hierarchical system describes the exclusion of women from social life, while the public patriarchal system represses and confines the female gender within the sphere of the state, primarily based on their labour.

Kandiyoti continues her arguments by stating that in third-world countries, despite efforts to cultivate and raise awareness about the effects of modernism, there have been ongoing public and private campaigns to control women's bodies (e.g. fertility control) and consciousness (e.g. lack of education). To resist modernity in this regard, women are often subjected to strict customary rules imposed by the regime as part of social legislation rooted in fundamentalism, which is adopted as a national identity. Ironically, contrary to the approval of technological and industrial advancement implemented by imperial/colonial powers, often endorsed by representatives of traditional ideologies, the tension between modernists and organicists is more evident at the nationalist level when it comes to gendered citizenship. This tension, as referred to in Klein's concept of 'envy' mentioned alongside Spivak, is a consequence of power relations stemming from the knowledge of gender inequality inherited from the colonial period. Women were expected to be devoted wives and citizens, conforming to established gender roles and embodying what Iranian historian Afsaneh Najmabadi (1991) referred to as 'modern-yet-modest', in contrast to men who enjoyed self-dependence and liberty (p. 4).

The restrictions or discriminations against women, both private and public spheres, as a part of gendered politics, have led to them being uneducated, disesteemed, and viewed as backward by the ruling class. Additionally, the close association of women with the private domain reinforces the idea of the selfless mother and devoted wife confined to their homes and excluded from public policy. In this way, women often become the symbolic representations of ethnic, and religious differences or serve as symbolic markers of a nation's mainstreams, defined by their dresses (veils) and manners, as they

carry ‘the burden of being ‘mothers of the nation’’, as suggested by Yuval-Davis and Anthias (1989). As an indication of the religious inclination, the tighter grip on women’s roles and position appears as a legitimization for the protection of national/original values against possible colonial intrusion as women are seen as responsible for transmitting culture through their reproduction (p. 1-7). Conservative nationalists like Mustafa Kamil, argue that the liberation of women is viewed as unpatriotic development. ‘Occidentalism’ emerges as a social and cultural resistance mechanism against women’s emancipation, legitimizing the subordination of women’s rights based on nationalism and religious doctrines (p. 8-9).

Despite their central role in the reproduction of the nation, women are often marginalized and excluded from the domain of politics, employment, and education. This appears as a consequence of the way modernity is interpreted and the paradoxical position of colonial mimicry in third-world countries. So, on these grounds she exemplifies and defends, Kandiyoti (1998) proposes in the article that ‘Feminism is not autonomous, but bound to the signifying network of the national context which produces it’ (p. 5). As a result of this paradigm, any movement dedicated to modernizing or liberating women is concerned with alienation, potentially damaging the traditional identities connected to culture and religion. Those who transgress these communal norms and ‘commit sins’ by rebelling against their duty of being devoted wives or mothers become more regulated than ever to preserve traditions against foreign intrusion, metaphoric or not. They are relegated to second-class gender and citizenship status. These individuals are not only seen as outcasts by their community but their contraventions are often perceived as signs of disrespect for the community and its values. Consequently, they are subjected to severe punishment, including humiliation, physical violence, or execution.

It can be argued that one of the prominent examples of gendered politics and women’s social or public detachment and alienation in Egypt is Firdaus’ conflict in the context of economic marginalization. Coming from a poor and lower-class family, her farmer father refuses to give money to Firdaus just as her husband does later in the novel. She always eats her father's leftovers and sometimes goes without supper despite her arduous work in the fields and at home. When she wanted a piastre for candy for the first time from her father, she was hit by and instructed to ‘clean under the animals and load the ass and take [it] to the fields’ if she requested a piastre (El Saadawi, 2007, p. 69). From this occurrence, it is implied that women are expected to be only involved in domestic work as non-workers within gender construction, while men are typically responsible for providing financial power and authority. This stresses the inequitable gender dynamics in the family reinforcing the idea that women deprived of the world of labour are believed to be subservient daughters, wives, or mothers and take on roles of servitude and obedience without receiving the same opportunities and recognition as men in their social system that consists of master and slave dichotomy (Hegel, 1979).

Yet, in the novel, Sharifa Salal el Dine changes the course for Firdaus who feels deeply otherised in the world of men and overall un-belonging to her family, her house, and even to her own body, which is mutilated, raped, and beaten in perpetuity evoking her weak, passive, dishonourable, and worthless status. As a proudhearted prostitute, Sharifa supports Firdaus in recognizing her value or price and strength to regain authority over her body while changing Firdaus into her prostitute and earning money over her body. Upon learning from her customer, Fawzy, that she is being exploited, Firdaus resolves to become an independent prostitute to earn her living. Until she is deeply disturbed and disgraced when one of her clients asserts that she is not respectable, Firdaus expects to have control over her body and so men who desire her at length. Firdaus feels deeply humiliated and disappointed by her illusion that she had become the master of her life and that her earnings were a sign and measure of her independence and self-assurance. The client's words, however, reminded her that society still views her as someone lacking social standing and reputation. As she finds a 'respectable' position in a company, she attempts to conform to society. Despite the great expectation, within a short timeframe, she becomes extremely distressed by the engagement of her colleague, Ibrahim, whom she falls in love with, to an upper-class woman after using Firdaus for sexual intercourse. With such deep sorrow, she is driven into depression, devastation, and despair causing her to feel rejected and unworthy of anyone or any sphere created by men for women, especially those of a lower socio-economic class. In response to feeling dishonoured and villainised, Firdaus decides to quit and returns to prostitution, gaining a strong insight into patriarchal dominance over women.

Accordingly, being a prostitute allows her to take back control and decide over her life, future destiny, and self-worth as her choice of freedom and autonomy over her body, to accept or reject, with her high price money that could buy the honour, dignity, and respect she desires the most. Her refusal to consent to the president as her client, even if it means being sent to jail, demonstrates her commitment to personal emancipation. After enduring great mistreatment throughout her life and humiliation from each man in her life in private and public spheres, she comprehends that women are provided as victims of deception imposed by men, who then condemn and penalize women for being deceived and 'force them down to the lowest level and punish them for falling so low, bind them in marriage and then chastise them with menial service for life, or insults, or blows' (p. 94). Instead, she is a prostitute who is least deluded in escaping from the marriage, a system 'built on the most cruel suffering for women' as an agency asserting male control traditionally (p. 94). Subsequently, she considers herself more liberated and more expensive than other women for being in a better situation having financial freedom, and not being bound to societal expectations of living her life in the way she wants to without hope or desire. Through this mindset, Saadawi (2007) utters the most striking words in the novel;

Men force women to sell their bodies at a price, and ... the lowest-paid body is that of a wife. All women are prostitutes of one kind or another.

Because I was intelligent I preferred to be a free prostitute, rather than an enslaved wife. (p. 99)

From Firdaus' perspective, it appears that women are forced to be in this position due to the unequal power dynamics between men and women. Firdaus concludes that in an Arabic society in Egypt, women are seen as being of low status and weak, treated as sex objects that can be raped, bred, and used solely for incubating the nation. Firdaus internalizes this singular role assigned to women as submissive mothers, who are physically and emotionally abused, and she leverages the approved women's role to her advantage by achieving private and financial independence through prostitution.

In the novel, Firdaus struggles to acquire her self-worth, respect, and social-political rights that were taken away before her existence owing to the traditional norms affixed to her gender. Despite the world of restrictions and predetermined norms that she was born into, she strives to gain sovereignty and self-sufficiency despite all sorts of physical, sexual, political, and social obstacles and oppression within the religious culture of the nation. By choosing to be a prostitute, she tries to gain economic independence, in the public sphere and so in private through their fluidity, as a respectable subject in the only possible position among the traditional gender roles, based on her belief, considering the socio-political conditions as a female coming from a lower-class status. It appears as a way to express her own will and challenge the social, political, and religious norms imposed by her culture, where sex is used to oppress women by exposure to FGM very early to set the sexual drive to zero. Firdaus' preference appears to be a form of self-empowerment through an ironical and paradoxical resistance against the patriarchal system that has dominated her from the very beginning, from the zero point/by birth.

Nevertheless, in the novel, when her self-made/chosen independence falls into danger because of Marzouk, a pimp who claims that '[a] woman on her own cannot be a master' and forcefully tries to take a share of her earning as trade by sexually abusing and beating her, Firdaus stabs him till death in order to gain her complete emancipation, metaphorically destroying the dichotomy between man (master) and woman (slave) and gaining her voice in this extent (p. 104). From a postcolonial perspective, Firdaus' deed represents his symbolic rejection of colonial and patriarchal dominance. Similar to how colonized people struggle against their oppressors, Firdaus' killing of Marzouk symbolises a revolt against those who have attempted to subjugate and take advantage of her. It is possible to interpret her violent declaration of autonomy as a protest against what Spivak refers to as the subaltern perspective, denying the oppressed the right to express themselves or claim agency.

After her murder, against the Arab prince who insists on having intercourse with her and refuses to believe her to be a prostitute but a princess, she rips down his banknotes expressing that she is priceless. Later, she denies being a prostitute, but rather, '[her] father, uncle, [her] husband, all of them, taught [her] to grow up as a prostitute' (p. 108). Then, by slapping the prince in the face, she confirms her power and proves that she killed

a man despite appearing to them as weak, 'gentle', and passive. Subsequently, she is taken to prison accompanied by an officer calling her a savage and untamed insurgent following the pattern of colonialism, its otherization, and positioning as inferior, to the zero point/nothingness. Conversely, Firdaus believes that for the reason of exposing the truth and ugly reality to their frightened faces, and being rather than a murderer but an exposé threatening the traditional gender roles, she is put in Qanatir prison with 'a room where the windows and the doors were always shut' (p. 124). Through the room's symbolic imagery, the representation may well be the embodiment of the closed doors on her of secondary school and Bayoumi's house and the vision of long walls that she sees after being rejected, disappointed, and betrayed by her teacher Iqbal and her colleague Ibrahim.

Moreover, Firdaus' cell can be interpreted with the metaphor of women's position in the male-controlled world. They cannot live freely but rather in prison throughout their lives, facing constant subjugation within the confines of predestination. Based on this argument, it is reasonable to suggest that the title 'point zero' represents the vicious circle of women's lives. Regardless of what they endure or accomplish, they will eventually be brought back to the starting point, trapped in a cycle of entrapment. Accordingly, in representing Arab women, it refers to Firdaus' struggle against poverty, violence, exploitation, and sexual assaults in Egypt. This struggle results in a dark, low point, due to her living conditions and positions. Additionally, 'the zero point' may also indicate that Firdaus has reached the end of her life journey and will be executed for her murder as the ultimate consequence of her acts of rebellion and transgression against the patriarchal law of religious fundamentalism in her county, leading to disillusionment.

In addition, the concept of "zero" can also be interpreted in a relatively positive manner, implying Firdaus attains autonomy and power by killing the pimp, slapping the prince or rejecting the sexual offer of the head of state and leading herself to the zero point, death, thus liberating herself from absolute subjugation through the primitive level of acts as ground zero (Gohar, 2016, p. 182). The interpretation is in keeping with that of the heroine in many Greek myths who kills herself to gain her freedom and independence. It is also akin to the feminist ideal of female empowerment through self-destruction, where a woman chooses to end her life to take control of her destiny. A revolutionary character under the voice of El Saadawi, through the act of murder which appears as a metaphor for empowering herself from her oppressors, Firdaus achieves 'triumph' in both life and death. As she states, 'because I no longer desire to live, nor do I any longer fear to die. I want nothing. I hope for nothing. I fear nothing. Therefore, I am free' (p. 110). She refuses to seek pardon by signing an appeal to the president to commute her execution to a life sentence, rejecting the rule of any man whose metaphors have become her reality. This refusal is, ultimately, directed at the patriarchal prison-like world and its system of discipline, punishment, or fear control in which she is trapped. In lieu of struggling to survive as barely human within the confines of the knowledge created for women in her national culture, she 'chooses' to die for her own truth with self-determination. So, the title, through her brave stance against unequal treatment in order

to break the cycle, can also signify that she is at 'point zero', the beginning of consciousness. In this manner, women's empowerment and enlightenment can be encouraged.

EVALUATION

As Nawal El Saadawi (1983) states, '*Firdaus* is the story of a woman driven by despair to the darkest of ends'. The tragedy of suffering from oppression and repression begins at a very early age with genital mutilation as a cultural practice, which haunts Firdaus throughout her life. She is trapped in a world where moral and social decay, and exploited cultural and religious norms, surround her existence. A similar phenomenon occurs when binary-natured colonial allegations adapted through nationalist and political contexts, which are disingenuous and fictitious in reality, are presented as facts about Arabian women who are double-colonized in the constitution of a new Islamic state. Unavoidably the emanation and mimicry of Oriental discourse in the formation of religious fundamentalism invade radically most of the Muslim women in the postcolonial, or in El Saadawi's term, neocolonial period. This perpetuation of colonizer mentality as a reaction to past colonial superpowers through politics, fundamental propaganda, and polarizing national consciousness results in entrenching false narratives and norms in the public consciousness on social and political roles of genders, leading to the continued legitimization of the misrepresentation and marginalization of women, the target/victim of post-colonial nationalist agenda, within their cultural society.

Firdaus stands out as a model of the universal struggle faced by women, including abasement, qualification, physical/psychological/financial abuse, domestic abuse, and communal violence in most of the state forms embracing national and Islamic esteems in modern times. The mimetic tendency of her decolonizing state that exerts destructive power and control over subalterns concerning its religious fundamentalism, in which misogyny is deeply rooted in its socio-cultural structure as legitimization for the only possible shield protection against Western intervention, is disrupted and challenged by Firdaus. For women whose fates are drawn and their subsistence erased from the stage of history on behalf of patriarchal interests in a social order built on fabricated characterizations/'knowledge', El Sadaawi's leading character, a feminist activist protesting against her predestination subjected to Islamic culture and breaking many taboos, has become a pioneer presentment in Egyptian feminist literature. In writing this novel, she provides a powerful voice for Firdaus, who was born and destined to perish in this neocolonial time of Egypt at 'zero point', instead attacking gender hierarchy adhered to power relations as a way of revealing her truth and creating freedom on her terms. However, in a world of power-knowledge relations, although the death penalty silenced her whereby desire for a sphere to exist liberally and with free autonomy, will the voice of the woman who lost her life for advocating her truth be heard?

EXTENDED ABSTRACT

An Egypt-born (1931-2021) physician, psychiatrist, and vibrant feminist voice, Nawal El Saadawi is remarkable for her valiant demeanour as both a celebrated and also widely criticized author. She was born into a family of Upper Egyptians that she describes as comparatively liberal and her father was a government official in the Ministry of Education of Egypt who campaigned against the British occupation of the country during the Egyptian Revolution of 1919 that caused his exile. As a father, through his ethos, he imparted his daughter to speak her mind, and self-respect, and to speak up for herself in all situations and circumstances.

Aggrieved by familial and societal norms, with the resolution to model her father and independent liberal of thought, feminist writer Nawal El Saadawi decides her major themes on issues such as women's imprisonment, female genital mutilation, sexual harassment, abusive men or father/husband authority in and outside of marriage, patriarchal social and political philosophy in the postcolonial Arab Muslim world. This radical and valiant position in her writings emanates in one of her most controversial works and the subject of this research paper, *Woman at Point Zero* (1975), discussing women's position as 'double-colonized' in Muslim third-world countries that carry the remnants of past colonial subjugation. Nawal El Saadawi, through her seditious main character Firdaus, attacks overall patriarchal institutions in Egypt supported by colonial reactionist religious fundamentalist movements in the public and private spheres of Muslim women's lives. Firdaus, as conceptually schematized, challenges the deep-seated notions embraced by Arabic Muslim women with the formation of a neocolonialist governmental system in otherised geographies, such as desperation, obsession, entrapment, violence, and betrayal, and attempts to inquire about the forbidden agents for subaltern women; power, prestige, sexual pleasure, preference right, freedom and love (Köşeli, 2015, p. 146).

Another outstanding and autobiographical factor from El Saadawi's writing, female genital mutilation (FGM) appears as a haunting customary practice for the rest of Firdaus' life as a means of establishing feminine figurative knowledge and following it rigorously in political, economic, cultural, and religious norms within Egyptian society and post-colonial state government. Throughout the narrative, we, as the reader, coinciding with the Islamic/nationalist paradigm coinciding with almost every postcolonial third-world Arabic country, witness her journey fraught with oppression, forced marriage, sexual harassment, violence, insulation, and defamation. Ultimately, the circumstances that de-individualize and relocate women as the patriarchal state's property led to her becoming a prostitute whom she comes to believe is the most liberated woman in Muslim countries as free of any rotten religious or moral social charges. Through being a successful prostitute, Firdaus thrives on earning the most sordid power of capitalism, money, as a source of honour and visibility that leads her to acknowledge the gravity of purchasing rather than being bought with the bride price.

Nawal El Saadawi, recounting a real-life story, indicates to demonstrate the morally and ethically corrupted conditions that Firdaus was born into are not exceptional for most postcolonial Arabic women. Cultural characteristics and religious values of the society hold qualifications for oppressive violence and constraining power over women's bodies as a shield to neocolonialism directed by the West. The legally approved roles of women, for the sake of women's quest for femininity and perspective of their body and sexuality, are disturbed by the feminist activist voices in Egypt despite the distress of being incompatible with the core principles of Islam and fundamental civil rights. New Woman Group formed in Cairo and the Committee for the Defence of Women and Family Rights formed in 1985 were a couple of the sources of resistance to counter religious fundamentalism. Nawal El Saadawi, with the decline of the Nasserist regime, influenced these uprisings by advocating women's rights against the masculine social and political system by bringing attention to issues like female genital mutilation and gender inequality. Especially the publication of the book *Women and Sex* in 1972 comes in terms of signifying another era in the feminist movement in Egypt challenging societal norms and arguing that women oppressed and discriminated against should be empowered through social, economic, and political reforms radicalizing the movement as a new wave.

Along with *Woman at Point Zero* and its heroine Firdaus' reflection on feminist literature in Egypt, It is possible to say that she brought an important figure to the women's movement as a symbol of Egyptian feminism and the revolt against colonialism and patriarchy as an inspiration to courage to enlighten society (Soyer, 2013, p. 92-99). Finally, through the dissection of colonial and post-colonial/oriental discourses and practices referring to established dichotomies between men and women, this study examines the aftermath of colonialism in Egypt on perceptions as it pertains to social and governmental structures as well as the reaction to past assimilation and authoritative systems' poisonous fruits over women in the form of religious fundamentalism. In the light of reactionary outcomes of discursive colonial impact, the resolution and consolidation of the power control on women through the colonial-like/imitative neocolonial system within the new nation formation and their ill effects on women's political, economic, educational, and social well-being are analyzed through a lived story. Firdaus, in this aspect, appears in this study as a representative figure for feminist activism for women's emancipation from the two otherizing and subordinating systems; western colonialism and religious fundamentalism.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir / This study does not require ethics committee approval.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

REFERENCES

- Ashcroft, B., & Ahluwalia, P. (2001). Edward Said (ed.). *Routledge*, 49-83. <https://doi.org/10.4324/9780203137123>
- Cabral, A. L. (2009). National Liberation and Culture. *The Journal of Pan African Studies*, 3(5). <https://www.jpanafrican.org/edocs/e-DocCabral3.5.pdf>
- El Saadawi, N. (2007). *Woman at Point Zero* (S. Hetata, Trans.). *Zed Books Ltd.* (Original work published 1975) <https://www.quia.com/files/quia/users/kschaefer/vhs/MWL/WomanPointZero.pdf>
- Gohar, S. (2016). Empowering the Subaltern in *Woman at Point Zero*. *Journal of International Women's Studies*, 17(4), 174-189.
- Hegel, G. W. F. (1979). *Phenomenology of spirit* (A. V. Miller, Trans.). *Oxford University Press*.
- Hiddleston, J. (2010). Imprisonment, freedom, and literary opacity in the work of Nawal El Saadawi and Assia Djebar. *FEMINIST THEORY*, 11(2), 171-187.
- Idris, A. A., Talif, R., Termizi, A. A., Jujar, H. K. (2018). Depiction of Women as the Primary Architects of their own Oppression: A Masculinist Critique of El Saadawi's *Woman at Point Zero*. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, 7(4), 206-212.
- Kandiyoti, D. (1991). Identity and its Discontents: Women and the Nation. *Millennium-Journal of International Studies*, 20, 429-443.
- Köşeli, Y. (2015). NEVÂL ES-SA'DÂVÎ'NÖN ÖMRA'E'İNDE NUKTATÖ'S-SİFR (SİFİR NOKTASINDA BÖR KADIN) ADLI ROMANINDA YAPI VE TEMA. *Akademik Bakış Dergisi*, 51, 143-167.
- Mutman, M. (2008). The Nation-Form. *Third Text*, 22, 5-20. <https://doi.org/10.1080/09528820701853587>
- Newson-Horst, A. (Ed.). (2010). *The Essential Nawal El Saadawi: A Reader*. *Zed Books Ltd.*
- Pateman, C. (1988). The fraternal social contract. In J. Keane (Ed.), *Civil Society and the State: New European Perspectives*. Verso, 102.
- Said, E. (1977). Orientalism. *Georgia Review*, 31(1), 162-206.
- She, C. (2019). Nawal El Saadawi on Female Genital Cutting and Women's Rights in *Woman at Point Zero* and Searching. *National Taiwan University*, 195-220.
- Soyer, S. (2013). The Theme Of Marriage And Phenomenon Of Woman In The Works Of Duygu Asena's "Kadının Adı Yok" And Nevâl Es-Sa'Dâvî's "Imra'a 'Inde Nuktati's-Sifr". *Journal of Oriental Studies*, 37, 87-100.
- Spivak, G. C. (1998). Foucault and Najibullah. *Other Asias*, 218-235.

- Spivak, G. C. (1988). Can the Subaltern Speak? In C. Nelson, & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the Interpretation of Culture*. Macmillan Education, 271-313.
- Rossiter, A. (1990). Review of Woman-Nation-State. In N. Yuval-Davis & F. Anthias (Eds.), *Macmillan*.
- Yuval-Davis, N. (1997). Women, Citizenship and Difference. *Feminist Review*, 57, 4-27. <http://www.jstor.org/stable/1395799>
- Further Readings: Giunti, F. (2001). On the Condition of the Colonized Woman: The Nervous Conditions of Firdaus in Nawal El Saadawi's *Woman at Point Zero*. *DEP*, 5(6), 429-434.
- Gohar, S. (2016). Empowering the Subaltern in *Woman at Point Zero*. *Journal of International Women's Studies*, 17(4), 174-189.

Counter Reading: Al-Darayseh, S. (2019). A Critical Reading of Nawal El Saadawi's *Woman at Point Zero*. *Association of Arab Universities Journal for Arts*, 16(1), 313-332.

FRANCIS BACON VE GALİLEO GALİLEİ’NİN ‘ARİSTOTELEŞÇİLİK’ ELEŞTİRİSİNDE ‘NEDENSELLİK’ NOSYONUNUN DÖNÜŞÜMÜ

Emre ÖZTÜRK

Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü,
ozemreozturk@gmail.com
ORCID:0000-0002-4635-5005

Atıf / Citation: Öztürk, E. (2024). Francis Bacon ve Galileo Galilei’nin ‘Aristotelesçilik’ eleştirisinde ‘nedensellik’ nosyonunun dönüşümü. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 609-626.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1456435>

ÖZ

Nedensellik, sosyal bilimlerde olduğu kadar doğa bilimlerinde de üzerinde önemle durulan kavramlardan biridir. Nedensellik fikri, pek çok düşünür tarafından ele alınmış ve incelenmiştir. Bu anlamda, kavram, Antik Yunan köklerinden günümüze uzanan anlamsal mahiyetinde farklı değerlendirmelerle gündeme gelmiştir. Kavramın temel tartışma dinamiklerinin serimlenmesinde Aristoteles belirleyici bir hareket noktası konumundadır. Aristoteles nedensel açıklama üzerine kafa yormuş, kapsamlı ve birleştirici analizler üretmiş düşünürler arasında ayırıcı bir yere sahiptir. Nedenlere dair soruşturmasında, nedenlerin farklı nitelikleriyle “bir arada” değerlendirildiği bütüncül ve çok yönlü bir kavrayış sunmuştur. Uzunca bir dönem yaygın olarak kabul edilen bu görüş, “Aristotelesçilik” adı altında Skolastik öğretinin keskin kılıçlarına dönüşmüş ancak “yeni bilim”in yükselişiyle farklı isimlerle eleştiri konusu edilmiştir. Bu noktada Francis Bacon ve Galileo Galilei’nin Aristotelesçilik eleştirilerinin, nedensellik kavrayışının dönüşümünde belirleyici bir yeri bulunmaktadır. Onların eleştirileri ışığında nedensel açıklamanın kendisi de önemli bir dönüşüme uğramıştır. Modern bilimlerin doğuşunda etkili olan bu eleştiriler, doğa araştırmasına bakışı revize ederken ona yeni metodun ana hatlarını da tayin eden bir çerçeve kazandırmıştır. Makalede, Bacon ve Galileo’nun nedensellik kavrayışında gerçekleşen bu tarihsel kırılmadaki rolleri ele alınmış, onların bu minvaldeki fikirleri, Aristoteles(çilik)’in tezleri ve kabulleri ile mukayese edilerek tartışılmıştır. Bununla birlikte Bacon ve Galileo’nun Aristoteles şerhinin, sadece bir süreksizlik kavşağı olarak değil, belli bakımlardan bir devamlılık güzergahının da izlerini taşıdığı nüansların sergilenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nedensellik, Aristoteles, Aristotelesçilik, Francis Bacon, Galileo Galilei.

TRANSFORMATION OF THE NOTION OF 'CAUSALITY' IN FRANCIS BACON AND GALILEO GALILEI'S CRITICISM OF 'ARISTOTELIANISM'

ABSTRACT

Causality is one of the concepts that is emphasized in natural sciences as well as in social sciences. The idea of causality has been discussed and examined by many thinkers. In this sense, the concept has come to the fore with different evaluations regarding its semantic nature, extending from its Ancient Greek roots to the present day. Aristotle is a decisive starting point in expounding the basic discussion dynamics of the concept. Aristotle has a distinctive place among thinkers who have pondered causal explanation and produced comprehensive and unifying analyses. In his investigation of causes, he presented a holistic and multifaceted understanding in which causes were evaluated "together" with their different qualities. This view, which was widely accepted for a long time, turned into the sharp swords of Scholastic doctrine under the name of "Aristotelianism", but with the rise of "new science" it was criticized by different names. At this point, Francis Bacon and Galileo Galilei's criticisms of Aristotelianism have a decisive place in the transformation of the concept of causality. In the light of their criticisms, the nature of causal explanation has undergone a significant transformation. These criticisms, which were influential in the birth of modern sciences, revised the approach to nature research and provided it with a framework that determined the outlines of the new method. In this article, the roles of Bacon and Galileo in this historical break in the understanding of causality are discussed, and their ideas in this regard are discussed by comparing them with the theses and assumptions of Aristotle (and Aristotelianism). In addition, it is aimed to exhibit the nuances of Bacon and Galileo's commentary on Aristotle, which bears the traces of a route of continuity in certain respects, not just as a junction of discontinuity.

Keywords: Causality, Aristotle, Aristotelianism, Francis Bacon, Galileo Galilei.

GİRİŞ

Kavramlar insan yaratımı olan araçlardır. Bir kavramın karşılık geldiği, ifade ettiği ve içine aldığı anlam veya nesnel kavramın inşa edildiği zihniyet dünyasının etkisi olmaksızın anlaşılabilir. Niçin belli anlamların ve karşılıkların daha çok öne çıkıp diğerlerinin dışarıda bırakıldığı sorusu bu gerçek göz ardı edildiği takdirde yanıt bulamaz. Kavramlar ve karşılıkları, çoğu durumda olgularla beraber değişir, özellikle de sosyal bilimler söz konusu olduğunda. Ama kavramlar, insanların ihtiyaçları, ümitleri, arzuları ve öncelikleri değiştikçe de biçimlenir ve genişleme gösterir. Bunu yapamadığı takdirde, daralır, yerini başka kavramlara terk eder. Bir kavramla değişen şey, bir düşüncedir, zihniyet dünyasındaki algı biçimidir. Bir düşünce, kavram, metin, resim ya da mimariye her bir tefekkür, bakış, okuma, fırça darbesi ve dokunuş varolan algı biçiminin etkilerini üzerinde taşır. Bu yüzdendir ki herhangi bir kavramın gerçekte neyi ifade ettiği, özünde barındırdığı asıl anlamın ne olduğuna ilişkin açıklamalar çoğu kez birbiriyle örtüşmez. Dolayısıyla, tarihsel süreç içerisinde belli bir tanımlama tarzı ve algı biçimini koruyan kavramlar bulmak mümkün olduğu gibi tanımla ve algı biçiminin sürekliliği kadar "süreksizlik"iyle de öne çıkan kavramlarla karşılaşmak da mümkündür. İşte nedensellik kavramı, tarihsel süreç içerisinde belli anlamlarını koruduğu gibi, temel kullanım tarzı açısından oldukça farklı amaçlarla ilişkilendirilmiş, engin ve zengin bir düşüncedir.

"Neden" kavramı, genel olarak "bir olayı ya da olguyu meydana getiren etken" olarak tanımlanır (Hançerlioğlu, 1986: 74). Neden sözcüğünün en eski kullanımı Antik Yunan dilinde "bir sonucu gerektirendiren açıklayıcı etmen" anlamına gelen *aitia*'ya kadar uzanır (Wallace, 1972: 14; Güçlü vd., 2003: 1026). Nedenin Latince karşılığı olan *causa* sözcüğünün kökeni ise hukuksaldır. Roma hukukunun güvence anlamındaki *cavere* sözcüğünden türemiştir. Burada güvence altına alınan şey bir "eşya"dır ve Almanca'da "başlangıç olan şey" yani neden anlamına gelen *ursache* deyimini de bunun gibi "şey" anlamına gelen *sache* sözcüğünden türetilmiştir

(Hançerlioğlu, 1982: 270). March Bloch'un da belirttiği gibi Almanca'daki *sache* kelimesi "neden" ve "dava" anlamlarının ikisini de taşımaktadır (Bloch, 2005: 490). Latince'de *causa* sözcüğünün hukuksal köklerinin dışında bir eylem için saik ya da sebep, bir şeyin nedeni, bir şeyin kaynağı, kökeni gibi günümüz anlamına daha yakın kullanımının olduğu da görülmektedir (Glare, 2005: 289). Nedensellik ise, "başlangıç olan şey" in, "sebep olduğu şey" ile birlikte tanımlandığı, olay ve olgular arasındaki neden-sonuç ilişkisinin öne çıktığı bir kavramdır. Nedensellikte neden, ortaya çıkardığı sonuçtan bağımsız düşünülmez. Nedensellik, genelde, bir şeyin bir veya birden çok şeyin sonucu olması ya da bir şeylerin kendisini zamansal olarak öncelmesi, bir şeyin varolmak için başka bir şeyi gerektirmesi, ancak belli bir neden gerçekleşmesi durumunda varolabilmesi, ondan önce varolan ve söz konusu olayın onsuz gerçekleşmeyeceği bir olayın, koşulun ya da durumun vurgulanması olarak tanımlanır (Johnson, 2002: 34). Bu tanımlarda, neden ile sonucun her zaman bir arada ele alınması nedenselliğin ilkesel bir yönünü de ortaya koyar. O, her A olayından sonra bir B olayının geldiğini ya da B olayının daima A olayını gerektirdiğini iddia ettiğinde bir "yasa" dan da bahsetmektedir. Bu bakımdan nedensellik çoğu kez karşımıza yasa sözcüğüyle birleşik olarak "nedensellik yasası" şeklinde de çıkabilmektedir. Bir yasa olarak, her olayın bir nedeni olduğunu, aynı koşullar altında aynı nedenlerin aynı sonuçları doğuracağını dile getirmektedir. Nedensellik, bu yönüyle, varlığı zaman içinde birbirine bağlayan şeydir. Evrenin neresinde olursa olsun, düşünebileceğimiz her zaman diliminde, bir fiziksel zorunluluk olarak belli bir değişim sürecinin yer almasıdır. Değişimin, yani bir niteliğin ortadan kalkıp yerine bir başkasının gelmesinin, bunun nedenlerden kaynaklanan bir nitelik değişimi olduğu düşünüldüğünde, her olayın ve her nitelik oluşumunun bir nedeni olduğunun kabul edilmesidir (Denkel, 1996: 173-174). Bu bakımdan, değişimi açıklamaya ilişkin her biliş, beraberinde nedensel bir ilişki arayışıyla sonuçlanır. Böylelikle, neden kavramıyla yüzleşmek, her araştırmacı için olağan bir karşılaşma hüviyetini kazanır. Hemen hemen her filozof ve bilim insanı, açık bir şekilde formüle edemese bile, kendi neden tanımını kullanmıştır. Bu çetrefilli kelimenin anlamına ilişkin ilk ve en sistematik kodlamayı ise, kendisinden önceki düşünürlerin nedensellik üzerine dağınık fikirlerini detaylandıran Aristoteles'e borçluyuz (Bunge, 2009: 32). Aristoteles'in, zihninde diyalog halinde olduğu felsefe ve bilim iklimi dâhilinde düşünüldüğünde, toparlayıcı ve sentezleyici bir zirve olduğu söylenebilir. Eserlerinin genelinde kendisinden önce ortaya atılan fikirleri değerlendirir, eleştirir, kusurlu gördüğü hususları sıralar ve tamamlayıcı bir sonuca erişmek üzere ilerler. Sözelimi, devinimi açıklamak söz konusu olduğunda hem değişmeyi yadsıyanları hem de değişmenin ardında yatan değişmeyen tek bir *arkhe* savunucularını güçlü ve zayıf yönleriyle ele alarak kendince kusurlu gördüğü kısımları giderecek bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla, onun nedenlere dair soruşturması da tek bir nedensel ilke arayışının belli eksiklikler barındıracağı düşüncesinden (sözelimi varlığın farklılıklarını olanaksız kılacağından) hareketle, nedenlerin farklı nitelikleriyle "bir arada" değerlendirildiği bütüncül ve çok yönlü kavrayışının göstergesidir. Ne var ki, uzunca bir dönem, hareket hakkındaki, özellikle de göksel cisimlerin devinimine ilişkin açıklamaları daha sonra Batlamyus sisteminin de eklentileri ile birer Kilise öğretisi ve dogması haline getirilmiştir. Gözlem ve duyu verilerine sıklıkla müracaat eden doğa araştırmacısı Aristoteles yerine, kabul edilmiş belli sayıda hakikatten beslenen, bunları (neredeyse) hiçbir yeni gözlemlerle sınınamaya ya da değiştirmeye yanaşmayan, zihin kurmacaları ve (ve çoğu) yanlış çıkarsamalarla ilerleyen bir "Aristotelesçilik" hâkimiyet kazanmıştır. İşte bu noktada Francis Bacon ve Galileo Galilei'de Aristotelesçilik, Skolâstik düşüncenin (Kuhncu

anlamda) “paradigmatik” dünya görüşüne dönüşen yorumlamaların tezahürü olarak eleştiri konusu edilir. Modern bilimlerin doğuşunda etkili olan bu eleştiriler, doğa araştırmasına bakışı revize ederken ona yeni metodun ana hatlarını da tayin ediyordu. Bu minvalde nedensel açıklamanın kendisi de önemli bir dönüşüme uğrar. Aristoteles’in nedensellik analizi kırılır, ayrıştırılır, doğa araştırması ya da “fizik”te formel neden ve ereksel nedenler arayışı kapsamlı bir şerhe tabi tutulur.

Makalemizde Bacon ve Galileo’nun nedensellik kavrayışında gerçekleşen bu tarihsel kırılmadaki rolleri ele alınmış, onların bu minvaldeki fikirleri, Aristoteles(çilik)’in tezleri ve kabulleri ile mukayese edilerek tartışılmıştır. Bununla birlikte Bacon ve Galileo’nun Aristoteles şerhinin, sadece bir süreksizlik kavşağı olarak değil, belli bakımlardan bir devamlılık güzergahının da izlerini taşıdığı nüansların sergilenmesi amaçlanmıştır.

1. Aristoteles: Bilmenin Koşulu Olarak *Aitia*

Aristoteles, bir nedeni ve bir başlangıcı olmadan hiçbir şeyin var olamayacağını ya da varlık kazanamayacağını savunuyordu. (Aristoteles, 2004, s. 57). Bu kapsamda, *Fizik* adlı çalışmasında, bilgiye ulaşmayı nedenleri bilmek ile mümkün tuttuğu zaman, nedenlere ilişkin kapsamlı bir inceleme yapma gereği duymuştur. Çünkü biz, sadece “bir şeyin nedenini bildiğimizde o şeyi bilebiliriz” (Aristoteles, 2005a: 11). Dolayısıyla, nedenleri bilmek her şeyden önce geliyor. Aristoteles, *Fizik*’te bu incelemenin gerekliliğini şöyle açıklamıştır: “Çalışmamız bilmek amacını taşıdığına göre ve her bir nesne konusunda ‘ne için’i (*dia ti*) kavramadıkça o nesneyi bilmediğimizi düşündüğümüze göre (bu ilk, önde gelen nedenleri anlamak demek) şu açık: biz de oluş, yokoluş ve her tür doğal değişme üzerine bunu yapmalıyız ki, onların ilkelerini bilip araştırdığımız her nesneyi bu ilkelere götürmeyi deneyebilelim” (Aristoteles, 2005b: 61). Nedenin bu yönüne vurgu yapmakla, Aristoteles, bilimin, nedenlerin ya da ilkelerin zorunlu bilgisi olduğunu ortaya koymaktadır (Russo, 2009: 6). Böylelikle, felsefe veya bilimlere ilişkin iki önemli sonuç çıkmaktadır. Biri bilmenin, nedenleri bilmeyi gerektireceği, diğeri ise bilimin nedenleri incelemesi gerektiğidir. Yani, bilgiye ulaşmak için bilim nedenleri inceleme konusu yapmalıdır. Aristoteles bu hususa ilişkin en aydınlatıcı ifadeyi *İkinci Çözümlemeler*’de sunmuştur: “her bir nesnenin bağlı olduğu nedeni bildiğimizi düşündüğümüzde ve o nesnenin başkaca olamayacağını bildiğimizi düşündüğümüzde, her bir nesneyi sofistیک bir tarzda, ilineksel bir anlamda değil de saltık anlamda bildiğimizi düşünürüz. Öyleyse bilmek böyle bir şey bu açık” (Aristoteles, 2005a: 10). Pasaj, bilme ile neden arasındaki ilişkinin en somut ifadelerinden biridir. Bilimin nedensel ilişkilerle ilgilenmesi gerektiğine dair en somut delillerden bir diğeri de yine *İkinci Çözümlemeler*’in ilerleyen sayfalarında verilir: “Olana ve nedene bir arada özgü bilim, nedeni dışta tutarak olana özgü bilimden daha kesin ve daha önce gelir” (Aristoteles, 2005a: 47). Bu bakımdan, Aristoteles’te nedenlerin anlamı ve işlevi, varolanın bilgisini edinmeyi hedefleyen bilim idealiyle yakından bağlantılıdır. Aristoteles’in düşünme tarzı, mevcudun kendisinde, “oluş”u, “değişimi”, “devinimi” açıklamada kapsayıcı bir bakış açısı kazandırmakla ilerler. Varolanın, “ne için” varolduğu sorusuna verilen yanıt, onun “olduğu şeyin” koşullarını sorgulamanın anahtarıdır. Lakin bu sorgulama, “tek bir” oluşturucu veya belirleyici odak aramak maksadında değil, oluşun mahiyetini tüm etkili yönleriyle sergilemek gayesindedir. Nesnelerin kendisini oluşturan şartların bütününe ilişkin bir soruşturma söz konusu edilir. Bu anlamda, Aristoteles “neler bunlar ve sayıca ne kadar”

sorusuna yanıt aramış ve maddî, formel, fail ve ereksel olmak üzere nedenin dört farklı varlığına işaret etmiştir. *Fizik*'te maddi neden, "bir nesnenin onda içkin olup da, ondan oluştuğu şey", formel neden "'biçim' (*eidos*) ile 'ilk örnek' (*paradeigma*)" yani "bir nesnenin ne olduğunun tanımı", fail neden "değişmenin (*metabole*) ya da durağanlığın ilk başlangıcının kaynağı", ereksel neden "amaç (*telos*)" olarak tanımlanır (Aristoteles, 2005b: 61-63). Aristoteles, *Metafizik*'te de bu konuya yer verir ve aynı tezi tekrar eder: "Bir anlamda nedenden formel tözü, yani özü anlarız. ... Bir diğer anlamda neden, madde ve dayanaktır. Üçüncü bir anlamda o, değişmenin kendisinden ileri geldiği şeydir. Nihayet bu üçüncünün karşıtı olan dördüncü bir anlamda neden, ereksel neden veya İyi olan'dır (çünkü İyi olan, her türlü oluş ve değişimin ereğidir)" (Aristoteles, 1996: 87-89). Aristoteles'in dört nedeni aslında, nesnelere varolmaları için zorunlu olan her şeyi kapsamına almayı hedefler ve ancak birlikte değerlendirildiklerinde varolanın "ne için" olduğu şey olduğuna geçerli bir yanıt getirilebileceğini gösterir. Bundan dolayı, bu her şeyin içine, şeylerin oluşturucusu, kurucu unsurları, onların varoluş koşulları, malzemeleri, kısaca ilkeleri dediğimiz şeyler ile onların meydana gelmelerinin asıl anlamda nedenleri diye adlandırdığımız şeyler girmektedir (Aydın, 2009: 42). Örneğin bir heykeltıraş Athena'nın heykelini yapacak olsun. Bu heykeli yapmak için önce maddi nedene, yani mermer ihtiyacınız vardır. Aynı zamanda tanrıça formu veya şeklinin formel nedenine de ihtiyacınız vardır. Heykeltıraş araçlarıyla birlikte etkin nedeni, heykeli oluşturan aktiviteyi sağlar. Ve heykelin hangi amaçla (ibadet veya dekorasyon) meydana geldiği ise nihai nedendir (MacLachlan, 1997: 18). Peki neden dört neden? Bugün, bir başlangıç ve sonuç, önceleyen ve ardından gelen olgu, yani belli ölçülerde tekrar eden bir ardılık söz konusu olduğunda nedenden bahsetmeye daha eğilimliyiz. Bu anlamda cansız bir nesnenin ereğinden söz etmek oldukça anlamsız durmaktadır. Aristoteles form ve erek gibi etkenleri dâhil etmekle neyi hedefliyordu?

Her şeyden önce, Aristoteles'in nedenler araştırması "oluşun" kendisini anlamak adına çok boyutlu bir düzlem sunmaktadır. Zira oluş ya da devinim, salt hareket olmanın ötesinde varlıkta bir değişimi de içerir. Değişim, kendi içinde maddenin potansiyele dönüşümünü sergiler. Aristoteles nezdinde devinim, "bir etkinlik hali"dir. Buna göre, "devinim, devinebilir olarak devinebilir olan nesnenin tamamlanması/gerçekleşmesidir, bu ise devindirenin bir dokunuşuyla olur, dolayısıyla o da etkilenir. Ne ki devindiren, devindirdiği zaman devinimin ilkesi ve nedeni olacak bir biçimi her zaman taşıyacaktır: bu ya belli bir nesne ya belli bir nitelik ya da belli bir niceliktir. Sözgelisi gerçeklik halindeki 'insan', olanak halinde varolan insandan bir insan yaratır" (Aristoteles, 2005b: 101). Bu özelliği itibarıyla, "devinim devinebilir bir nesnenin gerçekleşme hali, bu da devindirebilen aracılığıyla oluyor, zaten devindirebilenin etkinliği de başka bir şey değil, bu: çünkü her ikisi için de gerçekleşmenin/tamamlanmanın olması gerekiyor. Devindirebilen, olanak halinde var, devindiren ise etkinlik halinde" (Aristoteles, 2005b: 101). Böylelikle, oluş ve değişimi, maddenin mekanik hareketine bağlı kılan, mekanikçi açıklama tarzına sahip düşünürlerden ayrılarak, ereksel bir devinim portresi çizer. Burada form, maddenin "olabileceği" mahiyeti de (içerden) belirleyen bir niteliğe sahiptir. Bu anlamda "hareket, 'potansiyel olarak var olanın potansiyel olmak bakımından edimselleşmesidir.' Yani eğer edimsel olarak x ve potansiyel olarak y olan bir şey varsa, hareket dediğimiz şey onun y olmasının edimsel kılınmasıdır" (Ross, 2002: 103). İşte bu nedenle, Aristoteles, sadece ardılığı veren "hareket ettirici" nedenden söz etmeyip, maddi, formel ve ereksel nedenlere de yer vermeyi bir zaruret olarak görür. Arslan'ın da işaret ettiği üzere, "Aristoteles bugün bizim yaptığımız gibi bilimsel

faaliyeti sadece hareket ettirici nedenle bir tutmaz. Modern bilimin nedenden anladığı, ‘suyun kaynamasının nedeni ateştir’ cümlesinde olduğu gibi dar anlamda bir olayı, bir olguyu meydana getiren şey, onun ‘fail’ veya ‘hareket ettirici’ nedeni anlamında nedendir. Oysa Aristoteles, neden ile bundan çok daha geniş bir şeyi anlatmaktadır. Bir varlığın kendisinden geldiği maddeyi (maddi neden) ve bir şeyin işlevini, kendisi için yapılmış olduğu amacını da (ereksel neden) aynı kategori içinde incelemeye çalışır” (Arslan, 2007: 87). Örneğin ev yapımı dediğimiz hareket, kendilerinden bir ev yapılabilen tuğlaları ve harcı yan yana dizip onları bir ev olma durumuna getiriyor olmalıdır. Ev yapımı başlamadan önce, kendisinden bir ev yapılabilir olan şey, böyle olmak bakımından henüz edimselleşmemiştir. Ev yapımı bittikten sonra da kendisinden ev yapılabilir olan şey artık edimselleşmez. Yalnızca ev yapımı devam ettiği sürece, kendisinden ev yapılabilir olan, kendisinden ev yapılabilir olan şey olmak bakımından edimselleşir ve ev yapımı onun edimselleşmesidir. Dolayısıyla hareket, potansiyel halinde olanın edimselleşmesidir. Bu yüzden potansiyel olanın potansiyelliğini bütünüyle kaybetmeden edimselleşiyor olması hareketin doğasının bir parçasıdır (Ross, 2002: 103). Aristoteles, bu hamleyle, bir harekete ilişkin açıklamaya yönelik doğru bir bilgi edinimini, nedenlere ilişkin çok yönlü bir kavrayışla garanti altına almış olmayı hedefler. Yoksa “Aristoteles’in dört nedeninden hiçbiri bir olayı meydana getirmek için yeterli değildir; ve genel olarak onun görüşündeki dört nedenin her birinin bir etki yaratmada zorunlu olduğunu söyleyebiliriz. O halde onun ‘nedenler’ini bir şeyin varoluşunu açıklamakta gerekli olan, ama kendi başlarına yeterli olmayan koşullar olarak düşünmeliyiz; onlara bu tarzda bakarsak, madde ve formun neden olarak görülmesi artık bizi şaşırtmaz” (Ross, 2002: 94). Aristoteles aynı amaçsallığı cisimlerin bütününe uygular. Ne var ki, ay üstü dünyayla ay altı dünyanın hareketi farklı nitelikler gösterir. Zira ebedi, tam ve eksiksiz dairesel hareketin hâkim olduğu göksel küreyi bu nedenleri açıklamada hariç tutar.

Aristoteles’e göre, “her devinim ya düzdür ya daireseldir ya da bu ikisinin karışımı biçimindedir. ... dairesel devinim ortanın çevresinde, düz devinim ise yukarıya ve aşağıya olur. ... Dolayısıyla her yalın yer değiştirme ya ortadan [çevreye doğru], ya ortaya [doğru] ya da ortanın çevresinde olur” (Aristoteles, 1997: 15-17). Ağır cisimler doğal yerine doğru (dairenin merkezine, yani yere doğru) devinirken, hafif cisimler yukarıya doğru (merkezden dairesel çevreye doğru) devinir. Buna göre, “en ağır nesne aşağıya doğru yer değiştiren bütün nesnelerin altında duran şey, en hafif nesne ise yukarıya doğru yer değiştiren bütün nesnelerin üzerinde olan şey”dir (Aristoteles, 1997: 21).¹ Sözelimi bir taş yerin merkezine doğru, doğal yerine hareket ederken, hafif bir madde olan ateş yukarıya doğru süzülür. Taşlar, öz-yapıları ya da biçimleri sadece bu konumda bütünüyle gerçekleşebildiği için, evrenin merkezine doğru düşüyor; aynı sebepten alev de dış çevreye doğru yükseliyordu. Dolayısıyla, zorunlu olarak “aşağıya ya da yukarıya yer değiştiren her nesne ya ağırlık taşır ya hafiflik ya da her ikisini birden ... Oysa dairesel yer değiştiren bir cisim ağırlık ya da hafiflik taşıyamaz. Çünkü o cisim için ne doğaya uygun olarak ne de doğaya aykırı olarak ortaya doğru devinmek de olası değil, ortadan [çevreye] doğru devinmek de” (Aristoteles, 1997: 21). Dairesel harekette bir süreklilik söz konusudur. Aristoteles nazarında,

¹ Aristoteles nezdinde, cisimler birbirine göre, göreceli olarak daha hafif veya daha ağırdır. Biriyle karşılaştırıldığında, diğerine göre daha hafif olan bir madde veya cisim, bir başkasına kıyasla daha ağır olabilir. Aristoteles’in dikkat çektiği üzere, “nesnelere birbirlerine göre ağır ya da hafiftirler, sözgelişi hava suya göre; su da toprağa göre” (Aristoteles, 1997: 21). Dolayısıyla, ağır ve hafif kategorisindeki cisimleri “kesinlik” içinde sıralamaktan çok, göreceli olarak birbirlerine göre nasıl konumlandırıldıkları anlaşılır kılınmaktadır.

“daireysel yer değiştirmede ne devinimin başladığı bir nokta var ne devinimin bittiği bir nokta var ne de orta nokta. Çünkü onun mutlak anlamda ne başı ne sonu ne de ortası var. Hem zaman açısından ebedi hem de uzam açısından bileşik ve kesintisiz. Dolayısıyla onun yer değiştirmesinin zirvesi yoksa, düzensiz de olamaz. Çünkü düzensizlik çıkış ile iniş yüzünden oluyor” (Aristoteles, 1997: 121). Bu anlamda, değişim, azalma, eksilme, sınır ve bitimi sadece daireysel hareketin dışındaki harekete tabi olan varlıklar için geçerli tutar. Dairesel devinimdeki göksel cisimlerin ne arttığı ne de eksildiği gözleminden hareketle, “onun nitelik değiştirmeyen bir cisim” olmasının “usa uygun” olduğu sonucuna varır (Aristoteles, 1997: 25). Ancak öte yandan, “cisimleri içinde etkilenime göre değişen nesnelere hepsinin hem büyüme hem de eksilme gösterdiğini görüyoruz, sözgelişi canlıların bedenleri, onların parçaları, bitkilerin kısımları, yine öğelerin kısımları da öyle” (Aristoteles, 1997: 25). Bu bakımdan, bozulma, değişme ve noksanlık daireysel hareketin hâkim olduğu yerde söz konusu edilemez. Bu da gök nizamını kusursuz, sabit ve ebedi kılar. O halde, devinim çizgisel olabileceği gibi daireysel de olabilir. Çizgisel hareketin hâkim olduğu ayaltı dünyada değişme, eksiklik ve kusur bulunabilecekken, daireysel hareketin hâkim olduğu küre biçimindeki ayüstü dünya zamana göre değişiklik gösteren bir yapıya sahip değildir. Yıldızlar sabit olup, daima önceden tayin edilmiş olan daireysel hareketi sergilerler. Arslan’ın belirttiği gibi, “Aristoteles bu dünyada mutlak determinizmin hüküm sürdüğüne inanır. Çünkü bu dünyada Formların, yani göksel akılların hareketlerine direnebilecek bir madde yoktur. Gök cisimleri özel bir maddeden, oluş ve yokoluşa tabi olmayan eterden (*aitheros*) yapılmışlardır. Bundan dolayı onlarda oluş ve yokoluş yoktur. Onlar ancak tek bir hareket, yer değiştirme hareketi yaparlar. Bu da bütün yer değiştirme hareketleri veya genel olarak bütün hareketler içinde en mükemmeli olan başlangıçsız ve bitimsiz daireysel harekettir” (Arslan, 2007: 191). Bunun yanında Aristoteles, “başka bir gökyüzü” olabileceğini de kabul etmez. Ona göre, “birden çok gökyüzü olması da olası değil, çünkü maddenin tümü onda toplanmıştır” (Aristoteles, 1997: 69). Dolayısıyla, karşımızda merkezinde dünyanın, etrafında sabit konumlu “saf ve değişmez, saydam ve ağırlıksız” (Kuhn, 2007: 141) tözden yapılmış yıldızların yer aldığı bir evren tasarımı mevcuttur. Bu görünen evren, tektir, eşsizdir, başka bir örneğe de sahip değildir. Aristoteles’in nedenler araştırması, saf tözün kendisinden kaynaklanan daireysel devinimden çok, varlığın farklılıklarını yansıtan farklı formların belirleyiciliği altında cereyan eden bir oluşun kendisine uyarlanmaktadır. Zira göklerde herhangi bir değişim görmek olanaksızken, yerde cisimlerin sürekli bir yer değiştirme, alçalma, yükselme, nitelik değiştirme, biçim kazanma, çoğalma ve dağılma içinde olduğu görülür. İşte bunların “ne için”ini araştırmak söz konusu olduğunda, aynı anda dört nedeni birlikte değerlendiren bir açıklamanın, bilmenin kendisini sağlayacak bir ölçüt olduğu savunulur.

Ancak modern bilimin başlangıcından bu yana ‘neden’ teriminin anlamı, (Aristoteles’in açıklamasının aksine) etkili neden veya dışsal motive edici etken veya değişim üreten dış etki ile sınırlandırılmıştır (Bunge, 2009: 33). Bacon ve Galileo bu sınırlandırmanın anahtar isimleridir. Bacon, doğa araştırmasında nedensel açıklamalara erişmenin doğrudan şeylerin kendisine erişmekle ilişkili olduğunu göstermiş ve yeni bilim için yeni yöntem tasarısında bulunmuştur. Şeyleri anlamının anahtarı, nedenleri onlarda görmeye çalışmakta değil, nedenleri kavramanın anahtarı şeylerin kendilerini, hareketlerini doğru araştırmakta yatar. Bu anlamda Bacon Aristoteles’in ve ekolünün değişim ve hareketi açıklamaya yönelik kabullerini kapsamlı bir eleştiriye tabi tutar. Galileo da temelde Aristoteles ile olmaktan ziyade, onun belli açılardan dogma haline getirildiği bir tür Aristotelesçilik’le savaşa tutuşur. Öyle bir Aristotelesçilik ki, Galileo artık

hiçbir gözlem verisinin kabullerini yeniden gözden geçirme heyecanı doğurmaya yöneltemeyeceği bir tür zihin tutulması ya da entelektüel körlüğe batmış durumda olduklarını düşünür.

2. Francis Bacon: Mantığın Düzeninden Şeylerin Düzenine Doğru

Bacon modern bilimsel anlayışın oluşumunda oldukça etkili olmuş bir isimdir. “Bacon, bilimin modern imajı olarak adlandırılabilir şeyin kurucularından biri, belki de en büyüğüdür. Bu temaya ilişkin söylemi geniş, ayrıntılı, entelektüel güçle dolu, edebi açıdan etkili ve eşsiz metaforlar bakımından zengindir” (Rossi, 1996: 26). O, bilimsel keşiflerden çok, keşifleri açığa çıkaracak yol ve yöntemler üzerinde yoğunlaşmıştır. Kendi döneminde bilime sağlam bir temel bulma girişimlerini oldukça önemsemiştir. Bilimin hangi faaliyetinin bilimsel sayılabileceğini ortaya koyan kurallar bakımından belli bir yöntemsel tartışma yürütmüştür. Bacon’ın deyişiyle, “bilimlerin keşif yöntemleri olmadığı gibi, onların yeni uygulamalar için birtakım planları da yoktur” (Bacon, 1999: 9). Bacon’a göre, o güne kadar yapılmış olan keşifler belli bir yöntemden yoksun, büyük oranda şans eseri ortaya çıkmış ve bu yöntemsel yoksunluk, kazara ortaya çıkan keşiflerin bilimsel tartışmalara değil, metafizik tartışmalara konu olmasına yol açmıştır. Bu nedenle Bacon, bilimsel buluşların kaynağı olarak insan aklından, uygulamasından ve yönetiminden hareket etmenin önemine işaret etmiştir (Bacon, 1999: 73). Zaten en mühim eseri *Novum Organum*, daha başlığıyla amaçlarını açıkça yansıtıyor: on altıncı yüzyılın sonuna kadar tüm bilgiyi yöneten Aristotelesçi *organon*’un yerine tamamen yeni bir mantıksal araç, bilimin ilerlemesi ve yararı için yeni bir yöntem ortaya koymak (Malherbe, 1996: 78). Bacon bu yönüyle, spekülasyonlardan, kanaatlerden, önyargılardan ve ivedi yargılardan sıyrılmış “evrensel bir yöntem” inşa etme çabasında olmuştur (Sargent, 1999: xxi). Onun için yapılması gereken şey, tek tek olgulardan hareketle geneli yakalamak, onlar hakkında konuşmak değil onlara yönelmek, deney ve gözleme dayalı verileri temel alıp dikkatli ve ciddi bir incelemeden geçmemiş hurafelere dayanan bilgileri bir yana bırakmaktır (Shapin, 2000: 109). Yani insan, kabul edilmiş düşünce ve kavramlardan vazgeçmeli, zamanı gelene kadar genelleme yapmaktan, acele hüküm vermekten kaçınmalıdır (Bacon, 1999: 95). Böylelikle Bacon, doğanın kendisine yönelmiş ve onu, kendi kurallarını, olaylar arasındaki nedensel ilişkileri çözmek suretiyle anlamının, onun üzerinde hâkimiyet kurmanın yollarını göstermiştir.

Ona göre, doğa araştırması, doğrudan “şey”lerin kendisini bilmeye yaramayan, mantıksal çıkarımlardan ve teolojiden arındırılmalıdır. Bacon, teolojik soruşturmaları ve Skolastik mantığı bütünüyle reddetmez, sadece doğa araştırması için herhangi bir katkısı olmadığını savunur. Ona göre, “Skolastiklerin genellemeleri bir süreliğine iyi ve orantılıdır ama sonra onların ayrımlarına ve sonuçlarına indiğinizde, insan yaşamının fayda ve iyiliğine olan verimli bir rahim yerine, korkunç tartışmalar ve havlayan sorularla son bul[duğunu]” görürsünüz (Bacon, 2023: 62). Skolastiklerin, “keskin ve güçlü bir akla, bol miktarda boş vakte ve az miktarda okuma çeşitliliğine sahip” olduklarını düşünmekle birlikte, “kendileri[nin] manastır ve kolejlerin hücrelerine kapanmış olduğu gibi, akılları[nın] birkaç yazarın (özellikle diktatörleri Aristoteles’in) hücrelerine kapanmış olduğunu” dile getirir (Bacon, 2023: 60). Bu dogmatizm uzunca bir süre doğa araştırmasında gerçek nedensel bilgilerin istikrarlı ve bilinçli edinimini sekteye uğratan aşılmaz bariyerler olarak hizmet etmiştir. Bu anlamda Bacon, Aristoteles’in nedenlere dair

soruşturmasına geri dönerek, nedensel açıklamada sadece doğa araştırmasına uygun olanın neler olduğunu göstermeye gayret eder.

Aristoteles'in nedenlere dair incelemesi hem hareketin ve fiziksel değişimin hem de ilk nedenlerin bilinmesi adına yapılmış ve bu iki husus daima öne çıkarılmıştır (Aydın, 2009: 42). Bu anlamda, Aristotelesçi epistemoloji, değişikliklerin, hareketlerin nihai olarak şeylerin doğası veya özümüle ilişkili olduğu nedensel bir sistem geliştirmişti. Ancak Bacon'a göre Varlık deneyimimizin böylesine metafiziksel bir açıklamasına yönelmek yanlıştır (Malherbe, 1996: 91). Ne var ki, Aristotelesçi tesirle, uzun bir süre "teleolojik", "fail", "formel" ve "maddi" nedenler birlikte işlenmişti. Aristoteles'in nedenler öğretisi resmi Batı kültüründe Rönesans'a kadar varlığını sürdürmüştü (Bunge, 2009: 32). Bacon, bilginin nedenleri bilmekle mümkün olduğuna ilişkin Aristotelesçi tezi kabul etmiş ancak bu nedenlere ulaşmada takip edeceği yöntemin tercihinde Aristoteles'ten uzaklaşmıştır. Aristoteles'in neden ile bilme arasında öngördüğü zorunlu ilişkiyi değil, bu ilişkiyi açığa çıkarmaya yarayacak yöntemsel tavrın kendisini, nedenleri belirleme tarzını ve böylesi bir yöntem ile elde edilen sonuçları problemlili bulmuştur. O, hareketin ve değişimin açıklanmasında dört nedenden sadece ikisini Doğa felsefesine uygun görmüştür. Bacon açıklıkla, "Fiziksel nedenler [in] sadece etkin ve maddi" nedenler olduklarını dile getirmiştir (Bacon, 2023: 171). Bacon, bu yöndeki fikirlerini şöyle aktarmıştır: "Gerçek bilginin nedenlerden çıkarılan bilgi olması haklı olarak şart koşulmalıdır. Keza, nedenleri, madde, form, etkili neden ve ereksel neden olarak dörde bölmek yanlış değildir. Ancak bunlardan en sonuncusu yalnız insanın insanla olan ilişkisini bozmakla kalmaz, bilimleri de bozar. Formu keşfetmenin ise ümitsiz olduğu düşünülür" (Bacon, 1999: 100). Doğa araştırmasının da formları incelemeye yönelebileceğini kabul etmekle birlikte, "*vehiculum formae*"nin yani formun taşıyıcısının eni sonu "Etken Neden"den başka bir şey olmadığını ileri sürer (Bacon, 2023: 174). Buradaki "fazla ilişki"yi inşa eden kaynak, yanlış yöntemdir. Ancak Bacon ereksel nedenler araştırmasını, formel neden araştırmasından daha problemlili bulur. Zira şeylerin formlarına yönelen ve esasta özlere ilişkin soruşturmanın kendisi değil, açıklama mantığı (yöntemi) kusurludur. Ancak ereksel nedenlerin doğa araştırmasına sokuşturulmasının kendisi kategorik bir hata, bir "yanlış yerleştirme" olarak ele alınır; "bu yanlış yerleştirme, bilimlerin kendilerinde bir eksikliğe ya da en azından büyük bir yetersizliğe neden olmuştur. Zira ereksel nedenlerin fiziksel araştırmalarda diğerleriyle karışık ele alınması, tüm gerçek ve fiziksel nedenlerin ciddi ve dikkatli araştırmasını alıkoymuş ve insanların bu makul görünüşlü aldatıcı nedenlere takılıp kalmasına yol açarak yeni keşiflere büyük ölçüde engel olmuş ve zarar vermiştir" (Bacon, 2023: 176). Eş deyişle, ereksel nedenlere ilişkin açıklamalar Fizik'e ilişkin bir şey söylemediği gibi, "Fiziksel Neden arayışının ihmal edilmesine ve sessizce geçilmesine yol açmıştır" (Bacon, 2023: 177). Bacon bu minvalde, Antik Yunan düşünce evreninin atomcu filozoflara ait tezlerini, Aristoteles ve Platon'un erekselci açıklamalarından daha gerçekçi bulur: " ... eşyanın yapısında bir zihin ya da akıl varsaymayan, *onun kendini koruyabilen formunu, talih* adını verdikleri, *doğanın sonsuz denemelerine ya da sınamalarına* atfeden Demokritos ve diğerlerinin doğa felsefesi, bana öyle geliyor ki ... fiziksel nedenlerin ayrıntılarında, Aristoteles ve Platon'unkinden daha gerçek ve daha iyi araştırılmıştır; bunların ikisi de ereksel nedenleri [fiziğe] karıştırmıştır: biri ilahiyatın bir parçası olarak, diğeri ise mantığın bir parçası olarak" (Bacon, 2023: 177). Bacon, Aristoteles'in nedenlerini basitçe reddetmekle yetinmemiş, Aristoteles'i böyle sonuçlar elde etmeye iten unsurların neler olduğunu da göstermek istemiştir. Böylelikle, Aristoteles'in yöntem anlayışı üzerinde yoğunlaşarak, onun eksikliklerini belirlemek ve yeni bir

metodoloji geliştirmek kaygısı taşımıştır (Kızılçelik, 2011: 37). Ona göre, Aristoteles'in bilgiye ulaşmada bir araç olarak kurduğu ve yöntemsel tavrının ifadesi olan mantık, onun pek çok bulgusunda olduğu gibi nedenlerde de hatalı kurgular yaratmasına sebep olmuştur. Aristoteles, doğa felsefesini mantık aracılığıyla bozmuştur (Bacon, 1999: 28). Öğretimde kullanılan tanımlar ve "şey"lerin iç gerçekliğinden daha çok önermelerdeki üslup konusunda endişe duyarak, "şey"lerin tabiatı üzerine sayısız keyfi ayırma bulunmuştur (Bacon, 1999: 29). Bu anlamda Bacon'un akıl yürütmelerden çok önermelerle ilgilendiği görülecektir. Onun asıl sorunu şudur: Doğru önermeleri metodik olarak nasıl oluşturabiliriz? Ve Aristoteles mantığını, bu soruyu unutup kendiliğinden önermelerin doğruluğunu varsayarak, hızla tümdengelimli akıl yürütmelere yönelmekle suçlar (Malherbe, 1996: 95-96). Dolayısıyla, Bacon nezdinde, Aristoteles felsefesinin en sorunlu olduğu nokta, "şey"lerden hareketle belli çıkarımlara varmak yerine çıkarımdan hareketle "şey"lere yönelmek ve tabiatta bu çıkarımlara uygun "şey"ler varsaymaktır. Bacon'a göre bu yöntem, sadece sanılar ve dogmalar üzerine kurulmuş bilimlerde işleyebilir. Çünkü, "sanılar ve dogmalar üzerine kurulmuş bilimlerde, eğer 'şey'lere bakmak yerine onları onaylamaya zorlamak isterseniz, öncelemeleri ve mantığı kullanmak daha doğru olur" (Bacon, 1999: 13). Aristoteles, bilmenin, nedenleri bilmekle mümkün olduğunu keşfetmiş, ancak nedenleri mantıksal çıkarımlarla kurguladıktan sonra bunları doğada aramaya çıkmıştır. Bacon'ın deyişiyle, tabiatın ve deneyden hareket etmektense, "kararlarının ve aksiyomlarının temeli olarak değerlendirdiği şeylere deneye başvurmaksızın önceden karar vermiş ve sonra da doğa felsefesini kendi kararlarıyla bağdaştırmak için tıpkı bir esir gibi ardından sürüklemiştir" (Bacon, 1999: 29). Oysa gerçek bilim deneyi araç olarak kullanmalı, "şey"lerin kendisine yönelmeli, nedenleri çıkarımlardan değil "şey"lerin kendisinden hareketle açığa çıkararak bilgiye ulaşmalıdır. Buna göre gerçek bilimin temel unsurları gözlem ve deneydir. Olgusal verileri toplayarak bunları belli bir düzen içinde işlemek dışında, doğayı tanımanın bir yolu yoktur. Skolastik yaklaşımda olduğu gibi olguları doğruluğu sorgulanmaz birtakım peşin ilkelerden tümdengelimle açıklamaya çalışmak kısır bir çabadır. Doğru olan yöntem, gözlem veya deneyle olguları saptamak, toplanan verilerden tümevarımla genellemelere gitmek, ulaşılan genellemelerden en kapsamlı olanları öncül ilke olarak seçmektir. Tümdengelim olsa olsa bu aşamadan sonra yararlı olabilir (Yıldırım, 1999: 80-81). Bu nedenle Bacon, felsefe ve bilim alanında Aristotelesçi tümdengelim değil tümevarımı önemsemiş, tümevarımın en iyi ve en ideal akıl yürütme şekli olduğunu savunmuştur (Kızılçelik, 2011: 37). Eş deyişle Bacon, sağlam bilginin olgulara yönelen bilimde bulunduğunu, bu sağlam bilgiye tümevarım yoluyla, olgu ve olayların gözleminden varılabileceğini ifade etmiştir (Özlem, 1998: 144). Böylelikle, doğanın işleyişi hakkında kesin bir bilgi edinilebilecek ve işleyişin nedenleri ortaya çıkarılabilecektir. Bacon nedenlerden yola çıkarak bilgiye ulaşma çabasındaki esas amacını da saklı tutmamış ve bizlerle paylaşmıştır: "Nedenlerin bilinmemesi sonucu olumsuz yönde etkileyebileceğinden bilgi ile insan gücü eş anlamlıdır. Çünkü tabiat, sadece yine tabiatın kurallarına uyulursa kontrol altına alınır" (Bacon, 1999: 8). Bir başka ifadeyle, bilgi güç demektir ve gücü elde etmek, nedenleri bilmeyi gerektirir. Yani bilgiyi elde etmek için "şey"ler arasındaki nedensel ilişkiyi bilmek zorunludur. Bunu da (tabiat üstünde hâkimiyet kurmak amacıyla) tabiatın kendisine yönelerek, kendi mantıksal kurallarımızı değil, tabiatın kurallarını keşfetmek yoluyla mümkün hale getirebiliriz. Bu bakımdan bilim, belli ilkeleri olan ve belli yöntemsel kurallar dâhilinde faaliyet gösteren bir uğraş alanına dönüştürülmeliydi. Araştırmacıya düşen görev doğada yer alan düzenliliği gözlemek,

incelemek ve ardında yatan yasaları ortaya çıkarmaktır. Bu durumda gözleme dayalı önermeler, nedenlerin bilgisi ve doğa üzerinde hâkimiyet arasında bir birleşik yapı açığa çıkar. Fakat bu kolayca gerçekleştirilecek bir iş değildir. Çünkü, kendilerinden önce deney ve gözlem ile yapılmış araştırmalar ve yararlanabilecekleri bulgular oldukça sınırlıydı. Öyle ki, Bacon'ın deyişiyle, "o zamana dek insanları bilgilendirmek için nicelik, tür ya da kesinlik açısından yeterli olan gözlemlerin toplanması adına hiçbir şey yapılmamış gibiydi" (Bacon'dan Akt.; Shapin, 2000: 107). Gözlemlerin (modern anlamında) bilimde ne denli gerekli ve belirleyici olduğunu heyecan verici keşiflerle en çarpıcı biçimde öğreten kişi Galileo Galilei oldu (Cropper, 2001: 3). Galileo'da Aristotelesçilik eleştirisi, gözlem diline dayalı aksiyomlarla, sadece ayaltı dünyadaki harekete ilişkin kabullere değil, ayüstü dünyanın hareketlerine ilişkin kabullere de yönelir. Standart dogmanın, salt akıl yürütmeye, nihai, değişmez, sarsılmaz, bozulmaz olarak kavradığı her şeyi, gözlemin diliyle değiştirdi, dönüştürdü ve yerinden söktü.

3. Galileo Galilei: Gözlemin Gücü ve Doğanın Matematiği

Galileo'dan önce insanlar, en ilginç fizik sorunlarının geneli üzerinde büyük bilgileri olduğuna inanırlardı. Galileo, cisimlerin düşüş yolları gibi kimi olgular üzerine, kendiliklerinden çok ilginç olmayan, ancak gerçek bilginin ve gelecekteki verimliliğini kendisinin önceden gördüğü bir yeni yöntemin örnekleri olarak ölçülemez ilginçlikte kimi olgular saptamış, bu az sayıdaki olgular, en soluk sabah güneşinin bile yıldızları söndürebilmesi gibi, Aristoteles'ten beridir gelen bütün birçok sözde bilgi dizgesini yıkmaya yetmiştir (Russell, 1996: 213-214). Galileo, bulgularıyla, "tüm doğa bilimciler için gerçekten dikkate alınacak ve kafa yorulacak büyük şeyler" (Galileo, 2020: 25) ortaya koyduğunun bilincindeydi. Bu düzenin gözlemlenmesi ve matematiksel dile dönüştürülmesinde kuşkusuz Galileo oldukça öncü bir isimdi. Galileo ilk önce karasal nesnelerin, sarkaçların, serbest düşüş içindeki topların ve mermilerin hareketlerini inceledi. Gözlemediği her şeyi matematiksel oranlara dökerek özetlediği gibi, deneysel verilerinden (şu an "atalet ilkesi" olarak adlandırılan ve bize diğer şeylerin yanı sıra, sürtünmenin olmadığı bir düzlem boyunca yansıtılan bir nesnenin sonsuza kadar sürekli bir hızda devam edeceğini anlatan) büyük bir idealleştirmeye ulaşmayı da sağladı. Bunun yanında kademeli olarak geliştirdiği teleskopuyla bir yandan da gökyüzünü gece gündüz gözlemliyordu. Böylece Venüs'ün evrelerini, aydaki dağları, güneş lekelerini ve Jupiter'in uydularını görmeyi başarmıştı (Cropper, 2001: 3). Bu gözlemler, ölçümleri ve deneyleri ışığında ulaştığı sonuçlarla Galileo, doğanın temel yapısıyla ilgili geleneksel inanca karşı çıkmış, Ortodoks doktrinin, fiziksel konulara ilişkin akıl yürütme sürecinin tartışılmaz kabul edilmemesi, bunun yerine gözlem ve matematiksel açıdan disipline edilmiş bir akıl yürütme sonucunda ulaşılan bulgular karşısında tekrar tekrar sınılanması gerektiğini savunmuştur (Shapin, 2000: 22-23). Galileo'nun hareket üzerine olan çalışmaları bu yöntemsel tavrın pratiğinde kusursuzca işlenmiştir. Ona göre, fiziksel konuları ve genel olarak fiziksel değişimi anlamak nedenleri bilmekle ilgiliyse, bu nedenlerin farklı niteliklerden şeyler oluşu, ele alınan değişimi, hareketin kendisini anlaşılabilir bir teolojik-fiziksel birlikteliğe itmektedir. Skolastisizmin elinde yorumlanan Aristoteles örneğinde yaşanan durum tam da bundan ibaretti. Hareket Aristoteles için, her çeşit değişikliği içine alan, oldukça geniş bir kavram olarak ele alınmaktaydı. Ağırılığı olan bir cismin yere düşmesi nasıl hareket olarak nitelendiriliyorsa bir gencin eğitimi ya da bir bitkinin büyümesi de harekettir. Bir tohum nasıl tüm potansiyelini bir bitki haline gelmekle gerçekleştirirse, ağır bir cisim de doğasının doğal yerine doğru hareket

etmekle gerçekleştirirdi. Galileo'nun fiziksel değişimi, yani hareket kavramını ele alışındaki can alıcı yenilik, hareket ile cisimlerin temel karakterini birbirinden ayırmasıdır. Ona göre, düzgün yatay hareket, cismin içinde hiçbir şeyi etkilememektedir. Hareket sadece bir cismin kendisini içinde bulduğu bir durumdan ibarettir ve cisim hareket halindeyken de durmaktayken de aynıdır (Westfall, 1994: 20-21). Yani hareket ile amaçsallık ya da formel bir dönüşüm arasında hiçbir ilişki bulunmamaktadır. Galileo böylelikle, neden tanımında içerilen dört özelliği tek bir özelliğe indirgemiş ve onu şöyle tanımlamıştır: "Sadece kendisinden sonra bir etkinin takip ettiği şeye neden denilebilir" (Galileo'dan aktaran; Lyon, 1967: 2). Burada Galileo nedenin dışsallığına ilişkin bir kavrayış getirmekte, formel ya da teleolojik bir açıklamaya yönelmemekte, sadece "etkin nedenlere" atıfta bulunmaktadır. O, neden kavramından, basitçe "bir şeyin ortaya çıkması için gerekli ve yeterli koşul olarak" söz etmektedir (Bunge, 2009: 33). Böylelikle, önümüzde yer alan bir etkinin incelenmesi, bize onu önceleyen şartların bilgisini sunmaya götürecektir, onu açığa çıkaran nedeni keşfe yönelmediğimizde ise verimsiz tartışmalarla gerçeğin kendisinden uzaklaştırılacaktır. Bu bakımdan "doğa olgularını incelerken, ... etkilerin bilinmesi, o etkilerin nedenlerinin araştırılmasına ve bulunmasına götürür bizi ve bu bir nedene dayanmadıkça gittiğimiz yolda körler gibi yürüyor sayılırız, ... bundan ötürü her şeyden önce nedenlerini aradığımız etkileri bilgi çerçevemiz içine almalıyız" (Galileo, 2008: 572-573). Burada amaçlar ve formlara dair hiçbir şeye yer verilmemiştir. Sadece gözlemediğimiz etkinin nedeni vardır. Başka bir deyişle, gördüğümüz her şey mekanik bir işleyişe tabi bir alet gibi belli bir nedensel ilişki ekseninde varlık buluyor, değişiyor ve dönüşüyor. Dolayısıyla Galileo, "fiziğin konusunu temel özelliklerle ve bunların bağlantılarıyla sınırlayarak teleolojik açıklamaları fizikle ilgili hoş görülen konuşmaların dışında bırakmış oldu. Galileo'ya göre, bir hareketin gelecekteki bazı durumların farkına varılsın diye gerçekleştiğini belirtmek hiç de içtenlikle yapılmış bilimsel bir açıklama değildi. Özellikle de 'doğal mekânlara' doğru yapılan 'doğal hareketler' açısından Aristotelesçi yorumlar bilimsel açıklama olarak nitelendirilemezdi" (Losee, 2008: 66). Galileo, Aristoteles'in doğal ve doğal olmayan veya şiddetli devinimler arasında yaptığı ayrımın da tamamen yanıltıcı olduğunu görmüştür. Aristoteles'e göre, doğal devinimler ancak üç tür olabilir: topraktan oluşmuş varlıklar aşağı, Yerküre'nin merkezine doğru; ağırlıklı olarak hava ya da ateşten oluşmuş hafif varlıklar yukarı doğru; göksel varlıklar ise mükemmel daireler halinde düzenli devinimler yaparlardı. Bunun dışındaki tüm hareketler doğa dışıydı. Standart görüşe göre, bir cisim havaya fırlatıldığında, hareketin şiddetinin fırlatılan cisme yaptığı etki, o cismin doğal hareketini yaşamasını engelleyecekti. Doğal hareket ancak cisme dayatılan hareket sonlandıktan sonra ortaya çıkabilecek ve cisim toprağa düşecekti. Ancak Galileo, fırlatılan cismin, el, yay, topun ağzı ya da onu fırlatan her neyse, buradan çıktığı andan itibaren yerçekimine tabi olduğunu anlamıştı. Sonuçta, havada ilerleyen cismin izlediği yol, bu nedenle, her zaman cismi fırlatanın uyguladığı hareketin yapısı ve yönüyle ve aynı anda yerçekiminden etkilenen doğal hareketin etkisiyle oluşacaktı. Galileo, sonuçta oluşan yolun her zaman bir parabol veya bir parabolün bir bölümü olduğunu bile saptamayı başarmıştır (Henry, 2012: 160). Gelgelelim, Galileo'nun Aristoteles karşıtı polemigi Aristoteles'in tüm felsefesine bütüncül bir reddiye içermiyordu. Örneğin onun tümevarımsal-tümdengelimsel yöntemine karşı değildi. Galileo, Aristoteles'in bilimsel araştırmanın gözlemlerden genel ilkelere ve sonra tekrar gözlemlere dönen iki aşamalı bir ilerleme olduğu konusundaki görüşünü kabul ediyordu (Losee, 2008: 68). Nitekim, *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar* (2011: 249) başlıklı eserinde, "tekil bir olgunun, nedenlerinin keşfedilmesi

sayesinde elde edilen bilgisi[nin], zihni, deneye başvurma gereksinimi olmadan başka olguları anlamaya ve ortaya çıkarmaya hazırla[yacağını]” onaylar. Ayrıca Galileo, Aristoteles’in açıklayıcı ilkelerin duyu deneyimlerinden alınan verilere dayandırılması gerektiği yönündeki görüşünü de kabul ediyordu (Losee, 2008: 68). Ancak cisimlerin hareketi ve gök dinamiği söz konusu olduğunda bu düşünürden büyük oranda ayrılıyordu. Onun temel mücadelesi, doğrudan bu düşünürle olmaktan çok, onun yorumlanmasını deneye bakmayı ve sınanmayı gerektirmeyecek ölçüde kutsallaştırarak, sorgusuzca yürüten “Aristotelesçilik” ileydi. Aristoteles de nihayetinde belli gözlemlerden hareketle belli ilkelere varıyordu. Ne var ki, cisimlerin hareketine ilişkin gözlemleri aracılığıyla elde ettiği çıkarsamalarında, özellikle “göksel” hareketin temellendirilmesinde büyük sorunlar ve hatalar söz konusuydu. Galileo’nun Aristoteles ile yorumcuları arasında dogmatizm bakımından ayırım yaparak eleştiri getirme hassasiyeti, Aristoteles’e yönelik eleştirilerine rağmen, gözlem ve deney verilerine aldırmaksızın bir ilkeler bütününe doğru kabul edip, kendini ona tutunmaya adanmış zihinleri gerçek doğa araştırmacılarından ayırmak içindir. Çünkü bilgi ve hakikat aşığı olan doğa araştırmacısı, kendi öncülleri başka verilerle çatıştığında, gerçeğe uygun olan bilginin yanında yer alacaktır.² Bu anlamda, Aristoteles’in de gözlemlerden hareket eden herhangi bir doğa filozofu kadar açık ve şeffaf olacağı kanaatindeydi. Sözelimi, “güneş lekeleriyle ilgili on yedinci yüzyılda elde edilen teleskopik delillere sahip olsa Aristoteles’in kendisinin de değişmezlik öğretisini reddedeceğin[den]” (Losee, 2008: 68) emindir.³ Ne var ki, doğa araştırmasından elde edilen yeni gözlemlere ihtiyaç duymayan Aristotelesçilerin, neredeyse kutsal sayılan Aristoteles’in eserlerine referanslarla “salt” mantıksal uslamalarla delillendirme işinin, doğanın anlaşılmasında tahrif edici ve yanıltıcı sonuçlar ürettiği kanaatindeydi. Bu nedenle, Galileo nazarında, olgular aksini gösterir ve tanıtlarken, hala Kilise için sarsılmaz bir inanç haline getirilmiş olduğundan Aristoteles’in gökyüzüne ilişkin ortaya koyduğu fikirlere bağlanmak körlükten başka bir şey değildi. Mantıksal düşünme elbette müracaat edilebilecek bir ilimdi, lakin doğa araştırması söz konusu olduğunda, örneğin cisimlerin devinimini, nedenlerini ve etkilerini açıklama söz konusu olduğunda, gözlem ve deney verileri ve bunları yansıtan matematiksel göstergeler daha sınanabilir gerekçeler sunuyordu. Bu nedenle, Galileo için, doğa bilimlerinde gözlem ve deneye dayanmayan argümantatif ikna çabalarına zaman ayırmanın belirleyici bir yönü olduğu

² Bir anlamda Galileo, bilimin kümülatif niteliğini vurgulayarak, Aristoteles’in doğa araştırmasında önemli bir misyonu olduğunu ancak miadını doldurduğunu kibarca anlatmak ister. Yine Salviati’nin ağzından şöyle seslendiğini okuyoruz: “Zamanla bu yeni bilimin yapılacak yeni gözlemler ve gerçek, gerekli kanıtlarla ilerleyeceği kanısındayım. Elbet bu yüzden ilk gözlemlerde bulunan kişinin şan ve gururu eksilecek değildir; ben bu nedenle çalgı aleti liri ilk icat edeni, yaptığı ilk alet kaba saba olması nedeniyle kaba sesler çıkardığı halde, elbet daha sonraki ustalardan daha çok takdir ederim; daha sonraki ustalar ilkinden daha mükemmelini yapmış olsalar da” (Galileo, 2008: 558).

³ Teleskobun icadı gökyüzü gözlemlerini ilk defa bu denli erişilebilir ve doğrulukla çözümlenebilir hale getirmişti. Bu veriler ışığında “duyu verilerinden yararlanmayan” mantıksal çıkarımlar birer birer çürütülmekte, yeni olgu ve gözlemlerle bilinenin aksine, evrenin farklı bir işleyişi olduğu gösteriliyordu. Galileo, ölçümlerinden o denli emindir ki, kutsallık karışmış mevcut dogmanın yerinden edilmesini kendi imtiyazlarına indirilmiş bir darbe olarak algılayan mantıkçılar ve din adamları müstesna, kendisini bilime adanmış her doğa filozofunun, bu delilleri kabul etmekte tereddüt etmeyeceği inancındaydı (Kilise’nin resmi görüşü haline gelen Aristoteles’in bile). Galileo, bu kanaatini Salviati’nin dilinden şöyle gerekçelendirir: “Aristoteles bizim çağımızda yaşasaydı, korkarım fikir değiştirirdi. Onun kendi düşünce tarzından da açıkça anlaşılacaktır. Nitekim Aristoteles göklerin değişimsiz vb. oldukları fikrini yazıya dökerken, buna neden olarak eski gökcisimlerinden hiçbirinin bozunup çözüldüğünün ve yenisinin türediğinin görülmediğini belirtirken, içten içe şöyle anlaşılmasını istiyor ki eğer böylesi bir olgu görmüş olsaydı tersine itibar eder ve duyulara dayalı deneyimi, icap ettiği üzere, akla dayalı fakat deneyim dışı uslamamanın önüne geçirirdi, ona öncelik verirdi. Çünkü eğer o duyulara değer vermek istemeseydi, en azından duyularıyla herhangi bir değişime tanık olmayışını, değişimsizlik lehinde gerekçe yapmazdı” (Galileo, 2008: 62-63).

söylenemez. Kimi zaman olgulara ilişkin tek bir doğru gözlemden elde edilen fikir, bin yıllık kurmacadan daha etkilidir. Dahası bu gözlemlerle elde edilen bulgularla, “çağlar boyunca filozofları çileden çıkararak tüm çekişmeler görsel bir kesinlikle ortadan kaldırılabılır ve laf kalabalığından ibaret tartışmalardan kurtulabiliriz” (Galileo, 2020: 52). Çünkü bu “... fikirler gözle görülür elle tutulur bir dünyaya ilişkindir, kağıtlar dünyasına ilişkin değildir” (Galileo, 2008: 153). İşte bu nedenle, Galileo nazarında, “bin tane Demostenes ve bin tane Aristoteles, gerçeği öğrenme şansına ulaşmış sıradan bir zekâyâ sahip insan karşısında yaya kalır” (Galileo, 2008: 69). Bununla birlikte, Galileo, Doğa'nın kitabını anlamaya ilişkin her çabanın matematik diliyle aktarılabilceği inancındaydı. O kadar ki, Galileo nazarında (2008: 138), “matematikteki gösterimlerin bize sunduğu gerçek, Tanrısal bilginin tanıdığı gerçeğin aynısıdır.” Bu yönüyle, Galileo'nun fizik kapsamındaki çalışmaları, deneysel ölçüm ve matematiksel hesaplamaların tüm disiplinlerde belirleyici bir yer kazanmasında büyük bir rol oynamıştır (MacLachlan, 1997: 8). Bu anlamda Galileo'nun konumu, parçaları etrafa saçılmış “modern bilim” mozaiğinin parçalarını birleştirme işinin örneklendirmeye benzer. Deney, gözlem, matematik, test etme, kanıtlama ve genelleme yapma gibi etrafa saçılmış pek çok ilkeyi bir arada işletmeye çalışır. Modern bilimin öncüleri Johannes Kepler ve Isaac Newton tarafından da uygulama alanı bulan bu bilim anlayışı, nedensellik ilkesini diriltmiş, deneysel kurgulamalarla, günümüze kadar bilimin önemli bir ilkesi olmasına olanak sağlamıştır (Kelsen, 1943: 249). Bu gelişim süreci nedensellik kavramını tüm teolojik ve teleolojik unsurlarından ayırarak “şeylerin nedensel düzeni” adı altında yeni bir inşa yaratmıştır (Waismann, 2011: 56). Şeylerin yeni düzeninde artık, dünya da yenidir. Böylelikle, Kepler'in öngörülü beklentisiyle, “fiziksel teorilerin de değişmesi gerekecektir” (Kepler, 2008, s. 39). Doğayı anlamaya yarayacak bakış açısı da. Nedensellik, “dışsalılık” ve “sonuca etki eden etken” karakteriyle insanı doğaya yeni bir bakışla eğilme çağrısındadır. Amaçlar ve formlar, yerini sadece etkili nedenlere bırakır. Doğa araştırması, gözlemin matematiğe döküldüğü bir fenomenler arası ilişki dinamiğini incelemeye evrilir.

SONUÇ

Nedenselliğin günümüz bilimi ve felsefesi içerisindeki anlamını öğrenmek, ona dair tarihsel bir perspektif sunmadan yapılamayacak bir iştir (Capek and Chamberlin, 1959, s. 63). Tarihi seyri içinde, nedenselliğe anlamını kazandıran belli uğrak noktaları mahiyetindeki isimlerin konuya dönük tezleri irdelenmeden bugüne dair yaptığımız değerlendirmelerin tümü eksik ve sınırlı olacaktır. İçinde yer aldığımız dünyanın nedensellik kavrayışının hangi süreç ve gelişmelerin ürünü olduğunu bilmeden nedenselliğe ilişkin anlaşılır bir açıklama sunmak pek de olanaklı değildir. Bu tarihsel kesitler içinde Aristoteles, Bacon ve Galileo, nedensellik kavramının biçimlenmesi ve günümüz anlamının inşasında önemli mihenk taşları konumundadır. Bu minvalde, Bacon ve Galileo'nun Aristoteles metinleriyle girdikleri diyalog, oldukça verimli tartışmalar üretmiş, felsefe ve bilime yeni bakış açıları ve açıklamalar kazandırmıştır. Bacon doğaya bakmanın yeni bir kavrayışını sunmuş, Galileo ise şeyleri açıklamaya ilişkin bu yeni bir arayışın verimli ve muzaffer örneklerini takdim etmiştir. Aynı salınımla kendi içinden beslenen, kurmaca ve sayılılarla zaafalarını örtmeye çalışan mevcut bilimin kabullerinin yerinden sökülmesinin öncüleri arasında yer almışlardır. Bu anlamda Aristoteles ve ardıllarının doğaya bakma biçimleri ve onu açıklama yollarını kimi yönlerden kırpılmış ve belli açılardan geride bırakmışlardır. Özellikle nedensellik söz konusu olduğunda, Aristoteles'in incelikte ele aldığı

“bilme” meselesinin, Bacon ve Galileo’da insicamlı şerhlerle gündeme taşındığı görülür. Elbette Aristoteles, “modern insan” a seslenmemiş, onun bilme merakını gidermek için yazmamıştı. Bu anlamda, bugünden geçmişe baktığımızda onun fikirlerinde bizlere garip gelen çıkarsamalarda bulunuyor görünmesi doğaldır. Lakin bu tarihsel aralık, onun kendi düşün dünyası içinde tutarlı ve anlamlı olan yönlerini göz ardı etmekle sonuçlanmamalı. Bacon’da çoğu defa Aristotelesçilik eleştirisi Aristoteles’in kendisiyle yarışır, Skolastisizm şerhi bazı bakımlardan Aristoteles’in reddiyesine dönüşür. Aristoteles, yer yer özensiz biçimde Skolastik düşünme tarzının mücessem halini alır. Ancak Galileo’nun bu konuda daha temkinli ve dikkatli bir Aristoteles okuması sunmada nispeten daha hassas davrandığı söylenebilir. Aristoteles, mutlak bir akılcı, görüşleri aldatici kabul eden ya da bu dünyanın gözlemi ile elde edilen bilgiye itimat etmeyen biri değildir. Aksine, (mantıkçı olduğu kadar) klasik anlamda bir doğa araştırmacısı (filozofu) idi. Gözlem araçları bakımından ilkel, el yordamıyla görünüşlerden elde ettiği verilerden kanaatlere ulaşan, bunları mantık süzgecinden de geçiren (tasımlarla ispatı bilimsel açıklamada elzem kabul eden), araştırmacı, sorgulayıcı ve sentezleyici bir zihne sahip verimli bir fikir kaynağıydı. Aristoteles’in nedenlere ilişkin izahı, bu konuda kapsamlı bir kavrayış geliştirme gayretiyle ilişkiliydi. Kendisinden önceki düşünürlerin fikirlerini birbiriyle tamamlayarak kusursuzlaştırmak, şeylerin hareketine ve değişimine dair tastamam bir açıklama sunmak maksadındaydı. Bacon bu kavrayışı devralan Skolastisizme olduğu kadar, sorunun kaynağı olarak gördüğü Aristoteles’e de sert bir eleştirel yaklaşım sergiler. Bacon, Aristoteles’in bilimsel ispat ile tasım arasında kurduğu ilişkinin bilginin ilerletilmesinde avantaj ve dezavantajları irdeler ve pek çok adımda bu ispat mantığının yarattığı tıkanıklığa işaret eder, ancak bu yöndeki değerlendirmelerinde Aristoteles’in zamanının bilgi kapasitelerini arttıran ve yücelten yönünden çok, Skolastisizmle elbirliği sergileyen ve sahiplenilen yönlerine daha çok odaklanır. Galileo ise Kilise ve genel anlamda Skolastisizmin elinde bir canavara dönüşen Aristotelesçilik’e daha belirgin bir savaş açar. Elbette Aristoteles de bu eleştiriden payına düşeni alır. Lakin o, (Galileo’nun gözünde) mantıkçı olduğu kadar hakikatin peşinde bir doğa araştırmacısı ve hayatta olsa Galileo’nun bulgularını ilk desteleyeceği kişilerin başında geleceğine inandığı, sorgulayan, öğrenmeye açık bir zihindir. Bu anlamda, sorunun esas kaynağına filozof Aristoteles’i değil, tutucu ve dogmatik Aristotelesçilik’i yerleştirir.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of causality is a vast and rich idea that has been associated with very different ideas in terms of its basic usage throughout the historical process. The concept of causality is a concept that has important implications for both natural sciences and social sciences. It is possible to see that many scientists and philosophers address the issue of causality and offer a description of it. In this context, Aristotle has a distinctive place in terms of reflecting the first determinations of the concept. When considered within the context of the philosophy and science climate with which Aristotle was in dialogue in his mind, it can be said that he is a gathering and synthesizing summit. Throughout his works, he evaluates and criticizes the ideas put forward before him, lists the issues he sees as flawed, and proceeds to reach a complementary conclusion. For example, when it comes to explaining motion, he aims to develop an approach that will eliminate the parts he sees as deficient by considering the strengths and weaknesses of both those who deny change and those who advocate a single, unchanging *arche* that lies behind change. Therefore, his investigation into causes is an indication of his holistic and multifaceted understanding, in which

causes are evaluated "together" with their different qualities, based on the idea that the search for a single causal principle will contain certain deficiencies (for example, it will make the differences of existence impossible). However, for a long time, his explanations about motion, especially the motion of the celestial bodies, were later turned into Church doctrine and dogma with the additions of the Ptolemaic system. Instead of the natural researcher Aristotle, who frequently resorted to observation and sense data, an "Aristotelianism" that feeds on a certain number of accepted truths, does not seek to test or change them with (almost) any new observations, and proceeds with mental fictions and (mostly) wrong inferences has gained dominance. At this point, Aristotelianism is criticized in Francis Bacon and Galileo Galilei as the manifestation of interpretations that turn into the "paradigmatic" world view of Scholastic thought (in the Kuhnian sense, so to speak). In this regard, the dialogue that Bacon and Galileo entered into with Aristotle's texts produced very productive discussions and brought new perspectives and explanations to philosophy and science. Bacon presented a new understanding of looking at nature, and Galileo presented fruitful and triumphant examples of this new quest to explain things. They were among the pioneers of dismantling the assumptions of existing science, which feeds on itself with the same oscillation and tries to cover its weaknesses with fiction and assumptions. In this sense, they trimmed the way Aristotle and his successors looked at nature and the ways of explaining it in some ways and left them behind in certain respects. Especially when it comes to causality, it is seen that the issue of "knowing", which Aristotle deals with delicately, is brought to the agenda with critical comments in Bacon and Galileo. Aristotle's analysis of causality is narrowed and separated, and the search for formal causes and final causes in the study of nature or "physics" is subjected to a comprehensive commentary. Bacon showed that reaching causal explanations in nature research was directly related to reaching the things themselves, and he proposed a new method for the science. The key to understanding things lies not in trying to see the reasons in them, but in correctly investigating the things themselves and their movements. In this sense, Bacon subjects Aristotle and his school's assumptions to explain change and movement to a comprehensive criticism. Galileo, on the other hand, is mostly at war with a kind of Aristotelianism in which Aristotle is turned into dogma in certain respects, rather than with him. Such an Aristotelianism that Galileo thinks that they are now mired in a kind of mental eclipse or intellectual blindness in which no amount of observational data can induce the excitement of reconsidering their assumptions. However, Bacon's criticism of Aristotelianism often competes with Aristotle himself, and his commentary on Scholasticism turns into a rejection of Aristotle in some respects. Aristotle, sometimes carelessly, becomes the embodiment of the Scholastic way of thinking. However, it can be said that Galileo was relatively more sensitive in presenting a more cautious and careful reading of Aristotle on this issue. Aristotle is not an absolute rationalist, someone who regards appearances as deceptive or does not trust the knowledge obtained through observation of this world. On the contrary, he was a natural researcher (philosopher) in the classical sense (as well as a logician). He did not lack the spirit of a researcher who could reach conclusions from the data he obtained from appearances through his (primitive) observations. He was also a productive source of ideas, with an investigative, inquisitive and synthesizing mind, who filtered the opinions he obtained through logic (accepting proof by syllogisms as essential in scientific explanation). Aristotle's explanation of causes was related to his effort to develop a comprehensive understanding on this subject. His aim was to complement the ideas of the

thinkers before him and to offer a complete explanation of the movement and change of things. Bacon takes a harsh critical approach not only to Scholasticism, which inherited this concept, but also to Aristotle, whom he sees as the source of the problem. Bacon examines the advantages and disadvantages of the relationship established by Aristotle between scientific proof and syllogism in advancing knowledge and points out the blockage created by this logic of proof in many steps. However, in his evaluations in this direction, he focuses more on the aspects of Aristotle that cooperate with and embrace Scholasticism, rather than the aspects that increase and glorify the knowledge capacities of his time. Galileo, on the other hand, takes a more clear stand against Aristotelianism, which turned into a monster in the hands of the Church and Scholasticism in general. Of course, Aristotle also has his share of this criticism. However, he is (in Galileo's eyes) a natural researcher in pursuit of truth as well as a logician. In the eyes of Galileo, Aristotle was a questioning mind open to learning, someone who would not insist on the same ideas if he had the discoveries obtained through the telescope. In this sense, he places the main source of the problem not the philosopher Aristotle, but conservative and dogmatic Aristotelianism.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Etik kurul kararından muaftır.

/ Exempt from the Ethics Committee Decision.

Yazar Katkı Oranı / Author Contribution Rate: Makale tek yazarlıdır. / The article has a single author.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.). Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles; (1997). *Gökyüzü Üzerine*. (S. Babür, Çev.). Dost Kitabevi.
- Aristoteles. (2004). *Retorik*. (M. H. Doğan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2005a). *İkinci Çözümlemeler*. (A. Houshiary, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2005b). *Fizik*. (S. Babür, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, A. (2007). *İlk Çağ Felsefe Tarihi 3: Aristoteles*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, H. (2009). *Eski Yunan'dan İslam'ın Klasik Çağına Neden Kavramı ve Nedensellik Sorunu*. Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Bacon, F. (1999). *Novum Organum*. (S. Ö. Akkaş, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Bacon, F. (2023). *Tahsilin İlerletilmesi*. (Ö. Orhan, Çev.). Albaraka Yayınları.
- Bloch, M. (2005). *Feodal Toplum*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Bunge, M. (2009). *Causality and Modern Science*. Transaction Publications.
- Capek, M. ve Chamberlin, W. F. (1959). Toward a widening of the notion of causality. *Diogenes*. 7(4). ss. 63-90.
- Cropper, W. H. (2001). *Great Physicists*. Oxford University Press.
- Denkel, A. (1996). *Anlam ve Nedensellik*. Kabalıcı Yayınevi.

- Galileo, G. (2008). *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*. (R. Aşçıoğlu, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Galileo, G. (2011). *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar*. (Y. Çevik, Çev.). Elips Kitap.
- Galileo, G. (2020). *Yıldızlardan Gelen Haber*. (K. A. Çetinalp, Çev.). Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Glare, P. G. W. (2005). *Oxford Latin Dictionary*. Chrendon Press.
- Güçlü, A. vd. (2003). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1982). *Felsefe Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (1986). *Toplumbilim Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Henry, J. (2012). *Bilimsel Düşüncenin Kısa Tarihi*. (A. M. Şengel, Çev.). Akılçelen Kitaplar.
- Johnson, A. G. (2002). *The Blackwell Dictionary of Sociology*. Blackwell Publishing.
- Kelsen, H. (1943). *Society and Nature: A Sociological Inquiry*. The University of Chicago Press.
- Kepler, J. (2008). *Selection From Kepler's Astronomia Nova*. W. H. Donahue (Haz. ve Çev.). Green Lion Press.
- Kızılçelik, S. (2016). *Sosyoloji Tarihi 3*. Anı Yayıncılık.
- Kuhn, T. S. (2007). *Kopernik Devrimi*. (H. Turan, Dursun Bayrak ve Sinan K. Çelik, Çev.). İmge Kitabevi.
- Losee, J. (2008). *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*. (E. Böke, Çev.). Dost Kitabevi.
- Lyon, A. (1967). Causality. *The British Society for the Philosophy of Science*. 18(1). ss. 1-20.
- MacLachlan, J. (1997). *Galileo Galilei: First Physicist*. Oxford University Press.
- Malherbe, M. (1996). Bacon's method of science. M. Peltonen (Ed). *The Cambridge Companion to Bacon* (ss. 75-98). Cambridge University Press.
- Özlem, D. (1998). *Bilim, Tarih ve Yorum*. İnkılâp Kitabevi.
- Ross, D. (2002). *Aristoteles*. (A. Arslan, İ. O. Anar, Ö. Kavasoglu ve Z. Kurtoğlu, Çev.) Kabalıcı Yayınevi.
- Rossi, P. (1996). Bacon's idea of science. M. Peltonen (Ed). *The Cambridge Companion to Bacon* (ss. 25-44). Cambridge University Press.
- Russell, B. (1996). *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*. (V. Hacıkadıroğlu, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Russo, F. (2009). *Causality and Causal Modelling in the Social Sciences*. Springer.
- Sargent, R.-M. (1999). General introduction. R.-M. Sargent (Ed). *Francis Bacon: Selected Philosophical Works* (ss. vi-xxxvi). Hackett Publishing Company.
- Shapin, S. (2000). *Bilimsel Devrim*. (A. Yurdaçalış, Çev.). İzdüşüm Yayınları.
- Waismann, F. (2011). The decline and fall of causality. B. F. McGuinness (Ed). *Vienna Circle Institute Yearbook 15: Friedrich Waismann – Causality and Logical Positivism* (ss. 52-91). Springer.
- Wallace, W. A. (1972). *Causality and Scientific Explanation*. The University of Michigan Press.
- Westfall, R. S. (1994). *Modern Bilimin Oluşumu*. (İ. H. Duru, Çev.). Tübitak.
- Yıldırım, C. (1999). *Bilimin Öncüleri*. Tübitak.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

CUMHURİYETİN İLANINDAN DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINA KADAR
TÜRK BASINI

Nurhan AYDIN

Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Tarih Bölümü,
z.nurhanaydin@hotmail.com

:0000-0001-5192-6346

Ferhat ACAR

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Mülkiye Koruma ve Güvenlik Bölümü,
acarf3333@gmail.com

:0000-0001-8067-6382

Bahar ŞENTÜRK ACAR

Dr., Bağımsız Araştırmacı
bahar.sntrk61@gmail.com

:0000-0003-4768-8650

Atıf / Citation: Aydın, N., Acar F. & Şentürk Acar, B. (2024). Cumhuriyetin ilanından Demokrat Parti iktidarına kadar Türk basını. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 627-655

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1514013>

Öz

Türk basını ile ilgili ilk sansür henüz Cumhuriyet kurulmadan önce 8 Şubat 1857 tarihli Matbaa Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir. Bu Nizamname ile Türk basını yeni bir döneme girmiş, gazete çıkarmak için basım öncesinde gazetenin müsveddelerinin gösterilmesi ve daha birçok şart getirilmiştir. Nizamname 1909 Matbuat Kanununa kadar yürürlükte kalmıştır. Bu Nizamnameyi 1867 tarihli Sadrazam Ali Paşa tarafından çıkarılan Ali Kararnamesi takip etmiştir. Bu kararname geçici olarak çıkarılsa da 1909'a kadar başa geçen hangi hükümet olursa olsun kararnameyi kendisine göre kullanıp basına sansür uygulamaktan geri durmamıştır. II. Abdülhamit döneminde basın ciddi bir suskunluk dönemine girerken I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde basın üzerinde az da olsa bir rahatlama olmuştur. Hem Millî Mücadele hem de Cumhuriyetin kuruluşunun ilk döneminde basının desteğine önem verilmiş, basına kısmi özgürlükler tanınarak yeni kurulan devlete destek sağlanmaya çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan siyasi ve iktisadi problemlerle birlikte yapılan eleştiriler iktidarı hedef almaya başlayınca sık sık gazete kapatma kararları uygulanmıştır. Yeni dünya düzeninde ortaya çıkan Sovyet istekleri de basına yansımış hem iktidar yanlısı hem de muhalefeti destekleyen basının Sovyet isteklerine karşı ortak fikirler beyan ettikleri görülmüştür. 1946 yılı sonrasında basın üzerindeki sansür nispeten kalkmış gibi görünse de muhalefet yanlısı basının eleştirileri sonrasında basını denetleme durumu devam etmiştir. Basın her daim kamuoyunu yönlendirecek bir araç olarak görülmüş ve çok partili sisteme geçişte etkisi göz ardı edilemeyecek derecede olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Basın, İktidar-Muhalefet, Sansür, Demokrat Parti, Gazete

Received / Geliş Tarihi: 10.07.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 04.11.2024

TURKISH PRESS FROM THE DECLARATION OF THE REPUBLIC TO THE DEMOCRAT PARTY POWER

Abstract

The first censorship intended to the Turkish Press took place with the Printing Press Regulation dated February 8, 1857, before the establishment of the Republic. With this Regulation, the Turkish press entered a new era. In order to publish a newspaper, some stipulations were imposed; the manuscripts of the newspaper were to be shown before publication and many other stipulations were also introduced. The ordinance remained in force until the Printing Law in 1909. This Ordinance was followed with the Ali Decree issued by the Grand Vizier Ali Pasha in 1867. Though this decree was issued temporarily, no matter which government came to power until 1909, they did not hesitate to use the decree in their own way and censor the press. During the reign of Abdülhamid II, the press entered a period of serious silence, while during the First and Second Constitutional Periods, there was a slight relief on the press. In both the National Struggle and the first period of the establishment of the Republic, the support of the press was given importance, and it was tried to provide support to the newly established state by granting partial freedoms to the press. When the criticisms made with the political and economic problems that emerged during World War II began to target the government, newspaper closure decisions were frequently implemented. The Soviet demands occurring in the new world order were also reflected in the press, and it was seen that both the pro-government and the opposition-supporting press expressed common ideas against the Soviet demands. Although the censorship on the press seemed to be relatively abolished after 1946, the control of the press continued after the criticism of the pro-opposition press. The press was always seen as a tool to direct public opinion and its influence on the transition to a multi-party system cannot be ignored.

Keywords: Press, Government-Opposition, Censorship, Democrat Party, Newspaper

GİRİŞ

Yazılı basının 15. yüzyılın ikinci çeyreğinde Almanya'nın Mainz şehrinde Johann Gutenberg'in oynar harflerle basımı geliştirmesi ile başladığı söylenmektedir (Güner, 2015, s. 19). Avrupa'da Latin alfabesi ile yazılan ilk eser 1440 yılında basılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere matbaanın İstanbul'da ilk defa tesisi Avrupa'dan 286 yıl sonra mümkün olmuştur. Bu gecikmenin asıl sebebi şüphesiz din ile ilgiliydi. Çünkü matbaada kitap basılması kafirlerin buluşu ve günah olarak gösteriliyordu. Bunun dışında ekonomik nedenlerde etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu içinde elle kitap yazıp geçimini sağlayan yüzlerce insan bulunmaktaydı (Parmaksızoğlu, 1959, s. 3).

1831 yılında İstanbul'da yayımlanmaya başlayan ilk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi bir resmî gazete niteliği taşımıştır. Devletin aldığı kararlar hakkında kamuoyunu bilgilendirme görevini yüklenen bu ilk gazetenin çalışanları devlet memurlarıydı. Tarihsel açıdan bu durum Türk basının devlet ile olan ilişkisi yönünden enteresan bir sürecin başlangıcını ortaya koymaktadır (Özsever, 2004, s. 55).

I. Meşrutiyet dönemi başta olmak üzere epeyce acılı süreçleri yaşayan Türk basın tarihi, Cumhuriyet'in kurulmasıyla kendini yeni bir dönemin içinde bulmuştur. 1946'dan itibaren çok partili sisteme geçiş ile birlikte de günümüz basın anlayışına da yansıyan birden fazla uygulamanın ve davranışın temellerinin atıldığı yılların başlamasına sebep olmuştur (Bulunmaz, 2012, s. 204). Çalışmada Türk milletinin Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçişte basının yaşadığı zorluklar anlatılmaya çalışılmıştır.

1.Cumhuriyetin İlk Yıllarında Basın (1923-1929)

Millî Mücadelenin kazanılmasıyla Kuvay-ı Milliye karşıtı haberler yapan gazeteler kendi kabuklarına çekilmişti, yeni kurulan devlette Ermenice, Fransızca, Yahudice ve Rumca gazeteler yine çıkmaya devam etmiştir. Bu gazetelerin, siyasal ve sosyal faaliyetleri yok denecek kadar azdır. 1919 yılından itibaren Anadolu'da hâkim olan tek düşünce sistemine dayanan basın dili 1922 yılından sonra bütün yurda yayılmıştır (Güner, 2015, s. 41).

Cumhuriyetin ilk yıllarına damgasını vuran iç gelişmelerden bazıları Halifeliğin kaldırılması, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması, Şeyh Sait İsyanı, Tahrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte İstiklâl Mahkemelerinin kurulması olmuştur ve bu olaylar basında büyük ilgi görmüştür (Koloğlu, 2006, s. 116).

Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni bir düzen yerleştirilmeye çalışılırken basından eleştiri yerine destek beklenmiş, bu dönemde yönetim ile basının arasındaki ilişkilerin gidişatı basının eleştiri hürriyetinin sınırlarını oluşturmuştur. Atatürk, İstanbul basınından münasip bulduğu kişilerle toplantılar düzenleyerek bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. 1923 yılının Ocak ayında İstanbul'dan 6 gazeteci, ilki İzmit'te yapılan toplantıya çağırılmış, bu gazetecilere kurulması planlanan parti ve partilere isim olacak "halk" kavramının içeriği etrafındaki münakaşalar nedeniyle kavramdan ne anlaşıldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Toplantıya katılan gazetecilerden Ahmet Emin Yalman, toplantı sırasında gazetecilere hilafet makamı ile ilgili fikirlerinin sorulduğunu ve görüşleri dinlendikten sonra Atatürk'ün hilafet makamının tamamen kaldırılması gerektiğine dair fikir

beyan ettiğini söylemiştir. Gazeteciler yapılması planlanan yenilikler ile ilgili halkı hazırlama vazifesini üstlenmişlerdir. Ancak Ankara yönetimi ile İstanbul basını arasındaki hassas denge, hilafetin kaldırılması sırasında bozulmuştur. 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması ile İstanbul basınının gözleri hilafet kurumuna yönelmiş ve bu kurumun kaldırılmaması gerektiğini savunanlar görülmüştür. Hilafetin bu muhalefete rağmen 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılması, sonuçlarını kısa ve uzun vadede gösterecek şekilde muhalif akımlarının ve tepkilerin artmasına neden olmuştur (Gürkan, 1998, s. 34-35).

7 Ekim 1923'te İstanbul basını üzerindeki sansür kaldırılmış olsa da zaman zaman iktidarın yaptığı uygulamalar basın ve iktidarı karşı karşıya getirecek gelişmelere sebep olmuştur. Cumhuriyet'in ilanının muhalefet grup tarafından aceleye getirildiği düşüncesi, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları arasında anlaşmazlık ortaya çıkarmıştır. Mustafa Kemal'in gerçekleştirmeyi düşündüğü inkılap hareketlerinde savaşta olduğu gibi tam yetki isteğinden dolayı Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele ve Kazım Karabekir Paşaların, Cumhuriyet'in ilandan sonra artık Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmeyecekleri anlaşılmıştır. İkinci Meclis'in çalışmalarına başlamasından bir süre sonra İstanbul'da çıkan Tanin, İkdam, Tevhid-i Efkâr gibi gazetelerin elle tutulur hiçbir iş yapmamakla eleştirdikleri Fethi Bey Hükümetini hedef alan yayınları basında gittikçe artan Ankara-İstanbul çatışmasına sebep olmuştur. Liderler arasındaki kutuplaşma basına da yansımıştır. İstanbul'da yayınlanan Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr muhalefeti desteklemiş ve yaptıkları açıklamalara geniş yer vermiştir. Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın; "iyi bir şey yapılmak için fena bir yol tutulmuştu" ifadesini kullanmıştır. Vatan gazetesi ise Mustafa Kemal'in artık hiçbir şeye karışmayıp siyasetten uzaklaşması gerektiği fikrini savunuyordu. Hüseyin Rauf Orbay ise Tevhid-i Efkâr ve Vatan gazetelerinde yayınlanan bir demecinde devlet başkanlığına halifenin getirilmesinin en doğru devlet şeklinin olacağını açıklamıştı (Güner, 2015, s. 42-44).

Hint Müslümanlarından Ağa Han ile Emir Ali, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye birer mektup yazarak hilafetin kaldırılması bir yana geniş yetkilerle güçlendirilmesi gerektiğini öngörüyorlardı. Ancak mektup İsmet İnönü'ye ulaşmadan 5 ve 6 Aralık 1923'te Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlandı. İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri, hilafetin asla istifa etmemesini ekler ve bu doğrultuda bir mektup yazar. Baro Başkanının mektubu Tanin'de yayınlanır. Ahmet Emin Yalman'da halifeyi destekleyen yayınlar yapar (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 62).

8 Aralık 1923'te İsmet Paşa konuyu Meclis'e taşımıştır. İnönü'ye göre mektup İngiliz Hükümeti'nin etkisi altında olan kişiler tarafından gönderilmişti ve mektubu yayımlayan gazetecilerin İstiklal Mahkemesinde yargılanması gerekiyordu. Meclis'te 63'e karşı 89 oy ile İstiklal Mahkemesi oluşturulması kararı kabul edilince Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit, Yazı İşleri Müdürü Baha, Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Velid Ebüzziya ve Yazı İşleri Müdürü Hayri Muhiddin, İkdam Gazetesi Başyazarı Ahmet Cevdet ve Sorumlu Müdür Ömer İzzettin, vatana ihanet suçuyla gözaltına alınarak tutuklanmışlardır. Tutuklananlar arasında Adana'da Toksöz gazetesinde yazılar yazan eski milletvekillerinden Abdülkadir Kemal ile Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey de vardır. Yapılan yargılama sonucunda vatana ihanet ile suçlanan tüm sanıklara beraat kararı verilirken, İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri, beş yıl kürek cezasına çarptırılmıştır (Güner, 2015, s.

42-45). Ancak 12 Şubat 1924'te çıkarılmış olan 412 sayılı af kanunundan yararlanarak serbest kalmıştır (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 62).

İstiklal Mahkemesi başkanı Topçu İhsan, duruşmalardan sonra basınla alakalı "Basın su ve ateş gibi bir unsurdur. Hem çok faydalı hem de çok zararlı olabilir. Yapılacak şey iyi ilişkiler kurarak faydalarını en yükseğe zararlarını en aşağıya indirmektir" demiştir. Topçu İhsan bu duruşmalardan sonra Hükümet ile İstanbul basını arasındaki ilişkilerin düzelmesi için Mustafa Kemal ve gazete başyazarları arasında bir toplantı organize etmeye çalışmış ve bu toplantı 4 Şubat 1924'te İzmir'de yapılmıştır (Topuz, 1973, s. 137).

Cumhurbaşkanı gazetecilerden cumhuriyetin çerçevesinde çelikten bir kale oluşturmalarını istedi. Başyazarlar temelde anlaşmazlıkları bulunmadığını, üsluplarından anlaşmazlıklar olabileceğini bunun da hoşgörü ile çözümlenebileceğini böylece özgürlük ortamının korunabileceğini belirttiler. Sağlanan geçici barış iktidara Hilafetin lağvı ve Osmanlı Hanedanının yurt dışına çıkarılması kararlarının fazla tepki görmeden kamuoyuna kabul ettirilmesini sağladı (Koloğlu, 1993, s. 61-62).

2.Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Şeyh Sait Ayaklanmasının Basın Üzerine Etkisi

İstanbul basını TBMM'de milletvekilleri arasında başlayan fikir ayrılıklarıyla yakından ilgilenmiştir. Diğer taraftan TCF'nin kuruluş aşamasında basından destek arayışına giren kuruculardan Adnan ve Rauf Beyler kendilerinin yayın organının Vatan gazetesinin olmasını istemişlerse de teklifleri Ahmet Emin Yalman tarafından kabul edilmemiştir (Gürkan, 1998, s. 42).

İstanbul basını ile iktidar arası ilişkiler TCF'na verilen destek nedeniyle iyice gerilirken 1925 yılında kopma noktasına varmıştır. Doğu'da vuku bulan Şeyh Sait İsyanı sonucunda 4 Mart 1925 günü iktidara olağanüstü kısıtlamalar için iki yıllık geniş yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu, Meclis'ten geçirilmiştir (Gürkan, 1998, s. 43). Aşırı baskı dönemini beraberinde getiren bu kararın iki yıl boyunca uygulanması hem siyasal muhalefetin hem de basının susturulmasını ve iktidar rakiplerinin ortadan kaldırılmasını sağlamıştır (Zürcher, 2010, s. 123-124).

Şeyh Sait Ayaklanması davası ilk Elâzığ İstiklal Mahkemesinde görülmeye başlandı. Bazı kişiler ifadelerinde ayaklanmaya bazı gazetelerin kışkırtmaları etkisiyle katıldıklarını belirttiler. Bu ifadelerde Şebi-ül Reşad, Tevhid-i Efkâr, Toksöz, Son Telgraf gazetelerinin adı geçiyordu. Mahkeme heyeti 7 Haziran 1925'te aldığı bir kararla gazeteci Eşref Edip, Ali Kemal Öğütücü, Sadi Ethem, Velid Ebüzziya Fevzi Lütfi tutuklanarak İstanbul'dan Elazığ'a gönderildi (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 63).

6 Mart 1925 tarihinde bu kanuna dayanılarak İstanbul'da Tevhid-i Efkâr, Sebilürreşat, Aydınlık, Son Telgraf, İstikbal, Orak Çekiç gazeteleri kapatılmıştır. Bu kapanmaları Adana'da Toksöz gazetesinin kapatılması izlemiş bir süre sonra diğer gazetelerde aynı akıbete uğramışlardır (Gürkan, 1998, s. 43-44). 9 Mart 1925'te Sadayı Hak (İzmir), İstikbal (Trabzon), Kahkaha (Trabzon), Presse du Soir (İstanbul), Savha (Adana) gazeteleri kapatılmıştır. Bu kapanmaları 15 Nisan 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla süresiz olarak Tanin'in kapatılması izler. Ardından Resimli Ay Dergisi kapatılır. 12 Ağustos 1925'te de Vatan gazetesinin kapatıldığı duyurulur (Topuz, 1973, s. 140).

Gazeteler kapatılırken diğer taraftan da gazeteciler tutuklanmaya başlanmıştır. Hüseyin Cahit, TCF merkezindeki aramalar ile ilgili “Terakkiperver Fırka Basıldı” şeklinde haber yaptığı için tutuklanan ilk gazeteci olmuştur. Ankara ve Elazığ’da kurulan İstiklal Mahkemeleri’nde kapatılan gazetelerin yazarları ve yazı işleri sorumluları yargılanmışlardır. Birçoğu beraat etmiş olsa da uzun süre yazı yazamamışlardır (Gürkan, 1998, s. 44).

Takrir-i Sükûn Kanunu ile işlemekte olan çok partili rejim denemesine son verilmiş oldu (Koloğlu, 1993, s. 62). Bu kanunun uygulanmasıyla Türkiye’de basın özgürlüğü ortadan kalkmıştır. Ayrıca 1928 yılındaki harf devrimi ile beraber gazetelerin zaten düşük olan baskı sayıları negatif yönde etkilenmiş ve gazeteleri devlet yardımına gereksinim duyar hale getirmiştir. 1930 yılında SCF’nin kurulmasından sonra basın ile iktidar ilişkilerinin gidişatında yeni gelişmeler yaşanmıştır. Arif Oruç’un çıkardığı Yarın gazetesinin SCF’yi desteklemesi ile baskı sayısı o zamana kadar görülmemiş bir artış yaşayarak seksen bine ulaşmıştır (Gürkan, 1998, s. 45).

3.Harf Devrimi ve Serbest Fırka Deneyimi

Harf devrimi Türk basınına politikadan büyük ölçüde sıyrarsa da mesleki ve yapısal sorunlarına konsantre olmaya zorlamıştır. Bazı problemleri beraberinde getiren bu devrim ile öncelikle basın mensuplarının çok çabuk bir şekilde alfabeyi öğrenmeleri gerekiyordu. Diğer bir problem yazım evlerinin Arap harflerinden oluşan kasalarının bir an önce Latin harfleriyle değiştirilmesinin zorunlu hale gelmesiydi. Bu da açıktan masraf demektir. Bir yandan harcama yaparken diğer yandan gelirin kesilmesi basının bitmesi anlamını taşıyordu. Bunun üzerine hükümet devreye girerek gazete ve yayıncılara destek vermeye başladı. Bu durum iktidara finansal anlamda bağımlı basını ortaya çıkarmaktaydı. Böylelikle 1925’ten itibaren tek parti yönetimine giren ülke tam bir fikir denetimi altına alınmıştır (Koloğlu, 1993, s. 63-66).

Mustafa Kemal’in yeni bir muhalefet partisi kurdurma isteğinin 1930 yılının yaz günlerinde ortaya çıktığı görülür (Güner, 2015, s. 70). Bu dönemde yönetime karşı artan muhalefeti üstlenecek ve kontrol altına alabilecek mahiyette bir parti kurmaya karar vermiştir. 1930 yılında Serbest Fırka denemesi yavaş yavaş gelişme gösteren Türk basınına büyük bir ivme kazandırmıştır. Atatürk’ün onayını alan ve başında en yakın arkadaşlarından biri bulunan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın belirmesiyle basın ikiye ayrılmıştır. Çoğunluk yine iktidarda olan Halk Fırkası’nın diğerleri Serbest Fırka’nın sözcüsü durumundaydılar. İstanbul’da tam o günlerde yayına başlayan Son Posta ile İzmir’deki Yeni Asır, Halkın Sesi ve Hizmet gazeteleri açıkça Serbest Fırka’yı desteklemişlerdir (Koloğlu, 1993, s. 66).

SCF deneyimi ile kısa bir ekseriyet dönemi yaşanmaya başlandı. Fakat parti kendini lağvedince bu partiyi destekleyen gazetelerin çoğunluğu CHP çizgisine girdiler (Koloğlu, 2006, s. 119). SCF’nin kapatılması kararı muhalif basında üzüntü ve tepki ile karşılanırken hükümet yanlısı basında SCF’nin doğru yönetilemediği için böyle bir sona uğradığı şeklinde fikirlerini öne sürmüşlerdir (Gürkan, 1998, s. 46).

4.1931 Matbuat Kanunu

II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan 1909 tarihli Basın Kanunu 1931 yılına kadar yürürlükte kaldı. Bu yasanın her maddesi baskı, yasak ve ceza içeriyordu. Bunca baskı, yasak ve cezayla yetinmeyen tek parti CHP yönetimi 1931’de basınla ilgili yeni bir yasa (Matbuat Kanunu’nu) yürürlüğe koydular (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 67).

Gazete çıkarmayı ruhsata bağlayan hüküm kaldırılmakla bir yumuşaklık getirilmişti. Gazetecilik mesleğinin kalitesini yükseltmek amacıyla yöneticilerinde eğitim şartı aranması pozitif bir adımdı. Fakat devrimlere yarayan kısıtlamalar getirilmişti. Padişahlık, hilafetçilik, komünistlik yanlısı yayınlarla intiharların yazılması yasaklanıyordu. Fakat asıl kısıtlama hükümete istediği anda kapatma yetkisinin tanınmasıydı. Açıkça basın rejiminde fazla bir değişiklik olmamıştır (Koloğlu, 1993, s. 68).

1931 tarihli Basın Yasasıyla basın güdümlü bir konuma düşürülmüştü. Hükümeti eleştirmek yolsuzlukları, rüşveti, siyasal bir olayı yazmak gazetelerin kapatılması ve cezayı peşinen kabullenmek demektir (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 68).

1931 Basın Yasası defalarca değişikliğe uğramıştır. Bazıları ufak değişiklikler; 14 Mayıs 1932, 4 Haziran 1932, 8 Haziran 1933, 23 Haziran 1934’tür. İki büyük değişiklik ise 27 Haziran 1938 ve 1 Haziran 1946 tarihlerinde gerçekleşmiştir (Topuz, 1973, s. 152).

5.1931-1938 Yılları Arasında Basın

Türkiye’de 1931-1938 yıllarında basın hürriyetinin sınırları vardı. İktidar belirli bir özgürlük eğilimindeydi. Atatürk basın hürriyetinden dolayı meydana gelen zararları yine basın hürriyeti giderecek dese de dönemin CHP’li yöneticileri basını baskı altında tutmaktan geri durmamışlardır. Ülkede 1931-1938 yılları arasında muhalefet basınından bahsetmek mümkün değildir. Nadiren bazı gazetelerde birtakım eleştiriler çıkmaktadır. İç İşleri Bakanlığı sınırların aşıldığına karar verdiği anda bu sesler susturulurdu. Yöneticilerin çevresinde olan gazetecilerde her davranışa alkış tutarlardı (Topuz, 1973, s. 152-153).

14 Mayıs 1932 tarihinde Basın Kanun’da yapılan ilk değişiklik ile yabancı bir ülkede çıkan gazete ve dergilerin Türkiye’ye sokulması ve dağıtılması Bakanlar Kurulu Kararıyla yasaklayan 51. Madde üzerinde yapılmıştır (Güner, 2015, s. 79). 1931 yılında dağıtılan Matbuat Umum Müdürlüğü 1933 Mayıs ayında yeniden kurulmuş ve İç İşleri Bakanlığına bağlanmıştır (Topuz, 1973, s. 153).

1912-1922 yıllarındaki ağır savaşların yükünden sonra 1930’lu yıllardan itibaren sinema, spora, dünyadaki ilginç olaylara basında ayrılan yerler giderek arttı. Türk genç kızları arasında güzellik yarışmasını Cumhuriyet gazetesi düzenlemiş 1932 güzeli Keriman Halis’in Türkiye güzeli seçilmesi bu tür girişimlere ilgiyi artırdı (Koloğlu, 1993, s. 73).

Matbuat Umum Müdürlüğü’nde 1934 senesinde bir düzenleme yapılmıştır. Düzenleme sonrasında yasaklamalarda belirgin bir artış olmuştur (Güner, 2015, s. 80-81). İlk yasaklama Paris’te çıkarılan Ermenice “Troşak” adındaki dergi için olmuştur. Millet ve hükümetimiz aleyhine zararlı yazılar yazdığı tespit edildiğinden bu derginin hangi dilde basılırsa basılsın Türkiye’ye

sokulması yasaklanmıştır (BCA, 30-18-1-2, 44.25.15). Bir başka yasaklama ise İstanbul'da yayımlanmakta olan Milli İnkılap adlı dergiye yapılmıştır (Güner, 2015, 80-81). Ülke içerisinde huzursuzluk yaratıp milli birliği bozma amacı taşıdığı ileri sürülerek 07.07.1934 tarihli kararname ile yayını durdurulmuştur (BCA, 30-18-1-2, 46.48.2).

25 Mayıs 1935'te Birinci Basın Kongresi Ankara'da açıldı. Bu kongrede matbuatı alakadar eden birçok konu görüşüldü. Gazete ve mecmualarla beraber kitap yayım işlerinin de devlet eliyle yürütülüp ileri götürülmesi hakkında kararlar alınmıştır (İskit, 2000, s. 179). Toplantı da Basın Birliği kurulurken basına rejime bağlılığını hatırlatmaktan başka sonuç çıkmamıştır (Koloğlu, 2006, s. 120). Türkiye 1935 Basın Kurultay'ında alınan karar ile beş bölgeye ayrılıp (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Trabzon) her birinde bir basın birliği kuruldu. Basın Birliği'nin kuruluşunun ertesi günü aralarında gazetecilerde bulunan bütün 150'lik affı bir yumuşaklık yarattı (Koloğlu, 1993, s. 80).

14 Temmuz 1938 tarihinde yürürlüğe giren Basın Birliği Kanunu ile kurulan Türk Basın Birliği de basını kısıtlayan düzenlemelerden bir başkasıdır (Gürkan, 1998, s. 90). Suişöhretli kişilerin gazete ve dergilerde çalışmaları yasaklanmıştır. Aynı yıl öğretim kurumlarında gerçekleşen öğrenci hadiseleriyle ilgili haberlerin izin alınmadan yayımlanması da yasaklanmıştır. 1938 yılı iç düzenin korunması yönündeki yasakların en fazla olduğu yıl olarak karşımıza çıkar. Ülke dışından gelen veya ülke içinde Müslüman olmayanlar tarafından Türkçe dışında başka lisanlarda yayımlanmakta olan süreli yayınlar yasaklanmıştır. Bu yasaklamalarda II. Dünya Savaşı öncesi gerilen siyasi ortamın etkisi büyüktür (Güner, 2015, s. 84).

1931-1938 döneminin en önemli gazeteleri Ulus, Cumhuriyet, Tan, Akşam ve Son Posta'dır. 8 Mayıs 1924'te Yunus Nadi tarafından kurulan Cumhuriyet Gazetesi İstanbul'da Cumhuriyet rejiminin en etkili sözcüsü olmuştur. Gazetenin ilk kurucuları Yunus Nadi, Zekeriya Sertel ve Nebizade Hamdi'dir (Topuz, 1973, s. 155-156).

6.İkinci Dünya Savaşı Döneminde Basın

1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı başlamıştı. 1945'te sona eren savaşa Türkiye katılmamış fakat ülke her türlü tehlikeye karşı her an savaşıyor gibi savaşa hazır halde tutulmuştur. Buda aktif iş gücünü oluşturan milyonlarca erkeğin silah altında tutulmasını gerekli kıldı. Üretim durdu, kıtlık, yokluk ve yolsuzluk ülke insanının direnme gücünü dramatik ölçülerde düşürmüştü. Milli Şef'in tek Parti yönetimi bu sürece halkı katmayı ve sorunları uygun bir şekilde çözümünü değil demir yumrukla basını, aydınları ve halkı susturmayı tepkileri denetim altında tutmayı yeğliyordu (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 72).

II. Dünya Savaşı yılları tüm dünya toplumları açısından gerileme dönemidir. Ülke içinde milli gelirin dağılımda ciddi tutarsızlıklar ve bozulmalar görülmüştür. Milli hasılat %60'a kadar düşerken savaşın yarattığı olağanüstü ortamda haksız kazançlar ile gelir dağılımında ciddi değişiklikler görülmüş bazı kesimler çok büyük kazançlar elde ederken bazı kesimlerin ise gelir oranlarındaki düşüş milli gelirdeki kayıptan çok daha fazla olmuştur (Makal, 2008, s.4).

Bu dönemde Bakanlıklar ya da Basın Yayım Genel Müdürlüğü'nce gazetelere durmaksızın talimatlar verilmiştir. Çoğu zaman çıkan hadiselerin yayınlanması yasaklanmış bu dolaylı sansüre

uymayan gazeteler ise kapatılmışlardır. Türkiye bir yandan savaş dışında kalmaya çalışırken diğer taraftan da basın ve yayın üzerinde kontrolcü bir davranış sergilemiştir (Güner, 2015, s. 149-150).

Avrupa'nın harp zamanında faşist yönetimler ve demokrasiler diye ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bu durum Türk basınında da benzer gruplaşmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bazı siyasal kavramların savaş zamanında her iki cephe arasındaki münasebetlere basında sıkça yer verilmesiyle ve tartışmaların başlatılmasıyla yerleşmeye başladığı görülmektedir (Gürkan, 1998, s. 51).

Savaş sırasında Tanin, Akşam ve Vatan gazeteleri genelde demokratik cepheye destek verirken Cumhuriyet, Tasvir-i Efkâr ve diğer bazı gazeteler Türkiye'nin Almanya ile yakın ilişkiler kurmasını savunmuşlardır. Öte yandan hükümetin basın üzerindeki kontrolleri savaş zamanında iyice artış göstermiştir (Gürkan, 1998, s. 52). Tan hem demokrasilerden yanaydı hem de savaştaki müttefikleri Sovyetleri destekliyordu. Yurtta ve dünya da bazı sol yayınlar da belirmişti (Koloğlu, 2006, s. 120).

İkinci Dünya Savaşı'nın en kritik günlerinden birinde Cumhuriyet Gazetesi'nde bir başyazı yayınlandı. Nadir Nadi tarafından kaleme alınan bu yazıda Alman kudret ve birliği ileri sürülmekte, doksan milyonluk Alman birliğine karşı durulamayacağı iddia edilmekteydi (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 78).

Savaş döneminde sol ve sağ eğilimde yeni yayınlar ortaya çıkmıştır. Fakat gazete ve dergilerdeki bu çeşitlilik, fikir yelpazesindeki genişlemeye eşdeğer çoğulcu bir basın ortamı ile alakalı değildir. İktidar savaş döneminde sürdürmekte olduğu denge politikasından ötürü bu yayınların yayınlanmasına izin vermiştir. Pan-Türkist dergilerinin sayısında da görülen artış savaş sırasında, başlangıçta Almanya ile olan yakınlaşmadan dolayı olmuştur. Tanrıdağ, Bozkurt, Türk Yurdu, Orhun, Gök Börü, Türk Amacı, Çınaraltı, gibi dergiler bu türde yazılan yayınlardandı. Fakat savaşın sonlarına doğru Müttefiklerle yakın ilişkiler yaşanmaya başladığından bu dönemde Pan-Türkist yayınlara karşı da katılmışlardır. Sonuç olarak Mayıs 1944'te yayınlanmasına izin verilmiş olan bu dergiler kapatılmıştır. Ayrıca hükümetin yayın organlığını üstlenen Ulus başta olmak üzere diğer gazetelerde Pan-Türkist akımının savunucularının rejime ve gerçek Türkçülük ve milliyetçilik anlayışına aykırı prensipleri savunduklarını gösteren bir kampanya başlamıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki bazı öğretim üyeleri aracılığıyla yayınlanan solcu düşüncelere yakın Yurt ve Dünya, Adımlar, Yürüyüş gibi dergilerde ise ırkçılık, faşizm, demokrasi gibi konuların anlatıldığı görülmektedir (Gürkan, 1998, s. 55).

O günlerde Cumhuriyet Gazetesi sağ, Tan Gazetesi solu temsil ediyordu. Cumhuriyet Gazetesi Almanlarla ilgili haberlerde titizlik göstermiştir. Esasen o sıralarda çıkan Tan gazetesi başyazarı Zekeriya Sertel ve eşi Sabiha Sertel Sovyet Rusya'yı tutuyorlar ve bu gazetede eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Sovyet Rusya realitesinin hesaba katılması gerektiğini yazıyordu. Cumhuriyet ile Tasvir-i Efkâr Almanların kazanacağına emindiler. Vatan'da Ahmet Emin Yalman ve özellikle Tanin'de Hüseyin Cahit Yalçın ise zaferin İngiltere ve müttefiklerin olacağı kanaatindeydiler (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 78-80).

Bu dönemde hem Almanların hem de müttefiklerin Türk basınını ele geçirmeye uğraştıkları görülür. İlk olarak 1939 yılında Fransızlar başyazarlarımızı çağırarak, hudutlardaki müdafaa düzenlerini gösterirler. 1942 Temmuz’unda sıra Almanlarındır. Başyazarlar Alman cephelerini gezer onları yazılarında anlatırlar. Sonrasında ise İngilizler ve Amerikalılar çağırırlar ve bir sürede yazılarda batıya övgüler yazılır. Tüm bu yazılar hükümet onayı ve kontrolünde gerçekleşirdi (Topuz, 1973, s. 164).

Hükümetin politikası tam savaşa girilirken geliştirilmiş olan Ankara Radyosunun Radyo Gazetesi yayını ile resmi bir nitelikte tüm ülkeye aktarılıyordu. İstanbul gazetelerini iki üç gün hatta bazen bir hafta gecikmeyle alabilen kimseler için radyo çok önemli bir yenilik oldu. Radyo gazetesi saatlerinde bütün Türkiye kahvelerde ve evlerde toplanıyor hem dünyadaki hem de Türkiye’de oluşumların yorumlarını dinliyordu. Metinleri, başında İnönü’nün çok güvendiği Selim Sarper’in bulunduğu Matbuat Umum Müdürlüğüne hazırlanan Radyo Gazetesinin bu etkinliği sebebiyle gazete ve dergilerin ülkede bir çoğulculuk bulunduğu kanısını yaratacak çok sesliliğe göz yumuluyordu. Yine de hoşgörünün zaman zaman gazetecinin aklına gelmeyecek keyfi kararlarla sınırlandığı görülmüştür. Hem de Yunus Nadi gibi mecliste Dış İşleri Komisyonu başkanı olan bir kişinin gazetesi Cumhuriyet bile bu cezalandırmalardan kurtulamamıştır. Bazen Ankara’dan Matbuat Umum Müdürlüğünden gelen bir telefon emriyle bazen de sıkıyönetim komutanlığının kararıyla gazeteler haftalar hatta aylarca kapatılabiliyordu. Gazetelere yazmamaları için yapılan uyarılar arasında 1939 İngiliz-Fransız görüşmeleri, Hitlerin doğum gününün uzun yazılmaması, Stalin’in Bankalar Kuruluşu Başkanlığı’na gelişi ayrıntılı yorumlamamaları gibi konular vardı. Bazı haber başlıklarının büyütülmesi Cumhurbaşkanlığına ait haberlerin küçültülmesi de uyarı getiren bir durumdu (Koloğlu, 1993, s. 81).

Türkiye radyolarında yapılan yayınların yabancı ülkelerde duyulması ile yabancı dildeki basılı yayınları aynı ülkelerde dağıtılması bu stratejiyi desteklemiştir. Demek gerekir ki o dönemdeki Türk dış politikası genel müdürlüğün yayınlarından yararlanmıştı. 1946 yılında yapılan seçimler sonrası radyonun iç kamuoyundaki etkisi alabildiğince artmıştır. Halk daha çok radyo dinler olmuştu. Yapılan programlar halkı tespit edilen yönde düşünmeye yönlendiriyordu (Er, 2003, s. 97-98).

Gazeteler, yazılmaması konusunda direktif verilmiş olan askeri konular hakkında neşriyatta bulunmuşlardır. 23 Ağustos 1941 tarihli nüshalarında yazılması yasak olan ve askeri mahiyette görülen “Öğretmenler Terhis Ediliyor” başlıklı yazıları yayınladıkları gerekçesiyle ceza almışlardır. 1941 yılının sonlarına doğru aynı sebepten ötürü sırasıyla 23 Eylül 1941 tarihinde Vakit 10 gün süreyle, 1 Kasım 1941 tarihinde Tan 1 gün süreyle, 5 Aralık 1941 tarihinde Vatan 45 gün süre ile kapatılmıştır. Genel olarak bakıldığında 1942 yılı içindeki yasaklamalar genellikle süreli yayınlar üzerinde uygulanırken bu yasaklamaların yurtiçinde yapılan yayınlara yönelik olduğu görülmektedir. 1942’deki ilk yasaklama kararı 28 Ocak 1942 tarihinde Vakit, Son Telgraf, Son Posta, Haber gazetelerine yöneliktir. Savaş zamanındaki ekonomik problemler, iktisat ile ilgili birçok meselenin de yazılmasının yasaklanmasına neden olmuştur. Kömürün beyannameye bağlanacağı hakkında gerçek olmayan haberleri yaydıklarından Örfi İdare Komutanlığınca Haber ve Son Telgraf 3 gün, Son Posta ile Vakit ise 4 gün süre ile kapatılmışlardır (Güner, 2015, s. 154-155).

Tek partili siyasal rejimi tenkit eden yazıların özellikle Tan ve Vatan gazetelerinde 1943 yılının yaz aylarında arttığı görülmektedir. 1944 yılında savaşı demokrasi cephesinin kazanacağı anlaşılmıştır. Tasvir-i Efkâr, Tan ve Vatan gazetelerinde iktidara yönelik daha aleni eleştirilerle birlikte, 1944 yılının ilk aylarında Vatan ve Tan'da çok yakında gerçekleşeceği düşünülen Müttefik başarısının aslında çoğulcu demokrat rejimlerin otoriter rejimleri yenmesi anlamına geldiğini ifade eden yazılar yazılmıştır. Vatan ve Tan gazeteleri yazarları farklı fikirlere sahip oldukları halde bu konuda ortak bir davranış sergilemişlerdir (Gürkan, 1998, s.53).

CHP iktidarı harbin sonuna yaklaşıırken eskiye oranla basının üstünde daha ılımlı bir denetim uygulamıştır. Fakat bu esneklik belirli ölçüler içindedir. Vatan ve Tan gazetelerinin bütün yasaklamalara rağmen yayınlarında iç politikada liberalleşme havasını sağlama gayretleri görülmektedir. Tan gazetesinde Amerikan ve İngiliz baskısından haber alıntılarının varlığı dünyadaki genel gidişi vurgulama çabası olarak düşünülebilir. Aynı dönemde Tan gazetesinde iç politikaya ve rejimin yapısına ilişkin konular da ele alınmıştır. Basının içinde varlığı giderek artmakta olan muhalefetin bu dönemde iktidarın kendi içinde ortaya çıkan muhalefetten çok daha kuvvetli olduğu görülmektedir (Gürkan, 1998, s. 54).

Dış politikanın hassaslaştığı bu süreçte, İstanbul'da çıkarılan Tan, Tasviri Efkâr ve Haber gazeteleri 10 Eylül 1940'ta yedişer günlüğüne kapatılmışlardı (BCA, 30-18-1-2, 92.85.17). Ayrıca Cumhuriyet gazetesinin tavrı iktidarı huzursuz etmiş ve gazete, Bakanlar Kurulu kararıyla ve devletin umumi siyasetine ters düşen yayınlar yaptığı gerekçesiyle 12 Temmuz 1941'de iki günlüğüne, (Elif-Kaya, 2010, s. 78) aynı yılın 3 Eylül tarihli nüshasında devletin genel siyasetine dokunacak nitelikte yayında bulunduğu gerekçesiyle bir haftalığına kapatılmıştır (BCA, 30-10-0-0, 86.568.16). Aynı gerekçe ile 19 Haziran'dan itibaren Tasviri Efkâr gazetesinin bir ay müddetle kapatılması teklif edilmişse de İcra Vekilleri Heyetince 3 Temmuz 1941 tarihinde teklif görüşülerek 15 gün kapatılmasına karar verilmiştir (BCA, 30-18-1-2, 95.57.17). 1 Kasım'da Tan gazetesi bir günlüğüne kapatılmıştır (BCA, 30-18-1-2, 96-92-12). 7 Aralık'ta ise devletin dış politikasına aykırı yayınlar yapmış oldukları gerekçesiyle hem Cumhuriyet hem de Son Posta gazetelerinin bir günlüğüne yayınları durdurulmuştur (BCA, 30-18-1-2, 96.99.1). Yine devletin umumi siyasetine aykırı şekilde yayın yaptığı gerekçesiyle Vatan gazetesi Aralık 1941'de kırk beş günlüğüne (BCA, 30-18-1-2, 96.98.20), Aralık 1942'de ise iki ay süreyle kapatılmıştır (BCA, 30-18-1-2, 100.103. 14).

Varlık Vergisi'nin kaldırılmasından önce Ahmet Emin Yalman'ın yazdığı bir makale de Vatan gazetesinin kapatılmasına sebep olmuştur. Gazete bu türdeki yayınları sebebiyle 30 Eylül 1944'te süresiz kapatılmıştır (Gürkan, 1998, s. 57). Diğer muhalif gazetelerden Tan önce 3 Mart 1944 tarihinde (BCA, 30-18-1-2, 104.16.12) sonrasında ise yapılan tüm uyarılara rağmen yurt içinde vatandaşları birbirine düşürecek şekilde yazılar yayınladığı gerekçesiyle 12 Ağustos 1944'te geçici olarak kapatılmıştır (BCA, 30-18-1-2, 106-58-15). Eleştiri oranı daha düşük olsa da iktidara karşı muhalefetlik yapan Tasvir-i Efkâr gazetesi ise 30 Eylül 1944 tarihinde aynı şekilde kapatılmıştır (Gürkan, 1998, s. 57).

7.Sovyetlerin Tutumu Karşısında Basın

Sovyet Rusya, Türkiye'ye 19 Mart 1945 tarihinde bir nota vermiştir. Türkiye'nin dış siyaseti üzerinde büyük etkiler yaratan bu notada Sovyetler 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemek istemediğini bildırıyordu (Gönlübol, 1996, s. 191). Gerekeç olarak mevcut antlaşmanın Birinci Dünya Harbi şartlarında yapıldığını ve anlaşmayı aynen olduğu gibi bırakmanın her iki tarafında menfaatlerine uygun düşmediğini söylerlerken antlaşmanın ciddi biçimde tadil ihtiyacı olduğu gösteriliyordu. (Akşam, 22 Mart 1945, s. 1-2).

SSCB'nin antlaşmayı feshetmek istediğı 1945 yılının Mart ayından başlayarak basının olaylara yaklaşımında giderek artan bir sertleşme görölmektedir. Türk basını başlangıçta SSCB'ne karşı dostça bir tutumla yaklaşmıştır. 8 Nisan 1945'te Yeni Sabah gazetesinde çıkan yazının başlığı şudur: "Rusya ile Türkiye, Baş Başa Konuştukları Vakit Daima Anlaşabilmişlerdir." Aynı gün Vakit gazetesinde Asım Us, SSCB'ne Türkiye'nin verdiği cevap üzerine yazdığı yazıda iki tarafın tarihi dostluğunu vurgulamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın ise "Rusya'ya karşı siyasetimiz bellidir ve katidir. Milli şeref ve haklarımızdan zerre kadar fedakârlık etmek şartıyla hudutsuz bir dostluk. Buna hazırız" diye yazmıştır (Gürkan, 1998, s. 106).

Türk hükümetinin Sovyetlere karşı başlangıçtaki bu temkinli tutumu İngiltere ve ABD'nin yaklaşımını anlamak içindi. Basında yazıların ılımlılığı ya da sertliği iktidarın onayı dahilindedir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında 7 Haziran 1945 tarihinde gerçekleşen görüşmede Sovyet istekleri iyice belirginleşmiştir. Türk-Sovyet sınırlarında Sovyetler yararına birtakım değişikliklerin yapılması ile Sovyetlere boğazlarda üs verilmesi ve Montreux Sözleşmesi'ni değiştirerek Türkiye ile SSCB arasında bir anlaşma yapılması istekleri, 1945 yılı Haziran ayının son günlerinden itibaren basının Sovyetlere yönelik tutundukları tavırların değişime uğramasına sebep olmuştur (Gürkan, 1998, s. 108). Türkiye dışındaki ölkelerde bu durum çok ses getirmese de Türk basınında geniş yankılar ve şiddetli tepkiler verilmesine neden olmuştur (Gönlübol, 1996, s. 192).

Türkiye açısından beklenen bir gelişme olmasına rağmen antlaşmanın Sovyet Rusya tarafından feshedilmiş olması yurt içi ve yurt dışı basında farklı değerlendirmelere maruz kalmıştır (Yel, 2009, s. 167).

Türk basınında Sovyetleri emperyalist amaçlarla suçlayan yorumların yer almaya başladığı görölmektedir. Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin'deki yazılarında SSCB'ye karşı oldukça sert bir ifade kullanmaya başlamıştır. Yalçın, Boğazlar Ruslar tarafından kontrol altına alındığı takdirde, Türkiye'nin Buhara Hanlığı derecesine düşürölerek yani Rusya'nın emri ve hakimiyeti altında ismi var cismi yok bir hükümet olmasını amaçladıklarını yazmıştır. Yalçın Rusların emperyalist emelleriyle dostluğu, verdikleri sözleri hiçe saydıklarını belirtmekte kızıl faşistler için sözün taahhüdün imzanın hükmü yoktur, onlar için yalnız fırsat vardır ve fırsattan istifade edenler vardır demektedir. Üslubu oldukça alaycıdır. Rusların emperyalist emellerle bazı ölkeleri kapitalistlerin ve mürtecilerin zulmünden kurtarıp Bolşevik cenneti içinde yaşatmak yani Moskova'nın tabirince demokratlaştırarak insaniyete hizmet etme niyetinde olduklarından söz etmekte ve Sovyetlere karşı Batılı ölkelere çağrıda bulunmaktadır (Gürkan, 1998, s. 108-109).

Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman da, SSCB'ni suçlayarak, dünyayı kasıp kavurmaya devam eden emperyalizm fırtınasının yurdumuza doğru istikamet aldığını belirtmiştir. Rus Davası başlığıyla sürekli yazılar yayınlayan Yalman bugüne kadar Sovyet emellerini iyiye yormakla acaba memleketime karşı bir suç mu işledim? diye sormakta ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın bazı Rus gazete ve radyolarının yayınlarına karşı şahsi bir harp açarak tecavüz silahına karşı bir kalkan vazifesi gördüğünden söz etmektedir (Gürkan, 1998, s. 110).

Türkiye üzerinde bir Sovyet tehdidi Postam Konferansı sırasında açıkça görülmüştür. SSCB Boğazlarda üs ve Kars ile Ardahan bölgelerinin Rusya'ya bırakılmasını istiyordu (Armaoğlu, 2009, s. 519). Türkiye'nin Sovyet isteklerini kabul etmemesi üzerine Sovyetler Birliği 1945 yılının ortalarından itibaren Türkiye üzerinde ağır siyasi baskı uygulamaya başlamıştır. Sovyet Radyo ve Gazeteleri bazı Türk illerinin özellikle de Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılması gerektiği şeklinde yayınlar yapmaya başlamışlardır (Gönlübol, 1996, s. 193).

Kazım Karabekir 20 Aralık 1945'te Meclis konuşması sırasında "Boğazlar milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el attırmayız. Fakat şu da bilinmelidir ki, Kars yaylası da milli belkemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz demiş" ve bu konuşması hem Meclis hem de kamuoyu tarafından olumlu karşılanmıştır. Konuşmadan bir gün sonra Moskova gazeteleri bir Gürcü profesörün mektubunu yayınlamışlardır. Mektupta yazılanlara göre Giresun, Gümüşhane ve Bayburt'a kadar olan Doğu Anadolu, Gürcistan topraklarından olmasından dolayı bu yerlerin Gürcistan'a geri verilmesi isteniyordu. Yani Sovyet basını ilk kez Sovyet vatandaşlarının ağzından Türk toprakları üzerinde arzularını dile getiriyordu. Doğal olarak Türk basını Sovyet basınının bu baskılarını karşılıksız bırakmadı (Armaoğlu, 2009, s. 520).

Bazı yazarlar "Nazi metotlarının dirildiğini" yazmışlardır (Gürkan, 1998, s. 116). 1947 Sonbaharında Türk basını, BM Genel Kurulu'nda Rus delegesi Vişinski tarafından şikâyet edilmiştir. Vişinski şikayetinde bazı ülkelerde basının üçüncü dünya harbini teşvik edecek şekilde yayın yaptığını belirterek bu gibi hareketlerin cezalandırılmasını istemiştir. Sözüünü ettiği ülkeler Amerika, Türkiye ve Yunanistan'dır. Bunun üzerine Türk basınından yoğun bir tepki gelmiştir (Gürkan, 1998, s. 122).

Görüldüğü gibi Türk basını Türk-Sovyet ilişkilerine yaklaşırken radikal bir tutum sergilenmiştir bu arada hükümet tarafından resmi olarak dile getirilemeyen görüşlerde basın aracılığıyla ifade edilebilmiştir. Sovyet basını ve radyosu aracılığıyla Türkiye aleyhine sürdürülen yayınlara yine Türk basını cevap vermeye devam etmiş bu yayınlar kamuoyu üzerinde de etkisini göstererek tepki mitingleri düzenlenmeye başlanmıştır (Gürkan, 1998, s. 123-124).

8.Dörtlü Takrir ve Tan Olayının Basına Yansımaları

1939-1945 yıllarının gazeteleri incelendiğinde haberlerin yorumların ve makalelerin, fotoğrafların ve karikatürlerin çoğu savaşa dairdir. Türk basınında takma ad ile yorum ve makalelerin yayınlanması bir gelenek haline gelmiştir (Er, 2003, s. 109).

Bu arada savaş zamanında takip ettiği demokrasi yanlısı politika iktidar tarafından beğenilmediği için kapatılan Tan, Vatan ve Tasvir gazeteleri, 1945 yılının Mart ayında yeniden yayın iznine kavuşmuşlar ve geçmişteki çizgilerini devam ettirmişlerdir (Gürkan, 1998, s. 104).

Zekeriya ve Sabiha Sertel, Görüşler adıyla haftalık bir dergi çıkarmaya başladılar. Pertev N. Boratav, Behice Boran, Sabahattin Ali ve Niyazi Berkez'de Yurt ve Dünya ile Adımlar adlı dergilerle solcu dünya görüşü çerçevesinde yayın yapmaya başladılar. Yazıların genellikle konuları tek parti iktidarının sansürleri ve yolsuzluklarıydı. Mevcut iktidar muhalefet yapan basını sindirmek için çeşitli yöntem ve baskılarla yıldırıma çalışmışlardır (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 81).

Avrupa ve Amerika'da etkili kişiler ve kuruluşlar Türkiye'nin tek parti diktatörlüğü ile yönetildiği ve demokratik yönetime geçmezse San Francisco'ya çağırılmaması gerektiğini düşünüyorlardı. Özellikle ABD basınındaki eleştiriler şiddetliydi. Türk rejimine gelen bütün bu eleştirilere rağmen Türkiye Batı bloğuna yaklaşmak istiyordu. İşte böyle bir ortamda Birleşmiş Milletler Anayasası'nı imza için oraya giden delegelerimize İsmet İnönü savaş bitince çok partili düzene geçeceğimizi bildirmelerini söylemişti (Sakal, 2008, s. 18-19).

İnönü böylece çok partili siyasal yaşama geçme kararını almış oldu. Bu kararın İnönü tarafından alınmasındaki en önemli neden bütünsel kalkınma anlayışıdır. Tabii bunun dışında dış politika açısından da faydası olacaktı. Türkiye Batı'nın siyasal değerlerini benimserse Sovyet tehlikesi karşısında Batı'ya sığınabilmesi daha basit olurdu (Akşin, 2014, s.240).

İnönü 19 Mayıs 1945 konuşmasında savaşın bittiğini hatırlatarak artık bir muhalefet partisinin murakabesine ihtiyacı olduklarını söylemiş ve basından ciddi destek almıştı. 1 Kasım tarihli Meclis açılış konuşmasında tekrar bir muhalefete gerek olduğunu söylemiş ve tekrar aynı desteği basın esirgememişti. İnönü hem toplumla bütünleşmeyi sağlamak hem de kurulacak partiye sebep yaratmak amacıyla Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nu meclise sevk ettirmişti (Sakal, 2008, s. 28).

Bazı kesimler Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun Demokrat Parti'nin kuruluşunda doğrudan etkili olduğunu savunurlar. DP'nin yalnızca bu kanuna yapılan muhalefetten kaynaklandığını söylemek mübalağa olur fakat kuruluş ve yaygınlaşma aşamasında bu kanunun büyük etkisinin olduğu göz ardı edilemez (Akşin, 2014, s. 243). Çiftçiye Topraklandırma Kanun tasarısının Meclis'te görüşüldüğü sırada Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü 4 Haziran 1945'te ortak bir imza ile CHP grubuna Dörtlü Takrir adlı bir önerge verdiler. Bu önergede özgürlükler üzerindeki baskıların azalmasını istiyorlardı (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 81). Önerge 12 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubunda görüşülmüş ve kabul edilmemiştir (Dağcı, 2006, s. 29).

Dörtlü Takrir'in kabul edilmemesi üzerine Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Vatan gazetesinde demokratikleşmeyi savunan yazılar yazmışlardır. Bu davranışları iktidar partisi tarafından parti disiplinine aykırı bulunarak ikisinin de üyelikten çıkarılmasına karar verilmiştir. Celal Bayar ise bunun üzerine CHP'den değil milletvekilliğinden 28 Eylül'de istifa etmiştir. İnönü ısrarını sürdürmeye devam etmiş ve 1 Kasım 1945'te TBMM açılış konuşmasında memleketin bir muhalefet partisine olan ihtiyacını dile getirmiştir. Halbuki Temmuz ayı başında Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi ismiyle kurulmuş bir parti zaten vardı. Demirağ yeniliklere açık birisi olmadığından İnönü bu partiyi görmemezlikten gelmişti. Celal Bayar'ın CHP'den istifası 3 Aralık'ta gerçekleşmiştir. Ertesi gün (4 Aralık) İnönü'nün yemek davetine gitmişler ve görüşmüşlerdir. Aynı gün Tan Olayı gerçekleşmiştir (Akşin, 2014, s. 243).

Tan gazetesine zarar verilmesiyle neticelenecek olan yazarlar arasındaki münakaşalar Sabiha Sertel'in 6 Mayıs 1945'te "Nihayet Dilimi Kesemedi" başlığıyla yayınladığı makale ile başlamıştı. Sertel bu makalesinde önceden yaşadığı bir hadiseyi anlattıktan sonra; "Göbbels o zamanlar dilimi kesemedi, fakat Ankara Caddesi'ndeki köpeklerini üzerime saldırttı" demesi basında büyük tartışmalara sebep olmuştur. İlk karşılık Vakit gazetesinden Hakkı Tarık Us'tan gelmiştir. Us, Babıâli köpeklerinin kimler olduğunu sormuş, Sertel ise cevaben, II. Dünya Harbi yıllarında basında kendisi aleyhinde olan suçlamaları yapanların Alman propagandasının Türkiye'deki temsilcileri olduğunu iddia ederek, birçok kez hakaretlere maruz kaldığını ve bunlar yaşanırken dönemin basın birliği başkanı olan, birliğe bağlı üyelerinin hassasiyetlerini korumak için bugün bu hassasiyeti gösteren Hakkı Tarık Us'a, "Siz günlerdir neredeydiniz?" diye sormuştur. (Vural, 2008, s. 389).

Üniversiteli gençleri iktidar partisinin kışkırtıp yönlendirmesiyle, iktidarı destekleyen gazeteler ile Tan arasında süren çekişmeler, Tan Olayının yaşanmasıyla son buldu (Kabacalı, 2000, s. 199). 4 Aralık 1945'te başlayan gösterilerde Tan Basımevinin bütün dizgi makineleri ve rotatifleri parçalanmış, gazete kağıtları yok edilmiştir (Topçu, 1973, s.166). Yeni Dünya isimli matbaa, ABC ve Berrak kitabeveleri de saldırıya uğrayarak tamamen kırılıp döküldüler (Şahhüseyinoğlu, 2005, s. 81). Sovyet Hükümeti Tan Olayını protesto etmiştir. Olaylarda Türk polisinin saldırganlarla birlik içinde olduğunu iddia ederek sorumluluğun Türk Hükümetine ait olduğunu söylüyordu (Armaoğlu, 2009, s. 520).

9.Çok Partili Dönemde Seçimler

1946 Nisan'ında belediye seçimlerinin erkenden yapılması fikri söz konusu olmuştur. Celal Bayar'ın Tasvir gazetesindeki demecinde DP'nin "bazı şartlarda" erken seçime hazır olduğunu söylemesi iktidar cephesinde muhalefetin erken seçim arzusunda olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. 25 Nisan'da İnönü, partisini olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Yerel seçimin öne alınmasını sağlayan belediye kanununun bazı maddelerini değiştiren tasarı 29 Nisan'da hükümet tarafından meclis gündemine getirilmiştir (Şahin, 2017, s. 195).

Muhalefetin bütün itirazlarına karşın Meclisten bu kararın çıkmasına engel olunamamıştır. Mayıs 1946'da DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın imzasıyla, DP'nin seçim bildirisi yayınlanmış, DP'liler seçimleri boykot etmeye karar vermişlerdir. Bildiriye göre, DP'liler seçimler 1947 yılında yapılırsa katılacak aksi takdirde erkene çekilen belediye seçimlerine katılmayacaklardır (Şahin-Tunç, 2015, s. 44).

Belediye seçimlerinin dolayısıyla meclis seçimlerinin öne alınması kararı iktidar ve muhalefet yanlısı gazeteler tarafından tartışılrsa da genel olarak çok partili sistem içinde yapılacak seçimlere adeta bir demokrasi sınavı gözüyle bakılmıştır. 1946 yılının Mayıs ayından başlayarak seçimlerin yapıldığı Temmuz ayının son günlerine kadar basının gündemini seçimlerin meşgul ettiği ve basında geçmişe oranla büyük bir hareketlenme olduğu görülmektedir (Gürkan, 1998, s. 191).

Seçimlerin öne alınması kararı CHP yanlısı basında çeşitli yorumlarla desteklenmiştir. Asım Us tek dereceli seçim ile bir an önce milletin iradesini belirtmesi gerektiği fikrindedir. Falih Rıfkı Atay ise iktidar partisi için seçimlerin erkene alınmasının bir problem olmadığını belirterek akla

gelecek tek sorunun muhalefet partilerinin yeni seçimler için hazır olup olmadıkları olduğunu ileri sürmektedir (Gürkan, 1998, s. 191-192).

Hüseyin Cahit Yalçın'a göre DP'nin belediye seçimlerini boykot etmesi de onun siyasi hayatına yanlış bir adımla başlamasının ve çirkin bir yol tutmasının göstergesidir. Falih Rıfki Atay ise bu gelişmeler karşısında sertleşerek vatandaşların olgun ve faydalı bir muhalefet mekanizmasının kurulabileceğinden ümit keser gibi olduklarını yazmış hem muhalif politikacıları hem gazetecileri suçlamıştır (Gürkan, 1998, s. 195-196).

Belediye seçimlerinin ardından Milletvekili seçimleri ile ilgili kanun tasarısı da Meclis gündemine getirilmiştir. Tasarı, 5 Haziran 1946 tarihli meclis oturumunda kabul edilmiş ve aynı gün Cemiyetler Kanununda da değişiklikler yapılmıştır. 10 Haziran'daki Meclis toplantısında genel seçimlerin 21 Temmuz 1946'da yapılması kararlaştırılmıştır. Menderes bu değişikliğin muhalefete kendini ilerletme olanağı bırakmamak için yapıldığını söylemiştir (Şahin, 2017, s. 196).

5 Haziran 1946'da kabul edilen 4918 Sayılı Yasa'ya göre, iki dereceli seçim sistemi, açık oy, gizli sayım ve sayımdan hemen sonra seçmen pusulalarının yakılması şeklinde karar alınmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2012, s. 84).

Seçimler öncesinde basın organlarının bazı yayınları partiler arasındaki ilişkilerde gerginlik yaratmıştır. DP'nin ve muhalefet basınının tek parti sistemini eleştiren yayınları karşısında iktidarı destekleyen basının bu sistemi savunur mahiyetindeki cevapları adeta bir basın harbine sebep olmuştur. Ulus gazetesinde Falih Rıfki Atay nihayet bulması gereken devir bu memlekette hiçbir zaman olmamış olan diktatorya devri değil iftiralar baltalamalar ve arka niyetli kışkırtmalar devridir diye eleştirilere cevap vermektedir (Gürkan, 1998, s. 203).

Seçimler öncesinde iktidarın o zamana kadar ki icraatı her yönüyle tartışılmıştır. Basına verdiği bir demeçte Nuri Demirağ (MKP Başkanı), II. Dünya Savaşı'na girmemiş olmamızı bile eleştirmiştir. Necmeddin Sadak CHP'ne ve tek parti dönemine yöneltilen eleştiriler karşısında hayret ettiğini belirterek Celal Bayar'ın son yıllara kadar CHP'nin bankacısı, vekili, başvekili olduğunu hatırlatmaktadır. Sadak bu nedenle muhalif basında yer alan artık yeter parti saltanatını yıkacağız gibi propagandaları ciddi anlamıyoruz şeklinde bir ifade ile karşılaşmıştır (Gürkan, 1998, s. 205-206).

Seçimler öncesi Sovyet radyosunun DP lehine yayınlar yapması, Hüseyin Cahit Yalçın'ın DP'lileri Sovyet yanlısı olmakla suçlamasına neden olmuştur. Yalçın Moskova'nın tutumunu belirterek halka oy verirken Moskova'yı unutma diye yazmıştır. Abidin Daver'de Sovyet radyosunun yayınlarından ders çıkaralım ve her zaman bilinçli olalım şeklinde başlıklar kullanmıştır. Politikayı sokaktan meclise taşımak konusunda uyarılar DP'ye uzlaşmaz tavırları nedeniyle daha sonra da yapılacak basın da bu fikri sık sık işleyecektir. Falih Rıfki Atay yeni oluşan siyasal ortamla birlikte seçim öncesindeki tahrikçiliğin de son bulması gerektiğini ileri sürmüştür. Basın organlarının muhalefet ve iktidar partisine muhalefet olmanın ne olduğu konusunda öğütlerde bulunduğu görülmektedir (Gürkan, 1998, s. 207-219).

Basın organlarında 21 Temmuz seçimleri sonucunda partilerin aldıkları oylar hakkında yapılan yorumlarda DP'nin etrafını saran ve ona oy veren kitlenin onun taraftarları değil bin bir nedenle CHP'ne düşman olmuş insanlardan oluştuğu yazılmıştır. Vatan gazetesinde altı ay önce kurulup bütün imkanlardan yoksun bırakılan partinin her şeye rağmen kendini halka sevdirdiği ve halkın güvenini kazandığını yazmıştır. Bu seçimi DP kazanmamıştır sadece CHP kaybetmiştir yorumu yapılmıştır. Tasvir'de halk DP'ye oy verirken genellikle bu listelerde adı olan kişileri tanıdıkları için değil onlara CHP'den olmadıkları için oy verildiği yazılmıştır. Akşam'da Necmeddin Sadak CHP seçimlerde ekseriyeti kazanmış olmakla beraber bu görüşler doğrudur. HP karşısına bugün kim çıksa programı çoğunlukla benimsenecekti görüşündedir. Nitekim kısa bir süre sonra Son Posta gazetesinde Ekrem Uşaklıgil bir balıkçının şikayetlerinden yola çıkarak DP'nin giderek yayılma sebebini Celal Bey biz size oyumuzu demokrat olduğunuz için vermedik. Allah bu memlekete su vermiş suyun içine balık koymuş tuzunu da eklemiş ancak karnımız yine aç. Size hakkımızı korumanız için oy verdik sözleriyle anlatmıştır (Gürkan, 1998, s. 226).

1946 seçimi sonunda uzlaşmaz ve şiddet yanlısı Recep Peker, Cumhurbaşkanıca hükümet kurmakla görevlendirilmişti. Bu kamuoyunda hemen söylenti ve tedirginliklere yol açmış, basın ve muhalefet yanlıları bu görevlendirmeden anlamlar çıkarmaya çalışmışlardır. İktidar yanlısı basın bunu bir zafer gibi anlatırken muhalefet daha ılımlı bir kişinin seçilmemesini iyi niyetten mahrum ve sükuneti sağlamaya hizmet etmeyecek bir gelişme olarak gördüler (Sakal, 2008, s. 141).

İktidar yanlısı basın 1946 seçimlerinden sonra partinin kendini yenilemesi gerektiğine dair fikirler vermekteydiler. İktidar açısından 1946 seçimlerinden pozitif sonuç alındığı halde DP'ye halkın gösterdiği ilgi sebebiyle iktidar partisi seçim sonucunu münakaşa etmek zorunda kalmıştır. Dönem gazetelerine bakıldığında CHP ile ilgili iki yıl öncesiyile karşılaştırılamayacak şekilde özgür eleştirilerde buldukları görülmektedir (Gürkan, 1998, s. 227-237).

DP ve CHP'nin arasını açan olaylardan biri DP milletvekillerinden bazılarının mazbatalarının reddedilmesi olmuştur. İktidarın isteği doğrultusunda Anayasa'nın 17. ve 27. maddeleri öne sürülerek DP'li milletvekillerinin mazbatalarının reddedilmesi ve milletvekilliklerinin düşürülmesinin önü açılmak istenmiştir. Mazbatasını reddedilen milletvekilleri Zeki Rıza Sporel, Burhan Cahit Morkaya, Abdurrahman Münip Berkan'dır (Şentürk Acar, 2023, s. 43). Zeki Rıza Sporel Millî Mücadele döneminde İstanbul'da bulunurken, vatanın müdafaasına katılması için kendisine haber gönderildiği fakat Sporel'in gelmek yerine Kuvve-i İnzibatiye'ye katılarak ihanet ettiği iddialarında bulunulmuştur. Sporel yapılan bu resmi davete kız kardeşinin rahatsızlığından ve kendisini emanet edecek kimsesi olmadığından dolayı gidemediğini, milli hareketin sonucunu biraz daha beklediğini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 06.12.1946, s. 2). Abdurrahman Münip Berkan'ın ise Kazanç Vergisi Kanunu ihlal ettiği öne sürülmüştür. Berkan, avukatlık ofisine yeni bir oda eklediği halde 1927 yılına ait kazanç vergisi vermemiştir. Hatta bazı davalar için aldığı vekalet ücretinin vergisini de ödemediği anlaşılmıştır. Bu nedenler öne sürülerek vekilliğinin düşürülmesi istenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 06.12.1946, s. 59-74). Burhan Cahit Morkaya'nın ise milletvekilliğinin Millî Savunma Bakanlığı'ndan elde edilen bilgiler doğrultusunda, askerliğini yapmadığı gerekçesiyle düşürülmesi istenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 03.02.1947, s. 87). Yapılan oylamalar neticesinde, iddialar haklı bulunarak her üçünün de

milletvekillikleri düşürülmüştür. Senihi Yürüten, Salamon Adato, Bahattin Öğütmen ve Mehmet Ökten hakkında da çeşitli iddialar öne sürülse de bu iddialar asılsız çıkarak vekillikleri düşürülemezdir (Şentürk Acar, 2023, s. 47-50).

Tasvir gazetesi konuya eğilmiş ve Refik Koraltan, CHP ileri gelenlerini suçlayarak Şükrü Saraçoğlu, Hilmi Uran, Emin Erişilgil ve Fuat Ağralı'nın Kurtuluş Savaşı'na Atatürk'ün emirlerine rağmen katılmadıklarını belirten bir demeç vermiştir. Cihad Baban ise kimlerin milletvekili olamayacağını Anayasa'nın 12. Maddesi'nde açıklandığını yazmıştır. Baban, 1938'de Atatürk bile eski hesapların tasfiyesini faydalı görmüştür ve yüzellikler affedilmiştir. İstiklal Mahkemesi mahkumları affediliyor da Heyeti Mahsusa kararlarına uymayanlar mı affedilmiyor diye sormaktadır. Baban mazbataları reddedilen iki milletvekilinin ikisinin de durumun dışında kaldığı halde CHP üyelerinin anayasadaki sınırlamalarla yetinmediklerini yazmaktadır (Gürkan, 1998, s. 245).

Nadir Nadi ise mazbataları reddedilen milletvekillerine karşılık DP'lilerin de Milli Korunma Mahkemesi'nden hüküm giymiş CHP'li bir adamın bugün mecliste nasıl yer alabileceğini sorduklarını belirterek bu tartışmaların böyle uzarsa yarın veya öteki gün hangi isimlerin ortaya koyulacağı ve sonucunun ne olacağı kestirilemez fikrindedir (Gürkan, 1998, s. 246).

10.DP'lilerin Meclisi Terk Etmeleri ile Ortaya Çıkan Kriz

1947 yılının bütçe görüşmeleri sırasında iktidar ve muhalefet arasında ciddi anlaşmazlıklar görülmüştür. Adnan Menderes bozulan iktisadi vaziyet için bütçenin ciddi önlemlerden mahrum olduğunu söylemiş ve tarımın desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu konuşmayı Recep Peker "psikopat bir ruhun ifadesi" şeklinde değerlendirir. Ayrıca Peker yaptığı meclis konuşmasında, Bayar'ın halkı isyana özendirdiğini iddia etmiştir. Bundan dolayı da DP Grubu Meclisi terk etmiştir. Bu hadise çok partili hayatın yerleşmesi çalışmalarını sırasında karşılaşılan krizin başlangıcı olmuştur. İnönü'nün olaya el atmasıyla 9 günlük boykottan sonra, bu durumun tekrarlanmayacağı garantisıyla DP Grubu yeniden meclisteki yerini almıştır (Şahin-Tunç, 2015, s. 48).

Ulus gazetesinde, böyle bir hareketle Cumhuriyet tarihinde ilk defa karşılaşmış bulunuyoruz diyen Nihat Erim'in her ne olursa olsun DP'nin meclisi terk etmesine karşı çıktığı görülmektedir. DP'lilerin TBMM'ni terk etmesiyle doğan kriz üzerine bazı gazetecilerin demokrasinin çıkmaza girmesi konusunda endişelendikleri görülmektedir. Necmeddin Sadak, DP'lilerin Meclis'e gelmeyi uzatmalarının Recep Peker'in birkaç ağır kelimesi ile açıklanamayacağını yazmıştır. Vatan gazetesi, DP'lilerin meclise geri dönmesi konusunu yalnız DP milletvekilleri değil DP örgütünün bir kararı olarak değerlendirmiştir (Gürkan, 1998, s. 247-251).

11.Demokrat Parti'nin İlk Kurultayı ve Hürriyet Misakı

DP, ilk büyük kongresini partinin birinci kuruluş yıldönümü olan 7 Ocak 1947'de yapmıştır. Hürriyet Misakının kabulü ve ilan edilmesi Kongrenin önemli bir özelliği olmuştur (Şahin, 2017, s. 197). Anayasaya aykırı kanunların kaldırılması, Seçim kanununda yapılması istenen değişiklik istekleri, Cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığının tek bir kişinin elinde bulunmamasının istenmesi (Sarıbay, 2001, s. 54) gibi isteklerin yer aldığı bildiriye DP'liler, istekleri yerine

getirilmezse meclisi terk edeceklerini bildirmişlerdir. DP'lilerin bu talepleri, iktidar tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Şahin, 2017, s. 197).

Ulus gazetesinde Nihat Erim, DP Kongresinin memlekette çağdaş demokrasi temsili sistem parlamento asıllı hoşgörü ve hürriyet rejimi açısından belli bir olgunluğu gösterdiğini ve neşeyle karşılanması gerektiğini yazmıştır. Necmeddin Sadak'a göre kongrenin önemi Türkiye'de ilk defa tek dereceli serbest seçimden doğmuş bir muhalefet partisinin bu ilk gelişme devrine erişmesinden ileri gelmektedir. Mümtaz Faik Fenik, Vatan gazetesinde DP kongresini Erzurum ve Sivas Kongrelerine benzetenlerden söz etmekte o kongrede nasıl bugünkü hür ve müstakil Türk vatanının tanzimi planlanmışsa bu kongrede de hür ve kendi iradesine sahip bir milletin demokrasi hayatındaki mesut inkişafı hazırlamaktadır demektir. Cihat Baban Türkiye'de şimdiye kadar muhalefetin ya kişisel hırslarından ileri geldiğini ya da yapay şekilde yaratıldığını söyleyerek DP'nin bu kongre ile diğer muhalefet partilerinden farklılığını ispat ettiğini yazmıştır. DP Kongresi basında siyasal yaşamın geleceğinin tartışılmasına neden olmuştur. Nadir Nadi partinin doğuşuna ait romantik devre kapanmak üzere diyerek DP'lileri yeni bir adım atmaya çağırmıştır (Gürkan, 1998, s. 256-257).

DP Kongresi'nde ana davalar adı altında toplanan konular iktidar yanlısı basın tepkisine neden olmuştur. Necmeddin Sadak değişmesi gereken kanunlar yapıldığında Celal Bayar işbaşında bulunuyordu diyerek DP'yi ılımlı davranmaya çağırmaktadır. DP Kongresi'ndeki parti disiplininin pek az hüküm sürdüğü hava bazı CHP'li yazarları rahatsız etmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın kongreyi taşkınlıkla suçlayarak bu demokrasiye alışmamış kalabalıktan ne beklenir diye yazmıştır. Necmeddin Sadak DP'lilerin meclisten çekilme tehdidine karşı demokrasinin birçok şekilleri olabilir fakat hiçbir yerde ve hiçbir zaman demokrasi bazı dilekleri azlığın çokluğa kabul ettirmesi tarzında belirmemiştir diye yazmıştır (Gürkan, 1998, s. 259-262).

1947 yılının Ocak ayında DP Kongresi'nin bitiminden İnönü'nün partiler arasında arabuluculuğunun sonuçlandığı Temmuz ayına kadar geçen süre basında DP ve Recep Peker idaresindeki CHP yönetiminin çatışmasından kaynaklanan haberlerle doludur. DP nisan ayında İstanbul'da yapılan ara seçimlere katılmayınca partiler arasındaki gerginlik daha da artmıştır. Bu dönemde gazeteler CHP ve DP arasındaki ilişkilerin gelişimine ait haberlerle doludur. Hüseyin Cahit Yalçın, gazetelerin partiler arasındaki ilişkilere bu şekilde ağırlık vermesinin iki partiden birine hak vermek ve şeref kazandırmak için olmadığını, amacın memleketi kazandırmak ve demokrasi cihazını muntazam, işler hale sokmak olduğunu belirtmektedir (Gürkan, 1998, s. 263-268).

Dönemin basın yayın organları incelendiğinde, muhalefet partisine olan ilginin 1947'den itibaren arttığı söylenebilir. Mümtaz Faik Fenik, Vatan gazetesinde DP'nin halkın istek ve arzularını simgeleyen bir milletin partisi olduğunu yazmıştır. Nadir Nadi Cumhuriyet gazetesinde, DP'nin kongreden sonra artık bir kitle partisi olduğunu yazmıştır. Bu yorumlardan anlaşılacağı üzere, DP artık Türkiye'de büyük bir parti haline geldiği kabul edilebilir (Şahin-Tunç, 2015, s. 58).

12. Temmuz Beyannamesi

Recep Peker hükümeti döneminde muhalefet üzerindeki baskıların giderek artmasından dolayı DP'liler iktidara karşı ciddi derecede muhalefet yapmaya başlamışlardır. Bu durum gergin

olan ortamı iyice germekten başka bir şey değildi. İnönü mevcut durumun, çok partililik anlayışı için bir tehdit oluşturduğunu görüyordu. Hakem rolünü üstlenerek Bayar'ı ve Peker'i birkaç kez dinledikten sonra iki tarafı uzlaştırmaya çalışan 12 Temmuz Beyannamesini yayınladı (Akşin, 2014, s. 245).

12 Temmuz Beyannamesi basın ve radyo yardımıyla halkla paylaşılmıştır. Bu yönüyle beyanname yayınlandığı tarihe kadar muhalefet-iktidar ilişkilerinin de seyir defteri niteliğindedir (Eraslan, 1998, s. 143).

Beyanname başlangıçta hem iktidar hem de muhalefet cephesinde olumlu karşılanmıştır. Mevcut iktidarın yayın organı olan Ulus'ta, "İnönü'den yalnız şu parti veya bu grup değil, bütün rejim faydalanmalı, parti liderleri başları dara geldiği anda onun masası başında toplanmalıdırlar." diye yazılmıştır. Ulus'un başyazarlarından Nihat Erim, analizlerinde her iki kesimin birbirleriyle alakalı düşüncelerini özetledikten sonra, "Peker'in yurdu içinden sarsmadan çok partili hayatı faziletli neticelere götüren yollarda muhaliflerle birleşmeye kani olduğunu bildirmesi ile İnönü'nün hakemliğinin mana kazandığının" altını çizmiştir (Eraslan, 1998, s. 148).

İki parti arasındaki gerginliğin İnönü'nün arabuluculuğu ile çözülmesi basında yeni yorumlara yol açmıştır. Necmeddin Sadak konunun iki bakımdan önemine işaret etmektedir. Biri İsmet İnönü'nün demokrasi hayatına ne derece samimiyetle bağlı olduğunun bu olaydaki tavrıyla anlaşılmasıdır. Sadak çok partili yaşamın bu kez başarılması gerektiğini belirterek İnönü'nün tavrıyla da bu işten geri dönülmeyeceğinin anlaşıldığı düşüncesindedir. Üzerinde durulan ikinci nokta ise sonucunun DP için faydalı olması dileğidir. Çünkü İnönü bir taraftan partiler üstüne yükselmiş bir devlet başkanı sıfatıyla DP'yi CHP ile eş tutmuş diğer taraftan yeni muhalefet partisine karşı inanç ve güvenini ilan etmiştir (Gürkan, 1998, s. 253).

Beyannamenin yayımlanmasından bir gün sonra Vakit'te Asım Us, ortamı "karanlık geceler içinde ümitsiz yaşayan bir adam birdenbire sihirli bir değnek yardımı ile aydınlık bir dünyaya çıkınca ne hal alırsa bu beyannameyi okuyanın ruhu da öyle geniş bir ferahlık duyuyor" cümlesiyle tarif ediyordu. Beyanname, tarafların bütün yakınmalarına karşın birisini haklı, ötekini haksız gösterme olayına girmeden, her iki tarafa da görevlerini hatırlatan üslubundan dolayı "tarafsız adalet hükmünün bir şaheseri" olarak vasıflandırılıyordu. Etem İzzet Benice Son Telgrafta, bu beyannamenin genel gidişattan hissedilen bir kaygının sonucunda ortaya çıktığını, siyasi bir manevra olduğunu, beyanname ile beraber yeni bir devirin açıldığını yazmıştır. Akşam gazetesi de beyannameyi, "Türk milletini tam demokrasiye ve hürriyete kavuşturacak bir ışık" olarak görmekte, tek parti anlayışı ile devam etmek isteyen bir topluluğun artık taraftar bulmasına olasılık kalmadığını belirtmektedir (Eraslan, 1998, s. 149-151).

12 Temmuz Beyannamesi iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri iyice yumuşatmıştı. Fakat Peker çok partililiği sindirememişti (Akşin, 2014, s. 245). 12 Eylül 1947'te toplanan CHP Meclis Genel Grubu toplantısında Recep Peker bir saatten fazla konuşmuştur (Son Posta, 27 Ağustos 1947, s.1-3). Recep Peker'in yapmış olduğu bu konuşma, grup kararıyla yayınlanmıştır (Tasvir, 29 Ağustos 1947, s. 1-3). CHP içinde Peker ile alakalı ikilikler ortaya çıkmış Pekerciler Nihat Erim'i eleştirirken, Hamdullah Suphi ve arkadaşları ise ciddi şekilde hükümete karşı eleştirilerde bulunmuşlardır (Son Posta, 27 Ağustos 1947, s. 7). İç politikanın gidişatı ile alakalı güvenoyu

istenmiş ve bu konuyla ilgili verilen takrirler okunmuştu (Akşam, 27 Ağustos 1947, s. 1). Yapılan tüm konuşmaların sonunda oylamaya geçilmiş, 337 Milletvekilinin katılımı ile yapılan oylamada 303 oy ile hükümet güvenoyu almıştı (Türkyolu, 28 Ağustos 1947, s. 1). Nihat Erim'in başını çektiği bir grup genç milletvekili CHP grubunda Peker hükümetine karşı oy verdiler. (35'ler Hareketi) (Akşin, 2014, s. 245). Ret oyu kullananların sayısı hakkında basında iki farklı görüş bulunmaktadır. Gazetelerin geneli 34 ret oyu kullanıldığı yazarken (Son Posta 27 Ağustos 1947, s. 1: Türkyolu 28 Ağustos 1947, s. 2: Akşam, 27 Ağustos 1947, s. 1: Türk Dili, 28 Ağustos 1947, s. 1: Yeni Sabah, 27 Ağustos 1947, s. 1: Türk Sözü, 27 Ağustos 1947, s. 1: Ulus, 27 Ağustos 1947, s.1: Vatan, 27 Ağustos 1947, s. 1) Cumhuriyet gazetesi bu sayıyı 35 olarak yazmıştır. Memduh Şevket Esendal oylamaya geciktiğinden sonradan başvuru yaparak zapta kırmızı oy kullanacağını söylemiştir. Bu nedenle sayı karşımıza 35 olarak çıkmaktadır (Cumhuriyet, 28 Ağustos 1947, s. 5). Peker yandaşlarıyla birlikte birkaç gün mücadeleye girecekmiş gibi davranmış fakat sonra istifa etmiştir. Yerine Hasan Saka 9 Eylül 1947'de hükümeti kurdu (Akşin, 2014, s. 245). Haziran 1948'de Hasan Saka hükümetinin Meclis Grubu'ndan güvenoyu bile istemeden istifa etmesi, basında hükümetin çok yıpranmış olduğuna ilişkin yazıların çıkmasına sebep olmuştur (Gürkan, 1998, s. 294-295).

İktidar ve muhalefet arasındaki bu mücadelelerden başka, muhalefetin kendi içinde de birtakım tartışmalar yaşadığı bilinmekteydi. Şubat 1947'de bazı milletvekilleri DP'de genel başkan olarak Fevzi Çakmak'ı görmek istiyorlardı. Bu durum parti içinde Celal Bayar destekleyicileriyle anlaşmazlıkların yaşanmasına neden olmuştur (Şahin-Tunç, 2015, s. 59). Kenan Öner'in DP'nin kuruluşunun ikinci yıl dönümünde istifa etmesi parti içinde problem yaratmıştır (Aydın, 2014, s. 10-11). Öner'in istifası hakkında net bir açıklama yapmaması karşısında basının Öner'e karşı ortak bir tavır aldığı görülmektedir. Bu tavır Öner'in Genel Başkan Celal Bayar'a hitaben yazdığı açık mektubun yayınlanmamasıdır (Gürkan, 1998, s. 312).

Kenan Öner'in DP'den ayrılışıyla yeni bir parti kurulacağı söylentileri dolaşmaya başlamıştır. Son Telgraf'ta Kenan Öner, Hikmet Bayur gibi isimleri de içine alacak bir partinin kurulabileceğinden söz edilmekte yeni partinin de Anayasa'nın çizdiği sınırlar içinde kalması gerekliliği belirtilerek CHP ve DP'nin dayandığı Kemalist Devrim esaslarını siyasi programın temeli olarak kabul edip etmeyeceği tartışılmaktadır. Son Telgraf'ta DP içindeki gelişmelere olumuz bakılmamakta Kenan Öner ve arkadaşlarının eğer Mareşal Çakmak ve Hamdullah Suphi Tanrıöver'i ikna ederek bir parti kurmaları söz konusu olursa demokratik hayatımızın kuvvetleneceği belirtilmektedir (Gürkan, 1998, s. 312-313).

Tartışmalar daha da ilerleyince Mart 1948'de bazı milletvekili ve destekleyicilerinin üyelikleri sona erdirilmiştir. Üyelikleri sonlandırılan kişiler önce Mecliste Müstakil Demokratlar grubunu oluşturmuşlar daha sonrasında ise 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurmuşlardır. Kurucuları arasında Mareşal Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı, Kenan Öner, Hikmet Bayur, Sadık Aldoğan vardı (Akşin, 2014, s. 246).

DP'den ayrılmaların kesinlik kazanmasıyla basının da yavaş yavaş mevzuya daha esnek baktığı görülmektedir. Selim Ragıp Emeç demokrasi içinde bu tür krizlerin normal olduğunu yazmıştır. Emeç, Köprülü ve Erim'in eski dostluğuna ve Londra seyahati sırasında görüş

alışverişinde bulunmalarına değinmiş, Kenan Öner ve arkadaşlarının 12 Temmuz Beyannamesini bu alışverişin iptidai bir taslağı sanmaya meylettiğı belirtilmiştir (Gürkan, 1998, s. 318).

Nadir Nadi'de çok partili rejimde bu tür gelişmeleri normal karşılamak gerektiğini yazmıştır. Abidin Daver, DP'den başka bir partinin doğmasını bu partideki gelişmelerin doğal bir sonucu olarak görmüştür. DP'deki gelişmeler sırasında basında ilginç yazılar yer almıştır. Vatan gazetesinde çıkan Mareşal'in kızlarının aleti olduğu iddiaları hakkında Akşam gazetesinde Adnan Adıvar Yalman'a bir zamanlar kendisi hakkında yapılanları hatırlatmış ve vatanperverliğinden bir an bile şüphe edemeyeceğimiz Vatan gazetesi bunları niçin adliye makamlarına haber vermiyor diye sormuştur. CHP'den ayrılan Hamdullah Suphi Tanrıöver DP'nin muvaffakiyetin cumhuriyetin ilanını ile memlekete karşı üzerimize aldığımız namus borcunu ödeyebilmek için esas şart saydım ve sözümün kalemimim getirebileceğı aciz ufak yardımlar ne ise onları bu teşebbüse giren aziz arkadaşlarımızın lehine kullanmayı vazife bildim diyerek DP'nin sarsılmadığını ifade eden bir makale yazmıştır (Gürkan, 1998, s. 318-320).

13.1948-1949 Olaylarına Bir Bakış

12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye ve ABD arasında imzalanan yardım anlaşmasıyla Truman Doktrini'nin Türkiye'ye ilişkin askeri boyutu sonuçlanırken iktisadi boyutu da Marshall Planı çerçevesinde 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra basında çeşitli vesilelerle gelip giden heyetlere ilişkin haberlerin ve değerlendirmelerin yer aldığı görülmektedir (Gürkan, 1998, 134-135). Truman Doktrini Amerika basınına bakıldığında bu yardımın amacının Rusya'yı bulunduğu nüfus bölgesinde durdurmayı amaçlayan bir dünya siyasetini kapsadığını yazmışlardır (Türk Dili, 14 Mart 1947, s. 1). Truman yardım teklifi ile alakalı olarak Recep Peker ve Celal Bayar'ında gazetelere beyanat verdikleri görülmektedir. Recep Peker II. Dünya Savaşı ile gelen ekonomik problem açısından yardımın önemli olduğunu, yapılacak olan çalışmalarda bu yardımı kullanacaklarını belirtirken (Tasvir, 14 Mart 1947, s. 1-3) Celal Bayar'da yapılan bu yardımı memnuniyetle karşıladıklarını söylemiştir (Tasvir, 14 Mart 1947, s. 1-3). Türk basınında durum böyle iken Rus basınında Pravda ve İzvestia gibi gazetelerin büyük eleştiriler yaptıkları görülmektedir (Tasvir, 15 Mart 1947, s. 5). Sovyet basınında Truman Doktrini barışa karşı büyük bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve Rusya'da endişe yaratmıştır (Akşam, 17 Mart 1947, s. 1).

1949 yılında Batı blokunda örgütlenmelerin arttığı görülmektedir. Türkiye Batı'ya yakınlaşma sürecinde kurulan bu örgütlere katılmıştır. 4 Nisan 1949 tarihinde imzalanan ve NATO'nun kurulmasını sağlayan Kuzey Atlantik Antlaşması ile 5 Mayıs 1949 tarihinde Avrupa Konseyi'ni kuran antlaşmalar ve Türkiye'nin başlangıçta bu iki kuruluşu da üye olmaya çağırılmaması basında yeni yorumlara neden olmuştur. Kuzey Atlantik Pakti'nin kurulmasıyla basında Türkiye'nin bu pakta girmesini isteyen yazılar yer almış Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın Mayıs ayında ABD'yi ziyareti bu pakta girme ya da yeni Akdeniz Pakti'nin kurulmasını sağlama çabası olarak düşünülmüştür. Türkiye'nin başlangıçta Kuzey Atlantik Pakti'na alınmamış olmasının başarısızlık olarak nitelendirilmesine Cumhuriyet gazetesinde Abidin Daver "Dış Siyasetimiz Başarısız Değildir" başlığı altında bir makale ile cevap vermiştir (Gürkan, 1998, s. 136).

Aralık 1949'da Türk-Amerikan Kültür Antlaşması imzalanmış, Amerika'nın Sesi Radyosu'nda Türkçe yayın başlamıştır. Ulus gazetesinde Yavuz Abadan, Türkiye ve ABD arasında eğitim, bilim ve kültür bağlarının kuvvetlenmesini birlikte yürümeye azmettiğimiz yolda müşterek ülkümüze hür insanlara yakışır bir anlayış ve iş birliği zihniyetiyle ulaşacağımıza inanışımız şimdi her zamandan daha kuvvetlidir diye yorumlamıştır (Gürkan, 1998, 138).

Ulus gazetesi, yapılacak olan seçimler için adeta kampanya yayın organı durumundaydı. İsmet İnönü başta olmak üzere, parti ileri gelenlerinin çalışmaları, gezi ve konuşmaları yayınlanarak kamuoyuna bildiriliyor, böylece gidilen yerlerde söylenen sözlerin yayılmasına çalışılıyordu (Güngör, 2010, s. 198).

Yaklaşan 1950 seçimleri ile beraber İnönü'nün çıktığı yurt gezilerindeki davranışları sebebiyle muhalif basın eleştirilerine maruz kaldığı görülecektir. İnönü'nün Cumhurbaşkanı iken CHP Başkanı sıfatıyla hareket ettiği bildirilmekte, halkın içine karışarak kahvelerde oturup sohbet etmesinden rahatsızlık duydukları yazılmaktadır. Öyle ki DP Genel Başkanı Bayar Cumhurbaşkanının zelzele dolayısıyla Ege Bölgesine gitmesini politik amaçlı olarak yorumlamıştır (Gürkan, 1998, s. 376).

Muhalefet tarafından yapılan baskıların etkisiyle Şubat 1950'de TBMM'ye yeni bir seçim yasa tasarısı getirdi. Sonunda yasa 16 Şubat'ta DP'nin oylarının da eklenmesiyle kabul edildi (Akşin, 2014, s. 247).

Bu yasa ile yapılan 14 Mayıs 1950 genel seçimlerine halkın %89'u katılmıştır. Seçimlerde DP 420 sandalye kazanırken CHP 63 sandalye kazanmıştır. Ülkede 1950'ye kadar ilk defa serbest seçim yapılmış ve başından beri iktidarda olan CHP yerini başka bir partiye bırakmıştır. Böylece ülke artık çok partili rejime geçmiş ve demokratik hayatta büyük bir olgunlaşma göstermiştir (Dağcı, 2006, s. 30-32).

CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesinin sonuçlar sonrası manşeti şuydu: "CHP İktidarı devrediyor." Alt başlıkta ise gerçekten soğukkanlı bulunabilecek şu cümle vardı: "CHP Hükümetinde Başbakanı başka hiç kimse Meclise giremedi." (Güngör, 2010, s. 202). Ülkede yeni bir dönem başlarken basında durumu yakından takip etmeye devam etmiştir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu tarihten itibaren çeşitli dönemlerde çok partili hayata geçmeye çalışmışsa da Demokrat Parti'nin kurulduğu 7 Ocak 1946 tarihine dek bu konuda kesin bir başarı sağlayamamıştır. Çok partili sürece geçişte geç kalınmasının en büyük etkilerinden birisi mevcut tek parti olan CHP partisi iktidarlarının muhalifler üzerine uyguladıkları baskılar görülmektedir.

CHP iktidarının baskıları sadece siyasiler üzerine değil aynı zamanda halkı aydınlatmaya çalışan basın üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu tarihten itibaren CHP iktidarının, Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara geldiği tarihe kadar çeşitli zamanlarda basın üzerine gözle görülür şekilde baskı uyguladığı görülmektedir.

Hem Millî Mücadele döneminde hem de Cumhuriyet'in kurulduğu ilk zamanlarda basının desteğine önem verilmiş ve basına kısmi özgürlükler tanınarak basının yeni kurulan devletin yanında yer alması sağlanılmaya çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde Tan, Vatan, Tasvir gazetelerinin hem bozulan ekonomi hem de savaş içerisinde çıkan yeni siyasi kavramların etkisiyle CHP iktidarına eleştirilerinin yoğunlaştığı ve bu eleştirilerin dozunun artmasıyla kapatılmaya kadar gittikleri görülmüştür.

II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Rusya'nın, Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yeni oluşan dünya düzenini bahane ederek yenilemek istememesi ve Boğazlarda hak iddia etmesi ilişkileri germiş ve bu gergin ortam doğrudan her iki devletinde basınına yansımıştır. Basında hükümeti destekleyen Sovyet Rusya'yı eleştiren yazılar yayınlanmıştır.

1945-1946 yılları arasındaki dönemde tek parti iktidarının basın üzerindeki baskıları geçmişe nispeten kaldırılrsa da muhalefetin eleştirileri şiddetlenince basını denetleme isteği görülmüştür. Bu dönemde basının ikiye ayrıldığı bir tarafta muhalif basın varken diğer tarafta şiddetle tek parti hükümetini destekleyen basının varlığı görülmüştür. Basının bu dönemde demokrasiye geçişte mutlak başarısı görülmüştür.

EXTENDED ABSTRACT

After the establishment of the Republic, while support was expected from the press instead of criticism, the censorship applied by the government from time to time often confronted the government and the press and caused the newspapers to receive various penalties. During the abolition of the caliphate, some time after the Second Assembly started its work, publications targeting the Fethi Bey Government caused an increasing Ankara-Istanbul conflict in the press.

After the letter sent by the Aga Khan and Emir Ali, one of the Indian Muslims, to the Prime Minister of the time, İsmet İnönü, regarding the abolition of the caliphate, was published in the newspapers Tanin, İkdam and Tevhid-i Efkâr on 5 and 6 December 1923, the issue was brought to the Parliament by İsmet İnönü, and it was decided that the journalists who published the letter would be tried in the Independence Court.

After the hearings, the president of the Independence Court, Topçu İhsan, organized a meeting between Mustafa Kemal and the editors-in-chief of the newspaper in order to improve the relations between the government and the Istanbul press. While the relations between the Istanbul press and the government were further strained due to the support given to the TCF, they reached the breaking point in 1925. As a result of the Sheikh Said Revolt, on March 4, 1925, the Takrir-i Sükûn Law was passed by the Parliament. The implementation of this decision, which brought with it a period of extreme repression, for two years ensured the silencing of both the political opposition and the press and the elimination of the opponents of the government.

While new problems began with the letter revolution, the press that was financially dependent on the government emerged. Thus, the country, which has been under one-party rule since 1925, has been brought under full intellectual control. After the establishment of the SCF, there have been new developments in the course of power relations with the press. When the

party shut itself down, the majority of the newspapers that supported this party aligned themselves with the CHP. While this situation caused sadness in the opposition press, it was argued in the pro-government press that such a result occurred because the SCF could not be managed correctly.

The Press Law of 1909, which was enacted during the Second Constitutional Period, remained in force until 1931, and in 1931, a new law on the press, the Printing Law, was put into effect. The Press Act of 1931 has been amended several times. With this law, which has undergone sometimes minor and sometimes radical changes, the press has been left free to a certain extent and has always had certain limits. Between 1931 and 1938, there was little to no opposition press.

The Turkish Press Union, which was established with the Press Union Law that entered into force on July 14, 1938, is another regulation restricting the press. The year 1938 is seen as the year with the highest number of prohibitions. The tense political environment before World War II had a great impact on the prohibitions.

It is seen that Europe was divided into fascist governments and democracies in wartime. This situation has led to the emergence of similar groupings in the Turkish press. During this period, it is seen that both the Germans and the allies tried to influence the Turkish press. Generally speaking, the prohibitions in 1942 were generally aimed at periodicals and domestic publications. As the end of the war approached, a more moderate control was exercised over the press than before. But this moderation is within a certain measure.

When the Soviets declared that they did not want to renew the Turkish-Soviet Treaty of Friendship and Non-Aggression dated December 17, 1925, a new era emerged in the press. The desire to terminate the treaty led to an increasing hardening of the press's approach to events starting in March 1945. Soviet Radio and Newspapers' broadcasts that some Turkish provinces, especially Kars and Ardahan, should be left to the Soviets, were met with a strong reaction in the Turkish press, and both pro-government and pro-opposition press members expressed their reactions with common ideas. What wanted to be said through bureaucratic means but could not be said was expressed through the press.

When the newspapers of 1939-1945 are examined, most of the news, comments and articles are about the war. Turkey's one-party dictatorship has led to fierce criticism in the European and especially the U.S. press. In fact, they thought that Turkey should not be invited to San Francisco. In such an environment, it has been understood that the transition to multi-party life is now a necessity. While the draft Law on Farmers' Land was being discussed in the Parliament, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan and Fuat Köprülü submitted a motion called Dörtlü Takrir to the CHP group with a joint signature on June 4, 1945. Upon the rejection of this Takrir, the foundations of the DP began to be laid. Thus, the country started the transition to multi-party life for the first time in the real sense.

In April 1946, the idea of holding municipal elections early was in question. Starting from May 1946 until the last days of July, when the elections were held, it is seen that the elections occupied the agenda of the press and there was a great movement in the press compared to the past. In the

face of the publications of the DP and the opposition press criticizing the single-party system, the responses of the press supporting the government defending this system caused a press war.

During the budget negotiations of 1947, there were serious disagreements between the government and the opposition. From the end of the DP Congress in January 1947 to July, when mediation was achieved, news about the DP and CHP conflict abounded in the press. When the press organs of the period are examined, it can be said that the interest in the opposition party has increased since 1947. The July 12 Declaration was shared with the public through the press and radio. The declaration was initially welcomed by both the ruling and opposition camps. Apart from these struggles between the government and the opposition, it was known that the opposition had some discussions within itself. As the departures from the DP became more certain, it is seen that the press is more interested in the issue.

With the aid agreement signed between Turkey and the United States on July 12, 1947, the military dimension of the Truman Doctrine regarding Turkey was concluded, while the economic dimension was completed with an agreement signed on July 4, 1948 within the framework of the Marshall Plan. After this date, it is seen that there are news and evaluations about the delegations that come and go in the press. The Truman Doctrine was welcomed by both the ruling and opposition press, and positive news about the Doctrine appeared in the press. While the doctrine caused a reaction in the Soviet press, Turkey gave the necessary answers to the Soviets through the press. With the general election held in 1950, an opposition party came to power for the first time in Turkey, and this situation opened the doors of a new era both in political life and for the press.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Etik Kurulu kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir.

KAYNAKÇA

- Akşam, "Başbakan Recep Peker'in Parti Grubundaki Beyanatı", 27 Ağustos 1947.
- Akşam, "Kabine İtimat Oyu Kazandı", 27 Ağustos 1947.
- Akşam, "Truman'ın Nutkunun Rusya'da Tesirleri", 17 Mart 1947.
- Akşam, "Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Muahedesi Uzatılmıyor", 22 Mart 1945.
- Akşin, S. (2014). *Kısa Türkiye Tarihi*, Kültür Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2009). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2009.
- Aydın, A. (2014). "Demokrat Parti'nin Kuruluşu'nun İlk Yıllarında Parti İçinde Meydana Gelen Hizipleşme ve Müstakil Demokratlar Grubu", *Tarih Okulu Dergisi*, Y. 7, S. XIX, ss. 269-288.
- BCA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 86, Gömlek: 568, Sıra: 16
- BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 100, Gömlek: 103, Sıra 14.
- BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 104, Gömlek: 16, Sıra: 12.
- BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 106, Gömlek: 58, Sıra: 15.
- BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 44, Gömlek:25, Sıra: 15.
- BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 95, Gömlek: 57, Sıra: 17.
- BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 96, Gömlek: 98, Sıra: 20.
- BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu: 96, Gömlek: 99, Sıra:1.
- BCA, Fon:30-18-1-2, Kutu: 46, Gömlek:48, Sıra: 2.
- BCA, Fon:30-18-1-2, Kutu: 92, Gömlek: 85, Sıra: 17.
- BCA, Fon:30-18-1-2, Kutu: 96, Gömlek: 92, Sıra: 12.
- Bulunmaz, B. (2012). "Türk Basının Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları", *Öneri*, C.10, S. 37, s. 203-214.
- Cumhuriyet, "CHP Grubu Toplantısının Akisleri", 28 Ağustos 1947.
- Dağcı, G. T. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi*, İlgı Yayınları, İstanbul.
- Er, T. (2003). *Türkiye'de Basın Yayın ve Tanıtma*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Eraslan, C. (1998). "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz 1947 Beyannamesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 22.

- Gönlübol, M. (1996). (Edt.), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Güner, D. (2015). *Sansür ve İktidar Cumhuriyet Dönemi Tehdit Algıları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Güngör, S. (2010). "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, ss. 193-208.
- Gürkan, N. (2000). *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İskit, S. R. (2000). *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Kabacalı, A. (2000). *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Kaya E., Ayşe E. (2010). "Cumhuriyet Gazetesi'nin Kuruluşundan Günümüze Kısa Tarihi", *İletişim Fakültesi Dergisi*.
- Koloğlu, A. (2006). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Koloğlu, A. (1993). *Türk Basını Kuvay-ı Milliye'den Günümüze 70. Yılında Cumhuriyet Basını*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Makal, A. (2008). "Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963". <https://archives.saltresearch.org/bitstream/123456789/199435/1/ECOBARCE242.pdf>
- Özsever, A. (2004). *Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci*, İmge Kitabevi Yayıncılık, Ankara.
- Parmaksızoğlu, A. (1959). *Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi*, Dünya Haberler Ajansı Neşriyatı, İstanbul.
- Sakal, F. (2008), *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı*, Etüt Yayınları, Samsun.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Son Posta, "34 Milletvekili Peker Hükümetine Muhalif Oy Verdi", 27 Ağustos 1947.
- Son Posta, "CHP'de Tarihi Bir Hadise", 27 Ağustos 1947, s.7.
- Son Posta, "Hükümetten Yana Olanlar Fikir Ayrılığından Şikayetçi", 26 Ağustos 1947.
- Şahhüseyinoğlu, H. N. (2005). *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür*, Ürün Yayınları, Ankara.
- Şahin, E., Tunç, B. (2015). "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 31-69.

Şahin, İ. (2017). "İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes'in Siyaset Dili", *Tarih ve Günce*.

Şentürk Acar, B. (2023). *1947 Basınına Göre Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri*, Sonçağ Akademi, Ankara.

Şeyhanlıoğlu, H. (2012). "12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasal Etkileri ve Önemi Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Bakış Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Isparta.

Tasvir, "Başbakanın H.P. Meclis Grubundaki Nutku", 29 Ağustos 1947.

Tasvir, "Celal Bayar'ın Beyanatu", 14 Mart 1947.

Tasvir, "Moskova'dan İlk Tefsirler", 15 Mart 1947.

Tasvir, "Truman Yardım Teklifi Karşısında Başbakan Recep Peker'in Beyanatu", 14 Mart 1947.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Cilt 3, 06.12.1946.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Cilt 4, 03.02.1947.

TBMM Tutanak Dergisi, Hazırlama Komisyon Raporu, Dönem: VIII, Cilt: 3, 06.12.1946

Topuz, H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Türk Dili, "Başbakan Truman'ın Kongreye Yaptığı Teklif Çok İyi Karşılandı", 14 Mart 1947.

Türk Dili, "Recep Peker Hükümeti Çoğunlukla Güven Oyu Aldı", 28 Ağustos 1947.

Türk Sözü, "Recep Peker İttifaka Yakın Çoğunlukla Güven Oyu Aldı", 27 Ağustos 1947.

Türkyolu, "Hükümet Partide İtimat Reyi Aldı", 28 Ağustos 1947.

Türkyolu, "Hükümet Partide İtimat Reyi Aldı", 28 Ağustos 1947.

Ulus, "Peker Hükümeti Dün Güven Oyu Aldı", 27 Ağustos 1947.

Vatan, "CHP Meclis Grubunun Dünkü Toplantısı Yedi Buçuk Saat Sürdü", 27 Ağustos 1947.

Vural, M. K. (2008). "II. Dünya Savaşı Türkiye'sinde Bir Muhalefet Örneği Olarak Tan Gazetesi", *ÇTTAD*, VII/16-17, s. 381-395.

Yel, S. (2009). *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara.

Yeni Sabah, "Kabine Yine İtimat Kazandı", 27 Ağustos 1947.

Zürcher, E. J. (2010). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiper Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

SİNEMA VE GASTRONOMİ BAĞLAMINDA PLATFORM VE MENÜ
FİLMLERİNİN GÖRSEL TEMSİLLERİNİN ANALİZİ

Nagihan ÇAKAR

Doç. Dr. İstanbul Topkapı Üniversitesi
nagihancakar@topkapi.edu.tr
ID: 0000-0001-7023-0504

Erhan ÇANKAYA

YL Öğrenci
Nişantaşı Üniversitesi
erhancankaya@hotmail.com
ID: 0009-0009-7320-5430

Atıf / Citation: Çakar, N. & Çankaya, E. (2024). Sinema ve gastronomi bağlamında platform ve menü filmlerinin görsel temsillerinin analizi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 13(2), 656-681.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1514106>

Öz

Bu araştırmanın amacı sinema ve gastronomi bağlamında platform ve menü filmlerinin görsel temsillerinin analiz edilmesidir. Gastronomi, yemek ve yemeğin tekniğine dair birçok detayı içeren ve son yıllarda gelişerek yayılan bir disiplindir. Bu bağlamda gastronomik unsurlar sinemada da kendisine yer almaktadır. Sinema ve yemek ilişkisi sinema tarihiyle birlikte başlamış olsa da çağdaş sinemada yemek geniş bir şekilde yer bulmaktadır. Bu bağlamda yemek; sosyal, kültürel, ekonomik ve politik gibi birçok alandan hareketle sinemada yer almaktadır. Yemeğin kendisi, yeme şekilleri ve sunum şekilleri farklı şekillerde metafor olarak kullanılmaktadır. Araştırmanın yöntemini ise nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analizi oluşturmaktadır. İçerik analizi, film, metin ve görsellerin detaylı analizinde kullanılan temel yöntemlerden birisidir. Araştırmanın amacına uygun olduğundan bu yöntem tercih edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu ise Platform ve Menü filmleri oluşturmaktadır. Analiz için bu filmlerin tercih edilmesinde filmlerin güncel filmler olması ve araştırmanın amacına uygun olması etkili olmuştur. Araştırmadan elde edilen veriler incelendiğinde her iki filmde de yemeğin statü, sınıf ve ekonomik olan sosyal ve kültürel değerlere gönderme yaptığı belirlenmiştir. Platform ve Menü filmlerinin kurgularının distopik bir şekilde gelişmesi yemeğin bu evrendeki yerini çoklu anlamlar üzerinden anlaşılır kılsa da her iki filmde de yemek, toplumsal bir statünün göstergesi ve sınıfsal ayrımın parçasıyla sembolleşmiştir. Bununla birlikte Platform filminde çok daha sembolik bir şekilde yer alan gastronomi ve yemek unsurları Menü filminde çok daha teknik bir şekilde işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Sinema, Platform filmi, Menü filmi.

ANALYSIS OF VISUAL REPRESENTATIONS OF PLATFORM AND MENU MOVIES IN THE CONTEXT OF CINEMA AND GASTRONOMY

The aim of this research is to analyze the visual representations of platform and menu films in the context of cinema and gastronomy. Gastronomy is a discipline that includes many details about food and cooking techniques and has developed and spread in recent years. In this context, gastronomic elements also take place in cinema. Although the relationship between cinema and food began with the history of cinema, food has a wide place in contemporary cinema. In this context, food; It takes place in cinema from many areas such as social, cultural, economic and political. The food itself, ways of eating and presentation are used as metaphors in different ways. The method of the research is content analysis, which is one of the qualitative research methods. Content analysis is one of the basic methods used in detailed analysis of films, texts and visuals. This method was preferred because it was suitable for the purpose of the research. The study group of the research consists of Platform and Menu films. The choice of these films for analysis was influenced by the fact that the films were up-to-date and suitable for the purpose of the research. When the data obtained from the research were examined, it was determined that food in both films referred to social and cultural values such as status, class and economic.

Keywords: Gastronomy, Cinema, Platform movie, Menu movie.

GİRİŞ

Eski Yunancadaki *gastro* ve *nomos* kavramlarından türeyen gastronomi mide bilimi ya da mideye ait olan yemekleri ifade etmektedir. Tarihsel süreç içinde gelişen kavram günümüzde yemek ve kültür arasındaki; yemekleri hazırlama stillerini, sunumu, pişirme stillerini ve yemek bilimini içeren geniş bir yelpazeyi içermektedir (Kivela ve Crofts, 2006: 355). Yeme-içme ritüelleri insanlar için önemli fiziksel ihtiyaçlardan birisi olmakla birlikte aynı zamanda bir tür statü göstergesi olarak da değerlendirilmektedir. Nitekim yeme-içme alışkanlıkları kültürel, toplumsal ve ekonomik bir sosyal yapının sonucu olarak gelişmektedir.

İnsanlar içinde bulunduğu kültürün bir parçası olarak yeme-içme alışkanlıklarını geliştirmekle birlikte süreç içinde farklı mutfaklara da ilgi duyabilmektedir. Yemeğin toplumsal ve kültürel alanda görmüş olduğu değer statü olarak bir imge olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu imge sadece yemeğin kendisi üzerine değil sunum üzerine de bina edilmektedir. Bu durum gastronominin sosyoloji, sanat, kültür gibi birçok farklı alanla birlikte ele alınmasını sağlamaktadır (Topçu vd., 2021, s. 36).

Kültürün bir ögesi olarak yeme-içme alışkanlıkları kültürün hem maddi hem de manevi unsurlarını bünyesinde taşımaktadır. Kültür, insanların üretmiş olduğu her şeyi kapsayan geniş bir literatürü içermektedir. Söz konusu yemek olduğunda ise yapılan yemekleri, mutfak gereçleri gastronominin maddi kültür öğelerini içermektedir (Karaca ve Karacaoğlu, 2016, s. 562). Gastronominin manevi kültür öğelerini ise yemeklere yüklenen anlamlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda bazı yemeklerin cenaze törenlerinde kültürel anlamlar olduğu gibi bazı yemeklerin de özel günlerde tüketilmesi söz konusudur. Bu durum yemek ve kültür arasındaki iletişim rolünü öne çıkarmaktadır. Yeme-içme alışkanlıkları kültürün bir sembolü olarak farklı kültürle iletişime geçilmesinde bir sembol ya da gösteren görevi üstlenmektedir (Çaycı ve Aktaş, 2018, s. 712).

Gastronominin iletişim de bir tür sembol, imge ya da gösteren olma rolü kendisini sinema alanında da göstermektedir. Sinema sanatı görsel ve işitsel öğeleri kullandığından çok etkili bir iletişim aracıdır. İletişim dilinin güçlü olması nedeniyle izleyicilere siyasi ve sosyal anlamlar mesaj

olarak iletilebilmektedir (Birkök, 2008, s. 4). Yemek ve sinema ilişkisi de bu çerçevede gelişmektedir. Sinema ve yemek ilişkisi genel olarak iki açıdan değerlendirilmektedir. Bu bağlamda öncelikle yemek, sinemada belirli anlam kümelerinin izleyicilere aktarılması için birer sembol görevi görmektedir. Sinema ve yemek ilişkisinin bir diğer yönünün yemeği bir sembol olarak sinemadaki anlatım dilini genişletmesidir. Bu bağlamda yemek aynı zamanda bir anlatım aracına dönüşmüş durumdadır (Lindenfeld ve Parasecoli, 2017).

Yemek, sinemada zaman zaman yan bir öge olarak yer alırken zaman zaman da filmin ana konusu olmaktadır. Yemek, ana temaya bağlı olarak insanların gündelik ihtiyaçlarının karşılandığı bir imge olarak görünse de farklı anlamlara da gönderme yapabilmektedir. Yemek, kültürün önemli bir parçası olduğundan sosyolojik olarak birçok ortak anlam kümesini içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda izleyenler sadece bir yemek değil aynı zamanda kültürel ve toplumsal göndermeleri de örtük olarak algılamaktadır (Kanıık, 2016, s. 85).

Yemek kültürü toplumdan topluma değişkenlik gösterse de evrensel anlamlar da içermektedir. Sinema özellikle bu evrensel anlamlara gönderme yaparak yemek olgusunu perdede kullanmaktadır. Bu bağlamda yenilen yemeğin kendisi de zaman zaman bir anlam örüntüsüne sahip olsa da genellikle yemeğin yenilme biçimi de şiddet ve cinsellik gibi anlamlara gönderme yapabilmektedir. Yemeğin sunumu ise diğer faktörlerle birlikte zenginlik ya da fakirliğe de gönderme yapabilmektedir (Shugart, 2008).

Yemek sinemada sinema tarihinin ilk dönemlerinden bu yana yer almaktadır. Ancak sinema tarihi açısından gastronomi temalı filmler daha çok çağdaş sinemada öne çıkmaktadır. Özellikle son yirmi yılda gastronomi sinema ilişkisi gelişerek devam etmektedir. Bu ilişkinin gelişmesinde gastronominin yeni medya araçlarıyla yaygınlaşması ve önemli bir iletişim ve anlatım aracına dönüşmesinin de etkili olduğu söylenebilir (Lindenfeld, 2003).

Bu durum yemeğin gönderme yaptığı; ekonomik, sosyal, kültürel ve sosyolojik anlam ağını da genişletmektedir. Bu doğrultuda incelendiğinde yemek, zaruri bir ihtiyacın temsili olarak görülebildiği gibi tüketim kültürünün bir taşıyıcısı olarak ele alınabilmektedir. Tüketim kültürünün bir parçası olarak yemek daha çok kapitalist örgü bağlamında değerlendirilmektedir (Kanıık, 2012). Yemek ve sinema ilişkisinin son yıllardaki gelişmesine ve yemeğin sembolik anlamının önemi dair bu araştırmanın amacını da sinema ve gastronomi bağlamında *platform* ve *menü* filmlerinin görsel temsillerinin analizi oluşturmaktadır.

1. GASTRONOMİ KAVRAMI

1.1. Gastronomi ve Kültür İlişkisi

Kültür ve insan arasındaki etkileşim insanla ilgili olan tüm alanların da kültürle birlikte şekillenmesinin sağlamaktadır. Kültürün insanla ilgili olan her şeyi etkilemesi gibi kültürle birlikte insan da şekillenmektedir. İnsanların biyolojik olarak varlıklarını sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları yeme alışkanlıkları aynı zamanda birer deneyim elde etme ritüelleridir. İnsanların yemek yerken sergiledikleri belirli davranışlar ya da fiziksel aktiviteler bulunmaktadır. Yemek yemeyle birlikte oluşturulan rutin ve imgeler yemek kültürünü oluşturmaktadır. Yemek kültürleri

toplumlar arasında değişiklik gösteren tamamen topluma ait özel ritüellerdir (Sarıışık, 2019, s. 189).

Her kültürün oluşturmuş olduğu yeme alışkanlıkları yemek ritüelleri gastronomik olarak yemeğe yüklenen farklı anlamlar ve yorumlamalardan oluşmaktadır. Gastronomi ve kültür ilişkisi geçmişten beridir var olmakta ve devam etmektedir. Yemek yeme ve kültür arasında sürekli etkileşim bulunmakta ve bu ki alan da birbirlerini şekillendirmektedir. Yemek ve kültür ilişkisiyle ilgili ayrıca kültürün temel yapı taşlarının bilinmesi de önemli bir yer tutmaktadır. Kültür topluma ilgili soyut ve somut tüm kavramlardan oluşmaktadır. Toplumunu ilgilendiren her konu aynı zamanda kültürün de öğelerindedir. Toplumların değer, yargı, inanç ve kanunları önemli kültürel öğelerdir. Dolayısıyla kültürün toplumu etkileyen her alanla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Seyitoğlu ve Çalışkan, 2018, s. 525).

Gastronomi ve kültürün değerlendirilmesi ve yemek ritüellerinde her toplumda farklılık gösteren imgelerin bulunması gastronominin kültür içindeki yerinin anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Kültür ve gastronomi ilişkisiyle ilgili ayrıca toplum içinde yemeğe yüklenen farklı anlamlar da yer tutmaktadır. Önemli törenlerde yemek rutinlerinin bulunması yemeğe kültür içerisinde farklı anlamlar yüklenmesinde etkili olmuştur. Örneğin düğünlerde yemek verilmesi yemeğin toplum için şenlik oluşturduğunu, ölüm yıl dönümlerinde yemek dağıtılması ise yemeğin dini bir tören olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu ritüellerle birlikte yemek savaşı, şölen, festival, ölüm ve aile toplantıları gibi birçok eylemde yer almaktadır (Bober, 2014, s.100).

Yemek sırasında insanların sosyalleşmesi gastronominin insan iletişimi üzerindeki etkisine örnek oluşturmaktadır. Yine bazı yiyeceklerin kutsal ya da tam tersi hoş görülmemesi de gastronomi ve kültür arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

1.2. Gastronominin Maddi Kültürel Göstergeleri

Kültürün insana dair her şeyle ilgili olması insan yaşamındaki her durum ve olayın da kültürle birlikte değerlendirilmesini sağlamaktadır. Kültür ise maddi ve maddi olmayan birçok öğeden oluşmaktadır. Gastronominin maddi kültürel göstergelerine geçmeden önce kültürün maddi göstergelerine bakmak faydalı olacaktır. Bu bağlamda toplumların maddi olarak ayakta kalmalarını ve devamlılıklarını sağlayan, koruyan her kültürel gösterge maddi kültürel göstergelerdir. Kültürün bir nevi nesiller boyunca devam etmesi maddi ve maddi olmayan kültürel göstergelerle birlikte olmaktadır. Mutfak kültürün önemli bir ögesinin oluşturmaktadır ve insanlığın ilk yıllarından beridir var olan bir kültürel göstergedir (Gürsoy, 2019, s. 65).

Mutfağın gelişmesinde, ateşin bulunması yerleşik hayata geçilmesi ve tarıma başlanması gibi hadiseler önemli bir yer tutmaktadır. Bu eylemlerle birlikte mutfakla ilgili önemli gelişmeler başlamıştır. Yeni mutfak aletleri icat edilmiş, yemek çeşitleri artmaya başlamıştır. Gastronominin maddi ve maddi olmayan kültürel öğeleriyle özellikle 18. yüzyıl ile birlikte oluşmaya başlamıştır. Yemek yeme zamanla ekonomik ve sosyal özellikleriyle ayrılmaya başlamıştır. Özellikle mutfakta kullanılan öğelerin artmasıyla birlikte mutfağın ve yemeğin de farklı alanlarda değerlendirilmesine zemin hazırlanmıştır. Mutfakların büyümesi ve toplum içinde ev dışında yemek yeme kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte gastronomi önemli bir ticari değer kazanmaya başlamıştır (Beardsworth ve Keil, 2011, s. 289).

Gastronominin maddi kültürel göstergeleri toplumlara göre farklılıklar göstermektedir. Bu ögeler toplumun yaşadığı coğrafyaya göre şekillenebilmektedir. Örneğin hayvancılığın yaygın olduğu toplumlarda et tüketimi önemli bir gastronomik maddi kültürel öge iken tarımın yoğun olduğu yerlerdeyse gastronominin maddi kültürel ögeleri değişiklik göstermektedir.

1.3. Gastronominin Maddi Olmayan Kültürel Göstergeleri

Gastronominin maddi olmayan kültürel göstergeleriyle ilgili yapılan literatür taraması sonuçlarına göre toplumlara ait inanç, değer, yemek imge ve ritüelleri bu ögeleri oluşturmaktadır. Gastronominin maddi olmayan kültürel göstergeleri yemek yemenin fiziksel ihtiyaçlar dışında karşıladığı her durum için kullanılmaktadır. Gastronomiyi etkileyen coğrafya, din ve sosyo ekonomik durumlar maddi olmayan kültürel ögelerdir. Bu disiplinler ve daha fazlası gastronomiyi etkileyen maddi olmayan kültürel ögelerdir. Maddi olmayan kültürel ögeler ilk insan Hz. Adem'le birlikte başlamaktadır. Hz. Adem ve elma arasında geçen menkıbe yemekle ilgili oluşan ilk maddi olmayan kültürel ögeleri oluşturmuştur (Baudan, 2006, s. 39).

Gastronominin maddi olmayan kültürel ögeleri ayrıca Hz. İsa ve havarilerinin yemeklerinin resmedilmesi ve bu anın da Hristiyanlar için önemli bir dini tören olarak görülmesidir. Maddi olmayan kültürel ögelere yine bakmak gerekirse, toplumların zaman içinde yemekle ilişkilendirdikleri inanç, değer ve ritüelleri gastronominin maddi olmayan kültürel ögelerini oluşturmuştur. Yanı zamanda gastronominin maddi olmayan kültürel ögeleri zamanla yemekle ilgili inanış, değer ve yargıların oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Yemekle ilgili değerler genellikle Tanrı'nın insana lütfu şeklinde değerlendirilmiş ve bu şekilde gastronominin maddi olmayan kültürel ögeleri oluşmuştur (Polat ve Çetinsöz, 2019, s. 832).

Gastronominin maddi olmayan kültürel ögeleri içerisinde mitler de bulunmaktadır. Tarihi, dini ve inanışlara göre oluşan bu mitler toplumdaki topluma farklılıklar göstermektedir. Yemek süresince geçen her olayda gastronominin maddi olmayan kültürel ögeleri aktif olarak yer almaktadır.

2. GASTRONOMİ VE SİNEMA İLİŞKİSİ

2.1. Sinema ve Yemek

Yemek birçok sinema filminde kullanılan önemli bir sahne ve kavramdır. Genelde insan yaşamına yer veren sinemada günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olan yemek de önemli bir yer tutmaktadır. İnsanların yemek yeme rutinlerinin sinemada işlenmesi sinemayı daha gerçekçi bir konuma taşımaktadır. Bu bağlamda yemek sinema için bir anlatış biçimi olarak da değerlendirilebilmektedir. Sinema filmleri içerisindeki yemek sahneleri incelendiğinde genellikle yemeğin güçlü bir dil olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Sinemada kullanılan yemek aynı zamanda farklı toplum ve kültürlerin de sembolü olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte yemek birçok kavramla ilişkilendirilir. Örneğin yemek rutini gücü, romantikliği, statüyü ve kültürü de ifade etmektedir (Uçkan Çakır vd., 2020, s. 3175).

Sinemada yemek genellikle iki farklı şekilde kullanılmaktadır. Bunlar, doğrudan göndermeler ve doğrudan gönderme yapılmayan yemeklerin kullanımınıdır. Doğrudan göndermelerde yemek

sinema için bir anlatı biçimidir ve kültürün yansıması olarak kullanılmaktadır. Diğer kullanımdaysa yemek genellikle sahnelerin tamamlayıcısı rolüyle kullanılmaktadır.

2.2. Yemek-Sinema İlişkisinin Dönemsel Olarak Değerlendirilmesi

Yemekler sinemada birçok farklı anlamda kullanılmıştır. Sinemanın ilk yıllarından beridir kullanılan yemeğin özellikle bazı yıllarla birlikte sinemada kullanımı artış göstermiştir. Siyasi, sosyal ve kültürel olarak yemeklerin temsilleri sinemada yer almaktadır. 1970'li yıllarla birlikte yemek sinemada ana tema olarak kullanılmaya başlamıştır. Önceki yıllardaysa yemek sinema için sadece tamamlayıcı bir tema olarak yer almıştır. 1980'li yılların ardından birçok sinema filminde yemek ana tema olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle bu yıllarda yemek türleri sinema konusu olarak kullanılmış ve yemek temalı yeni filmler çekilmeye başlanmıştır. Neoliberalizle birlikte artan yemek temalı filmler için en bir sınıflama oluşturulmuştur (Lindenfeld ve Parasecoli, 2017).

Yemek sinema ilişkisinin dönemsel olarak değerlendirilmesinde yemek temalı filmlerin; yemek takıntılı, yemek odaklı, yemek ve ana teması yemek olan filmler olarak ayrıldığı ortaya çıkmıştır. 1980 öncesi yemek temalı filmlere örnek vermek gerekirse, Potemkin Zırhlısı ve Roma Açık Şehir filmleri örnek olarak verilebilir. 1970 yılıyla birlikte yemek ana temada olduğu filmler daha çok sinemada yer almaya başlamıştır. Özellikle siyasi, sosyal ve kültürel anlamlar bu filmlerde yemekle birlikte sunulmuştur. Bu filmlerin önde geleni 1972 yapımlı Burjuvazinin Gizli Çekiciliği filmidir. Bu filmde yemek siyasi bir sembol olarak kullanılmış ve yemek sinema ilişkisinde dönemin temel filmlerinden biri olmuştur (Uca, 2021, s. 81).

2.3. Tür Olarak Yemek Sineması

1980' li yıllarla birlikte yemek temalı filmler sınıflandırılmış, yemek sineması da bu sınıflandırmada yer almıştır. Yemek sinemasıyla ilgili yapılan literatür taramasında yemeğin özellikle anlatılmak istenen, dikkat çekilmek istenen konularda imge olarak yer alması işlenmektedir. Bu bağlamda yemek sineması son 20- 25 yıldır aktif olarak literatürde yer almaktadır. Öncesiyle ilgili filmler olsa da bu yıllar yemek sineması için oldukça popüler ve yoğun sinema filmlerinin çekildiği yıllar olarak bilinmektedir. Özellikle modernizm ve post modernizm akımlarına göre yemeğin değsen anlam karşılıkları filmlerde de bunların kullanılmasına, yemek sinemasının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Aytekin, 2019, s. 8).

Yemek sinemasının oluşması sinemayla ilgili bir devrimi ifade etmektedir. İlk yıllarda anlatı biçimi olan yemek sonraki yıllarda ana tema olarak yer almış ve yemek sineması adı altında yen bir türün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla yemek sineması gelişmeye devam eden bir tür olmakla birlikte gastronomiden ve sinema kültüründen etkilenerek şekillenmeye devam etmektedir (Kanık, 2018, s. 66).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel yöntem araştırmacının özellikle sosyal disiplinler alanında derinlemesine bilgi sahibi olmaya çalıştığı araştırmalarda kullanılmaktadır. Bu bağlamda nitel çalışmalarda "Nasıl?" ve "Niçin?" sorularının izinin sürüldüğü söylenebilir. Nicel çalışmalarda ise incelenen sosyal gerçeklik sayısal bir forma dökülerek ve daha

büyük örneklerle çalışılırken nitel yöntemde anlamlar ve daha dar çalışma grupları öne çıkmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Nitel araştırma yaklaşımının birçok farklı deseni bulunmaktadır. Bu çalışmada ise nitel araştırma desenlerinden olan içerik analizi kullanılmaktadır.

Araştırmada *Menü* ve *Platform* filmlerindeki gastronomik öğelerin analizi ve filmde yer alan yemek sahnelerinin anlamları incelendiğinden içerik analizine daha uygun olduğu belirlenmiştir. İçerik analizi, iletişim amaçlı olarak üretilen yazılı, görsel, işitsel vs. her türden kayıtlı metinlerin analizini yapmak üzere geliştirilmiştir (Gökçe, 2019, s. 21).

İçerik analizi tekniğinde amaç metin ya da görsel içeriklerdeki anlamların çözümlenmesidir. Bu tür çalışmalarda anlamlar araştırmanın amacına göre incelenmektedir. Bu bağlamda anlam belirli bir tema etrafında toplanmaya çalışılmaktadır (Güçlü, 2019, s. 177). Bu çalışmada ise çalışma grubundaki iki film görsel temsilleri çerçevesinde gastronomi bağlamında çözümlenmektedir. Filmlerdeki anlamlar bu çerçevede analiz edilmektedir. İçerik analiz çalışmalarında amaç metin ya da görsellerin içindeki sembollerin ve olguların amaçlarını neden yer aldıklarını ve neye işaret ettiklerinin sorgulanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 227). İçerikte mevcut olan unsurlardan yola çıkarak irdelenen sosyal gerçeklik, temel araştırma sorusu bağlamında sorunsallaştırılmakta ve içeriğin etki alanı sosyolojik, kültürel ya da siyasal olarak yorumlanmaktadır.

Filmlerdeki içerik analizinde analiz, iki açıdan sürdürülmektedir. Bunlardan birincisini filmde yer alan olgunun sadece bulunduğu yer açısından ve temasal bir bütünün bir parçası olarak değerlendirilmesidir. Diğeri ise filmdeki olgunun söylem üzerinden analiz edilmesidir. Ancak bu tür analizler filmlerin içeriğinde yer alan olgunun nasıl yer aldığına bağlı olarak değişmektedir (Kızıltepe, 2017, s. 263). Bu çalışmada ise çalışma grubuna alınan iki filmdeki gastronomik öğelerin analizi hem görsel ve olgusal bağlamında hem de söylem çerçevesinde çözümlenmektedir.

3.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışmanın grubunu *Platform* ve *Menü* filmleri oluşturmaktadır. Bu filmlerin seçilmesinde araştırmanın amacı etkili olmuştur. Bu bağlamda araştırma grubunun seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt örnekleme yöntemi dikkate alınmıştır. Ölçüt örnekleme araştırmacı tarafından tespit edilen bir ölçüt dikkate alınarak oluşturulur (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmadaki ölçüt ise gastronomi temalı filmler olmasıdır. Bu örnekleme tipinde çalışma grubuna alınacak, analiz edilecek metin, görsel ya da filmler önceden belirlenmektedir (Neuman, 2012, s. 320). Bu araştırmanın çalışma grubuna *Platform* ve *Menü* filmlerinin seçilmesinde bu iki filmin güncel filmler olması ve üzerinde gastronomi çerçevesinde çalışma yer almaması da etkili olmuştur.

4. BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bu bölümünde çalışma grubunda yer alan *Platform* ve *Menü* filmlerinin içerik analizine yer verilmektedir. Bu bağlamda öncelikle filmlere yönelik kısa tanıtımlara ve künye

bilgilere yer verilmektedir. Daha sonra her iki film de filmde elde edilen gastronomik görseller çerçevesinde sosyolojik ve kültürel bir analize tabi tutulacaktır.

4.1. Platform Filmi İncelemesi

İspanyol yapımı olan bu filmde bilim-kurgu ve distopik bir evrenler öne çıkmaktadır. Film, literatürde *Platform*, *The Platform*, *El Hoyo* ve *Çukur* olarak bilinmektedir (Demirel, 2023, s. 379). 2019 yılında yayınlanan filme dair diğer künye bilgileri şöyledir:

Yapım Yılı: 2019

Ülke: İspanya

Filmin Türü: Bilimkurgu-Korku

Yönetmen: Galder Gaztelu-Urrutia

Yönetmen: Galder Gaztelu-Urrutia | Senarist David Desola, Pedro Rivero

Oyuncular: Ivan Massagué, Zorion Eguileor, Antonia San Juan (beyazperde.com)

Görsel 1. Platform Filminin Afışı

(Kaynak: beyazperde.com, 2022a)

4.1.1. Platform Filminin Konusu ve Özeti

Platform filmi distopik bir mekân olarak değişik bir şekilde planlanmış bir hapishanede geçmektedir. Bu hapishanede farklı hücreler yer almakta ve her hücrede iki kişi kalmaktadır. Hapishane dikey bir şekilde konumlanmış ve yukarıdan aşağıya doğru tasarlanmıştır. Hapishanede yemek günde sadece bir kere üst kattan aşağıya doğru gönderilmektedir. Bu bağlamda üst kattaki hücrelerdeki mahkumlar yiyeceklere ulaşabilirken alt kattakiler çoğu zaman yemek kalmaz. Bu durum alt kattaki zamanla saldırganlaşmasına neden olmaktadır. Bu hapishane alt alta dizilmiş bir şekilde yüzlerce hücreden meydana gelmektedir. Hücrede iki kişi yer alırken hücrenin tam ortasında ise platformun inip kalktığı bir boşluk yer almaktadır. Bu platform

aracılığıyla her gün özenli bir şekilde hazırlanmış yemekler aşağıya doğru inmektedir. Platform her hücrede kısa bir süre durmaktadır. Hücredekilerin yemekleri yemesi bu süreyle kısıtlıdır. Ancak üst katta el değmemiş halde özenli bir masa olan yemekler aşağıya doğru çöpe dönüşmektedir.

Bu filmde hapishaneye mahkumlar işlemiş oldukları suçlardan ötürü girseler de durum her zaman böyle gelişmemektedir. Nitekim filmin ana karakteri olan Goreng buraya gönüllü olarak girmiştir. Goreng'in bu hapishaneye girmesindeki amacı kitap okuma alışkanlığı kazanmaktır. Bu durum filmdeki karakterlerin aykırı olduğunu göstermektedir. Nitekim filmde mahkumların hapishaneye girmeden önce sevdiği yemekler sorulmaktadır. Ayrıca mahkumların bulunduğu katlar her ay değiştirilmektedir.

4.1.2. Platform Filmi Analizi

Platform filmi genel olarak incelendiğinde distopik anlatıyı içerdiğinden filmde birçok farklı sembol ve imgenin yer aldığı söylenebilir. Fil gastronomi kültürü ve yemek çerçevesinde incelendiğinde ise yemeğin bu anlatımda önemli bir metafor olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda yemek ve yemeğin paylaşımı üzerinden siyasi ve sosyal göndermelerin de yapıldığı söylenebilir. Filmin açılış sahnesiyle birlikte yemekler görünmeye başlamaktadır. Güzel ve ışık bir mutfak özenle yemek hazırlayan aşçıların yer aldığı ilk sahnede aşçılara denetleyen şef de gösterilmektedir. Bu durum hazırlanan yemekler için ne kadar özenildiğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Bununla birlikte yemeğin ortaya çıkmasındaki emek ve zamanın da vurgulandığı söylenebilir. Çok fazla çeşitte yemek hazırlanması ve özenilmesi yemeğin önemli kişiler için hazırlandığına da işaret etse de aslında yemekler mahkumlar hazırlanmaktadır.

Yemekle statü ve ilişkisi ilk sahnede kendisini bu şekilde göstermektedir. Her ne kadar film distopik bir evrendeki mahkumlar için hazırlanmış olsa da özenli hazırlanan bir sofraya genel olarak önemli ziyaretçileri akla getirmektedir. Bu durumda yemek sadece ikram edilen ya da zaruri olan tüketilmesi gereken bir ihtiyaç olmaktan çıkarak lüksün ve statünün göstergesine dönüşmektedir (Kaçan, 2023). Bu bakış açısı filmin başında böyle gösterilse de yemeklerin mahkumlar için hazırlanıyor olsa seyircinin ters köşede kalmasına neden olmaktadır. Filmin başlarında bir dış ses tarafından "İnsanlar üç gruba ayrılır, yukardakiler, aşağıdakiler ve düşenler" ifadesi söylenmektedir. Bu ifade mahkumlar arasındaki sınıfsal bir fark olduğu göstermektedir. Bu durumda yemek yine sadece tüketilmesi gereken zaruri bir ihtiyaç olmaktan çıkıp ekonomik ve statüsel bir sınıfsal değer olarak sembolize edilmektedir.

Aşağıda yemek platformunun yukarıdan aşağıya doğru gelmesine dair görsel yer almaktadır.

Görsel 2. Yemek Platformunun Yukarıdan Aşağıya Doğru Gelmesi

Görselde de görüldüğü üzere platformun üzerinde yemekler vardır. Bu yemekler önceki katlarda daha önce yenmiş artıklardır. Bu durum yemeğin katlar arasındaki en önemli maddi değer olmasından kaynaklanmaktadır. Alt kattaki mahkumlar her zaman üst kattakilerin artıklarını yemek zorundadır. Ancak mahkumların kaldığı katların ayda bir kere değiştiği unutulmamalıdır. Bu değişim yaşansa da sistem aynı şekilde devam etmektedir. Bu bağlamda sistemde her zaman kalıcı olan bir şey vardır. Bu kalıcı olan şey her zaman artık yemek zorunda kalacak kişilerin varlığıdır. Kat sayısı çok fazla olduğu için en alt katlarda kalanlar için durum çok daha zordur. Bu durum yemek sembolü üzerinden insanların sınıflandırıldığını göstermektedir. Nitekim filmde “İnsanlar üç gruba ayrılır, yukardakiler, aşağıdakiler ve düşenler” ifadesini yer alması yemek üzerinden yapılan bu sınıfsal durumu pekiştirmektedir. Fakirlerin zenginler gibi beslenemediği çağdaş ekonomi ve politik yapı içerisinde yaşandığı düşünüldüğünde platform filminde yemeğin de bu farkı sembolize ettiği söylenebilir. Bu bağlamda yemeğin zenginliği, yoksulluğu ve statüyü de temsil ettiği söylenebilir (Öztürk ve Daşkesen, 2021; Köse ve Bingöl, 2021).

Goreng buraya kendi isteğiyle girdiğinden Trimagasi ve diğer diğer karakterlere göre çok daha makul bir karakterdir. Nitekim Goreng, Trimagasi’den platform alt katlarının 132’ye kadar gittiğini öğrenir. Bu katlar çok aşağıda yer aldığından onlara yeme değil artıklar ve çöpler kalmaktadır. Goreng bu durumu değiştirmek için yemeklerin paylaşılması gerektiğini söylediğinde Trimagasi onu komünist olarak niteler. Yukarıdakiler bundan hoşlanmaz der. Bu durum aradaki sınıfsal farkın yemek üzerinden pekişmesine neden olur. Trimagasi sisteme o denli uyum sağlamıştır ki üsttekileri yemekleri kirletmekle suçlarken o da aynı şeyi yapmaktadır. Çünkü ona göre yukarıdakiler de aynı şeyi yapmaktadır.

Goreng ilk iki yemek yemese de üçüncü gün platformun başına oturarak daha önce atık dediği yemeklerden yemeye başlar. Bu durum yemek yemenin insanın en temel ihtiyacı olmasını temsil etmektedir.

Filmin bu ilk sahnesinde ana karakter Goreng ve Trimagasi yer almaktadır. Trimagasi tecrübeli bir mahkûm olduğundan yemek platformu inmeden yastıklarını dizinin altına koyarak kendini hazırlamaktadır. Yemeği ise büyük iştah ve adabı uygun bir şekilde yemektedir. Çünkü çatal, kaşık ve bıçak bulunmamaktadır. Ayrıca süresinin de kısıtlı olması Trimagasi'nin hızlı bir şekilde yemeklere saldırmasına neden olmaktadır. Ancak Trimagasi yine de nezaketsiz birisidir ve yemeği yedikten sonra sofraya tükürür. Bu durum yemeklerin başkasından kalma olmamasına neden olmakla birlikte atık olmasına neden olmaktadır. Bu ilk sahnede yemek ve kültür ilişkisine dair bir diğer göndermeyi ise din ve yemek ilişkisi oluşturmaktadır. Aşağıdaki iki görsel bu bağlamda incelenmektedir:

Görsel 3. Elma Sahnesi

Elma, üç büyük dinde de önemli bir semboldür. Nitekim bu meyve ilk insan olarak kabul edilen Âdem ve Havva'nın cennetten kovulma nedendir. Filmde Goreng, aç olmadığını söyleyerek sonra yemek üzere bir elma alır ve cebine atar. Ancak yemek platformu aşağıya inmeye başladığında Goreng ve Trimagasi'nin hücresi aşırı bir şekilde ısınmaya başlar. Trimagasi, yemeklerin sadece platform onların hücrelerindeyken yenilebileceğini daha sonra yemek üzere yemek alınca ya aşırı sıcak ya da soğuk olduğunu söyler. Bu bir tür cezalandırmadır. Goreng'in burada elmayı alması ve daha sonra sıcakla cezalandırılması dini bir sembolü doğrudan bir gönderme olarak okunmalıdır. Bu durum yemeklerin dini bir kültürün de parçası olduğunu göstermektedir.

Görsel 4. Şarap Sahnesi

Şarap sahnesinde Trimagasi şarabı görünce şaşırılmaktadır. Çünkü şarap üst katlardan aşağıya nadir zamanlarda kalmaktadır. Trimagasi bu durumu bu ay yukarıda çok Müslüman var galiba diyerek anlamaya çalışmaktadır. Bu örnekte de din kültürüyle yemek arasındaki sembolik bağ derinleşmektedir. Bu anlatımda yemek olarak şarap ya da elma sadece bir yemiş değil aynı zamanda bir günahı da temsil etmektedir. Goreng buraya kendi isteğiyle girmiştir ama o da zamanla sistemin bir parçası olmaya başlayacaktır.

Trimagasi, aykırı ve topluma ve geleneksel değerlere karşı yabancı bir profil çizmektedir. Üst kattan birisi intihar ettiğinde “*umarım alkol kullanmayan birisi değildir*” diye tepki vermektedir. Yani birisinin ölmesi umurunda değil gibi görünmektedir. Trimagasi bu ölümün sebebini yemek metaforu üzerinden şöyle açıklamaktadır “*üst seviyelerde ne istersen yersin, ama o zamanda beklentin kalmaz. Ve sadece oturup düşünürsün*”. Trimagasi ara seviyelerin daha iyi olduğunu düşünmektedir.

Üst seviyelerdeki insanların istediği şeyleri yemesi bir anlamda hayatın varoluşsal anlamıyla özdeşleştirilmiştir. Gündelik hayat içinde yemek yemek, yemek yemekten haz almak bu sürecin bir şölene dönüşmesi bazı insanlar için önemlidir. Ama her insan hayatın anlamını daha kültürel ve sosyal şeyler üzerine bina etmektedir. Hayatın anlamını yemek ve tüketmek üzerine bina etmek oldukça bir sığ bakış açısı olsa da platform evreninde insanların diğer insanlarla olan ilişkisinde bu maddi değer olarak yemek önemli görünmektedir.

Filmdeki bu ve benzeri intihar sahneleri Trimagasi'nin *üst seviyelerde ne istersen yersin, ama o zamanda beklentin kalmaz. Ve sadece oturup düşünürsün* ifadesiyle birlikte düşünüldüğünde Camus'un (2019) *Sisifos Söyleni*'ni akla getirmektedir. Sisifos efsanesinde de ceza alan kişi sonsuza kadar bir sarmala girmiş durumdadır. Filmdeki sarmal bu duruma benzemektedir. Ancak Trimagasi'nin yemek üzerinden kurmuş analogi ise hayatın anlamı üzerine kuruludur. Camus, *Sisifos Söyleni*'nde en temel felsefe sorularından birisinin *neden intihar etmiyoruz?* sorusu olduğunu belirtmektedir. Bu soru kendi için hayatın anlamı sorusuna barındırmaktadır. Hayatın anlamı insanların bireysel yönelimlerine göre değiştiği gibi *platformdaki* özel bir duruma göre değişkenlik göstermektedir. Nitekim burada yemek çok önemli bir materyal olmakla birlikte insanların hayat amaçlarına da dönüşebilmektedir. Çünkü ellerinde başka bir şey yok gibi görünmektedir. “*Üst seviyelerde ne istersen yersin, ama o zamanda beklentin kalmaz. Ve sadece oturup düşünürsün*” ifadesine buna gönderme yapsa da aslında mahkumların elinde oyalanacak ya da hayata dair anlam üretecek başka şeyler de vardır. Her mahkûm yanına bir nesne alabilmektedir. Örneğin Goreng yanına *Don Kişot* kitabını almıştır. Bununla birlikte mahkumların içinde buldukları durumdan çıkmak için birlikte hareket etmeleri de bir anlam örüntüsünün ortaya çıkmasını sağlayabilir görünmektedir. Bu durum aynı zamanda mücadele edilmesi gerektiğini de göstermektedir.

Filmde ise intihar ederlerken mahkumların en önemli anlamlarının yemek yemek olduğu gösterilmektedir. Bu noktada yemek sadece yemek olarak değil aynı zamanda maddiyatı ve daha da önemlisi anlamsızlığı ifade etmek üzere sembolleşmiş durumdadır. Yemek ve hayatın anlamı ya da yemek insan ilişkilerinin filmin bütününde öne çıktığı söylenebilir. Nitekim Goreng ve Trimagasi bir sonraki ay gözlerini 117.ci katta açmışlardır.

Görsel 5. 117. Kat

Bu kat yemek gelmesi için en zor koşullardan birisidir. Üst katlarda yendiği için bu kata yemek kalmaz. Trimagasi yemeğin kalmayacağını bildiğinden Goreng'i yatağına bağlar ve ona şöyle söyler: zaman içinde dostluğumuz bozulacak ve karşılıklı şüphelenme haline gelecek. Sonrada karmaşa ve suça dönüşecek. Biliyorum. Çünkü bunları yaşadım ben. Trimagasi Goreng'in kendisine zarar vermemesi için bağlamıştır. Ancak asıl amacı çok acıktığında bir yamyam gibi arkadaşını yemektir. Bu görsel özelinde incelendiğinde yemek, insanların hayatta kalabilmeleri için en temel ihtiyaca dönüşmüş durumdadır ve hayatta kalmak için insanlar vahşileşmeye başlamaktadır. Yemek üzerinden kurulan analogi insanın karnın doyması, haz alması ya da statü olmaktan çıkmış doğrudan hayatta kalma dürtüsü olmuş durumdadır. Trimagasi, Goreng'in vücudundan bir parça kesip yemek istediğinde asıl sorumlunun yukarıdakiler olduğunu söylemektedir. Oysa kendisi yukarıdayken aşağıdakiler düşünmüyordu. Dolayısıyla o da sadece çarkın bir dişlisi durumuna düşmüş durumdadır.

Trimagasi, Goreng'ten bir parça keserken platformun üzerinden bir kadın bu kata gelerek Goreng'i kurtarır ve Goreng Trimagasi'yi öldürür. Şimdi bu katta Goreng, Trimagasi'nin cesedi ve kadın bulunmaktadır.

Görsel 6. Yemek ve Yamyamlık

Yemek yemenin her zaman kendi içinde bir estetiği ve bu estetiğin de kültürel olarak değiştiği söylenebilir. Ancak gastronomi ve yemek söz konusu olduğunda ortak olan şey yemeğin sunumu, güzelliği ve iştah açıcı olmasıdır. Ancak buradaki görüntü yemek yemekle tiksinti duygusunu yan yana getirmektedir. Çünkü burada yemekten haz almak ve estetik gibi duygular rafa kalkmış durumdadır. Amaç sadece hayatta kalmaktır. İnsanın kendi cinsinden birisini yemesi rahatsız edici bir görsel olsa da bu itici durum da yemek yiyerek -etik olarak tartışmalı olsa da- hayatta kalma dürtüsü öne çıkmaktadır. Kadın¹ (Miharu) aynı etten yemesi için Goreng'e de uzatır. Bu aslında bir yardım etme gibi görünse de yemek burada da doğal bir enstrüman gibi durmamaktadır.

Mahkumların içinde buldukları durum onların birbirlerini yemelerine dahi neden olmaktadır. Goreng, filmin başında bu durumun dayanışma ve yardımlaşmayla aşılabileceğini düşünse de bu fikir icraata geçememiştir. İçinde bulunulan ekonomik, politik sistem insanların yemekle ve birbirleriyle kurmuş olduğu ilişkiyi de belirlemektedir. Bu çerçevede yemeğin aslında adil ya da eşit bir şekilde paylaşılabilen doğal, maddi ve ekonomik kaynaklara gönderme olduğu da söylenebilir. Bu durum aşağıdaki görselle de desteklenmektedir:

¹ Kadın katlar arasında kaybettiği oğlunu aramaktadır. Bu durum katlarda çocukların da olduğunu göstermektedir.

Görsel 7. Pastadan Kıl Çıkması

Yemeklerin özenle hazırlandığı bu bölümde pastanın birinden kıl çıkmış ve şef çok sinirlenmiştir. Yanındaki aşçıları uyarmaktadır. Görselde de görüldüğü üzere şefin elindeki estetik bir sunum tabağıdır. Ayrıca ortadaki pasta da güzel görünmektedir. Bununla birlikte hem şef hem de yardımcıları oldukça şık kıyafetler içindedir. Bu görseldeki pasta ve kıl ilişkisi aslında yukarıdakilerin aşağıda olup bitenden habersiz olduğunu göstermektedir. Pastanın estetiği onların habersizliği daha kötüsü vurdumduymazlığına da gönderme yapmaktadır. Pasta ve pastanın sunumun oldukça şık olması bu yemeğin aynı zamanda statü göstergesi olduğu şeklinde de okunabilir. Yemek burada bütün estetiği titizliğiyle üst tabakadakileri sembolize etmektedir. Oysa aşağı kattakiler belki de çaresizlik yemeğin en itici hallerinden birisi olan yamyamlığı deneyimlemektedir. Bu bağlamda yemeğin daha önce ifade edildiği gibi kıt ekonomik kaynakların kullanılmasına gönderme yaptığı söylenebilir.

Yemek paylaşımı üzerinden gösterilen en önemli sosyal değişkenlerinden birisini de karakterlerin kimlik değiştirmesidir. Goreng, bağlı kaldığı süre boyunca Trimagasi'yi, sonrasında ise Miharü'yu gözlemleyerek, onların davranışlarını taklit ederek, hayatta kalmak uğruna insan eti yeme davranışı geliştirmiştir. Erdemli bir kimlikten, yamyam bir kimliğe dönüşen Goreng'in kimliksel değişiminde açlık, yoksunluk ve çevresel faktörler etkili olmuştur. Goreng'in yalnızlığı, halüsinasyonlara neden olmaya başlamıştır. Trimagasi ile vicdan muhakemesi yaparken, Miharü ile de sevişir. Açlık, yalnızlık ve insan eti yemenin psikolojik yükü, Trimagasi'nin daha önce belirttiği gibi, Goreng'i çıldırtmaya başlar. Yoksunluğun tetiklediği delilik, Goreng'in kimliğinin başka bir versiyonu haline gelmiştir (Demirel, 2023, s. 382).

Karakterlerin kimlik değiştirmesinin en önemli nedenini içinde buldukları yapıdır. Bu yapının temelinde ise yemek yemek ve aç kalmak sorunu yer almaktadır. Bu durumda yemeğin ve *platformun* hayattaki toplumsal ve ekonomik yapıyı temsil ettiği söylenebilir. Nitekim insanlar bu tür bir platform içinde olmadan da gündelik hayat içinde yaşadıkları olaylara göre kimlik değiştirebilmektedir. Bu durum insanın toplumdaki soyutlanmış bir varlık olmadığını

göstermektedir. Filmde ise platform ve yemek bu birlikte ya da insanlar arasındaki ilişkileri de temsil etmektedir.

Goreng 33. Kata geldiğinde burada İmoguri'yle tanışır. İmoguri burada eski bir çalışandır ve o da kendi isteğiyle buraya girmiştir. İmoguri burada kendinden bir dayanışma olması gerektiğini söylemektedir. Bu durum filmdeki yemeklerin ekonomik ve sınıfsal göndermeler olduğu yaklaşımını güçlendirmektedir. Çünkü İmoguri de sistemin değişmesi gerektiğini söylemektedir. Ancak burada eski bir çalışan olmasına rağmen 200 kat olduğunu bilmektedir. Oysa burada 333 kat yer almaktadır. Dolayısıyla o da sisteme tam hakim değildir.

Görsel 8. Yemeği Porsiyonlama

İmoguri bu sahnede hem kendisi için hem de köpeği için sadece bir porsiyon yemek almaktadır. Hedefi diğer insanları da bu duruma ikna ederek alt katmandaki insanların açlık ölmesini engellemektir. Aslın bu girişim filmin başında Goreng tarafından da yapılmıştır. Ancak nihayet erememiştir. Bu görselde iki tabakla yapılan porsiyonlama asıl paylaşmaya gönderme yapmaktadır. Çünkü insanların hayatta kalmasının yolu budur. Yemek bu görselde paylaşma ve dayanışmanın bir sembolüne dönüşmüş durumdadır.

Görsel 9. Yemek Platformunun Tam Hali

Bu sahnede mahkumların yemek yediği platformun özenle hazırlanmış ilk hali gösterilmektedir. Bu masa ve masadaki yemekler de insanlar tarafından hazırlanmış olsa da fiziksel doğayı ve insanın ruhsal ve toplumsal doğasını temsil ettiği söylenebilir. Nitekim her iki doğada süreç içinde yine insan eliyle bozulmaktadır. Filmde temelden tartışılan konuyu da yemeklerin-doğanın bozulma nedenlerinin irdelenmesi oluşturmaktadır. Bu bozulmanın genel olarak filmdeki yemek analogileri ve seviye farklarıyla ekonomi-politik bir anlamı olduğu gözlemlenmiştir.

4.2. Menü Filmi İncelemesi

2022 Amerikan yapımı olan bu filmde komedi ve korku unsurları öne çıkmaktadır.

Yapım Yılı: 2022

Ülke: Amerika

Filmin Türü: Komedi-korku

Yönetmen: Mark Mylod

Oyuncular: Anya Taylor-Joy, Hong Chau, Nicholas Hoult, Ralph Fiennes (beyazperde.com, 2022b)

Görsel 10. Menü Filminin Afışı
(Kaynak: beyazperde.com, 2022b)

4.2.1. Menü Filminin Konusu ve Özeti

Filmde genç bir çiftin lüks yolculuğu ve özel bir yemek yeme istekleri konu edinilmektedir. Bu istekleri için uzak bir adada ünlü ve önemli bir şefin yemeklerinden tatmak istemektedirler. Filmin iki ana karakteri olan Tyler ve Margot bu amaçla adaya gelirler. Ancak adada yemek yerken diğer masalarda birçok farklı karakterdeki kişiye karşılamaktadırlar. Filmin bu farklı karakterlerin şefin hazırladığı tadım menüsünü yerken gelişen olay örgüsünü takip etmektedir.

4.2.2. Menü Filminin Analizi

Menü filmindeki mekanlar ve karakterlerin oldukça lüks ve zengin oldukları görülmektedir. Nitekim filmde adaya gitmek istenen bir yata binilir ve yatta havyar ikram edilmektedir. Bu sahnede yemeğin karakterlerin kıyafetiyle, diliyle ve mekân olarak yatla örtüştüğü görülmektedir. Çünkü havyar oldukça pahalı ve özel bir atıştırma malıdır.

Görsel 11. Yemek ve Fotoğraf

Bu sahnede havyar ortamdaki lüks değişkenleri tamamlayan bir unsura dönüşmektedir. Karakterlerin kıyafetinden ve adaya yatla gidilmesinden bu durum belli olsa da havyar bu kolajı tamamlayarak statü göstergesine dönüşmektedir. Ayrıca Tyler yemeden önce havyarın fotoğrafını çekerek yemek ve sosyal medya ilişkisinin kurulmasını sağlamaktadır. Bu sahnede Tyler yemeği sosyal medyasında paylaşmasa da fotoğrafını çekmesi yemekle kurulan görsel ve estetik ilişkiyi vurgulamaktadır.

Görsel 12. Ada Tabağı

Filminde bu tip çok özel sunumların hazırlandığı görülmektedir. Bu sunumların kendi içinde farklı anlamlar olsa da daha önce ifade edildiği gibi lüksün ve statünün bir sembolüdür. Bununla birlikte filmde farklı masalarda farklı sohbetler yürütülürken masadaki sunum ve yemekler sadece lüksü ve statüyü değil elitizmi de tamamlamaktadır. Çünkü masalarda *okyanusu yiyoruz* gibi aykırı ve alışık olunmayan konuların konuşulduğu görülmektedir. Nitekim filmde şef, müşterilerine siz sıradan insanlar değilsiniz diyerek onların özel olduğunu ifade etmektedir.

Görsel 13. Yemek ve Ekmek

Restoranda bu değişik sosların olduğu tabak gelmeden önce şef tarafından ekmeğin ikram edilmeyeceği çünkü ekmeğin fakirlerin yiyeceği olduğu belirtilir. Bazı müşteriler ekmeğe istese de verilmemektedir. Filmin ana karakterlerinden birisi olan Margot tabağındakileri yemek istemez. Şef, herkese üstün bakan bir tavırla yaklaşmaktadır. Ancak Margot yemek istemediğini çünkü bunun tam bir yemek olduğunu söyler. Filmin bu bölümünde Margot'un Tyler kadar gastronomi meraklısı olmadığı da görülmektedir. Margot, şef ve tabak arasında şöyle bir analogi kurulmaktadır. Margot yemekten anlamadığı konusunda baskıya maruz kalan sıradan bir halk gibidir. Şef ise bir yandan üstenci bir gastronom diğer yandan da sosyal medyada beğenilen ve çıkan tatlar gibidir. Nitekim sosyal medya ve gastronomi alanındaki uzmanlar yemeğin anlamını ve değerini yükselten ya da azaltan bir role bürünebilmektedir.

Yemeklerin belirli ve konsept ve teatral bir hava sunulması sunumdan önce de şef tarafından anlatılması yemeğe verilen değeri göstermektedir. Bu durum yemekle anı ve anlamın yan yan gelmesini sağlamaktadır. Filmdeki aksiyonun çıkışa geçtiğini bölümde ise şiddet temasının başladığı görülmektedir. Şef menünün bir parçası olduğunu söyleyerek yardımcının intiharını herkesin gözleri önünde sergiler. Bu ölüm gerçekleşirken Tyler umarsızca yemeğini yemektedir.

Yemek, filmin bu bölümünde gündelik hayatın kendisinin temsiline dönüşmüş durumdadır. Yani insanların gündelik hayatın içinde sıradan olaylara fazlaca gömülerek çevresindeki büyük hadiseleri dahi görememesi ifade edilmektedir. Diğer yandan aynı tartışma filmin başından beri vurgulanan zenginlik ve statü sembolü üzerinden de sürdürülmektedir. Filmde mutfak bir nevi alt grubun yani çalışanların hayatıdır ve orada zenginlere daha iyi hizmet verebilmek için ölümler de olabilmektedir. Ancak duyarsız senginler bunu önemsemeyen haz almaya devam etmektedir.

Müşteriler arasında sadece Margot, şefe kendi istediği bir yiyeceği sipariş etmiştir. Bu yiyecek *cheeseburger*dir.

Görsel 14. Cheeseburger

Cheeseburger bu bölümde yine alt kültür ve üst kültür çatışması çerçevesinde yer almaktadır. Şef bu yemeği küçümseyerek değerlendirir. Bu bağlamda şef, Margot'a *cheeseburger* için "*ailenin zar zor alabildiği adi olanlardan*" gibi yapacağım demektedir. Nitekim *cheeseburger* aslında bu menü grubunun ya da bu zengin, lüks auranın yemeği değildir ve diğer yemeklerin yanında eğreti gibi kalmıştır.

SONUÇ

Gastronomiye dair birçok veri (yemek, mutfak, pişirme ya da yemek-içme davranışları gibi) sinemada sembolik olarak yer almaktadır. *Platform* ve *Menü* filmlerinde de yemeğin merkezi role sahip olduğu görülmüştür. İki film birlikte değerlendirildiğinde yemeğin genellikle ekonomik anlamdaki göstergelerin önemli bir parçası olduğu belirlenmiştir. Her iki filmin de genel olarak distopik bir kurguda olması yemeğin bu kurgudaki rolünün analiz edilmesini zorlaştırırsa da yeme hem ara sahnelerde hem de filmin bütününe de statü, ekonomik farklar, sınıfsal durumlara gönderme yapmaktadır.

Yemek, *platform* filminde zorunlu bir insani ihtiyaç gibi görünmekle birlikte bu zorunlu ihtiyacın karşılanamadığı durumlarda insanın zihinsel ve psikolojik kimliğini de değiştiren rolü öne çıkmaktadır. Bu bağlamda yemek, aslında dünyadaki ekonomi politik ilişkiler temsil etmiştir. Özellikle hapislihanenin 333 alt kattan oluşması hiyerarşinin öne çıkmasını sağlamaktadır. Yemek platform üzerinden en yukarıdan en aşağıya kadar yenerak gittiği için yemeğin sınıfsal bir ekonominin parçası olduğu belirlenmiştir. Ancak filmin bu bölümlerinde yemeğin eşit bir şekilde paylaşılmasına da göndermelerin belirgin olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum aslında dünyada kaynakların paylaşımına sembolize etmektedir. Alt tabakada kalan işçi ve emekçi sınıfı temsil etmektedir. Dolayısıyla onlar hep ezilmektedir. Çünkü onlar yemek kalmamaktadır. Yemek bu bölümde insanların geçimini sağladığı temel ekonomik çerçeveyi içermektedir. Her ne kadar platform içinde kalan insanların yerleri ayda bir değişse de sistemin kendisi değişmemektedir.

Yemek yine paylaşılamamaktadır. Bu durumu tersine çevirmek isteyenler olsa da mahkumlar önemli bir kısmı var olan durumu kanıksamıştır.

Yemeğe ulaşamamak ve aç kalmak insanların zihinsel kimliğini de etkileyerek başka türlü davranmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda yemek aslında insanların ekonomik yaşamlarının bütününe temsil etmektedir. Ekonomik olarak iyi geçinemeyen insanların yaşadığı yabancılışmada filmde bu bağlamda işlenmektedir.

Menü filminde de yemek ve gastronomi genel olarak ekonomik bir değer parçası olarak sembolize edilmiştir. Bu filmde yemeğin *Platform* filminden farklı olarak doğrudan bir şekilde zenginlik ve lüksle yan yana geldiği görülmektedir. Bu durum gastronomi kavramının daha yoğun işlenmesini sağlamıştır. Çünkü filmde yemeklere dair detaylı bilgiler verilmekle birlikte müşterilerin de gurme pozisyonunda oldukları belirlenmiştir. Bu bağlamda filmde yemekler; lüks yat, lüks kıyafetler ve ünlü kimselerle birlikte ele alınmıştır. Seçilen yemeklerle de bu zenginlik desteklenmiştir. *Platform* filminde görülen yemeğin ekonomik ve sınıf olarak ele alınması *Menü* filminde statüsel bir değer olarak ayırım noktası olmasına dönüşmüştür.

Menü filmde sıradan herkesin bildiği ya da yiyebileceği yemekler yoktur. Bu durum yemeğin statü, elitizm ve zenginlik yan yana gelmesini sağlamıştır. Örneğin Tyler ve Margot lüks bir yatta adaya doğru giderken limonlu bir havyar ikram edilmektedir. Bu sahnede yemeğin lüksün tamamlayıcı bir anlama dönüştüğü belirlenmiştir. Yemek üzerinden kurulan statü ve ekonomik ayırım cheeseburger örneğin de iyice belirginleşmiştir.

Her iki film birlikte değerlendirildiğinde gastronomi öğelerinin ekonomik, sınıfsal, politik birçok anlama doğrudan ya da dolaylı gönderme yaptığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte yemeğin sadece basit bir insani ihtiyaç olmadığı sosyal hayat içinde değerleri de barındırdığı belirlenmiştir. Yemek, her iki filmde de hem doğrudan gastronomik bir unsur olarak yer almış hem de diğer değişkenlerle birlikte sosyolojik, kültürel ve politik anlamlara bürünmüştür.

EXTENDED ABSTRACT

Derived from the ancient Greek concepts *gastro* and *nomos*, gastronomy refers to the science of the stomach or the dishes belonging to the stomach. The concept that has developed throughout the historical process is now between food and culture; It includes a wide range of food preparation styles, presentation, cooking styles and food science (Kivela & Crofts, 2006, p. 355). Eating and drinking rituals are one of the important physical needs for people, but they are also considered as a kind of status indicator. As a matter of fact, eating and drinking habits develop as a result of a cultural, social and economic social structure.

Eating and drinking habits, as an element of culture, contain both material and spiritual elements of culture. Culture includes a wide literature covering everything that people have produced. When it comes to food, it includes the dishes, kitchen utensils and material culture elements of gastronomy (Karaca & Karacaoğlu, 2016, p. 562). The spiritual cultural elements of gastronomy are the meanings attributed to food. In this context, some dishes have cultural meanings in funeral ceremonies, and some dishes are consumed on special occasions. This highlights the communication role between food and culture. Eating and drinking habits, as a

symbol of culture, serve as a symbol or signifier in communicating with different cultures (Çaycı & Aktaş, 2018, p. 712).

The role of gastronomy as a kind of symbol, image or signifier in communication also manifests itself in the field of cinema. Cinema art is a very effective means of communication because it uses visual and audio elements. Due to the strong communication language, political and social meanings can be conveyed to the audience as messages. (Birkök, 2008, p. 4). The relationship between food and cinema also develops within this framework. The relationship between cinema and food is generally evaluated from two perspectives. In this context, first of all, food serves as a symbol to convey certain sets of meaning to the audience in cinema. Another aspect of the relationship between cinema and food is that food as a symbol expands the language of expression in cinema. In this context, food has also become a means of expression (Lindenfeld & Parasecoli, 2017).

Although food culture varies from society to society, it also contains universal meanings. Cinema uses the phenomenon of food on the screen, especially by referring to these universal meanings. In this context, although the food itself sometimes has a pattern of meaning, the way the food is eaten can generally refer to meanings such as violence and sexuality. The presentation of the food can also refer to wealth or poverty, along with other factors (Shugart, 2008).

The purpose of this research on the development of the relationship between food and cinema in recent years and the importance of the symbolic meaning of food is to analyze the visual representations of platform and menu films in the context of cinema and gastronomy. A qualitative research approach was adopted in this research. Qualitative method is used in research where the researcher tries to gain in-depth knowledge, especially in the field of social disciplines. There are many different designs of the qualitative research approach. In this research, content analysis, one of the qualitative research designs, is used. The aim of the content analysis technique is to analyze the meanings in text or visual content. In such studies, meanings are examined according to the purpose of the research. In this context, the meaning is tried to be gathered around a certain theme (Güçlü, 2019, p. 177). In this research, two films in the study group are analyzed in the context of gastronomy within the framework of their visual representations. The meanings in the films are analyzed within this framework. The aim of content analysis studies is to question the purpose of the symbols and facts in the text or visuals, why they are included and what they indicate (Yıldırım & Şimşek, 2013, p. 227).

In the content analysis of films, the analysis is carried out from two perspectives. The first of these is to evaluate the phenomenon in the film only in terms of its location and as a part of a thematic whole. The other is to analyze the phenomenon in the film through discourse. However, such analyzes vary depending on how the phenomenon is included in the content of the films (Kızıltepe, 2017, p. 263). In this research, the gastronomic elements in the two films included in the study group are analyzed both in their visual and factual context and within the framework of discourse. The study group of this research consists of Platform and Menu films. The purpose of the research was effective in selecting these films. In this context, criterion sampling method, one of the purposeful sampling methods, was taken into consideration in the selection of the research group. Criterion sampling is created by taking into account a criterion determined by the

researcher (Yıldırım & Şimşek, 2013). The criterion in this research is that they are gastronomy-themed films. In this type of sampling, the texts, images or films that will be included in the study group and analyzed are determined in advance (Neuman, 2012, p. 320). The selection of Platform and Menu films into the study group of this research was also influenced by the fact that these two films were current films and did not include any work within the framework of gastronomy.

It was also seen that food had a central role in the films Platform and Menu. When the two films are evaluated together, it has been determined that food is generally an important part of economic indicators. Although the fact that both films have a generally dystopian fiction makes it difficult to analyze the role of food in this fiction, food refers to status, economic differences and class situations both in the intermediate scenes and in the whole film.

Although food seems like a mandatory human need in the platform movie, its role in changing the mental and psychological identity of the person comes to the fore in cases where this mandatory need cannot be met. In this context, food actually represented the economic and political relations in the world. Especially the fact that the prison consists of 333 lower floors makes the hierarchy stand out. Since the meal is eaten from the top to the bottom on the platform, it has been determined that the meal is a part of a class economy. However, it has been observed that references to equal sharing of food are also evident in these parts of the film. This situation actually symbolizes the sharing of resources in the world. It represents the workers and laboring class who remain in the lower class. Therefore, they are always oppressed. Because they have no food left. Food in this section includes the basic economic framework through which people make a living. Although the locations of the people staying on the platform change once a month, the system itself does not change. Food cannot be shared again. Although there are those who want to reverse this situation, a significant portion of the prisoners have become accustomed to the existing situation.

In the menu movie, food and gastronomy are generally symbolized as part of an economic value. In this movie, food is seen to be directly side by side with wealth and luxury, unlike the Platform movie. This situation enabled the concept of gastronomy to be processed more intensively. Because although detailed information about the food is given in the movie, it has been determined that the customers are also in the position of gourmet. In this context, the food in the movie; It was discussed together with luxury yachts, luxury clothes and famous people. This richness was supported by the selected dishes. The food seen in the movie Platform was treated as economic and class, but it turned into a point of distinction as a status value in the movie Menu.

When both films are evaluated together, it is observed that gastronomy elements refer directly or indirectly to many economic, class and political meanings. However, it has been determined that food is not only a simple human need but also contains values in social life. Food is included in both films as a direct gastronomic element and has sociological, cultural and political meanings along with other variables.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için Etik Kurulu kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir.

KAYNAKÇA

- Aytekin, M. (2019). Kitap incelemesi: Gastro sinema. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 49-60.
- Baudan, C. (2006). *Mutfak savaşı* (Y. Avunç, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Beardsworth, A. ve Keil, T. (2011). *Yemek sosyolojisi* (A. Dede, Çev.). Phoenis Yayınevi.
- beyazperde.com (2022a). *El Hoyo*. <https://www.beyazperde.com/filmler/film-258016/>
- beyazperde.com (2022b). *The Menu*. <https://www.beyazperde.com/filmler/film-271676/>
- Birkök, M. C. (2008). Bir Toplumsallaştırma aracı olarak eğitimde alternatif medya kullanımı: Sinema filmleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2).
- Bober, P. P. (2014). *Antikçağ ve orta çağda sanat, kültür ve mutfak* (B. Avunç, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Camus A. (2019). *Sisifos söyleni* (T. Yücel, Çev.). Can Yayınları.
- Çaycı, A. E. ve Aktaş, C. (2018). Dijitalden tatmak: Yemeğin "Yeni" gastro mekanlardaki seyirlik gösterisinin kültürel yansımaları. *TRT Akademi*, 3(6), 710-727.
- Demirel, G. (2023). Açlık sorunsalında karakterin kimlik yolculuğu: Platform filmi örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 374-390
- Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (teknikyaklaşım-uygulama)*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gürsoy, D. (2019). *Tarihin Süzgecinde Mutfak Kültürümüz*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Kaçan, U. (2023). Örgütsel kültür ve iletişim bağlamında "Lüks Restoran" konsepti. *Aydın Gastronomy*, 7(2), 325-347.
- Kanık, İ. (2012). *Seyirlik yemek: Modernite' den postmodernite' ye yemeğin sinematografisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kanık, İ. (2016). Gastro medya ve gastro kültürün kavramsal incelemesi. *Folklor/Edebiyat*, 22(88), 83-98.
- Kanık, İ. (2018). *Gastro sinema*. Alfa.
- Karaca, O. B. ve Karacaoğlu, S. (2016). Kültür, din ve yemek etkileşimi çerçevesinde arap mutfağının kavramsal olarak incelenmesi: Adana ili örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 561-584.
- Kızıltepe, Z. (2017). İçerik analizi. F. N. Seggie ve Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel araştırma (yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları)* içinde (s. 253-266). Anı Yayıncılık,
- Kivela, J. ve Crotts, C. J. (2006). Tourism and gastronomy: Gastronomy's influence on how tourists experience a destination. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 30(3), 354-377.

- Köse, H. ve Bingöl, T. (2021). Neoliberal düzende panoptik denetim tahayyülü: The platform filmi ve düşündürdükleri. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*.
- Lindenfeld, L. (2003). Food as communication: communication as food. J. M. Cramer, Carlita P. Greene, ve Lynn M. Walters (Ed.). Imprint.
- Lindenfeld, L. ve Parasecoli, F. (2016). *Feasting our eyes: Food films and cultural identity in the united states*. Columbia University Press.
- Lindenfeld, L. ve Parasecoli, F. (2017). Food and cinema: An evolving relationship. *The Bloomsbury Handbook of Food and Popular Culture*, 27.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri I-II (nitel ve nicel yaklaşımlar)* (S. Özge, Çev.). Yayınodası Yayınları.
- Öztürk, S. ve Daşkesen, V. S. (2021). Sınıf eşitsizliği açısından bir öz eleştiri örneği: Platform filmi incelemesi. *Türkiye Film Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Polat, A. S. ve Çetinsöz, B. C. (2019). Hatay ili Hristiyanlarının dini bayramlarında gastronomi geleneklerinin inanç turizmi açısından değerlendirilmesi. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(4), 823-835.
- Sarıışık, M. (2019). *Tüm yönleriyle gastronomi bilimi*. Detay Yayıncılık.
- Seyitoğlu, F. ve Çalışkan, O. (2018). Akademik disiplin olarak gastronomi: Kavramsal bir çalışma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 523-537.
- Shugart, H. A. (2008). Sumptuous texts: Consuming "Otherness" in the food film genre. *Critical Studies in Media Communication*, 25(1), 68-90.
- Topçu, A. D., Kurtçu, C. ve Erdönmez, S. (2021). Gastronomi ve iletişim. O. Güler, G. Akdağ ve A. Kale (Ed.), *Disiplinlerarası bakış açısıyla gastronomi içinde*(s. 36-58). Detay Yayıncılık.
- Uca, O. (2021). Büyük tıkınma: Umudun bilgisine ulaşma çabası. *Görünüm*, (10), 70-86.
- Uçkan Çakır, M., Şengül, S. ve Parmaksızoğlu, E. (2020). Sinema perdesinde gastronomi görüntüsü: Yemeğin sosyolojik yansımaları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 3173-3191.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Kitabevi.

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

TÜRK KADINININ SİYASİ KAZANIMLARININ TÜRK SÖZÜ VE YENİ
ADANA GAZETESİNE YANSIMALARI

Ebru GÜHER

Doç.Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi,
Tarih Bölümü,

ebrugur@osmaniye.edu.tr

0000-0003-1621-4276

Gizem KOCAKILIÇ

Tarih Bilim Uzmanı,

gizemkocakilic@gmail.com

0000-0002-1543-8916

Atıf / Citation: Güher, E., & Kocakılıç, G. (2024). Türk kadınının siyasi kazanımlarının Türk sözü ve yeni Adana gazetesine yansımaları. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 13(2), 682-697.

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1516296>

Öz

19. yüzyıldan itibaren özellikle batı ile yoğunlaşan ilişkiler neticesinde kadının statüsü tartışır hale gelmiştir. Tarihin her döneminde erkeğiyle beraber omuz omuz mücadele eden Türk kadını; çalışkanlığı, cesareti, fedakârlığı ve sayısız vasıfları ile kendini göstermiştir. Türk kadını Cumhuriyet kurulduktan sonra kendisine düşen vazifeyi ve misyonu devam ettirmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra toplumsal değişim ve dönüşümün temelleri her alanda atılmaya başlanmıştır. Türk inkılabının yerleşmesinde önemli katkıları olan Türk kadını önemli kazanımlar elde etmiştir. Türkiye'de kadınlar çıkarılan yasalar neticesinde 1930 yılında belediye seçimlerine katılma, 1933 yılında köylerde muhtar seçme ve seçilme ve 5 Aralık 1934 tarihinde de milletvekili seçme ve seçilme hakkına sahip olmuşlardır. Türk kadınına verilen bu haklar Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki cumhuriyetin kadınlara verdiği değer en önemli göstergelerinden biridir. Geçmişten günümüze basın toplumların hayatında önemli bir konumda yer almıştır. Gazeteler dönemin canlı tanıkları olarak kamuoyunu aydınlattığından tarihi kaynak olarak vazgeçilmez değerdedir. Bu çalışma, Türk kadınına verilen siyasi haklar çerçevesinde Adana basınının süreçte nasıl ve ne şekilde tanıklık ettiğini kronolojik olarak ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Seçme ve Seçilme Hakkı, Cumhuriyet, Yeni Adana Gazetesi, Türk Sözü Gazetesi

REFLECTIONS OF TURKISH WOMEN'S POLITICAL GAINS ON THE TÜRK SÖZÜ AND YENİ ADANA NEWSPAPER

Abstract

Since the 19th century, especially as a result of intensified relations with the West, the status of women has been discussed. Turkish women, who have fought shoulder to shoulder with their men in every period of history, have shown themselves with their hard work, courage, sacrifice and numerous qualities. Turkish women continued their duty and mission after the establishment of the Republic. After the proclamation of the Republic, the foundations of social change and transformation began to be laid in every field. Turkish women, who have made significant contributions to the establishment of the Turkish Revolution, have made significant gains. As a result of the laws enacted, women in Turkey had the right to participate in municipal elections in 1930, to elect and be elected as headmen in villages in 1933 and to elect and be elected as deputies on 5 December 1934. These rights granted to Turkish women are one of the most important indicators of the value given to women by the republic led by Mustafa Kemal Atatürk. From past to present, the press has played an important role in the lives of societies. Newspapers are indispensable as historical sources since they reflect public opinion as living witnesses of the period. In this study, it will be tried to reveal how the right to elect and be elected as a member of parliament, which was a turning point for Turkish women, was reflected in Turkey through the eyes of the Adana press by adhering to the chronological process.

Keywords: Women, Right to Vote and Election, Republic, Yeni Adana Newspaper, Türk Sözü Newspaper

GİRİŞ

Dünyada kadının toplumdaki statüsü ile ilgili tartışmalar tarihin en eski dönemlerine kadar uzanmaktadır. Batı'da kadın hakları mücadelesi, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında eğitim, mülkiyet başta olmak üzere temel haklara erişimi konusunda farkındalık yaratma dönemi olmuştur. Eski Türklerde ise kadının durumunun başka toplumlara nazaran iyi bir konumda olduğu söylenebilir (Sarıkoyuncu, 1999:115; Kurnaz,1991: 12). Eski Türk toplumlarında kadınlar hem sosyal hem de siyasi anlamda önemli bir role sahipti. Aile içinde saygı gören bir konumda olmanın yanı sıra, toplumsal hayatın birçok alanında da etkili görevler almışlardır. Erkeklerle eşit bir statüde kabul edilen kadınlar, devlet yönetiminde söz sahibi olup, önemli kararlara katılmış ve diplomatik görevler üstlenmişlerdir (Açıl, 2016:65-66).

İslamiyet öncesi dönemdeki Türk toplumunda göçebe yaşam tarzının verdiği özgürlük, yaşam şartlarının sağlamış olduğu rahatlık gibi faktörlere bağlı olarak kadın toplumda aktif bir rol üstlenerek milli kültürün bir parçası olarak görülmüştür (Gökalp, 2018:180-182; Göksel, 1998: 406). Kafesoğlu'na göre İslam-Doğu dünyasında Türklerin getirdiği yeniliklerin başında kadınlara devlet görevlerinde rol verilmesi yatmaktadır. Bu hak, siyasi ve idari anlamda değeri olan önemli bir yenilik olarak görülmektedir (Kafesoğlu,1998:401). Ögel ise kadınların çok önemli rollerini vurgulamakta otorite ve sosyal haklarından dolayı diğer toplumlardan ayrı tutmaktadır (Ögel, 1998:250). Türk tarihinde önemli bir kaynak olarak görülen efsane ve destanlarda kadınlar konusunda önemli detaylar verilmekte, kadınların kıymetinden bahsedilmektedir. Örneğin kahramanların annesi veya eşleri ilahi ışık olarak tasvir edilmekte, inanç açısından kadın Tanrı'ya daha yakın olarak görülmekteydi. Umay simgesi de kadına verilen önem açısından önemlidir. Örneğin Tonyukuk Yazıtları'nda bu simge Göktürkleri kurtaran bir ilahe olarak telakki edilmekteydi (Tellioglu, 2016 :213-214).

Eski Türk toplumlarında önemli bir mevki ve siyasal haklar kazanan kadınlar; Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı döneminde kısmen bu pozisyonlarını devam ettirebilmişlerdir. Kadının

toplumdaki konumunun değişiklik arz etmesinde İslamiyet'in kabulünün yanı sıra Arap, İran ve Bizans gibi farklı toplumların kültürel özelliklerinden etkilenmesi önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Duran, 2018:416; Kaçar, 2020: 1; Kurnaz, 1991:12-13).

Türk kadınları süreç içerisinde hem ekonomik hem de eğitim anlamında yeterli bilince ulaştıkça, hakları konusunda mücadele ederek siyasal anlamda seslerinin yükseldiği bir politik evreye ulaşmaya çalışmışlardır (Kaçar,2020:1). Bu dönemlerde kadınların eğitim, siyasi, aile hayatı ve toplumsal rolleri bağlamında haklarını savunma çabaları için yükselttikleri ses; gazete ve dergiler sayesinde geniş kitlelere ulaşabilmiştir. Yaptığımız bu çalışmanın amacı Cumhuriyet sonrası kadınların hak kazanmaları ve toplumsal rollerini genişletmeye yönelik çabaların Adana basınıının önemli kaynaklarından olan Yeni Adana ve Türk Sözü gazetelerine nasıl yansıtıldığıdır.

1. Türk Kadınına Verilen Milletvekilliği Seçme ve Seçilme Hakkı Öncesindeki Gelişmelere Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılda konuşulmaya başlanan kadın ve hakları konusu ilerleyen süreçlerde somut olarak çeşitli uygulamalarla kendini hissettirmeye başlamıştır. Özellikle batı eksenli yeni fikirlerin yayılmasında etkili olan Tanzimat Fermanı'nda eğitim alanında yapılan değişikliklerle kadınlar kamusal alanda yer almaya başlayıp yeni hakların verilmesi gündeme gelirken aynı zamanda İslami ve modernleşme eksenli fikirler de korunmuştu (Kartal :40). Siyasal hakları konusunda Tanzimatla başlatılan değişiklikleri yeterli görmeyen kadınlar, II. Meşrutiyetle birlikte cemiyet ve dernekler etrafında örgütlenerek kadın hareketinin öncüleri olmuşlardır (Konan, 2011:162-164; Göksel,1998:407-411).

Kadınların haklı taleplerinin desteklenip duyurulmasında basının çok önemli rolü olmuş (Kurt, 2015: 1074); II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayımlanan pek çok gazete ve dergilerde çeşitli konulardaki düşüncelerini dile getirmek amacıyla yazılar yazmışlardır. Siyasal anlamda birtakım girişimleri olan kadınlar, 1908'de parlamentoda dinleyici olarak yer almışlardır (Kurnaz :47).

Kadınların toplumda eşit yurttaş olarak varolabilmesi amacıyla Avrupa'da başlayan ve dünyaya yayılan oy hakkı mücadelesinde 1. Dünya Savaşı önemli bir mihenk taşı oluşturmaktadır. Bu dönemde kadınların gerek cephede gerekse cephe gerisinde üretime katkıları fazla olmuş ve çeşitli kamusal görevlerde bulunmuşlardır (Doğru, 2023: 259-260).

Ulus-devlet inşa etmede ve modernleşme sürecinde etkin rol almak isteyen kadınlara Cumhuriyet ile birlikte başlatılan reform hareketlerinde kadınların mevcut konumlarında, sosyal ve siyasal alanlarda önemli ayrıcalıkları beraberinde getirirken bu doğrultuda atılan en önemli adım yasal eşitliğin sağlanmasıydı (Toprak, 1994:6; İşat, 2006: 16; Kartal, 2008: 226). Bu dönemde örgütlenme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte kadınların toplumda ve siyasette var olma çabaları, başlattıkları hareket için uygun zemini oluşturmuştur. Kadınlar yasalar önünde eşit yer alabilmek için 1923 Haziran ayında Kadınlar Halk Fırkası ismiyle siyasal bir teşekkülün zeminini atmışlardır. Nezihe Muhiddin önderliğinde kurulan partinin başlıca yöneticileri Nimet Remide, Latife Bekir, Şukufe Nihal, Matlube Ömer, Nesime İbrahim gibi isimlerdi. (Toprak, 1994: 6-9; İşat, 2006:16). Kuruluş aşaması başarısızlığa uğrayan ve Ankara'dan onay alamayan fırka, Türk Kadınlar Birliği adı altında 7 Şubat 1924 tarihinde dernekleşerek mücadelelerini bu

platformda devam ettirmiştir. Cumhuriyet rejiminin her daim savunucusu olduğunu vurgulayan derneğin amacı, kadınları toplumsal alanlarda en yüksek seviyelere ulaştırmak olarak açıklanmaktaydı. Kadınlara siyasal hakların verilmesi mevzusu 1927 yılında Türk Kadınlar Birliği tarafından yeniden dile getirilmiş olmasına rağmen sonuçsuz kalmıştır (Zihnioğlu, 2003: 150-185; Özdemir, 2014: 178).

Türk kadınına güvenen ve onların önemini çok iyi bilen, çağının ilerisinde vizyona sahip olan Atatürk'e göre Türk kadını her alanda erkeklerle eşit olmalı ve çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine çıkmalıydı. Bu doğrultuda Atatürk'ün öngördüğü yeni sistemde ve ideolojik yapılanmada kadının hak ettiği konumu hayata geçirmeye yönelik birtakım adımlar atılmıştır. Toplumun en küçük birimi olan ailede başlayan kadına yönelik düzenlemeler; eğitim, sosyal, kültürel ve pek çok alanda kendini göstermiş; böylelikle Türk kadınının konumu güçlenmeye başlamıştır (Kurnaz, 1991:125-126; Bozkır, 2000: 99-100). Bu anlamda "yeni, kapsayıcı, uygulanması kolay ve demokratik olması" gibi gerekçelerle 17 Şubat 1926 tarihinde İsviçre'den alınan Türk Medeni Kanunu kabul edilerek kadınlar yeni haklara sahip olmuştur. (Şenel, 2003: 85-86; Aydın, 2014: 16). Türk Medeni Kanunu ile çok kadınla evliliğe son verilmiş, ticari ve ekonomik hayat, meslek edinme, miras gibi benzeri konularda kadın ve erkek birbirine eşit sayılmıştır.

Türk kadınları 3 Nisan 1930 belediye (Belediye Kanunu, 1930: 8821-8841; Güvenç, 2018:115; Özer, 2013: 141), 26 Ekim 1933 tarihinde 2329'nolu kanunla muhtarlık-ihtiyar heyeti ve 5 Aralık 1934 tarihinde ise milletvekili seçme-seçilme hakkına sahip olmuşlardır (TBMM ZC: 1934). TBMM Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çerçevesinde yapılan değişiklik kadınların siyasal haklarını elde etmesinin temelini oluşturmaktadır. (Aydın, 2014:16) Bu doğrultuda 1 Mart 1935 yılında yapılan seçimlerde 18 kadın milletvekilinin TBMM'ye girmesi kadınların haklı mücadelesinin bir tezahürü olmuştur (Güvenç, 2018: 115).

2. Türkiye Genelinde Yaşanan Coşkunun Adana Basınına Yansımaları

Avrupalı kadınlardan daha önce milletvekili seçebilme ve seçilebilme hakkına kavuşan Türk kadınının yaşadığı heyecan ve mutluluk, yurdun dört bir yanında kutlamalar yapılarak ifade edilirken Türk ve dünya kamuoyunda büyük bir yankı uyandırmıştır (Konan, 2011: 160-162; Erdem, 2015: 1272).

Adana basını yaşanan demokrasi şölenini "Kadınlar ve Saylav Seçimi", "Kadınlar Tarihi Günü Kadınlık Bayramı Olarak Kabul Etiler", "Kadınların Saylav Seçilmeleri Yurtta Sevinçle Kutlandı" şeklinde manşetlere yansıtırken; kadınlara siyasal haklarının verildiği günün her yıl "Kadınlık Bayramı" veya "Kadınlık Günü" olarak kutlanmasının kararlaştırıldığını manşetlerinde duyurmuştur (Kadınlar Tarihi Günü, 1934).

Türk Sözü gazetesi "Kadınlar Mebus Seçip, Mebus Olabilecekler", "Yeni Bir İleri Adım", "Türk Kadınları Mebus Seçmek ve Seçilmek Hakkını Kazanıyorlar" manşetleriyle duyurduğu haberinde mecliste yeni yasa ile kadınlara mebus seçme ve seçilme hakkının verileceği müjdesini kamuoyu ile paylaşmıştır (Kadınlar Mebus Seçip, 1934). Yeni Adana gazetesi, "Kadınlar da Mebus Olacak" manşetiyle bu kutlu günün önemi hakkında önemli bilgilendirmeler yaparak halkın coşkusuna ortak olmuştu (Kadınlar da Mebus,1934). Gazete "...bugün her şey bambaşkadır Kemal Paşa büyük

ve müthiş bir enerji sarfederek memleketin enerjisini büsbütün değiştirmiştir. Artık bugün Türk kadını ile garp Avrupası kadını arasında büyük bir fark kalmamıştır” şeklindeki yorumuyla Mustafa Kemal Paşa'nın bu yoldaki rolü ve önemine değinerek Türk kadınının Türkiye'nin aydınlık geleceği olacağına vurgu yapmıştır (Türk Kadını, 1934). Meclis başkanlığına memleketin her yanındaki kadın teşekkülleri tarafından yüzlerce telgraf gelmekte ve her birine ayrı ayrı cevaplar yazılmaktaydı. Yazılan cevapta Türk kadınlarının milletvekili seçme ve seçilmeleri için gösterilen teveccühe teşekkür edilmekte, onlara sonsuz güvenildiği belirtilmekteydi (Bütün Vilayet Kadınları, 1934).

Kayseri'deki kutlamalarda kadınlarının duygularına tercüman olan Türk Sözü gazetesinin verdiği bilgilere göre, Kayseri Cumhuriyet Meydanı'nda toplanan kadınlar söylevlerde bulunmuşlar; gece ise Halkevinde toplanarak Atatürk'e sevgi ve saygılarını sunmuşlardı. Öğretmen Memduha Fikret, şehir meclisi üyelerinin ve Maarif Müdürü'nün deyişleri de oldukça beğenilmişti. Benzer şekilde Aydın'da fırka ve Halkevi önünde toplanan kadınlar saylav seçiminde duydukları memnuniyeti ifade eden konuşmalar yapmışlardır. Toplantıda kadınlar adına Zahire Ethem kadınlara verilen haktan dolayı telyazısıyla saygılarını iletmiştir (Kayseri Kadınları, 1934). Aynı zamanda Safiye Mebrure, Şevki ile İhsan Hanım da güzel söylevlerle Türk kadınının eriştiği ulusal kalkınmanın değerini anlatmışlar, Atatürk'e ve büyüklere yolladıkları telgraflarla saygılarını sunmuşlardır (Aydın Bayanları Toplandı, 1934).

Sütunlara yansıyan habere göre Ankara kadınları bu kutlu gün vesilesiyle, Ankara Kız Lisesi öğretmenlerinin organizasyonu üzerine Halkevinde toplanmış; İsmet İnönü'nün eşi, Müveddet Özalp ve Afet Hanım toplantının amacını ve kadınların elde ettikleri hakkın önemini ifade eden konuşmalar yapmışlardı. Öte yandan günün anlam ve önemine binaen Atatürk, meclis ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'na çekilen teşekkür telgraflarından bahsedilmiştir (Kadınlar Tarihi Günü, 1934).

Türk kadınının dünya kadınlarına örnek olması maksadıyla harekete geçen Ankara Kız Lisesi muallimleri ilk olarak Halkevinde toplanmış, akabinde meclise giderek Kazım Özalp'e duygularını ifade eden bir mektup sunmuşlardır (Kadınlar ve Saylav, 1934). Yeni Adana gazetesi İsmet İnönü'nün Büyük Millet Meclisi'nde Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 11.maddesinin değiştirilmesi hakkındaki görüşmeler sırasında verdiği demece yer verirken burada Türk kadının tarihteki öneminden bahsedilmiş, Türk inkılabının kadına verdiği haklar değerlendirilmiştir (İsmet İnönü'nün Bir, 1934).

Yeni Adana Gazetesi “Büyük Kurultay Kadınların Teşekkürlerine Cevap Veriyor” başlıklı haberinde siyasal haklarını kazanan kadınların duygularına yer vererek tebrik etmiştir. Meclise kadınlar tarafından teşekkür telgrafları çekilirken meclis başkanı karşılık olarak “*Türk kadınlarının saylav seçmeleri ve seçilmeleri için onaylanan yasadan ötürü gösterdiğiniz bu canlı kalkınma güvenle karşılanmıştır. Kadınlarımızın ülke için her asili işi olduğu gibi bu en yüksek siyasal yargıyı da kolaylıkla onaracakları bayıktır”* diyerek Türk kadınlarına teveccühleri sunmuştu (Büyük Kurultay Kadınların, 1934).

CHF Genel Kâtibi Recep Peker, kadınların milletvekili seçimlerine girmesi ve oy kullanması için fırkaya yazılmalarının elzem olduğunu bildirerek Türk kadınının demokratikleşme sürecinde daha aktif olması gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştır:

“İyi vasıflı kadın üyelerinin artması ile fırkamız hem şereflenecek hem de kuvvetlenecektir...Son belediye seçimine nispeten az kadın üye seçilmesi fırka merkezine çok üzüntü vermiştir. Biz kadınlara sözde bir seçim hakkı vermek için değil erkek arkadaşları gibi aslından yüksek olan Türk kadınına pek samimi olarak devlet idaresine iştirak ettirmek için bu yola girdi” (Bayanlarımız Cumhuriyet Halk, 1934; Bayanlarımızın Sayılabı, 1934).

Yeni Adana gazetesindeki bir başka haberde, Muğla Halkevinde konferans veren kadınlar sonsuz sevinç uyandırdığını ifade etmişler; Atatürk, İsmet İnönü, Kazım Özalp ve CHF'ye teşekkür telyazıları göndermişlerdir. İzmir kadınları Halkevinde toplanıp kendilerine verilen haktan ötürü şenlikler yaparken, Antep kadınları da Halkevinde toplanıp bayramlarını nutuklar söyleyerek kutlamış ve şükranlarını bildirmişlerdi (Muğla'da Konferans, 1934). Bolu'da Halkevinde bir araya gelen kadınlar bu mutlu günün anısına Atatürk'e telgraf çekerek saygılarını sunmuşlardır (Bolu Bayanları, 1934). Riyaseti Cumhur Umumi Kâtipliği'nden aktarılan bilgiye göre Atatürk, kadınların sayılab seçimi hakkını elde etmesinden dolayı gönderilen telgraflardan büyük mutluluk duymakta ve kadınlara siyasal alanda önemli işlere imza atacağını temenni etmekteydi (Atatürk'ün Tel Yazıları, 1934).

Gazetede çıkan bir başka haberde, 8 Aralık 1934 akşamı kadınlara verilen bu hak üzerine Kilis'in münevver bayanlarından yüz elli kişi CHF salonunda toplanıp coşkulu konuşmalar yaparak sevinçlerini ortaya koymuşlardı (Kilis Bayanları, 1934; Kilis'te Bayanlar, 1934). Bodrum kadınları benzer şekilde verilen hakkı kutlamak maksadıyla bir toplantı tertipleyip Atatürk başta olmak üzere devlet büyüklere saygılarını bildirmekteydiler (Bodrum'da Bayanlarımızın Sevinci, 1934). Gelen haberlere göre İzmir'de kadınların sevinçleri her geçen gün artmaktaydı. Kendilerine sayılab seçme ve seçilme hakkı veren Atatürk'e duydukları saygıdan CHF'ye üye yazılmaya başlamışlardı. (İzmir'den Sesler, 1934).

Türk Sözü gazetesine göre, Aydınli kadınlar fırka ve Halkevinde toplantı yaparak bu mutlu ve gururlu güne ortak olmuşlardı. Safiye Mebrure, Sevki ve İhsan Hanım Türk kadının değerini anlatan duygu yüklü konuşmalar yaparken Atatürk'e ve büyüklere telgraf göndermek suretiyle saygılarını bildirmişlerdi. Vali Fevzi Tokar de Halkevi salonunda kadınları tebrik ederek günün anısına bir konuşma yapmıştı (Aydın Bayanları Toplandı, 1934).

Aynı gazetenin bir başka nüshasında Ayvalık, Antalya, Balıkesir, Yozgat, Bafra, Edirne ve Denizli'deki kadınlar edindikleri siyasal haktan ötürü mutluluk içindedirler. Bu süreçte CHF'nin üye sayısının oldukça arttığından söz edilmeye başlanmıştır. Balıkesir'de vilayet içinde CHF'na yazılan bayanların sayısının on bine yakın olduğu bildirilirken, gelen haberlere göre fırkaya yürekten bağlılık gösteren büyük toplantılar düzenlenmekteydi. Denizli bayanları da fırkaya yazılmak için kuyruklar oluştururken benzer şekilde Erzurum ve Erzincan'da yoğun katılım olmaktadır (Yurdumuzda Sayılab Seçim, 1934).

Yeni Adana gazetesi, Antalya'daki Halkevi'nde kadınlı erkekli yapılan bir toplantıda *“...eski çağlarda ulus ve ülke işlerinden uzak hatta güneşe bile yüzünü göstermek önemi olmayan Türk*

kadınının acıklı durumu anlatıldıktan sonra şimdi her işte erkeklerle beraber çalışabilmek için kendilerine acilen yolda duraklamaksızın yürümeleri gerektiğini bildirmişlerdir" ifade ederek kadının en büyük haklarına kavuştuğunun önemini vurgulamıştır (Saylav Seçimine Başlanıyor, 1934). Urla'da yaşayan kadınlar da kazandıkları siyasal haktan ötürü İzmir Cumhuriyet Meydanı'nda kutlama yapmışlar; günün anısına Atatürk'ün annesinin kabrine giderek çelenk koymuşlardı. (Urla Kadınları, 1934).

Türk kadınına verilen milletvekili olma ve seçme hakkının Fransız kadınlarını çok etkilediğini basından takip etmek mümkündür. Türk Sözü gazetesinin "Türk Kadınlığı Siyasi Yükümü Fransız Kadınlarına Derin Bir İz Bıraktı" şeklinde neşrettiği haberine göre; Türk kadınının kazandığı saylav seçme ve seçilme hakkı Fransız kadınlarının oldukça ilgisini çekmişti. Bu süreçte Fransız kadınları büyükelçiliğe telefon ederek veya bizatihi giderek Türk kadınlarının sevinçlerine ortak olmuşlardı. Türk kadınlarının siyasal haklarını takdirle karşılayan Fransız kadınları; bunu kutlamak amacıyla büyükelçiliğe giderek iyi dileklerde bulunmuşlardı. Bunlar arasında Paris avukatlarından Madam Grimpere Bronsvick ve Uluslar Derneği yanında delege Madam Cillier bulunmaktadır. Büyükelçi Suad Türk Fransız kadınlarına elçilikte çay toplantısı düzenleyerek, Fransız kadınlarının sevincini pekiştirmişti. (Türk Kadınlığı, 1934). Yeni Adana gazetesi "Fransız Kadınları Türk Kadınlarına İmreniyorlar" başlıklı haberinde Fransız kadınlarının bu özel günde teveccühünü betimlemişti (Fransız Kadınları Türk, 1934).

Türk Sözü gazetesi, İsmet İnönü'nün Ankara Halkevi'nin yayın organı olan Ülkü mecmuasına "Türk Kadınlarının Siyasal Alana Girişi" başlığıyla verdiği ve Türk kadınının demokratik serencamını anlatan röportajını şu cümlelerle yayımlamıştır:

"Kadınlar yaşama didinmesine yürekten atıldılar, yalnız evde ve tarlada kalmayarak kentlerin dolaşık geçim bulacaklarına sokuldular. Okula ve fakültelerin göz dolduran köşelerine girdiler; yargıç, avukat, hekim kadınlar, baytar fakültesinde, mühendis okulunda yetişen kızlarımız görüldü. Yeni Türk toplumunda yaşayışta gerek bilek gerek us ile başarılan bütün işlerde görgü kazanmış, sesi gür kadınlar gözünüzün önüne getirmelisiniz? Bu kadınların çevirdikleri ev barklardan düzgü ocak yetiştirdikleri çocuklardan ve erkli döl bulunur mu? Bu kadınlar ana olarak yuvalarımızın ve saylav olarak büyük yurdun koruyucusu ve bekçisi olacaklardır. Türk kadınının yurdun her köşesinde yüce saygı ile görünmesi için onun tarlada ve kendine biraz soluk alarak yaşaması için saylav seçilmesi gerek idi" (Türk Kadınlarının Siyasal, 1935).

"Türk Devrimi İçinde Kadın" isimli başmakalede Türk Sözü gazetesi, olgunlaşmakta bulunan büyük Türk inkılabında kadının sosyal kurum içinde taşıdığı ve başarmaya borçlu olduğu sorumluluklarını hatırlatmış; aynı zamanda Türk kadınına hakkını şu sözlerle teslim etmiştir:

"Bugün Türk kadını; polistir, hakimdir, Belediye azasıdır, avukattır, hükümet doktorudur...Ve nihayet Saylav da oluyor. Türk budunu bununla kıvanabilir...Türk kadınlığı çok eski çağlarda yine böyleydi. Son büyük Atatürk devrimi, Türk kadınlığının eski önemini ve onurlu yükümünü ona eskisinden daha türeli ve daha düzenli olarak geri veriyor. Kadınlığımız bunu böyle anlamaktadır. Atatürkizmin büyük ve değişmez kurallarından biri; Türk ulusunun yarısından çoğu olan kadınlarımızın erkeklerden ayrı ve sosyal kurum işlerinden uzak tutularak ulusun yarım bir varlığa indirilmemesidir" (Türk Devrimi içinde, 1935).

Türk Sözü gazetesinde yayımlanan bir başka makalede Mısır Kadınlar Birliği Başkanı; Kahire muhabirine Türk kadınlarının birçok doğu kadınlarına örnek olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Ne mutludur ki Atatürk’ün sayesinde doğu tarafındaki kadınların başında yürüyen Türk kadınları, artık batı tarafındaki kadınları bile geçerek tekmil kadınlığa yol açıp göstermeye koyuldular. En eski çağlardan beri Türk kız kardeşlerine birçok bağlarla bitişik ve kardeşlikle sıkı sıkı bağı olan Mısır kadınları Türk Ulusal Kurultay’ın kadınlarına siyasal hakla bağlanmasını sonsuz sevinç ve övünçle karşıladılar. Türkiye’de erkeklerle kadınları arasında böylece kurulan yeni birlik çalışmasının bu birliğe daha kavuşmuş olmayan doğu ve batı ülkelerine bir model olacağına Mısır kadınları güvenle inanıyorlar. Bundan ötürü ki, Mısır Kadınlar Birliği erdemli Türk kadınlarını en sıcak duygularla kutluyorlar; bundandır ki Mısır Kadınlar Birliği Atatürk’e ve ulusal kurultayına bütün acunun saygılı hayranına kaynak olan bu asil kararlarından ötürü derin ve duygulu teşekkürlerini bildiriyorlar” (Mısır Kadınları Başkanı, 1935).

Aynı zamanda yaşanan coşku şiirlere yansımış, Türk Sözü gazetesinde şiirler yazan Zeki Anlarsal “Türk Kadınının Düğünü” ve “Seçim ve Kadınlarımız” başlıklı şiirlerinde Türk kadınlarını överek tebrik etmiş ve Atatürk’e şükranlarını bildirmiştir (Türk Kadınının Düğünü, 1934; Seçim ve Kadınlarımız, 1935). Netice itibarıyla kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ve yapılan kutlamalar Adana basınında geniş yankı uyandırmıştır.

3. Adana’da Yaşanan Coşkunun Adana Basınına Yansımaları

Tarihi çok eski dönemlere dayanan, mücadelesiyle devlet yanlısı bir çizgi takip edip örnek olan Adana kamuoyu gelişmeleri yakından takip etmiştir. Türk Sözü gazetesi “Kadınlarımız Ulus Evinde Büyük Bir Toplantı Yaparak Aydınlar Söyleyecekler” şeklinde günün anlam ve önemini sütunlarına taşımış; Adana’daki bayanların ulus evindeki gösterilerine yer vermiştir. Haberde onaylanan yeni seçim yasasına göre Türk kadınlarına milletvekili seçimlerinde yer verildiği ve erkeklerle aralarında bir fark olmadığı için Adana’da bayanlar Atatürk’e ve kurultay başkanlığına teşekkür maksadıyla telyazısı göndermiş şükranlarını sunmuşlardı. Gazete ayrıca milletvekili seçimine katılacak kadınların sayısını belirlemek için yoklama yapılacağını da duyurmuştur (Kadınlarımız Ulus Evinde, 1934).

Seyhan Maarif Müdürü Yunus Kazım, yeni sayı seçiminde kadınlara önem verilmesinden ötürü “Seyhan Okutan Bayanları” adına Ankara Halkevi kadınlar toplantısı başkanlık divanına göndermiş olduğu telgrafta; Adana kadınlarının mutluluğunu vurgulamış, kadınların siyasal hayatta erkek eşleri yanında birlikte mücadele etmelerine yol açan bu yasadaki ötürü Ulu Önder Atatürk’e sonsuz bağlılıklarını ve şükranlarını bildirmiştir. Gazete devamla “Bilen Bilmeyene Öğretsin” manşetiyle duyurduğu haberinde sayı seçimi için kadın yurttaşların sayısının tespit çalışmalarının yapılacağını şu satırlarla kamuoyuyla paylaşmıştır:

“Sayı seçimi için şimdiye dek yalnız erkek yurttaşlarının sayısı bilinir ve öylece defterler düzenlenirdi. Kadınlarımızın da bu sayıya girmeleri gereklendi. Belediye, yeni doğandan en yaşlısına dek bütün kadınlarımızın sayısını öğrenmek için dün evlerin kapısını çaldırtmış ama ne yazık ki, bilgisizlik yüzünden bazı evler belediye çevirgenlerine kapılarını açmaktan çekinmişler. Bunda çekinecek, ürkecek bir şey yoktur. Belediyenin bu her kapıya başvurusu; yalnız çocuk, genç ve

ihhtiyar bütün diŒi yurttaŒların sayısını öğrenmek içindir. Görülen güçlükler yüzünden sayım, umulduğu gibi bir günde bitirilememiŒtir. Bugün ve belki yarın da bu sayma iŒi sürecektir. Bu yazımızı okuyanlar, yanlarında yörelerinde akli ermeyenler varsa onlara bu ulusal iŒi anlatmaladırlar ki baŒlanan iŒ kolay ve erken baŒarılıŒın” (Seyhan Okutan Bayanlarının, 1934). Gazetenin yazısından kadınların sayım esnasında toplum içine çıkmaya daha hazır olmadığı anlaŒılmaktadır.

Türk Sözü gazetesi “Bayanlarımız Cumhuriyet Halk Fırkası’na Yazılmaya BaŒladılar” manŒetiyle duyurduğu haberinde Adana’daki bayanların bu uğurlu yolda umulan düzeyde hız almaya baŒladıklarının müjdesini vermiŒti. Gazete Œu sözlerle kamuoyunun duygularına tercüman olmuŒtur:

“Œimdiye dek bu iŒi yapmamıŒ olan bayanlarımızın da artık bundan sonra bu gerekli hükmü gözden uzak tutmayacaklarına küŒüm etmek istemiyoruz. Ulusun bütün iŒlerinde ve hükümlerinde erkekle kadın arasındaki ayırt seçiyi kaldıran büyük devrim partimizin önlü bayrağı altında bayanlarımızın yurt ulusu iŒlerinde erkekler gibi daha doğrusu erkeklerden de üstün bir varlık göstermelerini beklemek ve görmek bütün Fırkalı yurttaŒlar da derin bir kıvanç yaratacaktır” (Bayanlarımız Cumhuriyet Halk, 1934; Bayanlarımızın Saylavlığı, 1934).

“Kadınlarımız Fırkaya Giriyorlar” manŒetiyle duyurulan bir haberde Ceyhan’da kadınların fırkaya girebilmek için adeta yarış yaptıkları ifade edilmiŒtir. Fırka BaŒkanı Abbas Ülkü, Fırka Nizamnamesi ve programı üzerine “Œimdiye dek ulusumuzun yarısı olan erkeklerin girdiği bu yüce çatı altında bundan sonra öteki yarımızın da sizlerin de bulunuşunuzla ikiniz bir el birliği yapacak ve Atatürk’ün hayal ettiği ölküye doğru hızla ilerleyeceğiz” diyerek kadınla erkeğin toplumsal birlikteliğine vurgu yapmıŒtır (Kadınlarımız, 1934).

Türk Sözü gazetesinde çıkan bir haberde Adana Belediye üyesi olan aynı zamanda bu kanun sonrası Adana’dan V. Dönem milletvekili seçilen EŒma Nayman, Adanalı kadınlar adına milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesinden duydukları kıvançtan dolayı CHF Genel Sekreteri Recep Peker’e telgraf göndererek sevinçlerini ifade etmiŒ; Recep Peker ise “Kadının siyasal yükümü alması ulusal yüküm onurunu üstünleyecektir” diyerek Nayman’a karŒılık vermiŒtir. (Recep Peker EŒma, 1934). Benzer Œekilde Adana Fırka Vilayet BaŒkanı Örgü Evren’in eŒi Güzin Evren’e de temennilerde bulunmuŒtur (Recep Peker Güzin, 1934).

Aynı gazetenin bir baŒka heberinde Adana’da milletvekili seçimi için kadın erkek bütün yurttaŒların sayımı iŒinin birkaç gün içinde bitirileceği ve sonrasında defterlerin hazırlanması iŒinin baŒlayacađı bildirilmiŒ; Œubat ayının on beŒine kadar milletvekili seçimi için tamamlanması gerekli bütün yükümlölükleri ifade edilmiŒti (Saylav Seçimi, 1934).

1935 yılında yapılan seçimleri Adana basını yakından takip etmiŒ; seçim sonuçlarına ve Adana’daki yansımalarına yer vermeye baŒlamıŒtır. Türk Sözü gazetesinin haberine göre Adana’nın yüzde doksan altısından fazlası oy kullanmıŒtı ve Adana kamuoyu bununla gurur duymalıydı (Adana Yüzde Doksan, 1935). Yazar Sabri Gül “Son Seçimin Anlamı” baŒlıklı yazdığı bir baŒ makalede Adana halkının seçimlerdeki ilgisine Œu sözlerle dikkat çekmiŒti:

“Adana ve Çukurova’da günlerce rey sandıkları başına koşması ve uygarlığın en ileride gelen rey hakkını kullanması hepimizin kıvançla göğsünü kabartsa yeridir...Şurada yapılan seçimde üst üste ortalama olarak yüz yurttaştan doksan altısının rey hakkını kullanmasında gösterdiği istek, Çukurovalıların uygarlık yolunda, buğum uygar tanıdığımız batı ulusları kadar ilerlemiş olduğunu gösteren en açık bir göstergedir. Bu iyi ve büyük anlamlı son; uygarlığın, siyasal olgunluğun ve ulusal amacın eşsiz örneğidir. Üç dört ay önce yapılan belediye seçiminde reyinin yüzde yetmiş altısını ve şimdi yüzde doksan altısını kullanan bir ulusun uygarlıkta, ulusal ve siyasal erginlikteki vardığı kerte çok büyük ve eşsizdir. Adanalıların saylav seçiminde vardığı bu eşsiz sondan belli başlı iki anlam çıkarmak gerektir; bunlardan biri ulusumuzun rey hakkını kullanmadaki olgunluğudur. Gözümüzün önünde canlanan ikinci anlam da ulusal bakımdan daha parlaktır: Çünkü Türk yurdunu kurtarma yolunda “ilk his teşebbüsü” bu güzel Adana’da doğan ve bugünkü cumhuriyetimizi kuran Atatürk’ün arkasında Adanalılar; kopmaz, dağılmaz erimez bir çelik topluluğu bulunuşunda duruyor” (Son Seçimin Anlamı, 1935).

Türk Sözü gazetesi “Yeni Saylav Namzedimiz” şeklinde manşetine taşıdığı bir haberde Adana vekil adayı Esmâ Nayman’a “*Esmâ Nayman kültürce yüklü, iyi bir ana yetişkin bir yurt çocuğudur*” demek suretiyle adından övgüyle söz edilmiştir. Gazetenin aktardığı bilgilere göre Esmâ Nayman tahsilini İstanbul’da yapmış; İngilizce, Fransızca ve Rumca’yı ana dili kadar iyi öğrenmiş ve bir müddet de İstanbul kız liselerinde öğretmenlik yapmıştır. Bütün bu özelliklerinin yanında iyi bir anne olduğunu hatırlatan gazete; annelik ve çocuk terbiyesi hakkında derin tetkik ve tecrübeleri olan Nayman’a memleket işlerinde de yorulmak bilmez bir çalışma temayüz ettiğini belirtmiştir. Ulusa faydalı olacağına inanan gazete kendisine üstün başarılar dilemiştir (Yeni Saylav Namzedimiz, 1935).

Netice itibariyle Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkması için çaba sarfeden Atatürk, her fırsatta kadınların eğitim ve çalışma hayatında yer edinmelerini önemseyip toplumda hak ettiği değeri kazanması için birçok yenilikler yapmıştır. Devlet yanlısı bir çizgi takip eden Adana kamuoyu da yapılan yeniliklere sonsuz destek verdiği basın yayın organlarından çıkan haberlerden net olarak anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Eski Türk toplumlarında ailenin temel direği olarak görülen kadınlar her alanda aktif bir rol oynayan saygın bireyler olarak görülmekte toplum ve aile içindeki saygınlığı önemle vurgulanmaktaydı. Zaman süreci içerisinde çeşitli sebeplere bağlı olarak kadının toplumsal rollerindeki azalma siyasal sürece de sirayet edince kadının statüsünün iyileştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Özellikle Tanzimat ile başlayan batı kültürünün etkisi toplumun ayrılmaz bir parçası olan ve erkeklere nazaran geri planda duran kadınları etkilemiştir. Tanzimat Fermanı’nda kadınlara dair hükümlerin yer alması ve birtakım kısıtlamaların esnetilmesi toplumda kadınların daha görünür olmalarının önünü açarken II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte kadınların toplumdaki yeri hususunda mühim gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte kadın hakları konusunun tekrar gündeme getirilmesi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Siyasal alanda yer almak isteyen kadınlar, çeşitli basın yayın kuruluşlarında seslerini duyurmaya çalışmışlardır.

Siyasal alanda kadınların hak mücadelesi Kadınlar Halk Fırkası'nın kurucusu olan Nezihe Muhiddin başkanlığı aracılığıyla olmuş; kadınların Halk Fırkası'nın yaptığı çalışmalar ayrımcı olduğu düşünülerek beklenen ilerlemeyi sağlayamayınca Türkiye'nin en eski sivil toplum örgütlerinden biri olma özelliğine sahip Türk Kadınlar Birliği çatısı altında yeniden örgütlenmiştir. İlerleyen zamanlarda feminist bir karaktere bürünen günümüzde de varlığını devam ettiren Türk Kadınlar Birliği, İstanbul'da yapılan ara seçimde siyasal isteklerini gündeme getirirse de siyasi bir propaganda olarak adlandırabileceğimiz bu girişim yaşanan iç sorunlar nedeniyle beklenen ilgiyi görmemiştir.

19. yüzyılda başlayan ve Cumhuriyet döneminde devam eden gazete, dergi gibi yayımların sayısındaki artış okur-yazar oranını da etkilemiş; insanlar haklarını bu platformlarda dile getirmeye başlamışlardır. Bu bağlamda Adana'da çıkan Türk Sözü ve Yeni Adana gazeteleri kadınlara sağlanan seçme ve seçilme hakkını ileri bir adım olarak görüp toplum nezdinde sağlamlaştırılması ve kabulü rolünde önemli bir görev üstlenmişlerdir. Çıkan yayınlarda hakların kazanımının sadece kadın ve erkek arasında eşitliğin sağladığına inanılmamış aynı zamanda Türk kadını ile batı kadını arasında bir farkın olmadığı da vurgulanmıştır. Gazetelere yansıyan haberlere göre kadınlar yaşadıkları tarihi coşkuyu yurdun dört bir tarafında kutlamalar yaparak gösterirken; devlet büyüklerinden başta Atatürk olmak üzere İsmet İnönü, Kazım Özalp, Recep Peker'e şükran ve bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Bu anlamda kadınların Atatürk'e duydukları saygı partiye katılımı tetiklemiş; Denizli, Erzurum, Erzincan gibi şehirlerde Cumhuriyet Halk Fırkasına üye olarak yazılmalarına vesile olmuştur.

Gazeteler sadece Adana'da değil aynı zamanında Kayseri, Aydın, Muğla, İzmir, Antep, Bolu, Kilis, Bodrum gibi şehirlerde de yaşanan coşkuya yer vermiştir. Buradaki kadınlar duydukları memnuniyeti dile getirirken milli kalkınmanın öneminden bahsetmişlerdir. Demokrasi adına yaşanan bu önemli gelişme Türkiye dışından ülkelerde de yankı bulmuştu. Örneğin Fransız kadınları Türk kadınlarının bu gururlu gününe ortak olmak için büyükelçiliğe giderek telgraflar göndermişlerdir.

Adana'da kadınların bu haklarına kavuştuktan sonraki ilk seçimlerde; belediye seçimlerine katılım oranı %76' iken, genel seçimlerde bu oran %96'ya çıkmıştır. İncelediğimiz gazeteler, gündemi takip ederek kadınların kazanımlarını desteklemiş, farkındalık yaratarak verilen hakların tabana yayılmasını sağlamışlardır. Atatürk'ün kadınlara yönelik uyguladığı politikalar Adana kamuoyunda büyük bir heyecan yaratırken; demokratikleşme anlamında büyük gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

The press has an important place in informing and guiding the public opinion. Local press is the social spokesperson of the place where it is published. Newspapers are undoubtedly the most effective mass media in the formation and dissemination of local public opinion and democracy. Local newspapers, which reflect and bring social, social, economic and political developments to the agenda, constitute the memory of the region. Local newspapers, which embraced the reforms in the modernisation process after the establishment of the Republic, have fulfilled an important function in the formation and dissemination of social and democratic consciousness.

In the historical process, Adana has a rich political, social, economic, administrative and cultural history. The Adana press, which supported Mustafa Kemal Atatürk, the principles and values of the republic in the National Struggle and the developments that took place afterwards, has a deep-rooted history and has continued its publishing life in an active line.

Launched on 25 December 1918, Yeni Adana newspaper and Türk Sözü newspaper, which was founded on 1 January 1924 shortly after the proclamation of the Republic, have an important place in Adana's local press. The fact that Yeni Adana newspaper was the first newspaper to continue its publication life from the occupation period until the Republic period increases its importance. The founder of Yeni Adana newspaper was Ahmet Remzi Yüreğir and Damar Arıkoğlu, who took this responsibility for a short period. Published for 105 years, Yeni Adana newspaper ended its publication life by publishing its last issue in 2023 for various reasons. The newspaper Türk Sözü, on the other hand, became the voice of Adana public opinion in the developments and continued to be published until 1966 by protecting the republic and its achievements. The concessionaire of the newspaper was Ferit Celal Güven, one of the participants in the National Struggle.

These two distinguished newspapers of the Adana press closely followed the changes and transformations in Turkey after the establishment of the Republic. One of them was the granting of new political rights to women. The issue of the rights gained by Turkish women with the Republican regime became an important issue of current affairs in the Adana press.

Turkish women were able to acquire an identity outside of the home life only at the end of an arduous process. Women's efforts to exist in society gained momentum after the Balkan Wars. In the defeat after the war, women assumed important roles in both meeting the frontline equipment and raising national consciousness. World War I played an important role in the effectiveness of women in working life, thus paving the way for women to take an active role in society.

The history of women's rights started with the Declaration of the Rights of Man and Citizen, where human rights started to be discussed, and reached a universal dimension with various constitutional regulations. The Turkish woman, who draws her strength from her past, has gained the rights and achievements she deserved for a long time before many Western countries thanks to Mustafa Kemal Atatürk.

Under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, who stated in his speech in Izmir in 1923 that "It is necessary to believe that everything we see on the face of the earth is the work of women", women gained the right to elect and be elected as municipalities, mukhtars and deputies and proved that they are an integral part of society by getting rid of their shackles. The right of women was celebrated with public demonstrations of joy. Our women expressed how proud they were of the political rights granted to them by sending a telegram to Atatürk, the parliament, the prime minister and the minister of interior. The Turkish press reported that one of the greatest works of the revolution had been achieved with the law giving Turkish women a place in the political sphere, and that Turkish women were faithful and loyal to Atatürk and the National Assembly. Turkish women continued to fulfil their duties and missions after the establishment of the Republic. After the proclamation of the Republic, the foundations of social change and

transformation began to be laid in every field. Turkish women, who have made significant contributions to the establishment of the Turkish revolution, have made significant gains. As a result of the laws enacted, women in Turkey had the right to participate in municipal elections in 1930, to elect and be elected as headmen in villages in 1933 and to elect and be elected as deputies on 5 December 1934. These rights granted to Turkish women are one of the most important indicators of the value given to women by the republic led by Mustafa Kemal Atatürk. Turkish Women's Union and Turkish Hearths played an important role in these achievements of women.

The Turkish revolution, which was tried to be realised with the Republic under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk, was closely followed both in Turkey and in the world. In this study, the reflections of the right to vote and be elected given to women in 1934 in the local Adana newspapers Türk Sözü and Yeni Adana were tried to be analysed. As a result of the examination of these newspapers, it was determined that many news were published about the recognition of women's right to vote and be elected. The Adana press closely followed the issue due to the granting of women's right to elect and be elected as MPs and the importance of this political right; Türk Sözü and Yeni Adana newspapers shared the joy of women living in Adana, Aydın, Muğla, Kilis, Adana, İzmir, Antep, Urla, Bolu, Bodrum, Kayseri and many other cities and featured the opinions of state leaders. Despite the difficult conditions of the period, the press endeavoured to share with the public the atmosphere, the happiness and excitement of women, the celebrations all over the country, and the opinions of high-level bureaucrats in Ankara in the form of official statements, articles and photographs. In this study, it has been tried to reveal how the right to vote and be elected as a member of parliament, which was a turning point for Turkish women, was reflected in Turkey through the eyes of the Adana press by adhering to the chronological process.

Çıkar Çatışması Bildirimi/ Conflict of Interest Statement:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir. / The authors declared no potential conflict of interest regarding the research, authorship, and publication of this article.

Destek/Finansman Bilgileri/ Support Financing Information:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. / The authors have received no financial support for the research, authorship, and publication of this article.

Etik Kurul Kararı/ Ethics Committee Decision: Bu çalışma için etik kurula gerek yoktur/ No ethics committee is required for this study.

Yazar Katkı Oranı: / Author Contribution Rate: Yazarların katkı oranı eşittir. / The contribution rates of all authors are equal.

KAYNAKÇA

- Açıl, Okan. (2016). İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2/3, 63-72.
- Adana Yüzde Doksan Altısından Fazla Oy Kullandı. (1935, 18 İkinci Kanun). *Türk Sözü*, s.1.
- Atatürk'ün Tel Yazıları (1934, İlk Kanun 12). *Yeni Adana*, s.1.
- Aydın Bayanları Toplandı. (1934, 16 Birinci Kanun). *Türk Sözü*, s.1.
- Aydın Bayanları Toplandı. (1934, Birinci Kanun 16). *Türk Sözü*, s.1.
- Aydın, M. (2014). Türkiye'nin ilk kadın milletvekillerinden Samsun milletvekili Meliha Ulaş. *History Studies International Journal of History*, 6(1), 15-25.
- Bayanlarımız Cumhuriyet Halk Fırkasına Yazılmaya Başladılar. (1934, Birinci Kanun 14). *Türk Sözü*, s.1.
- Bayanlarımızın Sayılabılığı. (1934, Birinci Kanun 14). *Türk Sözü*, s.1.
- Bodrum'da Bayanlarımızın Sevinci. (1934, Birinci Kanun 12). *Türk Sözü*, s.2.
- Bolu Bayanları. (1934, Birinci Kanun 11). *Türk Sözü*, s.1.
- Bozkır, G. (2000). Türk Kadın Birliği. *Çağdaş Türkiye Araştırma Dergisi*. 3(10), 99-115.
- Bütün Vilayet Kadınları Sonsuz Bir Sevinç İçindedirler. (1934, Birinci Kanun 10). *Türk Sözü*, s.3.
- Büyük Kurultay Kadınların Teşekkürlerini Cevap Veriyor. (1934, İlk Kanun 10). *Yeni Adana*, s.1.
- Doğru, D. (2023). Türkiye'de kadınların siyasal haklarını kazanması ve siyasal temsilde karşılaşılan sorunlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 72/1, 247-293.
- Duran, H. (2018). Türk kadınına tarihi açıdan bakmak. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 22/2, 411-431.
- Erdem, A. R. (2015). Atatürk'ün kadına ve kadın eğitimine verdiği önem. 9, 1266-1277.
- Ersöz, F.G. (2020). Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde kadın haklarına ilişkin basın odaklı genel değerlendirme. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*. Gürsoy Akça Özel Sayısı, 5, 225-234.
- Fransız Kadınları Türk Kadınlara İmreniyorlar. (1934, 26 İlk Kanun). *Yeni Adana*, s.1.
- Gökbalp, Z. (2018). Türkçülüğün esasları. (G. Ö. Çakır, Ed.).
- Göksel, B. (1998). Çağlar boyunca Türk kadını ve Atatürk. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XIV (41), 406-416.
- İsmet İnönü'nün Bir Aydıısı. (1934, İlk Kanun 9). *Yeni Adana*, s.1.
- İşat, C. (2006). *Türk Kadınlar Birliğinde devlet ve sınıf ilişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- İzmir'den Sesler. (1934, Birinci Kanun 12). *Türk Sözü*, s.1.
- Kaçar, A. (2020). Kadınlar Halk Fırkasından Türk Kadınlar Birliğine kadın hareketi ve basına yansımaları. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Kadınlar da Mebus Olacaklar. (1934, İlk Kanun 5). *Yeni Adana*, s.1.
- Kadınlar Tarihi Günü Kadınlık Bayramı Olarak Kabul Etiler. (1934, İlk Kanun 9). *Yeni Adana*, s.1.
- Kadınlar ve Sayılab Seçimi. (1934, İlk Kanun 9). *Yeni Adana*, s.3.
- Kadınlarımız Ulus Evinde Büyük Bir Toplantı Yaparak Aydıışlar Söyleyecekler. (1934, Birinci Kanun 7). *Türk Sözü*, s.1.
- Kadınlarımız. (1934, Birinci Kanun 30). *Türk Sözü*, s.3.
- Kafesoğlu, İ. (1998). Türk milli kültürü. Ötüken Yayınları.

- Kartal, C. B. (2005). Türkiye’de kadınların siyasi haklarını kazanma süreci ve 1930 belediye seçimleri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kartal, C. B. (2008). II. Meşrutiyet’in Cumhuriyet’e mirası: “Makbul Kadınlar”. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 38, 215-238.
- Kayseri Kadınları. (1934, Birinci Kanun 10). *Türk Sözü*, s.1-2.
- Kilis Bayanları. (1934, İlk Kanun 12). *Yeni Adana*, s.1.
- Kilis’te Kadınlar. (1934, Birinci Kanun 12). *Türk Sözü*, s.1.
- Konan, B. (2011). Türk kadınının siyasi hakları kazanma süreci. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 60(1), 157-174.
- Kurnaz, Ş. (1991). Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839-1923). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Keçeci Kurt, Songül (2015), II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı, Belleten, C: LXXIX, S:286, 1073-1098.
- Mısır Kadınları Başkanı Türk Kadınlarının Birçok Doğu Kadınlarına Örnek Olduğunu Söylüyor. (1935, 30 İkinci Kanun). *Türk Sözü*, s.1.
- Muğla’da Konferans ve Kadınlarımız. (1934, Birinci Kanun 10). *Türk Sözü*, s.3.
- Ögel, B. (1988). Türk kültürünün gelişme çağları. 1988.
- Özer, S. (2013). Kadına seçme ve seçilme hakkı verilmesinin Türk kamuoyundaki yankıları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(85), 131-168.
- Recep Peker Esmâ Nayman’a İyi Bir Karşılık Verdi. (1934, Birinci Kanun 18). *Türk Sözü*, s.1.
- Recep Peker Güzin Evren’e de Karşılık Verdi. (1934, Birinci Kanun 19). *Türk Sözü*, s.1.
- Sarıkoyuncu, A. (1999). Türklerde kadın hakları üzerine bir değerlendirme. *Bilig* (8), 113-124.
- Saylav Seçimi. (1934, Birinci Kanun 12). *Türk Sözü*, s.1.
- Saylav Seçimine Başlanıyor. (1934, 24 Birinci Kanun). *Türk Sözü*, s.1.
- Seçim ve Kadınlarımız. (1935, 20 İkinci Kanun). *Türk Sözü*, s.1.
- Seyhan Okutan Bayanlarının Duyguları. (1934, Birinci Kanun 10). *Türk Sözü*, s.1.
- Son Seçimin Anlamı. (1935, 20 İkinci Kanun). *Türk Sözü*, s.1.
- Şenel, N. U. (2003). Türk batılılaşmasında Medeni Kanun’un önemi. *Atatürkçü Bakış*, 2(4), 73-92.
- TBMM ZC., D.IV, C.25, i.4, 12.İnikat (5.12.1934)
- TBMM ZC.,D.3, C.17, İ.3, 37.İnikat (20.3.1930)
- Tellioğlu, İ. (2016). İslam öncesi Türk toplumunda kadının konumu üzerine. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 55, 209-224.
- Toprak, Z. (1994). Türkiye’de siyaset ve kadın: Kadınlar Halk Fırkası’ndan Arslulusal Kadınlar Birliği Kongresi’ne (1923-1935). *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*. 2, 5-12.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, TBMM Albümü, Haziran 2012.
- Türk Devrimi İçinde Kadın. (1935, 31 İkinci Kanun). *Türk Sözü*, s.1.
- Türk Kadını. (1934, İlk Kanun 28). *Yeni Adana*, s.2.
- Türk Kadının Düşünü. (1934, 13 Birinci Kanun). *Türk Sözü*, s.1.
- Türk Kadınları Mebus Seçip Mebus Olabilecekler. (1934, Birinci Kanun 4). *Türk Sözü*, s.1.
- Türk Kadınlarının Siyasal Alana Girişi. (1935, 2 İkinci Kanun). *Türk Sözü*, s.1.
- Türk Kadınlığı, (1934, 26 Birinci Kanun). *Türk Sözü*, s.2.
- Urla Kadınları. (1934, 24 İlk Kanun). *Yeni Adana*, s.1.

Üğüttüren Güvenç, B. (2018). *Kırklareli'nde kadın hareketi*. (Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi. Yeni Sayı Namzedimiz. (1935, 8 Şubat). *Türk Sözü*, s.1.

Yurdumuzda Sayı Seçim Kalkınmaları. (1934, 24 Birinci Kanun). *Türk Sözü*, s.1.

Zihniöglü, Y. (2003). *Kadınsız inkılap; Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. Metis Yayınları.

Şekil 1. Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011 TBMM Albümü

Kaynak: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), Haziran 2012, s.11